Alvydas **BALEŽENTIS** ▪ Pranas **SASNAUSKAS** ▪ Kazys **STARKEVIČIUS**

KOLŪKMETIS

okupuotos Lietuvos kaime

Alvydas **BALEŽENTIS**
Pranas **SASNAUSKAS**
Kazys **STARKEVIČIUS**

KOLŪKMETIS

okupuotos Lietuvos kaime

Alvydas **BALEŽENTIS** ▪ Pranas **SASNAUSKAS** ▪ Kazys **STARKEVIČIUS**

KOLŪKMETIS

okupuotos Lietuvos kaime

Monografija

Vilnius 2019

REKOMENDAVO SPAUSDINTI:
Mykolo Romerio universiteto Mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo leidybai komisija
(2019 m. gruodžio 5 d., protokolo Nr. 2L–31)

Mykolo Romerio universiteto
Viešojo valdymo fakulteto taryba
(2019 m. lapkričio 14d., protokolo Nr. 1VV-13)

Mykolo Romerio universiteto
Lyderystės ir strateginio valdymo institutas
(2019 m. lapkričio 11 d., protokolo Nr. 10-169)

RECENZAVO:
Prof. habil. dr. Jonas ČIULEVIČIUS,
Lietuvos ūkininkų sąjunga

Dr. Dovilė SAGATIENĖ,
Lietuvos Aukščiausiasis Teismas

Prof. dr. Vainius SMALSKYS,
Mykolo Romerio universiteto
Viešojo administravimo institutas

Sudarytojas ir mokslinis redaktorius – **prof. dr. Alvydas BALEŽENTIS**

© Alvydas BALEŽENTIS, 2019
© Pranas SASNAUSKAS, 2019
© Kazys STARKEVIČIUS, 2019
© MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS, 2019

ISBN 978-9955-19-980-9 (spausdintas)
ISBN 978-9955-18-982-3 (http://ebooks.mruni.eu)

Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo šimtmečio proga skiriama –

darbštiems ir išmintingiems Lietuvos ūkininkams, bolševikų valdžios pavadintiems „buožėmis“ ir su šeimomis ištremtiems į atšiaurias Sibiro platybes, grįžusiems į Tėvynę ir negrįžusiems – atminti;

kaimo žmonėms, suvarytiems į kolūkius, atėmus žemę ir visą ūkinį turtą, dirbusiems be atlyginimo ir išgyvenusiems su šeimomis iš 0,6 ha sklypelio – pagerbti;

žemės ūkio specialistams ir ūkių vadovams, gavusiems didžiules sovietinės ideologijos ir dezinformacijos dozes, bet sugebėjusiems atskirti „pelus nuo grūdų“, net ir sovietinėmis sąlygomis dirbusiems savo kaimo žmonių labui, o atkūrus Nepriklausomybę, padėjusiems atsistoti ant kojų ūkininkams – įvertinti.

TURINYS

SANTRUMPOS **10**

PRATARMĖ **11**

ĮVADAS **12**

METODOLOGINĖ PRIEIGA:
LIETUVOS VALSTYBĖS TĘSTINUMO TEISINIAI PAGRINDAI
Prof. Vytautas Sinkevičius. **Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. Vasario 16 d. Deklaracija** **17**

1. KOLEKTYVINIO ŪKININKAVIMO IŠTAKOS IR KLYSTKELIAI RUSIJOJE (1906–1940) **27**
1.1. „Obščina“ – kaimo pažangos stabdys 29
1.2. P. Stolypino reforma – praleistos galimybės 31
1.3. „Visa žemė – valstiečiams“ – žemės nacionalizavimas 33
1.4. Prievartinė stalininė kolektyvizacija 35
1.5. Pavyzdiniai žemės ūkio artelės įstatai: be žemės ir be teisių 38

2. NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS KAIMAS IKI SOVIETŲ OKUPACIJOS (1918–1940) **41**
2.1. Žemės reforma 43
2.2. Kooperacijos raida 48
2.3. Valstybės augimas – žmonių gerovės kilimas 49

3. PIRMOJI SOVIETINĖ LIETUVOS OKUPACIJA: KOLEKTYVIZACIJOS PRADŽIA (1940–1941) **53**
3.1. Okupacijos klasta 55
3.2. Politinės grimasos: „Liaudies Seimas“ ir „Liaudies Vyriausybė“ 58
3.3. Prievartinis žemės atėmimas: demagogija ir nusavinimas 59
3.4. Pirmieji kolektyvizacijos žingsniai: propaganda, raudonosios gurguolės, trėmimai 62

4. ANTROJI SOVIETINĖ OKUPACIJA: KARAS PRIEŠ LIETUVOS KAIMĄ (1944–1948) 69
4.1. Okupacijos pradžia 71
4.2. Sovietinis Lietuvos kaimo naikinimas 73
4.2.1. Mobilizacija 73
4.2.2. Trėmimai 76
4.2.3. Ekonominis žlugdymas 78
4.3. „Išbuožinimas“ – pažangių ūkininkų ir ūkių naikinimas 82
4.3.1. Ūkininko likimas – „buožė“ 82
4.3.2. Ūkininkų ūkių plėšimas 85

5. KOLEKTYVIZACIJA – ŽINGSNIAI Į BAUDŽIAVĄ (1948–1951) . . 91
5.1. Pseudokooperacija ir „kolektyvinės statybos“ pradžia 93
5.2. Kolektyvizacija: kolūkis, kolūkietis, sodybinis sklypas 97
5.3. Prievartinis kolūkių kūrimas 101
5.4. „Sėjame, ar pjausime?“ 104

6. BEVILTIŠKO SKURDO METAI (1951–1953) 109
6.1. Partokratija ir kaimo lūžiai 111
6.2. MTS – mašinų-traktorių stotys 113
6.3. Vadovai per prievartą 115
6.4. „Nori ūkininkauti – turėk, kur susikrauti“ 119
6.5. Kolūkis ir inteligentija 123
6.6. „... už darbadienius nėra grūdų...“ 126

7. POLITINĖS PERMAINOS IR POSLINKIAI KOLŪKIŲ GYVENIME (1953–1955) 133
7.1. Baudžiaviniai kolūkiai: kaip priversti dirbti? 135
7.2. Politinės permainos: J. Stalino mirtis – N. Chruščiovo atėjimas į valdžią 138
7.3. N. Chruščiovo agrariniai žingsniai 141
7.4. Kolūkių veiklos problemos 147
7.5. Sunkūs mokslo žingsniai į kolūkius 149
7.6. Politiniai vajai ir poslinkiai kolūkių gyvenime 152

8. N. CHRUŠČIOVO VAJAI - NUTARIMŲ IR GYVENIMO ATOTRŪKIO METAI (1955–1964) 159
8.1. XX partijos suvažiavimas: J. Stalino nusikaltimų demaskavimas . . 161
8.2. Kukurūzai – svarbiausia žemės ūkio kultūra 163
8.3. MTS panaikinimas – technikos pardavimas ūkiams 166
8.4. „Pavyti JAV pagal mėsos ir sviesto gamybą vienam gyventojui“ . . . 169
8.5. Vajai gyvulininkystėje ir augalininkystėje 171
8.6. Dobilienų arimas 178
8.7. Nuo darbadienio iki piniginio atlyginimo 181
8.8. Visi mokslininkai – į kolūkius 186
8.9. Paskutinieji N. Chruščiovo valdymo metai 192

9. „AKIŲ DŪMIMO“ POLITIKOS LAIKMETIS (1964–1982) 197
9.1. Brežnevinio laikmečio stagnacija 199
9.2. „Melas, gudrus melas ir statistika“ 201
9.3. Suvažiavimų planai – tolimi nuo realybės 205
9.4. Ūkinės naujovės kaime ir „blatas“ 210
9.5. „Ekonomika turi būti ekonomiška“ 219

10. KOLŪKMEČIO PAVELDAS (1945–1989) 225
10.1. Statybos kolūkiniame kaime 227
10.2. Totalinė melioracija 233
10.3. Vienkiemių nugriovimas ir kaimo tuštėjimas 235
10.4. Parduotuvių tuštėjimo metas – reformų poreikis 246

POST SCRIPTUM. *Alvydas Baležentis.* **Sunkus ūkininko sugrįžimo kelias 255**

POST POST SCRIPTUM. *Lietuvos Respublikos įstatymas* **„Dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos“ . . 260**

IŠVADOS. 264

SUMMARY. 270

LITERATŪRA 276

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ 298

SANTRUMPOS

ASSR Autonominė Sovietų Socialistinė Respublika
CK Centro komitetas
ES Europos Sąjunga
GULAG Glavnoje upravlenije lagerej (rus.) – Vyriausioji lagerių valdyba
JT, JTO Jungtinės Tautos, Jungtinių Tautų Organizacija
JŪR Jaunųjų ūkininkų ratelis
KGB Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti (rus.) – Valstybės saugumo komitetas
KMK Kilnojamos mechanizuotos kolonos
LCVA Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LKP(b) Lietuvos komunistų partija (bolševikų)
LKT Liaudies Komisarų Taryba
LLKS Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdis
LPS Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis
LR Lietuvos Respublika
LSSR Lietuvos Sovietų Socialistinė Respublika
LTSR Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika
LŪS Lietuvos ūkininkų sąjunga
LŽS Lietuvos žemdirbių sąjūdis
LŽŪA Lietuvos žemės ūkio akademija
MANP Mašinų, arklių nuomojimo punktas
MGB Ministerstvo gosudarstvennoj bezopasnosti (rus.) – Valstybės saugumo ministerija
MMS Melioracijos mašinų stotis
MSMV Melioracijos statybos ir montavimo valdyba
MSV Melioracijos statybos valdyba
MTS Mašinų-traktorių stotis
MVD Ministerstvo vnutrennich del (rus.) – Vidaus reikalų ministerija
NEP Naujoji ekonominė politika
NKGB Narodnyj komissariat gosudarstvennoj bezopasnosti (rus.) – Valstybės saugumo liaudies komisariatas
NKVD Narodnyj komissariat vnutrennich del (rus.) – Vidaus reikalų liaudies komisariatas
RA Raudonoji armija
RKP(b) Rusijos komunistų partija (bolševikų)
RTS Remonto technikos stotis
SSKP Sovietų Sąjungos komunistų partija
SSRS Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga
TSO Tarpkolūkinės statybos organizacija
TSRS Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga
VKP(b) Visasąjunginė komunistų partija (bolševikų)
VLIK Vyriausiasis Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas
VRE Valstybinė rajoninė elektrinė

PRATARMĖ

XX a. nugriaudėję du pasauliniai karai, kuriuose žuvo dešimtys milijonų žmonių, neaplenkė ir Lietuvos. Tačiau didžiausiu apokalipsės ženklu kaimo šimtmetyje pažymėta kolektyvizacija.

Nepaisant prievartos, trėmimų ir žudynių, turto atėmimo, šeimų ir bendruomenių deformacijų, daugelį dešimtmečių šie baisūs nusikaltimai Lietuvos kaimo žmonėms buvo pateikiami ir šlovinami kaip didžiuliai socializmo laimėjimai. Šioje monografijoje autoriai siekia kritiškai, bet objektyviai vertinti kolūkmetį Lietuvos kaime.

Leidinį parengė autorių kolektyvas: universiteto profesorius, rašytojas ir žemės ūkio ministras. Autoriai mena laisvų ūkininkų gyvenimą, kolektyvizacijos prievartą, trėmimų siaubą, kolūkių sunkmetį ir kėlimosi metus. Jie dalyvavo kuriant ūkininkų sugrįžimo kelią ir laisvo ūkininko atgimimą atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę.

Rengiant monografiją saikingai vartota specialioji mokslinė terminologija, kad ja vienodai sėkmingai galėtų naudotis kaimo vystymą tiriantys mokslininkai ir specialistai, taip pat visi, besidomintys Lietuvos kaimo raida.

Autoriai tikisi, kad tiesos atskleidimas apie kolūkmetį Lietuvos kaime XX a. padės jį geriau suprasti, o atsikūrusiems ūkininkams XXI amžiuje linki tik kūrybinių sėkmių. Knygos autoriai dėkingi visoms institucijoms, organizacijoms ir asmenims, geranoriškai padėjusiems rengiant monografiją, taip pat remiant jos leidybą.

Autoriai nuoširdžiai dėkoja: prof. Vytautui Sinkevičiui – už sutikimą leidinyje pateikti mokslo studijos „Lietuvos teisė 1918–2018 m.: šimtmečio patirtis ir perspektyvos“ medžiagą; Valdui Sasnauskui – už pagalbą ir suteiktą informaciją. Už bibliografinių šaltinių sutikrinimą ir apipavidalinimą ypač dėkojame Linui Balaišiui, su kurio pasiaukojama pagalba leidinys išvydo šviesą.

Autoriai taip pat dėkoja leidinio recenzentams prof. dr. Vainiui Smalskiui, dr. Dovilei Sagaitienei ir prof. habil. dr. Jonui Čiulevičiui – už pareikštas pastabas bei pasiūlytus papildymus, padėjusius pagerinti leidinį.

Autoriai

ĮVADAS

Tyrimo problema. XX a. pradžioje Lietuvos kaimas sparčiai vystėsi, vėliau (viduryje) patyrė apokaliptinius iššūkius, o amžiaus pabaigoje vėl atgimė. Lietuvos kaimo vystymo[1] iššūkių tyrimo aktualumą taikliai apibrėžia prof. M. Treinys monografijos, apibendrinančios agrosocialinių mokslų ir studijų raidą Lietuvoje, pratarmėje: *„Naujųjų laikų Lietuvos istorijoje ilgą tarpsnį sudarė politinės priklausomybės metai, kuomet lietuviui ūkininkui buvo ne kartą brukamos svetimos, negyvenimiškos idėjos, kėsinamasi į jo turtą bei darbo vaisius, nutraukiama natūrali ūkio raida, ir tam ūkininkai bei dauguma kitų šalies gyventojų atkakliai priešinosi. Tai juos grūdino, tačiau trikdė.* <...> *Vertė daug kartų taisyti klaidingų valdžios sprendimų pasekmes. XX amžius pateikė Lietuvos kaimui daug pagrįstų ir nepagrįstų sprendimų bei reformų. Tai amžius, kai lietuviškoje terpėje natūraliai brendusios idėjos konfrontavo su prievarta primestosiomis svetimųjų. Dėl to praeityje vykdytos agrarinės politikos priemonės bei metodai skirtingų laikotarpių literatūroje vertinami nevienodai. Tad objektyvios tiesos paieška išlieka svarbiausiu kriterijumi nagrinėjant šį prieštaringą istorinių lūžių kupiną laikmetį.“*[2]

Kolūkis (kolchozas)[3] – unikalus reiškinys pasaulinėje ūkio sistemoje. Nė vienoje valstybėje, išskyrus Sovietų Sąjungą, tokio ūkinio vieneto nebuvo ir net negalėjo būti. Unikalus reiškinys yra ir kolūkis, ir Sovietų Sąjunga, kolūkio gimdytoja ir puoselėtoja – ne mažiau išskirtinė imperialistinio pobūdžio valstybė, sudariusi (tiksliau, turėjusi) galimybes sukurti tokį keistą derinį kaip kolūkis, kur viskas nukreipta ne žmonių (kolūkiečių) gerovei kurti, bet utilitariniams valstybiniams tikslams, visa tai pridengiant stora melaginga propagandos skraiste.

[1] Monografijos autoriai vartoja terminą *kaimo vystymas*. Analogiškas terminas aptinkamas ir kitose kalbose: angl. *rural development*, rus. *развитие села*, vok. *Dorfentwicklung*. Šiandienos literatūroje vartojamas *terminas kaimo* plėtra vargu ar priimtinas Lietuvos kaimo pokyčiams XX a. įvardyti, nes kaimo gyventojų skaičius sparčiai mažėjo, išnyko sodybos ir ištisi kaimai.

[2] Vincas Valentinas Bružauskas, *Agrosocialinių mokslų ir studijų raida Lietuvoje: monografija / [Valentinas Bružauskas ... [et al.]; mokslinis redaktorius ir sudarytojas Mečislovas Treinys]; Lietuvos žemės ūkio universitetas.* (Kaunas: Judex, 2006), 7.

[3] Kolchozas (rus. *колхоз*) – plačiai vartotas kaimo gyventojų žodis šnekamojoje kalboje pirmaisiais kolektyvizacijos metais kolektyviniam ūkiui įvardyti. Šioje monografijoje gausiam šaltinių citavimui supaprastinti vartojame žodį *kolūkis*.

Apie Sovietų Sąjungos kolūkius, jų kūrimą ir dešimtmečiais trukusią egzistenciją prirašyta daugybė knygų. Tūkstančiai profesorių, akademikų, poetų, publicistų ir kitų specialybių žmonių savo gyvenimą paskyrė tokiems veikalams rašyti ir kolūkinei žemės ūkio sistemai šlovinti. Taip buvo tik Sovietų Sąjungoje! Kitose šalyse kolūkinė santvarka vaizduota kaip XX a. vergija, o kolūkiečiai – beteisiai baudžiauninkai. Dėl pirmosios krypties – besaikio kolektyvizacijos šlovinimo – viskas aišku: bolševizmas prievarta ir dovanomis – „botago ir pyrago“ metodas – greitai sulaužė intelektualus, paversdamas juos pirmąja vergų grandine, kuri toliau aktyviausiai puoselėjo bolševikinę vergiją savo darbuose, knygose, teorijose. Tačiau net tie autoriai, kurie kritiškai atsiliepdavo apie kolektyvizaciją, nepaliesdavo pačios esmės: kolektyvizacija – tai ne vien ekonominiai ir politiniai santykiai, represijomis įdiegti kaime, bet ir didžiuliai kaimo žmogaus dvasios pokyčiai. Bolševikai, kurdami kolūkius Rusijoje, kūrė (jų žodžiais tariant) ir naują žmogų, kuriam religija, moralė, teisė, tradicijos buvo tik balastas, trukdantis jo laisvei ir „tarybiniam“ gyvenimui.

Kai kurios masinės informacijos priemonės nusirito iki absurdo aiškindamos, kad kolūkiai – tai kažkokia analogija Kumrano bendruomenei, atseit jų šaknys siekia tolimą senovę, turi garbingą praeitį ir seną žmogiškąją patirtį. Tačiau jų sulyginimas – tai sulyginimas gležno gėlės daigelio, išauginto ir išpuoselėto žmogaus rankomis, su į dykumą vėjo užnešta usnies sėkla, greitu augimu nustelbusia viską aplinkui.

Kolūkinis daigas galėjo išdygti tik vienintelėje pasaulio šalyje – Rusijoje, dėl politinių, istorinių, ekonominių, etninių prielaidų.

Per penkiasdešimt okupacijos metų Lietuvos žmonės pakėlė žudynes, naikinimus, trėmimus, kurių šimtmečiais nepamirš nei vaikai, nei vaikaičiai. Kolektyvizacija sunaikino gerai sutvarkytą Nepriklausomos Lietuvos žemės ūkį, sužalojo valstiečių psichiką, pastūmė į degradaciją daugumą kaimo žmonių.

Tyrimo problema – kokios politinės, teisinės, ekonominės, socialinės ir vadybinės priemonės lėmė kolūkmečio iššūkius kaimo vystymui sovietų okupuotoje Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1990 metais.

Tyrimo objektas – kolūkmečio iššūkiai Lietuvos kaime XX amžiuje, apimantys politinius, teisinius, ekonominius, socialinius ir vadybinius aspektus, padarę didžiausią įtaką Lietuvos kaimo vystymui:

- pirmoji Lietuvos okupacija ir trėmimų pradžia;
- antroji Lietuvos okupacija – karas prieš kaimą;
- masiniai kaimo žmonių trėmimai;
- prievartinė kolektyvizacija;
- kolūkinis sunkmetis;
- moralinės ir ūkinės kaimo deformacijos;
- totalinė melioracija;
- vienkiemių griovimas.

Monografijoje nagrinėjami pozityvūs ir negatyvūs iššūkiai. Pastarųjų, deja, XX amžiuje būta žymiai daugiau.

Tyrimo tikslas – atskleisti kolūkmečio (sovietinės kolektyvizacijos) Lietuvos kaime vystymo dėsningumus, iššūkius ir jų sąveiką, taip pat ryšį su vykusiais politiniais, socialiniais bei ekonominiais procesais. Monografijoje siekiama kritiškai, tačiau objektyviai įvertinti kolektyvizacijos vaidmenį tragiškoms Lietuvos kaimo deformacijoms atskirais XX amžiaus laikotarpiais.

Tyrimo uždaviniai analizuojant sovietinę kolektyvizaciją:

- atskleisti svarbiausius kaimo vystymo iššūkius;
- nustatyti svarbiausių kaimo vystymo iššūkių priežastis ir pasekmes;
- nustatyti kaimo vystymo teorijos, praktikos ir politikos sąsajas;
- sistemiškai išanalizuoti kaimo vystymą, aptariant politinius, ekonominius ir socialinius procesus bei jų pokyčius.

Tyrimo metodai. Rengiant leidinį naudoti duomenų rinkimo, duomenų analizės ir duomenų sintezės metodai.

Atrinktus dokumentus ir duomenis galima skirstyti taip:
statistikos duomenys;
SSKP ir LKP partiniai dokumentai;
sovietinių valdymo institucijų dokumentai;
sovietinės periodinės spaudos medžiaga;
sovietinių mokslininkų tyrimų medžiaga;
Nepriklausomos Lietuvos mokslininkų tyrimų medžiaga;
Lietuvos mokslininkų emigracijoje tyrimų medžiaga.

Kadangi tyrimas atliekamas humanitarinių (istorija) ir socialinių (politika, teisė, ekonomika, sociologija, valdymas) mokslų sričių ir krypčių aspektu, yra taikomi atitinkamų mokslų tyrimo metodai. Kolektyvizacijos ir kolūkių raidos klausimai okupuotoje Lietuvoje atskleidžiami Sovietų Sąjungos vystymosi kontekste taikant istorinių duomenų analizės metodus – analitinį ir aprašomąjį.

Duomenų analizei atitinkamai naudojami socialinių mokslų – politikos analizės, teisinės analizės, sociologiniai ir valdymo analizės – tyrimo metodai. Monografijoje plačiai taikoma konkrečių situacijų ir atvejų analizė, panaudojant periodikos šaltinius ir autorių patyrimą.

Atsižvelgiant į monografijos tarpdalykiškumą – istorijos-politikos-teisės-ekonomikos-sociologijos-valdymo aspektai – plačiai taikyta tarpdalykinė sintezė, orientuota į kaimo vystymo problematiką, t. y. atliktas sintezės mokslo darbas.

Dauguma praėjusiame šimtmetyje vykusių procesų ir iššūkių analizuojami taikant dabartinę mokslo terminologiją, mokslinio tyrimo metodus.

Informacijos šaltiniai: mokslinė literatūra, valstybiniai teisės aktai, partiniai dokumentai, periodinė spauda. Sovietinėje spaudoje vyravo faktų „pagražinimas“. Tai buvo toleruojama, tačiau kritinė medžiaga buvo griežtai cenzūruojama[4] ir tikrinama. Kita vertus, daugelio kolektyvizacijos nusikaltimų bolševikai nedokumentuodavo. Todėl atskiruose leidinio skyreliuose (5.4, 6.4, 6.6, 7.4, 7.6, 8.5 ir kt.) pasiremta sovietine periodika – „Tiesos“, „Valstiečių laikraščio“ bei rajoninių laikraščių medžiaga. To laikotarpio sovietinė spauda buvo pagrindinė kolektyvizacijos propagandos ir agitacijos priemonė – kolūkmečio veidrodis. Leidinyje remiamasi asmenine autorių patirtimi ir kitų autorių istoriografine medžiaga. Rengiant paskutinius leidinio skyrius (9 ir 10) remtasi ir autorių patyrimu dalyvaujant žemės ūkio gamyboje. Saikingai naudoti archyviniai šaltiniai, nes juose neatsispindi žemės ūkio specifika: pasėlių sėjos, priežiūros, derliaus nuėmimo – laikas ir sąlygos, gyvulių laikymo sąlygos ir kita.

Tyrimo laikotarpis ir jo periodizacija. Tyrimo laikotarpis – kolektyvizacija XX amžiuje. Laikotarpio periodizacija atliekama pagal istorinius, personalinius ir iššūkių kriterijus. Monografijoje analizuojamas Lietuvos kaimo vystymas tokiais istoriniais laikotarpiais: carinės Rusijos (iki 1917 m.), bolševikinės Rusijos ir Sovietų Sąjungos (1917–1940 m.), Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940 m.), pirmosios sovietinės okupacijos (1940–1941 m.), antrosios sovietinės okupacijos (1944–1990 m.).

Suskirstyti sovietinę okupaciją į atskirus laikotarpius būtų ne visai tikslu, nes visą laiką ji išliko panaši žiaurumu, fanatišku tikrovės nesuvokimu. Ir 1940–1941 metais, ir 1944 m. pirmaisiais mėnesiais, ir karo prieš Lietuvos ūkininkus metu (1945–1948), ir kolūkių kūrimo pradžioje – tai buvo bolševikinė okupacija, be žmoniškumo ir proto, be nuolaidų ir kompromisų. Panašų suskirstymą darome norėdami detaliau suvokti ne tik bolševikinio valdymo laikmetį, bet ir jo nesutramdomą norą griauti, kelti chaosą, nepaisant pasekmių ir galutinio rezultato.

Sovietiniu laikotarpiu vyraujant diktatūrai išskirti V. Lenino, J. Stalino, N. Chruščiovo, L. Brežnevo, M. Gorbačiovo valdymo periodai. Kaimo vystymo analizė sovietinėje Lietuvoje nagrinėjama laikotarpį suskirstant į tokius segmentus: a) kova prieš Lietuvos kaimą (1944–1948); b) kolektyvizacija ir beviltiško skurdo metai (1948–1953); c) N. Chruščiovo vajai (1953–1964); d) „akių dūmimo“ politikos laikmetis (1964–1982); e) kolūkmečio paveldas (iki 1988 m.).

Dalis sovietinės kolektyvizacijos procesų vyksta lygiagrečiai tuo pačiu metu arba prasideda besitęsiant prieš tai buvusiems: karas prieš kaimą, kolektyvizacija, beviltiško skurdo metai ir kt. Todėl šie laikotarpiai neišvengiamai persidengia. Pažymėtina, kad tyrimo laikotarpio periodizacija yra sąlygiška ir sudaryta analizės patogumui. Realiai kaimo vystymo procesai yra persipynę, susiję ir nenutrūkstami.

Sovietinės kolektyvizacijos iššūkiai Lietuvoje tęsėsi kelis dešimtmečius: nuo pirmosios Nepriklausomos Lietuvos okupacijos (1940) iki Nepriklausomos Lietuvos atkūrimo (1990). Ekonominės, socialinės ir mentalinės deformacijos išliko daugelį metų pasibaigus okupacijai.

[4] Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje* (Vilnius: Naujasis židinys–Aidai, 2018).

Teisinė metodologinė prieiga. Nagrinėjant kolūkmečio iššūkius okupuotoje Lietuvoje (1940–1941 ir 1944–1990) iškyla svarbūs metodologiniai teisiniai klausimai. Ar sovietinės okupacijos metais išliko Lietuvos valstybės tęstinumas? Kas buvo ta „Lietuvos TSR“?

Labai išsamiai ir argumentuotai į šiuos klausimus atsakė profesorius Vytautas Sinkevičius mokslo studijoje „Lietuvos teisė 1918–2018 m.: šimtmečio patirtis ir perspektyvos“, 3.2 skyriuje „Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracija“[5].

Vadovaujantis tarptautine teise ir valstybės tęstinumo principais, Lietuvos valstybė egzistavo ir sovietinės okupacijos metais: „<...>*„Lietuvos TSR“ terminas atspindi okupuotos Lietuvos valstybės teritorijos valdymo būdą, kurio esmę galima apibūdinti taip: Sovietų Sąjungos valdžios organai sukūrė jiems pavaldžias ir jų kontroliuojamas vietines administracines įstaigas, suteikė joms pavadinimus, turėjusius rodyti šių įstaigų neva tautos atstovaujamąjį pobūdį (pavyzdžiui, „Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba“, „Lietuvos TSR Ministrų Taryba“) ir per šias įstaigas, pasiremdami represinėmis struktūromis, valdė okupuotą Lietuvos valstybės teritoriją.* <...>“[6].

Tokia yra ir autorių atliktos monografijos metodologinė prieiga. Profesoriaus V. Sinkevičiaus mokslo studijos skyriuje suformuluoti Lietuvos valstybinio tęstinumo teisiniai pagrindai aktualūs ir svarbūs monografijoje nagrinėjamiems klausimams teisingai suprasti, todėl minimas skyrius pateikiamas ištisai.

[5] Vytautas Sinkevičius, „Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracija“, *Lietuvos teisė 1918–2018 m.: šimtmečio patirtis ir perspektyvos. [moksliniai redaktoriai Vytautas Sinkevičius, Lyra Jakulevičienė]* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018), 102–108.

[6] *Ibid*, 105.

METODOLOGINĖ PRIEIGA: LIETUVOS VALSTYBĖS TĘSTINUMO TEISINIAI PAGRINDAI

Prof. Vytautas Sinkevičius. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. Vasario 16 d. Deklaracija[7]

Lietuvos ginkluotas pasipriešinimas sovietinei okupacijai prasidėjo 1944 m., Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, ir truko iki 1953 m., kai buvo sunaikintos organizuotos partizanų struktūros. 1949 m. vasario 2–22 d. vykusiame visos Lietuvos partizanų vadų suvažiavime[8] buvo suvienyti visi okupuotoje Lietuvos teritorijoje veikę partizanų kariniai teritoriniai dariniai, kovojantys su sovietine okupacija, įsteigta Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba. Ji buvo politinė ir karinė ginkluoto pasipriešinimo vadovybė[9].

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba 1949 m vasario 16 d. priėmė Deklaraciją[10]. Tai programinis nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo dokumentas, kuriame išdėstyti būsimos nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos valstybės konstituciniai pagrindai. Deklaracijoje nurodoma, kad LLKS Taryba „reiškia lietuvių tautos valią“ ir kad LLKS Taryba sovietinės „okupacijos metu yra aukščiausias tautos politinis organas, vadovaujantis politinei ir karinei tautos išsilaisvinimo kovai“ (1 str.). LLKS Taryba turėjo įgaliojimus paskelbti šią Deklaraciją lietuvių tautos vardu, nes ji vienijo ir atstovavo visas Sovietų Sąjungos okupacijai besipriešinančias ir su jos okupacine kariuomene kovojančias lietuvių tautos karines ir visuomenines formuotes, kurių pagrin-

[7] Parengta pagal A. Jakubčionis, D. Žalimas ir V. Sinkevičius, *Aggression by the Soviet Union and the Occupation of Lithuania in 19401990. Resistance to the Soviet Occupation: The 16 February 1949 Declaration of the Council of the Lithuanian Freedom Fight Movement*. A. Jakubčionis, et al. Lithuanian Constitutionalism. The Past and The Present. (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2017), 190–196.

[8] Lietuvos partizanų vadų suvažiavimas vyko 1949 m. vasario 2–22 d. Šiaulių apskrityje (dabar – Radviliškio r.), Minaičių kaime, ūkininko Stanislovo Mikniaus sodyboje įrengtame bunkeryje.

[9] Dalia Kuodytė, Algis Kašėta, *Laisvės kovos 1944–1953 metais: [dokumentų rinkinys], Lietuvos kovų ir kančių istorija* (Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga: Pasaulio lietuvių bendruomenė 1996), 316.

[10] 1949 m. vasario 16 d. Deklaraciją pasirašė: LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininkas Jonas Žemaitis-Vytautas, Tauro apygardos vadas Aleksandras Grybinas-Faustas, Vakarų Lietuvos srities štabo viršininkas Vytautas Gužas-Kardas, Didžiosios Kovos apygardos štabo viršininkas Juozas Šibaila-Merainis, Prisikėlimo apygardos štabo viršininkas Bronius Liesis-Naktis, Prisikėlimo apygardos vadas Leonardas Grigonis-Užpalis, laikinai einantis Pietų Lietuvos srities vado pareigas, Dainavos apygardos vadas Adolfas Ramanauskas-Vanagas, LLKS Tarybos Prezidiumo sekretorius Petras Bartkus-Žadgaila.

dinis siekis buvo atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Akivaizdu, kad Tauta niekada nebuvo atsisakiusi Lietuvos valstybės, kad nepriklausoma valstybė visada buvo suvokiama kaip didžiausia vertybė, kaip galimybė skleistis Tautos kūrybinei galiai, išsaugoti Tautos identitetą, kalbą, kultūrą. Juk neatsitiktinai ir 1992 m. spalio 25 d. Tautos referendumu priimta ir dabar galiojanti Lietuvos Respublikos Konstitucija prasideda žodžiais „Lietuvių tauta – prieš daugelį amžių sukūrusi Lietuvos valstybę". LLKS Taryba buvo Tautos atstovybė, kuri išreiškė ir vykdė Tautos valią[11]. Pabrėžtina, kad tai buvo vienintelė teisėta Tautos atstovybė tuometinėje okupuotoje Lietuvoje; jos teisėtumas buvo grindžiamas tiesiai iš Tautos gautais įgaliojimais[12]; jokia kita Tautos atstovybė okupuotoje Lietuvoje tuo metu neegzistavo. Tai, kad LLKS Taryba buvo sudaryta ne pagal 1938 m. Lietuvos Konstituciją, nepaneigia, kad LLKS Taryba buvo teisėta Tautos atstovybė tuometinėje okupuotoje Lietuvoje[13]. Tarptautinėje teisėje pripažįstama, kad „ypatingos aplinkybės verčia kurti ypatingas teisės normas <...>. Nenumatytai kritinei situacijai susiklosčius, pirmiausia taikoma ne Konstitucija, o atsižvelgiama į gyvybinius valstybės ir tautos interesus"[14]. Akivaizdu, kad Sovietų Sąjungos okupacija buvo ypatinga, kritinė situacija, kuriai esant Lietuvos valstybės ir Tautos išlikimui buvo iškilęs mirtinas pavojus. LLKS Tarybos, kaip Tautos atstovybės, susiformavimą lėmė būtinumas apginti gyvybinius Tautos ir valstybės interesus; tam reikėjo suvienyti visas Sovietų Sąjungos okupacijai besipriešinančias ir su jos okupacine kariuomene kovojančias lietuvių tautos karines ir visuomenines formuotes ir joms atstovauti. Būtent tai, kad LLKS Taryba vienijo visas Sovietų Sąjungos okupacijai besipriešinančias ir su jos okupacine kariuomene kovojančias lietuvių tautos karines ir visuomenines formuotes ir joms atstovavo bei tai, kad LLKS Taryba vadovavo pasipriešinimo sovietinei okupacijai judėjimui, yra pagrindas LLKS Tarybą laikyti vienintele teisėta Tautos atstovybe tuometinėje okupuotoje Lietuvoje. Tai, kad 1938 m. Konstitucija nenumatė tokios Tautos atstovybės, kokia buvo LLKS Taryba, nėra joks argumentas kvestionuoti LLKS Tarybos, kaip vienintelės teisėtos Tautos atstovybės tuometinėje okupuotoje Lietuvoje, pobūdį: Konstitucijoje numatytos Tautos atstovybės Seimo okupacijos sąlygomis nebuvo įmanoma sudaryti; kita vertus, būtų absurdiška teigti, kad 1938 m. Konstitucijoje apskritai galėjo (ar turėjo) būti įtvirtintos nuostatos, kurios numatytų LLKS Tarybos sudarymą bei statusą.

[11] Kuodytė, Kašėta, *supra note*, 9: 316.

[12] Dainius Žalimas, *Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės: monografija* (Vilnius: Rosma, 2005), 189.

[13] *Ibid*, 233.

[14] Marek, K. *Identity and Continuity of States in Public International Law.* (Geneve: Librairie E. Droz, 1954), 98.

Priėmus 1949 m. vasario 16 d. Deklaraciją, buvo dar labiau centralizuotas visos Lietuvos partizaninis judėjimas, suvienytas ginkluotas pasipriešinimas sovietinei okupacijai. Nors emigracija, be abejonės, vaidino labai svarbų vaidmenį išsilaisvinimo kovoje (ypač po to, kai organizuotas pogrindis Lietuvoje buvo sunaikintas), tačiau, kaip 1947 m. rugpjūčio 5–15 d. Paryžiuje vykusioje „Lietuvių tautos vadovaujančių veiksnių antroje konferencijoje", kurioje dalyvavo VLIK'o vadovybė ir Lietuvos diplomatai, kalbėjo Bronius Kazys Balutis, „būtų ne tik per drąsu iš mūsų pusės pretenduoti į rezistencijos krašte dirigavimą, bet netiktų kalbėti ir apie direktyvas, netiktų net ir sugestionavimą minėti. Mes užsieniuose <...> visi esame tik ekspozitūros to, kas darosi krašte. Todėl ne jiems rikiuotis pagal mus, o mums rikiuotis pagal juos. Mes galime juos tik orientuoti apie padėtį užsieniuose"[15].

Deklaracijos nuostata, kad *LLKS Taryba yra aukščiausiasis Tautos politinis organas (1 str.)* reiškia ne tik tai, kad LLKS Taryba buvo vienintelė teisėta Tautos atstovybė, taigi, vienintelė teisėta valdžia okupuotoje Lietuvoje. Iš nurodytos nuostatos kyla ir tai, kad tuo metu okupuotoje Lietuvoje veikusios vadinamoji „Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba", „Lietuvos TSR Ministrų Taryba" nebuvo Lietuvos valstybės valdžios institucijos. Tai buvo Lietuvą okupavusios ir ją aneksavusios Sovietų Sąjungos sudarytos administracinės įstaigos, per kurias Sovietų Sąjunga, pasiremdama savo kariuomene ir kitomis represinėmis struktūromis, vykdė okupuotos Lietuvos valstybės teritorijos valdymą.

Deklaracijos nuostata, kad LLKS Taryba yra aukščiausiasis Tautos politinis organas, turi dar vieną svarbų aspektą. Visuotinai pripažįstama, kad okupuotos valstybės valdžios tęstinumą geriausiai išreiškia jos vyriausybės buvimas emigracijoje. Nors Lietuvos Vyriausybės emigracijoje nepavyko sudaryti, tačiau Deklaracijos nuostata, kad *LLKS Taryba yra aukščiausiasis Tautos politinis organas reiškė ir tai, kad ir sovietinės okupacijos metu Lietuvoje teisiškai egzistavo Lietuvos valstybės valdžią įgyvendinanti institucija.* Ši institucija – tai LLKS Taryba. Šio fakto teisinis konstatavimas, kartu su kitais faktais – JAV ir dar apie 50 užsienio valstybių niekada nepripažino Lietuvos aneksijos ir jos inkorporavimo į Sovietų Sąjungą; užsienyje veikė Lietuvos Respublikos diplomatinės atstovybės, kurios atstovavo Lietuvos Respublikai, buvusiai iki okupacijos; užsienyje buvo pripažįstami prieškario Lietuvos Respublikos pasai, t. y. buvo pripažįstama Lietuvos Respublikos pilietybė; buvo saugoma Lietuvos valstybės nuosavybė užsienyje ir kt. – atspindi ne tik valstybės valdžios tęstinumą, bet ir *Lietuvos valstybės tęstinumą sovietinės okupacijos sąlygomis*, kai Lietuvos valstybė egzistavo *de jure* (teisiškai), bet *de facto* (faktiškai) buvo fiziškai nuslopinta.

[15] Liūtas Mockūnas, *Pavargęs herojus: Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje* (Vilnius: Baltos lankos, 1997), 222.

Deklaracijos nuostata, kad *LLKS Taryba yra aukščiausiasis Tautos politinis organas*, yra vienas iš labai svarbių argumentų, patvirtinančių, kad vadinamoji „Lietuvos TSR“ niekada nebuvo Lietuvos valstybė, nebuvo jokia Lietuvos valstybingumo forma. Visuotinai pripažinti valstybės požymiai yra įtvirtinti 1933 m. Montevideo konvencijoje „Dėl valstybių teisių ir pareigų“[16], kurios 1 straipsnyje nustatyta, kad valstybė, kaip tarptautinės teisės subjektas, turi turėti tokius požymius: 1) nuolatinius gyventojus; 2) apibrėžtą teritoriją; 3) vyriausybę; 4) galėti užmegzti santykius su kitomis valstybėmis. Gebėjimas palaikyti santykius su kitomis valstybėmis reiškia ne ką kitą, o valstybės faktinę nepriklausomybę nuo kitos valstybės valdžios. Taigi neatskiriamas valstybės požymis yra jos suverenitetas. Akivaizdu, kad po 1940 m. sovietinės okupacijos Lietuva neteko suvereniteto. Tauta neturėjo jokių sąlygų laisvai ir savarankiškai spręsti valstybės ir visuomenės organizavimo klausimų: pasirinkti valstybės santvarką, nustatyti ūkinio ir visuomenės gyvenimo pagrindus, pasirinkti užsienio politikos krypčių. Tauta taip pat neteko galimybės laisvai ir savarankiškai rinkti Seimo – Tautos atstovybės. Okupacinės valdžios sudaryta administracija likvidavo Lietuvos Respublikos valstybinės valdžios institucijas; visi politinio pobūdžio sprendimai, taip pat bent kiek svarbesni ūkiniai sprendimai buvo priimami ne Lietuvoje ir ne jos institucijų, bet Maskvoje. Šiuos sprendimus priimdavo Sovietų Sąjungos komunistų partijos vadovaujantys organai, o jeigu kai kuriuos neesminius sprendimus leisdavo priimti Lietuvoje – juos priimdavo Lietuvos komunistų partijos, kuri buvo Sovietų Sąjungos komunistų partijos vietinis teritorinis padalinys, vadovybė. Deklaracijoje labai tiksliai apibūdinta tuo metu Lietuvoje veikusios komunistų partijos antivalstybinė esmė: „komunistų partija, kaip diktatūrinė ir iš esmės priešinga pagrindiniam lietuvių tautos siekimui ir kertinei Konstitucijos nuostatai – Lietuvos nepriklausomybei, nelaikoma teisine partija“ (16 str.).

Visuotinai pripažįstama ir tai, kad valstybės teisinio subjektiškumo šaltinis yra Tautos suvereni valia. Išreikšti šią valią sovietinės okupacijos sąlygomis Tauta neturėjo jokių galimybių. Tad iš kur galėjo atsirasti „Lietuvos TSR“ kaip valstybė? Vadinamąją „Lietuvos TSR“ sukūrė ne Tauta ir ne jos atstovai. „Lietuvos TSR“ atsirado iš okupacinės valdžios sudaryto ir Tautos valios neatspindinčio vadinamojo „liaudies seimo“ 1940 m. liepos 21 d. sprendimo[17], kuris teisine prasme visada buvo ir yra niekinis. Taigi laikyti vadinamąją „Lietuvos TSR“ valstybe nėra jokio teisinio pagrindo. Tai buvo „popierinė valstybė“[18]. Galima teigti, kad „Lietuvos TSR“ terminas atspindi okupuotos Lietuvos valstybės teritorijos valdymo būdą, kurio esmę galima apibūdinti taip: Sovietų Sąjungos valdžios organai sukūrė jiems pavaldžias ir jų kontroliuojamas vietines administracines įstaigas, suteikė joms pavadinimus, turėjusius rodyti šių įstaigų neva tautos atstovaujamąjį pobūdį (pavyzdžiui, „Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba“, „Lietuvos TSR Ministrų Taryba“), ir per šias įstaigas, pasiremdami represinėmis struktūromis, valdė okupuotą Lietuvos valstybės teritoriją. Čia galima pridurti, kad visos vadinamosios „Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos“, veikusios Lietuvoje nuo jos okupacijos iki tol, kol 1990 m. vasario 24 d. laisvuose demokratiniuose rinkimuose buvo išrinkta Aukščiausioji TarybaAtkuriamasis Seimas, taip pat buvo ne kas kita, o tik okupacinės valdžios sudarytos vietinės administracinės įstaigos, turėjusios klusniai legalizuoti ir įgyvendinti sovietinės okupacinės valdžios sprendimus, padėti jai valdyti okupuotos ir aneksuotos Lietuvos valstybės teritoriją. Todėl jokie „buvusios sąjunginės respublikos“, „postsovietinės respublikos“, „postsovietinės valstybės“, o tuo labiau „Lietuvos kaip valstybės, buvusios Sovietų Sąjungos sudėtyje“ terminai Lietuvai negali būti taikomi. Apie tai Seimas labai aiškiai pareiškė 1999 m. sausio 12 d. priimtame „Memorandume Šiaurės Atlanto Aljanso valstybių parlamentams“[19]. Pagal tarptautinės teisės principą *ex injurija non oritur* jokia valstybė negali įgyti suverenių teisių į jos okupuotą ir neteisėtai valdomą teritoriją. Lietuva, kaip ir Latvija bei Estija, „negali būti laikomos išstojusiomis iš SSRS, nes būdamos SSRS neteisėtai okupuotos ir aneksuotos, teisiškai SSRS nepriklausė“[20]. Tarptautinės teisės požiūriu Lietuva niekada nebuvo sudėtinė SSRS dalis, todėl negali būti laikoma „buvusia sovietine respublika“[21]. Ne Lietuva „išėjo“ iš Sovietų Sąjungos – tai Sovietų Sąjunga (tiksliau – jos teisių bei pareigų tęsėja Rusija) buvo priversta išeiti iš Lietuvos, kurioje neteisėtai buvo daugiau kaip 50 metų.

LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijoje įtvirtinti būsimos nepriklausomos Lietuvos valstybės konstituciniai pagrindai. Pagal valdymo formą Lietuva turėjo būti demokratinė respublika (1 str.); būsimoji nauja Lietuvos Konstitucija turėjo atitikti žmogaus teises ir demokratinius siekimus (principus) (14 str.); buvo numatyta, kad naują Lietuvos Konstituciją priims Seimas (14 str.), kuris bus renkamas laisvais, demokratiniais, visuotinais, lygiais, slaptais rinkimais (5 str.); būtent taip išrinktas Seimas ir Vyriausybė valdys Lietuvą (5 str.). O tol, kol Seimo bus priimta nauja Konstitucija, „Lietuvos valstybės atstatymas <...> vykdomas pagal šioje Deklaracijoje paskelbtus nuostatus ir 1922 m. Lietuvos Konstitucijos dvasią“ (14 str.).

Kodėl Deklaracijos autoriai nurodo 1922 m. Konstituciją, o ne paskutinę Lietuvoje galiojusią 1938 m. Konstituciją? Juk valstybės tęstinumą geriausiai išreiškia būtent paskutinė iki valstybės okupacijos galiojusi Konstitucija, nepriklausomai nuo jos turinio. Atsakymą į šį klausimą bent iš dalies pa-

[16] Vilenas Vadapalas, *Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija* (Vilnius: Eugrimas, 2003), 68.

[17] *Lietuvos liaudies seimas: stenogramos ir medžiaga* [V. Kancevičius, J. Lazauskas (sudarytojai)] (Vilnius: Mintis, 1985), 62.

[18] Mykolas Römeris, Lietuvos sovietizacija 1940–1941: *istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas* (Vilnius: Lituanus, 1989), 67.

[19] „Lietuvos Respublikos Seimo Memorandumas Šiaurės Atlanto Aljanso valstybių parlamentams“, Valstybės žinios, 1999 m., 7–144.

[20] Vadapalas, *supra note,* 16: 218.

[21] Žalimas, *supra note*, 12: 158.

teikia Deklaracijos nuostatos apie tai, kokios institucijos įgyvendins valstybės valdžią nepriklausomoje Lietuvoje. Deklaracijoje buvo numatyta kitokia valstybės valdžią vykdančių institucijų sandara negu 1938 m. Konstitucijoje: pagal 1938 m. Konstituciją valstybės valdžią vykdo „Respublikos Prezidentas, Seimas, Vyriausybė ir Teismas“ (4 str.), o Deklaracijoje yra nurodoma, kad tai daro demokratiniu būdu, visuotinais rinkimais išrinktas Seimas ir Vyriausybė (5 str.). Prezidentas – svarbiausia valstybės valdžios figūra pagal 1938 m. Konstituciją – šioms institucijoms nėra priskirtas. Deklaracijoje nėra nuostatų, apibrėžiančių Prezidento vietą valstybės valdžios sistemoje, jo įgaliojimus bei santykius su kitomis valdžios institucijomis. Apsiribojama trumpu teiginiu: „atstačius Lietuvos nepriklausomybę, ligi susirenkant Seimui, Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas eina LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas“ (8 str.), taip pat nuostata, kad „laikinoji Lietuvos Vyriausybė sudaroma LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininko pavedimu“ (9 str.). Tačiau čia pat daroma išlyga – „Vyriausybė atsakinga prieš Laikinąją Tautos Tarybą“ (9 str.) – tai yra ne Respublikos Prezidentui, kaip buvo nustatyta 1938 m. Konstitucijoje, bet tik Laikinajai Tautos Tarybai, kuri nuo okupacijos pabaigos iki susirenkant demokratiniam Lietuvos Seimui turi teisę leisti įstatymus (6 str.). Pagal Deklaraciją Laikinąją Tautos Tarybą turėjo sudaryti „visų vieningoje vadovybėje Lietuvoje ir užsienyje kovojančių sričių, apygardų, rinktinių aukštųjų mokyklų, kultūrinių, religinių organizacijų bei sąjūdžių ir tautos atramą turinčių politinių partijų atstovai, prisilaikant proporcingo atstovavimo principo“ (7 str.).

Deklaracijos nuostata, kad nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos valstybės atstatymas bus vykdomas pagal 1922 m. Lietuvos Konstitucijos dvasią, rodo, kad Deklaracijos autoriams buvo nepriimtina 1938 m. Konstitucijoje įtvirtinta prezidentinė valstybės valdymo forma, kai Prezidentas vienasmeniškai galėjo skirti ir atleisti Ministrą Pirmininką ir ministrus, galėjo niekieno nevaržomas paleisti Seimą, turėjo teisę leisti įstatymus. Visų svarbiausių valdžios galių sutelkimas Respublikos Prezidento rankose bei tokia valstybės valdžių sandara, kai tarp jų nėra pusiausvyros ir atsvarų, kėlė pavojų asmens teisėms ir laisvėms, visuomenei ir valstybei.

Tačiau ir 1922 m. Konstitucija Deklaracijoje remiamasi su tam tikru atsargumu: formuluotė, kad „Lietuvos valstybės atstatymas vykdomas <...> pagal 1922 m. Konstitucijos dvasią“ (ne pagal 1922 m. Konstituciją, o pagal jos dvasią – V. S.) leidžia teigti, kad ir ši Konstitucija Deklaracijos autoriams buvo priimtina ne visa, nes 1922 m. Konstitucijoje įtvirtinta valdžių sandara, kai Seimas iš esmės buvo visagalis, kai viena valstybės valdžia negalėjo atsverti kitos, taip pat turėjo didelių trūkumų.

Deklaracijos nuostatos dėl valstybės valdžios sandaros, dėl valdžios institucijų įgaliojimų leidžia teigti, kad jos autoriai matė būsimą nepriklausomą Lietuvą kaip parlamentinę respubliką, kurios svarbiausias požymis yra tai, kad tik Seimas turi įgaliojimus leisti įstatymus, kad Vyriausybė yra atsakinga Seimui ir tik Seimas gali lemti Vyriausybės likimą, suteikdamas jai įgaliojimus veikti ir ją nušalindamas pareiškus nepasitikėjimą, kad tik Seimas, kaip Tautos atstovybė, turi teisę spręsti aukščiausių valstybės pareigūnų politinės-teisinės atsakomybės klausimus.

Galima prisiminti, kad rengiant ir šiuo metu galiojančios 1992 m. Konstitucijos projektą vienas iš klausimų, dėl kurio buvo daugiausia diskutuojama, taip pat buvo Seimo ir Respublikos Prezidento įgaliojimų santykis. Aukščiausiosios Tarybos sudarytos Konstitucijos projekto rengimo komisijos parengtame Konstitucijos projekte[22] aiškiai dominavo Seimas; alternatyviame Konstitucijos projekte[23], kurį parengė Santara „Už demokratinę Lietuvą“, buvo numatyti labai dideli Respublikos Prezidento įgaliojimai. Antai, buvo numatyta, kad Respublikos Prezidentas turi teisę atleisti Ministrą Pirmininką, reorganizuoti Vyriausybę, įvesti tiesioginį valdymą administraciniuose vienetuose, pirmininkauti Vyriausybės posėdžiuose ir pan. Manytina, kad laikotarpis, praėjęs po Konstitucijos priėmimo, akivaizdžiai liudija, kaip valstybiškai atsakingai buvo pasielgta 1992 m., kai rengiant galutinį Konstitucijos projektą jame buvo įtvirtinta pusiausvyra tarp valstybės valdžią įgyvendinančių institucijų, buvo nustatyta tokia valstybės valdžios sandara, kai kiekviena valstybės valdžią įgyvendinanti institucija gali pristabdyti, atsverti kitą valdžią, kai nė viena iš jų negali turėti absoliučios valdžios, negali dominuoti kitų atžvilgiu. Todėl labai atsargiai vertintini kartais pasigirstantys raginimai pakeisti Konstituciją ir stipriai išplėsti Respublikos Prezidento galias, pakeisti Konstitucijoje įtvirtintą valdžių pusiausvyrą.

LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijoje numatyta ne tik tai, kokia bus iš sovietinės okupacijos išsilaisvinusios ir vėl nepriklausomos Lietuvos valstybės valdžios institucijų sąranga, jų sudarymo tvarka, įgaliojimai. Deklaracijoje yra labai talpių nuostatų, susijusių su žmogaus teisėmis ir laisvėmis, jų garantijomis. Pagal Deklaracijos 15 straipsnį „atstatytoji Lietuvos valstybė garantuoja lygias teises visiems Lietuvos piliečiams, neprasikaltusiems lietuvių tautos interesams“. Deklaracijoje numatyta žemės ūkio ir pramonės reforma, kuri laikoma prielaida „socialinių problemų racionaliam sprendimui ir krašto ūkiniam atkūrimui“ – tokia reforma turėjo būti „vykdoma pačioje nepriklausomo gyvenimo pradžioje“ (20 str.). Deklaracijoje „konstatuojama teigiama religijos įtaka ugdant tautos moralę ir palaikant jos atsparumą sun-

[22] „Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas, parengtas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti“ *Lietuvos aidas*. 1992 m. gegužės 1 d.

[23] Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas, parengtas Santaros „Už demokratinę Lietuvą“. *Lietuvos aidas*. 1992 m. rugsėjo 11 d.

kiausiu laisvės kovų laikotarpiu“ (18 str.). Joje įtvirtintas labai svarbus teisinės valstybės principo elementas – teisingumą vykdo tik teismai, taip pat nustatyta, kad „asmenys, bolševikinės arba vokiškosios okupacijos metu išdavę Tėvynę bendradarbiavimu su priešu, savo veiksmais ar įtaka pakenkę tautos išsilaisvinimo kovai, susitepę išdavystėmis ar krauju, yra atsakingi prieš Lietuvos Teismą“ (17 str.).

Deklaracijoje įtvirtintas Lietuvos valstybės geopolitinės orientacijos principas. Nurodoma, kad LLKS Taryba prisideda „prie kitų tautų pastangų sukurti pasaulyje teisingumu ir laisve pagrįstą pastovią taiką, besiremiančią pilnutiniu įgyvendinimu tikrosios demokratijos principų, išplaukiančių iš krikščioniškosios moralės supratimo, ir paskelbtų Atlanto Chartoje, Keturiose Laisvėse, 12-oje Prezidento Trumano Punktų, Žmogaus Teisių Deklaracijoje ir kitose teisingumo ir laisvės deklaracijose“ (22 str.). Šios nuostatos reiškia, kad Lietuvos geopolitinė orientacija – demokratinis Vakarų pasaulis, kad Lietuva savo ateitį sieja tik su Vakarų demokratinių šalių bendrija. Šiose Deklaracijos nuostatose iš esmės atsispindi kolektyvinės gynybos principas. Kartu LLKS Taryba prašo visą demokratinį pasaulį pagalbos Lietuvos išsilaisvinimo kovoje, kad būtų įgyvendinti jos tikslai. Svarbiausias LLKS Tarybos tikslas – atkurti laisvą, demokratinę, nepriklausomą Lietuvos valstybę.

Lietuvos Respublikos Seimas, siekdamas atkurti istorinį teisingumą, įtvirtinti valstybės tęstinumą, 1999 m. sausio 12 d. priėmė įstatymą „Dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos“[24], kuriame nurodoma, kad juo nustatomas Deklaracijos statusas Lietuvos Respublikos teisės sistemoje (1 str.), kad Deklaracija yra Lietuvos valstybės teisės aktas (3 str.). Pabrėžtina, kad Deklaracija yra konstitucinės reikšmės teisės aktas, vienas iš Lietuvos nepriklausomos valstybės konstitucinių pamatų. Šią reikšmę Deklaracija turėjo ir tebeturi nuo pat 1949 m. vasario 16 d., t. y. nuo jos priėmimo. Deklaracija pati savaime yra pirminis konstitucinės teisės šaltinis. Galima manyti, kad jeigu Deklaracija būtų žinoma Kovo 11-osios akto rengėjams, ši Deklaracija būtų atspindėta Akte taip, kaip jame yra atspindėti 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės Aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės, kurie Kovo 11-osios akte yra apibūdinti kaip Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas. Deja, Kovo 11-osios akto rengėjams ši Deklaracija nebuvo žinoma; ji buvo rasta atkūrus Lietuvos valstybės nepriklausomybę KGB archyve, Jono Žemaičio baudžiamojoje byloje[25].

[24] „Lietuvos Respublikos įstatymas. Dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos“, *Valstybės žinios*, 1999 m. sausio 27 d., 11–241.

[25] Buv. LSSR VSKA. Baudž. b. f. B.33960/3.T.10.L.227. Originalas. Mašinraštis.

Tai, kad Lietuvos Respublikos Seimas priėmė specialų įstatymą, apibrėžiantį Deklaracijos vietą ir statusą Lietuvos teisės sistemoje, neturėtų būti interpretuojama, kad Deklaracijos statusas ir vieta Lietuvos teisės sistemoje esą priklauso vien nuo to, ar Seimas yra priėmęs atitinkamą sprendimą. Seimo diskrecija šioje srityje yra labai ribota, nes, kaip minėta, Deklaracija yra konstitucinės reikšmės teisės aktas nuo jos priėmimo. Seimo priimtas įstatymas, apibrėžiantis Deklaracijos vietą ir statusą Lietuvos teisės sistemoje, yra labai svarbus šio akto reikšmės teisinis įtvirtinimas, bet ne Deklaracijos konstitucinės reikšmės sukūrimas ar šios Deklaracijos legitimavimas. Deklaracija savaime yra ir visada išliks konstitucinės reikšmės teisės aktas, pirminis konstitucinės teisės šaltinis. Tačiau Seimo sprendimai, kuriais įtvirtinamas Deklaracijos, kaip Lietuvos valstybės teisės akto, kaip vieno iš valstybės konstitucinių pamatų statusas, yra labai svarbūs toliau atkuriant istorinį teisingumą, parodant Lietuvos valstybės tęstinumą jos okupacijos sąlygomis. Tai, kad Deklaracija okupuotoje Lietuvoje buvo mažai žinoma, kad realią valdžią okupuotoje Lietuvoje turėjo ne LLKS Taryba, bet sovietinės okupacinės struktūros, kad Lietuvos valstybė tuo metu nebuvo atkurta pagal Deklaracijos nuostatas ir pan., nepaneigia išvados, kad Deklaracija yra konstitucinės reikšmės teisės aktas. Atitinkamo teisės akto konstitucinę reikšmę paprastai lemia ne tai, ar šis aktas buvo įgyvendintas, ar jis vėliau buvo patvirtintas parlamento ar kokiu nors kitu būdu legitimuotas. Atitinkamas teisės aktas įgyja konstitucinės reikšmės pobūdį pirmiausia dėl to, kad jį priima ypatinga institucija, t. y. institucija, turinti įgaliojimus (galinti) reikšti Tautos valią, ir dėl to, kad teisės akte nustatomi būtent valstybės konstituciniai pamatai. Neįmanoma nuginčyti fakto, kad LLKS Taryba, priimdama Deklaraciją, buvo vienintelė teisėta Tautos atstovybė ir vienintelė teisėta valstybės valdžia okupuotoje Lietuvoje, kad LLKS Taryba, kuri atstovavo „visas Lietuvos teritorijoje esančias vieningos vadovybės vadovaujamas karines visuomenines grupuotes“, turėjo įgaliojimus (galėjo) reikšti ir įgyvendinti Tautos valią. Neįmanoma paneigti ir to, kad Deklaracijoje įtvirtinti nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo metmenys, taigi, įtvirtinti Lietuvos valstybės konstituciniai pamatai. Vadinasi, 1949 m. vasario 16 d. Deklaracija konstitucinės reikšmės teisės akto pobūdį įgyja ne dėl parlamento priimto sprendimo ar kokio nors kitokio jos legitimavimo, o pirmiausia dėl to, kad ją priėmė LLKS Taryba, kuri tuometinėje okupuotoje Lietuvoje buvo vienintelė teisėta tautos atstovybė, turėjo įgaliojimus (galėjo) reikšti Tautos valią, ir dėl savo turinio.

Kadangi LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracija yra konstitucinės reikšmės teisės aktas, yra vienas iš Lietuvos nepriklausomos valstybės konstitucinių pamatų, šią Deklaraciją saugo ir gina Konstitucija. Nors Konstitucijoje tai nėra tiesiogiai nurodyta, Deklaracijos konstitucinė apsauga kyla iš Konstitucijos nuostatų, įtvirtinančių Tautos teisę gyventi ir kurti nepriklausomoje Lietuvos valstybėje, įtvirtinančių Lietuvos valstybės nepriklausomybę. Šios ir kitos Konstitucijos nuostatos suponuoja, kad teisės aktai, sudarantys Lietuvos nepriklausomos valstybės konstitucinius pamatus – LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracija yra vienas iš jų – yra saugomi ir ginami Konstitucijos, jų niekas negali panaikinti.

Įprasmindamas LLKS Tarybos ir jos Prezidiumo Pirmininko teisinį statusą, Lietuvos Respublikos Seimas 2009 m. kovo 12 d. priėmė Deklaraciją „Dėl Jono Žemaičio pripažinimo Lietuvos valstybės vadovu“[26], kurioje konstatuojama, kad „nuo 1949 m. vasario 16 d. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos Deklaracijos priėmimo iki mirties 1954 m. lapkričio 26 d. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos Prezidiumo Pirmininkas Jonas Žemaitis buvo kovojančios su okupacija Lietuvos valstybės vadovas, faktiškai vykdęs Respublikos Prezidento pareigas“.

[26] „Lietuvos Respublikos Seimo 2009 m. kovo 12 d. Deklaracija, „Dėl Jono Žemaičio pripažinimo valstybės vadovu“, *Valstybės žinios*, 2009 m. kovo 19 d., 30–1166.

1

KOLEKTYVINIO ŪKININKAVIMO IŠTAKOS IR KLYSTKELIAI RUSIJOJE

(1906–1940)

Подлежит первоочередной доставке под расписку

СОБРАНИЕ ЗАКОНОВ И РАСПОРЯЖЕНИЙ

Рабоче-Крестьянского Правительства
Союза советских социалистических республик,

издаваемое Управлением делами Совета народных комиссаров Союза ССР и СТО

20 августа 1932 г. № 62 Отдел первый

СОДЕРЖАНИЕ:

Постановление Центрального исполнительного комитета и Совета народных комиссаров.

360. Об охране имущества государственных предприятий, колхозов и кооперации и укреплении общественной (социалистической) собственности.

Об охране имущества государственных предприятий, колхозов и кооперации и укреплении общественной (социалистической) собственности.
Постановление Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров Союза ССР.

(Утверждено Политбюро ЦК ВКП(б) 7.VIII.32 г.)

II.

1. Приравнять по своему значению имущество колхозов и кооперативов (урожай на полях, общественные запасы, скот, кооперативные (склады и магазины и т. п.) и имуществу государственному и всемерно усилить охрану этого имущества от расхищения.

2. Применять в качестве меры судебной репрессии за хищение (воровство) колхозного и кооперативного имущества высшую меру социальной защиты — расстрел с конфискацией всего имущества и с заменой при смягчающих обстоятельствах лишением свободы на срок не ниже 10 лет с конфискацией всего имущества.

3. Не применять амнистии к преступникам, осужденным по делам о хищении колхозного и кооперативного имущества.

III.

1. Повести решительную борьбу с теми противообщественными кулацко-капиталистическими элементами, которые применяют насилия и угрозы или проповедуют применение насилия и угроз к колхозникам с целью заставить последних выйти из колхоза, с целью насильственного разрушения колхоза. Приравнять эти преступления к государственным преступлениям.

2. Применять в качестве меры судебной репрессии по делам об охране колхозов и колхозников от насилия и угроз со стороны кулацких и других противообщественных элементов лишение свободы от 5 до 10 лет с заключением в концентрационный лагерь.

3. Не применять амнистии к преступникам, осужденным по этим делам.

Председатель ЦИК Союза ССР М. Калинин.
Председатель СНК Союза ССР В. Молотов (Скрябин).
Секретарь ЦИК Союза ССР А. Енукидзе.
7 августа 1932 г.

1.1. „Obščina“ – kaimo pažangos stabdys

Kolektyvizacijos idėja galėjo gimti tik rytietiškoje Rusijoje, nes ji čia turėjo senas ir gilias šaknis. Čia daugelį metų valstiečiai žinojo vienintelę pasislėpimo vietą nuo ponų ir dvarininkų – „obščiną“[27]. Bendras darbas, bendras labai kuklių rezultatų dalijimasis. Po bendrumo sąvoka dažnai slėpėsi ydos, asmeninės iniciatyvos stoka ir abejingumas, pasyvus požiūris į ateitį. Gerai rusų kaimiečių psichologiją perpratęs agronomas Jonas Pranas Aleksa[28] rašė: „Rusai <...> su savo žeme nėra intymiai susigyvenę. <...> Žmogaus visiškas negerbimas ir žmogaus individualės valios bei iniciatyvos neigimas glūdėjo obščinos pagrinduose. <...> Rusų žemės ūkiui ir kaimo kultūrai kilti obščina yra buvusi didelė kliūtis. Tačiau daugumas rusų pažangiosios visuomenės obščiną kiek pajėgdama gynė. <...> Gindama obščiną rusų inteligentija ėjo prieš rusų kaimo pažangą.“[29]

[27] Obščina (rus. община) – plati termino reikšmė: įvairios bendruomenės. <...> Viena iš kaimynų obščinų buvo rusiškoji viduramžių „obščina“. Santykinai gausūs žemės plotai nereikalavo daugybės servitutų, ribojančių individualią valstiečių šeimų žemėnaudą <...>. Dėl tų pačių priežasčių almenda [kaimo bendruomenės narių bendrai naudotos ganyklos, miškai, dirvonai, įskyrus ariamąją žemę. Iš V. Vaitkevičiūtė. Tarptautinių žodžių žodynas, 2007, p. 63] pakankamai didelė pagal teritoriją <...> buvo naudojama kolektyviai. Savivaldos srityje „obščinavalsčius“ turėjo dar didesnes teises. Žemių skirstymas ir jų naudojimo reguliavimas, prievolių išdėstymas, kaimo valdžios rinkimai (seimūnų, o vėliau valsčių vyresniųjų), lėšų rinkimas kaimo bendruomenei, tarpusavio pagalbos organizavimas, civilinių ir smulkių baudžiamųjų bylų sprendimai – sudarė valstiečių obščinų kompetenciją. „Obščinavalsčius“ kartu su feodaliniais dvarais ir tėvonijomis (paveldimomis žemės valdomis) buvo teritorinės administracinės ląstelės, valstybės organizmo dalys <...>. In *Большая советская энциклопедия т. 18* (Москва: Издательство политической литературы, 1974), 252255.

[28] Kazimieras Tamašauskas, „Aleksa Jonas Pranas“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. 1* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001 m.), 305. *„Lietuvos valstybės ir visuomenės veikėjas, agronomas, sociologas, ekonomistas. 1900–1907 Maskvos universitete studijavo gamtos mokslus, agronomiją, sociologiją. Ž. ū. rūmų steigimo iniciatorius. 1926 12–1935 09 ž. ū. ministras. 1948 m. ištremtas į Sibirą. Palaikai 1990 m. pargabenti į Lietuvą, palaidoti Palangoje. Buvo vienas vad. ūkininkiškosios ideologijos kūrėjų Lietuvoje“.*

[29] Jonas Pranas Aleksa, *Lietuviškų gyvenimo kelių beieškant, t. 2* (Kaunas: Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų sąjunga, 1933), 236.

Obščinos – tipiškas rusų kaimo produktas, sutvirtėjęs 1837–1841 m. generolui grafui Pavlui Kiseliovui įvykdžius žemės ūkio reformą. Tai buvo to meto žymus karinis ir valstybinis veikėjas (1788–1872), supratęs XIX a. Rusijos kaimo atsilikimą, alinančią baudžiavos priespaudą ir ne tik valstiečių luomo, bet ir tautos širdies – bajorijos visišką atbukimą, tolygų iškvailėjimui. Ne, ne rašytojo išmonė suspindo Ivano Gončarovo[30] romane „Oblomovas“[31], o to meto, kai grafas P. Kiseliovas vykdė savo reformas, Rusija, didžioji carinė imperija. Nors grafas P. Kiseliovas jau tuo metu kėlė baudžiavos panaikinimo idėją, tačiau caras Nikolajus I tam nepritarė. Rusijos bajorai, ypač stambūs žemvaldžiai, į P. Kiseliovo reformas žiūrėjo labai priešiškai[32]. Nors ir labai apkarpyta, P. Kiseliovo reforma pajudėjo į priekį: valstiečiai sudarė valsčiuose obščinas, turėjo savo atstovus, seniūnus, savo teismus. Obščinų teisė šiek tiek apsaugojo valstiečius nuo ponų savivalės, bet juos uždarė „dėžėje“. Atsitvėrusios ne tik nuo kitų gubernijų, valsčių, bet ir nuo kitų obščinų jos tapo stagnacijos, tolesnės „oblomovščiznos“ tęsiniu. Panaikinus baudžiavą (1861) obščinos dar labiau sustiprėjo, įgavo svarbią reikšmę.

Apie obščinas, jų kūrimą bei teisinę padėtį daug rašyta XIX a. antroje pusėje ir XX a. pradžioje. Tam skirta nemažai knygų ir straipsnių to meto Rusijos inteligentų kūryboje. Ją išsamiai nagrinėjo puikiai išleistas, spalvotai iliustruotas šešiatomis istorinis veikalas, skirtas visai Rusijos žemės ūkio raidai[33]. Tačiau čia pat užsimenama apie naujų reformų būtinybę.

Ši reforma palietė ir Lietuvą[34]. Tačiau Lietuvoje, skirtingai nei Rusijoje, obščinų idėja neprigijo, ypač Užnemunėje (Suvalkų gubernija), kur baudžiava buvo panaikinta jau 1807 m. ir vystėsi laisvi ūkiai. Kiseliovo reformos metu Europa jau buvo atsikračiusi baudžiavos, joje vystėsi kapitalistiniai santykiai.

[30] Иван Александрович Гончаров, *Oblomovas: romanas* (Vilnius: Vaga, 1969).

[31] „Oblomovo vardas, kaip charakteringas baudžiavos laikų dvarininkiško neveiklumo simbolis, pasidarė labai populiarus ir toks išliko iki pat šiol. O žodžiu „oblomoviškumas“, kai kalbama apie ūkinę sanklodą, yra pasakoma, kad tai tamsus, nejudrus, prakaito ir tamsybės prisigėręs gyvenimas, iš kurio išbristi sunku, nes nėra žmonių, kurie norėtų gyventi kitaip...“„Ivanas Aleksandrovičius Gončarovas“, rašyk.lt (blog), žiūrėta 2019 m. liepos 24 d., https://www.rasyk.lt/rasytojai/ivanasaleksandroviciusgoncarovas.html.

[32] Татьяна Александровна Конюхова, *Государственная деревня Литвы и реформа П.Д. Киселева, 1840–1857 гг.: (Виленская и Ковенская губернии)* (Москва: Издательство Московского университета, 1975), 198–202, 232–235.

[33] *Великая реформа: [19 февраля 1861–1911]: русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем;* редакция А. К. Дживелегова et al., Юбилейное изд., t. 6 (Москва: Издание ИДСытина, 1911).

[34] Pranas Sasnauskas. Kooperacijos raida Lietuvoje: istorinė apybraiža (Vilnius: LOGOS, 1998), 5. *„Devynioliktame amžiuje Lietuva buvo Rusijos imperijos vakarinė provincija, vadinama Šiaurės Vakarų kraštu (rus.: Северо–Западный край), apimanti tris gubernijas: Vilniaus, Kauno, Suvalkų (iki 1867 m. Augustavo). Tai buvo etninės Lietuvos žemės, kai kurios dabar priklauso Lenkijai ir Baltarusijai“.*

Teigiamų pavyzdžių buvo ieškoma Vakarų šalyse ir jais sekama. Todėl Kauno ir Vilniaus gubernijose skirstymasis į vienkiemius vyko dar iki Piotro Stolypino reformos. Taigi Lietuvoje nebuvo bendruomeninių žemių (obščinų), o daugelis ūkininkų siekė gyventi vienkiemiuose.

Tačiau ir baudžiavos panaikinimas 1861 m., ir po jo sekusi žemės reforma (1861–1867), mažai pagerino rusų valstiečių būklę. Reikia pabrėžti, kad bet kuri reforma, jeigu ji įvykdoma tik iš dalies, padaro daugiau žalos nei naudos. Neatleidus valstiečių nuo baudžiavos, o pasiūlius obščinos modelį, jie buvo įmesti į dar didesnį atsilikimo liūną.

1.2. P. Stolypino reforma – praleistos galimybės

Rusijos ministro pirmininko Piotro Stolypino[35] (1862–1911) reformos galingai pasibeldė į uždaras Rusijos žemės ūkio duris.

P. Stolypino reformos pradžia – 1906 metai. Tikslas – panaikinti Rusijoje vyraujantį bendruomeninį žemės valdymą. Matyt, septyniasdešimt metų po grafo P. Kiseliovo reformos pagaliau įtikino carą Nikolajų II ir valdančiąją viršūnę, kad obščinos – baisus pažangos stabdys, paralyžiuojantis ne tik žemės ūkio kilimą, bet ir Rusijos imperijos ekonominį gyvenimą. Valsčių bendruomenių žemė buvo dalijama valstiečiams kuriant vienkiemius ir atsisakant kaimų. Tai buvo drąsi politika, nes Rusijos kaimas, apgaubtas obščinų teisėtvarkos, sukaustytas tradicinio tingumo, nenorėjo lengvai pasiduoti naujovėms. Vis dėlto reforma žengė sparčiai ir nuo jos pradžios iki lemtingos P. Stolypino mirties apie 26,6 proc. kaimo žmonių išsikėlė į vienkiemius[36].

[35] K. Avižonis, „Stolypin Piotr Arkadjevič“, In *Lietuvių enciklopedija. t. 28* (Boston: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1963), 537–538: Piotro Stolypino gyvenimo istorija yra tiesiogiai susijusi su Lietuva, tuo metu buvusia Rusijos imperijos dalimi. P. Stolypinas gimė 1862 m. balandžio 14 d. Drezdene. Vilniuje gyveno su tėvais 1876–1892 m., čia lankė gimnaziją. Daug vasarų praleido Kalnaberžės dvare netoli Kėdainių. Baigęs Sankt Peterburgo universitetą įsidarbino Žemės ūkio departamente. 1899 m. tapo Kauno gubernijos bajorų vadovu. Lietuvoje praleido 13 metų. Domėjosi ir diegė žemės ūkio naujoves, kurias iš Lietuvos platino į kitus Rusijos imperijos regionus. 1902 m. P. Stolypinas tapo Gardino, vėliau – Saratovo, gubernatoriumi. Trumpą laiką vadovavo Vidaus reikalų ministerijai, tapo Rusijos ministru pirmininku. Ėmėsi didžiulių reformų valstybės administravimo, teisės, žemės ūkio srityse. P. Stolypino žemės reformos metu buvo skatinama individualaus ūkio plėtra, kaimų skirstymas į vienkiemius, paskolų teikimas ūkininkams. Vakarinėse Rusijos imperijos gubernijose stengėsi mažinti lenkų dvarininkų įtaką. Į ministro pirmininko gyvybę buvo pasikėsinta kelis kartus. Išpuolyje, surengtame 1911 m. rugsėjo 14 d. Kijeve, P. Stolypinas buvo mirtinai sužeistas. Palaidotas Kijeve.

[36] Арон Яковлевич Аврех, *П.А. Столыпин и судьбы реформ в России* (Москва: Политиздат, 1991), 85.

Ir tik per penkerius metus! Šūvis, 1911 m. nutraukęs P. Stolypino gyvybę, pristabdė reformos eigą, o prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas ir Spalio perversmas šį procesą visai nutraukė. Ta Rusijos inteligentijos dalis, kuri nieko neišmanė apie žemės ūkį ir galimybę vykdant P. Stolypino reformą jį išvystyti iki Europinio lygio, sukėlė baisų triukšmą. Kaimų naikinimas, bendruomenių ardymas, pažangaus ūkininkavimo metodų įgyvendinimas jiems atrodė kaip ūkinė katastrofa. Kitaip buvo Lietuvoje, kur P. Stolypino reforma sutikta geranoriškai. Štai Kauno gubernijoje per kelerius metus į vienkiemius išskirstyti 1 743 kaimai, o iš viso buvo paduoti 3 902 kaimų pareiškimai, norint juos išskirstyti į vienkiemius[37]. Prie smerkiančiųjų P. Stolypino reformą prisijungė ir Vladimiras Leninas[38], rašydamas: *„Vyriausybei nieko kito nebuvo likę, kaip pamėginti mėšlungiškų pastangų keliu,* <...> *suskaldyti valstietiją, leisti kaimą „grobti ir plėšti" buožėms ir pasiturintiems valstiečiams* <...>"[39]. Kaimų skirstymo į vienkiemius ir obščinų ardymo bolševikinės imperijos vadai dar labiau nekentė nei carinių dvarininkų.

P. Stolypinas – atvykęs iš Rusijos imperijos į užkariautą kraštą, buvęs Lietuvos bajorų vadas – buvo skvarbaus proto ir tvirto charakterio žmogus. Jo staigus karjeros kilimas truko penkerius metus, bet ir per šį trumpą laiką jis pajėgė sukrėsti Rusijos (o kartu ir Lietuvos) žemės ūkį. Bolševikai šaukė, kad P. Stolypinas kuria kaimo „buožes". Žinoma, bet ne „kažkokius buožes", o stiprius ir darbščius ūkininkus, sugebančius gauti iš žemės tai, ką sugebėdavo gauti Europos šalių žemdirbiai. Jei 1913 m. laikomi derlingiausiais Rusijos istorijoje metais, aišku, kad tai nemažas ir P. Stolypino reformų nuopelnas. Gyvendamas savo Kalnaberžės dvare prie Kėdainių, matė Suvalkijos bei Kauno gubernijos valstiečių ūkių vystymąsi, kai pieno ūkis ir mėsinė gyvulininkystė pradėjo stelbti tradicinį grūdų ūkį. Matyt, besivystančio Lietuvos žemės ūkio pavyzdžiai buvo panaudoti kuriant jo reformą.

Bolševikai nekentė ir niekino P. Stolypiną dėl jo noro sukurti stiprų, pelningą ūkį, kurį valdytų žemės savininkas, o ne bendruomenė. Bolševikams P. Stolypinas – aršus nacionalistas, paskelbęs šūkį *„Rusija – dėl rusų!"*[40] ir vykdęs žiaurią antisemitinę politiką.

Kaip matome, dvi reformos – P. Kiseliovo ir P. Stolypino – visiškai priešingos viena kitai: pirmoji orientuota į kolektyvinį ūkininkavimą (obščina), antroji – į individualų (vienkiemis), turėjo didžiausią reikšmę ne tik Rusijos žemės ūkiui, bet ir politiniam bei ekonominiam šalies gyvenimui. Jos atnešė ne tik pozityvių poslinkių, buvo ir klaidų, iš kurių nė viena taip nenuniokojo Rusijos kaip kolektyvizacijos reforma.

[37] Vytautas Rupas ir Stasys Vaitekūnas, *Lietuvos kaimo gyventojai ir gyvenvietės* (Vilnius: Mintis, 1980), 33.

[38] Vladimiras Leninas: tikras vardas – Владимир Ильич Ульянов-Ленин.

[39] V. I. Leninas, „Klausimu dėl šiuolaikinės vyriausybės agrarinės politikos (Bendrosios)", In *1913 kovas–gruodis, t. 19, Raštai*: versta iš 4-ojo leid. (Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. 1-kla, 1953), 158.

[40] Аврех, П.А., *supra note*, 36: 130.

1.3. „Visa žemė – valstiečiams" – žemės nacionalizavimas

Po Spalio perversmo (1917) iškilo dilema: kaip toliau tvarkyti žemės ūkį, kokią poziciją užims valdžia santykiuose su valstiečiais. Nei V. Leninas, nei Levas Trockis, nei kiti aukšto rango bolševikų vadai nebuvo žemės ūkio specialistai ir nieko apie jį neišmanė. Tačiau jie gerai žinojo, kad valstiečiai eis su bolševikais, jeigu jiems bus pažadėta žemė. Todėl nenuostabu, kad V. Leninas jau rytojaus dieną paskelbė Dekretą apie taiką ir žemę.

Taigi neilgai trukus buvo paskelbta, kad žemė priklauso tik tam, kas ją dirba. Žemė buvo jaukas, numestas milijonams kaimo žmonių, norint juos palenkti į bolševikų valdžios pusę. Kartu šie dekretai pastūmėjo tamsią liaudį žudyti bajorus, stambius žemvaldžius ir visus, kurie sugebėjo ūkininkauti. Greitai šie žmonės buvo iššudyti, o inventorius, gyvuliai, trobesiai, sėklos išgrobstyta ir sunaikinta. Iki perversmo V. Leninas nemažai rašė apie Rusijos žemės ūkio atsilikimą, nors konkrečios programos nepateikė[41]. Kaip publicistas V. Leninas buvo grubus, nieko netausojantis, pripažįstantis tik vieną rašymo būdą – kritiką. Po perversmo jau reikėjo kurti, o ne griauti, bet kurti trūko išmanymo ir patyrimo. Nors buvo kuriamos komunos, tačiau 1918 m. V. Leninas, kalbėdamas vyriausybės posėdžiuose ar pasitarimuose, su nepasitikėjimu ir įtarumu atsiliepdavo apie kaime esančius ūkinius vienetus: komunas, kooperatyvus, valstiečių ūkius[42]. V. Leninas, kadaise palankiai rašęs apie užsienio patyrimą žemės ūkyje ir matęs du kelius agrarinėje evoliucijoje – prūsiškąjį ir amerikietiškąjį, nepasirinko nei vieno, nei kito, nors atrodė, kad jis simpatizuoja amerikietiškam kapitalistiniam fermerių ūkiui, kuris, V. Lenino manymu, pažangesnis už stambius prūsiškus dvarus, kur klesti buržuaziniai santykiai. V. Leninas pabrėžė, kad žemės ūkis tiek JAV, tiek Vokietijoje pirmiausia yra aukšto lygio[43]. Tačiau kai atėjo laikas ir galimybės pažangų ūkininkavimą pritaikyti Rusijoje, pritrūko išmanymo, o gal rusiškos obščinų tradicijos buvo paveikę V. Lenino galvoseną, kaip ir kitų rusų inteligentų. Be to, V. Leninas buvo aršus griovėjas, o ne genialus statytojas, pirmiausia užsibrėžęs viską sugriauti iki pamatų, o tik vėliau griebtis statymo. Ne kitoks buvo ir jo įpėdinis Josifas Stalinas[44] – neišsilavinęs, užsispyręs, niekuo nepasitikintis, itin žiaurus žmogus, nesugebantis kurti nieko naujo, pažangaus. Jie abu nuėjo paprasčiausiu keliu: V. Leninas griebėsi kurti komunas, nors jomis netikėjo, o J. Stalinas kolektyvizacijoje įtvirtino senąsias Rusijos obščinas.

[41] V. I. Leninas, *„Agrarinio klausimo Rusijoje" esmė"*, In *1912 balandis–1913 kovas, t. 18, Raštai:* versta iš 4-ojo leid. (Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. 1-kla, 1953), 54–58.

[42] V. I. Leninas, *„Eiliniai tarybų valdžios uždaviniai"*, In *1918 vasaris–liepa, t. 27, Raštai:* versta iš 4-ojo leid. (Valst. polit. ir moksl. lit. 1-kla, 1954), 180–194.

[43] В. Зевин, „Ленин", *Сельскохозяйственная энциклопедия. t. 3* (Москва: Советская энциклопедия, 1972), 639–643.

[44] Tikras vardas – Иосиф Виссарионович ДжугашвилиСталин. (Josifas Džiugašvilis – Stalinas).

Dekretas dėl žemės – visa žemė valstiečiams! – paskelbtas[45], o toliau? O toliau reikalai sustojo. Vykstant karui dirvonavo apie 40 proc. dirbamos žemės, po revoliucijos jos plotai dar padidėjo, nes valstiečiai, pritardami bolševikų vykdomai politikai, žudė dvarininkus bei tvirtus ūkininkus, o jų žemę, gyvulius, inventorių grobė ir naikino. Tačiau 1918 m. vasario 19 d. visa žemė buvo nacionalizuota, atimta ne tik iš dvarininkų, bet ir iš valstiečių, kurie dar taip neseniai girdėjo bolševikų valdžios dekretą, kad visa žemė priklauso tiems, kurie ją dirba – valstiečiams.

Tačiau valdžia tuo neapsiribojo. Buvo įvestas privalomas maisto produktų nusavinimas: kariniai daliniai atiminėjo iš valstiečių viską, ką tik rasdavo: grūdus, mėsą, gyvulius. Rusijoje prasidėjo baisus badas, nusinešęs milijonus gyvybių. Apie tai vaizdžiai rašė žymus norvegų keliautojas Fritjofas Nansenas, organizavęs iš bado mirštančių žmonių gelbėjimą. Iš bado mirusieji gulėjo miestuose, kaimuose, prie geležinkelio bėgių, pakelėse, o virš jų aidėjo bolševikų šūkiai apie laisvę, laimę, žemę, taiką[46]...

Didysis avantiūristas V. Leninas daug keliavo po pasaulį ir nors paviršutiniškai buvo susipažinęs su Vokietijos, Anglijos, Šveicarijos ir kitų šalių ekonomika ir ūkio tvarkymu. Jis galėjo pasinaudoti jų patyrimu, bet to nepadarė ir pasuko prie rusiško modelio – obščinos, atiduodamas žemę ne į savininko, o į bendruomenės rankas. Išgrobstyti ir sunaikinti dvarai buvo paversti valstybiniais ūkiais, žemės ūkio draugijomis, o kur to nebuvo padaryta – ėmė kurtis komunos[47]. Šį žodį V. Leninas pasiskolino iš Vakarų Europos (Italijos, Prancūzijos) miestų savivaldos patyrimo ir pernešė į Rusiją. Anksčiau suplakęs kooperacijos idėją su kolektyvizacijos prievarta, dabar viduramžių šalių miestų bendrovių laisvės ir savivaldos iškovotas teises perkėlė į Rusiją ir skambiu komunos vardu pavadino į suniokotus dvarus suvarytus valstiečius, manydamas, kad vien žodis pakeis visą ūkinę sistemą. Komunose žmonės gyveno kaip vergai, neturėdami jokios asmeninės nuosavybės: nei daržo, nei gyvulio, net vištos.

[45] V. I. Leninas, „Pranešimas apie žemę. Spalio 26 d. (lapkričio 8 d.). Antrasis visos Rusijos darbininkų ir kareivių deputatų tarybų suvažiavimas“, *In 1917 rugsėjis–1918 vasaris, t. 26, Raštai:* versta iš 4-ojo leid. (Vilnius, 1954), 227–231.

[46] Juozas Jurginis, *Nansenas*, Įžymiųjų žmonių biografijos Nr. 5 (Kaunas: Spaudos fondas, 1939), 264–295.

[47] Komuna (pranc. *commune*, lot. *communis* – bendras): žmonių ar šeimų grupė, kuri gyvena kartu ir naudojasi kartu viskuo, ką turi ir uždirba. In V. Vaitkevičiūtė, *Tarptautinių žodžių žodynas*, 4-asis patais. ir papild. leid. (Vilnius: Žodynas, 2007), 573.

Sunkiai suvokiama demagogija, vykusi pirmaisiais porevoliuciniais metais. Čia pat valstiečiai genami į komunas, čia pat V. Leninas, kalbėdamas Žemdirbystės komunų ir žemės ūkio artelių I suvažiavime (1919 12 04), pareiškė, kad jokio prievartinio perėjimo į socializmą primetimo negali būti nė kalbos, o prievartinį valstiečių varymą į komunas vadino „bjauriu dalyku“[48]. Vėliau, rašydamas laišką Vladikaukazo stoties darbininkams, prisipažįsta, kad komunomis nepasitiki ir jų bijo[49].

1919 m. Rusijos komunistų partijos (bolševikų) (toliau tekste RKP(b) VIII suvažiavimas pabrėžė savanoriškumo principą stojant į komunas, tačiau valstiečiai ir toliau buvo varomi į jas jėga ir prievarta. Badas, valstiečių maištai ir baisus žemės ūkio nualinimas privertė V. Leniną atleisti diktatūros vadžias. 1921 m. jis paskelbė Naujos ekonominės politikos (NEP) įvedimą[50]. Prievartinis žemės ūkio gaminių atėmimas buvo sustabdytas pakeičiant mokesčiais natūra (duokle). NEP`u pasinaudojo tik gabiausi ir darbščiausi ūkininkai, eilinį kartą patikėję valdžios pažadais, manydami, kad bolševikai pasimokė iš klaidų ir leis žmonėms ramiai ūkininkauti. Bet ne to siekė V. Leninas ir bolševikų partija. Toli gražu! NEP`as užgeso davęs dingstį bolševikams susidoroti su kiekvienu prasikūrusiu „nepmanu“.

Nenuostabu, kad ant kreivų teorinės bazės pamatų neišsivystė projektuotas ekonominis-gamybinis žemės ūkio pastatas. Dvidešimt penki milijonai smulkių ūkių ir komunų nepajėgė išmaitinti šalies, kuri XX a. pradžioje užversdavo pasaulį pigiais grūdais.

1.4. Prievartinė stalininė kolektyvizacija

Valstybės požiūriu kolektyvizacija Sovietų Sąjungoje – tai smulkių pavienių valstiečių ūkių pertvarkymas (remiantis valstiečių savanoriškumo principu), į stambius socialistinius ūkius – kolūkius. Konkretų kaimo socialistinio pertvarkymo planą parengė V. Leninas (Lenino kooperacijos planas)[51]. Štai pagrindiniai teiginiai, nusakantys pirmuosius kolektyvizacijos žingsnius: savanoriškumas ir teorinis jos kūrimo pagrindas, parengtas to meto Sovietų Rusijos diktatoriaus V. Lenino. Šis teiginys figūravo visose enciklopedijose, mokslo veikaluose, jau nekalbant apie spaudą ir kasdienę, viską užgožiančią propagandą.

[48] V. I. Leninas, „Kalba Žemdirbystės komunų ir žemės ūkio artelių I suvažiavime, 1919 m. gruodžio 4 d.“, In *1919 rugsėjis–1920 balandis, t. 30, Raštai*: versta iš 4-ojo leid. (Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. 1kla, 1954), 170–178.

[49] Pranas Sasnauskas, *Laukų Rūpintojėli mano* ... (Vilnius: Spindulys, 1993), 16.

[50] V. I. Leninas, „Apie naująją ekonominę politiką. Pranešimas 1921 m. spalio 29 d. posėdyje“, In *1921 rugpjūtis–1923 kovas, t. 33, Raštai:* versta iš 4ojo leid. (Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. 1-kla, 1955), 59–76.

[51] „Kolūkiai“, *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, t. 5* (Vilnius: Mokslas, 1979), 621.

Tačiau realybėje abu teiginiai buvo išlaužti iš piršto, neturintys jokio pagrindo, kaip ir daug kas Sovietų Sąjungoje. Pirmiausia – dėl savanoriškumo principo. Kuriant komunas, žemės ūkio draugijas, vėliau – kolūkius porevoliucinėje Rusijoje savanoriškumo principas buvo visiškai pamintas po kojomis. Mes prie šios temos dar grįšime pagrįsdami, kad savanoriškumo tikrai nebuvo, vien žiauri, valstybės vykdoma prievarta. Tačiau taip pat netiesa, kad V. Leninas – kolektyvizacijos sumanytojas ir gimdytojas, nors tai tvirtino visos SSRS politinės, ekonominės, mokslinės instancijos ir kartojo milijonai menko intelektualinio lygio propagandistų. Tai atitiko garsųjį Horacijaus posakį: „Surdo asello fabellam narrare“[52].

Taigi ar buvo toks kolektyvizacijos planas, parengtas V. Lenino, kaip mes jį suprantame: pagrįstas teoriniu gilumu ir praktiniu išmanymu, numatant strategiją, metodus, analizę? Deja, tokio plano nebuvo. Jis atsirado vėliau, norint V. Lenino vardą susieti su kolektyvizacijos baisumais. Paimtas V. Lenino straipsnis „Apie kooperaciją“, parašytas 1923 m.[53], ir paverstas kolektyvizacijos teorine baze. Bet visi, kas tik domisi kooperacija, puikiai žino, kad kooperacija nieko bendro neturi su kaimo kolektyvizacija, nes jos – du nesuderinami dalykai. Kooperacija – pažangus reiškinys, įsitvirtinęs visame pasaulyje, labai daug davęs žmonėms (ypač kaimo). Tuo tarpu kolektyvizacija įsitvirtino vien SSRS ir išsilaikė tik represinių organų žiaurių priemonių dėka.

Sumaišius miltus su smėliu – neiškepsi duonos. Taip sumaišius kooperaciją su kolektyvizacija negausi naujo konkretaus turinio.

Nežinia, kaip toliau būtų vykdęs žemės ūkio politiką V. Leninas, bet jo mirtis į vienvaldžio vadovo sostą įkėlė J. Staliną, kuris visiškai neišmanė ekonomikos, ūkio valdymo ir juo labiau žemės ūkio. Nepripažindamas patarėjų, įtariai žiūrėdamas į skirtingas nuomones, galvodamas, kad kitų valstybių patyrimas Rusijai atneš tik žalą, J. Stalinas pasirinko vėl tą patį obščinų modelį. Pasinaudojęs V. Lenino straipsniu apie kooperaciją ir dar kai kuriais, rašiusiais žemės ūkio klausimais, J. Stalinas sukurpė vadinamąją „lenininę teoriją“ apie kolektyvizaciją ir su jam būdingu užsispyrimu ėmė ją vykdyti.

1927 m. gruodžio mėnesį įvyko VKP(b) XV suvažiavimas, vadinamas kolektyvizacijos suvažiavimu[54]. Tai buvo ne tik smulkių pavienių ūkininkėlių suvarymas į kolūkius, bet kartu ir „buožių“[55](rus. кулаки, „kulaki“) likvidavimas.

[52] Kurčiam asiliukui pasakėles sekti (lot.).

[53] Leninas, „Apie kooperaciją“, *supra note*, 50: 423–431.

[54] *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК / Институт МарксизмаЛенинизма при ЦК КПСС.,* Изд. 9е, доп. и испр., t. 4 (Москва: Издательство политической литературы, 1984), 307.

[55] „Buožijos“ samprata ir jos raida aptarta 3.3 skyrelyje.

Rusų istorikas ir publicistas Rojus Medvedevas (Рой Медведев) taip apibūdino to laikmečio situaciją Sovietų Sąjungoje: *„1931 metų viduryje mūsų šalyje į kolūkius susijungė tik 52,7 % valstiečių ūkių. Pradedantys kolektyviniai ūkiai dirbo dar labai blogai, tęsėsi išbuožinimo kampanija. Beveik visiems šalies rajonams būtent 1932–1933 metai buvo pats sunkiausias laikas, kada baisus badas apėmė Ukrainą, Pavolgį, Šiaurės Kaukazą*“[56].

Po revoliucijos likę protingi ir kantrūs ūkininkai, pasinaudoję NEP`o pažadais, buvo apšaukti „buožėmis“ ir per kelerius metus sunaikinti. 1935 m. Rusijos žemės ūkio metraštis rašė, kad iš 5 618 mln. „buožių“ liko tik 149 tūkst.[57] Daugiau kaip penki milijonai darbščių, energingų, prasigyvenusių ūkininkų žuvo vykdant kolektyvizaciją. O kur dar jų šeimų nariai, suaugę sūnūs ir dukros? Jų likimas buvo toks pat, kaip ir tėvų. Tačiau J. Stalino pokalbyje su Vinstonu Čerčiliu (Winston Churchill) nurodoma, kad šis skaičius viršija 10 milijonų[58]. Be to, manoma, kad dar 10 milijonų žmonių mirė iš bado, išvaryti iš savo namų, neturėdami darbo ir pragyvenimo šaltinių.

J. Stalinas nuėjo lengviausiu keliu – pagal rusiškas obščinas kurdamas rusiškus kolūkius. Jam atrodė, kad pakaks aprūpinti obščinas traktoriais ir kita žemės ūkio technika, ir viskas eis kaip iš pypkės. Deja, nelikus asmeninio suinteresuotumo, neliko noro dirbti, siekti. Pasitvirtino ekonomikos mokslų karaliaus Adamo Smito žodžiai: *„Kiekvieno žmogaus natūralios pastangos pagerinti savo gyvenimo sąlygas, kai jos gali reikštis laisvai ir saugiai, yra toks galingas veiksnys...“*[59] Vargu ar J. Stalinas tai žinojo, bet ir žinodamas kažin ar būtų elgęsis kitaip, nes bolševikinis pasipūtimas diktavo mintį, kad tik Rusijoje viskas daroma daug geriau negu užsienyje. Šis didžiavimasis, būdingas carinei Rusijai, bolševizmo metais dar labiau sustiprėjo. Apie tai rašė mūsų visuomenės veikėjas Petras Ruseckas: *„...rusų tauta palinkusi vis prie kažkokių didelių, milžiniškų užsimojimų ir nepaprastų užsimojimų, sumanymų. <...> Ir nepraeina dienos, kad neužgirstum apie kokius nors naujus, nežmoniškus, didelius, nepaprastus rusų sumanymus, kurie būtinai turį pasaulį nustebinti ir savo didumu, ir savo nepaprastumu <...> Tuo tarpu kultūringojo pasaulio gyvenimas ir be tokių sumanymų reklamavimosi vis eina į priekį, Rusija gi pasilieka beveik vietoje tūpčioti, <...> mokėdama tik skursti, vargti ir vienokių ar kitokių valdovų priespaudą kelti“*[60]. Apie nesuprantamą, neprognozuojamą rusų būdą rašė ne tik užsienio istorikai, politikai ar ekonomistai. Žiaurių žodžių negailėjo ir jų pačių rašytojai.

[56] Рой Медведев, *Личность и эпоха. кн. 1. Политический портрет Л. И. Брежнева* (Москва: Новости, 1991), 25.

[57] Juozas Audėnas, „Kolektyvizacija“, In *Lietuvių enciklopedija, t. 12* (Boston: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1957), 218.

[58] *Ibid.*

[59] Adam Smith, *Tautų turtas, t. 2* (Vilnius: Margi raštai, 2013), 141.

[60] Ruseckas, Petras. Rusijos Plotais. Ūkininko Skaitymai; Nr. 13 (22). (Kaunas: „Pažangos“ B-vė, 1931), 28

Štai Fiodoras Dostojevskis rašė: *„Rusai apskritai platūs žmonės, <...> platūs kaip jų žemė, platūs ir nepaprastai pasinešę į fantastiškumą ir netvarką, bet nelaimė būti plačiam be ypatingo genialumo“*[61].

Kolūkiais bolševikai norėjo nustebinti pasaulį, bet rezultatus matome patys. Valstiečiai nepasidarė nei laimingesni, nei turtingesni, nors didžiulis propagandinis aparatas stengėsi tuo įtikinti pusbadžiu gyvenantį Rusijos žemdirbį ir viso pasaulio proletariatą. Nepakilo valstiečių gerovė, nepakilo šalies ekonomika.

Bolševikai visam pasauliui kalbėjo, kad kuriama ne tik nauja politinė bei ekonominė valstybinė santvarka, bet kuriamas ir naujas žmogus – tarybinis žmogus, kuris turi suprasti, kad moralu tik tai, kas naudinga partijai. J. Stalinui ir partijai (o tai buvo tas pat) buvo naudinga nuo žmogaus nukratyti visus religinio ir tradicinio nuoširdumo likučius. Kolektyvizacija buvo vykdoma taip žiauriai, kad net J. Stalinas pasibjaurėjo savo pakalikų elgesiu ir 1930 m. parašė straipsnį „Apsvaigimas nuo laimėjimų“[62]. Bet tai buvo eilinė žmonių apgaulė – žiūrėkite, žmonės, ir supraskite, kad niekšybes vykdo atskiri pareigūnai, o partija čia niekuo dėta. Nors J. Stalinas neva barė per daug uolius pareigūnus, kolektyvizacijos tempai nė kiek nesumažėjo. Praėjus penkeriems metams nuo kolūkių kūrimo pradžios, 1934-aisiais, jau 71,5 proc. Rusijos kaimo žmonių buvo suginta į kolūkius. 1937 m. kolektyvizacija buvo baigta: kolūkiuose atsidūrė 93 proc. kaimiečių ir 99 proc. visos dirbamos žemės[63].

1.5. Pavyzdiniai žemės ūkio artelės įstatai: be žemės ir be teisių

Nors kolektyvizacija vyko su didžiuliu užmoju, ji rėmėsi vien XV partijos suvažiavimo nutarimais ir J. Stalino kalbomis. Jokios teisinės ir įstatyminės bazės, įtvirtinančios kolūkius, nebuvo. Tik tuomet, kai dalis kaimo žmonių buvo suginti į kolūkius, o kita dalis iššudyta arba išmarinta badu, susigriebta, kad vis dėlto reikia teisiškai pagrįsti visą kolektyvizacijos procesą, įstatymais sureguliuoti kolūkių veiklą ir kolūkiečių statusą. Taip 1935 m. vasario 17 d. SSRS Liaudies komisarų taryba ir VKP(b) CK patvirtino Pavyzdinius žemės ūkio artelės įstatus[64]. Jei 1917 m. Dekrete dėl žemės ir 1922 m. paskelbtame Žemės kodekse buvo deklaruojama, kad žemė atiduodama tam, kas ją dirba – valstiečiams, tai Pavyzdiniuose žemės ūkio artelės įstatuose šio teiginio nelikо nė ženklo. Visa žemė atiduodama kolūkiams. Ši nuostata įrašyta ir naujoje SSRS konstitucijoje. Didžiausios pasaulio valstybės kaimo žmonės liko be žemės, tapdami beteisiais vergais. Pagal bolševikų propagandą jie valdė visą valstybės žemę, bet tai buvo minėtas Horacijaus posakis apie pasakėles kurčiam asiliukui. Remiantis Pavyzdiniais žemės ūkio artelės įstatais, kolūkiečiai tenkinosi mažu sklypeliu (nuo 0,25 iki 0,60 ha), skirtu asmeniniam naudojimui. Išimtiniais atvejais buvo skiriama iki 1 ha. Nelygu krašto sąlygos, nustatytas nevienodas leidžiamų laikyti gyvulių kiekis. Dažniausiai tai buvo viena karvė, prieauglis, viena kiaulė su prieaugliu, dešimt avių, paukščių, triušių bei 20 bičių avilių. Kolūkio valdyba galėjo leisti kolūkiečiui auginti dvi kiaules. Ši gyvulių norma buvo beveik visoje europinėje SSRS dalyje, neišskiriant ir okupuotų Baltijos valstybių. Kitose respublikose ir srityse – Kazachstano, Altajaus, Omsko, Baškirijos, Tolimųjų Rytų ir kt. kraštuose – gyvulių skaičius buvo didinamas, o klajoklinės gyvulininkystės srityse karvių skaičius siekė 8–10, avių ir ožkų – 150 vienetų[65].

Įstatuose labai gražiai suformuluotas skyrius „Artelės reikalų valdymas“. Pagal jį artelės (kolūkio) aukščiausias valdymo organas yra visuotinis susirinkimas, kuris renka pirmininką ir valdybą. Tačiau gyvenime buvo visiškai kitaip – visuotinis susirinkimas pirmininku išrinkdavo ne tą, kurio norėdavo žmonės, bet kurį pasiūlydavo partija, rajoninis komitetas. Iš daugybės pavyzdžių Lietuvoje žinome, kad kolūkiečių prieštaravimai (kartais ir labai ryžtingi) nieko nepadėdavo: jie turėdavo išrinkti tik rajkomo sekretoriaus pasiūlytą kandidatą.

Keliolika arų žemės, karvė, kiaulė ir kelios vištos – štai kas liko kaimo gyventojui iš didžiulių valdžios pažadų. Nors spauda rašė apie nepaprastus kolūkių pasiekimus, reali padėtis buvo gan liūdna: už darbadienį kolūkiečiui tepriklausė gramai ir kapeikos. Apie tai plačiau rašysime tolesniuose skyriuose, nagrinėdami Lietuvos kolūkius.

Bloga darbo organizacija, nerealūs planai, išpūstas pompastiškumas sunaikino paprasčiausią tvarką ir protingą ūkininkavimą. Nenuostabu, kad valstiečiai negerbė ir nevertino kolūkio turto ir nelaikė jo savu. Jis jiems buvo valdiškas, svetimas. Kaip seniau vogimą iš dvaro niekas nelaikė nusikaltimu ar nuodėme, taip dabar buvo elgiamasi ir su kolūkio turtu. Vogimas iš kolūkių tapo kasdieniu reiškiniu, įgavusiu milžinišką mastą. 1947 m. kovo 6 d. vykusiame CK plenume politbiuro narys Andrejus Andrejevas pranešė, kad ligi 1947 m. sausio 1 d. visoje SSRS buvo 2 555 000 kolūkinio turto grobstymo bylų[66]. Tai oficialioji statistika, o kiek jų buvo iš tiesų? Tikriausiai ne mažiau kaip 10 milijonų. Bausmės už kolūkinio turto grobstymą buvo labai žiaurios. 1932 m. rugpjūčio 27 d. priimtas įstatymas, kuriame numatytas mirties

[61] Федор Михайлович Достоевский, *Nusikaltimas ir bausmė: šešių dalių romanas su epilogu,* 4-asis leid. (Vilnius: Margi raštai, 2003), 512.

[62] J. V. Stalinas, „Apsvaigimas nuo laimėjimų. Dėl kolūkinio judėjimo klausimų“, In *1929 balandis–1930 birželis, t. 12,* Raštai (Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1951), 173–180.

[63] Audėnas, *supra note,* 57: 218, žr. lentelę.

[64] Aleksandr Abramovič Ruskol, *Kolūkinė teisė* (Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1950), 7.

[65] *Pavyzdiniai žemės ūkio artelės įstatai.* (Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1947), 6–9.

[66] Audėnas, *supra note*, 57: 218.

bausmės taikymas už kolūkinio ir kooperatinio turto grobimą (vogimą)[67]. Už maišelio grūdų pavogimą kolūkietį nuteisdavo daugeliui metų lagerių. Sunkios bausmės grėsė ir už smulkesnes „nuodėmes“: neišdirbtų darbadienių minimumą, neišėjimą į darbą, kolūkio inventoriaus sugadinimą ir kt.

Kaip matome, kolūkiai Rusijoje išaugo iš obščinos šaknų. P. Stolypino reforma sudavė obščinoms didelį smūgį ir parodė kaimui pažangaus ūkininkavimo kelią, tačiau bolševikai lyg akli kurmiai vėl pasuko žemės ūkio reformų vežimą į senas vėžes. Tiek daug tikėjęsi iš bolševikų pažadų, pritarę jų idėjoms norėdami gauti dvarų žemės, vargingieji ir vidutiniokai valstiečiai buvo žiauriausiai apgauti. Vietoj svajoto žemės gabalo jie gavo tik kapus. Iš 210 milijonų porevoliucinės Rusijos gyventojų 130 milijonų[68] buvo valstiečiai ir vargu ar nors vienas iš jų būtų gera valia atsisakęs žemės. Nors bolševikai visuomet gyrėsi, kad darbininkai ir valstiečiai yra tikrieji valstybės valdytojai, tačiau nuo pirmųjų valdymo metų ėmė ignoruoti kaimo žemdirbį, o netrukus jį prislėgė represinio aparato galia. Rusijoje visas žemės ūkio reformas lydėjo kažkokia fatališka lemtis: reformos neatnešdavo nieko gero nei valstybei, nei žmonėms. Taip atsitiko ir vykdant kolektyvizaciją.

[67] „Об охране имущества государственных предприятий, колхозов и кооперации и укреплении общественной (социалистической) собственности“, Приложение № 4 к п. 64/37 пр. ПБ № 111 *Собрание законов и распоряжений.* (Издаваемое Управлением делами Совета народных комиссаров Союза ССР и СТО, 1932), 583–584.

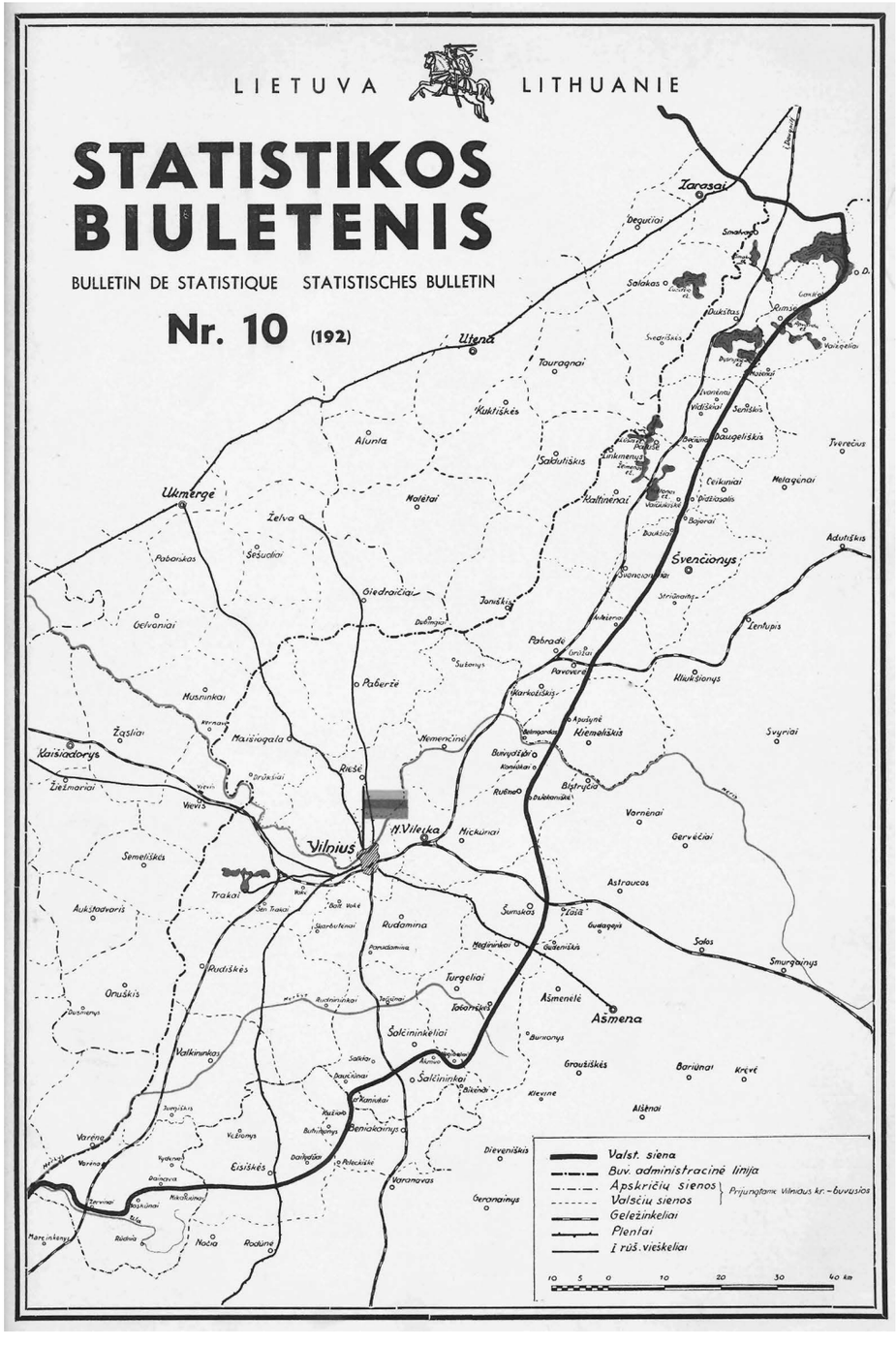
[68] Audėnas, *op. cit.*, 219.

2

NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS KAIMAS IKI SOVIETŲ OKUPACIJOS

(1918–1940)

Leidinio viršelio faksimilė: Statistikos biuletenis = Le Bulletin statistique = Statistical bulletin = Statistisches Bulletin. Lietuvos Respublika. Finansų, prekybos ir pramonės ministerija, Centralinis statistikos biūras, 1939 m., Nr. 10 (192)

2.1. Žemės reforma

Lietuviai visais amžiais buvo žemdirbių tauta. Atgavus Nepriklausomybę ir karo frontuose apgynus laisvę nuo bolševikų, lenkų ir bermontininkų ordų, iškilo klausimas, kaip toliau gyventi, kaip orientuoti žemės ūkio politiką šalyje, kur 80 proc. gyventojų vertėsi žemės ūkiu ir žemę labai brangino. Nors Rusija valdė Lietuvą beveik šimtą metų, tačiau žemės ūkis čia buvo kur kas stipresnis nei kitose Rusijos gubernijose. Lietuvoje neprigijo grafo P. Kiseliovo kurtos obščinos, Lietuvos ūkininkai palankiai sutiko P. Stolypino reformas ir teigiamai vertino vienkiemių kūrimą. Be to, daug ūkininkų jau naudojo mašinas, stengėsi įsigyti veislinių gyvulių, atsisakė trilaukės sėjomainos. Ypač pažangiai ūkininkauta Suvalkijoje, kur baudžiava panaikinta 1807 m. ir valstiečiai buvo nepriklausomi nuo dvarų.

Nors Lietuva smarkiai nukentėjo po 1831 ir 1863 m. sukilimų, kai buvo naikinama jos šviesuomenė (kunigai, mokytojai, pažangūs dvarininkai), o dalis ūkininkų ištremta į Sibirą, į jų vietą atkeliant kolonizatorius iš Rusijos, čia žemės ūkio pažanga vystėsi nepalyginti sparčiau nei Rusijoje. Lietuvos žemės ūkis smarkiai nukentėjo ir per Pirmąjį pasaulinį karą (1914–1918), kai buvo padaryta nuostolių daugiau kaip už du milijardus aukso markių. O kur dar žmonių netektys, iškirsti miškai, sudeginti dvarai ir kaimai, nutraukti ekonominiai santykiai, gražaus kooperacinio darbo sunaikinimas, kultūros sumenkinimas?

Lietuvai tapus nepriklausoma (1918 02 16) 40 procentų žemių priklausė dvarininkams. 1 500 stambių žemvaldžių valdė 692 075 ha žemių, 537 tūkstančių ha miškų ir 55 127 ha vandens telkinių. Iš tų stambių žemvaldžių 87 proc. buvo įvairūs svetimtaučiai ir svetimšaliai, kuriems Lietuvos reikalai visai nerūpėjo, o dažnai jie net kovojo prieš Lietuvą[69]. Kaip matome, to meto Lietuvos kaimo bežemių ir mažažemių padėtis buvo apverktina ir tik valdžia galėjo jiems padėti. Carinė valdžia to nenorėjo ir nesugebėjo. Lietuvoje, pasak S. Elsbergo, visuomet buvo „žemės badas“, bet jis ypač jautėsi XX a. pradžioje.

[69] Stasys Elsbergas, *Lietuvos žemės reforma: diplominis darbas, rašytas pas prof. Vaclovą Biržišką 1933 m.*, Teisės ir ekonomijos studijos, t. 1, kn. 4 (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1935), 27, 59, 65–66.

Atgavus Nepriklausomybę žemės reformos įgyvendinimas buvo svarbiausias valstybinis darbas, kurį skubino politiniai, ekonominiai ir socialiniai tikslai. Todėl Laikinoji vyriausybė, šaukdama savanorius ginti tėvynę, pažadėjo juos aprūpinti žeme. Ši vyriausybinė priemonė skatinamai paveikė bežemius ir mažažemius, sudariusius didžiausią savanorių dalį. Tuo metu Lietuvos kaime buvo apie 60 tūkstančių bežemių ir 40 tūkstančių mažažemių, kuriems naujoji Lietuvos valdžia atėjo į pagalbą. Jau 1919 m. pradėta dalyti žemė savanoriams ir žuvusių savanorių šeimoms[70]. Per pirmuosius trejus metus jiems išdalyta apie 40 tūkstančių ha žemės. Sklypai buvo duodami nuo 8 iki 20 ha dydžio.

Ūkininkų svarbą Lietuvos valstybės politikoje ir gyvenime atspindi pirmojo Lietuvos Prezidento Antano Smetonos mintys: *„Lietuvos pagrindas yra ūkininkai, ir ant jo statome valstybės rūmą. Argi ne iš mūsų ūkininkų yra kilęs lietuvių tautos atgijimas? Iš jų tarpo yra išėję pirmieji susipratę inteligentai lietuviai, ūkininkės motinos iš kartos karton išlaikė lietuvišką sąmonę, išlaikė jos visa, kas tautai yra šventa. Kai tautai grasydavo pavojus, ji atsiremdavo ūkininkais, senovėje bajorais vadintais. Taip yra ir dabar: tauta ir valstybė laikosi daugiausia ūkininkais, mūsų valdžia, vyriausybė ir visa, kas krašto vadovybėje stovi, yra kilę iš ūkininkų kamieno“*[71].

1922 m. vasario 15 d. Steigiamasis seimas priėmė Žemės reformos įstatymą. Tai leido žemės valdymo srityje atkurti socialinį teisingumą. Žemės reformos įstatymas paskelbtas 1922 m. balandžio 3 d.[72] Buvo sudarytas 724 tūkstančių ha žemės fondas, kuris dalytas savanoriams, bežemiams bei mažažemiams. Iki 1939 m. išdalyta 717 968 ha ir žemės reforma praktiškai buvo beveik baigta. Be to, sparčiai vyko kaimų skirstymasis į vienkiemius. Pagal prof. V. Vitunskienę iki 1940 metų pradžios *„<...> į vienkiemius išskirstyti 6 993 kaimai, sukurta 159 118 vienkiemių, neišskirstyta liko 2 600 kaimų (8 proc. šalies ūkių)“*[73]. Tai daugiau kaip pusė Lietuvos ūkių[74]. Vidutinis ūkio plotas – 10,4 ha[75].

[70] „Įstatymas kariškiams žeme aprūpinti“, *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919 m. liepos 1 d., 8, 3–4.

[71] Antanas Smetona, *Nepriklausomybės pamatai, In Prezidentas Antanas Smetona: raštai, kalbos, darbai. t. 3*, autorius, sudarytojas Algimantas Liekis (Vilnius: Mokslotyros institutas, 2019), 33.

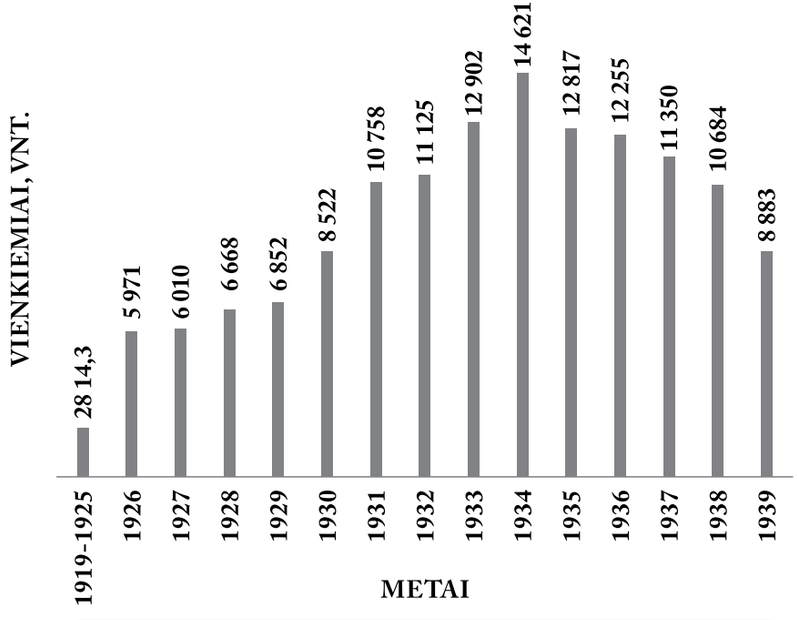
[72] „Žemės reformos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1922 m. balandžio 3 d., 87, 1–6.

[73] Vlada Vitunskienė, „Žemės reformos“, In *Visuotinė lietuvių enciklopedija. t. 25* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014), 711–712.

[74] Jonas Paltarokas, „Žemės ūkis“, In *Lietuvių enciklopedija. t. 15* (Boston: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1968 m.), 182.

[75] Feliksas Klupšas, „Žemės ūkis“, In *Visuotinė lietuvių enciklopedija. t. 12* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007), 787.

Nors ir neturtinga, Lietuva savo naujakurių nepaliko ant pliko lauko. *„Iki 1938 m. pradžios naujakuriams iš viso skirta 72,9 mln. Lt: 32,1 mln. Lt paskolų (išduota 39,9 mln. Lt, bet 7,8 mln. Lt nurašyta kaip pašalpos savanoriams), 23,8 mln. Lt pašalpų savanoriams (16 mln. Lt pašalpų ir 7,8 mln. Lt nurašytų paskolų), 16,1 mln. Lt Žemės banko paskolų. Išpirkos dydis skaičiuojant vidutiniškai 1 hektarui priklausė nuo žemės kokybės ir svyravo nuo 18 iki 252 Lt. Iš viso valstiečiai per 36 metus turėjo sumokėti 34 mln. Lt, arba vidutiniškai po 84 Lt už hektarą, t. y. 6–7 kartus mažiau nei reali žemės kaina“*[76]. Žemės reformą labai paskatino kaimų skirstymasis į vienkiemius, servitutų likvidavimas, kelių sutvarkymas ir kiti pažangūs procesai, neskaitant tūkstančių naujakurių, valstybės dėka gavusių žemės ir tapusių nepriklausomais ūkininkais. Nepriklausomoje Lietuvoje 1919–1939 metais iš viso susikūrė 159 118 vienkiemių (1 pav.).

Pastaba: 1919–1925 metų skaičius – vidutinis, kuris sudaro 2 814,3 vienkiemių padidėjimą kasmet.

1 pav. Vienkiemių kūrimasis Lietuvoje 1919–1939 metais (vnt.)[77]

[76] *Lietuvos istorija. T. 10, d. 2, Nepriklausomybė (1918–1940 m.)* Eglė Bendikaitė, *et al.* (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015), 269–270.

[77] Jonas Vėlyvis, *Vienkiemiai Lietuvoje 1945–1989 metais* (Vilnius: J. Vėlyvis: UAB Pozicija, 2000), 10.

Sparčiausiai žemės reforma vykdyta 1923–1926 m., kai išdalyta 58,6 proc. viso žemės fondo. Iki 1937 m. pabaigos žeme aprūpinti 10 642 savanoriai ir dar 644 savanoriai vietoj žemės gavo piniginę kompensaciją[78].

Didžiausias nuopelnas, kad Žemės reformos įstatymas buvo vykdomas visomis išgalėmis ir nevirto tuščia deklaracija, priklauso kunigui Mykolui Krupavičiui (1885–1970)[79]. Šis žymus Lietuvos valstybės veikėjas yra Žemės reformos įstatymo rengėjas ir įgyvendintojas. Daug šioje srityje padirbėjo Albinas Rimka, Juozas Tūbelis, Jonas Aleksa, Stasys Elsbergas ir kt.

Žemės reforma pakeitė visą Lietuvos žemės ūkį. Išdalijus dvarų ir kitas fondines žemes, atsirado tūkstančiai savarankiškų ūkininkų, susidarė sąlygos vystyti gamybą ne tik stambiuose, bet ir vidutiniuose bei smulkiuose ūkiuose. Tuo metu, kai Sovietų Sąjungoje milijonai žmonių mirė iš bado (!), Lietuvos žemės ūkis sparčiai vijosi pažangių Europos valstybių lygį. Žinoma, negalima pamiršti pasaulinės krizės ir jos sunkių pasekmių, bet valstybės skiriamos subsidijos palengvino ūkininkų padėtį.

[78] Bronius Povilaitis, *Lietuvos žemės ūkis 1918–1940: jo raida ir pažanga* (Torontas: Dr. Br. Povilaičio knygos leidimo fondas, 1988), 72.

[79] Algirdas Banevičius, 1*11 Lietuvos valstybės 1918–1940 politikos veikėjų enciklopedinis žinynas* (Vilnius: Knyga, 1991), 81–82. Mykolas Jeronimas Krupavičius (1885–1970) gimė 1885 m. spalio 1 d. Marijampolės apskrityje, Balbieriškyje. Baigė Igliškėlių pradinę mokyklą, 1905 m. – Veiverių mokytojų seminariją, 1913 m. – Seinų kunigų seminariją, 1917 m. – Petrogrado dvasinę akademiją. 1927–1929 m. studijavo sociologiją, ekonomiką, teisę ir žurnalistiką Lilyje ir Tulūzoje (Prancūzija). Iki 1907 m. mokytojavo Lomžos gubernijos mokyklose. Už revoliucines pažiūras du kartus suimtas. 1907–1908 m. mokytojavo Papilėje. Už kovą prieš carizmą atleistas iš darbo, vos išsisuko nuo teismo. 1917–1918 m. – Voronežo Martyno Yčo berniukų gimnazijos kapelionas. Tarybų valdžia jam paskyrė mirties bausmę už lietuvių kareivių telkimą prieš bolševikus. 1918 m. bėgo į Lietuvą. Prie Vilniaus vokiečių buvo suimtas ir gyveno karo komendantūros priežiūroje. Nuo 1919 m. dirbo prie Valstybės tarybos, tarnavo Vidaus reikalų ir Žemės ūkio ministerijose. Steigiamojo Seimo, I Seimo, II Seimo ir III Seimo narys. IX Ernesto Galvanausko (1923 06 29–1924 06 18), X Antano Tumėno (1924 06 18–1925 02 04), XI Vytauto Petrulio (1925 02 04–1925 09 25), XII Leono Bistro (1925 09 25–1926 06 15) Ministrų kabinetuose – žemės ūkio ministras. Įgyvendino žemės reformą, išdalijo 418 tūkstančių hektarų dvarų žemių. 1930–1935 m. – vikaras Garliavoje, Vilkaviškio kunigų seminarijos profesorius, Veiverių klebonas. 1935–1942 m. – Kalvarijos klebonas, dekanas. 1941 m. tarybų valdžios persekiojamas slapstėsi Druskininkų apylinkėse. Vokiečių okupacijos metais (1942 m.) gestapo suimtas ir kalintas. 1944 m. atsidūrė Vokietijoje. Išrinktas Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto pirmininku. 1957 m. persikėlė į JAV. Buvo vienas pirmųjų ateitininkų sąjūdžio kūrėjų. Buvo Lietuvos krikščionių demokratų partijos Rusijoje pirmininkas, 1919–1923 m. ir 1926–1927 m. – Lietuvių krikščionių demokratų partijos Centro komiteto pirmininkas, 1946–1950 m. – Lietuvių krikščionių demokratų partijos užsienyje pirmininkas. 1950 m. išrinktas Pasaulio lietuvių krikščionių demokratų sąjungos pirmininku iki gyvos galvos. Bendradarbiavo Lietuvos spaudoje, redagavo „Krikščionį demokratą“ „Laisvąją Lietuvą“, „Tėvynės sargą“, visuomenininko bibliotekėlės leidinius. Parašė religinio turinio veikalų, politinio pobūdžio knygelių ir leidinių žemės reformos klausimais. Išvertė bažnytinių veikalų iš lenkų kalbos. Mirė 1970 m. gruodžio 4 d. Čikagoje.

Antrąjį nepriklausomybės dešimtmetį, pasibaigus pasaulinei krizei, Lietuvos ūkininkai orientuojami gaminti kuo daugiau eksportui tinkamų gaminių. Eksportuodami žemės ūkio produktus (sviestą, bekoną, kiaušinius, linus ir kt.), lietuviai įsiveržė į užsienio rinką ir užėmė tvirtas pozicijas. *„Pradžioje sviesto neeksportavusi, Lietuva per 20 metų sviesto eksporte užėmė trečią vietą Europoje ir penktą vietą pasaulyje.“*[80] 1938 m. Lietuvos eksportas sudarė 233 198 000 litų, iš jų 122 038 000 litų – maisto produktai ir gėrimai: sviestas – 20,8 proc. viso šalies eksporto, mėsa (bekonas) – 15,5 proc., javai, sėmenys – 11,6 proc., linai – 10,6 proc., kiaulės – 9,1 proc. ir kita[81]. Kaip matome, visa tai pagaminta žemdirbių ūkiuose, jų laukuose. Žemės ūkio produktai eksportuoti į Angliją, Vokietiją, Olandiją, Prancūziją, SSRS (paskutiniais metais) ir kitas šalis, net į Izraelį, Australiją ir JAV.

Paskutiniais nepriklausomybės metais prieš bolševikų okupaciją Lietuvoje buvo apie 350 tūkst. ūkių. Statistikos duomenimis, 1938 metais Lietuvoje buvo 557 540 arklių, 1 192 840 galvijų, 1 249 470 kiaulių[82]. Gyvulininkystė buvo svarbiausia žemės ūkio šaka ir užėmė vyraujančią vietą eksporto rinkoje. Pagal seną tradiciją dar buvo eksportuojami arkliai, kiaulės, galvijai, bet pagrindine eksporto preke tapo sviestas ir bekonas. 1938 m. žemės ūkio gaminių eksportas atrodė taip: gyvulininkystės produktai – 55,9 proc., augalininkystės – 37 proc., kita – 7 procentai[83].

Gyvulininkystė plėtėsi labai sparčiai. 1938 m. Lietuvoje buvo 778 000 melžiamų karvių[84]. Karvių veislei gerinti buvo skiriama labai daug dėmesio – importuoti veisliniai buliai, telyčios, įvežta daug veislinių kiaulaičių ir kuiliukų, daugiausia iš Anglijos ir Švedijos. Kasmet ūkininkai parduodavo apie 0,5 milijono kiaulių ir antra tiek paskersdavo savo reikmėms. Žodžiu, tai buvo šalis, gausiai aprūpinanti žemės ūkio produktais savo gyventojus ir daug jų eksportuojanti.

[80] Steponas Stankus, „Prekyba. Nepriklausomieji laikai“, In *Lietuvių enciklopedija. t. 15* (Boston: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1968), 215.

[81] *Ibid*

[82] Paltarokas, *supra note*, 74: 184.

[83] Sasnauskas, *supra note*, 34: 110.

[84] Paltarokas, *Op. cit.*, 74

2.2. Kooperacijos raida

Lietuvoje buvo labai gerai išvystyta kooperacija. Tikra kooperacija, paremta užsienio valstybių pavyzdžiais, o ne tokia kaip Sovietų Sąjungoje, kur kooperacija buvo pavadinta naujoji bolševikinė kaimo žmonių baudžiava – be savanoriškumo, laisvės, iniciatyvos. Kooperacija Lietuvoje buvo tikra kaimo žmonių pagalbininkė. Gigantiškos kooperacinės bendrovės: „Lietūkis“, „Pienocentras“, „Maistas“, vėliau įsisteigęs „Linas“ ir „Sodyba“, stengėsi kuo daugiau supirkti ūkininkų pagamintos produkcijos, kartu aprūpinant juos reikiamomis medžiagomis, mašinomis, įrengimais. Didžiausia iš bendrovių – „Lietūkis“, arba Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų sąjunga, įkurta 1923 m. „Lietūkis“ supirkdavo iš ūkininkų žemės ūkio produktus (grūdus, linus, sėmenis ir kt.), organizuodavo jų perdirbimą ir eksportą. Bendrovė rengė įvairius kursus, skaitė paskaitas, rūpinosi gyvulių veislės ir javų sėklos gerinimu, steigė mašinų naudojimo ratelius, diegė bandymų laukelius ir daugelį kitų dalykų, praktiškai mokė ūkininkavimo, tvirtomis kainomis gynė ūkininką nuo pasipelnyti siekiančių prekeivių. Prekybinį tinklą „Lietūkis“ išplėtė po visą šalį, visur – miestuose ir kaimuose – jis turėjo prekių sandėlius ir parduotuves. Vien linai buvo superkami 69 punktuose. Turėjo grūdų elevatorius Kaune, Šiauliuose ir Klaipėdoje[85]. Labai reikšminga „Pienocentro“, įkurto 1926 m., veikla. Pirmaisiais nepriklausomybės metais pieno ūkis dar tik kūrėsi. Sviestas buvo gaminamas labai primityviai. O jau 1938 m. šalyje buvo 185 kooperatinės pieninės, tarp jų – 77 naujai pastatytos, mūrinės, gerai įrengtos garinės pieninės, 71 medinė pieninė ir nemažai grietinės nugriebimo punktų. Į pienines patekdavo 45 proc. viso šalyje primelžiamo pieno[86]. Didžiulį vaidmenį vaidino ir kooperacinė akcinė bendrovė „Maistas“, įkurta 1923 metais. Ji stiprėjo, plėtėsi ir netrukus į savo rankas paėmė beveik visą šalies mėsos gamybą, gyvulių ir paukščių supirkimą ir mėsos produktų eksportą. Vykdydamas šiuos uždavinius „Maistas“ pastatė ir sumodernino Kauno fabriką, pastatė naujus modernius fabrikus Klaipėdoje, Tauragėje, Panevėžyje, Šiauliuose. „Maisto“ veikla buvo labai centralizuota ir puikiai organizuota. Visi fabrikai vidutiniškai per dieną paskersdavo apie 5000 kiaulių. Bekonas pradėtas eksportuoti 1928 m. „Maistas“ dar eksportavo gyvas kiaules, paukštieną (per metus apie 0,5 milijono paukščių) ir daug konservų: įvairius kiaulienos konservus, konservuotas dešreles, paštetus, konservuotą veršieną ir paukštieną bei daug kitų. Juos eksportuodavo į Didžiąją Britaniją, Vokietiją, JAV, Palestiną[87].

[85] Juozas Audėnas, „Lietuvos žemės ūkio Kooperatyvų sąjunga“, In *Lietuvių enciklopedija. t. 16* (Boston, 1958), 168–171.

[86] V. Bublys ir K. Jėčius, „Pienocentras“, In *Lietuvių enciklopedija. t. 22* (Boston: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1960), 448–453.

[87] Petras Šalčius, „Maistas“, In *Lietuvių enciklopedija. t. 17* (Boston: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1959), 123–125.

Šie trys gigantai vairavo Lietuvos žemės ūkį, stūmė jį pažangos keliu. Kadangi pagrindinį jų akcijų paketą turėjo valstybė (60–80 proc.), didžiausia pelno dalis tekdavo Finansų ministerijai. Nebuvo net minties, kad valstybė ką nors parduotų užsieniečiams ar svetimtaučiams. Priešingai, visur buvo stengiamasi iš prekybos išstumti svetimšalius. Ir tai kooperacijos dėka vyko labai sėkmingai.

Negalima teigti, kad tuo metu Lietuvoje nebuvo sunkumų. Anaiptol! Buvo sunkūs žemės ūkio darbai, nuolatiniai rūpesčiai, nemaži mokesčiai, bet kartu tai buvo gerai organizuota ūkinė veikla, kuri rūpėjo visiems – pradedant valstybės vadovais, mokslininkais, aukštos kvalifikacijos specialistais ir baigiant mokytojais, agronomais, gerai besitvarkančiais ūkininkais, kaimo jaunimu.

Lietuvos kaime keliant žemės ūkį, pritaikant žinias ir pažangius metodus svarbų vaidmenį suvaidino Jaunųjų ūkininkų rateliai (JŪR). 1938 m. buvo 1 090 ratelių ir 35 803 nariai, kurių vadovavimą į savo rankas buvo paėmę mokytojai, agronomai, pažangūs ūkininkai[88].

2.3. Valstybės augimas – žmonių gerovės kilimas

Kalbant apie Nepriklausomos Lietuvos žemės ūkio ir ekonomikos pakilimą, negalima keliais žodžiais nepaminėti visų valstybės laimėjimų švietimo, kultūros, žmonių materialinės gerovės kėlimo ir daugelyje kitų sričių. Tai nebuvo vien žemės ūkio ir ekonomikos šuolis aukštyn, o bendras tautos ir valstybės kilimas bei stiprėjimas. Galima pateikti tūkstančius faktų, bet tai ne šios knygos tikslas. Tuos šviesius pavyzdžius paminime todėl, kad bolševikiniais metais nepriklausomos Lietuvos laimėjimai buvo nutylimi arba menkinami. Bolševikinė propaganda nepaisė nei statistikos, nei faktų. Vyravo viena taisyklė: kas bolševikiška – gerai, o kas ne – blogai. Deja, demagogija, istorijos klastojimu užsiėmė ir dalis okupuotos Lietuvos mokslininkų.

Per dvidešimt nepriklausomybės metų Lietuvoje įsteigtas Vytauto Didžiojo universitetas Kaune (1922), Žemės ūkio akademija Dotnuvoje (1924), Veterinarijos akademija Vilijampolėje (1936) ir kitos aukštosios mokyklos[89]. Lietuvoje buvo 71 ligoninė (1938)[90]. Veikė 79 aukštesniosios mokyklos (gimnazijos, realinės) (1939)[91], 2 743 pradinės mokyklos (1940)[92], 11 vidurinių ir

[88] Paltarokas, *supra note*, 74: 188.

[89] Vaclovas Čižiūnas ir Simas Sužiedėlis, „Švietimas nepriklausomoje Lietuvoje“, In *Lietuvių enciklopedija. t. 15* (Boston: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1958), 777.

[90] Vincas Tercijonas, „Sveikatos apsauga. Nepriklausomieji 1918–1940 metai“, In *Lietuvių enciklopedija. t. 15* (Boston: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1968), 123.

[91] Čižiūnas ir Sužiedėlis, *op cit.*, 773.

[92] *Ibid*, 770.

KOLŪKMETIS okupuotos Lietuvos kaime

2 žemesnės amatų mokyklos (1937–1938)[93], 17 žiemos žemės ūkio mokyklų (1938)[94]. Įsteigtos 6 aukštesniosios žemės ūkio mokyklos: žemės ir miškų ūkio mokykla Dotnuvoje (1919), pavadinta Dotnuvos žemės ūkio technikumu (1922); aukštesnioji mokykla kultūrtechnikams Kėdainiuose (1927); aukštesnioji mokykla miškininkams Alytuje (1927); sodininkystės mokykla Fredoje (1920–1925), aukštesnioji sodininkystės ir daržininkystės mokykla Fredoje, Kaune (1925); gyvulininkystės ir pienininkystės mokykla Gruzdžių dvare Šiaulių apskrityje (1924); mokykla pienininkams Belvederio dvare prie Seredžiaus (1928)[95].

Sparčiai vystėsi pramonė, buvo tiesiami keliai, statomi tiltai, augo miestai, pasipuošę naujais moderniais pastatais. Pastatyti trys cukraus fabrikai, Petrašiūnų elektrinė ir daug kitų. Svarbiausia to meto pramonės šaka buvo maisto ir gėrimų gamyba. 1938 m. jos apimtys siekė 202,8 milijono litų, o tai sudarė 43 proc. visos šalies pramonės. Svarbi buvo ir tekstilės pramonė, kurios gamyba siekė 70 milijonų litų.

„Gyventi kaip prie Smetonos“ – labai populiarus posakis Lietuvoje. Koks buvo tas gyvenimas, rodo statistika. „Statistikos biuleteniuose“[96] užfiksuotos kainos, rodančios situaciją rinkoje ir ūkininko produktų vertę (1 lent.). Ženklias eksporto pajamas Lietuva gaudavo iš žemės ūkio ir maisto produktų eksporto: kiaulienos, pieno produktų, linų pluošto ir sėmenų bei kt.

„1940 m. birželio mėn. pradžioje, taigi, prieš pat bolševikų įsigalėjimą <...> bendras Lietuvos darbininko uždarbio vidurkis buvo Lt 5,98 dienai arba Lt 153,31 mėnesiui. <...> pragyvenimo minimumas tuo metu sudarė 81,52 Lt mėnesiui.“[97]

To meto Lietuva ekonominiais rezultatais, švietimu, pažangiu ūkininkavimu ir, svarbiausia, moraline kaimo žmonių nuostata aukštai lenkė Sovietų Sąjungą. Lietuvos kaimo žmonės mylėjo savo žemę, būti ūkininku kiekvienas laikė garbe, jaunimas ateitį matė savo ūkyje. Kaimo žmonės stengėsi kuo greičiau įsikurti savame vienkiemyje. Valdžiai reikėjo tik priimti teisinius aktus ir padėti finansiškai. Iki 1940 m. birželio susiformavo ūkininkų ūkių struktūra, kurioje vyravo didžiausias ūkių skaičius nuo 10 iki 20 ha – 104 890 ūkių (2 pav.).

[93] *Ibid,* 774.

[94] Saulius Kaubrys, *Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: galios gimtis* (Vilnius: Statistikos tyrimai, 2000), 205.

[95] Čižiūnas ir Sužiedėlis, *op cit.*, 773.

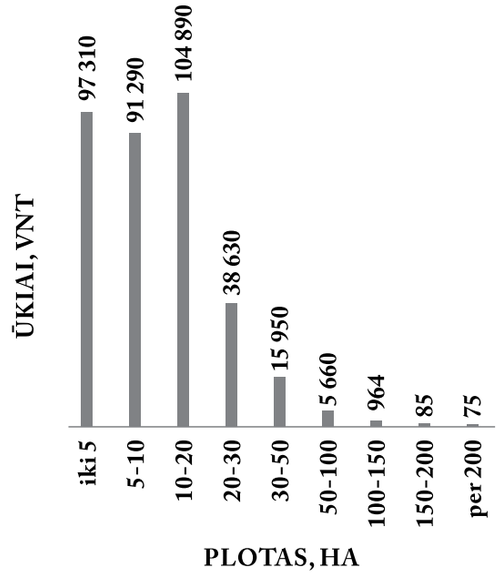
[96] *Statistikos biuletenis = Le bulletin statistique = Statistical Bulletin.* (Kaunas: Centralinis statistikos biuras, 1939).

[97] M. Ilgūnas, *„Pramonės darbininkai bolševikų metu“, t. 1* (Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942), 198.

1 lentelė. Prekių kainos Lietuvoje, 1939 m. spalis, Lt.

Prekės		Vidutinės kainos Lietuvoje
I. Javai, javų gaminiai, daržovės:		
Ruginė juoda duona	1 kg	0,25
Kvietinis pyragas I rūšis	1 kg	0,58
Bulvės	1 cnt	2,40
Kopūstai, rauginti	1 kg	0,21
Morkos, raudonos	1 cnt	4,80
Svogūnai	1 kg	0,38
II. Gyvuliai ir paukščiai:		
Darbo arklys	1 št.	33,00
Melžiama karvė	1 št.	171,00
Penėta kiaulė	1 št.	46,40
Veršiukas 1–2 savaičių	1 št.	14,40
Avis	1 št.	18,60
Kalakutas	1 št.	6,10
Antis	1 št.	2,90
Višta	1 št.	2,75
III. Mėsa, mėsos gaminiai, žuvys:		
Galvijiena	1 kg	0,83
Kiauliena	1 kg	1,52
Aviena	1 kg	0,86
Rūkyti lašiniai	1 kg	2,55
Rūkyta dešra	1 kg	2,20
Lydyti taukai	1 kg	2,40
Lydeka	1 kg	1,52
IV. Kiaušiniai ir pieno gaminiai:		
Kiaušiniai I rūšis	10 št.	1,00
Saldus pienas	1 l	0,18
Grietinė	1 l	1,05
Varškė	1 kg	0,64
Olandiškas sūris	1 kg	2,30
Tilžiškas sūris	1 kg	2,25
Nesūdytas sviestas, I rūšis (pien.)	1 kg	3,50
Nesūdytas sviestas (naminis)	1 kg	2,75

Šaltinis: parengta pagal Statistikos biuletenis, 1939, Nr. 11–12, 193–194

2 pav. Ūkių skaičius ir struktūra pagal žemės plotą Lietuvoje, 1940 m. birželis (vnt.)[98].

Kaimo žmonės neieškojo svetimų dievų, netikėjo, kad bolševizmas yra naujas kelias, kuriuo reiktų sekti. Be to, Lietuvoje komunistų buvo tiek mažai, kad jie jokio vaidmens šalies gyvenime negalėjo suvaidinti. Lietuvoje nebuvo populiarios bolševizmo idėjos, jos gąsdino žmones, kėlė nepasitikėjimą. *„Apibendrinus duomenis galima teigti, kad 1940 m. birželio mėn. laisvėje veikė 1 248 komunistai pogrindininkai. Įskaitant LKP vadovybę partijoje buvo 1 261 narys“*[99]. Lietuviai žinojo apie rusiškus kolūkius, bet jie neviliojo nei blogiausiai besitvarkančio grytelninko, nei juo labiau vidutiniokų ir stambių ūkininkų. Be to, Lietuvos kaime gyvavo gilios religinės ir tautinės tradicijos, todėl nemoralūs poelgiai ir ateistinės pažiūros nebuvo patrauklios.

Ir štai tokią šalį, nors mažą, bet darbščią, su gerai sutvarkytu žemės ūkiu ir ekonomika, gigantiškas kaimynas, nepripažįstantis jokių moralinių nuostatų ir tarptautinės teisės, pasiryžo ne tik okupuoti, bet ir visas ūkio šakas lipdyti pagal bolševikinį rusišką modelį, o laisvus žmones paversti „sovietiniais piliečiais“.

[98] Vėlyvis, *supra note*, 77: 13.

[99] Nijolė Maslauskienė, „Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pabaigoje–1940 m. rugsėjo mėn.“, G*enocidas ir rezistencija, 1999 m*., 77–104.

3

PIRMOJI SOVIETINĖ LIETUVOS OKUPACIJA: KOLEKTYVIZACIJOS PRADŽIA

(1940–1941)

Į LIETUVOS LIAUDĮ. LIAUDIES VYRIAUSYBĖS 1940 m. LIEPOS 5 d. KREIPIMASIS Į LIETUVOS DARBO ŽMONES RYŠIUM SU LIAUDIES SEIMO RINKIMAIS

„<...> vyriausybė nutarė:
1) išleisti naują Liaudies seimo rinkimų įstatymą,
2) padaryti naujo Liaudies seimo rinkimus,
3) sudaryti Vyriausiąją rinkimų komisiją,
4) <...> rinkimus į Liaudies seimą nustatė 1940 m. liepos 14 dieną.
J. Paleckis E. respublikos Prezidento p. ministras pirmininkas“[1].

LIETUVOS DARBO LIAUDIES SĄJUNGOS RINKIMINĖ PLATFORMA. 1940 M. LIEPOS 6 d.

„Lietuvos liaudies priešai ir jų pakalikai, senojo režimo šalininkai skleidžia visokius provokacinius gandus apie smurtą prieš tikinčiuosius, priverstinį bažnyčių uždarymą, apie tariamai numatomą priverstinį kolūkių (originale – kolchozų)organizavimą kaimuose ir t. t. Šie gandai nepagrįsti ir pramanyti. Jie skleidžiami su tikslu suskaldyti Lietuvos darbininkų ir valstiečių vienybę, pasėti liaudyje nepasitikėjimą nauju gyvenimu ir grąžinti nekenčiamą senąją tvarką. Netikėkite šiais gandais ir be pasigailėjimo nuplėškite kaukę šmeižikams ir provokatoriams.<...>“[2].

VYRIAUSIOSIOS RINKIMŲ KOMISIJOS PRANEŠIMAS APIE LIAUDIES SEIMO RINKIMŲ REZULTATUS

„1. <...> Per įvykusius 1940 m. liepos 14–15 d. Liaudies seimo rinkimus <...> balsavo <...> 95,51 proc. visų turėjusių teisę. <...>
2. Už Lietuvos darbo liaudies sąjungos sąrašą balsavo <...> 99,19 proc. balsavusiųjų“[3].

DEKLARACIJA, PASKELBIANTI ŽEMĘ VALSTYBĖS NUOSAVYBE [4]

„Seimas nutaria nustatyti visoje Lietuvoje valstiečių ūkiams apribotą 30 hektarų normą vienam ūkiui, o valstiečių ūkių žemės ploto perteklių, viršijantį šią normą, paverčia valstybiniu žemės fondu. <...> Visa žemė, esanti nuo šio laiko dirbančiųjų ir valstiečių rankose, taip pat ir žemė, kuri bus valstybės perduota bežemiams ir mažažemiams valstiečiams, užtvirtinama amžinam valstiečių naudojimuisi. Visokie bandymai pasikėsinti į asmeninę valstiečių nuosavybę arba prieš darbo valstiečių valią primesti jiems kolūkių organizavimą bus griežtai nubausti kaip kenkią liaudies ir valstybės interesams <...>“[5].

LIETUVOS TARYBŲ SOCIALISTINĖS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJA [6]

„9 straipsnis. Žemė, užimama valstiečių ūkių įstatymo nustatytose ribose, užtvirtinama jiems naudotis nemokamai ir neribotam laikui“[7].

[1] Lietuvos liaudies seimas : stenogramos ir medžiaga / [redakcinė kolegija: K. Surblys (ats. redaktorius)] ; [V. Kancevičius, J. Lazauskas (sudarytojai)] (Vilnius: Mintis, 1985), 18.
[2] Ibid., 28.
[3] Ibid., 31.
[4] Ibid., 103-–105. 1940 m. rugpjūčio 22 d. 2-asis posėdis.
[5] Ibid., 104.
[6] Ibid., 197-–198 Lietuvos liaudies seimo nepaprastoji sesija. 1940 m. rugpjūčio 25 d. 2-asis posėdis. Vicepirmininkas Mečys Gedvilas: „Toks yra Konstitucijos tekstas. <...> Tai aš pateikiu balsavimui visus 119 straipsnių. Kas už ką tik čia perskaitytą Konstitucijos teksto priėmimą <...>. Tokiu būdu LTSR Konstitucija priimama vienbalsiai.“.
[7] Ibid., 185.

3.1. Okupacijos klasta

1940 m. birželio 15 d. Raudonoji armija pradėjo žygį į Lietuvą. Tai buvo grasinimo politikos, kurią vykdė J. Stalinas ir V. Molotovas, finalas. Maža šalis, niekam nekėlusi problemų, niekam nepadariusi blogo, buvo okupuota skelbiant, kad Sovietų Sąjunga jai atneša laisvę ir visus žmones išvaduoja iš vergijos. Tik bolševikai, labai gerai įvaldę veidmainystę ir demagogiją, sugebėdavo iš juodo daryti baltą ir didžiausią niekšybę skelbti kaip šventą tiesą.

Per dvidešimt Lietuvos nepriklausomybės metų SSRS vykdė sau palankią politiką mažo kaimyno atžvilgiu, nuolat dėdamasi jos globėja ir užtarėja prieš agresyviai nusiteikusią Lenkiją, kuri klastingai užgrobė Vilnių ir Vilniaus kraštą, šmeižė Lietuvą Tautų Sąjungoje ir kitose Europos šalių institucijose. Ultimatyvūs grasinimai, įtampa pasienyje rodė, kad Lenkija pasiruošusi užpulti savo kaimynę siekiant atkurti buvusios Abiejų Tautų Respublikos sienas ir vienaip ar kitaip dominuoti Lietuvoje[100]. Sovietų Sąjunga[101] (iki 1922 m. Rusijos Sovietų Socialistinė Respublika[102]) lenkų ir lietuvių nesutarimuose vaidino tariamos geradarės vaidmenį užtardama Lietuvą, nors pati brandino toli siekiančius tikslus. 1920 m. liepos 12 d. pasirašiusi Taikos sutartį su Lietuva, pradėjo rodyti draugiškumą ir norą bendradarbiauti. Tolesnės Lietuvos ir SSRS sutartys dar labiau sutvirtino teisinius tarpvalstybinius pamatus. Tai 1926 m. rugsėjo 28 d. pasirašyta Nepuolimo sutartis, kuri pratęsta 1934 m., ir kiti diplomatiniai susitarimai. Apie šias sutartis buvęs Lietuvos užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys rašė: *„Nepriklausoma Lietuvos valstybė savo buvimu ir neužangažuota kitų valstybių atžvilgiu politika suvaidino tarpukarės laikotarpiu labai svarbų vaidmenį Tarybų Sąjungos saugumui“*[103]. Lietuvos vyriausybė neturėjo pagrindo abejoti gerais kaimyniniais santykiais su didžiuoju kaimynu. Tuo metu Lietuvoje buvo gerai žinomi Rusijos vidaus sunkumai: badas, ūkio suirutė, savų, aukščiausio lygio vadeivų žudymas, tačiau Lietuvoje apie tai spauda rašė labai saikingai, be išsamesnių komentarų, neniekindama ir neįžeidinėdama. Buvo sakoma, kad tai pačių rusų reikalas ir tegul jie gyvena, kaip nori. Tik ketvirto dešimtmečio pabaigoje, kai Europa pradėjo

[100] Juozas Urbšys, *Lietuva lemtingaisiais 1939-1940 metais* (Vilnius: Mintis, 1988), 6.

[101] Sovietų Sąjunga - valstybė, gyvavusi nuo 1922 m. iki 1991 m.

[102] Rusijos TFSR (piln. Rusijos Tarybų Federacinė Socialistinė Respublika) – didžiausia Tarybų Sąjungos respublika, gyvavusi nuo 1917 m. iki 1991 m. Jos sostinė buvo Sankt Peterburgas, o 1918 m. pradžioje ji perkeliama į Maskvą.

[103] Urbšys, *op cit*., 4.

karštligiškai ruoštis karui, bolševikų akys, jau su konkrečiais planais, nukrypo į Lietuvą ir kitas Baltijos šalis. Žinoma, čia jiems daug padėjo A. Hitleris, turėdamas savų slaptų ir grėsmingų planų. Lietuva tapo mažu pėstininku A. Hitlerio ir J. Stalino kruvinų žaidimų lauke.

Nenagrinėsime to meto politinės situacijos, atvedusios Lietuvą į bolševikinę okupaciją, nes tai išsamiai istorikų ir ne istorikų nagrinėta tema. Tačiau, kaip ir daugelis Lietuvos žmonių, su didžiausiu apgailestavimu prisimename tuos liūdnus laikus, kai Lietuva, turėdama gerai apginkluotą ir moraliai užgrūdintą kariuomenę, neišsovė nė vieno šūvio gindamasi nuo okupantų. *„1940 06 kariuomenėje buvo 28 005 žmonės: 22 265 kareiviai, 1 728 karininkai, 2 091 liktinis, 2 031 civ. Tarnautojas* <...>". Įvairaus kalibro pabūklų tuo metu turėjo 603 vnt. „Karo aviacijoje buvo 118 įvairaus tipo lėktuvų"[104] ir kitos karinės technikos.

Tuo metu Raudonoji armija turėjo 1,3 milijono karių. Tačiau neseniai po žiaurių kovų su suomiais, patyrusi didžiulių nuostolių, vos vos įveikusi Suomiją, kurios armija buvo panaši į Lietuvos, per šimtą dienų kruvinų kovų TSRS pajėgė suomiams primesti sunkias taikos sąlygas. Suomių ir sovietų karas parodė, kaip silpnai paruošta Raudonoji armija, kuri galėjo pasigirti tik karių gausumu[105]. Suomių šalies laimė, kad jie turėjo garbingą vyriausybę, karingą vadovybę, žinojusią, kad laisvė perkama krauju. Lietuvos kariuomenės vadas V. Vitkauskas, generalinio štabo viršininkas S. Pundzevičius bei buvęs kariuomenės vadas S. Raštikis turėjo didžiulę įtaką kariuomenėje bei visuomenėje ir galėjo pakelti tautą į kovą, bet jie pirmieji pakėlė rankas. Netrukus kai kurie generolai (J. Černius ir kiti) savo rankomis padėjo likviduoti Lietuvos kariuomenę, paversdami ją Raudonosios armijos korpusu. Pasakyti, kad Lietuva nepasiruošusi gintis, buvo tūkstančių kareivių, karininkų, šaulių ir visų Lietuvos žmonių įžeidimas. Pasirašęs įsakymą, kariuomenės vadas generolas V. Vitkauskas savo rankomis atidarė okupantams vartus.

1940 m. birželio 17 d. trisdešimt penki tūkstančiai Raudonosios armijos karių užplūdo Lietuvą. Okupantų kariuomenė užėmė kareivines, aerodromus, poligonus ir kitus svarbius objektus. Išaušo Lietuvos „laisvės rytas", nors ta laisvė buvo apsupta tankų ir durtuvų.

Atvykęs Maskvos ypatingasis pasiuntinys V. Dekanozovas dirbo išsijuosęs – paskubomis lipdė raudonąją vyriausybę, sudarydamas iliuziją, jog liaudis pakeitė A. Smetonos valdžią sava, bolševikine.

Pirmosiomis okupacijos dienomis atsirado nemažai naivuolių, priėmusių SSRS propagandą už tikrą pinigą. Tarp jų – labai gerbtina asmenybė prof. Vincas Krėvė-Mickevičius, sutikęs užimti ministro pirmininko pavaduotojo postą. Matyt, profesorius tikėjosi, kad tai bus ne genocidinė okupacija, o

[104] Stasys Knezys, Arvydas Gaidys, ir Vytautas Spečiūnas, „Lietuvos ginkluotosios pajėgos", In *Visuotinė lietuvių enciklopedija. t. 12* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007), 208–209.

[105] Povilas Žilys, *Suomių – sovietų karas, 1939–1940,* Fotogr. leid. (Vilnius: Tilia, 1991).

demokratijos išplėtimas. Toks jo požiūris atsispindi romane "Miglose"[106], kur rašytojas nepasitiki A. Smetonos valdymo aplinka ir daug ko tikisi iš ateities. Kartu su juo vyriausybėje sutiko dirbti ir inž. Ernestas Galvanauskas, žymus valstybės ir politikos veikėjas. Kiti naujosios vyriausybės asmenys – mažai kam žinomos asmenybės. Bet jie buvo naujoji valdžia, klusniai vykdžiusi Maskvos norus.

1940 m. birželio 17 d. laikinai einantis prezidento pareigas Antanas Merkys (tikrasis prezidentas Antanas Smetona jau buvo pasitraukęs į Vokietiją) patvirtino Maskvos atstovų V. Dekanozovo ir N. Pozdniakovo jam padiktuotą Ministrų Tarybą, kurios pirmininku paskirtas Justas Paleckis, bulvarinių žurnalų leidėjas. Jo pavaduotoju, užsienio reikalų ministru ir laikinai einančiu švietimo ministro pareigas paskirtas prof. Vincas Krėvė-Mickevičius, krašto apsaugos ministru ir kariuomenės vadu – generolas Vincas Vitkauskas, aiškios probolševikinės orientacijos žmogus, sveikatos ministru – Leonas Koganas, teisingumo – Povilas Pakarklis, finansų ir laikinai susisiekimo ministru – Ernestas Galvanauskas, na, ir žemės ūkio ministru – niekam nežinomas Matas Mickis. Lietuvoje tuo metu buvo daug gerų žemės ūkio specialistų bei mokslininkų, bet raudonieji okupantai rinkosi jiems atsidavusį ir klusnų žmogelį. Mat M. Mickis, nors ir nepasižymėjo jokia moksline veikla, slapta dirbo komjaunimo darbą. Už šią veiklą net sėdėjo kalėjime[107]. A. Merkys prezidento pareigas „pavedė" J. Paleckui, nors nežinia kokiu pagrindu ir kuo remdamasis. Bet kam rūpėjo visos tos teisinės kolizijos!

Pirmajame naujos vyriausybės posėdyje birželio 17 d. vakare J. Paleckis, palaiminus V. Dekanozovui, tapo „prezidentu", o ministro pirmininko pareigos pavestos eiti prof. V. Krėvei-Mickevičiui. Tai buvo gudrus manevras, siekiant parodyti, kad naujai vyriausybei vadovauja labai iškili ir gerbtina asmenybė. Naujoji vyriausybė imta vadinti liaudies vyriausybe, nors ji pati nuo pirmųjų dienų atsidūrė marionetės vaidmenyje, o gal ar dar blogiau. Greitai į vyriausybę kooptuotas aršus komunistas Mečislovas Gedvilas – paskirtas vidaus reikalų ministru, Antanas Venclova – švietimo ministru ir kt. Bet kraštą valdė ne vyriausybė, o rusiški bolševikai, kur pagrindiniu smuiku grojo V. Dekanozovas ir N. Pozdniakovas. Kaip rašė istorikas Jonas Švoba, naujosios vyriausybės uždaviniai iš karto išaiškėjo supratus, kad ji yra tik bolševikų partijos įrankis. Pagal bolševikų partijos nurodymus ji griovė Lietuvos socialinį, kultūrinį, ūkinį bei politinį gyvenimą. Bolševikų partija, padedama naujos vyriausybės, greitai dezorganizavo visą kraštą ir suardė ūkinį gyvenimą. *„Naujosios vyriausybės darbai apsiribojo naikinimu ir griovimu viso to, kas buvo nepriklausomos Lietuvos pastangomis sukurta ir išlaikyta*"[108].

Lietuvos ūkio griovimas palietė ir žemės ūkį.

[106] Vincas Krėvė, *Miglose: iš priešbolševikinių laikų reportažas* (Vilnius: Mintis, 1993).

[107] „Mickis Matas", In *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 7* (Vilnius: Mokslas, 1981), 459.

[108] Jonas Švoba, *Seiminė ir prezidentinė Lietuva: istorinė apybraiža*, 2-asis fotogr. leid. (Vilnius: Vyturys, 1990), 392.

3.2. Politinės grimasos: „Liaudies Seimas“ ir „Liaudies Vyriausybė“

Nuo pat pirmųjų dienų Lietuva atsidūrė keistoje situacijoje. Ne vyriausybė (tegul ir marionetinė) valdė kraštą, bet rusai. Jau birželio antroje pusėje atsirado daug valdžių. Pirmoji buvo sovietų kariuomenės vadovybės valdžia, nes ji visame krašte darė, ką norėjo: grobė žemę kariniams tikslams, nusavindavo namus, butus, gamyklas, vienuolynus. Antroji – „gatvės valdžia“. Ši valdžia organizavo susirinkimus, eitynes, plyšavo, grasino. Pačios galingiausios valdžios būstinė buvo Tarybų Sąjungos pasiuntinybėje. Maskvos politikos dirigentas ir įgyvendintojas buvo V. Dekanozovas[109]. J. Paleckio vyriausybei liko tik antraeilis vaidmuo.

Nepaprastai skubiais tempais buvo vykdoma Lietuvos inkorporacija į SSRS sudėtį. Pagal Maskvos nurodymą vadinamoji Liaudies vyriausybė nutarė per dešimt dienų, t. y. liepos 14 d., surengti Liaudies seimo rinkimus. Visuomet drąsiai pasisakantis prieš bolševikinį seimą, reiškiantį nepriklausomybės laidotuves, Ernestas Galvanauskas buvo pašalintas iš vyriausybės, o prof. V. Krėvė-Mickevičius išleistas atostogų. Dabar nebuvo kam prieštarauti ir reikšti abejonių.

Liaudies seimo rinkimai vyko nustatytu laiku – liepos 14 d. Nepaisant teroro, grasinimų ir kitų akcijų, balsuota silpnai. Manoma, kad balsavo apie 16–18 proc. rinkėjų[110]. Galutinis paskelbtas oficialus balsavimo rezultatas: balsavo 95,95 proc. turinčių teisę balsuoti, iš jų 99,5 proc. balsavo už „Darbo Lietuvos sąjungos“ pasiūlytus kandidatus. Tarsi būtų buvę dar ir kitų iškeltų kandidatų. Prieš rinkimus tvirtinta, kad negali būti net kalbos apie Lietuvos prijungimą prie Sovietų Sąjungos. Po rinkimų staiga viskas pasikeitė – atsirado daugybė rezoliucijų, reikalaujančių prisijungimo[111]. Taip galvotrūkčiais šturmuojant liepos 21 d. įvyko pirmasis Liaudies seimo posėdis, nubalsavęs už Lietuvos prijungimą prie SSRS. Melu, apgaule ir karine jėga bei teroru pavergta Lietuva, paversta viena iš keliolikos „tarybine“ respublika.

Lietuvos istorikų darbuose, knygose ir spaudoje daug rašyta apie tą posėdį. Į Valstybės teatrą susirinko ne tik naujai išrinkti 79 deputatai, bet ir „politinių kalinių“ ir šiaip neaiškių asmenybių. Jie „balsuodavo“ kartu su Seimo nariais, riksmu nustelbdami kalbas, kartais išreikšdami meilę bolševikų partijai ir J. Stalinui. Posėdis virto keistu balaganu, nevertu ne tik valdžios nutarimų, bet ir paprasto padorumo. Su didžiuliu pasipiktinimu visa tai aprašė buvę Liaudies seimo nariai gydytojas A. Garmus[112], rašytojas L. Dovydėnas[113] ir kiti. Tačiau šis balaganinio pobūdžio šou buvo vadinamas Lietuvos liaudies valios išraiška ir bolševikų traktuojamas kaip svarbus istorinis įvykis, nulėmęs Lietuvos, kaip valstybės ir tautos, likimą. Svarbiausia – labai skaudų. Šis „istorinis nutarimas„ leido bolševikams tvarkytis Lietuvoje, kaip ir kitose sovietinėse respublikose – žudyti, tremti, grūsti į kalėjimus, keisti valdymą, ekonominius santykius, pertvarkyti pramonę ir žemės ūkį pagal rusišką pavyzdį.

[109] Gediminas Galva, *Ernestas Galvanauskas*, red. J. Toliušis. (Chicago (Ill.): Akademinės skautijos leidykla, 1982), 415, 418–421.

[110] „Buv. Liaudies seimo narių susirinkimo, įvykusio Kaune 1942 m. rugpjūčio 30 d. Rezoliucija“, In *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai, t. 3* (Kaunas, 1942), 5–6.

[111] Švoba, *supra note*, 108: 393–394.

3.3. Prievartinis žemės atėmimas: demagogija ir nusavinimas

Bolševikų partijos politika visuomet buvo pagrįsta melu ir veidmainyste. Jie – dideli demagogijos meistrai, įpratę sakyti viena, o daryti kita. Okupavę Lietuvą bolševikai susidūrė su doru Lietuvos kaimo ūkininku, įpratusiu tikėti valdžios žodžiais, gerbti vyresnįjį, inteligentiškesnį. Todėl okupantai nuo pirmųjų dienų ūkininkus stengėsi migdyti propagandiniais plepalais, nesigriebdami kolektyvizacijos, kad nesukeltų kaime neramumų. Priešingai pramonei, prekybai, ekonomikai, kur bolševikai griovė ir laužė viską be atodairos, žemės ūkyje apie kolūkių kūrimą niekas nekalbėjo. Buvo tvirtinama, kad bet kokios kalbos šia tema yra priešų propaganda, diversinis darbas, norint apjuodinti naująją valdžią. Tikrasis Lietuvos šeimininkas V. Dekanozovas draudė net užsiminti apie kolūkius. Ir J. Paleckis, ir M. Gedvilas, šaukdami apie reformas, kolūkių neminėjo. Žemės ūkio ministras M. Mickis, 1940 m. birželio 22 d. kalbėdamas per radiją, kreipėsi į ūkininkus juos ramindamas: *„Ūkininkai, žinokite ir tikėkite, kad Lietuvos liaudies vyriausybė visiškai supranta jūsų gyvybinius reikalus ir niekada jūsų neapvils. Toji žemė, kurią jūs esate amžiais persunkę savo prakaitu ir krauju, yra jūsų ir pasiliks jūsų. Nebus daroma jokių pasikėsinimų į bet kokį jūsų turtą“*. Pagaliau apie tai prabilo ir prezidentas Justas Paleckis, liepos 11 d. „darbininkų ir valstiečių susiartinimo“ mitinge. Jis sakė: *„Valstiečiai, laukų darbininkai, ūkininkai <...> čia dar kartą galiu patikinti: būkite pilni pasitikėjimo, dirbkite savo žemę, kuri jums priklauso – niekas iš jūsų jos neatims“*. Po kelių dienų (VIII.14) per radiją vėl kalbėjo M. Mickis: *„Tie, kurie žemę dirba savo rankomis, gali būti visiškai ramūs ir su viltimi žiūrėti į ateitį. Niekas nemano tokių ūkininkų žemės nė vienos pėdos paliesti. Niekas nesiruošia versti ūkininkus dėtis į kolchozus“*[114].

[112] Antanas Garmus, „Lietuvos įjungimas į SSSR- Maskvos diktatas.“, In *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai, t. 3* (Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942), 35–46.

[113] Liudas Dovydėnas, „Mano keliasį liaudies seimą“, In *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai, t. 3* (Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942), 47–59.

[114] Albertas Tarulis, „Lietuvių ūkio katastrofos pradžia (1940.VI.15- 1940.VIII.25)“, In *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai, t. 2* (Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942), 111.

Nemažai tokių pasisakymų spausdino to meto spauda, ramindama žemdirbius. O raminti buvo dėl ko. Net nekuriant kolūkių kaimo žmonės matė, kad viskas keičiasi ne dienomis, o valandomis. Lietuviui žemė visada buvo didžiausia vertybė. Trobas gali suryti ugnis, pinigus – pavogti, o žemė nei sudegs, nei ją pavogs. Nebent mokslas prilygo žemės vertei. Todėl kaimo žmogus mokė vaikus ir pirko žemę. Dabar žemė susvyravo po kojomis: pasirodo, valdžia ją gali atimti be niekur nieko, nes keli ar keliolika ha nulemia žmogaus likimą: tinki naujajai valdžiai ar ne. Jeigu turi daugiau kaip 30 hektarų – tu potencialus priešas, kurį reikia sunaikinti.

Bet sovietų valdžia visuomet viena ranka žudė, o kita dalijo malonių saldainiukus: žudydama ir naikindama stambius ir vidutinius ūkininkus, pradėjo dalyti žemę kaimo mažažemiams, tikėdamasi jų paramos ir draugiškumo. Prasidėjo tragedija – skaldyk ir valdyk, vadinama gražiu žemės reformos vardu. Kaime atsirado nauja žmonių kategorija – „buožės“, į ją pakliuvo patys darbščiausi, stipriausi ūkininkai, dabar tapę paniekintais ir nekenčiamais. „Buožijos“ termino panaudojimo teorija ir praktika prasidėjo ir buvo išvystyta bolševikinėje Rusijoje, o vėliau Sovietų Sąjungoje. „Didžioji sovietinė enciklopedija (rus. Bolšaja sovetskaja enciklopedija) pateikia šalčiu dvelkiančią „buožijos“ terminologiją[115].

[115] BUOŽIJA (rus. – кулачество, rusų kalbos terminas, kilo nuo žodžio „kulak“). <...> buožija atsirado valstiečių aplinkoje vystantis prekinei gamybai ir tapo labiausiai pasiturinčia valstietijos dalimi <...>. Dauguma buožių pagal kultūros ir buities lygį mažai skyrėsi nuo valstiečių, dalyvavo žemdirbystės darbe. <...>
Rusijoje buožija kaip klasė susidarė po 1861 reformos. 20 amžiaus pradžioje ji buvo gausiausias kapitalistinių eksploatatorių sluoksnis: buožinis ūkis sudarė 1/5 valstiečių kiemų. <...> Jų ūkiuose koncentravosi žymi dalis ž. ū. mašinų ir padargų, darbinių ir produktyvių gyvulių. Jie gamino iki 50 % prekinių grūdų <....>.
<...> 1917 revoliuciją buožija sutiko priešiškai. <...> Buožija atvirai pasisakė prieš Tarybų valdžią. Per šalį nusirito buožių sukilimo banga. Kovoje su buožija didelį vaidmenį atliko varguomenės komitetai ir maisto būriai. 1919 įvestas maisto produktų nusavinimas buvo nukreiptas į grūdų pertekliaus paėmimą kaime, visų pirma iš buožių. Iš buožijos buvo paimta 50 mln. ha žemės iš 80 mln. ha, kuriuos ji turėjo iki revoliucijos. <...> Pereinant į naują ekonominę politiką (NEP) 1921 kaime atsinaujino buožių ūkių augimas. Bet žemės nacionalizavimas sunaikino pagrindinį kapitalistinį kaupimo šaltinį kaime. <...> 1927 buvo daugiau kaip 1 mln. buožinių ūkių (apie 4–5 % bendro valstiečių ūkių skaičiaus). <...> Buožės vykdė antisovietinę ir antikolūkinę agitaciją. 1927–1928 buožija organizavo duonos streiką, atsisakydama parduoti grūdus valstybei pagal tvirtas kainas. <...> Tarybų valdžia sustiprino apribojimus buožėms, padidino mokesčių naštą. <...> Kraštutinai paaštrėjusi klasių kova neišvengiamai pagreitino buožijos kaip klasės likvidaciją. Pagal VKP (b) CK (1930 sausio 30), CIK ir SSSR SNK (1930 vasario 1 ir vasario 4) nutarimus ir instrukcijas įvykdytos kolektyvizacijos rajonuose buvo atšauktas įstatymas dėl žemės nuomos ir samdomo darbo naudojimo, leista buožių turto konfiskacija ir jų iškeldinimas. Konfiskuotas turtas perduodamas į kolūkių nedalijamus fondus. Iškeldinimui priklausė stambiausių buožių šeimos, taip pat šeimos, tiesiogiai susijusios su kontrevoliucinės kovos dalyviais. <...> Dalis buožių „išsibuožino“ t. y. likvidavo savo ūkius ir išsikėlė į miestus ir kitus rajonus.

1940 m. liepos 22 d. Liaudies seimas priėmė deklaraciją[116], kad žemė su jos gelmėmis, miškais ir vandenimis nuo šiol yra valstybės nuosavybė, o žemės savininkai lieka tik jos naudotojais. Seimas, žadėjęs aukso kalnus ir pieno upes, staiga visus žemdirbius padarė proletariniais elgetomis. Bet koks žemės pardavimas, įkeitimas ar dovanojimas buvo uždraustas. Maksimali žemės naudojimo norma nustatyta 30 ha, o „liaudies priešų“ žemė konfiskuojama visa.[117] Tuoj griebtasi sudaryti žemės fondą. Į jį pateko visa žemė, atimta iš ūkininkų, valdžiusių daugiau kaip 30 ha, vienuolynų, bažnyčių, visuomeninių organizacijų ir kita, – iš viso 607 589 ha. Žemės fondas sudarytas taip: iš 28 vienuolynų atimta 1 510 ha; iš 690 bažnyčių – 17 614 ha; iš 889 žemės savininkų, valdžiusių 50–100 ha, nepaliekant jiems nė hektaro – 108 644 ha; iš 15 858 žemės savininkų, valdančių nuo 30 iki 50 ha – 134 324 ha; iš 1 550 žemės savininkų, valdžiusių mažiau kaip 30 ha – 16 057 ha[118]. Žemei gauti buvo paduota apie 200 tūkstančių pareiškimų, bet jos gavo tik 72 465 mažažemių ir bežemių šeimos. Daugiausia žemės į fondą paimta Šiaulių apskrityje – 84,3 tūkstančiai, Panevėžio – 52,4 tūkstančiai, Telšių – 46 tūkstančiai ha ir kt.[119] Tačiau gavę žemę naujakuriai, palikti be jokios valstybės pagalbos, greitai pradėjo tos žemės atsisakyti. Štai Panevėžio apskrityje jau 1940 m. rudenį jos atsisakė 499 naujakuriai, Šiaulių – 762, Telšių – 552, Kauno – 226 ir kiti, iš

<...> SSSR nugalėjo kolūkinė santvarka, išnyko sąlygos, pagimdžiusios buožiją. <...> Į tolimus rajonus per 1930–32 išsiųsta daugiau kaip 240,7 tūkst. šeimų – apie ¼ buožinių ūkių. <...>
1941 pradžioje apgyvendinimo vietose buvo 930 tūkst. buvusių buožių (apie 220 tūkst. šeimų). <...> Po karo buvusiems buožėms panaikinti paskutiniai apribojimai (teisės išvykti iš apgyvendinimo vietos atėmimas). T. y. pagrindinė buvusių buožių masė buvo įtraukta į socialistinę statybą, perauklėta, tapo lygiateisiais socialistinės valstybės piliečiais. <....>. In *Большая советская энциклопедия, t. 13* (Москва: Советская энциклопедия, 1973), 582–583.

[116] „Liaudies Seimo priimta deklaracija žemės klausimu“, *Tiesa*, 1940 m. liepos 23 d., 32, 2.

[117] V. Balčiūnas, „Bolševikinė žemės reforma Lietuvoje“, *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai, t. 1* (Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942), 226.

[118] *Ibid,* 219.

[119] *Ibid,* 219–221.

viso 4 492 žemdirbiai[120]. Jie jau nenorėjo nei bolševikų suteiktos žemės, nei jų saldžių pažadų.

„Būtų dar pusė bėdos, jeigu po šios reformos visi likę ūkiai nuo 10 ligi 30 ha galėtų ramiai ir netrukdomai toliau egzistuoti. Po bolševikų reformos Lietuvoje susidarė 61 000 ūkių nuo 20 ligi 30 ha ir 40 000 ūkių, turinčių nuo 15 ligi 20 ha. Šitie 100 000 ūkininkų šeimų, atstovaujančių maždaug pusei milijono gyventojų, pagal bolševikų ideologiją buvo laikomos antitarybišku elementu, bolševikine terminologija vadinamu „buožėmis“.<...> Lietuvoje ūkininkų išvežimą bolševikai pradėjo 1941.VI.13, tačiau po savaitės kilęs karas jų planus suardė. Vis dėlto tik per tą vieną savaitę bolševikai suskubo išvežti 1 566 šeimas, kurių ūkiai sudarė 81 879 ha plotą“[121].

Tai buvo pirmas stiprus smūgis Lietuvos kaimui. Vėliau, antrosios okupacijos metu, tų vežimų-trėmimų buvo žymiai daugiau. Kirstos tautos šaknys, kad ji neatsigautų.

3.4. Pirmieji kolektyvizacijos žingsniai: propaganda, raudonosios gurguolės, trėmimai

Jeigu pirmosiomis bolševikinės okupacijos savaitėmis spaudoje ir mitinguose, kurie vyko miestuose ir miesteliuose, valdžios atstovai ir nedaug apie žemės ūkį išmanantys propagandistai plyšojo, kad žemė priklauso tam, kas ją dirba ir niekas jos neatima, o kalbos apie kolūkius – tik liaudies priešų darbas, tai nuo liepos 22 d., Seimui priėmus nutarimą dėl žemės suvalstybinimo, visiems atsivėrė akys. Pasikeitė ne tik valdžios pavadinimas, bet ir principai – ji ėmėsi kolūkių organizavimo. Iš pradžių atsargiai, o vėliau triukšmingai, kaip buvo įpratusi viską daryti. Jau rugsėjo mėnesį „Tiesoje“ pasirodė inžinieriaus P. Šklėriaus straipsnis, ginantis kolūkius ir gyvenimą juose[122]. Nuo tada vi-suose laikraščiuose nuolat rašyta šia tema, bet ypač stengėsi „Tiesa“ ir „Tarybų Lietuva“.

[120] *Ibid,* 226.

[121] *Ibid,* 228.

[122] P. Šklėrius, „Grupinės sodybos-nesovchozai.“, *Tiesa*, 1940 m. rugsėjo 19 d., 84, 5.

„Tarybų Lietuva“ 1941 m. vasario mėnesį pranešė, kad apskrityse steigiami žemės ūkio skyriai, be kitų darbų, „<...> kontroliuos, kad valstybiniai bei kolektyviniai ūkiai <...> vykdytų partijos ir vyriausybės planus“[123]. Penktajame LKP(b) suvažiavime sekretorius Antanas Sniečkus pasakė, kad: „<...> *pastebimas rimtas susidomėjimas kolektyviniais ūkiais.* <...> *Partinių organizacijų uždavinys yra ko plačiausiai padėti tiems valstiečiams, kurie susitartų leniniškai-staliniško laisvanoriškumo principu sudaryti kolektyvinius ūkius*“[124]. Matyt, tai buvo signalas iš Maskvos baigti žaidimą žemės ūkyje ir varyti žmones į kolūkius, kaip buvo daroma Sovietų Sąjungoje kolektyvizacijos pradžioje.

Prasidėjo pirmieji kolektyvizacijos žingsniai.

1941 m. vasario 4 d. „Tiesa“ spausdino, kad „Šlapaberžiečiai nori organizuoti kolektyvą“[125]. Rašoma, kad išdalijus P. Morkūno dvarą atsirado kelios dešimtys naujakurių. Kolūkio iniciatoriai – J. Ulvydas, J. Šatas, P. Maliauskas. Toliau rašoma, kad iš Ukmergės, Šakių, Lazdijų apskričių valstiečių gauta daug nusiskundimų, kad ten nieko nedaroma kuriant kolektyvinius ūkius ir raginama padėti visiems norintiesiems taip ūkininkauti.

„Tiesa“ vasario mėnesį rašė, jog Viešintų valsčiaus Prunciškių kaimo 24 valstiečiai, turintys apie 200 ha žemės, padavė prašymus steigti kolūkį. Rašoma: „<...> *valstiečių grupių siųsti atstovai kreipiasi į Apskrities Vykdomojo komiteto žemės ūkio skyrių, prašydami išaiškinti kolektyvinių ūkių steigimo ir tvarkymo nuostatus ir sąlygas.* <...> *lankėsi Ramygalos, Pumpėnų, Panevėžio ir kitų valsčių valstiečiai ar jų atstovai*“[126].

Stebina tik viena detalė – visi pranešimai apie kolūkių kūrimą laikraščiuose spausdinti be rėksmingų antraščių, išspausdinti „Kronikoje“ arba šiaip nežymiai užkišti po kokia nors mitingine rašliava. Tai, aišku, ne dėl kuklumo, bet greičiausia norint parodyti, kad štai susirinko kaimo žmonės ir nutarė steigti kolūkį kaip eilinį, visiems suprantamą dalyką. Kiekvienoje tokioje informacijoje nurodoma, jog viskas daroma tik pačių valstiečių iniciatyva ir karštu noru. Toliau entuziazmas kyla vis labiau. Jau nuo 1941 m. gegužės mėnesio kiekviename oficiozo numeryje spausdinamos informacijos, kad vieno ar kito valsčiaus kaimo žmonės pyksta, jog niekas nesirūpina kolūkių kūrimu. Atrodė, visa Lietuva per pora mėnesių taip panoro kolūkių, kad daugiau neturėjo apie ką galvoti, kaip tik apie juos.

[123] J. Kl., „Apskrityse steigiami žemės ūkio skyriai“, *Tarybų Lietuva,* 1941 m. sausio 18 d., 15 (95), 5.

[124] „Draugo A. Sniečkaus ataskaitinis pranešimas V-me LKP(b) suvažiavime apie LKP(b) CK darbą“, *Tarybų Lietuva*, 1941 m. vasario 12 d., 35 (115), 3.

[125] L. Kapočius, „Šlapaberžiai nori organizuoti kolektyvą“, *Tiesa*, 1941 m. vasario 4 d., 28 (202), 5.

[126] B. Lopato, „Panevėžio apskritis socialistinėje statyboje“, *Tiesa*, 1941 m. vasario 16 d., 39 (213), 4.

Kiek 1941 m. buvo sukurta kolūkių, pateikiami skirtingi skaičiai. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija nurodo, kad 1941 m. pirmąjį pusmetį susikūrė 12 kolūkių, kuriuos sudarė 205 ūkiai su 2 880 ha žemės[127]. Tai Ukmergės apskrityje, Mitkeliškėse, Utenos apskrities Sirvydžių kaime, Kauno apskrityje, Žeimių valsčiaus Martyniškės dvare, Vilniaus apskrities Parčevo dvare ir kt. Daugiausia tai būdavo vieno dvaro kumečiai, nes šeimininko dvare neliko nė kvapo. Tokie kolūkiai buvo propaganda, politika, norint parodyti, kad ir Lietuvoje jau yra kolūkių. Jokios ūkinės, o juo labiau ekonominės reikšmės jie neturėjo. Į juos visi žiūrėjo su pašaipa.

Tačiau tuo metu ne tiek kolektyvizacija vargino Lietuvos kaimą, kiek naujos ūkinės represijos. Nuolatinis ujimas, gąsdinimas, teroras žeidė ūkininkų norą dirbti ir stengtis. Iš tiesų, kam stengtis, sėti javus, auginti gyvulius, jei nežinai, po kiek dienų būsi išvytas iš ūkio ar įkištas į kalėjimą. Nenuostabu, kad 1941 m. pradžioje Lietuvoje pradėjo trūkti maisto produktų, ypač pieno ir mėsos. Ūkininkai nevežė jų parduoti, nes buvo menkos kainos, nepadengiančios gamybos kaštų. Bet valdžia tuojau rado išeitį, paskirdama kiekvienam ūkiui tam tikras prievoles, kurios atėmė ūkininkams paskutinį norą dirbti ir stengtis. Šalis, kuri seniau sočiai maitino savo piliečius ir kasmet eksportuodavo produktų už šimtus milijonų litų, ėmė jausti jų stygių. Valdžia tuojau reagavo bolševikiniais metodais: nustatė grūdų, pieno, mėsos, miltų ir kt. produktų prievoles, o jų nevykdymas prilygo valstybės išdavimui. Tai buvo mechanizmas, turintis dvejopą tikslą: surinkti žemės ūkio produktus mokant niekingą kainą, kuri buvo tik kainos parodija, ir ekonomiškai pribaigti stambų ir vidutinį ūkininką. Pagal diferencijavimo tvarką („buožei“ penkis–dešimt kartų daugiau prievolių) geriausi ūkininkai buvo pasmerkti žūčiai.

1941 m. balandžio 14 d. LKP(b) CK sekretorius A. Sniečkus ir Liaudies Komisarų tarybos pirmininkas M. Gedvilas pasirašė Maskvoje parengtą ir Lietuvai skirtą Žemės ūkio produktų privalomųjų pristatymų projektą[128]. Tuojau buvo suformuluoti ir spaudoje paskelbti atitinkami nutarimai. Pagal juos ūkininkai turėjo pristatyti nustatytus kiekius grūdų, bulvių, pieno arba sviesto, mėsos ir vilnų. Grūdams pristatyti imta organizuoti raudonąsias gurguoles.

[127] „Kolektyvizacija“, *In Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 5* (Vilnius: Mokslas, 1979), 608–610.

[128] „Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos ir Lietuvos Komunistų Partijos (bolševikų) Centro Komiteto Nutarimas „Dėl Lietuvos TSR valstiečių ūkiams ir kolektyviniams ūkiams privalomo grūdų valstybei pristatymo“, *Tiesa*, 1941 m. balandžio 16 d., 89 (263); iki 1941 m. balandžio 19 d., 92 (266).

„1940–1941 metais Lietuvoje pradėti steigti bendrosios kompetencijos teismai savo veikloje privalėjo vadovautis pagrindiniais V. I. Lenino suformuotais naujojo, „tarybinio“ teismo uždaviniais: slopinti „liaudies priešus“ ir auklėti piliečius. Sovietinėje baudžiamojoje teisėje šių uždavinių vykdymas buvo sukonkretintas nurodant, kad „tarybinis baudžiamasis įsatymas be pasigailėjimo baudžia tėvynės išdavikus, socialistinės nuosavybės grobstytojus, šnipus, kenkėjus, diversantus, teroristus ir kitus liaudies priešus, plėšikus, vagis, smurtininkus, chuliganus, spekuliantus“. Specifiniai politiniai bendrosios kompetencijos teismų uždaviniai jiems priskirtos kompetencijos ribose pirmosios sovietinės okupacijos metais pirmiausia buvo nukreipti į naujos, socialistine ideologija paremtos ekonomikos diegimą ir stiprinimą Lietuvoje. Todėl pradėjusiuose veikti bendrosios kompetencijos teismuose pirmosios pagal sovietinius įstatymus iškeltos baudžiamosios bylos buvo susijusios su žemės ūkio produktų prievolių vykdymo užtikrinimu ir laisvos prekybos užgniaužimu“[129].

Lietuvoje paskelbti nutarimai nesiskyrė nuo nutarimų, jau veikiančių SSRS, tačiau čia buvo ir tam tikrų niuansų, kurie būdingi tik Lietuvai. Pavyzdžiui, ūkininkai, prieš bolševikų okupaciją turėję daugiau kaip 25 ha žemės, privalėjo pristatyti 25 proc. daugiau grūdų, nei turintys mažiau žemės. Ūkininkai, valdantys iki 5 ha žemės, turėjo pristatyti 40 kg grūdų nuo kiekvieno ha, o valdantys daugiau kaip 20 ha – 130 kg, valdantys daugiau kaip 25 ha – 220 kg. Panašios buvo ir mėsos prievolės: ūkiai iki 5 ha turėjo pristatyti 30 kg, ūkiai, valdantys 20–25 ha – 220 kg, o 25–30 ha – 300 kg. Be to, ūkiams, naudojantiems samdomą darbo jėgą, pieno ir vilnų normos buvo didinamos dar 50 proc.[130] Viskas daryta, kad vidutiniai ir stambesni ūkininkai negalėtų atiduoti prievolių ir valdžia paskui su jais susidorotų kaip su liaudies priešais, sabotažninkais.

Kad būtų aiškiau, kokiu sunkumu prievolės gulė ant ūkininkų pečių, galima pateikti pavyzdį iš Biržų rajono. Ūkis, valdantis 30 ha, pagal nustatytą tvarką turėjo pristatyti 5 800 kg grūdų, 4 200 kg bulvių, 2 400 l pieno, 300 kg mėsos ir 6,6 kg vilnų. Tačiau jei tokiame ūkyje naudojama samdoma darbo jėga (o tokie ūkiai be jos negalėjo išsiversti), jam reikėjo pristatyti 50 proc. didesnę bulvių, pieno ir mėsos normą. Bet ir tai ne viskas. Vadinamajam buo-

[129] Dovilė Sagatienė, *„Sovietiniai bendrosios kompetencijos teismai Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais“* (Daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2013), 117.

[130] Petras Vakaris, *„Privalomasis žemės ūkio produktų statymas“*, In *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai. t. 1* (Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942), 235–237.

žiniam ūkiui apskrities paruošų įgaliotinis turėjo teisę 30 proc. padidinti visas prievoles. Taigi toks ūkis turėjo pristatyti daugiau kaip 150 cnt grūdų, 110 cnt bulvių, 4 680 l pieno, 390 kg mėsos ir 13 kg vilnų. Visi šie procentų didinimai nebuvo pagrįsti[131]. Kitas pavyzdys: Biržų apskrityje 30 ha ūkio savininkas privalėjo pristatyti 7 540 kg grūdų, o 5 ha savininkas – 240 kg. Vadinasi, 30 ha savininkas turėjo pristatyti 31 kartą daugiau grūdų nei 5 ha savininkas, nors žemės jis turėjo tik šešis kartus daugiau. Už pristatytus žemės ūkio produktus, skaičiuojant valdžios kainomis, toks Biržų apskrities ūkininkas, turėjęs 30 ha žemės, būtų gavęs apie 2 500 rublių, o mokesčių jam reikėjo mokėti 3 700 rb. Vadinasi, ištuštinus visus aruodus, nepakakdavo net mokesčių sumokėti. Tuo tarpu visa tai pardavęs jis būtų gavęs apie 15–16 tūkstančių rublių. Tad ūkininkas, atidavęs privalomus žemės ūkio produktus, gaudavo už juos 15–16 proc. to, ką būtų gavęs juos laisvai realizuodamas[132].

Paskelbus šiuos nutarimus prasidėjo didžiulis savivaliavimas ir chaosas. Apskričių įgaliotiniai savo nuožiūra galėjo paskelbti ūkį „buožiniu“ ir didinti prievoles. Be to, trūko punktų pienui, grūdams priimti. Žmonės nelaiku gaudavo pranešimus ir būdavo apkaltinami sabotažu. Buvo iškelta šimtai bylų už prievolių nevykdymą[133].

„Iš atsisakiusių produktus teikti ūkininkų juos su milicijos pagalba atimdavo specialus TSRS Paruošų liaudies komisariato įgaliotinis apskričiai, o negalint atimti natūra – produktai būdavo išreikalaujami per liaudies teismus. Iki 1941 m. gegužės 31 d. bylos dėl žemės ūkio prievolių pristatymo sabotažo buvo iškeltos 1 099 Lietuvos ūkininkams, ir ketinta iškelti dar keliems tūkstančiams.

Kitas svarbus politinis Lietuvoje steigtų bendrosios kompetencijos teismų uždavinys pirmosios sovietinės okupacijos metais buvo kovoti su vadinamuoju chuliganizmu.

Tačiau bendrosios kompetencijos teismai šiuos politinius uždavinius įvykdė tik iš dalies, pirmiausia dėl to, kad šie teismai Lietuvoje buvo pradėti steigti tik 1940 metų pabaigoje, o realią veiklą pradėjo 1941 m. pavasarį, suformavus dalį liaudies teismų. Be to, net ir tose pagal sovietinius įstatymus iškeltose baudžiamosiose bylose, kurias bendrosios kompetencijos teismai vis dėlto spėjo išnagrinėti, dėl teisėjų kvalifikacijos trūkumo ir nepatyrimo taikyti sovietine ideologija pagrįstus baudžiamuosius įstatymus dalyje baudžiamųjų bylų buvo priimami politinių uždavinių neatitikę nuosprendžiai. Todėl dauguma liaudies teismų teisėjų buvo laikomi netinkamais teisėjo darbui, „nes jų sąmonėje giliai įsmigę senieji įstatymai bei praktika ir dėl to jie, kad ir prie geriausių norų, negalį prisitaikyti prie tarybinių įstatymų dvasios bei prie tų reikalavimų, kurie statomi tarybiniams teismams ir tarybiniams teisėjams“[134].

[131] Vakaris, *supra note,* 130: 242.

[132] *Ibid,* 243.

[133] Lietuvių archyvas. *Bolševizmo metai. t. 1.* (Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942), 235–237.

[134] Sagatienė, *supra note,* 129: 118.

Lietuvos žemės ūkis galėjo pagaminti dar daugiau žemės ūkio produkcijos. Jis buvo našus, tą žinojo ir bolševikų valdžia. Išliko prof. V. Krėvės-Mickevičiaus prisiminimai apie pokalbį su SSRS Liaudies komisarų tarybos pirmininku V. Molotovu apie Lietuvos žemės ūkį. *„Lietuvos ūkininkas yra nuo amžių įpratęs žiūrėti į valdomąjį žemės sklypą kaip į savo nuosavybę, – sakė profesorius V. Molotovui. – Lietuvoje kolektyvinio žemės valdymo idėja visai svetima.<...> Sužinoję, kad jiems gresia pavojus patekti į kolchozinę žemės valdymo santvarką, jie, be abejo, reaguos į tai visais jiems įmanomais būdais.“ „Atsakydamas <...> V. M. Molotovas nusistebėjo Lietuvos ūkio našumu, jo eksporto kiekybe, kurios negali pasiekti net derlingoji Ukraina“*[135].

„Bandydamas taisyti padėtį LTSR Teisingumo liaudies komisariatas teismams siųsdavo įvairių sprendimų bei nutarimų pavyzdžius ir aiškindavo vienokių ar kitokių LKP (b) CK nutarimų tikslus bei kaip juos tinkamai taikyti teismuose. LTSR Teisingumo liaudies komisariato instrukcijoje dėl atsakomybės už žemės ūkio produktų nepristatymą valstybei nurodoma, kad žemės ūkio produktai valstybei pristatomi ne veltui, bet už tam tikrą valstybės nustatytą atlyginimą. Taip pat paaiškinama, kad pareiga valstybei pristatyti tam tikrą kiekį žemės ūkio produkcijos paskatins geriau įdirbti žemę ir iš jos gauti geresnį derlių. Teisėjai buvo įtikinėjami, kad didžioji dalis valstiečių sąžiningai vykdo nutarimus, tačiau reikią dar kovoti su priešų likučiais, kurie netekę galimybės išnaudoti darbo žmogų esą ragina valstiečius nevykdyti valdžios nurodymų. Tačiau LTSR Teisingumo liaudies komisariato pastangos užtikrinti politinius tikslus atitinkantį Lietuvos teritorijoje veikusių teismų darbą norimų rezultatų nedavė. Tuometinėje sovietinėje spaudoje teismai viešai buvo kaltinami netinkamu baudžiamųjų bylų nagrinėjimu ir per daug atlaidžiu požiūriu į nusikaltimus (spekuliaciją, chuliganizmą)“[136].

Kaip matome, pirmoji bolševikų okupacija (1940–1941) tik per vienus metus sugebėjo gerokai sugriauti gerai veikiantį Lietuvos žemės ūkio mechanizmą. Kas gali apskaičiuoti tuos milijoninius nuostolius, kuriuos patyrė Lietuva valdant bolševikinei administracijai, kuri beprasmį ūkio griovimą pavertė šalies politika.

[135] Vincas Krėvė-Mickevičius, „Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė“, In *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai, t. 3* (Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942), 7–16.

[136] Sagatienė, *supra note,* 129: 119.

Tačiau didžiausią nuostolį Lietuvos žemės ūkis patyrė 1941 m. birželio 14–18 d., kai tarp 17 485 suimtų, sugrūstų į vagonus ir išvežtų į Sibirą Lietuvos žmonių[137] pateko ūkininkai ir jų šeimų nariai. Tarp jų – ūkininkai (3 538), mokytojai ir profesoriai (1 094), agronomai (59), gydytojai (79)[138]. visi jie – pažangūs ūkininkai, mokytojai, agronomai, jaunųjų ūkininkų sąjungos aktyviausi darbuotojai, žmonės, mylėję Lietuvą ir daug padarę jos labui. Apie Lietuvos ūkininkų žudynes, suėmimus ir trėmimus mes dar kalbėsime tolesniuose skyriuose, nes tai buvo dažnai taikoma represinė priemonė lietuvių genocidui vykdyti.

1941 m. birželio 22 d. tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos prasidėjęs karas nutraukė sovietinę okupaciją ir tolesnį žemės ūkio, ekonomikos, mokslo, kultūros, švietimo ir kitų šakų griovimą bei naikinimą.

Okupavę Lietuvą vokiečiai elgėsi kaip okupuotame krašte. Valdžios žinion buvo perimti visi be globos likę ūkiai: ištremtųjų, repatriantų, žydų, visos pramonės ir prekybos įmonės. Į geresnius ūkius tuojau ėmė grįžti vokiečiai. Keistą poziciją vokiečiai užėmė ir ūkininkų atžvilgiu: jie buvo laikomi ne ūkių savininkais, o tik valdytojais, kurių pareiga – duoti karo duoklę. Aprūpinti ūkius būtinais dalykais (trąšomis, mašinomis, įrankiais) vokiečiai nesiėmė. Nebuvo net kalbos apie elitinę sėklą, veislinius gyvulius. Tačiau vokiečių valdžia nesikišo į ūkių darbus, jų organizavimą ar tvarkymą. Svarbiausia – atiduoti skirtas prievoles. Vokiečiai ūkinių darbų netvarkė, ūkinė veikla jų nedomino, nacizmo idėjų kaime (ir mieste) nepropagavo. Todėl ūkininkai lengviau pakėlė trejus vokiečių okupacijos metus negu vienus bolševikų.

SSRS buvo supervalstybė, agresyviai nusiteikusi visų savo kaimynų atžvilgiu. Inicijuojama bolševikų partijos ji ėjo į žygį prieš visą pasaulį, primesdama jam savo tvarką, idėjas, kolūkius ir visa tai, kas būdinga šiai šaliai. Nesugebėdama racionaliai panaudoti savo žemių, kurios galėjo išmaitinti pusę pasaulio, godaus žvilgsnio nenuleido nuo kaimynų, tarp jų ir Lietuvos.

[137] Eugenijus Grunskis, Vanda Kašauskienė, Henrikas Šadžius, Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1944–1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose: dokumentų rinkinys, Patais. ir papild. leid., (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas: Pasaulio lietuvių bendruomenė, 1995), 190–191.

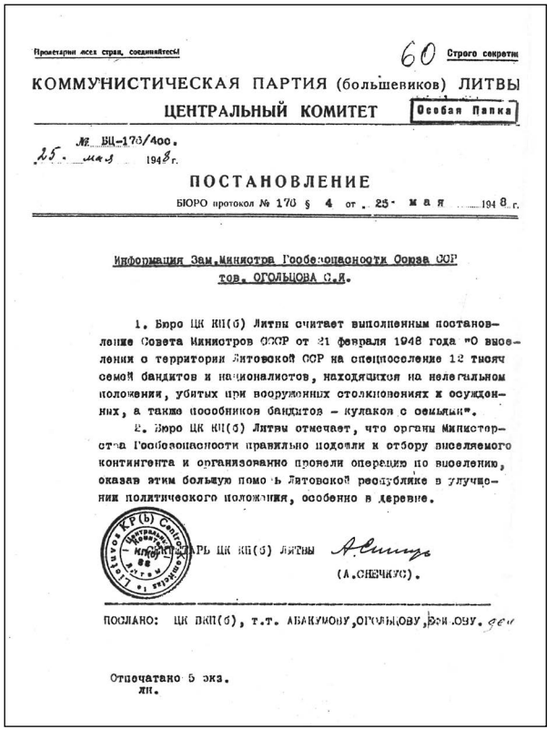
[138] *Ibid,* 44–45.

4

ANTROJI SOVIETINĖ OKUPACIJA: KARAS PRIEŠ LIETUVOS KAIMĄ

(1944–1948)

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

60 Строго секретно

КОММУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ (большевиков) ЛИТВЫ

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ Особая Папка

№ ВЦ-170/400.

25. мая 1948 г.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

БЮРО протокол № 170 § 4 от 25 мая 1948 г.

Информация Зам.Министра Госбезопасности Союза ССР тов. ОГОЛЬЦОВА С.И.

1. Бюро ЦК КП(б) Литвы считает выполненным постановление Совета Министров СССР от 21 февраля 1948 года "О выселении с территории Литовской ССР на спецпоселение 12 тысяч семей бандитов и националистов, находящихся на нелегальном положении, убитых при вооруженных столкновениях и осужденных, а также пособников бандитов – кулаков с семьями".

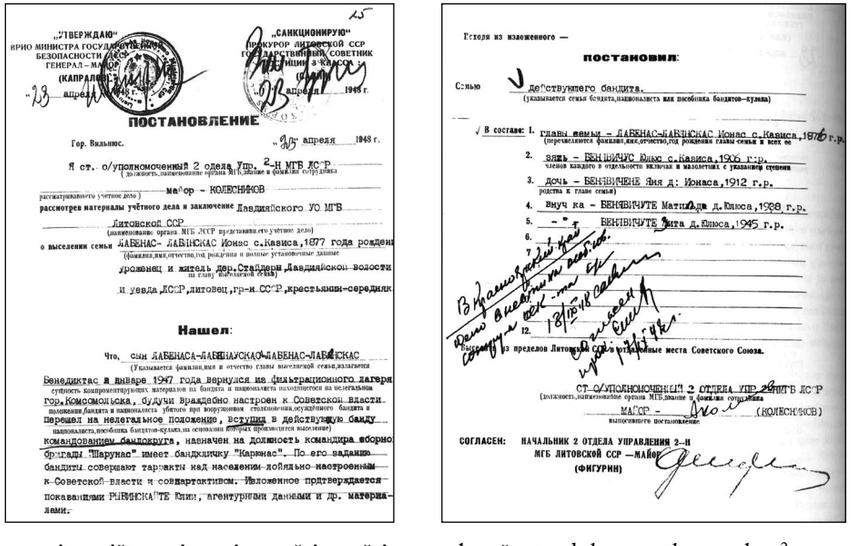
2. Бюро ЦК КП(б) Литвы отмечает, что органы Министерства Госбезопасности правильно подошли к отбору выселяемого контингента и организованно провели операцию по выселению, оказав этим большую помощь Литовской республике в улучшении политического положения, особенно в деревне.

СЕКРЕТАРЬ ЦК КП(б) ЛИТВЫ (А.СНЕЧКУС).

ПОСЛАНО: ЦК ВКП(б), т.т. АБАКУМОВУ, ОГОЛЬЦОВУ, [illegible]

Отпечатано 5 экз.
ЛН.

LKP(b) CK biuro nutarimas dėl 12 tūkstančių šeimų ištrėmimo 1948 m. [1]

"УТВЕРЖДАЮ" ВРИО МИНИСТРА ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЛИТССР ГЕНЕРАЛ-МАЙОР (КАПРАЛОВ)

"23" апреля 1948 г.

"САНКЦИОНИРУЮ" ПРОКУРОР ЛИТОВСКОЙ ССР ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СОВЕТНИК ЮСТИЦИИ 3 КЛАССА (ГОРШЕНИН)

"27" апреля 1948 г.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

Гор. Вильнюс. "27" апреля 1948 г.

Я ст. о/уполномоченный 2 отдела Упр. 2-й МГБ ЛССР (должность, наименование органа МГБ, звание и фамилия сотрудника)

майор – КОЛЕСНИКОВ (рассматривающего учетное дело)

рассмотрев материалы учётного дела и заключение Давидайского УО МГБ Литовской ССР (наименование органа МГБ ЛССР представившего его учетное дело)

о выселении семьи ЛАБЕНАС- ЛАБЕНСКАС Ионас с.Кависа, 1877 года рожден (фамилия, имя, отчество, год рождения и данные установочные данные)

уроженец и житель дер.Стайлеряй Давидайской волости (по главу семейской семьи)

и увед.ЛССР, литовец, гр-н СССР, крестьянин-середняк

Нашел:

Что, сын ЛАБЕНАСА-ЛАБЕНАУСКО-ЛАБЕНАС-ЛАБЕНСКАС (Указывается фамилия, имя и отчество главы выселяемой семьи, подлежащего выселению)

Бенедиктас в январе 1947 года вернулся из фильтрационного лагеря сущность компрометирующих материалов на бандита и национальность находящегося на нелегальном гор.Комсомольск, будучи враждебно настроен к Советской власти. положении,бандита и национальность убитого при вооруженном столкновении,осуждённого бандита и перешел на нелегальное положение, вступил в действующую банду командованием бандокруга, назначен на должность командира взвода бригады "Шарунас" имеет бандкличку "Карвинас". По его заданию бандиты совершают террористические акты над населением, активно настроенным к Советской власти и совершают диверсии. Изложенное подтверждается показаниями РИНКЯЙТЕ Кити, агентурными данными и др. материалами.

Исходя из изложенного —

постановил:

Семью действующего бандита, (указывается семья бандита,национальность или пособника бандитов-кулака)

В составе: 1. главы семьи – ЛАБЕНАС-ЛАБЕНСКАС Ионас с.Кависа, 1876 г.р. (перечисляются фамилия,имя,отчество,год рождения главы семьи и всех ос

2. жена – БЕНЕВИЧУС Юзе с.Кависа, 1905 г.р. членов каждого в отдельности включая и малолетних с указанием степени

3. дочь – БЕНЕВИЧЕНЕ Зия д: Ионаса, 1912 г.р. родства к главе семьи)

4. Внуч ка – БЕНЕВИЧУТЕ Матильда д.Юзса, 1938 г.р.

5. – " – БЕНЕВИЧУТЕ Зита д.Юзса, 1945 г.р.

6.

7.

12.

выселить за пределы Литовской ССР в отдаленные места Советского Союза.

СТ. О/УПОЛНОМОЧЕННЫЙ 2 ОТДЕЛА УПР. 2-Й МГБ ЛССР (должность, наименование органа МГБ,звание и фамилия сотрудника)

МАЙОР – (КОЛЕСНИКОВ) выносящего постановление

СОГЛАСЕН: НАЧАЛЬНИК 2 ОТДЕЛА УПРАВЛЕНИЯ 2-Й МГБ ЛИТОВСКОЙ ССР – МАЙОР (ФИГУРИН)

MGB nutarimas ištremti partizano šeimą: šeimos galvą, žentą, dukrą, anūkę, anūkę. [2]

[1] LKP(b) CK biuro nutarimas, protokolas Nr. 170. 1948 m. gegužės 25 d. Knygoje V. Tininis *Sniečkus 33 metai valdžioje (Antano Sniečkaus biografinė apybraiža), 2 pat. ir pap. leid., V.: 2000, p. 71.*

[2] Bronius Kašelionis, *Dainavos partizanai: Šarūno rinktinė : dokumentai ir prisiminimai / Bronius Kašelionis.* (Vilnius: DABA, 1999), 389–90.

4.1. Okupacijos pradžia

1944 m. liepos 12 d. Raudonoji armija užėmė Vilnių, liepos 31 d. – Vilkaviškį. 1945 m. sausio 28 d. okupavo paskutinę Lietuvos pėdą – Klaipėdą. Visa Lietuva vėl pateko į bolševikų nagus. Prasidėjo antroji sovietinė, pati baisiausia okupacija.

Pasikeitimas iš rudos į raudoną valdžią vyko labai aršiai, nes vokiečiai stipriai priešinosi, stengdamiesi neprileisti rusų prie vokiškų žemių. Beveik pusę metų frontas slinko nuo Vilniaus iki Rytprūsių, kol visa Lietuva buvo okupuota. Todėl ir administracinis valdžios aparato poveikis atskiriems Lietuvos rajonams buvo nevienareikšmis. Pavyzdžiui, rytiniuose rajonuose, esančiuose aplink Vilnių, Zarasus, jau kūrėsi sovietų valdžia, o tuo tarpu Žemaitijoje dar vyko įnirtingos kovos ir sovietų valdžiai atstovavo tik kariniai daliniai.

Retą kurią valstybinės veiklos sritį bolševikai taip puoselėjo kaip propagandą. Per propagandos malūną perėjęs bet koks faktas virsdavo bolševikams naudinga medžiaga. Propagandai tiko viskas: spauda, radijas, mitingai, pokalbiai skaityklose, susitikimai darbo vietose ir kt. Kur tik susirenka keli žmonės, tuojau vyksta sovietų valdžią garbinanti, o visa kita niekinanti šneka.

Vokiečių okupacijos metais kaime nebuvo triukšmingų mitingų, valdžios panegirikų ir tiek žodinės demagogijos, kuri buvo būdinga pirmajai sovietinei okupacijai. Dabar tai vėl prisiminta ir kur kas „kietesniu" mastu – juk vyko karas, reikėjo sutriuškinti nacizmą ir įtvirtinti sovietų valdžią, o tai buvo nelengva žinant Lietuvos kaimo konservatyvizmą ir žiaurias skriaudas, kurias patyrė ūkininkai bei kiti Lietuvos žmonės 1940–1941 metais.

Jau 1944 m. rugpjūčio–rugsėjo mėnesiais visose okupuotose apskrityse atsirado vykdomieji komitetai, atstovaujantys vykdomajai šalies valdžiai. 1946 metais kaime dirbo 320 valsčių vykdomųjų komitetų pirmininkų, 244 jų pavaduotojai, 228 sekretoriai, 2 766 apylinkių vykdomųjų komitetų pirmininkai, 2 495 sekretoriai. Jiems talkininkavo apie dešimt tūkstančių nuolatinių komisijų narių[139]. Visi šie žmonės turėjo tiesioginį ryšį su kaimu ir ūkininkais. Jie pravertė bolševikinei valdžiai ne tik kaip klusnūs vykdytojai, bet ir kaip nepakeičiamas informacijos šaltinis, gerai žinantis padėtį kaime ir ūkininkų nuotaikas. Aparatas buvo formuojamas iš sovietų valdžiai palankių žmonių, nes vien 1945 m. iš pareigų buvo pašalinta daugiau kaip 4 000 aukštesnių tarnautojų, pakeičiant juos 4 490 žmonių, kuriais bolševikų valdžia pasitikėjo. Nepaisant tokios žymios kadrų kaitos, į Lietuvos miesto vietoves pradėjo

[139] Algirdas Rakūnas, *Klasių kova Lietuvoje 1940–1951 metais* (Vilnius: Mokslas, 1976), 148.

plūsti atėjūnai iš visos Sovietų Sąjungos. Štai 1945 m. balandžio mėnesį į Lietuvą „iš brolišku respublikų“ atvažiavo 6 116 darbuotojų, kurie sustiprino partinį ir sovietinį vadovaujantį aparatą[140]. Tai patvirtina ir L. Truskos tyrimai: *„Internacionalistų“, troškusių vesti lietuvius „į šviesią ateitį“, netrūko. Vien tik 1944 m. antroje pusėje–1945 m. pradžioje (iki 04 01) su VKP(b) CK kelialapiais į Lietuvą atvyko 6 116 darbuotojų: 379 – į LKT bei komisariatus, 2 783 – į NKVD, 664 – į NKGB, 1 986 – dirbti geležinkeliuose (iš jų 1 tūkst. į vadovaujančias pareigas), 126 – į partines įstaigas.*“[141] Nereikia manyti, kad tai buvo kokie nors specialistai, norėję padėti atkurti karo sugriautą pramonę ar diegti naujas technologijas. Toli gražu! Tai buvo bolševikų partijos aktyvistai, atsiųsti į Lietuvą konkretiems tikslams – greičiau sutrinti šios mažos šalies pasipriešinimą, ją sutramdyti ir surusinti. Tai buvo nemažai aukštų partinių pareigūnų, dauguma jų – saugumiečiai, savo tėvynėje iššudę tūkstančius žmonių ir dabar nukreipti panašiai veiklai Lietuvoje. Šis 6 000 bolševikų veikėjų antplūdis į Lietuvą nebuvo epizodinis reiškinys, o apgalvota sistema. Pasibaigus karui Lietuvą užliejo rusicizmo banga. Demobilizuoti iš armijos karininkai, žmonės be specialybės ir išsilavinimo išmanė tik vieną darbą – rengti komunizmui pamatus. Jie buvo susodinti į aukščiausių pareigūnų kėdes, pasigriebė didžiausias algas ir patogiausias gyvenamąsias vietas Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje ir kituose miestuose. Bolševikai įdomiai lipdė aukštas valdžios struktūras: apskričių arba miestų įstaigose, įmonėse, vykdomuosiuose ir partijos komitetuose, net ministerijose bei CK aparate pirmieji asmenys būdavo lietuviai arba žmonės lietuviškomis pavardėmis, o jau šalia jų, kaip padėjėjai, arba, teisingiau sakant – kontrolieriai, būdavo „vyresnieji broliai“, saugantys „pirmuosius“ nuo antitarybinių ar antipartinių klaidų. Atrodė, jog visa šalies valdžia buvo lietuvių rankose: A. Sniečkus, J. Paleckis, M. Gedvilas ir daugiau raudonųjų kvislingų, bet faktiškai šie lietuviai buvo sovietinės marionetės, linguojančios į Stalino taktą. Tačiau užsitarnauti Maskvos simpatiją jie galėjo tik naikindami savo tautą.

Tačiau civilinė bolševikų valdžia nesijautė tvirtai, nes neturėjo kaimo palaikymo ir pritarimo. Ūkininkai iš karto perprato garsiai skleidžiamą sovietinę demagogiją ir nesileido jos suklaidinami. Kaimo žmonių konservatyvizmą bolševikų valdžia tikėjosi sulaužyti tik jėgos struktūrų padedama. Kadangi armijos pagrindinės dalys kariavo fronte, jas panaudoti represijoms buvo gana sudėtinga. *„Istrebitelių (naikintojų) batalionai buvo kuriami remiantis 1944 m. liepos 24 d. LKP CK nutarimu. <…> Tačiau gruodžio 3 d. CK nutarė 30–40 naikintojų būrius kurti ir valsčiuose. 1945 m. rudenį naikintojai buvo pavadinti liaudies gynėjais*“[142].

[140] *Ibid,* 151.

[141] Liudas Truska, *Lietuva 1938–1953 metais* (Kaunas: Šviesa, 1995), 137.

[142] *Ibid,* 157.

1945 m. rugsėjo mėn. LKP(b) CK nutarė stribams skirti algas, maistą, įvedant karinę drausmę, įrengiant būstines[143]. 1945 m. jau buvo apie 11 tūkstančių ginkluotų stribų. Be to, valsčiuose ginklus gavo apie 3 700 valdininkų[144]. Bolševikai įpratę žarijas žarstyti svetimomis rankomis. Šį kartą žinomą metodą panaudojo okupuotoje Lietuvoje, supriešinę vienus su kitais kaimo vyrus, dažnai net gimines ar vienos šeimos narius.

Sukūrusi valdžios struktūras valsčiuose ir apylinkėse, įsteigusi ginkluotus būrius bolševikų valdžia pradėjo akciją, nukreiptą prieš kaimą, prieš ūkininkus. Tai buvo karas, žiaurus ir negailestingas, kuriame naudota ne tik karinė jėga (žudymai, suėmimai, trėmimai ir panašiai), bet ir ekonominės priemonės. Šiame kare iš anksto buvo aišku, jog laimės bolševikų valdžia, o pralaimės – kaimo ūkininkas, nes jis per silpnas kovoti su gerai ginkluotu priešu.

4.2. Sovietinis Lietuvos kaimo naikinimas

Nagrinėjant kolūkių kūrimą Lietuvoje negalima nepaminėti masinių žudynių ir kitų tautą naikinančių akcijų, vykdytų 1944–1948 m. Kaip nurodo istoriniai šaltiniai, ne mažiau kaip 458 tūkstančiai žmonių, kas trečias suaugęs lietuvis (Lietuvoje 1945 m. buvo apie 2,5 milijono gyventojų, iš jų apie du milijonai lietuvių), tapo bolševikinių okupantų vykdyto genocido ir teroro aukomis, patyrė vienokią ar kitokią prievartą. Net 332 tūkstančiai žmonių buvo įkalinti, išvežti į tremtį ir lagerius. 26,5 tūkstančio žmonių nužudyti Lietuvoje. Be to, nemažai lietuvių buvo priversti bėgti iš tėvynės[145]. Mažai tautai tai buvo didžiuliai nuostoliai, kurių neįmanoma su niekuo sulyginti. Šiame darbe tautos genocidą nagrinėjame tik tiek, kiek jis palietė kaimo žmonių gyvenimą ir jų tragišką likimą antrosios bolševikų okupacijos pradžioje.

Tame naikinančiame kare, nukreiptame prieš Lietuvos ūkininką, autoriai išskiria tris aspektus: mobilizaciją, trėmimus ir ekonominę priespaudą.

4.2.1. Mobilizacija

Vos įžengę į Lietuvą bolševikai griebėsi prievartinės mobilizacijos, norėdami priversti kuo daugiau jaunų vyrų įtraukti į savo armijos gretas. Tie vyrai, beveik neapmokyti ir neparuošti, iškart būdavo siunčiami į frontą, kur jie žūdavo arba būdavo sunkiai sužalojami. Pagal tarptautinę teisę okupuotų šalių gyventojai negali būti mobilizuojami į karines pajėgas, bet SSRS to nepaisė,

[143] „Liaudies gynėjai“, In *Tarybų Lietuvos enciklopedija* (Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1986), 528.

[144] Rakūnas, *supra note,* 139: 196.

[145] Arvydas Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais* (Vilnius: Mintis, 1996), 404.

laikydama Lietuvą viena iš 16 savo respublikų[146]. Dėl tūkstančių jaunų vyrų priverstinės mobilizacijos ir žūties frontuose pagrindinę kaltę turi prisiimti ne tik bolševikinė Sniečkaus–Paleckio–Gedvilo kompanija, sukūrusi „Liaudies seimą". 1940 metais pasipriešinusi Lietuva būtų atsidūrusi visai kitoje padėtyje, bent panašioje į Lenkijos, ir pokario metais nepriklausomybės klausimas būtų sprendęsis visai kitaip. 1940–1941 m. prasidėjęs kolaboravimas su bolševikais buvo pratęstas 1944 m. sovietų armijai įžengus į Lietuvą. Tuojau kaimuose pasirodė karių grupės, ieškodamos pagal sąrašus jaunų vyrų, kuriuos išsivesdavo kaip mobilizuotus ir perduodavo specialiems kariniams daliniams. Šie „rekrūtų gaudytojai" jau turėdavo sąrašus arba būdavo valsčių ar apylinkių pareigūnų informuoti, kur ir ko ieškoti[147].

1944 m. rugpjūčio 1 d. okupuotos Lietuvos bolševikinė administracija, visai nepaisydama Hagos konvencijos, paskelbė 1908–1926 m. gimusių vyrų mobilizaciją[148]. Šiai užduočiai pasitelkti NKVD[149] kariniai daliniai, žengiantys paskui frontą. Šiems daliniams vadovavo L. Berijos pavaduotojas A. Apolonovas. Kartu su priverstine mobilizacija buvo suimami žmonės. Enkavėdistai apsupdavo ištisus valsčius, miestelius, kaimus ir juos nuodugniai tikrindavo, sulaikydami visus, kas jiems atrodė įtartinas. 1944 m. iki rugsėjo 27 d. vien generolo P. Vetrovo 261 šaulių pulkas sulaikė 22 600 žmonių, tarp jų 2 833 vengusius mobilizacijos. Per šias akcijas nukauti 59 vyrai, mėginę bėgti nuo gaudytojų. 1944 m. lapkritį Šiaurės ir Vakarų Lietuvoje kariniai daliniai sulaikė 2 549 žmones, tarp jų buvo nemažai besislapstančių nuo mobilizacijos[150]. Jei besislapstantys nuo mobilizacijos būdavo išvežami į surinkimo vietas, kur po kelių savaičių apmokymų patekdavo į frontą, tai kiti, pakliuvę į enkavėdistų rankas, pasigailėjimo nesulaukdavo: juos grūsdavo į kalėjimus, kitus nušaudavo vietoje, net neišsiaiškinę, ar jie partizanai, ar tik jauni žmonės, priklydę pas pažįstamus ir gimines su vienu tikslu – kaip nors išlikti gyviems.

Iš kariškių ataskaitų matyti, kad gaudynės, vadinamos mobilizacija, buvo vykdytos labai energingai. A. Anušausko knygoje „Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais" pateikiama papulkininkio Slepniovo ataskaita, kad 1944 m. spalio mėnesį jie sulaikė 4 850 besislapstančių nuo rekrūtinės prievolės ir perdavė kariniams komisariatams 1 950 žmonių[151]. O kur kiti?

Rekrūtai gaudyti ne tik kaime, bet vėliau ir miestuose bei miesteliuose, ypač geležinkelio stotyse.

[146] Iki 1956 metų Sovietų Sąjungą sudarė 16 sovietinių respublikų. 1940–1956 m. egzistavo Karelijos–Suomijos Tarybų Socialistinė Respublika.

[147] Anušauskas, *supra note,* 145:159.

[148] *Ibid,* 160.

[149] NKVD – (rus. *НКВД, Народный комиссариат внутренних дел*) – Sovietų Sąjungos valstybinė institucija, represinė žinyba. Veikė 1934–1954. Paskutinis NKVD pirmininkas L. Berija.

[150] Anušauskas, *op cit.*, 162–163.

[151] *Ibid,* 165, 21 lentelė.

Jau 1944 m. vėlyvą rudenį pradėta vesti kartoteka visų, kurie slapstėsi nuo mobilizacijos. Be abejo, dar ir kovojusių partizanų gretose. 1944 m. lapkričio mėnesį besislapstančių suskaičiuota 33 660 vyrų. Tokių Biržų apskrityje buvo 2 132, Kėdainių – 1 459, Utenos – 1 852[152]. Be to, labai pagausėjo dezertyrų, pabėgusių iš bolševikinės armijos ir nusprendusių ginklu pasipriešinti okupantui. Nors NKVD statistikoje pateikiamas nedidelis dezertyrų skaičius, bet tai susiję su tendencija iškreipti faktus, o tai labai mėgo bolševikai, jeigu kuris darbas jiems nesisekdavo. Statistiką jie mėgo kreipti savo naudai, kai realybė jiems būdavo nepalanki.

1944 m. pabaigoje gaudynės virto žudynėmis. Specialūs kariniai daliniai puldavo kaimus kaip priešo liniją. Dažniausiai tai būdavo baudžiamosios akcijos, siekiančios ne tiek surasti besislapstančius kaimo vyrus, kiek juos sunaikinti. Į kiekvieną besislapstantį vyrą žiūrėta kaip į partizaną, nesvarbu, turėjo jis ginklą ar ne. Represinės priemonės skatino kaimo vyrus stoti į partizanų gretas. Taip kaimas pradėjo tuštėti, jaunimui pasidarė pavojinga gyventi ir dirbti namuose. 1944 m. pabaigoje tokių akcijų metu nužudyta 2,5 tūkstančio jaunų vyrų, nepanorusių stoti į bolševikinę armiją. Dar apie 13 tūkstančių buvo įkalinti. Mobilizacija tęsėsi ir 1945 m. iki karo pabaigos. Persekiojimai, kaimo žmonių plėšimai, sodybų deginimai 1945 m. suintensyvėjo, ne be reikalo šie metai vadinami didžiojo teroro metais. Dešimtys tūkstančių vyrų, patekusių į armiją, žuvo frontuose, nuo ligų, sužeidimų.

Prievartinė vyrų mobilizacija okupuotoje Lietuvoje vyko netolygiai. Mobilizacijos eiga 1944 metais atskirais mėnesiais: liepos–rugpjūčio – 20 154; rugsėjo – 18 456; spalio – 9 614; lapkričio – 7 651; gruodžio – 10 264. 1945 metų mobilizacijos skaičiai pagal mėnesius: sausio – 17 496; vasario – 9 079; kovo – 9 007; balandžio–gegužės – 6 657. Per laikotarpį nuo 1944 metų liepos iki 1945 metų gegužės mėnesio iš viso mobilizuota į sovietinę armiją 108 378 vyrai.[153]

Probolševikiniai istorikai patvirtina tokius faktus. Štai A. Rakūnas nurodo, kad į Raudonąją armiją mobilizuota 108 tūkstančiai jaunų vyrų. Kartu su 16 divizijoje kovojančiais lietuviais jų skaičius siekė apie 120 tūkstančių[154]. Panašų skaičių nurodo ir dr. Kazys Eringis[155].

Be išgrūstų į bolševikinę armiją rekrūtų, kaime buvo nužudyti tūkstančiai žmonių, dešimtys tūkstančių įkalinti arba išvežti į tremtį. Be to, tūkstančiai kaimo vyrų stojo į partizanų būrius kovoti prieš okupantus. Taigi kaimas liko be jaunų vyrų, o visus darbus teko atlikti seniams, moterims ir paaugliams.

[152] Anušauskas, *op cit.,* 145: 168, 175.

[153] Vytautas Tininis, *Prievartinė mobilizacija į Raudonąją armiją* (Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2014), 67, 6 lentelė.

[154] Rakūnas, *supra note,* 139: 139.

[155] Kazys Ėringis, „Lietuvos kariuomenės tragedija", In *Lietuvių žmonių genocidas nacių ir sovietų okupacijose. Konferencijos medžiaga. 1993-06-12* (Vilnius–Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1994), 48–51.

4.2.2. Trėmimai

Bolševikų valdžia turėjo didžiulę patirtį masiškai naikinti žmones. Viską pateisindami „klasių kova“, be jokios teisinės ir moralinės atsakomybės ramiausia sąžine galėjo iššudyti milijonus savo piliečių.

Jau 1941 m. lietuviai patyrė negailestingą jų akciją – masinį gyventojų trėmimą, kai šeimos su vaikais, seniais, ligoniais buvo sugrūstos į prekinius vagonus ir išgabentos į Sibirą.

Prasidėjus antrajai sovietų okupacijai netrukus ir vėl buvo tęsiamas žmonių trėmimas. Prieš pat karo pabaigą, 1945 m. balandžio viduryje, keturiolikoje Lietuvos apskričių pradėta gaudyti tremiamas šeimas. Čia į vagonus pakliuvo apie 1 000 žmonių. Tų pačių metų liepos 17 d. tremti žmonės iš Alytaus, Vilniaus, Trakų – iš viso iš septynių apskričių, liepos 24 d. – iš Biržų, Kauno, iš viso iš devynių apskričių. Žmonių trėmimas vyko ir 1945 m. rudenį bei 1946–1947 m. Trėmimai buvo vykdomi nedideliu mastu, apsiribojant 4–9 apskritimis. Į tremiamų žmonių sąrašus dažniausiai pakliūdavo kaimo gyventojai: partizanų, nuteistųjų šeimos, ūkininkai, nepajėgę atiduoti prievolių, sumokėti mokesčių ar šiaip neįtikę bolševikinei valdžiai. Prie tremiamo žmogaus pavardės dažniausiai buvo pridedama „buožės“ etiketė. „Buožė“ – ne tik ūkininkas, turintis 20–30 ha žemės, bet ir valdžios požiūris į žmogų.

Didžiausi Lietuvos žmonių trėmimai vykdyti 1948, 1949 ir 1951 m. Savo masiškumu ir nežmoniškumu jie smarkiai ištuštino Lietuvos kaimus, nes į vežamųjų skaičių pateko daug ūkininkų ir jų šeimų narių. 1948 m. gegužės mėn. 22–23 d. ištremta apie 40 000 žmonių, 1949 m. kovo 25–28 d. – apie 30 000 žmonių, 1951 m. spalio 2–3 d. – apie 16 000 žmonių. Be šių didelių trėmimų, nuo 1948 m. iki 1952 m. nuolat vyko žmonių gaudymai, grūdimas į vagonus ir vežimas į SSRS gilumą. Per tuos metus (1945–1952) ištremtų lietuvių skaičius sudarė apie 118 tūkstančių. Nors trėmimai vykdyti visuose okupuotuose kraštuose, tačiau lietuviams teko ypatinga dalia. Kaip rašo istorikas A. Anušauskas, tarp visų SSRS ištremtų žmonių beveik kas šeštas tremtinys buvo lietuvis, o kai kuriais metais lietuviai sudarydavo beveik pusę visų tremtinių[156].

JAV gyvenę lietuvių išeivijos istorikai – J. Grinius, A. Damušis, St. Daunys, A. Šapoka ir kiti – pateikia skirtingus ištremtųjų skaičius. Reikėtų remtis Lietuvos istorikų darbais, nes jie dabar turėjo galimybę naudotis tiksliausiais šaltiniais[157].

Bolševikai tremiamiems žmonėms prilipdydavo įvairias etiketes: „liaudies priešo“, „tėvynės išdavikų šeimų nariai“, „bandito“ ir t. t. Pagal jas visiškai negalima nustatyti socialinės tremiamo žmogaus padėties. Tačiau sąrašuose kategorija „buožė“ aiškiai nurodo, kad tai ūkininkas, kaimo gyventojas. Daugiau nei 3/4 visų tremiamųjų pažymėti „buožės“ vardu (2 lentelė).

[156] Anušauskas, *supra note,* 145: 327.

[157] Grunskis, Kašauskienė, Šadžius, *supra note,* 137: 34–43.

2 lentelė. 1947–1948, 1948 ir 1949 metų Lietuvos tremtinių socialinė sudėtis (pagal SSRS MGB nustatytą klasifikaciją)

Socialinis sluoksnis	Trėmimai					
	1947.XII–1948.IV.15	%	1948.V.22–27	%	1949. III.25–V.3	%
„Buožių“ šeimų	602	58,9	8 385	73,9	7 763	81,7
Vidutiniokų šeimų	354	34,6	2 388	21,0	1 417	14,9
Vargingųjų valstiečių šeimų	43	4,2	256	2,3	205	2,1
Kitų šeimų	23	2,3	316	2,8	122	1,3
Iš viso	**1 022**	**100**	**11 345**	**100**	**9 503**	**100**

Šaltinis: E. Grunskis, V. Kašauskienė, H. Šadžius, *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1945–1953 metais...* (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1996), 196, 9 lentelė.

Įvertinus, kad 1947–1948, 1948 ir 1949 metais ištremta 16 750 „buožių“ šeimų ir atsižvelgiant į šeimos dydį, galima teigti, kad išgabenta per 67 000 darbščių okupuotos Lietuvos ūkininkų ir jų šeimos narių. Skaičiuojant bendrą skriaudą reikėtų pridėti vidutiniokų ir vargingųjų valstiečių ištremtas šeimas bei kitų metų trėmimų nuostolius.

Atskira tema – tremties trukmė. Ji buvo keičiama nuo „nenurodyta“ iki „visam laikui“. Tremties trukmė (metais) pagal atskirus trėmimus: 1941 birželis – 20 metų, 1945–1946 – trukmė nenurodyta, 1947–1948 balandis – 10 metų, 1948 gegužė – trukmė nenurodyta, 1949–1952 – visam laikui[158].

Dauguma trėmimų baigėsi anksčiau – Stalinui mirus bei demaskavus jo ir jo diktatūrinės valdžios nusikaltimus. Bet tada paaiškėjo, kad okupuotos Lietuvos kolaborantų valdžia bijosi tėvynainių tremtinių sugrįžimo. A. Sniečkus 1956 m. gruodžio 6 d. laišku kreipėsi į SSKP CK Prezidiumą: „*Respublikos politinei padėčiai neigiamos įtakos turi ir tai, kad paskutiniu metu į Lietuvą po amnestijos ir atlikus bausmę be mūsų žinios grįžo daug žmonių, anksčiau įvykdžiusių sunkius kontrevoliucinius veiksmus. O tai leido pakelti galvas nacionalistams. Reikia pažymėti, kad šį kartą nacionalistinio pobūdžio reiškiniai šiandien apėmė daug platesnes gyventojų grupes*“[159]. O jau po šešių savaičių J. Paleckis pasirašo įsaką „Dėl uždraudimo grįžti į Lietuvą nuteistiesiems ir atlikusiems bausmę <...> lietuvių nacionalistinio pogrindžio aktyviems dalyviams“[160]. Negalėdami sugrįžti į Lietuvą tremtiniai apsigyveno kaimyninėje Latvijoje, Baltarusijoje, Karaliaučiaus srityje.

[158] Grunskis, Kašauskienė, Šadžius, *supra note*, 137: 198, lentelė 11.

[159] Vytautas Tininis, *Sniečkus: 33 metai valdžioje: (Antano Sniečkaus biografinė apybraiža)* (Vilnius: Karminas, 2000), 138–141.

[160] „Seimo komisija nagrinėjo tremties pabaigos traktavimo aplinkybes. 2016 m. birželio 23 d. pranešimas žiniasklaidai“, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2019 m. spalio 20 d., https://www.lrs.lt/sip/ portal.show?p_r=16232&p_k=1&p_t=165024.

4.2.3. Ekonominis žlugdymas

Mobilizacija, trėmimai, areštai ir plėšimai vertė kaimo žmogų tikėtis paties blogiausio, nežinant, ar sulaukęs ryto sulauks vakaro. Jo logika niekaip nesuprato valdžios elgesio ir beprasmės kaimo naikinimo politikos. Juk žemę, inventorių, visą ūkinį potencialą galima panaudoti žemės ūkio gamybai plėsti, nes valdžia vis kalbėjo apie ūkio, smarkiai nukentėjusio nuo karo, atkūrimą. Kaimo žmogaus paskirtis – auginti duoną, kurios visuomet reikėjo ir reikės, nes karo ir valdžios bukaprotiškumo nualintuose Sovietų Sąjungos rajonuose neliko nei pasėlių, nei gyvulių. Lietuvos kaimo žmonės nesitikėjo jokių privilegijų, nelaukė lengvatų, valdžios paramos. Jie norėjo tik vieno – kad jiems būtų leidžiama dirbti, neįtraukiant į žiaurius politinius žaidimus. Nors visi partiniai aktyvistai, kurie 1945 m. jau skaičiuojami tūkstančiais, 6 074 agitatoriai ir 445 partiniai propagandistai[161], iš kailio nėrėsi kalbėdami kaimiečiams apie „klasių kovą“, žemdirbiai tik gūžčiojo pečiais, nesuprasdami šio termino. Kokia klasių kova, jeigu nėra su kuo kovoti. Juk aplinkui ne priešai, o kaimynai, giminės, draugai, bičiuliai...

Tačiau bolševikai – dideli demagogijos meistrai, gerai suprato posakį „skaldyk ir valdyk“. To pasiekti kaime geriausia priemonė – žemė. Juk ji Lietuvoje visuomet buvo didžiausia vertybė, dėl jos galima atlikti ir didelius žygius, ir dideles niekšybes. Todėl kaimo pjudymo politikoje pirmiausia išmesta žemės reformos korta – pagrindinis švietalas, kuriam padedant galima pradėti „klasių kovos“ procesą.

1944 m. rugpjūčio 30 d., dar tebedundant patrankoms Suvalkijoje ir Žemaitijoje, Lietuvos SSR Aukščiausioji Taryba priėmė įstatymą dėl vokiečių okupacijos padarinių likvidavimo žemės ūkio srityje[162]. Tačiau jei kas tikėjosi, kad šis įstatymas ką nors gero duos kaimo žmogui, tai skaudžiai apsiriko. Niekas nesiruošė paremti nuo karo nukentėjusių ūkininkų, suteikiant jiems materialinę paramą kreditais, mišku, palengvinti mokesčius ar prievoles. Įstatyme pirmiausia akcentuota klasių kova, suskirstant kaimiečius į „valstiečius“ ir „buožes“, stengiantis parodyti, kad didžiausi sovietų valdžios ir valstiečių priešai yra „buožės“ ir jie turi būti be gailesčio sunaikinti. Įstatyme nurodoma, jog visa žemė, kuri 1940 m. buvo paskirta naujakuriams, dabar vėl pereina į jų nuosavybę. Be to, „buožiniu“ ūkiu laikomas kiekvienas, valdantis 20–30 ha žemės ir naudojantis samdomą darbo jėgą. Tokių ūkininkų buvo 19,5 tūkstančio. Valstybė paėmė visas žemes iš tų, kurie pabėgo į Vakarus,

[161] Rakūnas, *supra note,* 139: 186–187.

[162] „Apie priemones vokiečių padariniams Lietuvos TSR žemės ūkyje likviduoti. LKP(b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus pranešimas“, *Tiesa,* 1944 m. rugpjūčio 31 d., 41 (108), 2–4.

talkininkavo vokiečių kariuomenei ar civilinei valdžiai, repatriantų ir, kaip visada, sovietų valdžios priešų. Dar kartą pabrėžta, kad ribinė žemės norma – 30 ha. Iš ūkininkų, turinčių daugiau kaip 30 ha, žemė buvo paimta valstybės nuosavybėn. Remiantis šiuo nutarimu į valstybinį žemės fondą paimta apie 350 tūkstančių ha, iš jų didesnė dalis ir taip dirvonavo, nes savininkai buvo palikę Lietuvą arba bijojo prie žemės prisiliesti.

Sovietiniais laikais daugelis istorikų griebdavosi žemės reformos temos rašydami, kad tūkstančiai ha, išdalytų valstiečiams, paimti su džiaugsmu ir dėkingumu „tarybų“ valdžiai. Deja, žemė buvo siūloma, grūste grūdama, verčiant mažažemius ją paimti, o šie jos kratėsi, suprasdami, kad ši dovana slepia eilinę valdžios klastą. Tai, kad valstiečiai nenorėjo imti kaimynų žemės, iš dalies pripažino ir bolševikiniai istorikai. Antai nurodoma, kad Biržų apskrityje iš 3 404 valstiečių, kuriems valdžia pasiūlė žemės, beveik pusė jų tvirtai pasakė „ne“[163]. Kiti net paėmę žemę jos nedirbo, išsisukinėdami įvairiais pretekstais. Atsargi kaimo žmonių politika, matyt, pasiekė ir Maskvą, kur 1944 m. lapkričio 11 d. VKP(b) CK sudarė atskirą biurą Lietuvai, vadovaujamą M. Suslovo[164]. Biuro užduotis – Lietuvą greičiau paversti socialistine respublika, sukolektyvinti kaimą, sunaikinti tvirtus ūkininkus, bolševikų vadinamus „buožes“. Kadangi Lietuva – žemės ūkio šalis, be didelių pramonės gigantų, pirmiausia atsisukta į kaimą kaip tautos egzistencijos bazę. Šis biuras dažnai svarstė tokius klausimus (kurie dabar sukelia tik šypseną), tarsi nebūtų Lietuvoje vyriausybės, galinčios priimti nutarimus be Maskvos pagalbos. Kaip antai: „Pasiruošimas pavasario sėjai“, „Pašto bei spaudos pervežimo bei pristatymo pagerinimas“, „Respublikinės spaudos platinimas“ ir kt. Tačiau už šių mažareikšmių klausimų slėpėsi pagrindinis – Lietuvos subolševikinimas ir surusinimas. Apie tai buvo mažai kalbama, bet nuolat galvojama, nukreipiant visas pastangas šiam tikslui įvykdyti.

V. Leninas dar ruošdamas[165] teroristinį spalio perversmą, o vėliau kurdamas sau palankią darbininkų ir valstiečių revoliucijos vyriausybę pirmiausia rėmėsi darbininkų klase. Suprantama, kaimo ūkininkai neturėjo nei noro, nei galimybės dalyvauti vadinamojoje revoliucijoje – reikėjo auginti duoną, gyvulius, rūpintis šeima. Todėl buvo sumanyta pasitelkti neturtingąją kaimo valstietiją, pažadant žemę, bet ją reikėjo atimti iš dvarininkų ir ūkininkų. Leninas suskirsto ne tik kaimo valstietiją, bet ir viensėdžius: „<...> *viensėdžių yra dviejų visiškai skirtingų kategorijų.* <...> *Viena viensėdžių kategorija, visiškai menka mažuma, tai – pasiturintieji ūkininkai, buožės, kurie ir iki naujos*

[163] B. Vaitkevičius *Lietuvos TSR istorija. 1940–1958 metai, t. 4* (Vilnius: Mokslas, 1975), 186.

[164] Vytautas Tininis, „Grėsmingas Maskvos įrankis. VKP(b) Lietuvos biuro politinės veiklos bruožai.“, *Politika, 22,* (1990): 22–23.

[165] Parašyta ne vėliau kaip 1913 m. birželio 7 (20) d.

žemėtvarkos puikiai gyveno. <...> vyrauja, ir didžiuliu mastu vyrauja, kita viensėdžių kategorija – nuskurdę, susmukdyti valstiečiai, kurie išėjo į vienkiemius dėl skurdo“[166]. Ir vėliau, antrajame visos Rusijos darbininkų ir kareivių deputatų tarybų suvažiavime[167] Leninas teigė, kad darbininkų ir valstiečių revoliucijos vyriausybė pirmiausia turi išspręsti žemės klausimą – vyriausybė turi išleisti dekretą, kuriame, be kita ko, numatyta: dvarininkų žemės nuosavybė nedelsiant panaikinama be jokio išpirkimo; visas konfiskuotųjų žemių ūkinis inventorius, gyvas ir negyvas, pereina į išimtinį valstybės arba bendruomenės naudojimąsi, priklausomai nuo jų dydžio ir reikšmės bei išpirkimo; samdomasis darbas neleidžiamas[168].

Panašiai su okupuotos Lietuvos kaimo žmonėmis, ūkininkų nuosavybe elgėsi ir J. Stalinas bei jo emisarai, įskaitant ir M. Suslovą bei visą Lietuvos kolaborantų kompaniją: A. Sniečkų, V. Paleckį, M. Gedvilą. Žinoma, jiems tai pavyko, kaip pavyksta ginkluotai gaujai įveikti vieną beginklį žmogų. O Lietuvos kaimietis ir buvo tas beginklis žmogus, paliktas žudikų akivaizdoje, laukiantis ir nesulaukiantis iš niekur pagalbos.

Nežinia kuo remdamiesi valsčiaus valdininkai skirdavo ūkininkams prievoles 1944 m., nes oficialus nutarimas priimtas tik 1945 m. birželį. Jame nurodoma, kokiomis privalomomis prievolėmis apdedami žemdirbių ūkiai. „Tiesa“ išspausdino „Tautos ir Vyriausybės įspėjimą“[169] – nebus pakenčiamas joks sabotažas ir grasinama rūsčiomis bausmėmis. Prieš tai spausdintos grūdų, mėsos, bulvių ir kitų privalomų pristatymų normos[170], kurios taip diferencijuotos, kad stambesni ūkininkai iš karto turėjo pakelti rankas.

Remiantis šiuo nutarimu ūkininkas, turintis iki 10 ha žemės, privalėjo pristatyti po 30 kg grūdų nuo kiekvieno ha, o ūkininkas, turintis daugiau kaip 25 ha – 80 kg. Bet taip buvo tik nutarime. Faktiškai jam, kaip „buožei“, iš karto 50 proc. didindavo prievoles. Toliau apskrities paruošų įgaliotinis turėjo teisę net 3 kartus dar padidinti prievoles, o jis tokios progos nepraleisdavo, jeigu tik valsčiaus bolševikai į jį kreipdavosi. Taip buvo ir su kitomis prievolėmis. Pavyzdžiui, ūkininkas, turintis 10 ha žemės, turėjo pristatyti po 160 litrų pieno nuo kiekvieno ha (bolševikai melžė ne karves, o hektarus), o ūkininkas, priskirtas „buožių“ kategorijai – 450 litrų nuo kiekvieno ha. Panašiai apskaičiuodavo privalomuosius mėsos, vilnų, bulvių ir kt. pristatymus.

[166] Leninas, *supra note,* 39: 166–167.

[167] Suvažiavimas vyko 1917 m. spalio 25–27 d. (lapkričio 7–9 d.).

[168] Leninas, *supra note,* 45.

[169] „Tautos ir Vyriausybės įspėjimas“, *Tiesa,* 1945 m. birželio 17 d., 140 (670), 1.

[170] Mečislovas Gedvilas ir Antanas Sniečkus, „Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos ir Lietuvos KP(b) Centro Komitete NUTARIMAS dėl Lietuvos TSR valstiečių ūkių grūdų privalomųjų pristatymų valstybei“, *Tiesa,* 1945 m. birželio 5 d., 140 (670), 1.

Bolševikinė valdžia panašiai nustatinėjo ir mokesčius. Pagrindinis iki 1947 m. pinigais mokėtas ūkininkų mokestis buvo žemės ūkio mokestis, jo suma priklausė nuo valdomos žemės ploto, turėtų gyvulių ir bičių avilių skaičiaus, o po to – nuo bendrųjų pajamų. Pagal valdomos žemės plotą ūkiai mokesčio mokėtojai buvo suskirstyti į 11 grupių (ha): iki 1; 1–2; 2–3; 3–5; 5–7; 7–10; 10–13; 13–16; 16–20; 20–25; 25–30[171].

Daugiau iš ūkininkų buvo paimta 1947 m. padidintomis prievolėmis ir ko gero surinkta ne mažesnė mokesčio suma dėl 1947 m. įvesto priedo „buožėms“. „Buožiniams“ ūkiams prie pajamų (apskaičiuotų) nuo visų šaltinių taikyti šie priskaitymai: esant pajamoms iki 15 000 rb – 20 proc.; esant pajamoms iki 20 000 rb – 30 proc.; likusiems – 50 proc.[172] Valdžia nustatė, kad ūkiai sumokėtų mokestį lygiomis dalimis trimis terminais: iki 1947 m. spalio 1 dienos, lapkričio 1 dienos ir gruodžio 1 dienos.

Režimas tuo nepasitenkino. 1948 m. mokesčių ir prievolių politika peraugo į ekonominį terorą, kurio tikslas buvo ne tiek fiskalinis, kiek ūkininkų pasipriešinimo prieš kolūkius palaužimas. Tais metais „buožėms“ taikytas dar didesnis mokesčių priedas, kuris pagal minėtas grupes buvo lygus 50 proc., 75 proc. ir 100 proc.[173] Mokesčiai buvo didinami ir 1949–1950 m.

Tai daryta siekiant, kad stambieji ūkininkai pirmieji pasirašytų į kolūkius, nes jie turėjo pastatų, šiek tiek gyvulių ir žemės ūkio inventoriaus, į juos krypo godžios valdžios akys. Mokesčiai buvo tik viena iš priemonių pribaigti turtinguosius ūkininkus. Pagaliau pats patikliausias ūkininkas suprato, kad valdžios tikslas – jo nuskurdinimas ir sunaikinimas. Įvykdyti prievoles ir sumokėti milžiniškus mokesčius neliko vilties.

[171] Truska, *supra note,* 141: 161.

[172] „Dėl Lietuvos TSR valstiečių ūkių apmokestinimo. 1947 m. rugpjūčio 29 d., Nr. 616, str. 137“, *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys = Собрание постановлений и распоряжений Правительства Литовской Советской Социалистической Республики*, 27 (40) (Kaunas: Lietuvos TSR Liaudies Komisarų taryba, 1947), 500–512.

[173] Vladas Terleckas, „Ekonominis Lietuvos kaimo terorizavimas 1944–1953 m.“, www.savastis.lt (blog), žiūrėta 2019 m. birželio 16 d., http://www.savastis.lt/istorija/ekonominis-lietuvos-kaimo-terorizavimas-1944-1953-m/#more-2521.

4.3. „Išbuožinimas“ – pažangių ūkininkų ir ūkių naikinimas

4.3.1. Ūkininko likimas – „buožė“

Kaip teigiama sovietinėje „Tarybų Lietuvos enciklopedijoje“: *„Vykdant 1940–41 žemės reformą, buožėms buvo palikta nedaugiau kaip po 30 ha žemės. <...> Per pokarinę tarybinę žemės reformą 19 400 buožių ūkių sumažinta nuo 30 iki 20 ha ir mažiau, 3 700 ūkių, kurių savininkai aktyviai talkino okupantams, – iki 5 ha.“*[174]

Okupuotoje Lietuvoje su šiais gerai besitvarkančiais ūkininkais, bolševikų terminologija vadinamais „buožėmis“, vyko arši kova. Po areštų, trėmimų, kitų represijų šis sąrašas turėjo trumpėti, tačiau priešingai – jis kasmet ilgėjo, o „buožių“ vis daugėjo, kadangi į jį įrašydavo partizanų tėvus, gimines, artimuosius ir šiaip žmones, neįtikusius bolševikų valdžiai. Pakakdavo, kad du kaimynai pasirašytų, jog tu esi nelojalus valdžiai, ir tavo pavardė tuojau atsidurs „buožių“ sąraše. Todėl „buožių“ sąrašas nuolat ilgėjo, nors jame stambių ūkininkų jau neliko.

Pirmaisiais okupacijos metais kaimiečio skundas savo kaimynu buvo retas reiškinys. Vėliau, kai valsčiuose ir apylinkėse padaugėjo bolševikų partijos narių, stribų, kitų žmonių, vadinamojo partinio aktyvo, kaimas ėmė keistis: padaugėjo skundų, išdavikiškų procesų kaimyno atžvilgiu.

Etiketė „buožė“ daugiausia gimdavo tarp valsčiaus valdininkų. „Buožinių“ ūkių charakteristikų bei sąrašų sudarymas buvo pavestas valsčių vykdomiesiems komitetams[175]. Valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas, partorgas, NKVD viršininkas nulemdavo vieno ar kito ūkininko pakrikštijimą „buože“. Sudaryti preliminarūs sąrašai keliaudavo į apskritį ir ten jau gaudavo „palaiminimą“. Kadangi bolševikų partija „buožių“ kaip klasės likvidavimą laikė svarbiausia užduotimi, žmogui, patekusiam į tokį sąrašą, nelikdavo nė mažiausios vilties toliau gyventi.

Nepagrįstas žmogaus įtraukimas į „buožių“ sąrašą nebuvo bolševikų valdininkų kvailumo ar neišmanymo rezultatas. Yra manančių, kad tai nemokšiškumo rezultatas, neva valsčiaus pirmininkai, partorgai ir kitas „aktyvas“, būdami nemokyti, vos gebėdami pasirašyti, visus neįtikusius krikštydavo „buožėmis“, nes nesugebėjo jų kaip nors kitaip apibūdinti. Toli gražu ne – enkavėdistai patys orientavo mažamokslius valdininkus versti visus buožėmis, kadangi su tokiais žmonėmis galima elgtis be ceremonijų.

Pasitaikydavo ir skundų apie kaimyną – „buožę“: *„turi du arklius, maniežą, kuliamąją mašiną.“ „Smetonos laikais samdė mergą ar pusbernį, o dabar klauso amerikonų radijo.“ „Jo krikštasūnis dezertyravo iš armijos ir tapo miškiniu“*. Po tokių „baisių nusikaltimų“ kaimynas, pakrikštytas „buože“, netrukus vežamas į Sibirą.

[174] Eugenijus Šopa et. al., „Buožės“, In *Tarybų Lietuvos enciklopedija. t. 1* (Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985), 307.

[175] „Dėl Lietuvos TSR valstiečių ūkių apmokestinimo...“, *supra note*, 172.

„Buožė“ – tai žmogus, kurio likimas nulemtas – mirtis. Tačiau prieš tai jam dar reikėjo pereiti visus pragaro ratus, kuriuos numatė bolševikų valdžia. O tie pragaro ratai – prievolės, mokesčiai ir kiti ekonominiai dalykai, supančiojantys žmogų lyg lipnus voratinklis vargšą vabalėlį. Net patys bolševikai pripažino, kad geriausia priemonė kovojant su šia ūkininkų grupe – daryti ekonominį spaudimą atimant jų turtą ir išvarant iš ūkio (išbuožinant).

Skaitant to meto vyriausybinius nutarimus, jaučiama ta šalta neapykanta žmonėms, pavadintiems tokiu niekinančiu vardu. Jie buvo prikalti prie kryžiaus net nesupratę savo kaltės.

Lietuvos valstiečių kolektyvizaciją tyrinėjęs Liudas Truska akcentuoja „buožės“ sąvokos neapibrėžtumą. *„Finansų ministerija – bene svarbiausias kolektyvizacijos ir kovos su „buožėmis“ štabas – pradėjo rengti buožių sąrašus dar 1947 m. rugsėjo mėn., t. y. nelaukdama vyriausybės nutarimo dėl buožiškumo požymių. Spalio 1 d. jau buvo įrašyta 5,7 tūkst. ūkių; 1947 m. pabaigoje–1948 m. pradžioje į šiuos sąrašus įtraukta dar 3,4 tūkst. valstiečių“*[176].

Lietuvos SSR Ministrų Taryba ir Lietuvos KP(b) Centro Komitetas nutarime „Dėl žemės ūkio mokesčio už 1948 metus įstatymo vykdymo“ nutarė:

„3. Įpareigoti apskričių vykdomuosius komitetus ir Lietuvos KP(b) apskričių komitetus per gruodžio ir sausio mėnesius atlikti su kaimo aktyvo pagalba papildomąjį darbą buožių ūkiams, kurie turi būti apmokestinti žemės ūkio mokesčiu su priedu, pilnutinai nustatyti, paėmus pagrindu buožių ūkiams nustatyti šiuos požymius:

a) Ūkiai, kurie už atlyginimą pinigais arba natūra naudojasi nuolatiniu samdomųjų darbininkų darbu žemės ūkyje arba amate, išskyrus, kai samdomas vienas pagalbinis darbininkas kalvio amate, arba naminėje ratų gamyboje.

b) Ūkiai, kurie šiuo metu nesinaudoja už atlyginimą pinigais arba natūra nuolatiniu samdomųjų darbininkų darbu, bet naudojosi juo vokiškosios okupacijos metu ar po jos.

c) Ūkiai, kurie taiko paslėptą svetimo darbo eksploatacijos formą tariamai kaip giminės arba priimant į ūkį, tariamai kaip šeimos narius, pašalinius žmones be darbo atlyginimo.

d) Ūkiai, kurie sistemingai naudojasi žemės ūkyje arba amate sezoniniu samdomųjų darbininkų darbu.

e) Ūkiai, kurie teikia kitiems valstiečių ūkiams vergoviškomis sąlygomis darbo gyvulius, sėklas, produktus ir žemės ūkio mašinas.

f) Ūkiai, kurie turi sudėtingas žemės ūkio mašinas (sudėtingas kuliamąsias mašinas, traktorius, variklius ir motorus) malūnus (išskyrus smulkius vėjo malūnus), lentpiūves ir kitas įmones.

g) Ūkiai, kurie sistemingai superka prekes ir žemės ūkio produktus toliau parduoti“[177].

[176] Liudas Truska, „Lietuvos valstiečių kolektyvizavimas“ In *Lietuvos istorijos metraštis, 1988* (Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija. Istorijos institutas, 1989), 86.

[177] „Dėl žemės ūkio mokesčio už 1948 metus įstatymo vykdymo“, *Valstiečių laikraštis*, 1947 m. gruodžio 15 d., 106 (365), 2.

Pagal okupuotos Lietuvos SSR duomenis: *„1948 m. liepos 1 d. respublikoje dar buvo 5 656 buožiniai ūkiai, arba jie sudarė 1,4 % visų ūkių skaičiaus. <...> ūkiai į buožinių ūkių kategoriją buvo įtraukiami ne pagal turimos žemės plotą, bet pagal individualią atranką, atsižvelgiant į jų išnaudotojišką pobūdį. Didžiąją buožinių ūkių daugumą 1948 metais sudarė tie ūkiai, kurie sistemingai vienokia ar kitokia forma naudojo svetimą darbo jėgą. Tokių ūkių iš viso buvo 4 482, arba jie sudarė 79,3 % visų šios kategorijos ūkių. Antroje vietoje buvo ūkiai, kurie turėjo pašalinių pajamų iš žemės ūkio mašinų, malūnų, įmonių ir pan. Tokių ūkių buvo 382, arba 6,7 %. Likusieji 792 ūkiai, arba 14 % , buvo įtraukti į buožinių ūkių kategoriją pagal įvairius kitus požymius. Vienam šios kategorijos ūkiui 1948 metais vidutiniškai teko 12,3 ha ariamos žemės, 5,2 ha pievų, 1,4 arklio, 1,7 karvės, 0,9 kiaulės“*[178].

„Nurodyti tikslų „buožių“ skaičių gana keblu, nes sąrašai buvo labai nestabilūs. Daugumą buožėmis paskelbtų valstiečių ištrėmė, o sąrašus papildė naujais ūkiais. Antra vertus, dalį ūkių iš buožių sąrašų išbraukdavo ir grąžindavo jiems „darbo valstiečių“ statusą. Šie sąrašai buvo sudarinėjami net iki 1953 m., ir iš viso į juos pakliuvo apie 15 tūkst., t. y. 4 %, visų valstiečių ūkių. Maždaug 70–80 % 1947–1948 m. į sąrašus įtrauktų ūkių buožiškumo požymis buvo samdomojo darbo naudojimas. <...> pirmaisiais metais buvo „išbuožinami“ daugiausia vidutiniokai, o 1950–1952 m. – smulkūs ir net pusiau proletariniai valstiečiai“[179].

Bolševikiniai Lietuvos istorikai (gana daug pavardžių) 1945–1948 m. laiko pagrindinės kovos su „buožija“ metais. Tačiau tai buvo kova su pažangiausiais, darbščiausiais, sumaniausiais ūkininkais, kurie savo valdose užaugindavo didžiausią žemės ūkio produkcijos dalį ir užtikrindavo didžiulį Lietuvos eksportą. Jau nuo 1944 m. tokiems ūkininkams nebuvo teikiamos jokios lengvatos net ištikus nelaimei (gaisrui, kritus gyvuliams), juos neaptarnaudavo naujai sukurti MANP (mašinų, arklių nuomojimo punktai), o vėliau ir MTS (mašinų traktorių stotys)[180]. Jau 1945 m. rudenį, skirstant prievoles ir mokesčius, šie ūkiai apdėti 3–5 kartus didesniais mokesčiais ir prievolėmis nei ūkininkai, nepatekę į „buožių“ sąrašus. Tai žemdirbių grupė, palikta valsčiaus bolševikų savivalei, gąsdinimui ir ujimui. Štai kaip rašė apie to meto ūkininkų naikinimą sovietinės Lietuvos veikėjas Marijonas Gregorauskas: *„Žemės ūkio mokesčių ir žemės ūkio produktų privalomųjų pristatymų sistema taip pat buvo nukreipta į buožės apribojimą, nes buožiniai - kapitalistiniai elementai mokėjo nuo ploto vieneto žymiai didesnius mokesčius ir turėjo pristatyti žymiai daugiau žemės produktų privalomųjų pristatymų tvarka, negu darbo valstiečiai. <...> ir tuo būdu rimtai pakirto Lietuvos buožijos ekonominę galią“*[181].

[178] Julius Tamošiūnas, *Lietuvos žemės ūkio raida ir jos problemos: (kapitalizmo ir socializmo epocha)* (Vilnius: Mintis, 1974), 122.

[179] Truska, *supra note,* 176.

[180] Gregorauskas, Marijonas, *Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940–1960* (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960), 129.

[181] *Ibid*

Knygoje M. Gregorauskas kalba apie bolševikinę savivalę tarsi apie paprastą ūkinę sankciją, nei žodžiu neužsimindamas, kad šios priemonės – tai pažangaus žemdirbio mirtis, iš anksto valdžios jam paskirta ir nulemta. Iš statistinių suvestinių matyti, kad 1945 m. ūkininkų, turinčių nuo 20 iki 30 ha, Lietuvoje buvo 8,5 proc., jie pristatė apie 35 proc. visų grūdų prievolių. 1948 m., kolūkių kūrimo pradžioje, tokių ūkininkų liko tik 1,8 proc. – daugiausia turinčių apie 20 ha žemės[182]. Visi, turėję daugiau žemės, jau buvo Sibire, kalėjime arba palikę savo ūkį, iškeliavę, kur akys veda, kur kojos neša.

4.3.2. Ūkininkų ūkių plėšimas

LKP(b) CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus pasitarime Panevėžyje 1945 m. sausio mėnesį pasakęs: *„Buožė – ne žemės klausimas, o politinis... reikia atimti ne tik žemę, bet ir gyvulius bei trobesius“*[183]. Jei seniau pasiturinčio ūkininko ekspropriacijos objektas buvo žemė, tai dabar juo virto gyvuliai, trobesiai, inventorius, žodžiu, viskas. Nuo 1945 m. pradžios vykdyta arši kampanija prieš vadinamuosius „buožes“. Nebuvo nė vieno laikraščio numerio, nė vieno susirinkimo, pasitarimo, suvažiavimo, kuriame nebūtų pilamos paplavos ant jų galvų.

Kad grasinimai buvo realūs, įrodė pats gyvenimas. Jei 1944 m. ūkininkai dar tikėjo, jog atidavus grūdus, mėsą, pieną, sumokėjus didelius mokesčius valdžia paliks juos ramybėje, tai 1945 m. ir vėliau suprato, kad pripilti kiaurą maišą – patenkinti valdžios norus – nėra galimybių. Tada prasidėjo teismai, areštai, išbuožinimai ir išgujimai iš ūkių. Išbuožinimas – tai atviras, valdžios palaimintas ūkininkų apiplėšimas, kai iš valsčiaus atvažiavęs bolševikinis aktyvas užpuldavo ūkininko sodybą. Rinkdavosi ne tik 20–30 ha žemės turinčias šeimas, bet ir tas, kur vaikai buvo išėję partizanauti. Pagaliau pakakdavo vien to, kad žmogus kažkuo neįtiko valdžiai arba turėjo pavydžius kaimynus. Aktyvas išveždavo viską, kas per daugelį metų buvo užgyventa: gyvulius, inventorių, drabužius, maistą – nepalikdavo nei duonos kepalėlio, nei puodo valgiui išsivirti. Tokie apiplėšimai vykdyti viešai, dienos metu, gal norint įbauginti kitus kaimo žmones, o gal pasididžiuoti savo galia. Bet svarbiausia, kad vadinamasis išbuožinimas niekam neatnešė naudos: nei žmonėms, nei valdžiai. Pagrobtą turtą išmėtydavo, sulaužydavo arba paprasčiausiai pragerdavo. Drabužius pasidalydavo, o maistą suvalgydavo aktyvistai ir kita panaši publika. Tokios šeimos likdavo lyg po gaisro, o gal dar blogiau.

[182] *Ibid,* 132, 25 lentelė.

[183] L. Niaura, „Ryžtingai baigti žemės pertvarkymo darbus“, *Tiesa*, 1945 m. sausio 30 d., 22 (552), 3.

Šie ūkininkų apiplėšinėjimai vykdyti dažnai ir tęsėsi keletą metų. Vargu ar liko kokių šios savivalės dokumentų ar protokolų. Tai buvo žiaurus bolševikinės valdžios savivaliavimas, kuriam pasipriešinti kaimietis negalėjo.

1945 m. „Tiesa“ straipsnyje „Stiprinkime kovą prieš buožes“ pateikė Krakių apylinkės pirmininko Anužio pasakojimą, kaip jis sukūręs brigadą eidavo per „buožių“ kluonus ir iškūlęs grūdus juos paimdavo valstybei[184]. Suvarydavo ūkininkus su vežimais, sukraudavo atimtus grūdus ir iškėlę raudonas vėliavas bei J. Stalino portretus veždavo valstybei. Tokios vadinamosios raudonosios gurguolės su vėliavomis, muzika ir didžiausiu triukšmu riedėdavo sandėlių link. Spaudoje daug rašyta apie šias akcijas. Pavyzdžiui, 1944 m. spalio mėnesį Kauno apskrityje organizuotos masinės grūdų kūlimo ir atėmimo akcijos. Nurodyta, kad Pažaislio valsčiuje raudonojoje gurguolėje dalyvavo 150 ūkių, Aukštosios Panemunės – 200, Babtų – 200, Jonavos – 230. Vajai vyko visose apskrityse, visuose valsčiuose.

1944 m. pabaigoje ir 1945 m. pradžioje spaudoje pagausėjo straipsnių apie žmones, ant kurių užgriuvo „bolševikinio teisingumo“ kardas. 1945 m. kovo mėn. „Tiesa“ rašė, kad Alytaus apskrities Simno valsčiaus ūkininką Aleksą Buzą, neatidavusį prievolių: 2 340 kg grūdų, 1 800 kg bulvių, 108 kg mėsos ir t. t., užklupo „buožintojai“ ir rado apie 4 000 kg grūdų. Viskas buvo iššluota iš svirnų ir trobų. O Seirijų teismas už prievolių nevykdymą A. Buzą nubaudė 109 tūkstančių rublių bauda. Panašiai susidorota ir su ūkininku Antanu Šiupieniu, nubaustu 81 tūkstančio rublių bauda. Tokių atvejų buvo tūkstančiai[185]. Bet ar galėjo žemdirbys sumokėti tokią baudą? Valdžia dėl to nesuko galvos. Nenuostabu, kad už 1944 m. paskutinius mėnesius ir 1945 m. pradžią respublikoje buvo nesumokėta 45 milijonai rublių mokesčių. Vien liepos mėnesį Panevėžio apskrityje ūkininkai nesumokėjo 8 milijonų rublių mokesčių. Jie nepajėgė nei sumokėti mokesčių, nei atiduoti prievolių, nes tai buvo nerealu. Štai Raseinių apskrityje 1946 m. už pieno prievolių neįvykdymą (tik pieno!) nubausti 38 ūkininkai. Tais pačiais metais Tauragės apskrityje pieno prievolės įvykdytos 15,5 proc. Vietoj privalomų 10 300 tonų pieno pristatyta tik 1 595 tonos. Dar blogesnė padėtis buvo vykdant grūdų prievoles[186]. Bausmės krito kaip iš gausybės rago, apie tai retkarčiais išsižiodavo ir spauda. 1944 m. lapkričio 19 d. „Tiesa“ rašė apie Jašiūnų valsčiaus ūkininką Konstantiną Šostaką ir Deveniškių valsč. Dobrečinos kaime Praną Jokovičių, sabotavusius grūdų pristatymą. Už sąmoningą privalomųjų pristatymų valstybei sabotavimą ir kitus antisovietinius nusižengimus suformuotos bylos ir atiduotos į teismus. „*Šios dvi bylos, kurias spręs Karinis Tribunolas, bus rimtas įspėjimas ir kitiems buožėms, kurie sąmoningai vengė atlikti jiems valstybės uždėtas prievoles* <...>“[187] Kad jie tokios bausmės sulaukė, neverta net abejoti.

Be grūdų atėmimo ir didžiulių piniginių baudų, nuo 1945 m. pradėtos taikyti ir kitos represijos – gyvulių ir trobesių atėmimas. 1945–1946 m. iš 11,1 tūkstančio ūkininkų atimti gyvuliai, iš 12,2 tūkstančių – žemės ūkio mašinos ir inventorius, iš 21,6 tūkstančių ūkių – pastatai, tarp jų 19 tūkstančių gyvenamųjų namų[188]. Žinoma, visi šie ūkininkai pavadinti „buožėmis“, nors tik trečdalis iš jų turėjo 20 ha ir daugiau žemės. Visi kiti – vidutiniokai arba mažažemiai, kuriuos valsčiaus pirmininkai, partorgai, NKVD viršininkai pakrikštijo buožėmis, šiame žodyje ieškodami indulgencijos, pateisinančios jų žiaurumus. Nenuostabu, kad dauguma persekiojamų ūkininkų paliko namus, žemę ir patraukė į miestus, prie geležinkelių, kad išsaugotų gyvybes.

Kaip vertinti sovietinę statistiką, kad „buožių“ vis mažiau, o noras su jais kovoti vis didesnis? Skaičiuojant (žr. 2 lent.) šeimoje po 4 asmenis, aišku, kad nukentėjo ne mažiau 87 480 kaimo žmonių. O kur dar areštai, suėmimai, vėlesni trėmimai?

Eugenijus Grunskis, tyręs Lietuvos gyventojų trėmimus 1940–1941, 1945–1953 m., nurodo, kad per šį laikotarpį buvo ištremta apie 130 tūkstančių žmonių[189] (3 lent.). Dauguma iš jų buvo kaimo žmonės.

3 lentelė. Lietuvos gyventojų trėmimai skaičiais

Metai	Ištremtų žmonių skaičius
1941	13 170, be to, į lagerius išvežta – 4923
1945	7 132, iš jų vokiečių – 812
1946	2 082
1947–1948	43 940, iš jų 1948.V.22–27 d. – 40 002
1949	33 500
1950	1 355
1951	20 357
1952	2 934
1953	100
Iš viso	**124 570**

Šaltinis: E. Grunskis. Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1945–1953 metais. (V.: Lietuvos istorijos institutas, Pasaulio lietuvių bendruomenė, 1996), 189, 2 lentelė.

[184] „Stiprinkime kovą prieš buožes“, *Tiesa*, 1945 m. kovo 22 d., 66, 3.

[185] B. Saliauskas, „Valstiečiai vykdo valstybines prievoles“, *Tiesa*, 1945 m. kovo 11 d., 57 (587), 2.

[186] Rakūnas, *supra note*, 139: 160.

[187] „Kova su privalomųjų pristatymų valstybei sabotuotojais“, *Tiesa,* 1944 m. lapkričio 19 d., 112 (173), 5.

[188] Rakūnas, *op cit.*, 156–157.

[189] Grunskis, Kašauskienė, Šadžius, *supra note,* 137: 154.

Ištremta tautos dalis, pakėlusi sunkiausią priespaudą, netekusi turto ir pragyvenimo šaltinio, o daugelis ir gyvybe sumokėję, net nežinodami už ką. Dar kartą tenka pabrėžti, kad tai buvo sumaniausi, darbščiausi žmonės, nepriklausomybės metais pirmieji pradėję pažangiai ūkininkauti. Nenuostabu, kad po to kuriant kolūkius kaime jautėsi protų, sumanumo ir iniciatyvos stygius.

Ūkininkų ūkių plėšimo mastą okupuotoje Lietuvoje iliustruoja skaičius statinių, atimtų iš ūkininkų 1944 m. rugpjūčio–1946 m. gegužės mėnesiais: gyvenamųjų namų – 25 172, tvartų – 23 772, kluonų – 17 764, svirnų – 8 563, kitų statinių – 12 184[190]. Atėmimai buvo skelbiami kaip kova su priešais, vykdomi padedant karinei valdžiai.

Paprastai tie 3–4 pirmieji okupacijos metai mažai minimi Lietuvos istorijoje, tačiau tautos gyvenime jie buvo ypač skaudūs ir liūdni. Ūkininkai pajuto, kad išliks tik tada, jeigu nesistengs, vilksis koja už kojos, apleis ūkį, gyvulius, pastatus, žodžiu, taps varganais proletarais, kokie užplūdo Lietuvą iš Rusijos, Baltarusijos ir kitų respublikų po 1946 m. didžiulio nederliaus metų. Nepriklausomos Lietuvos laikais kaime buvo gerbiamas darbštuolis ir nemėgstamas tinginys. Bolševikinės valdžios politika viską apvertė aukštyn kojomis. Palikę žemę ir namus iš namų bėgo ne tik stambesni ūkininkai, bet ir mažažemiai. Gavę iš valdžios žemę naujakuriai spjovė į ją ir atsisakė dirbti. 1946 m. Biržų apskrityje vien tik rugpjūčio mėnesį žemės atsisakė arba paliko namus 1 279 kaimo žmonės[191].

Remiantis LKP (b) CK skaičiavimais, atliktais 1952 metais, aiškėja, dėl kokių priežasčių ir kiek buvo sunaikinta „buožių ūkių“ (4 lent.). Ten pat paaiškinama: „<...> *apskritai Lietuvoje buvo apie 62 000 buožių ūkių, t. y. 17 procentų visų valstiečių ūkių. Iki 1952 metų sausio 15 dienos dar papildomai buvo išaiškinta 2 276 buožių šeimų*“[192]. Pateikti skaičiai liudija, kad dar buvo planuojama ištremti „buožių ūkių“ šeimų. Priėmus, kad vidutinę ūkininko šeimą sudarė 3,8 žmogaus, galima apskaičiuoti dar planuotą tremtinių skaičių.

Apie to meto ūkininkavimą galima spręsti iš kai kurių šykščių žinučių spaudoje. 1944 m. lapkričio 14 d. „Tiesa“ pranešė, kad Švenčionių ir Zarasų apskritys jau įvykdė sėjos planą. Kalbama apie jas, lyg kitų visai nebūtų. Sėja lapkričio mėnesį! Nuo amžių Lietuvos kaime to nebuvo. Dar gražiau parašė „Tiesa“ 1944 m. gruodžio 20 d., pranešdama, kad respublikoje sėjos planas baigtas![193] Skaitydamas tokias žinias nors plyšk iš juoko, bet, žinoma, tai juokas pro ašaras. Buvo ne vienas toks pasibaisėtinas faktas. Tačiau ir tuo metu retkarčiais blykstelėdavo tiesos žodis, parodantis liūdną realybę. Štai 1945 m. kovo 27 d. prasidėjo Pirmasis Lietuvos darbo valstiečių suvažiavimas[194]. Jame kalbėjo Antanas Sniečkus ir Michailas Suslovas[195]. Jie pirmiausia prakeikė „buožes“, ant jų suvertę visas kaltes. Toliau išrėkė panegiriką esamai tvarkai, socialistiniam darbui ir pasiekimams. Tačiau šalto vandens ant visų galvų papylė Mečislovas Gedvilas, kalbėdamas apie pasirengimą pavasario sėjai. Pasidžiaugęs, kad jau sukurta 42 MTS ir 262 MANP, pasakė, jog MTS-uose pasiruošimas pavasario sėjai vyksta labai blogai, nors sėją jau galima pradėti. Blogai remontuojami traktoriai: Telšių apskrityje iš 9 traktorių suremontuotas 1, Utenos iš 8 – 1, Kauno iš 9 – 2 ir t. t.[196] Nors ir kaip vengta minėti valdžios neūkiškumą, apsileidimą ir, svarbiausia, neišmanėlišką partinį vadovavimą – retkarčiais yla išlįsdavo iš maišo. Galima įsivaizduoti, kokį darbą galima atlikti nesuremontuotais traktoriais ir žemės ūkio mašinomis. Gal dėl to sėja baigdavosi lapkričio ir net gruodžio mėnesiais.

4 lentelė. Vienkiemių, kaip „buožių ūkių“, likvidavimas Lietuvoje iki 1952 m. sausio 15 d.

Vienkiemių likvidavimo priežastis	Ūkių skaičius, vnt.
Ištremta vokiečių kolonistų	4 620
Pasitraukė iš Lietuvos paskelbus tarybų valdžią	2 800
Pasitraukė iš Lietuvos su vokiečiais (liko tuščių ūkių)	10 800
Repatrijavosi į Lenkiją	7 420
Ištremta į Rusiją 1944–1951 metais	21 340
Konfiskuota ūkių už dalyvavimą rezistencijoje	4 486
Iš viso	**51 466**

Šaltinis: Vėlyvis, Jonas. Vienkiemiai Lietuvoje 1945–1989 metais. (Vilnius: UAB Pozicija, 2000), 51.

Panašūs dalykai vyko ir Mašinų, arklių nuomojimo punktuose. Čia kentėdavo ne tik mašinos ir inventorius, bet ir gyvuliai. Atėjus sėjos metui arkliai dažniausiai būdavo nukamuoti bado, menki darbininkai. Dažnai pavasariais prasidėdavo arklių kritimai. Apie tai daug papasakojo Alytaus rajono Miroslavo ir Tolkūnų kaimų seni žmonės apie dvaruose įkurtus MANP ir menką jų pagalbą kaimui.

[190] Vėlyvis, *supra note,* 77: 52, 5 lentelė.

[191] Rakūnas, *supra note,* 139: 159.

[192] Vėlyvis, *supra note,* 77: 51.

[193] „Žiemkenčių pasėlių planas įvykdytas“, *Tiesa*, 1944 m. gruodžio 20 d., 137 (238).

[194] „Pirmasis Lietuvos TSR darbo valstiečių respublikinis suvažiavimas“, *Tiesa,* 1945 m. kovo 28 d., 71 (601), 1–2.

[195] „M. A. Suslovo kalba“, *Tiesa,* 1945 m. kovo 31 d., 74 (604), 2–7.

[196] „MTS ir MANP turi gerai pasirengti sėjai“, *Tiesa*, 1945 m. kovo 23 d., 66 (596).

Geriausių ūkininkų ūkių, vadinamųjų „buožinių“ ūkių, plėšimas buvo įteisintas ir paverstas režimo politika: *„Priverčiamąja tvarka išieškant iš buožinių ūkių nustatytais terminais nesumokėtas mokesčio sumas, nepaimtina tiktai viena karvė arba, jos nesant, viena telyčia“*[197].

Trejų ketverių pirmųjų okupacijos metų padariniai kaime buvo baisūs: įbauginti ir išvežti žmonės, sunaikintas inventorius, nugriauti trobesiai, išvaryti gyvuliai. Neliko pačių aktyviausių ūkininkų, neliko tikėjimo, kad kaime vėl gali sugrįžti taikaus darbo ir normalaus gyvenimo dienos.

Lietuva atrodė taip, tarsi per ją būtų praūžęs visa griaunantis uraganas. Kaimas gulėjo parblokštas ir sutryptas; dabar su juo bolševikų valdžia galėjo daryti, ką tik norėjo.

Dirva kolektyvizacijai buvo paruošta.

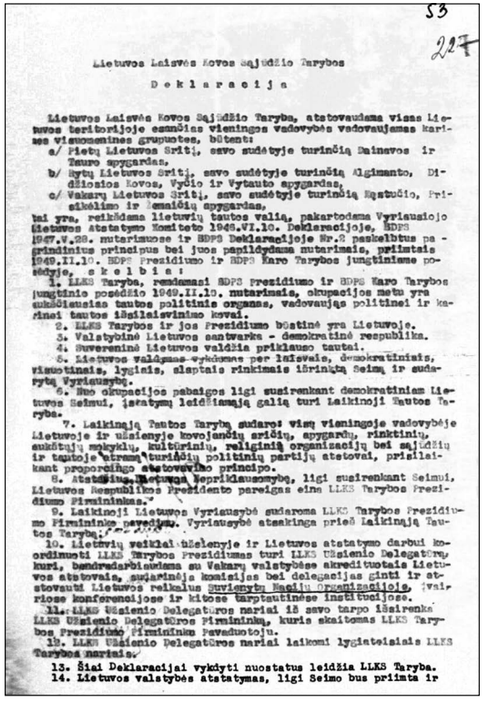
[197] Dėl Lietuvos TSR valstiečių ūkių apmokestinimo..., *supra note*, 172: 502.

5

KOLEKTYVIZACIJA – ŽINGSNIAI Į BAUDŽIAVĄ

(1948–1951)

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos

D e k l a r a c i j a

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba, atstovaudama visas Lietuvos teritorijoje esančias vieningos vadovybės vadovaujamas karines visuomenines grupuotes, būtent:

a/ Pietų Lietuvos Srities, savo sudėtyje turinčią Dainavos ir Tauro apygardas,

b/ Rytų Lietuvos Srities, savo sudėtyje turinčią Algimanto, Didžiosios Kovos, Vyčio ir Vytauto apygardas,

c/ Vakarų Lietuvos Srities, savo sudėtyje turinčią Nąstučio, Prisikėlimo ir Žemaičių apygardas,

tai yra, reiškdama lietuvių tautos valią, pakartodama Vyriausiojo Lietuvos Atstatymo Komiteto 1948.VI.10. Deklaracijoje, LDPS 1947.V.28. nutarimuose ir LDPS Deklaracijoje Nr.2 paskelbtus pagrindinius principus bei juos papildydama nutarimais, priimtais 1949.II.10., LDPS Prezidiumo ir LDPS Karo Tarybos jungtiniame posėdyje, s k e l b i a:

1. LLKS Taryba, remdamasi LDPS Prezidiumo ir LDPS Karo Tarybos jungtinio posėdžio 1949.II.10. nutarimais, okupacijos metu yra aukščiausia tautinė politinė organizacija, vadovaujanti politinei ir karinei tautos išsilaisvinimo kovai.

2. LLKS Tarybos ir jos Prezidiumo būstinė yra Lietuvoje.

3. Valstybinė Lietuvos santvarka - demokratinė respublika.

4. Suverenine Lietuvos valdžia priklauso tautai.

5. Lietuvos valdžios vykdomas per laisvais, demokratiniais, visuotiniais, lygiais, slaptais rinkimais išrinktą Seimą ir sudarytą Vyriausybę.

6. Nuo okupacijos pabaigos ligi susirenkant demokratiniam Lietuvos Seimui, įstatymų leidžiamąją galią turi Laikinoji Tautos Taryba.

7. Laikinąją Tautos Tarybą sudaro visų vieningoje vadovybėje Lietuvoje ir užsienyje kovojančių srėdių, apygardų, rinktinių, sukčių, mokyklų, kultūrinių, religinių organizacijų bei sąjūdžių ir tuojau atsiranį turinčių politinių partijų atstovai, priskaitant proporcingo atstovavimo principo.

8. Atstatydinus Lietuvą nepriklausomybę, ligi susirenkant Seimui, Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas eina LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas.

9. Laikinoji Lietuvos Vyriausybė sudaroma LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininko pavedimu. Vyriausybė atsakinga prieš Laikinąją Tautos Tarybą.

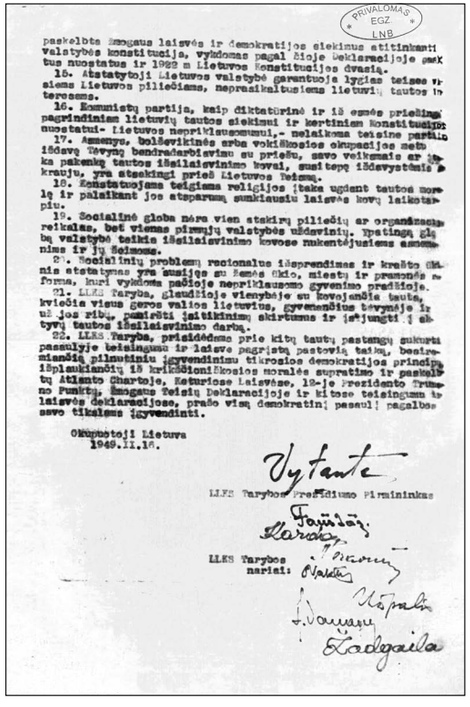
10. Lietuvių veikiančiuose Lietuvos atstatymo darbui koordinuoti LLKS Tarybos Prezidiumas turi LLKS Užsienio Delegatūrą, kuri, bendradarbiaudama su Vakarų valstybėse akredituotais Lietuvos atstovais, sudarinėja komisijas bei delegacijas ginti ir atstovauti Lietuvos reikalus Jungtinių Tautų Organizacijoje, Taikos konferencijose ir kitose tarptautinėse institucijose.

11. LLKS Užsienio Delegatūros nariai iš savo tarpo išsirenka LLKS Užsienio Delegatūros Pirmininką, kuris skaitomas LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininko Pavaduotoju.

12. LLKS Užsienio Delegatūros nariai laikomi lygiateisiais LLKS Tarybos nariais.

13. Šiai Deklaracijai vykdyti nuostatus leidžia LLKS Taryba.

14. Lietuvos valstybės atstatymas, ligi Seimo bus priimta ir

paskelbta Žmogaus laisvės ir demokratijos siekimus atitinkanti Valstybės konstitucija, vykdomas pagal šioje Deklaracijoje pateiktus nuostatus ir 1922 m Lietuvos Konstitucijos dvasią.

16. Atstatytoji Lietuvos valstybė garantuoja lygias teises visiems Lietuvos piliečiams, nepaisydama tautinės lietuvių tautos interesams.

16. Komunistų partija, kaip diktatūrinė ir iš esmės prieš pagrindinius lietuvių tautos siekinius ir tvirtinius Konstitucijos nuostatus- Lietuvos nepriklausomybę,- nelaikoma teisine partija.

17. Asmenys, bolševikinės arba vokiškosios okupacijos metu išdavę Tėvynę bendradarbiavimu su priešu, savo veikimais ar jų pakenkę tautos išsilaisvinimo kovai, sustoję išdavystės kraują, yra atskirai prieš Lietuvos Teismą.

18. Konstatuojama teigiama religijos įtaka ugdant tautos moralę ir palaikant jos atsparumą sunkiausiu laisvės kovų laikotarpiu.

19. Socialinė globa nėra vien atskirų piliečių ar organizacijų reikalas, bet vienas pirmųjų valstybės uždavinių. Įgyvendinant šią valstybė teikia išsilaisvinimo kovose nukentėjusiems asmenims ir jų šeimoms.

20. Socialinių problemų racionalus išsprendimas ir kraštų ūkinis atstatymas yra susijęs su žemės ūkio, miestų ir pramonės reformą, kuri vykdoma pačioje nepriklausomo gyvenimo pradžioje.

21. LLKS Taryba, glaudžioje vienybėje su kovojančiu tautu, kviečia visus gerus valios lietuvius, gyvenančius tėvynėje ir už jos ribų, pamiršti įsitikinimų skirtumus ir įsijungti į atstatytą tautos išsilaisvinimo darbą.

22. LLKS Taryba, prisidėdama prie kitų tautų pastangų sukurti pasaulyje tikslingumu ir laisvę pagrįstą pastovią taiką, bendradarbiaudama tarptautinių įgyvendinimu tikrosios demokratijos principų, išplaukiančių iš krikščioniškosios moralės supratimo ir pasirašytų Atlanto Chartoje, Keturiose Laisvėse, 12-je Prezidento Trumeno Punktų, Žmogaus Teisių Deklaracijoje ir kitose teisingumu ir laisvės Deklaracijose, prašo visų demokratinį pasaulį pagalbos savo tikslams įgyvendinti.

Okupuotoji Lietuva
1949.II.16.

Vytautas

LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas

Tarybos narial:

LIETUVOS LAISVĖS KOVOS SĄJŪDŽIO TARYBOS DEKLARACIJA
(žr. sk. „POST POST SCRIPTUM“)

5.1. Pseudokooperacija ir „kolektyvinės statybos“ pradžia

Prisimindami tuos baisumus, kuriuos bolševikinė valdžia vykdė Lietuvos kaime, prisimename ir kanauninko Juozapo Stankevičiaus žodžius: *„Kuo baisus velnias? 1) Jis turi galios, 2) jame nėra logikos, 3) jame viešpatauja chaosas“*[198]. Ar netinka šie žodžiai ir bolševizmui apibūdinti? Ir vienas, ir kitas turi galios – griaunančios ir naikinančios, prieš kurią neatsilaiko jokia žmonių grupė, ypač kaimiečiai – taikūs, ramūs žmonės, virš kurių galvų buvo pakeltas didžiausias kirvis. Labai svarbus bolševizmo požymis – logikos stoka. Ar logiška sugriauti gerai sutvarkytą šalies žemės ūkį, gaminantį eksportinę produkciją, kur pasiekti rezultatai atitiko gerai išsivysčiusių pasaulio šalių (Danijos, Olandijos, Vokietijos ir kt.) žemės ūkio gamybos ir eksporto rezultatus? Logiškai mąstant, kaip tik reikėjo skatinti ūkininkus auginti daugiau grūdų, duoti pieno ir mėsos. Juk pokario metai buvo labai sunkūs, trūko maisto produktų ir didžiuliai SSRS regionai balansavo ties bado slenksčiu. Lietuvoje po 1944 m. okupacijos maisto produktų stygius buvo kur kas labiau jaučiamas nei karo metais. Kaip minėta, vokiečių okupacinė valdžia buvo „kieta“, bet į ūkininkavimą visai nesikišo, reikalavo tiktai griežtai vykdyti paskirtas prievoles. O bolševikų valdžią labiau domino politiniai niuansai, bet ne ūkiniai rezultatai. Kolektyvizacijos sukeltas chaosas neturėjo analogų pasaulio istorijoje. Nesuprantamas, logiškai nepateisinamas jis glumino žmones ir tada, glumina ir šiandien.

1947-ieji – pasiruošimo kolektyvizacijai metai. Nors oficialiai apie kolūkius dar tik pradedama kalbėti, tačiau Maskvoje jau rengiami detalieji planai dėl Pabaltijo respublikų žemės ūkio. Nors stambieji, protingieji ūkininkai jau išvežti arba priversti palikti ūkius, ujimas ir siundymai nesiliauja. Žodis „buožė“ nuolat aidi spaudos puslapiuose ir mitinguotojų lūpose, bet realiai tas bolševikų vadinamasis „buožė“ jau virtęs tokiu pat vergeta, kaip ir likusieji valstiečiai. 1947–1948 m. laikraščių puslapiuose apstu piktų straipsnių, nukreiptų prieš šios kategorijos kaimo žmones. 1947 m. vasario 16 d. „Tiesa“ išspausdina didelį piktą straipsnį apie Mažeikių apskrities Laižuvos valsčiaus „buožes“[199]. Jų suskaičiuota net 18.

[198] Iš P. Sasnausko prisiminimų.

[199] A. Draugelis, „Žemę – tikriesiems jos šeimininkams“, *Tiesa*, 1947 m. vasario 16 d., 40 (1178), 4.

Paprastai jie vadinami „buožėmis“, pagal sovietinį leksikoną pridedant įprastus žodelius: „siurbėlė“, „liaudies priešas“, „grobikai“, „pakalikai“ ir kiti. Čia pavyzdį rodė A. Sniečkus. J. Paleckis, M. Gedvilas, savo kalbose plūsdami kaimiečius paskutiniais žodžiais. Užtenka paskaityti J. Paleckio kalbą, pasakytą Pirmame kolektyvinių ūkių valstiečių suvažiavime[200] 1948 m. gruodžio 22 d., kad suprastume, kokį įniršį jautė bolševikinė valdžia kaimo žmogui, vadindama jį „buože“ ir „kraugeriu“.

Tačiau į akis krinta ne tik to meto valdžios neapykanta kaimui, bet ir minėtas logikos nebuvimas. Juk okupacijos pradžioje (1940) „buože“ buvo vadinamas ūkininkas, turintis 30 ha ir daugiau žemės, bandas gyvulių, daug žemės ūkio inventoriaus ir samdantis darbo jėgą. Dabar, kolektyvizacijos pradžioje, „buože“ vadinami turintys 10 ir mažiau ha žemės, dvi karves ar arklinę kuliamąją mašiną. Apie samdomą darbo jėgą neliko net minties. Nebuvo kam ir ko samdyti, nes visi gyveno kaip žirnis prie kelio, nežinodami, kada bus sugriebti ir įdėti į bolševikinės valdžios krepšį.

Negalima nepaminėti tuo metu (1945–1948) labai paplitusio žodžio „kooperacija“, kuris pirmaisiais pokario metais buvo be paliovos kartojamas. Apie ją kaip panacėją, galinčią išgelbėti kaimą, rašė laikraščiai, kalbėjo partinė nomenklatūra. Tačiau bolševikinė kooperacija nieko bendra neturi su tikrąja, kokia susikūrė Ročdeilyje, o XIX a. išaugo į galingą judėjimą visame pasaulyje, neišskiriant ir Lietuvos. Šioje kooperacijoje nebuvo nė žodelio apie komunizmą. Kadangi apie kooperacijos atsiradimą, vystymąsi ir augimą nepriklausomoje Lietuvoje galima pasiskaityti atitinkamoje literatūroje[201], jos neaptarinėsime, bet bolševikinį kooperacijos modelį paminėti – būtina.

Šios vadinamosios kooperacinės bendrovės Lietuvoje atsirado pokario metais, kaime sunaikinus žemės ūkio gamybą ir pradėjus valdžiai atskirą karą prieš Lietuvos ūkininkus. 1945–1948 m. kaimuose liko dešimtys tūkstančių tuščių ūkių, kurių savininkai išbėgo į Vakarus, buvo areštuoti, suginti į kalėjimus, išvežti į Sibirą arba neištvėrę persekiojimų paliko savo namus. Tokių ūkių žemė atskirose vietovėse sudarė 40–60 proc. (daugiausia Šakių, Vilkaviškio, Marijampolės, Šiaulių, Panevėžio ir kitose apskrityse). Štai Šakių rajono Jankų valsčiuje, Maliejiškės apylinkėje išvežtų ar išvytų iš namų stiprių ūkininkų Žemaičio, Raulynaičio, Sendžiko, Abramavičiaus ir kitų dirvonuojanti žemė sudarė daugiau kaip pusę visų apylinkės ūkininkų žemės ir siekė keletą šimtų hektarų. Laukai apaugo piktžolėmis, vandens nutekėjimo grioviai – karklais. Niekas į tą žemę nenorėjo žiūrėti, nes valdžia tuojau galėjo užkrauti prievoles, mokesčius, o tada jau – sveikas dingęs. Kartą patekęs į valdžios akiratį – gero nelauk. Žemė, anksčiau buvusi didžiausia vertybe, pasidarė niekam nereikalinga, net bauginanti.

[200] „Respublikinis kolektyvinių ūkių valstiečių suvažiavimas. LTSR AT Prezidiumo pirmininko drg. J. Paleckio kalba“, *Tiesa,* 1948 m. gruodžio 24 d., 304 (1747), 1.

[201] Sasnauskas, *supra note,* 34: 18–34.

Tada bolševikinė valdžia pradėjo kurti vadinamąsias kooperatines žemės ūkio draugijas. Pagal valsčiaus nurodymą dešimt ar penkiolika ūkininkų buvo įrašomi (valdžios skelbimu, savanoriškai įstodavo) į šią draugiją ir jiems pavesdavo išvežtųjų arba pabėgusiųjų iš ūkių žemę. Atseit dirbkite, sėkite, auginkite, neužmiršdami nuėmę derlių tuojau organizuoti raudonąsias gurguoles grūdams išvežti. Jei tokiuose ūkiuose dar būdavo likę šiek tiek inventoriaus – jį palikdavo kooperatininkams, o jei ne – verskitės, kaip išmanote. Ko buvo vertos tokios draugijos, nešiojančios patrauklų kooperacijos vardą, gerai prisimena senieji kaimo gyventojai. 1947 m. „Tiesa“ nuolat girdavo Joniškio apskrities Pašvitinio žemės ūkio kooperacijos bendrovę, vadovaujamą Valiulio[202], kuris turi tris kuliamąsias, tris arklinius grėblius, kelias šienavimo mašinas. Bet ir čia, rašant apie kurią nors žemės darbų kampaniją, pirmiausia rašoma ne apie darbą, jo organizavimą, bet apie būtinybę išvyti iš kooperatinių žemės ūkio draugijų buožes ir pakelti politinį agitacinį lygį. Jeigu ši draugija buvo giriama turinti tris grėblius ir kuliamąsias mašinas, tai kokį turtą valdė kitos? Ne didelė buvo jų reikšmė ir svoris kaime, tai pripažindavo ir bolševikinė valdžia. Antai 1947 m. vasario 26 d. įvyko LTSR Ministrų Tarybos ir LKP(b) CK posėdis „Dėl priemonių kooperacijai vystyti“[203], kuris pažymėjo, kad suorganizuota 225 kooperatinės žemės ūkio draugijos, apimančios 2,8 proc. kaimo žmonių. Jeigu jos būtų naudingos ūkininkams, į jas būtų stoję ne du procentai, o visi ūkininkai. Tačiau ir tie du procentai žemdirbių, priklausiusių žemės ūkio kooperacinėms draugijoms, nieko negalėjo nuveikti, nes neturėjo sąlygų. 1948 m. balandžio 17 d. „Tiesa“[204] rašė apie Vilkaviškio rajono ž. ū. kooperacines draugijas. Rajone jų buvo 18, jos vienijo 1 600 valstiečių (skaičius aiškiai perdėtas, nes tokių draugijų su šimtu narių tuo metu nebuvo). Korespondentas rašė, kad dalis draugijų neturi žemės, o visos draugijos – neturi sėklų. Ir tai buvo balandžio mėnesio viduryje. Tokių nuskurdusių ž. ū. draugijų buvo šimtai, bet ne apie visas korespondentai drįsdavo rašyti.

Šis dirbtinis, niekam naudos neatnešęs bolševikinės valdžios kūrinys buvo labai sureikšmintas skelbiant, kad žemės ūkio kooperacija – pirmas žingsnis į kolektyvizaciją. Vyresnio amžiaus žmonės, kurie mokėsi aukštosiose mokyklose, žino, kokia reikšmė būdavo skiriama pagrindinėms bolševikinio mokslo disciplinoms: istoriniam materializmui, politinei ekonomijai, SSKP istorijai ir kitoms. Ten labai dažnai minima kooperacija, norint įtikinti, kad tik Sovietų Sąjungoje ji vykdoma teisingai, sudarant visapusiškas sąlygas vystytis.

[202] „Kooperacija padės sukurti šviesų ir kultūringą darbo valstiečių gyvenimą! Pašvitinio valsčiaus žemės ūkio kooperacijos draugija kovoje dėl savo didžiųjų uždavinių“, *Tiesa,* 1947 m. kovo 4 d., 33 (1191), 4–5.

[203] „Dėl priemonių Lietuvos TSR žemės ūkio kooperacijai vystyti ir stiprinti“, Tiesa, 1947 m. vasario 26 d., 48 (1186), 4.

[204] „Vilkaviškio apskrityje sėja palikta savieigai“, *Tiesa,* 1948 m. balandžio 17 d., 91 (1534), 1.

„Ją visapusiškai išvystė Leninas. Marksistinė lenininė kooperacijos teorija skiria smulkiaburžuazinę ir buržuazinę kooperaciją kapitalizmo sąlygomis nuo kooperacijos, atsirandančios po proletariato revoliucijos pergalės, kada kooperacija įtraukia žmones į socializmo kūrimą ir pamažu paverčia ją socializmo santykių forma“. <...> Marksizmo-leninizmo klasikai įrodė, kad kooperatyvų socialinė ekonominė prigimtis ir veiklos turinys kapitalizmo sąlygomis yra prieštaringas“[205]. Nežinia, kokią teisybę rado bolševizmo teoretikai tokiame kooperatiniame plane, kai žiauriausiomis represijomis žmonės suvaromi į bet kokį ūkinį vienetą, primetant jiems valdžios planus, sprendimus, nepaliekant nė kruopelės iniciatyvos, griežtai atribojant kooperatyvo narį nuo gamybos planavimo ir pelno. Tokių kooperacijų nė vienas protingas žmogus nepavadins kooperacija, ją taip gali vadinti tik bolševizmo teoretikai, kuriems pridėti vieną melą prie daugybės kitų netrūksta nei drąsos, nei akiplėšiškumo.

1947–1948 m. ūkinis chaosas kaimuose dar labiau sustiprėjo. Nors laikraščiai nuolat spausdino partiją ir valdžią šlovinančius žodžius, nors įvestas naujas rublis ir panaikintos kortelės, tačiau visur trūko maisto, drabužių, buitinės paskirties prekių. Pro žodinį pompastiškumą lindo skurdi realybė, sunkiu kryžiumi slėgdama Sovietų Sąjungą ir kartu Lietuvą. Norvegų istorikai Aslė Svėnas ir Sveinas Ostadas aprašo, kaip pasibaigus Antrajam pasauliniam karui sovietai išardė šimtus vokiečių ir jų sąjungininkų gamyklų ir pervežę sumontavo Sovietų Sąjungoje. Buvo vystoma sunkioji pramonė, tačiau lengvoji pramonė, palengvinanti žmonėms gyvenimą, niekam nerūpėjo[206].

Pagaliau Maskva nusprendė padaryti galą ir okupuotų Baltijos valstybių laisvam ūkininkavimui ir viską sukolektyvinti, kad šių respublikų ūkininkavimo principai nesiskirtų nuo kitų SSRS regionų. Jeigu viena partija, viena tiesa, tai ir vienodas ūkininkavimas. Taigi 1947 m. gegužės 21 d. VKP(b) CK priėmė nutarimą „Dėl kolūkinės statybos Lietuvos, Latvijos ir Estijos TSR“[207]. Tai jau nebuvo rekomendacijos, o griežti nurodymai dėl šio neatidėliotino darbo atlikimo[208]. Kolūkinė statyba, valdžios žargonu tariant, nebuvo kokia nors pastatų statyba. Kolūkinė statyba – tai kolūkių kūrimas.

[205] „Kooperacijos teorijos“, In *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 6* (Vilnius: Mokslas, 1980), 68.

[206] Aslė Svėnas ir Svein A. Aastad, *Pasaulis II. D. 2, Pasaulio istorija nuo 1850 m.*, 2-asis patais. leid. (Vilnius: Vaga, 1999), 274.

[207] *Коллективизация крестьянских хозяйств Литовской ССР: сборник документов и материалов,* сост. Г. Буткус *...et al.* (Вильнюс: Мокслас, 1977), 160–161.

[208] Truska, *supra note*, 176: 80.

5.2. Kolektyvizacija: kolūkis, kolūkietis, sodybinis sklypas

Paprastai Lietuvos bolševikinė valdžia, išgirdusi Maskvos komandą, tuojau puldavo ją vykdyti, stengdamasi išsinerti iš kailio, kad tik gražiau pasirodytų J. Stalino ir viso CK akyse. Tačiau šį kartą A. Sniečkus, J. Paleckis ir M. Gedvilas neskubėjo vykdyti nutarimų, jie pasirinko kaimo bauginimo politiką. 1947 m. lapkričio–gruodžio mėn. buvo ištremtos 736 šeimos (2 782 žmonės), 1948 m. sausio–vasario mėn. – 284 (1 134 žmonės), o 1948 m. gegužės 22–23d., trėmimo operacijos „Vesna“ metu, buvo sugaudytos ir ištremtos 11 365 šeimos (40 002 žmonės)[209]. *„Ši genocido politika kartu su ekonominiu lietuvių valstiečių spaudimu (mokesčių, privalomųjų pristatymų didinimu) leido sovietinei administracijai pradėti prievartinę kolektyvizaciją“*[210]. Jau 1948 m. kovo 20 d. LKP(b) CK ir LTSR Ministrų Taryba priėmė nutarimą „Dėl kolektyvinių ūkių organizavimo LTSR“[211]. Tai buvo paskutinė vinis į Lietuvos žemės ūkio karstą ir pirmieji kolektyvinės vergijos žingsniai. Atsivertė naujas kaimo istorijos puslapis.

LKP(b) CK ir Ministrų Tarybos nutarimas dėl kolektyvizacijos žiauriai apvylė tuos mažažemius, kurie paėmė iš valdžios keletą hektarų žemės, tikėdamiesi gyventi normalų ūkininko gyvenimą. Visi pamatė, kad bolševikinė valdžia – melagė ir apgavikė, kurios žodžiais tikėti negalima. Ši valdžia, visą laiką skirsčiusi ūkininkus į buožes ir valstiečius, staiga juos visus sulygino – pavertė kolūkiečiais, kurių laukė vienodas likimas.

[209] Anušauskas, *supra note,* 145: 284.

[210] *Ibid.*

[211] „Dėl kolūkių organizavimo Lietuvos TS respublikoje. Lietuvos TSR MT ir LKP (b) CK. 1948 m. kovo 20 d. Nutarimas Nr. 37“, *Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys, t. 2* (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957), 31–35.

Šis nutarimas, nepaisant jo deklaratyvių žodžių ir liaupsių partijai, reikšmingas tuo, kad mėgino suformuoti kolūkių teisinę padėtį. Žinoma, jame daug kas paimta iš SSRS pavyzdinių kolūkių įstatų ir pritaikyta Lietuvos sąlygoms[212]. Šio nutarimo atskiri punktai išliko ir tolesniuose kolūkinės teisės straipsniuose.

Nutarimas, taikydamasis prie esamos padėties, kad kaimuose dirvonuoja tūkstančiai hektarų, tuojau pat griebėsi žemės klausimo. Antrajame nutarimo straipsnyje rašoma: „Rekomenduoti kolūkiams didinti visuomenines žemes, įtraukiant naujus narius, panaudojant laisvus žemės masyvus ir įmonių bei įstaigų pagalbinių ūkių žemes“[213]. Visa tai, ko nepasisekė įsiūlyti kaimo mažažemiams ir bežemiams, visa tai, ko neapdirbo dirbtinai sukurtos kooperacinės žemės ūkio draugijos, dabar turėjo paimti kolūkiečiai. Įdirbti ir išauginti derlių. Valdžia, jausdama, kad 58 MTS (tiek jų buvo 1948 metais) su amžinai nesuremontuotais traktoriais nepajėgs įdirbti dirvonų, kaip nepajėgė iki šiol, nutarime įrašė aštuntą punktą, kuris skambėjo taip: „Organizuojant kolūkius, būtinai suvisuomeninti įstojusių į kolūkius valstiečių gamybos priemones: arklius, žemės ūkio inventorių (plūgas, sėjamoji mašina, akėčios, kuliamoji mašina, šienapjovė), reikalingą kiekį pašarų suvisuomenintiems gyvuliams šerti, sėklas kolūkio sėjamiesiems plotams apsėti, taip pat trobesius, reikalingus artelės ūkiui tvarkyti“. Su tokiu kukliu inventoriumi – arkliniu plūgu, akėčiomis ir panašiai užsimota įdirbti dirvonuojančias žemes suvarytų į kolūkius valstiečių laukus! Nesukta galvos ir dėl sėklos dirvonams apsėti – tegul ją supila kolūkiečiai, juk čia dabar jų žemė. Pavydėtinas optimizmas, nevirtęs realybe. Ir lyg dovana numetami kolūkiečiui tokie nutarimo žodžiai: *„Nesuvisuomeninami ir lieka asmenine kolūkiečių kiemo nuosavybe: gyvenamieji trobesiai, pagalbinis ūkis sodybiniame sklype, asmeniniai gyvuliai, paukščiai ir smulkusis žemės ūkio inventorius, reikalingas darbams sodybinėje žemėje.“*

Nutarimo devintas straipsnis kalbėjo apie svarbiausiąjį kolūkiečiams klausimą – sodybinio sklypo dydį. Juk sodybinis sklypas – išsigelbėjimo ratas nenumirti badu, į kurį sparčiai stūmė to meto okupuotos Lietuvos valdžia visus kaimo žmones. Šis svarbus straipsnis skambėjo taip: *„Rekomenduoti kolūkiams nustatinėti sodybinio sklypo (daržas, sodas), kuriuo asmeniškai naudojasi kiekvienas kolūkiečių kiemas (neskaitant gyvenamųjų trobesių užimamos žemės), dydį nuo 0,25 iki 0,60 hektaro“*[214]. Ši nuostata vėliau buvo perkelta į Lietuvos kolūkių pavyzdinius įstatus ir virto teisine norma. Kolūkiuose, su mažomis išimtimis, sodybinis sklypas buvo skiriamas maksimalaus dydžio – 0,6 ha. Žinoma, ši

[212] Pavyzdiniai žemės ūkio artelės įstatai, *supra note,* 65: 6–9.

[213] „Dėl kolūkių organizavimo Lietuvos TS respublikoje“, *op cit.*, 31.

[214] „Dėl kolūkių organizavimo Lietuvos TS respublikoje“, *supra note,* 211: 33.

norma buvo mažesnė (0,3 ha) tarybiniuose ūkiuose[215], kurių kolektyvizacijos pradžioje (1948 m.) buvo 104 ir turėjo 168 800 ha žemės[216]. Dirbantiems tarybiniuose ūkiuose ir tuo metu mokėtas šioks toks atlyginimas, tačiau kolūkietis pirmaisiais metais už darbą gaudavo vos gramus grūdų, o dažnu atveju – nieko. Kolūkiečio šeimai reikėjo išgyventi iš tų 0,6 ha sodybinio sklypo, karvės ar kitų panašių pajamų. Tarybinio ūkio darbininko padėtis tuo metu buvo santykinai pranašesnė nei kolūkiečio.

Dešimtame straipsnyje nurodoma: *„Leisti kiekvienam kolūkiečių kiemui turėti asmens reikalams dvi karves, iki dviejų galvijų prieauglio, vieną paršavedę kiaulę su prieaugliu, o jeigu kolūkio valdyba laikys reikalinga – dvi paršavedes kiaules su prieaugliu, iki 10 avių ir ožkų drauge, neribotą kiekį paukščių bei triušių ir iki 20 avilių bičių“*[217]. Šis nutarimo straipsnis gyvavo neilgai. Greitai kolūkiečiui buvo leista laikyti tik vieną karvę, o antrąją – šeimoms, turinčioms

[215] Tarybinis ūkis – savchozas (rus. *совхоз, советское хозяйство)* – plačiai vartotas kaimo gyventojų šnekamojoje kalboje pirmaisiais kolektyvizacijos metais valstybinei žemės ūkio įmonei įvardyti. Šioje monografijoje supaprastindami šaltinių citavimą vartojame terminą – *tarybinis ūkis.*

Feliksas Klupšas, „Tarybiniai ūkiai“, In *Visuotinė lietuvių enciklopedija. t. 23* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2013), 504: *„Tarybiniai ūkiai SSRS žemės ūkio valstybinės įmonės. Valstybė nustatydavo tarybinių ūkių organizavimo ir tvarkymo principus, gamybos kryptis. Tarybinių ūkių veiklai vadovavo valdybos, trestai, ministerijos. Šios žinybos sudarydavo tarybinių ūkių žemės ūkio produkcijos valstybinius supirkimų planus, numatydavo kapitalinių įdėjimų (investicijų) apimtis, darbo užmokesčio fondo dydį. <…> Buvo vadovaujamasi socialistinės valstybinės gamybinės įmonės nuostatais, patvirtintais SSRS Ministrų Tarybos, laikomasi vienvaldystės principo. Gamybai vadovavo valstybės skiriamas ir atleidžiamas direktorius, kuris vadovavo administracijai, padalinių vadovams. <…> Tarybinių ūkių administracijos veiklą reguliavo ir kontroliavo komunistų partijos pareigūnai. Vyriausiuosius specialistus skirdavo ir iš pareigų atleisdavo aukštesnioji valdymo institucija. <…> Tarybiniai ūkiai turėjo <…> savarankišką balansą, juridinio asmens teises. <…> Jų [padalinių] vadovai buvo skiriami ir atleidžiami iš darbo tarybinio ūkio direktoriaus įsakymu. Darbo užmokesčio fondą nustatydavo valstybinės institucijos. Tarybinių ūkių darbuotojai turėdavo asmeninį pagalbinį ūkį. <…> [Okupuotoje] Lietuvoje pirmieji tarybiniai ūkiai įsteigti 1940, įvykdžius sovietinę žemės reformą. Valstybė perėmė 357 stambiųjų ūkininkų ūkius su 45 100 ha žemės, iš jų buvo organizuota 60 tarybinių ūkių, kuriems 1941 perduota dar 4500 ha žemės. Jiems vadovavo 1941 įkurtas Grūdų ir gyvulininkystės tarybinių ūkių liaudies komisariatas. Per II pasaulinį karą tuos ūkius valdė vokiečių administracijos įgaliotiniai. <…> 1948 Lietuvoje buvo 104 tarybiniai ūkiai su 168 800 ha žemės, 1951 – 111 tarybinių ūkių su 168 800 ha žemės. 1955 tarybiniai ūkiai buvo sustambinti, liko 87 tarybiniai ūkiai su 278 000 ha žemės. 1956–65 tarybinių ūkių padaugėjo, nes ekonomiškai silpnesni kolūkiai buvo pertvarkyti į tarybinius ūkius <...>“.*

[216] Feliksas Klupšas, „Tarybiniai ūkiai“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija. t. 23* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2013 m.), 504.

[217] „Dėl kolūkių organizavimo Lietuvos TS respublikoje“, *supra note,* 211: 33.

daug vaikų ar esant keliems darbingiems nariams. Kiekvienu atveju tai buvo diskusijų objektas valdybos ar visuotiniame susirinkime, nes į dviejų karvių šeimininką kaimynai žiūrėdavo pavydžiomis akimis, keldami viešą protestą ar rašydami skundus. Apie dešimt avių neliko net kalbos, o ožkos – nemėgstamas gyvulys Lietuvos kaime. Į leidimą auginti dešimt ožkų visi kaimiečiai žiūrėjo pašaipiai, kaip į eilinį bolševikų valdžios nusišnekėjimą.

Keturioliktas straipsnis skambėjo taip: *„Rekomenduoti kolūkių valdyboms nustatyti kiekvienam darbingam kolūkiečiui ir kolūkietei privalomąjį 100 darbadienių minimumą per metus, tame tarpe laikotarpiais: iki birželio 1 dienos – ne mažiau kaip 25 darbadieniai, nuo birželio 1 d. iki rugpjūčio 1 d. – 25 darbadieniai, nuo rugpjūčio 1 d. iki spalio 1 d. – 35 darbadieniai ir po spalio 1 d. – likusieji darbadieniai“*. Ši, atrodo, tokia paprasta aritmetika juodu debesiu pakibo virš kolūkiečių galvų – nagi pamėgink neišdirbti nustatyto darbadienių minimumo bet kuriuo nutarime pažymėtu laikotarpiu – tuojau užklius tavo sodybinis sklypas ar karvei skirta ganykla.

Tryliktame straipsnyje sakoma, kad visuose kolūkiuose reikia įkurti dvi gyvulininkystės fermas: stambiųjų raguočių ir kiaulių. *„ūkiai su žemės kiekiu nuo 300 ha – 15 karvių ir 8 paršavedės kiaulės“*[218].

Nors nutarime prirašyta daug gražių žodžių apie kolūkių gyvenviečių kūrimą, paskolų kolūkiečiams išdavimą, gyvenamųjų namų statybą, tačiau tai buvo tuščia deklaracija, kadangi paskolos buvo duodamos trumpam laikui (3–8 metams), pradedant jų grąžinimą antraisiais metais, todėl kaimiečiai bijojo prie jų prisiliesti. Paimsi, o iš ko atiduosi, jei už darbadienius nieko negauni? Svarbu kaip nors prasimaitinti, kur jau čia galvosi apie naujas trobas. Į gyvenvietę taip pat negalima eiti, juk ten kitų, ne tavo žemė. Be to, uždelsęs grąžinti paskolą ar sumokėti procentus būsi apšauktas liaudies priešu ir iškeliausi ten, kur iškeliavo daugelis kaimynų bei giminių. Juk ne be reikalo liaudies išmintis byloja: *„Septynis kartus atmatuok...“*

Nors bolševikinė valdžia nuolat pabrėžė kolektyvizacijos savanoriškumą, sakydama, kad negali būti jokios prievartos ar spaudimo, tačiau nutarime atsirado žodžiai: *„Rekomenduoti kolūkiams, suvisuomeninant įstojusių į kolūkius valstiečių žemes ir nustatant žemės sklypų ribas, vengti individualinių valstiečių žemės sklypų įsiterpimo į visuomenines-kolektyvines žemes“*. Valsčių vykdomieji komitetai valstiečiams, neįstojusiems į kolektyvinius ūkius, gali skirti žemės sklypus už kolūkio žemės masyvų ribų[219]. Tai buvo viena iš labiausiai baugnančių priemonių, nulėmusių daugelio abejojančių „savanoriškumą“ – žemės sklypas galėjo atsidurti toli nuo sodybos, o kartais ir apleistose žemėse.

Likusieji nutarimo straipsniai panašūs į kitų bolševikinių nutarimų turinius: daugybė įpareigojimų įvairiausioms žinyboms, pagyrimai partijai, nuostabūs būsimo gyvenimo vaizdai. Pabaigoje, kaip paprastai, iškeikiami „buožės“, tarsi į blogą sriubą šliūkštelint pipirų šaukštą, ir nutarimas išleidžiamas į gyvenimą.

[218] *Ibid.*

[219] „Dėl kolūkių organizavimo Lietuvos TS respublikoje.“, *supra note*, 211: 31.

„Iš viso 1947 m. įsisteigia 20 kolūkių Biržų, Joniškio, Kauno, Kėdainių, Kelmės, Klaipėdos, Marijampolės, Pagėgių, Šakių, Šiaulių, Utenos, Vilniaus ir Zarasų apskrityse“. Pirmasis jų – Marytės Melnikaitės – susikūrė Kėdainių rajone, Dotnuvos valsčiuje. Jis apėmė Dotnuvos pagalbinio ūkio 90 ha ir Kėdainių apskrities vykdomojo komiteto pagalbinio ūkio 30 ha. Į šį vadinamąjį kolūkį įstojo septyni buvusio dvarininko Jankausko kumečiai[220]. Tačiau tai buvo epizodiniai reiškiniai, parodantys kai kurių valsčių ar apskričių vadovų norą tapti partiniais „pirmūnais“. Taigi priėmus šį nutarimą kolektyvizacija tapo partinių ir sovietinių vadovų darbo kryptimi ir tam tikru barometru, fiksuojančiu, kiek vienas ar kitas vadovas atsidavęs bolševikinei tvarkai.

5.3. Prievartinis kolūkių kūrimas

Lietuvoje prasidėjo kolūkių kūrimas. Jis vyko taip, kaip ir viskas Sovietų Sąjungoje – paskubomis, nieko nepaisant, verčiant kuo greičiau ant stalo padėti pareiškimus. Be to, kolektyvizacija pradėta jau planuojant didžiausią lietuvių trėmimą „Vesna“.

„Didžiausias Lietuvos istorijoje gyventojų trėmimas buvo įvykdytas 1948 m. gegužės mėn., remiantis 1948 m. vasario 21 d. SSRS Ministrų tarybos nutarimu Nr. 417-160vs „Dėl iškeldinimo iš Lietuvos SSR teritorijos specialiajai tremčiai 12 tūkst. nelegaliai gyvenančių, nukautų per ginkluotus susirėmimus ir nuteistų banditų bei nacionalistų šeimų, taip pat banditų talkininkų buožių su šeimomis“. Šio visiškai slapto J. Stalino vyriausybės nutarimo pradžioje buvo sakoma, kad SSRS Ministrų taryba priima Lietuvos SSR Ministrų tarybos ir Lietuvos Komunistų partijos (bolševikų) CK siūlymą ištremti iš Lietuvos 12 tūkstančių šeimų. <...>Lietuviai tremtiniai buvo įkurdinti Irkutsko srities Taišeto, Krasnojarsko krašto Jarcevo bei Buriatijos ir Mongolijos ASSR Ulan Udės rajonuose...

<...> Po trijų mėnesių, 1948 m. gegužės 18 d. LSSR Ministrų taryba ir LKP(b) CK priėmė visiškai slaptą nutarimą Nr. 60 „Dėl priemonių ryšium su banditų ir banditų pagalbininkų buožių šeimų iškeldinimu“, kurį pasirašė M. Gedvilas ir A. Sniečkus. Prie nutarimo buvo pridėta smulki, 12 punktų turinti „Banditų ūkiuose ir banditų pagalbininkų buožių ūkiuose konfiskuotų gyvulių, žemės ūkio inventoriaus, žemės ūkio produktų, pasėlių, trobesių ir kito turto priėmimo ir realizavimo instrukcija.“

<...> Trėmimai miestuose prasidėjo 1948 m. gegužės 22 d., šeštadienį 0 val., o kaimuose – 4 val. ryto. Buvo tremiama iš visų apskričių (tuo metu – 37) ir respublikinio pavaldumo miestų (5)“[221].

[220] Gregorauskas, *supra note,* 180: 160.

[221] Grunskis, Kašauskienė, Šadžius, *supra note,* 137: 114–115.

Tremtys buvo bauginantis koziris bolševikinių pareigūnų rankose gąsdinant kaimiečius, nesutinkančius tapti kolūkiečiais: *„Ką, nenori? Tai gal nori išvažiuoti, kur baltos meškos?“*

Nors valdžia svaidė prakeiksmus buožėms, kurių iš esmės jau neliko, šaukdama, kad jų negalima priimti į kolūkius, nes ten jie vykdys kenkėjišką veiklą, tačiau situacija rodo, kad į kolūkius pirmiausia įstojo labiau pasiturintys, pažangūs ūkininkai[222], norėdami išvengti trėmimų, persekiojimų, išbuožinimų, didelių mokesčių bei prievolių. Abejotini sovietinio ekonomisto M. Gregorausko teiginiai, kad pirmieji į kolūkius patraukė valstiečiai. Pirmąjį kolūkių branduolį sudarė ir stipresnieji ūkininkai. Jie tikėjosi, kad po kolūkio skėčiu galės išvengti tų baisumų, nuo kurių pavargo visi kaimo žmonės be išimties. Riksmas apie „buožių“ kenkėjišką veiklą sukeltas norint pateisinti valdžios savivaliavimą bei terorą. Ūkininkų, turėjusių 30 ir daugiau ha, jau neliko. Viskas iš jų buvo atimta, o jie patys nuteisti, išvežti arba išblaškyti po Lietuvą, Kaliningradą ar kitus kraštus. Dabar „buože“ galėjo būti apšauktas kiekvienas, turintis dvi karves, kuliamąją mašiną arba dėl ko nors neįtikęs valdžiai. Kolūkiečio statusas tapo išsigelbėjimo „šiaudu“, kurio griebėsi kiekvienas kaimietis, skęstantis valdžios savivaliavimo jūroje.

1948 m. kolektyvizacija pradėjo riedėti kaip nuo kalno paleistas akmuo. Valsčių, apskričių ir centro aktyvistai, metę visus darbus, išlėkė kurti kolūkių. Ypač jų kūrimas suintensyvėjo 1948 m. pabaigoje – per spalio–gruodžio mėnesį įsteigta apie 300 naujų kolūkių. 1949 m. sausio 1 d. Lietuvoje jų buvo 614 su 15 100 kiemų. Įsismaginusių aktyvistų jau niekas negalėjo sustabdyti ir 1949 m. nieko daugiau nebuvo daroma, tik kuriami kolūkiai – kiekviename kaime, kiekvienoje apskrityje. 1950 m. sausio 1 d. buvo 6 032 kolūkiai su 229 300 kiemų. Kolektyvizacija geriausiai vyko Šiaulių apskrityje – 99,6 proc., blogiausia padėtis buvo Varėnos apskrityje – 3,3 proc.[223] Bolševikinė valdžia tylomis prarijo šią jiems nemalonią pilulę. Patriotiški dzūkai neskubėjo jungtis į kolūkius, o ir sovietinė valdžia neturėjo kaip nederlingų žemių neturtingus ūkininkus pavadinti „buožėmis“ ir gąsdinti trėmimais. Dzūkijos miškuose valdžia ilgą laiką priklausė partizanams.

Niekas dabar neprisiminė A. Sniečkaus žodžių, pasakytų 1945 m. Pirmame valstiečių suvažiavime: *„...nors komunistai laiko kolektyvinius ūkius pranašesniais, bet komunistų partija visuomet žiūrėjo, kad valstiečių stojimas į kolektyvinius ūkius būtų griežtai savanoriškas, kad nebūtų daroma jokio spaudimo ir prievartos valstiečių ūkiams sukolektyvinti“*[224]. Iš tiesų prievarta ir kolektyvizacija dabar klestėjo kaip du broliai dvyniai.

[222] Sasnauskas, *supra note,* 49: 21.

[223] Tamošiūnas, *supra note,* 178: 144, 43 lentelė.

[224] „Einamasis momentas ir Lietuvos TSR darbo valstiečių uždaviniai vykdant pavasario sėją“, *Tiesa,* 1945 m. kovo 29 d., 72 (602), 5.

Baisi prievarta trėmimuose ir drastiškai didinant mokesčius ir prievoles palaužė kaimo žmonių pasipriešinimą kolūkiams. Daug kur kaimiečiai buvo įveikti ir suvaryti į kolūkius apgaule, smurtu, gąsdinimais, psichologiniu smurtu. Nesutikusius stoti į kolūkius žmones išlaikydavo parą kitą uždarytus, nevalgiusius. Būdavo grasinama: kol nepasirašys pareiškimo dėl stojimo, į namus negrįš.[225]

Vieno iš didžiausių trėmimų metu, 1949 m. kovo 30 d. „Tiesa“ atspausdino anoniminį straipsnį: „Buožija – pikčiausias kolektyvinių ūkių santvarkos priešas“, kuriame bolševikinė okupuotos Lietuvos valdžia bandė pateisinti jau įvykusius didžiausius 1947, 1948 ir tuo metu vykstantį 1949 m. trėmimus. Straipsnis dvelkia šalčiu ir neapykanta „buožėms“. Štai kelios šio straipsnio eilutės: *„<...> Žengdami naujo gyvenimo keliu, darbininkų klasė ir darbo valstiečiai turėjo sutriuškinti buožes – šiuos žvėriškiausius darbo žmonių pavergėjus ir pačius aršiausius, pačius pikčiausius tarybinės santvarkos priešus. Nesutramdžius ir galutinai nesutriuškinus buožių negalima buvo nė galvoti apie socializmo pergalę mūsų šalyje. <...>. Toks yra vilkiškas, žvėriškas buožijos būdas. <...> buožės žvėriška neapykanta neapkenčia tarybų valdžios <...>. Jeigu buožėms pavyktų nugalėti, jie negailestingai nudėtų šimtus tūkstančių darbininkų, darbo valstiečių <...>. Buožės – pikčiausi kolektyvinių ūkių santvarkos priešai. Nėra tokios piktadarybės, kurios šie kraugeriai nesigriebtų, kad suardytų kolektyvinius ūkius.“* Tokia medžiaga buvo maitinami propagandininkai, taip buvo kuriama „klasių kova“ okupuotos Lietuvos kaime[226].

Kaip atrodė to meto kolūkis, galima įsivaizduoti paskaičius spaudą, kuri aiškiau nušviesdavo padėtį negu statistiniai skaičiai. Dažniausiai kolūkį sudarydavo vieno, retkarčiais dviejų trijų kaimų ūkininkai, gerai vienas kitą pažįstantys. Jie išsirinkdavo iš savo tarpo pirmininką ir kolūkis pradėdavo veiklą kaip juridinis asmuo. Pirmininku kai kada tapdavo pats protingiausias kaimo ūkininkas, bet dažniausiai tai būdavo žmonės, įtikę valdžiai, bet nekeliantys pasitikėjimo naujiesiems kolūkiečiams: nesąžiningi arba menki „gaspadoriai“. Nebuvo jokių specialistų ir buhalterių, nes nebuvo ko skaičiuoti, nes ir kolūkio antspaudas, ir visa kasa tilpo pirmininko kišenėje. Tik vėliau koks nors pasimokęs bernaitis ar mergaitė tapdavo sąskaitybos darbuotoju.

Štai Alytaus apskrities Butrimonių kaimo kolūkį sudarė 23 ūkininkai, Joniškio apskrities Bučiūnų – 26, Šakių apskrities Malėjiškės – 15 ir panašiai. Dar blogiau buvo su kolūkių turtu ir inventoriumi. Ūkininkai suvežė į vieną vietą vežimus, plūgus, akėčias – kuklų turtą, nelengvai užgyventą per visą savo amžių. Ryte susirinkę „centre“ (tai būdavo kokio nors išvežto stambaus

[225] Vladas Terleckas, *Priešinimasis Lietuvos nukryžiavimui, 1944–1953: mitai ir tikrovė* (Vilnius: V. Terleckas, 2017), 81–83.

[226] „Buožija – pikčiausias kolektyvinių ūkių santvarkos priešas. Į pagalbą propagandininkui.“, *Tiesa,* 1949 m. kovo 30 d., 74 (1827), 3.

ūkininko sodyba) ilgai pypkiuodavo, kalbėdavosi ir tik vėliau judėdavo į darbą. Jeigu kuris nors iš jų dabar būtų išėjęs į darbą saulei tekant, kaip jie elgdavosi nebūdami kolūkiečiais, – tokį kaimynai apšauktų bepročiu. Dėl kolūkio plėšytis niekas nesiruošė.

Daug sunkiau sekėsi suformuoti dvi fermas: raguočių ir kiaulių. Valstiečiai neturėjo atliekamų gyvulių, kad perduotų kolūkio fermoms. Į jas pakliūdavo išvežtųjų į Sibirą, „išbuožintųjų“ žmonių gyvuliai, tų, iš kurių valdžia atimdavo visą turtą, įskaitant ir gyvulius. Nenuostabu, kad 1948 m. ir net 1949 m. daugelis kolūkių turėjo tik po kelias karves, o dalis – visai nieko. Tie kolūkių pirmininkai, kurie fermose laikė kelias karves ar kiaules, tapdavo kolektyvinio darbo pirmūnais, buvo giriami valdžios. Štai 1948 m. liepos mėn. „Tiesa“ išspausdino Obelių valsčiaus „Naujo gyvenimo“ kolūkio pirmininko T. Markovo straipsnį[227] apie jo vadovaujamo kolūkio pasiekimus. Svarbiausias laimėjimas – jie jau turi fermose 16 karvių ir 7 kiaules. Laikraštis tokį kolūkio pirmininką kėlė pavyzdžiu, ragindamas ir kitus juo pasekti.

5.4. „Sėjame, ar pjausime?“

Pasipriešinimas nesiliovė ir suvarius kaimiečius į kolūkius, tik pasikeitė priemonės. Pirmieji kolūkiečiai puoselėjo viltį, kad tai laikina nelaimė. Stengėsi išsaugoti riboženklius bei ežias. Žymėdavo atiduodamus kolūkiams padargus, ratus, balnus ir kitą. Pietų ir Pietryčių Lietuvoje buvo paplitęs delsimas atiduoti kolūkiams pasėlius, ūkinius pastatus, žemės ūkio inventorių, gyvulius, sėklas, sujungti žemės valdas ir bendrai dirbti.[228] Pavyzdžiui, Lazdijų apskrityje iš 78 kolūkių „popieriniai“ buvo 63.[229]

1948–1949 metai – laikotarpis, kai nei Lietuvos valdžia, nei naujieji kolūkiečiai, nei grupelė abejojančių ir laukiančių politinių permainų (naujo karo!) tiesiog nežinojo, ko griebtis. Sutempė vežimus, suvedė arklius, išarė ežias, nors daugelis jas pažymėjo akmeniu ar kitu ženklu – na, o kas toliau? Ūkininkai pavasarį sėjo savo laukus, klausdami: „sėjame, bet ar pjausime?“ Kada nors maža dalelė valdžios pažadų virs realybe: pasirodys šimtai traktorių, puikios fermos, dailios gyvenvietės. Kada į žmones valdžia liausis žiūrėjusi kaip į „buožes“ ir „banditus“, nepersekios ir nenaikins?

[227] T. Markovas, „Geriau aprūpinti ūkiškomis prekėmis“, *Tiesa,* 1948 m. liepos 22 d., 172 (1615), 3.

[228] Terleckas, *supra note,* 225: 89.

[229] *Ibid.*

Kolūkių kūrimas įnešė daug chaoso ir nepasitenkinimo. Valdžios nutarimais buvo žadama kolūkiečiams sumažinti prievoles ir mokesčius, todėl visi, parašę pareiškimus, tikėjosi šių lengvatų. Bet valdžia neskubėjo vykdyti pažadų ir reikalavo viską atiduoti, kas numatyta planuose. Daugeliui kolūkiečių teko vilkti prievolių naštą iki N. Chruščiovo valdymo laikotarpio, kai jos buvo galutinai panaikintos.

Prievoles kolūkiečiai vykdė vangiai, nes paprasčiausiai jos buvo ne pagal jėgas. Nežinia, koks kiekis grūdų, pieno, bulvių ir kitų maisto produktų nepateko į valstybės aruodus, arba, tiksliau sakant, ant alkanų „tarybinių“ žmonių stalo, pirmaisiais kolektyvizacijos metais (1948–1949). Aišku, tai buvo didelis kiekis, nors iš statistikos duomenų to negalima suprasti. Tačiau atskiri straipsniai spaudoje rodo, kad padėtis buvo bloga. Tarkim, pieno paruošų vykdymas 1948 m. Štai iki birželio 1 d. metinis pieno ruošų planas Kretingos apskrityje įvykdytas 14 proc., Rokiškio – 16,3 proc., Varėnos – 17,3 proc. ir t. t.[230] Tokiai beviltiškai padėčiai pateisinti vėl rastas pagrindinis kaltininkas – „buožė“[231].

Kreipimesi į visus Lietuvos SSR darbininkų ir valstiečių korespondentus, priimtame korespondentų suvažiavime „Tiesa“[232], aptardama „buožių“ klausimą valdžia siūlė: „<...> *nuplėškite kaukę visiems tiems, kurie trukdo ir kenkia kolektyviniams ūkiams.* „Kadangi jie kalčiausi, net dėl pieno prievolių nevykdymo. Tai buvo gerai žinomas partijos ir vyriausybės darbo stilius, nieko nestebinęs: juk blogiau būti tikrai negali. Panaši padėtis buvo ir dėl mėsos, bulvių, vilnų ir kt. Nei kolūkiečiai, nei naujieji kolūkiai nepajėgė patenkinti neaprėpiamų valdžios norų.

Kur kas geriau reikalai klostėsi dėl grūdų paruošų, ir tai suprantama. Visi ūkininkai, dabar tapę kolūkiečiais, savo laukuose buvo pasėję nemažai javų, ypač žiemkenčių. Dabar ne tik kaimiečiai tapo kolūkiečiais, bet ir jų pasėliai automatiškai perėjokolūkio žinion. Be to, po 1948 m. gegužės mėn. žmonių trėmimo į Sibirą (paties didžiausio) tūkstančiai ha javų liko be šeimininkų, atiduoti kolūkiams. Visą rudenį, kuris buvo ypač gražus ir šiltas, vyko kūlimas, bet ne dėl to, kad pripildytų kolūkio aruodus, aprūpintų valstiečius sėkla ir duona. Nieko panašaus. Grūdai buvo kraunami į vežimus, apkarstytus raudonais lozungais, J. Stalino ir kitų vadų portretais, ir „vežama duona valstybei“. Dar nė vieną rudenį nebuvo tokio raudonųjų gurguolių vajaus kaip

[230] „Pranešimas apie pieno paruošų plano vykdymą Lietuvos TSR gegužės mėn. 25 d.“, *Tiesa,* 1948 m. gegužės 29 d., 126 (1569), 1.

[231] J. Dragūnas, „Užkirsti kelią buožėms sabotuoti pieno prievoles“, *Tiesa,* 1948 m. gegužės 26 d., 123 (1566), 3.

[232] „Kreipimasis į visus Lietuvos TSR darbininkų ir valstiečių korespondentus“, *Tiesa,* 1948 m. liepos 15 d., 166 (1609), 1.

1948 m.[233],[234],[235],[236],[237],[238]. Apie tai plačiai rašė spauda, net maskviškės „Pravda“ ir „Izvestijos“. Štai Trakų valsčiuje rugpjūčio mėnesį suorganizuotos 23 raudonosios gurguolės[239], 1948 m. valdžia gavo tiek grūdų, kiek negavo nė vienais okupacijos metais, nes raudonosios gurguolės buvo populiarus būdas apiplėšti kaimo žmogų. Visa tai priskirta geram kolūkių organizaciniam ir gamybiniam darbui, nors kolūkiai prie tų javų sėjimo ir auginimo neprikišo nė piršto. Vežė viską, nepalikdami net sėklos, o vėliau, spalio mėnesį, vežė iš valdžios sandėlių skolintą sėklą. Dėl tokios vėlyvos sėjos nieko gero negalėjo tikėtis ir 1949 m. derlius buvo ypač žemas.

1948 m. gruodžio 22 d. įvyko Pirmasis Lietuvos SSR kolektyvinių ūkių valstiečių suvažiavimas. Jame pažymėta, kad jau sukurta 524 kolūkiai ir įsteigta 340 iniciatyvinių grupių[240]. Koks čia struktūrinis vienetas – valdžia niekam neaiškino, nes vargu ar būtų sugebėjusi. Suvažiavime labai griežtą kalbą, nukreiptą prieš „buožes“, pasakė Justas Paleckis. Suvažiavimas buvo eilinis propagandinis renginys, norint pasirodyti prieš Maskvą, kad Lietuva – kolektyvinių ūkių šalis, o jos žmonės netveria džiaugsmu į juos įstoję.

Suvažiavime akcentuota, kad visuose kolūkiuose būtina turėti dvi pagrindines fermas (16 karvių ir 7 kiaules), gauti derlių 15–16 cnt iš ha ir primelžti iš karvės 1 300–1 500 l pieno. 1 300 l pieno iš karvės![241] Baisu ir pagalvoti! Gera ožka gali susilyginti su tokia karve. Bet ir šis kiekis retam kolūkiui buvo pasiekiamas. Daugelis jų 1948–1953 m. melžė po 500–700 l pieno. Tą gerai žino senieji kaimo gyventojai.

[233] „Respublikoje plečiasi raudonųjų gurguolių judėjimas!“, *Tiesa,* 1948 m. rugpjūčio 1 d., 181 (1624), 1.

[234] „Plačiai palaikyti patriotinę iniciatyvą“, *Tiesa,* 1948 m. rugpjūčio 6 d., 185 (1628), 1.

[235] „Kulti taip, kaip mašinistai Repšys, Povilauskas ir kiti kūlimo pirmūnai! Organizuokime daugiau raudonųjų gurguolių!“, *Tiesa,* 1948 m. rugpjūčio 10 d., 188 (1631), 1.

[236] „Grūdų priėmimo punkto darbas lemia paruošų sėkmę“, *Tiesa,* 1948 m. rugpjūčio 11 d., 189 (1632), 1.

[237] „Gerinti vadovavimą organizuojant kūlimą ir raudonąsias gurguoles!“, *Tiesa,* 1948 m. rugpjūčio 13 d., 191 (1634), 1.

[238] E. Bilevičius, „Operatyviai vadovauti grūdų paruošoms“, *Tiesa*, 1948 m. rugpjūčio 13 d., 191 (1634), 1.

[239] „23 raudonosios gurguolės“, *Tiesa,* 1948 m. rugpjūčio 4 d., 183 (1626), 1.

[240] „Pirmasis Respublikinis kolektyvinių ūkių valstiečių suvažiavimas“, *Tiesa,* 1948 m. gruodžio 22 d., 302 (1745), 2.

[241] „Kovinė programa Tarybų Lietuvos kolektyvinių ūkių valstiečiams“, *Tiesa*, 1948 m. gruodžio 25 d., 305 (1748), 1.

Suvažiavime šiltai sutikti dalyvavo Baltarusijos, Rusijos, Ukrainos ir kitų respublikų žemdirbiai: kolūkių pirmininkai, gyvulininkystės darbuotojai ir kt. Aidėjo liaupsės „priešakiniam“ šalies žemės ūkiui, kuriame pasiekti neprastai dideli laimėjimai. Žinoma, nesnaudė ir svečiai, girdamiesi be saiko ir be tvarkos. Atrodė, kad visuose SSRS kolūkiuose tikras rojus ir tik paskutinis kvailys gali spardytis tokio gyvenimo.

Žinoma, tokiame suvažiavime, barstant pompastiškus žodžius, nebuvo užsiminta apie 1947 m. įvykusį VKP(b) plenumą, kuris svarstė „Dėl priemonių žemės ūkiui pakelti“. SSRS kolūkiai jau egzistavo daugiau kaip 15 metų, bet reali padėtis ten buvo nepavydėtina, tai nušvietė ir šis plenumas. Jame pažymėta, kad Tambovo srityje vidutiniškai vienai kolūkio fermai tenka 6 karvės, Kirovo srityje – 7, Penzos srityje – 8 ir t. t. Daugelyje sričių, kraštų, respublikų kolektyviniai ūkiai neturi ir tokio skaičiaus. Kirovo srityje 586 kolūkiai visai neturi karvių, Riazanės srityje – 108 kolūkiai ir pan.[242] Plenume pasakyta ir daugiau baisių faktų, rodančių neįsivaizduojamą kolūkių apsileidimą. Šie faktai pasakyti viešai CK tribūnoje, o kas dar nepasakyta? Ne bet kas drįso kalbėti tiesos žodį, stebimas rūsčių Stalino akių.

Sovietinėje Lietuvių istoriografijoje ypatingas dėmesys skiriamas LKP(b) VI suvažiavimui, įvykusiam 1949 m. vasario mėn., vadinant jį kolektyvizacijos suvažiavimu. Neva jis numatė ir įtvirtino visą didžiulį kolūkių kūrimo darbą. Tačiau iš tikrųjų tai buvo eilinis suvažiavimas, kupinas panegirikos ir tuščių žodžių. Jis tik patvirtino visus tuos nuostatus, kurie jau buvo paskelbti 1948 m. kovo 20 d. LKP(b) CK ir Ministrų Tarybos nutarime[243].

[242] *Dėl priemonių žemės ūkiui pakelti pokariniu laikotarpiu: VKP(b) CK plenumo nutarimas, priimtas pagal draugo Andriejevo pranešimą* (Vilnius: „Tiesos“ leidykla, 1947), 35–36.

[243] „Dėl kolūkių organizavimo Lietuvos TS respublikoje“, *supra note,* 211.

Kolektyvizacija lėkė didėjančiu pagreičiu. Kuo garsiau partinis aktyvas šaukė apie stojančių į kolūkius savanoriškumą, tuo labiau jie buvo verčiami. Nenuostabu, kad 1949-ieji laikomi pagrindiniais kolektyvizacijos metais. Per juos sukurta apie 6 000 kolūkių ir 1950 m. sausio 1 d. kolūkių skaičius siekė 6 032, juose buvo 229,7 tūkstančių kolūkiečių kiemų[244]. Tai sudarė 60,5 proc. visų ūkininkų. 1951 m. kolektyvizacija Lietuvoje baigta – buvo 7146 kolūkiai. Vidutiniškai vienam kolūkiui teko 38 kiemai ir 425 ha žemės. Tai smulkių kolūkių laikotarpis, kuris baigėsi 1950 m., nes šių metų pabaigoje prasidėjo kolūkių stambinimas. 1951 m. pabaigoje liko 4 471 kolūkis, 1952 m. – 2 938, 1955 m. – 1 809 kolūkiai. Baigus stambinimą vidutiniškai kiekvienam kolūkiui teko 117 kiemų, 198 darbingi kolūkiečiai ir 1 340 ha žemės[245]. 1950 m. sausio 1 d. kolektyvizacija buvo baigta Jurbarko, Šiaulių, Joniškio, Kėdainių, Rietavo, Radviliškio ir Anykščių rajonuose. Artėjo prie pabaigos Šakių, Rokiškio, Zarasų, Panevėžio ir kituose rajonuose, tačiau Varėnos rajone – tik 3 proc., Trakų ir Vilniaus – 20 proc., Kauno, Švenčionių, Alytaus ir Ukmergės – 30 proc. Visiškai kolektyvizacija įgyvendinta 1951 m., kai į kolūkius suvaryta 94,1 proc. visų valstiečių[246].

Jei pirmieji bolševikinės okupacijos metai buvo įniršusios kovos prieš Lietuvos ūkininką metai, tai pirmieji kolektyvizacijos metai (iki J. Stalino mirties) buvo visos šalies didžiulių pokyčių metai. Bolševikų partija visuomet girdavosi, kad jos „išmintingo vadovavimo dėka pasikeitė visas šalies gyvenimas“. Taip, bet, deja, ne tokia linkme, kokia šaukė partija, tvirtindama, kad dabar atsivėrė šviesus, puikus gyvenimas. Realybėje – trūkumai, nepritekliai, pusbadis gyvenimas, bauginanti rytdiena, negalėjimas išsakyti savo nuomonės, parodyti iniciatyvą ar kūrybinę mintį. Kaimo žmogus traukėsi į uždarą kiautą, gerai įsisąmoninęs lietuvišką patarlę: „Tyla – gera byla“. Nepriešarauti kolūkių vadovams, net išgirdus patį kvailiausią nurodymą, nes tuojau neteksi sodybinio sklypo, karvei ganiavos, o be šių dalykų – badas. Prasidėjo abejingumo, žiūrėjimo „pro pirštus“ į viską laikotarpis.

[244] Gregorauskas, *supra note,* 180: 183–184, 187, 35 lentelė.

[245] *Ibid,* 189, 37 lentelė.

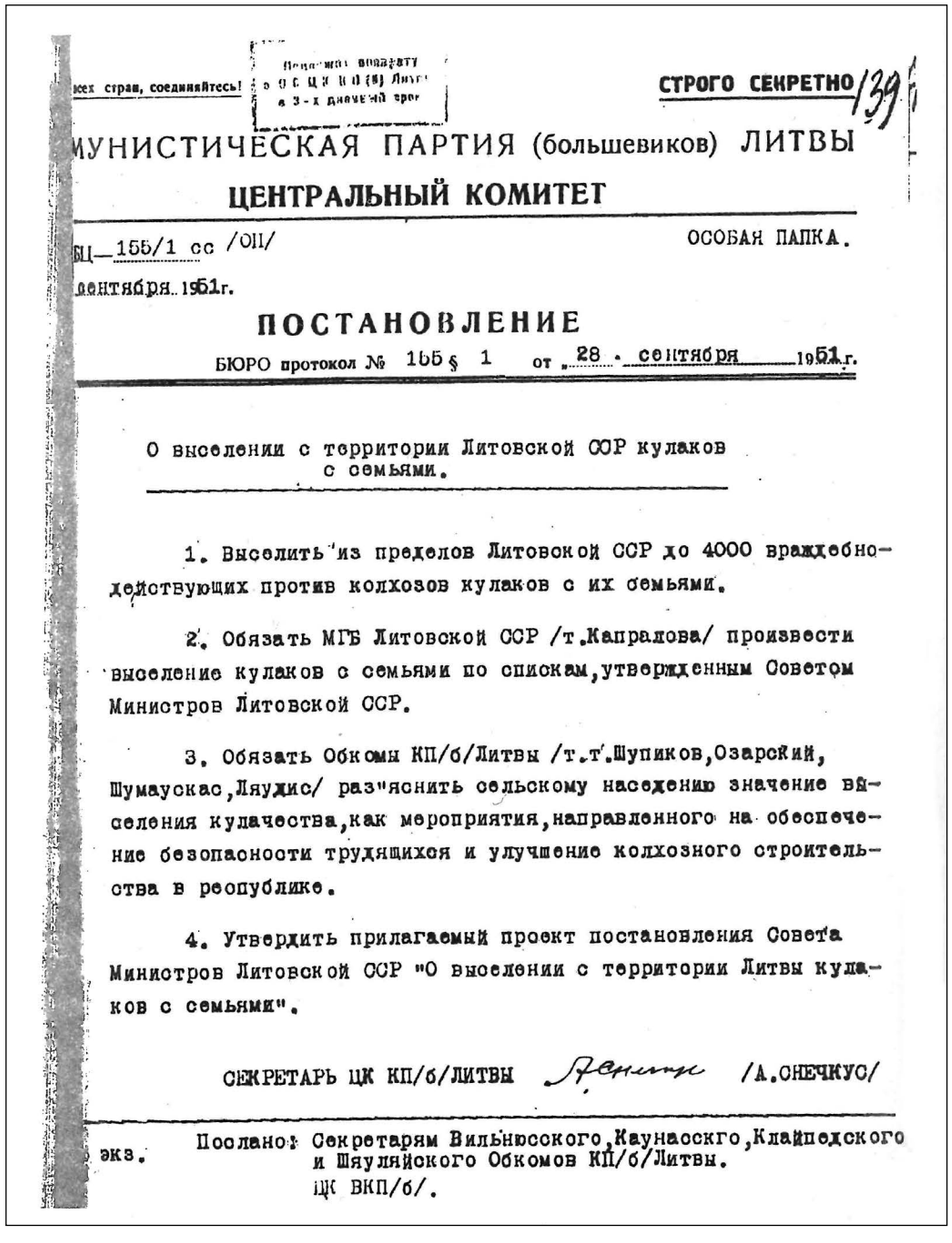
[246] *Ibid,* 187, 36 lentelė.

6

BEVILTIŠKO SKURDO METAI

(1951–1953)

всех стран, соединяйтесь!

СТРОГО СЕКРЕТНО 139

МУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ (большевиков) ЛИТВЫ

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ

БЦ—155/1 сс /ОП/ ОСОБАЯ ПАПКА.

сентября 1951г.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

БЮРО протокол № 165 § 1 от 28 сентября 1951г.

О выселении с территории Литовской ССР кулаков с семьями.

1. Выселить из пределов Литовской ССР до 4000 враждебно-действующих против колхозов кулаков с их семьями.

2. Обязать МГБ Литовской ССР /т.Капрадова/ произвести выселение кулаков с семьями по спискам, утвержденным Советом Министров Литовской ССР.

3. Обязать Обкомы КП/б/Литвы /т.т.Шупиков, Озарский, Шумаускас, Ляудис/ разъяснить сельскому населению значение выселения кулачества, как мероприятия, направленного на обеспечение безопасности трудящихся и улучшение колхозного строительства в республике.

4. Утвердить прилагаемый проект постановления Совета Министров Литовской ССР "О выселении с территории Литвы кулаков с семьями".

СЕКРЕТАРЬ ЦК КП/б/ЛИТВЫ /А.СНЕЧКУС/

экз. Послано: Секретарям Вильнюсского, Каунасского, Клайпедского и Шяуляйского Обкомов КП/б/Литвы.
ЦК ВКП/б/.

LKP(b) CK biuro nutarimas, protokolas Nr. 165, 1951 m. rugsėjo 28 d. „Dėl buožių su šeimomis iškeldinimo iš Lietuvos TSR teritorijos“.
„1. Iškeldinti už Lietuvos TSR ribų iki 4 000 kenksmingai veikiančių prieš kolūkius buožių su jų šeimomis“.[1]

[1] Vytautas Tininis, *Sniečkus. 33 metai valdžioje: (Antano Sniečkaus biografinė apybraiža).* 2-asis papild. ir patais. leid. (Vilnius: Karminas), 2000), 91.

6.1. Partokratija ir kaimo lūžiai

Šimtai knygų apie Staliną jau atskleidė šio žmogaus veiklą, prieš kurią nublanksta net patys didžiausi tironai. Tai žmogus, gerai išmanęs ne kūrybos, bet žudymo darbą. Didelė nelaimė Rusijai, kad toks žmogus kaip J. Stalinas atsistojo prie valstybės vairo ir griebėsi reformų, tarp jų ir žemės ūkio. Rusijai verkiant reikėjo žemės reformos, panašios į Stolypino reformą, tik, žinoma, ne stalininės kolektyvizacijos, pražudžiusios milijonus žmonių. J. Stalinas, vykdydamas savo žemės reformą, visiškai nepaisė jos eigos, matydamas tik galutinį rezultatą. Juk kiekviena reforma – sudėtingas dalykas ir ne visuomet vyksta, kaip suplanuota. O blogiausia, kai ją vykdo žmogus be kūrėjo fantazijos ir genijaus proto, o toks ir buvo J. Stalinas. Jis sugebėjo naudotis tik represinėmis struktūromis ir tai darė ramia sąžine.

Norint bet kurio darbo sėkmingo rezultato reikia, kad sumanytojas ir vykdytojas mintyse jau turėtų jo modelį. Abejotina ar J. Stalinas, kurdamas kolūkius, įsivaizdavo, koks bus ūkinis vienetas, o jeigu ir įsivaizdavo, tai jis buvo panašus į grafo P. Kiseliovo kurtą obščiną arba kažką panašaus. Bet jeigu obščina jau XIX a. negarantavo žemės ūkio pažangos, juo labiau netiko XX a. viduryje. Gauja J. Staliną supusių nusikaltėlių nieko negalėjo jam patarti, nes neišmanė žemės ūkio, be to, mirtinai jo bijodami nedrįso ištarti neatsargaus žodžio.

Dar nepalankesnėmis sąlygomis atsirado kolūkiai Lietuvoje. Jeigu Rusijoje obšinos buvo suprantamas dalykas, tai Lietuvos ūkininkas šios valdymo formos visai nesuprato, jos bijojo ir niekino. Koks čia ūkininkavimas kažkam prižiūrint, raginant ir sprendžiant visus klausimus? Panašu į baudžiavą ar vergijos laikus. O vergauti Lietuvos ūkininkas nenorėjo, vergijos kratėsi, tik gaila, jau neturėjo jėgų.

Šia tema, itin skausminga kaimui, galima daug kalbėti, bet, svarbiausia, kad kolūkinis gyvenimas buvo nepastovus ir priklausė nuo to, kas stovėjo prie Sovietų Sąjungos vairo. Todėl Lietuvos kolektyvizaciją nagrinėsime atsižvelgdami į SSRS valdovų J. Stalino, N. Chruščiovo, L. Brežnevo laikotarpius. Bendra esminė nuostata – kolektyvinis žemės valdymas – nesiskyrė, tačiau kiekvienas iš jų turėjo savo ypatumų, savo dinamito ir... savo kvailysčių.

Kolektyvizacija Lietuvoje prasidėjo pačiu sunkiausiu Lietuvai laikotarpiu – stalininės okupacijos pradžioje. Dabar su gailesčiu ir liūdesiu prisimename to meto trėmimus, areštus, išbuožinimus, žudynes, kurie taip nuvargino kaimą, kad vidutiniokai ūkininkai pirmieji pradėjo ieškoti išsigelbėjimo kolūkiuose, pripažindami, jog tai mažesnė blogybė nei Sibiras, kalėjimo rūsys ar smėlio kauburėlis beržynėlyje. Visi sovietinių istorikų tvirtinimai, kad kolūkiuose „padaugėjo vidutinių valstiečių, kurie ėmė reikštis kaip kolūkių

kūrimo iniciatoriai“[247], atrodo lyg pasityčiojimas iš istorinės realybės ir iš Lietuvos kaimo žmonių. Taip, vidutiniokai pirmieji stojo į kolūkius, bet ne kaip kolektyvizacijos iniciatoriai, o vadovaudamiesi sveiku protu ir žiauria realybe. Manytume, kad ir ateityje netrūks stalinizmo dailintojų, kurie žavėsis „valstiečių savanoriškumu“ ir iš kailio nersis, norėdami tai pavaizduoti rožinėmis spalvomis.

Žemės ūkis visais laikais buvo svarbus ir laikomas Lietuvos vizitine kortele. Didelį dėmesį žemės ūkiui skyrė ir A. Sniečkus.[248] Dėl geresnio šios srities išmanymo jis turėjo būti dėkingas savo tėvams – stambiems Suvalkijos ūkininkams, turėjusiems 80 ha žemės. A. Sniečkus mėgo aplankyti kolūkius ir tarybinius ūkius be perspėjimo. Jo artimoje aplinkoje buvo nemažai gerų žemės ūkio specialistų. Remdamasis sukurta žemės ūkio mokslinių tyrimų diegimo kolūkiuose sistema buvo vis gerinami žemės ūkio gamybos rodikliai. Tai buvo viena iš svarbių priežasčių, padėjusių jam išlikti sovietinės Lietuvos valdžioje 30 metų iki mirties.

Nelengva nagrinėti 1948–1953 m. (nuo masinės kolektyvizacijos iki J. Stalino mirties) Lietuvos kolūkių gyvenimą ir veiklą. Tie penkeri metai ypač tamsūs ir juose daug gero rado tik tokie „istorikai“ kaip M. Gregorauskas, A. Rakūnas, J. Tamošiūnas ir kiti, kuriems kolektyvizacija – didžiulė pažanga, kuriuose žmonės dirba apimti entuziazmo, jausdami beribę meilę J. Stalinui ir bolševikų partijai. Apie atlyginimą, geresnes darbo ir buities sąlygas niekas negalvojo, palikdami galvoti „tėvui ir mokytojui“ bei „išmintingajai“ partijai. Jeigu jie nieko nedaro kolūkiečių labui, vadinasi, taip ir reikia.

Gyvenimo realybė neatitiko bolševikų partijos piešiamų iliuzijų. Jos visiškai prasilenkdavo viena su kita. Vėliau matysime, kad N. Chruščiovo ir L. Brežnevo valdymo metais kolūkiuose atsirado kai kas naujo ir pažangaus, bet J. Stalino valdymo laikotarpis – baisus kaimo žmonių engimo ir visiško jų interesų nepaisymo metas.

Bet gyvenimas vietoje nestovi. Žmonės kuriasi, tvirtinasi, prisitaiko gyventi net ant uolų, ledo lyčių – prisitaikė gyventi ir kolūkiuose. O ką darys? Ne jie sukūrė šį baisų ūkinį vienetą, bet pasirinko jį kaip mažesnę blogybę už mirtį. Ne kolūkinis darbas juos žudė, nors, žinoma, toks darbas ugdė tinginystę, paviršutinišką požiūrį, mokė vogti ir girtuokliauti. Tačiau blogiausia, kad viskas buvo politizuota, planai – nerealūs, ateities perspektyva – utopinė. Dirbama buvo ne dėl darbo, o dėl plano, vertinami netikri darbo rezultatai, skambūs įsipareigojimai, kurių įvykdymą retai kada prisimindavo. Partija paskelbdavo fantastinius planus, žmonės prisiimdavo dar fantastiškesnius įsipareigojimus, parašydavo laišką J. Stalinui apie būsimus žygdarbius ir čia pat viską pamiršdavo. Visas gyvenimas tapo kažkokia „fata morgana“, o tiesa traukėsi į kampą, nes jos visi nemėgo. Pasakęs tiesą galėjai greitai pakliūti „kur vaikšto baltos meškos“.

[247] „Kolektyvizacija“, *supra note,* 127: 609.

[248] Marius Ėmužis, „Sovietų Lietuvos valdantysis elitas 1944–1974 metais: tarpusavio ryšiai ir jų raiška“ (Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2016).

Realybė, nors ir išguita, pradėjo reikalauti savo teisių ir teko su ja skaitytis. Juk reikėjo ir gamybinės bazės, ir gamybos priemonių, ir sėklos, ir pagaliau elementariausios tvarkos – to trūko kiekviename žingsnyje.

1948–1953 m. kolūkiai – tai tas pats kaimas, tie patys žmonės, tiktai neturintys laisvės, negalintys dirbti be komandos iš viršaus ir privalantys vykdyti pirmininko, brigadininko ar grandininko nurodymus, nors jie būtų absurdiškiausi. Sukūrus kolūkį išsirinkdavo pirmininką, sutempdavo inventorių, suvesdavo į vieno kurio tvartą arklius ir pradėdavo kolūkinį gyvenimą: sėdavo, akėdavo, pjaudavo, ardavo – viską iš lėto, koja už kojos. Rudeniop matydami, kad trūks pašarų, arklius vėl išsivesdavo po kiemus, žinodami, kad kolūkyje jie nesulauks pavasario. Arklys buvo pagrindinė jėga, o jo netekus viskas nueis vėjais. Todėl naujieji kolūkiečiai saugojo arklius.

Dar ilgus metus arklys kolūkyje buvo svarbus žemdirbio pagalbininkas. Ilgai išliko ir arklių laikymo brigadose problemos. Net iki 1955 m. buvo laikomų brigadose arklių, „<...> *kurie šią žiemą blogai šerti pavasarį nepaėjo. Ne tik nepaėjo, bet atsigulę neatsistodavo. Kad nenugulėtų šonų, brigados vyrai juos ant virvių pakabindavo prie balkių. Dėl to ir vadinami pakabinamais. Pasirodžius pirmai žolei tie arkliai išvaryti į seną dobilieną, po truputį atsigavo, bet ilgesniam darbui dar netiko.*“[249]

Arkliai kolūkiečių kiemuose laikyti net N. Chruščiovo laikais. Štai Prienų rajono partinis komitetas dar 1962 m. svarstė ir griežtai barė pirmininkus, kad leidžia arklius laikyti kolūkiečių kiemuose[250]. Tokių atvejų buvo daugelyje rajonų.

6.2. MTS – mašinų-traktorių stotys

Sovietinės ekonominės politikos teorijoje ir praktikoje buvo įtvirtinta nuostata – valstybinė gamybos priemonių nuosavybė. Pagal ją valstiečiai negalėjo turėti traktoriaus, arklio, žemės ir pan., nes tai buvo gamybos priemonės, todėl traktoriai ir žemės ūkio mašinos buvo telkiami mašinų traktorių stotyse (MTS), kurios turėjo techniką, bet neturėjo savo žemės. Nors 1949–1951 m. MTS skaičius išaugo nuo 62 iki 120, o traktorių – nuo 499 iki 4 516[251], tačiau darbų ūkiuose jie nudirbo mažai. 1951 m. MTS traktoriai kolūkiuose atliko 29 proc. pavasarinio arimo, 21 proc. žiemkenčių sėjos ir 38 proc. rudeninio arimo[252]. Kaip matome, procentai nedideli, palyginti su tuo, ką turėjo nudirbti kolūkietis su savo išsaugotu arklioku.

[249] Petras Vasinauskas, *Kolūkių sunkmetis* (Vilnius: Mintis, 1989), 56.

[250] Sasnauskas, *supra note,* 49: 21.

[251] Gregorauskas, *supra note,* 180: 193.

[252] Gregorauskas, *supra note,* 180: 193.

Ne ką geriau atrodė ir mašinų-arklių nuomojimo punktai (MANP)[253], kurių 1947 m. buvo 286. 1948 m. juos imta stambinti – liko 170. Tie punktai turėjo padėti kaimo žmonėms, bet jų reikšmė – lygi nuliui, todėl dažniausias to meto spaudos kritikos objektas – dvesiantys gyvuliai, sugadintas inventorius, katastrofiška darbo drausmė. 1949 m. punktai buvo panaikinti, o jų turtas atiduotas MTS arba kolūkiams[254].

Kolūkiečiai nepasitikėjo nei MANP, nei vėliau MTS, nes matė, kad juose dar blogiau klostosi reikalai nei pačiame blogiausiame kolūkyje. Todėl nėra ko stebėtis, kad žemdirbys savo arklius vertino labiau nei traktorius. Be to, MTS už traktorių darbus išplėšdavo iš kolūkio didžiausią grūdų dalį, nors jų atliekami darbai nepasižymėjo kokybe. Deja, niekas tos kokybės tada nepaisė. Traktorininkas už darbadienį gaudavo garantuotą atlyginimą: keturis rublius ir tris kilogramus grūdų. Kur čia iki jų uždarbio lygintis paprastam kolūkiečiui! Dauguma kolūkių mokėjo tik keliolika gramų už darbadienį arba visiškai nieko.

Štai Šakių rajono „Naujo kelio“ kolūkis 1950–1951 m. už darbadienius davė po 100–200 g grūdų, Čiapajevo – 100 gramų. O kiek tokių, kurie neišgalėjo nė tiek!

Prof. Petras Šalčius, aptardamas ekonominių veiksmų priežastis ir natūralų kiekvieno žmogaus troškimą gerinti savo būvį, rašo: *„Atskirų asmenų savų interesų siekimas eina visumos naudai, nes laisvos varžytynės spiria kiekvieną, siekiantį savo intereso, gaminti gėrybes mažiausiomis išlaidomis <...> Tuo pasiekiama s o c i a l i n ė s h a r m o n i j o s“*[255]. Ir patys žmonės suprato, kad negalima reikalauti gero darbo, jeigu už jį nieko nemokama. Tai nedora ir neteisinga. Jų tylus nepritarimas sovietinės valdžios politikai skatino ir juos dirbti atgrubusiais pirštais.

Kiekvienų metų pavasarį ar rudenį pagausėdavo kritinių straipsnių MTS atžvilgiu. Nuolat į kritikos ugnį pakliūdavo Radviliškio, Raseinių, Dūkšto, Garliavos ir daugelis kitų MTS. Žemas traktorių išdirbis Merkinės, Alytaus, Veisėjų, Raudondvario MTS, laiku neparuošiami traktoriai ir žemės ūkio inventorius darbams Alovės, Balbieriškio, Ignalinos, Jonavos, Lentvario MTS. Ir taip mėnesių mėnesius, metų metus, kol MTS technika buvo perduota kolūkiams. MTS nuolat trūko ne tik mechanizatorių, bet ir drausmės bei tvarkos. Kai kuriose MTS 1952 m. į darbą ateidavo mažiau nei pusė mechanizatorių. Kur kiti – niekas nežino. Gal geria, gal kitur įsidarbino. Nuolat trūko mechanizatorių Klaipėdos ir Šiaulių sričių kolūkiuose. Matyt, atėjusiems prie traktorių vairo kaimo vaikinams ne taip lengva buvo suprasti mechanizaciją, ypač kad juos rengė trumpalaikiuose kursuose, supažindindami tik su svarbiausiais dalykais. Patirtis atėjo vėliau, todėl pirmaisiais kolūkių metais traktorininkas buvo menkas kolūkiečio pagalbininkas.

[253] MANP–LTSR valstybinė ž. ū. įmonė, pagal sutartis už tam tikrą atlyginimą atlikdavusi mažažemių ir vidutiniokų valstiečių ūkiuose ž. ū. darbus. Arba nuomodavusi ūkiams arklius ir padargus. In *Tarybų Lietuvos enciklopedija. t. 3* (Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1987), 9.

[254] „Mašinų ir arklių nuomojimo punktas, MANP“, *Tarybų Lietuvos enciklopedija. t. 3* (Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1987), 9.

[255] Petras Šalčius, *Ekonominės doktrinos: istorija, tekstai* (Kaunas: Spaudos fondas, 1935), 53–54.

Panaši padėtis klostėsi ir visoje SSRS.

Charakteringas yra TSRS Ministrų Tarybos ir VKP(b) CK nutarimas „Dėl kolūkių, MTS ir tarybinių ūkių pasiruošimo pavasario sėjai eigos“, kuriame visu Sovietų Sąjungos mastu bandoma direktyviai spręsti tokias susikaupusias kolektyvinio ūkininkavimo problemas žemės ūkyje: „Dėl kolūkių pasiruošimo pavasario sėjai“, „Sėklos paruošimas“, „Žemės ūkio inventoriaus gyvosios traukiamosios jėgos paruošimas“, „Agrotechnikos priemonių vykdymas“, „Kadrų rengimas“, „Dėl MTS pasiruošimo pavasario sėjai“, „Dėl tarybinių ūkių pasiruošimo pavasario sėjai“[256]. Tai eilinis bandymas suvaldyti pasiruošimą pavasario sėjai valstybėje, išsidėsčiusioje dviejuose žemynuose. „Centras“ viską žino, moka ir gali? Laikas parodys – tai neįmanoma.

Nekokybiškas mechanizatorių darbas piktino kolūkius ir kasmet tarp kolūkių ir MTS vykdavo aršūs ginčai dėl atsiskaitymo už darbą grūdais. Taip 1950 m. spalio mėnesį „Tiesa“[257] kritikavo Švenčionių, Zarasų, Kazlų Rūdos ir kitus rajonus, kad už MTS darbus atsiskaitė tik 20 proc. grūdų, o Šakių, Kalvarijos, Panevėžio rajonai negrąžina grūdų ne tik MTS, bet ir nenori atiduoti paimtų paskolų grūdais valstybei. Tik įsikišus partijos komitetams maištininkai paklusdavo partinei drausmei ir atiduodavo paskutinius grūdus, nepasilikdami net sėklai. Tačiau tuo pat metu MTS skambėjo pompastiškais pažadais.

6.3. Vadovai per prievartą

Bolševikai mėgdavo kartoti J. Stalino žodžius, kad kadrai lemia viską. Tačiau ir patys bolševikai, trėmę okupuotos Lietuvos šviesuolius į Sibirą ir organizavę kolektyvizaciją, negalėjo pasigirti savo išsilavinimu. 1946 m. parengtoje pažymoje LKP(b) CK vadovavimas agitaciniam-propagandiniam ir ideologiniam darbui pateikiami tokie duomenys: *„Komunistai, dirbantys kaime, daugumoje atvejų neturi vidurinio išsilavinimo ir politinio pasirengimo. Iš 273 valsčių partorgų 230 žmonių su žemiausiu išsilavinimu ir tik 62 žmonės išklausė trumpalaikius partinius kursus; iš 349 apskričių komitetų instruktorių 151 žmogus su žemiausiu išsilavinimu; iš 131 apskričių partijos komitetų sekretorių – 46 žmonės su žemiausiu išsilavinimu, 68 žmonės su nebaigtu viduriniu ir viduriniu išsilavinimu ir tik 65 žmonės baigė partines mokyklas ir trumpalaikius politinius*

[256] „TSR Sąjungos ministrų taryboje ir VKP(b) Centro Komitete. Dėl kolūkių, MTS ir tarybinių ūkių pasiruošimo pavasario sėjai eigos“, Tiesa, 1950 m. kovo 18 d., 67 (2128), 1–2.

[257] „Nedelsiant likviduoti kolūkių įsiskolinimą už MTS darbus!“, *Tiesa*, 1950 m. spalio 20 d., 249 (2310), 3.

kursus.“[258] Kolektyvizacija, taip staiga atsiradusi kaime, pareikalavo didžiulio būrio vadovų. Ir ne bet kokių, o gerai išmanančių žemės ūkį ir turinčių organizatoriaus talentą. Tačiau net turint tokias savybes visagalinti NKVD galėjo surasti vadovo biografijoje kokią nors juodą dėmelę (kas nors iš giminių išvežtas į Sibirą ar sėdi kalėjime), ir visi privalumai iš karto nublankdavo.

Rasti kelis tūkstančius kolūkių vadovų 1948–1953 m. buvo neįmanoma, nors kaimiečių raštingumas – keturios pradinės mokyklos klasės – buvo pripažintas kaip labai geras. Apie žemės ūkio specialistus, įgijusius agronomo ar veterinarijos gydytojo specialybę, nebuvo net ko svajoti, todėl naujais kolūkių vadovais valdžia skyrė tuos pačius kaimo žmones, kartais nieko vertus, bet tinkančius politiniu požiūriu. Iš tų paprastų kaimiečių nedidelė dalis vėliau pagarsėjo kaip geri vadovai, sukūrę stiprius ekonominius ūkius: Juozas Miežlaiškis[259], Vincas Adomavičius[260] ir kt. Tačiau daugelis to laiko pirmininkų prasigėrė, apsivogė arba paprasčiausiai nesugebėjo dirbti tokiomis sąlygomis ir turėjo pasitraukti arba buvo išvyti.

Mėgdama aukštinti atskirus darbuotojus, bolševikų valdžia turėjo ir savo numylėtinius kolūkius bei jų vadovus, kuriuos stipriai šefuodavo, kad jų rezultatus galėtų parodyti ne tik aplinkiniams kolūkiams, bet ir Maskvos emisarams: žiūrėkite, kaip pas juos puiku, kaip mokama tvarkytis Lietuvoje! 1952 m. visi laikraščiai išspausdino Dotnuvos rajono Karolio Požėlos kolūkio gamybinį planą[261]. Iš tiesų, kai jį paskaitai, atrodo, esi stebuklų šalyje: derliai, gyvulininkystės rezultatai, statybos, būsimi nauji namai bei butai, darbadienio vertė ir t. t. „*Planingai ir atsidavusiai dirbdami, plačiai pasinaudodami partijos ir vyriausybės teikiama parama, Karolio Požėlos vardo kolūkiečiai pasieks to, kad jų kolūkis taps bolševikiniu*“, – rašoma pabaigoje. Taip, tokia parama buvo, bet ją gaudavo tik vienas kitas išrinktasis. Iš jų buvo reikalaujama tik vieno – kad jų ataskaitos, planai blizgėtų kaip gerai nušveistas virdulys ir ūžtų ūžtų apie puikų kolūkio gyvenimą.

Pirmieji kolūkiai 1948–1951 m. paliko gilų randą Lietuvos kaime. Tai buvo pastangos kaip nors išgyventi. Nekaip jautėsi ir naujieji ūkių vadovai. Apie kokią nors gamybos perspektyvą mažai kas galvojo, tik vykdydavo pirminius valdžios įsakymus: pasėti, aparti, nupjauti, sukurti tas dvi fermas, suorganizuoti raudonąsias gurguoles, žiemą vykdyti miško paruošas ir panašiai. Juk pirmaisiais metais kolūkiai nepajėgė sudaryti net metinių apyskaitų. 1949 m. šias apyskaitas sudarė ir pajamas skirstė tik 159 kolūkiai. Vėliau, kai kolūkiuose pradėjo dirbti buhalteriai arba sąskaitininkai, imta tvarkyti reikalingą dokumentaciją. 1952 m. apyskaitas sudarė jau 2 859 kolūkiai, arba 92 proc. viso jų skaičiaus[262].

Svarbiausia kadrų grandis buvo kolūkių pirmininkai, todėl 1949 m. spalio mėn. Dotnuvoje atidarytas kolūkių pirmininkų dvimetis mokymo skyrius. Į jį stojo 63 kolūkių pirmininkai. Jų išsilavinimas: 14 savamokslių, 6 mažaraščiai, 41 įgiję pradinį išsilavinimą ir 2 baigę kelias gimnazijos klases. Netrukus tokia pat pirmininkų mokykla atidaryta ir Verkiuose. Iki 1952 m. spalio mėn. šias mokyklas baigė 700 pirmininkų[263]. Per trejus metus vienmetes ir dvimetes žemės ūkio mokyklas baigė 1 190 žmonių[264]. Sunku šiuos žmones vadinti žemės ūkio specialistais, nes tai buvo šiek tiek apmokyti kolūkiečiai. 1951 m. iš 2 859 kolūkių pirmininkų tik 5 turėjo aukštąjį ir 105 vidurinį išsilavinimą[265]. Kartu vyko ir kitų kolūkio darbuotojų apmokymas. Iki 1952 m. įvairiuose kursuose mokėsi 12,2 tūkstančio žmonių: buvusių pirmininkų, brigadininkų, sąskaitininkų, gyvulininkystės fermų vedėjų. Aukštosios mokyklos išugdė 552 diplomuotus specialistus[266].

Dabar sunku vertinti to meto mokslą ir jo suteiktas žinias. Vien auditorijos įvairovė, kai kartu mokosi beraščiai ir mažaraščiai su baigusiais kelias gimnazijos klases, verčia abejoti žinių perteikimo ir išmokimo efektyvumu. Žinant to meto nuostatą, kad šalia dalykinių žinių privaloma mokyti marksizmo, SSKP istorijos, vadų biografijas, studijuoti laikraščius, nutarimus, priimti įsipareigojimus ir t. t., galima drąsiai teigti, kad visi tie mokymai buvo labai politizuoti.

1951 ir vėlesniais metais pradėtas trimetis kolūkiečių mokymas agrotechnikos ir zootechnikos kursuose, neatsitraukiant nuo gamybos – vadinamuosiuose trimečiuose kursuose. LSSR žemės ūkio ministerijos Žemės ūkio propagandos valdybos viršininko pavaduotojo M. Šamonino teigimu, „*praėjusių metų rudenį ir žiemą trimečiuose agrotechnikos ir zootechnikos kursuose baigė mokslą 17 570 kolūkiečių, tame skaičiuje apie 8 tūkstančiai klausytojų baigė antrųjų metų mokymo kursą. Kursuose dėstė 754 žemės ūkio specialistai*“[267]. Nors mokymasis buvo savanoriškas, tačiau kolūkio pirmininkai, brigadininkai, fermų vedėjai, sandėlininkai ir kiti „ponai“ privalėdavo juos lankyti. Temos būdavo aktualios: gyvulių šėrimas, melžiamų karvių priežiūra, dirvų tręšimas ir kitos, bet vakare, po darbo, atsėdėti dar tris valandas užsiėmimuose – didelis kaimo žmonių kantrybės išbandymas.

[258] *Lietuvos sovietizavimas 1944–1947 m.: VKP(b) CK dokumentai: dokumentų rinkinys,* sud. Mindaugas Pocius (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015), 475–476.

[259] „Miežlaiškis Juozas“, In *Tarybų Lietuvos enciklopedija. t. 3* (Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1987), 76.

[260] „Adomavičius Vincas“, In *Tarybų Lietuvos enciklopedija. t. 1* (Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985), 14.

[261] H. Stasiūnas, „Už tolesnį visų kolūkinės gamybos šakų išvystymą! Dotnuvos rajono Karolio Požėlos vardo žemės ūkio artelės gamybinis planas“, *Valstiečių laikraštis,* 1952 m. kovo 2 d., 27 (885), 3.

[262] Gregorauskas, *supra note,* 180: 192.

[263] „LKP(b) CK ataskaita. LKP(b) CK sekretoriaus drg. A. Sniečkaus pranešimas LKP(b) VII suvažiavime“, *Tiesa,* 1952 m. rugsėjo 30 d., 232 (2907), 1–2.

[264] Gregorauskas, *op cit.,* 193.

[265] *Ibid,* 366.

[266] *Ibid,* 193.

[267] M. Šamoninas, „Pavyzdingai organizuoti darbą kolūkiečių apmokymo kursuose“, *Valstiečių laikraštis,* 1952 m. spalio 22 d., 127 (985), 2.

Kiek geriau vyko mechanizatorių rengimas. Juos ruošdavo kiekvienoje MTS žiemos metu. Kadangi mechanizatorių nuolat trūkdavo, jiems ruošti pakakdavo kelių mėnesių kursų. 1952 m. 127 MTS buvo 5 406 traktoriai[268] ir 800 kombainų[269], o juos aptarnaudavo tūkstančių mechanizatorių. Pagrindinę traktorių dalį sudarė pasenusios konstrukcijos, neekonomiški traktoriai su prikabinamaisiais padargais, kuriems reikėdavo prikabinėtojų. Tai vikšriniai traktoriai CHTZ, ATZ, NATI; ratiniai traktoriai – CHTZ ir „Universal-2“. Visiškai nebuvo mechanizmų auginti kaupiamąsias kultūras. Dyzeliniai traktoriai DT-54 buvo retenybė, o apie hidraulines mechanizmų ar prikabinamojo inventoriaus sistemas niekas nežinojo. Tačiau ir tokia primityvi technika traukė kaimo vaikinukus, tik blogai, kad skubotas jų mokymas neužtikrindavo gerų žinių, todėl MTS nuolat krėsdavo mechanizatorių kadrų kaitos drugys, trukdydamas darbus ir įsipareigojimus.

Apie kitus to meto žemės ūkio specialistus žinios prieštaringos. Statistiniai leidiniai[270] apie 1948–1953 m. pateikia šykščius duomenis, o jei yra kokia nors lentelė, tai skaičių čia nėra, tik procentai, kurie labai gražiai atrodo statistikoje, bet migloti realybėje. Kolūkio pirmininkas, buhalteris (dažnai sąskaitininkas), brigadininkas ir fermų vedėjas sudarė kolūkio specialistų būrį. Žinoma, tai nebuvo specialistai, kaip mes suprantame dabar, bet jie vykdė specialistų pareigas, žodžiu, kaip mokėjo, taip šoko. Tačiau ką kalbėti apie 1948–1953 m. kolūkių specialistus, jeigu dar 1958 m. Kazlų Rūdos rajone tik pusė kolūkių turėjo po vieną žemės ūkio specialistą. Dažniausiai tai būdavo dvimetę ar trimetę žemės ūkio mokyklą baigusi mergaitė ar vaikinukas, kurie atlikdavo tiek agronomo, tiek zootechniko darbą – parengdavo ataskaitas, suvestines, šį tą patardavo brigadininkui ar fermos vedėjui, dalyvaudavo pasitarimuose ir t. t.

Tačiau išliko svarbiausia problema – kaip surasti kolūkiui pirmininką: „<...> *vienintelis rajono komiteto sekretorius turi valią parinkti ūkiui vadovą. Nors pats jo vietoj būdamas tą ūkį tikriausiai per porą metų nugyventų. Aklas aklo toli nenuves.*“[271] Ėjo kolektyvizacijos dešimtmečiai. Kolūkiečiai rinko ir rinko pirmininkus. Bet vis ne tą ir ne tokį.

Profesorius P. Vasinauskas sumanė rasti prielaidas, požymius, charakterio bruožus, pagal kuriuos galėtum parinkti asmenį, tinkantį vadovauti, valdyti. Metodas – surinkti kuo daugiau patvirtinančių duomenų. Važinėjęs dieną ir naktį po kolūkius, surinko medžiagą apie daugiau kaip 80 kolūkių pirmininkų, tarybinių ūkių direktorių, agronomų, brigadininkų ir ūkvedžių. Iš jų atsirinko dvidešimt keturis, kuriuos geriausiai pažino. Tačiau atradimo padaryti nepavyko. Kiekvienas vadovas – atskiras pasaulis. Išaiškėjo svarbiausi dalykai: lyderiaujantys vadovai turėjo talentą vadovauti žmonėms ir niekada nenustodavo vilties, net kai padėtis atrodė beviltiška.[272]

„*Tai kaip vis dėlto parinkti žmogų, kuris tikrai sugebėtų vadovauti?* <...> *Darbštumas – pirmininko dorybė. Dirbti reikia mokytis nuo mažų dienų. Mokytis ir dirbti. Dirbti ir mokytis. Ir traktoriumi važiuoti, ir arklį pakinkyti. Ir agrotechniką išmanyti, ir polkutę pašokti. Nemaža galėčiau išvardinti gero pirmininko savybių: puiki orientacija, atkaklumas, reiklumas, verslumas, taupumas, konkretumas, gebėjimas kasdien gerai planuoti, viską numatyti iki smulkmenų ir pan.* <...> *Dabar, sako, respublikoje yra apie du šimtai labai gerų kolūkių ir tarybinių ūkių, talentingi jų vadovai.*“[273]

Po poros metų kolūkių kūrimo entuziastas profesorius P. Vasinauskas pasakys, kad reikia pakeisti 90 proc. kolūkių pirmininkų.[274]

6.4. „Nori ūkininkauti – turėk, kur susikrauti“

Lietuvių liaudies patarlė sako: „Nori ūkininkauti – turėk kur sukrauti“. Vadinasi, turėk gamybinę bazę. Šis klausimas pasidarė aktualus jau pirmaisiais kolūkių metais, kai reikėjo kurti fermas, sandėlius, neturint tam pinigų ir išmanančių statybininkų, galinčių dirbti naujomis sąlygomis. Pirmaisiais metais nors iš kailio išsinerk, bet privalėjai turėti dvi fermas. 1950 m. jau reikalauta keturių: galvijų, kiaulių, avių ir paukščių. Liūdna darosi skaitant to meto spaudą, aukštinančią ūkio vadovus, kurių fermose buvo laikoma 10–20 karvių, 20–30 kiaulių ar 200 vištų. Tie kuklūs skaičiai badė akis skurdumu ir vargingumu. Tačiau ir tuos gyvulius laikydavo tokiomis sąlygomis, kad jie krisdavo nuo šalčio ir bado, nesulaukdami pavasario. 1951 m. daug rašyta apie netvarką kolūkių gyvulininkystės fermose. Štai spalio 12 d. „Tiesa“ piktinasi gyvulininkyste N. Vilnios „Bolševiko“, „Kovo 8“ kolūkiuose[275]. Čia karvės laikomos baigiamoje griūti klėtyje, o paršiukai – suirusioje pašiūrėje. Spalio mėnesį! Straipsnyje sakoma, kad panaši padėtis visoje Vilniaus srityje. Ne tik nesutvarkyti tvartai, bet ir pašarų stygius – to meto kolūkių realybė.

Lietuvos SSR žemės ūkio ministerija, SSRS paruošų ministerijos įgaliotinis Lietuvos SSR paskelbė „Pranešimą apie rudens arimą, bulvių, linų pluošto bei sėmenų paruošų plano vykdymą, stambiųjų ir sultingųjų pašarų paruošimą Lietuvos TSR pagal rajonus 1951 metam spalio 15 dienai“, kuriame patei-

[268] Gregorauskas, *supra note,* 180: 322, 73 lentelė.

[269] „LKP(b) CK sekretoriaus drg. A. Sniečkaus pranešimas LKP(b) VII suvažiavime“, *supra note,* 263: 1.

[270] *Lietuvos TSR liaudies ūkis per 40 metų: jubiliejinis statistikos metraštis* (Vilnius: Mintis, 1980).

[271] Vasinauskas, *supra note,* 249: 295.

[272] Vasinauskas, *supra note,* 249: 5–7.

[273] *Ibid,* 294.

[274] *Ibid,* 67.

[275] V. Baranauskas, „Šiltos žiemos belaukiant“, *Tiesa,* 1951 m. spalio 12 d., 241 (2610), 3.

kiami skaičiai (procentais), kaip atskiri rajonai apsirūpinę stambiaisiais pašarais: Marijampolė – 29,8 proc., Šalčininkai – 24,7 proc., Zarasai – 28,9 proc. ir t. t. Dar blogesni reikalai apsirūpinant sultingaisiais pašarais: Kazlų Rūda – 2,4 proc., Veisiejai – 1,3 proc., Jieznas – 3,5 proc., Panemunė – 6,7 proc. ir kt.[276] Tai vidurkiai, iš jų matyti, kad daugelis kolūkių visai neparuošė pašarų, pasmerkdami gyvulius bado mirčiai. Abejingumo ir apsileidimo pasekmės buvo baisios: kiekvieną pavasarį trūkdavo pašarų ir prasidėdavo gyvulių kritimai. Ne kažin kiek tų gyvulių buvo, bet ir jie nesulaukdavo šviežios žolės. Arklius ūkininkai dar išlaikydavo savo tvartuose, o dalis karvių, laikomų fermose, žūdavo. Prasidėdavo teismai, kaltų ieškojimas.

Laimingesni tie kolūkiai, kurių teritorijoje buvo likę kokio nors dvaro ar stambaus ūkininko tvartai – jie turėjo kur laikyti gyvulius. Gerokai blogesnė padėtis buvo Suvalkijos ir Žemaitijos pasienio su Vokietija rajonuose bei Latvijos pakraštyje. Čia praūžęs karas sunaikino geriausius pastatus ir kolūkiai tą skaudžiai pajuto.

Tačiau ir sunkiausiomis sąlygomis atsirado žmonių, kurie nenorėjo plaukti pasroviui ir skęsti abejingumo, neūkiškumo jūroje. Jau nuo 1950–1951 m. daugelyje kolūkių, kur vadovavo sumanūs pirmininkai, prasidėjo visuomeninių pastatų – kiaulidžių, karvidžių, grūdų sandėlių statybos. Dažniausiai tie pastatai buvo mediniai, surėsti iš nugriautų išvežtųjų tvartų ar klėčių. Statybininkai sukurpdavo primityvų tvartą: nors ir nelabai gražų bei patogų, bet jame gyvuliai žiemą nešaldavo, o prie jų surentus vieną kitą klojimą – atsirasdavo vietos ir pašarams. Į parengtą vietą suveždavo viso kaimo ūkininkų klėtis ir statydavo pastatą kolūkiui. Vėlesniais metais daug kur matėsi tokių „sodybų“, keistai atrodančių, bet bylojančių apie norą to meto chaose įvesti tam tikrą tvarką.

Kartu su statybomis jau atsiranda ir pirmieji nedrąsūs bandymai išlipti iš partijos nubrėžto standarto – laikyti karves, auginti kiaules, sėti javus. Kai kuriuose kolūkiuose pradėtos vystyti kitos ūkio šakos: Vilniaus rajono „Naujo gyvenimo“ kolūkis griebėsi auginti daržoves. Sedos rajono „Lenino keliu“ kolūkis ruošė tvenkinius, Ramygalos rajono „Vienybės“ kolūkis ėmėsi sodininkystės, Ariogalos rajono „Raudonosios žvaigždės“ kolūkis plėtė bitininkystę, Telšių rajono „Naujo gyvenimo“ kolūkis įkūrė paukštyną, Šiaulių rajono „Liepsnos“ kolūkis pradėjo auginti kailinius žvėrelius. Jonavos rajono „Spalio“, „Naujosios aušros“, „Nemuno“ kolūkiai pasistatė bendrą plytinę[277],[278]. Tarpkolūkinę plytinę „Lenino keliu“ kolūkyje pasistatė ir joniškiečiai. 1951 m. prie Virvytės upės pradėtos statyti keturios hidroelektrinės, kurių statyboje dalyvavo Akmenės, Kuršėnų ir Telšių rajonų kolūkiai.

[276] „Pranešimas apie rudens arimą, bulvių, linų pluošto bei sėmenų paruošų plano vykdymą, stambiųjų ir sultingųjų pašarų paruošimą Lietuvos TSR pagal rajonus 1951 metam spalio 15 dienai“, *Tiesa,* 1951 m. spalio 18 d., 246 (2615), 2.

[277] „Mūrinė statyba kaime“, *Tiesa,* 1950 m. rugsėjo 12 d., 216 (2277), 1.

[278] Povilas Variakojis, „Daugiau dėmesio mūrinei kolūkių statybai“, *Tiesa*, 1950 m. rugsėjo 12 d., 216 (2277), 3.

Nagrinėjant to meto statybas kaimuose matyti, kad gyvenamųjų namų statybos klausimas buvo visai užmirštas dalykas. Nors 1951 m. balandžio 11 d. įvykusiame žemės ūkio pirmūnų respublikiniame pasitarime[279] Lietuvos vadovai ypač akcentavo šį klausimą, nors kalbėjęs Jurbarko rajono „Gegužės pirmosios“ kolūkio pirmininkas Šimkus iš pasitarimo tribūnos tvirtino, kad kolūkiečiai nenori gyventi senoviškai ir veržte veržiasi į gyvenvietes, tačiau individualių namų statyba nejudėjo iš vietos. Vienas kitas statėsi, bet atsargiai, abejodami, ar nereikės greitai nugriauti tai, ką pastatys. Be to, ir finansinė parama teikta maža, o jos grąžinimo terminai labai trumpi. Gražiai skambėjo LKP(b) CK ir LTSR Ministrų Tarybos nutarimas dėl kolūkių organizavimo respublikoje, kuriame sakyta, kad *„siekiant pagerinti ūkinę kolūkių veiklą ir kultūrinį kolūkiečių aptarnavimą, laikyti būtina neatidėliojant pradėti steigti kolūkines gyvenvietes“*[280]. Tačiau aštuoni tūkstančiai rublių, skiriami besikeliantiems į gyvenvietes, dėl trumpo grąžinimo termino gąsdino kolūkiečius, nekėlė jiems pasitikėjimo. Nieko arba labai mažai uždirbančiam kolūkiečiui statyba buvo nepakeliama našta. Gyvenviečių statybų bumas dar buvo tolimoje perspektyvoje.

Kaip minėta, pirmaisiais kolektyvizacijos metais atsirado pirmieji tarpkolūkinės statybos daigai (plytinės, hidroelektrinės). 1949 m. įsteigta pirmoji melioracijos mašinų stotis (MMS). 1953 m. jų jau buvo septynios. Iš pradžių jos pertvarkė senas ir įrenginėjo naujas sistemas. Jų rezultatai buvo labiau nei kuklūs. Platų užmojį melioracijos stotys įgavo tik 1958 m., kai pradėjo kurtis specializuoti melioracijos trestai. Tai buvo laiko programa, nes Lietuvoje reikėjo nusausinti daugiau kaip 2,5 mln. ha žemių, arba beveik 40 proc. visos respublikos teritorijos[281]. 1958 m. reorganizavus MTS į remonto technikos stotis, melioraciniai būriai perduoti melioracijos mašinų stotims (MMS), kurių skaičius pasiekė 40.

Kaip vertinti pirmųjų kolūkių metų organizavimą?

Ogi vienu žodžiu – blogai! Skaitant santūrios kritikos straipsnius, kurie pasirodydavo „Tiesoje“, „Tarybų Lietuvoje“, „Valstiečių laikraštyje“ ir kituose leidiniuose, galima suprasti, kad dirbta atžagariomis rankomis, nesirūpinant gyvuliais, nepaisant agrotechnikos reikalavimų. Rašyta apie pašarų ruošimą, kai spalio mėnesio pabaigoje daugelis kolūkių turėjo vos 20–30 proc. stambiųjų pašarų ir 2–8 proc. sultingųjų. Aišku, negalima teigti, kad taip buvo visuose kolūkiuose, tačiau tų gerųjų buvo vienetai, o apsileidėlių – šimtai. Iš tiesų kokius pašarus galėjo sukaupti kolūkiai lapkričio ir gruodžio mėnesiais? Pašarų trūkumas – gyvulių žudymas, labai būdingas to meto kolūkiams.

[279] „Lietuvos TSR žemės ūkio pirmūnų respublikinis pasitarimas“, *Tiesa,* 1951 m. balandžio 12 d., 86 (2455), 1.

[280] „Dėl kolūkių organizavimo Lietuvos TS respublikoje“, *supra note*, 211: 32.

[281] Leonardas Zelionka, „Lietuvos TSR sausintini plotai ir drėgmės pertekliaus priežastys“, Lietuvos hidrotechnikos ir melioracijos mokslinio tyrimo instituto darbai, 2 (1958): 7.

Panašiai buvo dirbama ir pavasarį. Štai 1951 m. birželio 3 d. Lietuvos SSR žemės ūkio ministro pavaduotojas P. Kolcovas ragina kolūkius „greičiau baigti linų bei pašarinių kultūrų sėją ir bulvių sodinimą." *„Vis dar labai atsilieka sėjos tempai Varnių, Šilalės, Pagėgių, Tauragės, Priekulės, Šilutės, Telšių, Zarasų, Smėlių, Dusetų, Šalčininkų, Ariogalos, Šakių, Naumiesčio, Vilijampolės, Marijampolės, Žagarės, Troškūnų, Kuršėnų ir Linkuvos rajonuose.<...> eilėje respublikos vietų linų sėja neleistinai delsiama. Klaipėdos srityje linų sėjos planas įvykdytas vos 37,5 procento, Vilniaus – 49,4 procento. <...> Iki birželio 1 dienos bulvių sodinimo planas Klaipėdos srityje įvykdytas tik 29,3 procento, Vilniaus srityje – 35,4 procento"*[282].

Kasmet sėja užsitęsdavo iki liepos mėnesio. Tai ne vien kolūkiečių kaltė, daugiausia darbai vėluodavo dėl MTS mechanizatorių kaltės. Prasidėjus kokiai nors darbų kampanijai (sėja, šienapjūtė, derliaus nuėmimas, rudens arimas), nebūdavo to laikraščio numerio, kuris nelaidytų strėlių į MTS daržą. Alovės, Balbieriškio, Ignalinos, Jonavos, Zarasų, Kazlų Rūdos – visos MTS neišvengdavo pylos, tik vieni daugiau, kiti – mažiau. Jų direktoriai ir partiniai sekretoriai teisindavosi kadrų ir atsarginių dalių trūkumu, silpna remonto baze ir dar daugeliu kitų bėdų. Taip ir sukdavosi apsileidimo malūnas, garsiai ūždamas, bet be naudos. Jį galėjai suprasti ir iš respublikos vadovų kalbų. 1950 m. spalio 4 d. „Tiesoje"[283] išspausdintas A. Sniečkaus straipsnis, kuriame jis kategoriškai tvirtina: „Žieminių kultūrų sėjos planą turi įvykdyti kiekvienas kolūkis". Toliau pradeda aiškinti agrotechniką: sukaupti pašarus, nukasti bulves, suarti dirvas. Argi A. Sniečkus, ūkininko vaikas, nežinojo, kad spalio mėnesį pasėti žiemkenčiai jau gero derliaus neduos, nes jie vargu ar spės sudygti. Arba kasti bulves spalio mėnesį, tarsi to negalima padaryti anksčiau?

Lietuvos SSR žemės ūkio ministerija, SSRS paruošų ministerijos įgaliotinis Lietuvos SSR paskelbė „Pranešimą apie rudeninį arimą, sėklos supylimą, linų pluošto bei sėmenų ir cukrinių runkelių paruošų plano vykdymą Lietuvos TSR pagal rajonus 1951 m. gruodžio 1 d.", kuriame paskelbė, kad rudens arimo planą vykdė Utenos rajonas – 32,7 proc., Zarasų – 33,4 proc., Kuršėnų – 44,0 proc.[284] Iš pranešimo matome, kad Veisiejų, Kazlų Rūdos, Trakų rajonai įvykdė rudens arimo planą – visuose lengvos priesmėlio žemės. Čia pat reikalaujama, kad rudens arimas būtų baigtas. Arimas gruodžio mėnesį!?

[282] P. Kolcovas, „Greičiau baigti linų bei pašarinių kultūrų sėją ir bulvių sodinimą", *Tiesa,* 1951 m. birželio 3 d., 129 (2498), 2.

[283] Antanas Sniečkus, „Greičiau užbaikime žemės ūkio darbus", *Tiesa,* 1950 m. spalio 4 d., 235 (2296), 2.

[284] „Veisėjų, Kazlų Rūdos, Lazdijų, Trakų rajonai įvykdė rudeninio arimo planą", *Tiesa,* 1951 m. gruodžio 2 d., 283 (2652), 1.

6.5. Kolūkis ir inteligentija

Bolševikų valdžia nuolat kalbėjo, kad „šventa mokytojų pareiga – padėti kolūkiams". Jie skaitė paskaitas, rinko paskolas, organizavo kultūrinį darbą, bet kritikos susilaukdavo daugiausia. Sunku suprasti, ar drįstų agronomai mokyti mokytojus metodikos ir specialybės. Būtų juokinga, jei nebūtų baisu. Tokius užsipuldinėjimus, vadinamus partine kritika, patyrė tūkstančiai žmonių. Kiek dorų mokytojų, gydytojų, inteligentijos atstovų nukentėjo nuo pataikūnų, norinčių užsitarnauti bolševikų palankumą.

Respublikiniame liaudies švietimo skyrių vedėjų, gimnazijų ir mokytojų seminarijų direktorių pasitarime Lietuvos SSR MT pirmininkas M. Gedvilas agitavo už komunistinį auklėjimą sovietų Lietuvos mokyklose. *„Lietuviškoji buržuazija daug pasidarbavo ugdydama kaime buožes. Šias pastangas ji rūpinosi pagrįsti ir atitinkama filosofija: girdi, lietuvis iš prigimties esąs individualistas. Kunigas Krupavičius kaimus skirstė vienkiemiais, kad greičiau išaugtų „individualistai" lietuviški dvarininkai ir buožės. Mokykla turi sugriauti šį buržuazinį melą ir parodyti, kaip po jo priedanga buvo šlykščiai išnaudojami darbo žmonės ir kaip šiandien sėkmingai vystosi kolektyviniai ūkiai. <...> Ypatingai atsakingi ir svarbūs yra mokytojo uždaviniai kovoje dėl visiškos kolektyvinių ūkių santvarkos pergalės Tarybų Lietuvoje. <...> Mokykla auklėja jaunąją kartą, kuriai teks toliau vesti Lenino Stalino pradėtąjį didįjį reikalą – kurti komunizmą, kartą, kuri gyvens komunizme, <...> bet ir kiekvieną mokomąjį dalyką dėstant reikia turėti galvoje, kad auklėjame jaunus kolūkiečius, jaunus Tarybų Lietuvos piliečius, socialistinės visuomenės piliečius". Taip bolševikų valdžia norėjo pasinaudoti mokytojo autoritetu priverstinėje kolektyvizacijoje*[285].

Nuo 1950 m. spaudoje pagausėjo aštrių straipsnių prieš vieną ar kitą asmenį. Buvo puolamos ne valdymo klaidos, nerealus planavimas (apie tai kalbėsime vėliau) ar iškreiptas kolūkinis gyvenimas, bet asmenybės: MTS direktorius, kolūkio pirmininkas, mokytojas ar koks nors vadovas. Stengtasi parodyti, kad šie nenaudėliai trukdo tarybinei liaudžiai, ir, jeigu ne jie, viskas vyktų kaip sviestu patepta.

Okupuotos Lietuvos bolševikinė valdžia visais būdais stengėsi savo nusikaltimus pridengti kultūros – švietimo įstaigų ir mokslo bei meno organizacijų veikla, jas įtraukdama į kaimo griovimą ir kolektyvizacijos nusikaltimus[286]. Buvo raginama inteligentija prie klubų-skaityklų suburti platų aktyvą, kuris vyksta į kaimus, ruošia pasikalbėjimus, skaito laikraščius, aiškina kolektyvinių ūkių pranašumą prieš individualius[287].

[285] Mečislovas Gedvilas, „Už komunistinį auklėjimą Tarybų Lietuvos mokyklose", *Tiesa,* 1949 m. rugpjūčio 27 d., 202 (1955), 2.

[286] „Lietuvos KP(b) Centro komiteto ataskaita. Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) VI suvažiavimas. Lietuvos KP(b) CK sekretoriaus drg. A. Sniečkaus pranešimas" *Tiesa,* 1949 m. vasario 18 d., 40 (1793), 1–4.

[287] „Kultūros–švietimo įstaigas – į kaimo pertvarkymą socialistiniais pagrindais", *Tiesa,* 1949 m. kovo 17 d., 63 (1816), 1.

Lietuvos mokslų akademijoje Vilniuje įkurtas Žemės ūkio institutas (1946 m.) pradėjo dirvožemio tyrimo darbus – pirmaisiais metais kuklius, bet vėliau labai reikšmingus. 1952 m. „Valstiečių laikraštis“ išspausdino itin kritišką docento B. Baginsko straipsnį apie rūgščių dirvų kalkinimą[288]. Straipsnyje rašoma, kad Lietuvos dirvos rūgščios ir jas būtina kalkinti. Tačiau iš planuotų 1950–1951 m. pakalkinti 40 tūkst. ha, pakalkinti tik dešimtys ha. Nieko nedaroma ir 1952 m. Matyt, kai kuriems Lietuvos mokslininkams rūpėjo žemės gerinimo klausimai, bet valdžiai tai neatrodė labai svarbu. Daug kalbėta ir apie veislininkystę, dirbtinį gyvulių sėklinimą, naujas augalų veisles, bet ir šiose srityse viskas vyko panašiai kaip ir kalkinant dirvas – daug žodžių, maža darbų. Į tokius svarbius klausimus valdžia žiūrėjo pro pirštus, nors kartais su didžiausiu įkarščiu ir entuziazmu puldavo vykdyti kokią nors eilinę partinę kvailystę. Taip atsitiko 1952 m., kai Lietuvoje, bolševikinės valdžios skatinami, visi puolė auginti koksagyzą[289] – niekam anksčiau nežinomą augalą. Kiekviename kolūkyje buvo išskirti žemės plotai, sudarytos grandys. Koksagyzo auginimas tapo valstybiniu reikalu, jam skirta daugiau dėmesio nei grūdinėms kultūroms ar gyvulininkystei. Tai vyko ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Sovietų Sąjungoje. Kas mėnesį buvo organizuojami pasitarimai bei seminarai šiai kultūrai auginti, tvirtinant, kad iš jos kolūkiai gaus dideles pajamas ir sustiprės ekonomiškai. „Valstiečių laikraštyje“ LSSR Žemės ūkio ministerijos Kaučiukininkystės skyriaus vyr. agronomas aiškino, kaip auginti koksagyzą, ir gyrė Vilkijos rajono „Pirmūno“ kolūkį, gavusį po 21 cnt koksagyzo šaknų ir po 40 kg sėklų iš ha[290]. Nesiimame spręsti, ar tai buvo didelis, ar menkas derlius, bet valdžiai jis tiko. 1953 m. koksagyzo vajus ėmė blėsti ir greitai buvo visiškai pamirštas.

O kaip gyveno to meto inteligentija ir mokslo žmonės? Deja, tenka pasakyti, kad bolševikų valdžia sugebėjo vienus patraukti stalininėmis premijomis, ordinais, garbės vardais ir kitais gerovės kąsneliais, o atkaklesnius, nenorinčius lenktis valdžiai, sugrūdo į kalėjimus arba išgabeno į Sibirą. Paskaitykime to meto spaudą ir pamatysime, kiek garbių profesorių, daktarų šlovino bolševikų partiją ir iš kailio nėrėsi ieškodami argumentų, faktų, skaičių, parodančių partijos ir valdžios (ypač „didžiojo Stalino“) išmintį, protą, sumanumą. Kokia galybė straipsnių liko iš to meto, kurie įrodinėjo, kad tik kolūkinis kelias yra geriausias, jau neminint kalbų suvažiavimuose, plenumuose, pasitarimuose. 1950 m. vasario 20 d. „Tiesa“ išspausdino poetų Antano Jonyno ir Juozo Macevičiaus eiliuotą laišką J. Stalinui Telšių valsčiaus „Lenino keliu“ kolūkiečių vardu. Eilėraštyje-laiške parodoma, koks baisus buvo gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje ir koks dabar jis puikus, kai J. Stalinas ėmė globoti mūsų tėvynę. Ar galima labiau sumenkinti Lietuvą? Pasak jų – baisūs skurdžiai buvome Lietuvoje, ir tik bolševizmas mus išgelbėjo[291].

Nenorėję taip rašyti A. Miškinis, J. Keliuotis, J. Graičiūnas greitai atsidūrė Sibire. Ir mokslininkams kovoti su bolševizmu buvo nesaugu ir nenaudinga.

Tačiau kai kurie nuėjo dar toliau – puldami kitus stengėsi pasirodyti labai ištikimi ir atsidavę valdžiai ir partijai. Kaip nors kitus sumenkinti ir parodyti, kad jie neverti tarybų valdžios dėmesio ir turi būti sutrinti į dulkes. Pasipylė straipsniai, kuriuose įvairūs žmogeliai pylė pamazgas ant kitų (kartais net savo draugų), stengdamiesi juos apšmeižti ir pašalinti iš aktyvaus gyvenimo. Ypač nepagrįstai būdavo užpuldinėjami ir įžeidinėjami mokytojai.

Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) VII suvažiavime (1952 rugsėjo 24–25 d.) A. Sniečkus grūmojo, kad: *„Dėstymas aukštojo mokslo įstaigose silpnai pertvarkomas draugo Stalino genialių veikalų šviesoje. Kai kurių dėstytojų paskaitose neišgyvendintos morganizmo-mendelizmo, keliaklupsčiavimo prieš užsienietiškumą liekanos.<...> profesoriai dėstytojai dar nepakankamai yra auklėjami nesitaikstymo ideologinių iškraipymų atžvilgiu dvasia[292]“*. Taigi ir okupuotos Lietuvos aukštosiose mokyklose buvo likę mąstančių profesorių ir dėstytojų.

N. Chruščiovo epochoje pasirodė puikus Galinos Nikolajevos romanas „Grumtynės žygyje“, kur aprašoma pasibaisėtina kolūkių padėtis vienoje Rusijos srityje: vagystės, girtuokliavimas, valdžios kvailumas ir piktnaudžiavimas, idiotiškas planavimas, keliantis tik sumaištį ir chaosą[293]. Rusų kalba tokių knygų buvo nemažai, o lietuvių? Deja, deja!.. Tiesos žodis pavojingas, ir mūsų garsieji rašytojai, žemės ūkio, ekonomikos, istorijos mokslininkai tuo metu tylėjo. Tylą saugojo ir sovietinės tarnybos.

[288] B. Baginskas, M. Kacas ir J. Savickas „Kada bus pradėtas dirvų kalkinimas?“, *Valstiečių laikraštis,* 1952 m. kovo 28 d., 38 (896), 3.

[289] Koksagizas – kaučiukinis augalas, panašus į paprastąją kiaulpienę. Kaučiukas daugiausia kaupiasi šaknies žievėje. Savaime auga Tian Šanio kalnų slėniuose. 1933 pradėtas auginti SSSR pietuose. Dabar kaip kultūrinis augalas nebeauginamas. In *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 5,* (Vilnius: Mokslas, 1979), 602.

[290] A. Dičpetris, „Kaip A. Kališausko grandis išaugino gausų koksagyzo derlių“, *Valstiečių laikraštis,* 1952 m. sausio 6 d., 3 (861), 2.

[291] Antanas Jonynas, Juozas Macevičius „Draugui Stalinui Telšių valsčiaus kolūkio „Lenino kelias“ rinkėjų laiškas“, *Tiesa,* 1950 m. vasario 26 d., 49 (2110), 2–3.

[292] „LKP(b) CK sekretoriaus drg. A. Sniečkaus pranešimas LKP(b) VII suvažiavime“, *supra note,* 263: 4.

[293] Галина Евгеньевна Николаева, *Grumtynės žygyje* (Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960).

6.6. „... už darbadienius nėra grūdų...“

Planavimas žemės ūkyje tolygus nutiestam keliui, kuriuo rieda kolūkinis vežimas. Nuo kelio būklės priklauso ir kelionė. Tai visiems gerai žinoma ir suprantama aksioma.

Tačiau ką daryti, kai vietoj tvirto ir tiesaus kelio atsiranda tiktai neaiškūs ir nesuprantami kelio ženklai, vedantys ne į reikiamą tikslą, o kažkur į klampią pelkę, grasinančią visiška žūtimi. Ką turi daryti tai suvokęs protingas žmogus? Juk kolūkiečiai nebuvo kvailiai, kad nesuprastų, jog propagandinis triukšmas dėl aukštų gamybos rezultatų, dėl išpūstų skaičių (centnerių, kilogramų, hektarų) tėra tuščias akių dūmimas, kurio griebiasi bolševikų partija, slėpdama neišmanymą ir nesugebėjimą vadovauti ne tik žemės ūkiui, bet ir visam šalies ūkiui bei ekonomikai.

Nagrinėjant J. Stalino epochos Lietuvos kolūkių gyvenimą stebina didžiuliai gamybiniai įsipareigojimai ir labai jau kuklūs rezultatai. Panagrinėjus kiekvienų metų įsipareigojimus, susidaro įspūdis, kad juos įvykdžius bus sukaupta tiek maisto produktų, jog neturėsime kur jų dėti. Bet metai prabėgdavo, o lauktos gausybės vis nebuvo. Įsipareigojimų triukšmas nurimdavo, kad naujais metais vėl suskambėtų dar garsiau ir akiplėšiškiau.

Sovietų Sąjungoje, kur kolūkiai egzistavo antrą dešimtmetį, jau daugelis suprato, kad esant tokiai organizacijai nieko gero nepasieksi. Be tinkamos agrotechnikos, techninės ir gamybinės bazės, be trąšų ir materialinio suinteresuotumo – nieko nebus. Kaip, beje, ir gyvulininkystės sektoriuje. Argi galima primelžti 2–3 tūkstančius kg pieno, jei karvė badmiriauja ir laikoma supuvusiame tvarte? Bet bolševikų partija rado išeitį – jei negalime padaryti, ko trokštame, tai nors garsiai rėkime, kad visas pasaulis išgirstų.

Jau 1947 m. SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumas priėmė įsaką dėl socialistinio darbo didvyrio vardo suteikimo kolektyvinių ūkių valstiečiams, MTS bei tarybinių ūkių darbuotojams ir jų apdovanojimo SSRS ordinais bei medaliais už kviečių, rugių, kukurūzų, medvilnės, cukrinių runkelių aukštų derlių gavimą[294]. Įsake diferencijuotai išvardyti respublikos, sritys, kraštai ir kokį derlių jie turi išauginti, kad būtų verti apdovanojimų. Neverta nagrinėti visų teritorinių savybių ir pagal jas nustatytų rodiklių, nes tai gana platus dokumentas. Mums pakaks tik Lietuvos.

[294] *TSRS Aukščiausiosios tarybos prezidiumo įsakas dėl socialistinio darbo didvyrio vardo suteikimo ir TSRS ordinais bei medaliais apdovanojimo kolektyvinių ūkių valstiečių, MTS ir tarybinių ūkių darbuotojų už kviečių, rugių, kukurūzos, cukrinių runkelių ir medvilnės aukštų derlių gavimą.* (Vilnius: Tiesa, 1947).

Sovietinė Lietuva priklausė tai pačiai grupei kaip ir Latvija, Baltarusija, Estija, Karelija-Suomija ir daugybė ASSR: Komių, Marių, Totorijos, Udmurtijos bei nemažai sričių – Kalūgos, Kirovo, Riazanės, Archangelsko, Vologdos bei kt. Iš viso 37 administraciniai vienetai, užimantys daugiausia šiaurės vakarų SSRS dalį. Čia nustatytos tokios normos: norint gauti socialistinio darbo didvyrio vardą ir aukso žvaigždę, reikėjo užauginti ne mažiau 30 cnt/ha rugių arba kviečių, ne mažiau kaip 600 cnt cukrinių runkelių ir t. t. Lenino ordinui nusipelnyti – išauginti ne mažiau 25 cnt/ha rugių arba kviečių, ne mažiau kaip 500 cnt/ha cukrinių runkelių, Darbo raudonosios vėliavos ordino galėjai tikėtis užauginęs 20 cnt/ha kviečių arba rugių ir t. t.[295]

Nors numatyti labai kuklūs derliai, tačiau ir jie buvo sunkiai pasiekiami. Tada griebtasi gudrybių. Jos atėjo iš SSRS arba aukšti valdžios pareigūnai pamokė, kaip daryti. Tarkime, brigadoje auginama 100 ha rugių, jų derlius – 10–12 cnt/ha. Tai labai geras to meto derlius, nes daugeliu atvejų vos grįždavo sėkla arba net to nebuvo. Bet juk galima paskelbti, kad aukštas derlius gautas 10–15 ha plote, o į likusius – nekreipti dėmesio. Dirbant tokiu principu tuojau atsirado šaunuolių brigadininkų ir grandininkų, kurie sugebėjo pasiekti įsake minimas derlingumo normas – užauginti aukštą derlių mažame plote. Apie likusius ha niekas nekalbėjo. Svarbu surasti reikiamą pirmūną ir jį kuo daugiau išgarbinti. Netrukus ir Lietuva pamaloninta vyriausybiniais apdovanojimais. 1949 m. balandžio 11 d. Socialistinio darbo didvyrio vardai suteikti Žeimių tarybinio ūkio grandininkui Pranui Žmiejauskui, gavusiam po 30,1 cnt/ha kviečių, ir Aštriosios Kirsnos tarybinio ūkio grandininkui Antanui Miklušiui, išauginusiam po 29,8 cnt/ha rugių[296]. Tarp gausybės sveikinimų, garbstymų niekas nekalbėjo apie plotą, kuriame jie augino javus. O tai buvo tikrai įdomūs skaičiai: pasirodo, Žmiejauskas ir Miklušis javus augino kiekvienas 12 ha plote! Štai kas buvo svarbiau ūkiams, rajonams[297]. Tai buvo pirmieji socialistinio darbo didvyriai Lietuvoje. Kartu su jais V. Lenino ordinus gavo du ūkių darbuotojai, Darbo raudonosios vėliavos – 9, kelios dešimtys apdovanoti medaliais[298]. Vėliau apdovanojimo lietus dosniai krito ant Lietuvos kolūkių. 1952 m. rugsėjo 22–25 d. vykusiame LKP(b) VII suvažiavime A. Sniečkus paskelbė, kad jau apdovanoti 755 kolūkiečiai bei tarybinių ūkių darbininkai[299].

[295] *„...dėl socialistinio darbo didvyrio vardo suteikimo...“, supra note,* 294: 4.

[296] „TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Įsakas dėl Socialistinio Darbo Didvyrio vardo suteikimo TSRS Tarybinių Ūkių Ministerijos tarybinių ūkių darbuotojams Lietuvos TSR“, *Tiesa,* 1949 m. balandžio 12 d., 85 (1838), 1.

[297] 1950 m. Lietuvoje vietoje apskričių įsteigti rajonai. Jie sugrupuoti į keturias sritis. Vilniaus srityje buvo 24 rajonai, Kauno – 23, Šiaulių – 24 ir Klaipėdos – 16. 1981 m. Lietuvoje buvo 44 rajonai.

[298] J. Dovydaitis, *Socialistinio darbo didvyrių žodis* (Vilnius: Valst. polit. lit. l-kla, 1949).

[299] „LKP(b) CK sekretoriaus drg. A. Sniečkaus pranešimas LKP(b) VII suvažiavime“, *supra note,* 263: 1–2.

Panašūs reikalai klostėsi ir gyvulininkystėje. Ir čia, kaip laukininkystėje, – iškask pirmūną nors iš po žemės. Ir kasė, kaip galėdami. Jei ūkio vadovui partijos komitetas duodavo limitą „pagaminti“ ordininką – jis ir „pagamindavo“. 1952 m. rugsėjo 18 d. paskelbtas įsakas dėl gyvulininkystės darbuotojų apdovanojimo[300]. V. Lenino ordinas įteiktas Joniškėlio tarybinio ūkio melžėjai Vasiljevai, iš 24 karvių primelžusiai po 5 075 kg pieno, ir Troškūnų tarybinio ūkio melžėjai Vinogradovai, iš 10 karvių primelžusiai po 5 010 kg pieno. Kita Troškūnų tarybinio ūkio melžėja Tulataitė iš 8 karvių gavo po 5 246 kg pieno[301]. Tiesiog stebuklai! Tokių išmilžių retai kas pasiekdavo ir M. Gorbačiovo laikais, o čia – visuotino neūkiškumo ir chaoso metais. Juk šie primilžiai prilygsta gerų kapitalistinių šalių fermų rodikliams. Tai buvo daroma labai paprastai: primelžtas 30–50 karvių pienas dalytas 8–15 karvių, kad tik gražiau atrodžius ir savame ūkyje, ir visoje Lietuvoje. Tuo buvo ypač suinteresuoti rajonų bolševikų valdžios atstovai, o dar daugiau – Vilniaus galiūnai.

Stebina to meto socialistinis lenktyniavimas, kuris turėjo pakeisti kapitalistinę konkurenciją, taip pat labai dideli įsipareigojimai. Jei nors pusė tų įsipareigojimų būtų buvę įvykdyti, kiek tūkstančių tonų mėsos, sviesto, duonos būtų atsigulę ant apytuščių prekystalių! Deja, įsipareigojimai nuskambėdavo labai garsiai, o jų įvykdymo niekas nekontroliavo. Svarbu įsipareigoti, o toliau – kaip pasiseks. To meto spaudoje daug skambių pažadų, kurių baigtis nežinoma. Štai Židikų MTS traktorininkas A. Jansonas žada: *„Atsidėkodamas Tarybų valdžiai, draugui Stalinui už suteiktą pasiturintį gyvenimą, pasižadu dirbti dar sparčiau bei geriau ir atlikti per šių metų sezoną 2 000 hektarų minkšto arimo“*[302]. Štai Jurbarko rajono „Stalino keliu“ kolūkio pirmininkas J. Bastys žada gauti 23 ha plote po 18 cnt/ha grūdų (apie kitus plotus nė žodžio), Joniškio rajono „Taikos kelio“ kiaulių šėrėja Šifertienė – po 27 paršelius iš kiaulės, Jurbarko rajono „Žaibo“ kolūkio melžėja Baltrušaitienė – po 2 800 kg pieno iš karvės, Pasvalio MTS brigadininkas P. Latinskas: *„... vadovaujama traktorinė brigada, įvykdžiusi traktorinių darbų metinį planą 150 procentų <...> geriausias traktorininkas B. Juozapavičius jau įdirbo ChTZ-NATI traktorium daugiau kaip 1 500 ha žemės“*[303] žada įdirbti 5 000 ha minkšto arimo, kai planas yra 1 700 ha, Marijampolės rajono „Šešupės“ kolūkio melžėja Andriušytė įsipareigoja primelžti po 5 000 kg iš karvės ir t. t. Galima tęsti be galo, nes kiekvienas kolūkis, kiekvienas laukininkystės brigadininkas, melžėja, šėrėja, cukrinių runkelių ar bulvių auginimo grandininkė turėdavo kažką stulbinamo įsipareigoti,

[300] „TSRS Aukščiausiosios tarybos prezidiumo įsakas: dėl TSRS Tarybinių ūkių ministerijos Lietuvos TSR tarybinių ūkių darbuotojų apdovanojimo ordinais ir medaliais“, *Tiesa,* 1952 m. rugsėjo 18 d., 222 (2897), 1.

[301] „TSRS Aukščiausiosios tarybos prezidiumo įsakas: dėl TSRS Tarybinių ūkių ministerijos Lietuvos TSR tarybinių ūkių darbuotojų apdovanojimo ordinais ir medaliais“, *supra note,* 300: 1.

[302] „Partijos XIX suvažiavimo garbei“, *Tiesa,* 1952 m. rugsėjo 26 d., 229 (2904), 1.

[303] „Į naujus laimėjimus mechanizuojant Tarybų Lietuvos žemės ūkį. Vienoje Tarybų Lietuvos MTS“, *Tiesa,* 1952 m. rugsėjo 19 d., 223 (2898), 2.

ir kartais tie įsipareigojimai būdavo tokie naivūs, jog verčia abejoti žmonių, juos ruošusių, protu. Be abejo, jie „gimdavo“ Vilniuje arba rajonų partijos komitetų kabinetuose, kur sėdėjo žmonės, nieko nesuprantantys apie žemės ūkį.

O Šiaulių srities Šiaulių rajono kolūkiečių, tarybinių ūkių darbuotojų ir žemės ūkio specialistų „Kreipimesi į visus Tarybų Lietuvos kolūkiečius, tarybinių ūkių darbuotojus ir žemės ūkio specialistus“ nuskambėjo ir toks įsipareigojimas: *„<...> 3. Užtikrinti visiems gyvuliams šiltą žiemojimą. <...> Visose gyvulininkystės patalpose įtaisyti langus ir įstiklinti juos“*[304].

Žiūrint į atskirų žmonių įsipareigojimus atrodė, kad kolūkiuose ir tarybiniuose ūkiuose vyksta intensyvi gamyba: kasmet didėja derlingumas, daugiau pagaminama pieno ir mėsos. Tačiau viskas buvo toli gražu ne taip, nors statistika, viską įvardydama procentais (po jais galima daug ką paslėpti), stengėsi sudaryti šviesaus gyvenimo iliuziją.

Nors praėjo keleri metai nuo kolūkių sukūrimo, tačiau žemės ūkis smilko lyg šlapiomis žemėmis apmestas laužas. Valdžia neišpildė savo pažadų, kad įstojus į kolūkius nereiks vykdyti prievolių, nes jas vykdys tik kolūkiai, o žmonių šis jungas neslėgs. Deja, jis slėgė, ir dar kaip. Prievoles teko duoti ir kolūkiečių kiemui. Žinoma, ne tokias baisias, kokias jie uždėdavo ūkininkams, pavadintiems „buožėmis“, tačiau ir iš vargano kolūkiečio kiemo nebuvo lengva atiduoti bulvių, mėsos, pieno normas. Panaikintos tiktai grūdų prievolės. Pieno reikėjo atiduoti kelis šimtus kg, mėsos – 100–150 kg, už tai valdžia mokėdavo tik kapeikas. Be to, reikėjo mokėti žemės ūkio mokesčius, pasirašyti valstybines paskolas – pirkti obligacijas. Tai tęsėsi iki N. Chruščiovo laikų reformų, kai buvo sulaužytas plėšikiškas principas: iš kolūkiečio atimti geriausius produktus, nesumokant už juos net šimtosios vertės dalies. Tik N. Chruščiovo laikais prisimintas asmeninio suinteresuotumo principas – kaip pati galingiausia jėga, vairuojanti visą žmonių gyvenimą.

Pagrindinis darbo organizavimo dokumentas kolūkiuose turėjo būti pavyzdiniai kolūkio įstatai. Juose buvo nurodoma apie žemę, gamybos priemones, valdybos veiklą, narius, lėšas, darbo apmokėjimą, drausmę ir kt. Keista, kaip metų metus pavyzdiniuose įstatuose nurodomas toks tikslas: *„1. ...rajono, ...kaimo (stanicos, sodžiaus, vienkiemio, kišlako, aūlo) darbo valstiečiai savo noru jungiasi į žemės ūkio artelę, kad bendromis gamybos priemonėmis ir bendru organizuotu darbu sukurtų kolektyvinį, tai yra visuomeninį ūkį, užtikrintų visišką pergalę prieš buožes, prieš visus darbo žmonių išnaudotojus ir priešus, užtikrintų visišką pergalę prieš skurdą ir tamsumą, prieš smulkaus individualinio ūkio atsilikimą, sukurtų aukštą darbo našumą ir tuo būdu užtikrintų geresnį kolūkiečių gyvenimą“*[305]. Dar viena keistenybė – kolūkiai keletą metų buvo vadinami žemės ūkio artelėmis, o dokumentų tekstuose (įstatuose, vidaus tvarkos taisyklėse ir kt.) ir toliau liko kolūkiai.

[304] „Šiaulių srities Šiaulių rajono kolūkiečių, tarybinių ūkių darbuotojų ir žemės ūkio specialistų Kreipimasis į visus Tarybų Lietuvos kolūkiečius, tarybinių ūkių darbuotojus ir žemės ūkio specialistus“, *Tiesa,* 1950 m. spalio 6 d., 237 (2298), 1.

[305] *Pavyzdiniai žemės ūkio artelės įstatai* (Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1950), 3.

Kad būtų užtikrinta griežtą darbo drausmė kolūkiuose, keliamas darbo našumas, kiekvienas kolūkis turėjo priimti vidaus tvarkos taisykles, parengtas pagal „Žemės ūkio artelės vidaus tvarkos taisykles“[306]. Bene svarbiausias jų reikalavimas kolūkiečiams: *„40. Kiekvienas darbingas kolūkietis <...> privalo išdirbti per metus ne mažiau kaip 100 darbadienių <...>“*[307].

Iš ko gyveno to meto kolūkietis, kaip jis pramisdavo su šeima, jeigu už darbadienius – tik gramai ir kapeikos? Dažniausiai iš savo sodybinio sklypo, 1–2 karvių, šiokio tokio prieauglio, sodo, bičių ir... savavališko savo darbo rezultatų dalies susigrąžinimo. Ne, ne vogimo, o smulkių vagysčių: tai maišiukas grūdų, tai kupetėlė šieno, tai keli runkeliai ar trąšų sėtuvė. Viskas gerai, ką gali panaudoti savo ūkyje. Net eidamas dirbti į fermą žmogus paisė daugiau savo interesų negu kolūkio. Juk dirbančiam fermoje ar kitame nuolatiniame darbe pirmininkas negailės geresnės ganiavos, nepastebės, kad jo sodybinis sklypas „pariebėjo“, pasidarė platesnis ar ilgesnis. Bala nematė tų darbadienių, kuriuos kolūkiečiai vadino „vargadieniais“, ir vargingų gramų už juos. Svarbu, kad sodybinis sklypas padidėjo, o ganiavą gavo geresnę. Nuo pirmųjų kolūkio metų (1948) prasidėjo kova už žemę, kuri kaip liga drebino visus kolūkius. Po žodžiais „kova už žemę“ slėpėsi žūtbūtinės pastangos kaip nors pagerinti savo būvį, sudurti galą su galu. Ir juo pirmininkas buvo nuolaidesnis arba turėjo tokių pačių nuodėmių, juo labiau skurdo kolūkis, tuo geriau ir tvirčiau laikėsi kolūkiečiai. Geras kolūkis asocijavosi su tvarka ir drausme, o tai nieko gero nežadėjo kolūkiečiams. Kolūkio ir kolūkiečių gerovė svyravo kaip svarstyklių lėkštės: jei viena kyla į viršų, antroji leidžiasi žemyn.

Panaši padėtis tik anksčiau susiklostė ir visoje Sovietų Sąjungoje. Paplitus žemės ūkio artelės sulaužymo faktams, buvo įvestos griežtos bausmės *„visiems, kurie kėsinasi į visuomeninę kolūkių nuosavybę“*[308]. Jau 1946 m. rugsėjo 19 d. SSRS Ministrų Taryba ir VKP(b) CK priėmė nutarimą (jau kelintą!) „Dėl priemonių žemės ūkio artelės įstatų pažeidimams kolūkiuose likviduoti“, kuriame įvardyti dažniausi įstatų pažeidimai kolūkiuose: neteisingas darbadienių sunaudojimas, kolūkių visuomeninių žemių grobstymas, kolūkio turto pasisavinimas, kolūkių valdymo demokratinių pagrindų pažeidimai[309]. Be kita ko, nutarimas skelbia: „6. Uždrausti baudžiamąja atsakomybe rajoninėms bei kitoms organizacijoms ir darbuotojams reikalauti iš kolūkių duonos, produktų, pinigų visokių organizacijų reikalams ir suvažiavimams, pasitarimams, šventėms rengti, rajoninėms statyboms finansuoti“[310].

1948–1952 m. okupuotos Lietuvos spaudoje dažnai kritikuoti įvairūs kolūkio įstatų pažeidimai[311].

Štai: *„...Telšių apskrities Luokės valsčiaus „Tarybų Lietuvos“ kolūkyje eilė kolūkiečių turėjo sodybinės žemės sklypus, kurie viršijo nustatytą normą. Kolūkiečiai Pailis, Mušmienė, Nailiuvičienė ir kt. turėjo nuo 0,98 ha iki 1,2 ha sodybinės žemės sklypus“*. Anykščių apskrities „Gegužės Pirmosios“ kolūkyje: *„<...> kolūkio susirinkimas perdavė visuomeninį malūną naudotis buvusiam jo savininkui Jonui Nadelskiui “<...>. „Šešupės“ kolūkis faktinai turi 29 arklius, 2 eržilus-reproduktorius, 8 karves, 1 bulių-reproduktorių, 9 kiaules, 12 avių. Iš šių gyvulių tebuvo įskaityti ir užrašyti inventoriaus knygoje tik 17 arklių, 1 eržilas-reproduktorius, 4 karvės, 3 avys, o kiti gyvuliai liko visiškai neįskaityti. Nebuvo įskaityti 8 kolūkio aviliai ir iš jų gautas medus“*. Lietuvos SSR prokuroras G. Bacharovas įspėjo: *„<...> kad visi kolūkiečiai griežtai laikytųsi Žemės ūkio artelės įstatų 18 straipsnio, kuriame sakoma, kad „į kiekvieną visuomenės kolūkio ir valstybės nuosavybės grobstymą, kenkėjišką elgimąsi su artelės turtu bei gyvuliais ir MTS mašinomis artelė žiūri kaip į kolūkio bendrojo reikalo išdavimą ir kaip į pagalbą liaudies priešams“*[312].

Žemės grobstymai nustatyti Mažeikių, Pagėgių, Šilalės ir kituose rajonuose, o Ramygalos, Sedos, Kupiškio, Tauragės, Zarasų rajonuose tai įgavo masinį pobūdį.

Žemės, pašarų ir kiti grobstymai atsirado ne dėl to, kad kaimo žmonės staiga būtų netekę dorovės ir moralės normų, bet dėl nelemtojo „būti ar nebūti“. Valdžia pati elgėsi nedorai, reikalaudama kuo geriausio darbo ir aukštų rezultatų, nieko žmonėms už tai neduodama ir taip stumdama juos į vagystes.

Tačiau galutiniai kolūkių veiklos rezultatai paaiškėdavo po ataskaitinio susirinkimo. Profesorius P. Vasinauskas savo knygoje pateikė situaciją iš 1949 metų: *„<...>Vyras, kuris turėjo išdirbęs 300 darbadienių, už visus metus gavo tik 150 kg grūdų, o vaikai penki, visi mažamečiai <...>“*[313]. Tai ne atsitiktinumas, tai tipiškas to laikmečio atvejis.

[306] *Žemės ūkio artelės vidaus tvarkos taisyklės.* Lietuvos TSR Žemės ūkio ministerija (Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1952).

[307] *Ibid,* 16.

[308] A. Andriejevas, „Stalinas ir kolūkių valstietija“, *Tiesa,* 1950 m. sausio 8 d., 7 (2068), 2.

[309] „Dėl priemonių žemės ūkio artelės įstatų pažeidimams kolektyviniuose ūkiuose likviduoti: TSR Sąjungos Ministrų Tarybos ir VKP(b) CK 1946 m. rugsėjo 19 d. nutarimas“, *Pavyzdiniai žemės ūkio artelės įstatai* (Vilnius: TSRS žemės ūkio ministerijos visasąjunginiai apskaitos kursai. Lietuvos TSR filialas, 1952), 53–59.

[310] „Dėl priemonių žemės ūkio artelės įstatų pažeidimams kolektyviniuose ūkiuose likviduoti, In *Pavyzdiniai žemės ūkio artelės įstatai* (Vilnius: TSRS žemės ūkio ministerijos visasąjunginiai apskaitos kursai. Lietuvos TSR filialas, 1952), 58.

[311] „Neprileiskime žemės ūkio artelės įstatų pažeidimų“ Agitatoriaus Petro Mažeikos pasikalbėjimas Užvenčio rajono „Vaiguvos kolūkyje“, *Valstiečių laikraštis*, 1952 m. vasario 13 d., 19 (877), 2.

[312] G. Bacharovas, „Griežtai laikytis Stalininių Žemės ūkio artelės įstatų – pagrindinio kolūkio santvarkos įstatymo“, *Tiesa*, 1950 m. sausio 14 d., 12 (2073), 2.

[313] Vasinauskas, *supra note,* 249: 285.

Tų laikų kolūkių vaizdai atrodė taip: *„Laukuose žmonių nematyti. Vienkiemiuose nuardytos tvoros, griūvančios daržinės, pasišiaušę skylėti tvartukų stogai. Skurdas šmėkštojo. Įeisi į kokią trobą, užkalbinsi žmogų, – vien dejonės, kad menkai gauna už darbadienį, kad kolūkio pirmininkas sukčius, kad brigadininkas girtuoklis. Užsuksi į kolūkio kontorą, – pirmininkas dejuoja: trūksta darbo jėgos, drausmė pašlijusi, nėra mėšlo, negauna mineralinių trąšų, daug grūdų reikia atiduoti už MTS darbą, traktoriai prastai dirba ir taip metų metais. Tiesiog siaubas, kad žmonės laukia ir nedirba.*“[314] Ir tokių kolūkių šimtai, o geresnė padėtis tik viename kitame. Ir truko tai dar ne vienus metus.

Tokia būtų trumpa pirmųjų Lietuvos kolūkių metų (1948–1953) apžvalga. Karo baigtis neatnešė kaimo žmogui nei ramybės, nei sotesnio gyvenimo. Stalininė okupacija pasirodė daug kartų baisesnė už vokiečių. Po karo gyvenimas pasidarė nepakeliamas, o A. Smetonos laikai atrodė kaip tolima, nepasiekiama laimė.

Visa Sovietų Sąjunga, neišskiriant ir okupuotos Lietuvos, vis giliau klimpo į skurdo balą, ypač tai juto kaimas. Miesto darbininkai ir tarnautojai (nekalbame apie gerai apmokamą ir įvairiomis lengvatomis besinaudojančią sovietinę nomenklatūrą) dar gaudavo šiokią tokią algą, o kaimiečiui nieko nelikdavo net už visų metų darbadienius. Tai buvo ne gyvenimas, o tik elgetiška egzistencija. Visa tai truko iki J. Stalino mirties ir N. Chruščiovo reformų, labai smarkiai pakeitusių ne tik politinį bei ekonominį šalies gyvenimą, bet ir padariusių įtaką kaimui, kolūkiams bei kolūkiečiams.

O Dzūkijos kaimuose kolūkiečiai dar ilgai save guodė tyliais dainos posmais: *„Bulvės nekastos – avižos byra – už darbadienius nėra grūdų*“.

[314] Vasinauskas, *supra note*, 249: 47.

7

POLITINĖS PERMAINOS IR POSLINKIAI KOLŪKIŲ GYVENIME

(1953–1955)

Mūsų interviu

ŽEMĖS ŪKIO MINISTERIJA KELIASI Į DOTNUVĄ

Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimu LTSR Žemės ūkio ministerija iš Vilniaus perkeliama į Dotnuvą (Kėdainių rajonas).

Ta proga mūsų laikraščio korespondentas kreipėsi į Lietuvos TSR Žemės ūkio ministerijos kadrų skyriaus viršininką drg. P. Grigėną, prašydamas atsakyti į kai kuriuos klausimus.

KOKIĄ NAUDĄ ATNEŠ MINISTERIJOS PERKĖLIMAS IŠ VILNIAUS Į DOTNUVĄ?

TSKP Centro Komiteto Sausio (1961 m.) plenumo nutarime buvo pabrėžta, kad dabartinė TSRS, o tuo pačiu ir sąjunginių respublikų žemės ūkio ministerijų struktūra nepatenkina keliamų vadovavimo žemės ūkiui uždavinių. Draugas N. Chruščiovas savo kalboje plenume pasakė: „Dabar reikia visiškai naujai organizuoti žemės ūkio ministerijos, jos vietinių organų, žemės ūkio specialistų darbą... Laikas reikiamai sieti žemės ūkio mokslą su gamyba".

Tuo tikslu buvo perorganizuota ministerijos struktūra. Dalį buvusių funkcijų perėmė naujai sudaryti organai: Paruošų ministerija, susivienijimas „Žemės ūkio technika", o taip pat Valstybinė plano komisija.

Žemės ūkio ministerijai liko svarbus ir atsakingas uždavinys — vadovauti mokslo įstaigoms, toliau vystyti žemės ūkio mokslą ir plačiai įdiegti žemės ūkio pirmūnų patyrimą į gamybą. Vienos iš svarbiausių ministerijos funkcijų — organizuoti selekcinį darbą, vystyti sėklininkystę, veislininkystę, tobulinti veterinarijos tarnybą, ruošti žemės ūkio literatūrą bei mokslines rekomendacijas kolūkiams ir tarybiniams ūkiams, o svarbiausia — plačiai skleisti pirmūnų patyrimą.

Persikėlusi į periferiją, ministerija galės sėkmingiau spręsti šiuos uždavinius. Čia bus, kaip sakoma, po ranka abu svarbiausieji mokslinio tyrimo institutai — Žemdirbystės — Dotnuvoje ir Gyvulininkystės — Baisogaloje su jų eksperimentiniais ūkiais, kolūkiai, tarybiniai ūkiai. Ministerija galės sėkmingiau kontroliuoti jų darbą, skleisti pažangius gamybos metodus.

KADA IR KOKIA TVARKA NUMATOMA PERSIKELTI?

Persikėlimą pradėsime jau sekančią savaitę. Patalpos paruoštos Lietuvos Žemdirbystės mokslinio tyrimo instituto miestelyje.

Pirmiausia persikels ministerijos vadovybė, Žemės ūkio mokslų propagandos ir pažangaus patyrimo įdiegimo valdyba, kadrų skyrius, Sėklininkystės valdyba, Augalų apsaugos ir žemės ūkio kadrų rengimo valdybos. Šie skyriai įsikurs Dotnuvoje. Į Baisogalą persikels Veislininkystės valdyba ir Žemės ūkio mokslų propagandos bei pažangaus patyrimo įdiegimo valdybos gyvulininkystės skyrius. Šį mėnesį Žemės ūkio ministerija pradės dirbti naujoje vietoje.

KAIP BUS SPRENDŽIAMAS KADRŲ APRŪPINIMAS GYVENAMUOJU PLOTU?

Darbuotojų aprūpinimo gyvenamuoju plotu klausimas sprendžiamas teigiamai. Ministrų Tarybos nutarimu Žemės ūkio ministerijai išskirta 48 butai naujai statomuose namuose Kėdainiuose, kas patenkins dalies darbuotojų poreikius. Jau dabar atliekami paruošiamieji darbai įvykdyti sekančiais metais apie 100 modernių butų statybas Dotnuvoje ir Baisogaloje.

Tiesa, laikinai teks susidurti su tam tikrais sunkumais, dalį darbuotojų teks apgyvendinti bendrabučiuose, paliekant šeimas Vilniuje. Bus ir kitų sunkumų, tačiau mūsų kolektyvas pasiryžęs juos nugalėti.

Daugelis ministerijos darbuotojų su patriotiniu pakilimu sutiko nutarimą perkelti ministeriją.

Jaunas komunistas agronomas Tomas Mickevičius pasakė:

— Ministerijos persikėlimas į Dotnuvą bus labai naudingas mums, žemės ūkio specialistams. Dotnuvoje, kur yra stiprus eksperimentinis ūkis, platūs kolūkiniai laukai, mes galėsime gilinti žinias, užsiimti tiriamuoju darbu, skleisti žemės ūkio mokslo laimėjimus ir tuo aktyviai prisidėti prie spartesnio žemės ūkio gamybos kilimo.

Žemės ūkio ministerija keliasi į Dotnuvą. Valstiečių aikraštis 1961 m. gruodžio 15 d., Nr. 150 (2411), p. 3.

7.1. Baudžiaviniai kolūkiai: kaip priversti dirbti?

Prieš pradedant nagrinėti N. Chruščiovo valdymo laikotarpio reformas, reikia trumpai apibūdinti to meto (1953–1954) Lietuvos kolūkius. 1953 m. jau aptilo jų stambinimas, respublikoje liko apie 2 500 kolūkių, tarp jų 451 smulkiųjų nesustambintų. Ankstesniais metais kolūkių skaičius sumažėjo nuo 7 146 (1950 m.) iki 4 471 (1951 m.)[315].

Jei 1948 m. kolūkį sudarė vidutiniškai 15 kiemų, 1949 m. – 25 kiemai ir 47 darbingi kolūkiečiai, 1950 m. – 38 kiemai ir 67 darbingi žmonės, tai 1952 m. – 117 kiemų ir 198 kolūkiečiai[316]. Negalima sakyti, kad buvo laikomasi kokio nors nustatyto vidurkio – tame pačiame rajone buvo ir didelių, ir mažų kolūkių. Pavyzdžiui, Kazlų Rūdos rajone didžiausias Čiapajevo kolūkis turėjo netoli 4 000 ha žemės, o Klampupių kolūkis – apie 400 ha, „Naujo kelio" kolūkis – 3 000 ha žemės, o Jūrės – 500 ha. Panašių pavyzdžių buvo ir Marijampolės rajone, kur „Šešupės" ir Černiachovskio kolūkių žemės plotai užėmė 500– 600 ha, „Vilties" – 400 ha, o Izabelės Laukaitytės – apie 3 000 ha. Tačiau greitai paaiškėjo, kad geriau sekasi mažiems kolūkiams. Juose buvo geresnė kontrolė, efektyvesnis organizacinis darbas, geresnė technikos eksploatacija. Tai įrodė Marijampolės rajono „Šešupės" ir Černiachovskio kolūkiai[317]. Net patys bolševikų valdžios pareigūnai pripažino, kad nukrypimas į gigantomaniją buvo neigiamas faktorius kaimo gyvenime. Nespėję susiformuoti, kolūkiai vėl buvo draskomi, lipdomi. Nebuvo reikiamų kadrų: nei kolūkių pirmininkų, nei brigadininkų. Vienkiemiai ir blogi keliai trukdė darbams, brigados buvo stambios, o fermos toli viena nuo kitos. Apdirbti laukus arkliais, esant netikusiai MTS pagalbai, pasidarė ypač sunku[318].

Sukolektyvintoje Lietuvoje 1953 m. tik apie 7,5 proc. kolūkių turėjo keturių tipų fermas, kaip nustatė „Trimečio planas kolūkių ir tarybinių ūkių visuomeninei produktyviajai gyvulininkystei išvystyti (1949–1951 m.)": *„Iškelti partiniams, tarybiniams ir žemės ūkio organams uždavinį – pasiekti, kad 1949 metais kiekviename kolūkyje būtų organizuotos 4 fermos: stambiųjų raguočių,*

[315] Gregorauskas, *supra note,* 180: 189–190.

[316] *Ibid,* 189, lentelė 37.

[317] *Ibid,* 387–388.

[318] *Ibid,* 191.

avių, kiaulių <...> *ir paukščių* <...>“[319]. Dauguma ūkių turėjo tris fermas. Visuose kolūkiuose buvo arklių fermos, nes arkliai – pagrindinis darbo įrankis, be kurio neįmanoma jokia kolūkinė veikla. Sunkiau buvo kurti paukščių fermas. Trūkstant tinkamų patalpų, specialių pašarų, paukščius laikyti neapsimokėjo dėl didelių kritimų ir menko dėslumo. Labai apleistos buvo kiaulių fermos. Daugelyje kiaulių fermų laikyta 20–30 kiaulių, ir tos pačios pusbadžiu. Gal tik 100–150 kolūkių turėjo didesnes fermas – 150–200 kiaulių.

1953 m. visuose kolūkiuose jau dirbo apskaitos darbuotojas, o kai kuriuose – du ar trys. Kolūkiai jau pajėgdavo (vieni blogiau, kiti geriau) sudaryti metines apyskaitas, parengti gamybinius planus. Sąskaityba dar buvo primityvi, bet tie laikai, kai kasa ir buhalterija tilpo kolūkio pirmininko kišenėje, jau praėjo. Kolūkius labai vargindavo įvairių ataskaitų, planų, suvestinių reikalavimai, ypač derliaus nuėmimo, sėjos, šienapjūtės metu. Atsiskaityti teko rajono žemės ūkio skyriui ir MTS.

Reikšmingiausia organizacija kolūkiams buvo MTS. Tačiau MTS, užuot buvusios kolūkių pagalbininkės, tapo jų vystymo stabdžiu. MTS vyr. specialistai (agronomas, zootechnikas) buvo atsakingi už kolūkio gamybą ne mažiau už rajoninius specialistus, o laukininkystės reikaluose – net daugiau. MTS agronomai atsakė už žemės paruošimą, sėklas, tręšimą, derlingumą, kūlimą, planavimą ir daugelį kitų dalykų, nes nebuvo kolūkių agronomų. MTS agronomai darbų metu privalėjo lakstyti po kolūkius, stebėti ir raginti, kad viskas vyktų sparčiau, greičiau. Toks naivus specialistų darbo suvokimas padarydavo daugiau žalos negu naudos. MTS specialistams valdžia mokėjo algas, todėl ir pareikalauti iš jų buvo paprasčiau. O už tuščius kolūkio darbadienius nė vienas agronomas nenorėdavo dirbti. Net kolūkių pirmininkai negaudavo atlyginimų, tik tokius pačius darbadienius kaip ir visi kolūkio darbuotojai. Pirmininkas laikė karvę, kiaules, paukščius, kad turėtų ką valgyti.

Be MTS specialistų, po kolūkius nuolat trynėsi rajonų komitetų pasiųsti „organizatoriai“, turintys prižiūrėti darbus, raginti, judinti. Tokie „šefai“, neišmanydami žemės darbų, atvažiavę gerdavo *samagoną* ir veltui leisdavo laiką. „Tiesoje“[320] aprašoma, kaip į Vilijampolės rajono „Raudonosios vėliavos“ kolūkį buvo pasiųsti trys įgaliotiniai: miškų ūkio direktorius Makauskas, jo pavaduotojas Savickas ir veterinarijos gydytoja Gudelienė. Jų tikslas – paspartinti šienapjūtės darbus. Tačiau net atvykus tiems rajkomo „šefams“ reikalai nė kiek nepagerėjo. Liepos 8 d. dalgiais šienavo 15 žmonių, nes dvi šienapjovės buvo sugedusios. Darbą jie pradėdavo 10 val., o baigdavo 13 val. Po pietų jau šienautojų nebūdavo – jie tvarkydavosi savo sodybose, tik, žinoma, ne šieną, nes savo pievų šienavimą jau būdavo pamiršę. Kas gi gali pradėti šienauti liepos mėnesį? Tokiu laiku reikia pradėti galvoti apie rugiapjūtę. Įprotis per darbymetį siųsti į kolūkius neišmanančius žmones išsilaikė daugelį metų.

[319] „TSRS Ministrų Tarybos ir VKP(b) CK 1949 m. balandžio 18 d. nutarimas Nr. 1511“, In *Pavyzdiniai žemės ūkio artelės įstatai* (Vilnius: TSRS žemės ūkio ministerijos visasąjunginiai apskaitos kursai. Lietuvos TSR filialas, 1952), 18.

[320] S. Gintautas, „Klaidos pripažįstamos, bet... kartojamos“, *Tiesa*, 1953 m. liepos 11 d., 162 (3145), 3.

Dabar mėgstama kaltinti to meto pirmininkus, kad jie – tamsūs, nemokyti kaimo žmonės – nesugebėjo vadovauti, girtavo, nepaisė nei kolūkių interesų, nei kolūkiečių gerovės, nei gyvulių, nei inventoriaus, plaukė pasroviui apsileidimo ir abejingumo upe. Taip, buvo tarp to meto pirmininkų ir girtuoklių, ir neišmanėlių, bet buvo ir dorų žmonių. Jie suprato, kad valdžios nurodymai ir reikalavimai kvaili, žudantys ūkius, bet nieko negalėjo pakeisti.

Tuo metu retai kuriame ūkyje buvo pastovūs fermų darbuotojai. Žmonės dažniausiai dirbdavo pasikeisdami. Vieną dieną gyvulius gano Jonas, kitą – Petras, trečią – Antanas. Vieną savaitę karves melžia Ona, kitą – Janė ir t. t. Tai buvo baudžiava, tam tikras lažas, kurį nori nenori reikėjo atlikti. Nesvarbu, ar tu primelši daugiau, ar mažiau. Atlik skirtą prievolę, ir vėl bėk prie savo gyvulių, nes gyveni tik iš jų.

Tokia tragiška padėtis buvo ne vien Lietuvoje. Dar liūdniau atrodė SSRS kolūkiai. Bado šmėkla šliaužiojo po daugelį Rusijos ir kitų sovietinių respublikų kaimų. Apie tai paskelbta tik N. Chruščiovo valdymo metais, nes Stalino laikotarpiu gyvenimas kolūkiuose buvo piešiamas pačiomis šviesiausiomis spalvomis.

Kolūkinių pastatų statyba, šalutinių ūkio šakų (sodininkystės, bitininkystės ir kt.) kūrimas kai kuriuose ūkiuose vyko, tačiau tik atskirų kolūkių pirmininkų iniciatyva. Tai nebuvo planinga, vyriausybės palaikoma ir skatinama akcija. Ir vėl turime sugrįžti prie to paties skaičiaus – 150–200 kolūkių, kuriuose vyko šie darbai. Kur buvo sumanus šeimininkavimas, ten ir kūrybinė ugnelė sužėrėdavo. Bet daugeliu atvejų tai nepatikdavo partijos komitetams ar kitai organizacijai ir gera mintis užgesdavo net neįsitvirtinusi.

Tačiau pasaulyje egzistuoja teisingumo principai ir despotizmas bei tironija vieną dieną subyra kaip smėlio pilis ir niekas negali paaiškinti, kodėl taip atsitiko. Atrodo, režimas stiprus, niekas negali pasipriešinti, ir staiga – jo nėra. Istorija pateikia šimtus pavyzdžių, kai nežinia, kodėl žūsta pačios galingiausios imperijos, skradžiai žemę prasmenga režimai ir kraugeriški valdovai. Taip atsitiko ir stalinizmo epochai. N. Chruščiovas, pakeitęs J. Staliną, nesugriovė bolševizmo (to jis net neketino daryti), tačiau kai kuriomis reformomis pakeitė SSRS politinę padėtį, ūkį, ekonomiką ir ypač žemės ūkį. Jis, liaudiškai kalbant, apkapojo čekistams nagus ir paleido milijonus žmonių iš įkalinimo vietų. N. Chruščiovo žemės ūkio reformos vėl ant stalo užkėlė duoną, kurios J. Stalino laikais labai trūko, pažadino kaimo žmonių materialinį suinteresuotumą, parodė, kad kolūkyje reikia ne tik dirbti, bet galima ir užsidirbti.

Ne, nebuvo N. Chruščiovas koks nors fenomenas. Toli gražu! Tačiau sveiko proto jis turėjo daugiau už kitus komunistinius vadovus. Kilęs iš šachtininko šeimos, ilgą laiką dirbęs partinį politinį darbą Maskvoje (SSKP CK

nuo 1934 m., CK politinio biuro narys nuo 1939 m., SSSR AT deputatas nuo 1937 m.) ir Ukrainoje (1944–1947 m. Ukrainos KP(b) CK pirmasis sekretorius ir Liaudies Komisarų tarybos pirmininkas)[321], gerai suprato, kad visą laiką liaudį laikyti alkaną, nuskurdusią, prislėgtą baimės nenaudinga ir pavojinga. N. Chruščiovas buvo pakankamai prisiklausęs revoliucinių šūkių J. Stalino laikais ir norėjo tikro darbo. Bet... be šūkių neapsiėjo ir N. Chruščiovas, nors iš pradžių turėjo gerų minčių ir energijos. N. Chruščiovo veikla pirmaisiais valdymo metais padvelkė naujais vėjais ir kilstelėjo žemės ūkį aukštyn. Deja, septintojo dešimtmečio pradžioje N. Chruščiovo reformos prigeso, jis ėmė daryti klaidą po klaidos, o tai atsiliepė visam šalies ūkiui. Tai leido jo bendražygiams (dažniausiai negabiems intrigantams) išstumti jį iš sosto ir patiems į jį įsikraustyti.

7.2. Politinės permainos: J. Stalino mirtis – N. Chruščiovo atėjimas į valdžią

1953 m. kovo 2 d. sunki insulto forma pakirto Rusijos diktatorių Josifą Staliną. Kad ir kiek lakstė sunerimę Centro Komiteto nariai, kiek draskėsi L. Berija, ieškodamas liaudies priešų rankos – kovo 5 d. J. Stalinas mirė. Visuose laikraščiuose pasirodė žymiausių Sovietų Sąjungos medikų (A. Tretjakovo, J. Kuperino, P. Lukovskio ir kt.) išvados apie mirtį[322]. Diktatorius, didžiausioje pasaulio šalyje sumynęs žmoniškumą, teisę, moralę – nukeliavo į nebūtį, kaip ir kiekvienas šio pasaulio žmogus: ar jis būtų vargeta, ar garbėtroška diktatorius. *Sic eunt fata hominum*[323], – sakė romėnai ir buvo teisūs.

Dar neatšalus J. Stalino pėdsakams Maskvos Centro Komitete prasidėjo kėdžių stumdymas, kiekvienas veržėsi į pačią aukščiausią, apeidamas buvusius bendražygius, nustumdamas juos į šoną. Laidotuvių nuotraukose pirmoje eilėje matėsi L. Berija, G. Malenkovas, V. Molotovas, K. Vorošilovas, L. Kaganovičius ir daugelis kitų, kurie daug metų trynėsi aplink Staliną, rinko trupinius iš jo rankų ir tyliai pakeldavo užgauliojimus bei panieką. Už jų matėsi gudriai besišypsantis eilinis CK sekretorius ir kartu Maskvos miesto pirmasis sekretorius Nikita Chruščiovas[324]. Nors jį išrinko J. Stalino laidotuvių komisijos pirmininku, bet vargu ar kam atėjo į galvą mintis, kad N. Chruščiovas tuojau taps J. Stalino įpėdiniu. Juk čia buvo tiek garsenybių, kurių portretai puošė Sovietų Sąjungą: kabinetuose, salėse, mokyklose, įstaigose, kareivinėse, net ant tvorų. Pasirinkti diktatorių buvo iš ko.

Kovo 7 d. laikraščiai pranešė[325], kad suformuota nauja vyriausybė. Ministrų Tarybos pirmininku tapo Georgijus Malenkovas – labai artimas J. Stalinui žmogus. Jo pirmaisiais pavaduotojais paskirti Lavrentijus Berija, Viačeslavas Molotovas, Nikolajus Bulganinas ir Lazaris Kaganovičius. Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininku tapo Klimentijus Vorošilovas. Ta pati stalininė komanda, tie patys stalinistai, to paties kelio į komunizmą klampojimas. Karštligiškai skubant buvo jungiamos ministerijos – po dvi, po tris į vieną, net dorai nepaaiškinus, ką šalis iš to laimės. Pirmoji šios „laimės“ sulaukė Žemės ūkio ministerija, sujungus ją su Paruošų, Medvilninių kystės, Tarybinių ūkių ir Miškų ministerijomis, tapusi Žemės ūkio ir paruošų ministerija, kurios ministru paskirtas A. Kozlovas. Po dviejų dienų (kovo 9 d.)[326] gedulo mitinge L. Berija vėl postringavo apie klasių kovą, kaip svarbiausią Tarybų Sąjungos problemą. Paskutinėje gretoje, už visų stalinistų, stypsojo mažas storas žmogelis, tarsi susitaikęs su savo padėtimi – būti vien CK sekretoriumi. Bet jeigu priekyje stovintieji būtų žinoję jo mintis...

Tapęs Ministrų Tarybos pirmininku, G. Malenkovas savaime užėmė J. Stalino vietą. Bet jis nesuprato daugelio sudėtingų dalykų, nieko neišmanė apie ekonomiką, žemės ūkį, tarptautinę padėtį. Jis susibičiuliavo su N. Chruščiovu, lipdančiu savo šalininkų bloką prieš patį pavojingiausią visų Kremliaus vadovų priešą – L. Beriją. N. Chruščiovas jau seniai suvokė, kad L. Berija – tai mirtis senajai CK ir Ministrų Tarybos gvardijai bei visiems aukšto rango karininkams, kurių L. Berija nekentė visą laiką. Netrukus susidarė Chruščiovo-Malenkovo-Bulganino grupė, kuri skubiai ruošėsi susidoroti su L. Berija, nes palikti jį gyvą – tai tas pats, kaip laikyti kaime palaidą tigrą. Juk visoje Sovietų Sąjungoje nebuvo žmogaus, labiau nekenčiamo už L. Beriją, niekšybėmis pralenkusio net J. Staliną. N. Chruščiovą tvirtai rėmė dauguma aukšto rango karininkų: G. Žukovas, K. Moskalenka, I. Konevas, P. Batickis ir kt. Jie neužmiršo, kad prieš karą L. Berija sunaikino visą Sovietų Sąjungos kariuomenės žiedą ir retino jų eiles net po karo.

L. Berijos sunaikinimas ir staigus N. Chruščiovo iškilimas atnešė daug politinių permainų, turėjusių įtakos ūkiniams kolūkių poslinkiams.

1953 m. birželio 26 d. L. Berija buvo areštuotas CK prezidiumo posėdžio metu ir įkalintas Maskvos karinės apygardos priešlėktuvinės kariuomenės dalinyje. Niekas nežinojo, kokia įtempta padėtis tuo metu tvyrojo Maskvoje, kur buvo parengti kariuomenės daliniai, tankai, artilerija ir net aviacija. Maršalas

[321] „Chruščiov Nikita“, In *Visuotinė lietuvių enciklopedija. t. 4* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003), 110–111.

[322] „Medicininė išvada apie J. V. Stalino ligą ir mirtį“, *Tiesa,* 1953 m. kovo 6 d., 55 (3038), 1.

[323] Toks jau žmonių likimas (lot.).

[324] „Prie didžiojo vado karsto“, *Valstiečių laikraštis*, 1953 m. kovo 9 d., 30 (1044), 2.

[325] „Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto Plenumo, TSR Sąjungos Ministrų Tarybos, TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo bendro posėdžio Nutarimas“, *Tiesa,* 1953 m. kovo 7 d., 56 (3039), 1–2.

[326] „Похороны Иосифа Виссарионовича Сталина. Речь товарища Л. П. Берия“, *Красная звезда,* 1953 m. kovo 10 d., 59 (367), 2.

G. Žukovas suvokė, su kokia pabaisa turi reikalą, ir karinei operacijai ruošėsi labai rimtai. Juk visur knibždėjo NKVD divizijos, motorizuoti daliniai, pavaldūs L. Berijai. Apie L. Berijos areštą laikraščiai pranešė tik liepos 22 d.[327], kai jis buvo gerai izoliuotas, o jam pavaldūs daliniai iškelti į kitas vietas ir išformuoti. Gruodžio mėnesį L. Berija su savo artimiausiais bendražygiais V. Merkulovu, B. Kobulovu, V. Dekanozovu, S. Goglidze, L. Vlodzimirskiu ir P. Mešiku buvo sušaudyti. Įpratęs savo aukas prieš mirtį apšmeižti, apjuodinti, paversti liaudies priešais, L. Berija irgi susilaukė tokio paties likimo: tapo liaudies priešu, imperialistų agentu, šnipu ir nenaudėliu[328],[329].

Pašalinus L. Beriją visi klusniai nulenkė galvas prieš N. Chruščiovą. O ką jiems beliko daryti? Per ilgus J. Stalino valdymo metus jie įprato nemurmėdami daryti, ką šis sako. Nors G. Malenkovas dirbo Ministrų Tarybos pirmininku, bet pagrindinė komanda jau ėjo iš N. Chruščiovo lūpų ir G. Malenkovas nedrįso jam prieštarauti iki pat karjeros pabaigos – 1955 m. sausio plenumo, kuris jį atleido iš pareigų „pačiam prašant“. G. Malenkovas, įpratęs J. Stalino laikais būti „antruoju žmogumi“, neturėjo stipraus charakterio, bijojo daryti svarbius sprendimus, svyravo ir nepasitikėjo savimi. Jis neturėjo N. Chruščiovo savarankiškumo, užsispyrimo ir kompetencijos žemės ūkio klausimais. Iš karto visas žemės ūkio problemas atidavė N. Chruščiovui, kuris ne formaliai, o tiesiogiai griebėsi vadovauti CK sekretoriatui, o nuo 1953 m. spalio plenumo tapo pirmuoju CK sekretoriumi, kitaip sakant, tiesioginiu SSRS vadovu.

Kol valdžios viršūnėse vyko tokie žymūs pasikeitimai, eiliniai žmonės, kaip ir seniau, stūmė varganas dienas. Ne ką geresnė padėtis buvo ir Lietuvoje. Čia visi laukė karo ir tikėjosi pagalbos iš užsienio. Žmonėms atrodė, kad tik „visagaliai amerikonai“ gali juos išvaduoti. Paprasti darbininkai dar nesuprato pragmatiškos JAV politikos. Mintis, kad gali atsirasti racionaliau mąstantis Sovietų Sąjungos vadovas, niekam neatėjo į galvą.

Po J. Stalino mirties visa sovietų šalis (ir okupuota Lietuva) apsigaubė gedulu. Laikraščiai išeidavo su juodais rėmeliais, žymūs ūkio, kultūros, mokslo veikėjai liūdėjo dėl „didžiojo Stalino“ mirties ir žadėjo partijai tęsti pradėtus darbus. Visur vyko mitingai, aidėjo liūdnos, tačiau pasiryžimo kupinos kalbos, aukštinančios J. Staliną ir bolševikų partiją. Mūsų laikraščiai spausdino Kauno rajono „Bolševiko“, Kalvarijos rajono „Tarybų Lietuvos“, Vilkijos rajono „Pirmyn“ kolūkių, Griškabūdžio MTS, Jurbarko MTS ir šimtų kitų žemės ūkio kolektyvų mitingų ir pažadų aprašymus[330]. Kai areštavo L. Beriją – vėl visi puolė liaupsinti partiją, sunaikinusią dar vieną liaudies priešą. Vėl laikraščiai spausdino medžiagą iš Joniškio rajono Medikonių, Širvintų – Vorošilovo, Varnių – Karklėnų[331], Klaipėdos – „Artojo“, Kėdainių – M. Melnikaitės kolūkių, Žiežmarių MTS susirinkimų[332], kur kolūkiečiai ir MTS darbininkai smerkė tą, kurį prieš pusę metų vadino garbingiausiais vardais, aukštino ir žemai lenkė galvas.

[327] „Tarybų Lietuvos darbo žmonės vieningai ir karštai pritaria TSKP CK Plenumo nutarimui“, *Tiesa,* 1953 m. liepos 22 d., 171 (3154), 2.

[328] „Partijos jėgos ir nenugalimumo šaltinis“, *Tiesa,* 1953 m. liepos 23 d., 172 (3155), 1.

[329] „Partinių komitetų plenumai kartu su partiniu aktyvu“, *Tiesa,* 1953 m. liepos 23 d., 172 (3155), 2.; 173 (3156), 2.

[330] *Valstiečių laikraštis,* 1953 kovo 8 d., 29 (1043), 3; kovo 9 d., 30 (1044), 3; kovo 11 d., 31 (1045), 3.

7.3. N. Chruščiovo agrariniai žingsniai

1953 m. rugpjūčio 7 d. prasidėjo SSRS Aukščiausiosios Tarybos sesija, kurioje pranešimą skaitė Ministrų Tarybos pirmininkas G. Malenkovas. Jis pažymėjo, kad laikas atsisakyti tokios politikos, kai svarbiausi valstybės resursai skiriami sunkiajai pramonei, o lengvoji bei maisto pramonė nustumiamos į šoną. Pateikė skaičius, rodančius šią tendenciją. 1929–1952 m. sunkiajai pramonei skirta 638 milijardai rublių, lengvajai – 72 milijardai, žemės ūkiui – 94 milijardai rb. G. Malenkovas žadėjo per 2–3 metus aprūpinti gyventojus maisto ir buities prekėmis (mėsa, sviestu, drabužiais, baldais, avalyne ir t. t.). *„Uždavinys yra griežtai pasukti liaudies vartojimo reikmenų gamybos reikalą, užtikrinti spartesnį lengvosios ir maisto pramonės vystymąsi“,* – sakė jis pranešime[333].

Be eilinio tuščiažodžiavimo, G. Malenkovas pasakė daug dalykų, aktualių kaimo gyventojams: padidinti paruošų kainas mėsai, pienui, vilnai, bulvėms, daržovėms. Įvykdžius paruošas šiuos produktus supirkti kainomis, artimomis turgaus kainoms. Numatyta sumažinti mokesčius už žemę. Įvykdžius šias priemones, kolūkiečių pajamos padidės 13 milijardų rublių.

Bet tai dar ne viskas. Valstybė, sakė G. Malenkovas, 1953 m. padidins indėlius į žemės ūkį iki 52 milijardų rublių, plius kolūkiai gaus 3,5 milijardo kreditų statyboms, gyvuliams ir technikai įsigyti.

Bet svarbiausia, kad pirmą kartą konkrečiai pradėta kalbėti apie žemės ūkio specialistus. Vyriausybė nusprendė, jog padėtis nenormali, kai kolūkiuose nėra agronomų, zootechnikų, veterinarijos gydytojų. Numatyta MTS įdarbinti ūkių specialistus, maždaug po 1–2 kiekvienam kolūkiui. Kiekvienas specialistas aptarnautų vien jam priskirtą kolūkį, o algą jam mokėtų MTS buhalterija iš valstybės biudžeto[334].

[331] *Tiesa,* 1953 liepos 22 d., 171 (3154), 2.

[332] *Tiesa,* 1953 liepos 23 d., 172 (3155), 2.

[333] „TSR Sąjungos Ministrų Tarybos Pirmininko draugo G. M. Malenkovo kalba“, *Valstiečių laikraštis,* 1953 m. rugpjūčio 12 d., 95 (1109), 1–4.

[334] *Ibid,* 2.

Praėjo mėnuo ir Lietuvos laikraščiuose pasirodė lengvosios ir maisto pramonės ministro S. Filipavičiaus straipsnis[335], kuriame jis Lietuvos Vyriausybės vardu 1953 m. žadėjo padidinti maisto produktų gamybą: žuvies – 20 tūkst. t, konservų – 3 mln. indelių, makaronų – 1 600 t, dešrų – 800 t, iš viso planą viršyti 100 mln. rb. Lietuva viena pirmųjų skubiai ėmėsi vykdyti naujuosius N. Chruščiovo planus.

Tai buvo tik pradžia. Rugsėjo 3–7 d. SSKP Centro Komiteto plenume žemės ūkio klausimais pagrindinį pranešimą padarė N. Chruščiovas[336]. Šį kartą žemės ūkio adresu vietoje pagyrų pasipylė kritika. Mažas derlingumas, labai bloga gyvulininkystės būklė, žemas produktyvumas, gyvulininkystė nemechanizuota. Dideli nuostoliai dėl gyvulių kritimo Kazachijos, Kirgizijos respublikose, Kalugos, Kostromos, Novosibirsko, Smolensko srityse ir daugelyje kitų vietų. MTS dirba neefektyviai[337].

Sunku išvardyti visas veiklos sritis, kuriose suvažiavimai numatė reformas. Dalis jų – ta pati propaganda, kaip ir anksčiau, paskaninta euforiniais pažadais. Tačiau šalia tuščiažodžiavimo nuskambėjo racionalių minčių, galinčių padėti kolūkiams, ypač dėl specialistų. Partija pagaliau suprato, kad stambus ūkis, vadovaujamas mažamokslio pirmininko, neturinčio nei agronomo, nei zootechniko, nei žmogaus, išmanančio apie mechanizaciją, niekada nepasieks gerų rezultatų.

Plenumas pažymėjo, kad Sovietų Sąjungoje iš 350 tūkstančių žemės ūkio specialistų, įgijusių aukštąjį ir vidurinį išsilavinimą, kolūkiuose dirbo tik 18,5 tūkstančio ir 50 tūkstančių MTS[338]. Iš 94 tūkstančių pirmininkų aukštąjį mokslą įgiję tik 2,4 tūkstančio, o specialų vidurinį – 14,2 tūkstančio. Visas jėgas reikia skirti kadrų klausimams.

Neužmiršti ir kolūkiečiai. Nutarta nurašyti visas jų skolas, o kolūkiai už gautą gyvulininkystės produkciją 25 proc. pajamų turi pervesti į bankuose atidarytas kolūkiečių avansavimo sąskaitas. Tų 25 proc. negalima panaudoti kitiems tikslams, tik atlyginimams. Kiekvieną ketvirtį kolūkiečiams skirti piniginį avansą[339]. Daug priemonių numatyta dėl bulvių, daržovių auginimo ir pardavimo. Numatytos įvairios statybos lengvatos. Nurodyta MTS mechanizatoriams mokėti iki 8 rb už darbo dieną, o prikabinėtojui – 2,5 rb[340]. Plenume pirmą kartą iškelta mintis dėl kukurūzų plataus panaudojimo pašarams. Jų auginimo arealą numatyta pastūmėti į šaltesnius rajonus: Pabaltijį, Baltarusiją, Tolimuosius Rytus, Kazachstaną ir kitus[341].

Matyt, N. Chruščiovas svajojo žemės ūkį pakelti labai greitai ir labai gerai. Plenumai, bendri SSKP CK ir Ministrų Tarybos posėdžiai pasipylė kaip iš gausybės rago. Rugsėjo mėnesį plačiausiu mastu iškeltas klausimas „Dėl priemonių gyvulininkystei šalyje toliau išvystyti ir dėl gyvulininkystės produktų privalomųjų pristatymų valstybei normų sumažinimo kolūkiečių, darbininkų ir tarnautojų ūkiams“. Numatyta iki spalio 1 d. pasiekti šiuos dydžius: 29,2 mln. karvių, iš jų tik 11,5 mln. kolūkių fermose, 1,6 mln. – valstybiniuose ūkiuose, o kitos 16,0 mln. – pas kolūkiečius ir kitus individualinius gyvulių savininkus[342]. Valstybės indėlis į bendrą pieno gamybą labai mažas, todėl būtina 1954 m. karvių skaičių tiek kolūkiuose, tiek kolūkiečių ūkiuose padidinti iki 10 proc. ir primelžti iš kiekvienos karvės po 1 400 l pieno. Pradėti kurti specializuotus paukštininkystės ūkius. Paukštininkystės fermų reikšmę ir paukštienos mėsos kiekio padidėjimą Sovietų Sąjungos žmonės pajuto po 3–4 metų, nes paukštininkystei valstybė skyrė rimtą dėmesį ir negailėjo lėšų.

Nutarta nurašyti visus kolūkių gyvulininkystės produktų įsiskolinimus ir nustatyti tvirtas paruošų kainas: jautienos gyvojo svorio – 1,5 rb, kiaulienos gyvojo svorio – 3,2 rb, vištienos – 5 rb, pieno – 55 kp/l, sviesto – 9 rb, lydyto sviesto – 12 rb/kg[343].

Įvykdžius prievolinius pristatymus už viršplaninius žemės ūkio produktus mokėti tokias kainas: jautiena ir aviena – 4 rb/kg, kiauliena – 7 rb, paukštiena – 8,5 rb, pienas – 1,2 rb/l, o Maskvos, Leningrado ir Krymo kurortų zonoje mokėti už pieno litrą po 1,5 rb[344].

Nustatyti tokias paruošų normas kolūkiams nuo kiekvieno ha: mėsos – 4 kg, vilnų – 520 g, pieno – 16 l, kiaušinių – 17.[345]

Nustatytos paruošų normos kolūkiečių kiemams per metus – skirtingos atskiriems Sovietų Sąjungos regionams[346]. Nutarta, kad kolūkiai ir kolūkie-

[335] S. Filipavičius, „Už naują lengvosios ir maisto pramonės pakilimą“, *Tiesa,* 1953 m. rugsėjo 5 d., 210 (3193), 3.

[336] „Dėl priemonių TSRS žemės ūkiui toliau išvystyti. TSKP CK Plenumo nutarimas, priimtas 1953 m. rugsėjo 7 d. pagal drg. N. S. Chruščiovo pranešimą“, *Valstiečių laikraštis,* 1953 m. rugsėjo 16 d., 110 (1124), 1–4.; rugsėjo 18, 111 (1125); rugsėjo 20, 112 (1126).

[337] Никита Сергеевич Хрущев, *Dėl priemonių TSRS žemės ūkiui toliau išvystyti: pranešimas TSKP CK Plenume 1953 m. rugsėjo 3 d.* (Vilnius: „Tiesos” leidykla, 1953).

[338] *Ibid,* 61.

[339] „Dėl priemonių gyvulininkystei šalyje toliau išvystyti ir dėl gyvulininkystės produktų privalomųjų pristatymų valstybei normų sumažinimo kolūkiečių, darbininkų ir tarnautojų ūkiams. TSRS Ministrų Taryboje ir TSKP Centro Komitete“, *Tiesa,* 1953 m. rugsėjo 27 d., 229 (3212), 2.

[340] „Dėl priemonių TSRS žemės ūkiui toliau išvystyti. TSKP CK Plenumo nutarimas, priimtas 1953 m. rugsėjo 7 d. pagal drg. N. S. Chruščiovo pranešimą“, *Tiesa,* 1953 m. rugsėjo 13 d., 217 (3200), 3.

[341] Хрущев, *op cit.,* 23–24.

[342] „Dėl priemonių gyvulininkystei šalyje toliau išvystyti... (Nr. 229)“ *supra note,* 339: 1–3.

[343] „Dėl priemonių gyvulininkystei šalyje toliau išvystyti ir dėl gyvulininkystės produktų privalomųjų pristatymų valstybei normų sumažinimo kolūkiečių, darbininkų ir tarnautojų ūkiams. TSRS Ministrų Taryboje ir TSKP Centro Komitete“, *Tiesa,* 1953 m. rugsėjo 26 d., 228 (3211), 1.

[344] *Ibid,* 2.

[345] *Ibid,* 1.

[346] *Ibid,* 2.

čiai turi gauti savo reikmėms išseparuotą pieną, ne mažiau kaip 50 proc., o atskirais atvejais – 100 proc. Pradėta pardavinėti kolūkiams ir kolūkiečiams koncentruotuosius pašarus, leisti nusipirkti 0,5 kg koncentruotųjų pašarų už pristatytą litrą viršplaninio pieno[347].

Daug priemonių dėl bulvių bei daržovių plotų išplėtimo ir derlingumo padidinimo, kolūkinės statybos, dėl lengvatų invalidams ir buvusiems kariams, gyvenantiems kolūkiuose[348].

Dar vienas svarbus punktas buvo dėl MTS. Nuspręsta, kad kiekvienas kolūkis turi turėti 1–2 žmones ūkio specialistus, kuriems atlyginimus moka MTS. Čia kurti laboratorijas, aprūpintas įrengimais, steigti sėklininkystės agronomų etatus ir pasirinkti tam reikiamus žmones[349].

Tvirtų kainų nustatymas, prievolių sumažinimas ir viršplaninės produkcijos atskyrimas nuo paruošinės produkcijos patraukė Lietuvos kolūkiečių dėmesį. Žinoma, turguje už sviestą ir mėsą galima buvo gauti truputį daugiau, bet čia davė koncentruotuosius pašarus, o tai leido laikyti daugiau gyvulių, gauti daugiau pajamų. Tai pasakytina ir kolūkių atžvilgiu. Juk seniau už paruošinio pieno litrą mokėjo 5–7 kapeikas, o dabar – 55. Už viršplaninį pieną – 1,2 rb. Lietuvos kaimo žmonės mokėjo skaičiuoti ir visa ši aritmetika jiems tiko. Dabar apsimokėjo parduoti ne tik pieną, bet ir vieną kitą bekoną.

N. Chruščiovas žengė tvirtu žingsniu, žemės ūkį plačiai užkabindamas reformų kabliu. Netrukus priimtas nutarimas dėl kolūkinės prekybos, skatinančios kolūkius pardavinėti gyvulininkystės produktus miestuose, savo įkurtose parduotuvėse. Štai kur buvo galimybė pasireikšti lietuviškam charakteriui: daugelis priemiestinių ūkių įsteigė tokias parduotuves, nors ir nedideles, bet savas.

1954 m. vasario mėn. vyko plenumas dėl grūdų gamybos ir vėl pranešimą skaitė N. Chruščiovas[350]. Atrodė, nebuvo kito vadovo, taip gerai išmanančio žemės ūkį. Visiems buvo aišku, kad reikėjo Heraklio jėgų išjudinti baisų sąstingį plačioje imperijoje. Mažai grūdų – atidavus valstybei jų beveik nelikdavo pašarui; sumažėjo karvių skaičius (turėjo padidėti!), palyginti su 1940 m.; 3,8 milijonais ha sumažėjo pasėlių plotas, tarp jų vienu milijonu ankštinių kultūrų. Dirvonai ėmė stelbti dirbamas žemes. Mažai buvo auginama bulvių, daržovių. Pirmą kartą pasigirdo žodis „plėšiniai“. N. Chruščiovas siūlė per artimiausius dvejus metus išplėsti grūdinių kultūrų pasėlius 13 mln. ha įdirbant dirvonuojančias žemes Kazachijos SSR šiaurės rytų srityse, Vakarų Sibire, Uralo, taip pat Pavolgio ir iš dalies šiaurės Kaukazo rajonuose bei kitur[351]. Tai

[347] *Ibid*

[348] „Dėl priemonių bulvių ir daržovių gamybai bei paruošoms padidinti kolūkiuose ir tarybiniuose ūkiuose 1953–1955 metais“, *Tiesa*, 1953 m. rugsėjo 29 d., 230 (3213), 1–3.

[349] „Dėl priemonių mašinų-traktorių stočių darbui toliau pagerinti“, *Tiesa*, 1953 m. spalio 1 d., 232 (3215), 1–3.

[350] Никита Сергеевич Хрущев, *Dėl tolesnio grūdų gamybos padidinimo šalyje ir dėl dirvonų bei plėšinių įsisavinimo: pranešimas TSKP Centro Komiteto Plenume 1954 m. vasario 23 d.* (Vilnius: „Tiesos“ leidykla, 1954).

[351] *Ibid*, 8–15.

toks plotas, kokį apsėja kviečiais Anglija, Belgija, Olandija, Danija ir Austrija kartu. Numatyta[352]: „nugabenti 1954 metais į naujų žemių įsisavinimo rajonus 120 tūkstančių traktorių <...> 10 tūkstančių kombainų ir atitinkamą skaičių traktorinių plūgų, sėjamųjų, sunkiųjų lėkštinių akėčių, kultivatorių ir kitų žemės ūkio mašinų“, sukomplektuoti naujas MTS, tarybinius ūkius, parinkti mechanizatorius, specialistus. Persikeliantiems mokėti 3 mėnesių pašalpas ir apmokėti persikėlimo išlaidas. Dirbantiems plėšiniuose mokėti 15–25 proc. priedą. Be grūdų ūkių, čia steigti daržininkystės, medvilnininkystės, sodininkystės ūkius, kartu vystant gyvulininkystę. N. Chruščiovas iš tribūnos piktai šaukė, kad svarbiausias – kadrų klausimas. Be kvalifikuotų ryžtingų vadovų – reikalai nepajudės iš vietos.

Plenumai su „kietais“ nutarimais vyko vienas po kito. Visų jų neminėsime, nors juose daug teigiamų dalykų. Bet žodžiai dar ne viskas – svarbu, kaip juos įgyvendinti. Iš tokių svarbesnių nutarimų reikia paminėti Lietuvos SSR MT 1954 m. spalio 21 d. nutarimą Nr. 731 „Dėl statybai skiriamų surenkamųjų gelžbetoninių konstrukcijų ir detalių gamybos išvystymo“[353], kuriuo nutarta įpareigoti ministerijas, žinybas, projektavimo ir statybos organizacijas vadovautis SSKP CK ir SSRS Ministrų Tarybos 1954 m. rugpjūčio 19 d. nutarimu Nr. 1804 ir vykdyti jį. Tenka pažymėti, kad pastarasis nutarimas buvo vykdomas ir netrukus SSRS miestai subaltavo blokiniais namais: menkos kokybės, neišvaizdžiais, bet tai buvo butai, kurių nuo karo pabaigos laukė milijonai žmonių ir jų lūkesčiai pildėsi.

Kolūkių derlių mažindavo plintantys pasėlių nuganymas ir išvažinėjimas. Posodybinio sklypo žemės neužtekdavo asmeninio ūkio gyvuliams išlaikyti. Neretas kolūkietis savo gyvulius įleisdavo pasiganyti į kolūkinius pasėlius buvusioje savo žemėje. Sudarant didelius pasėlių masyvus kolūkiuose buvo išartos ūkininkų žemės sklypų ribos (ežios) bei ūkiniai keliai. Kolūkiečiai senuoju įpročiu važiuodavo buvusiais laukų keliukais arba tiesiausiu keliu per pasėlius. Tai vyko ir visoje Sovietų Sąjungoje: „ne mano žemė – ne mano pasėliai“. 1955 m. sausį priimtas SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo įsakas dėl atsakomybės už pasėlių nuganymus kolūkiuose ir tarybiniuose ūkiuose. Įsakas paskelbtas ir sovietinės Lietuvos rajoninėje spaudoje. Numatytos baudos: už avį – 25 rb, už galviją, arklį – 50 rb, už važiavimą per pasėlius arkliais – 50 rb, traktoriumi, kombainu – 100 rb. Baudas skyrė apylinkės taryba pagal pateiktą aktą. Tai buvo drausminančios priemonės[354].

[352] *Ibid*, 11–17.

[353] „Dėl statybai skiriamų surenkamųjų gelžbetoninių konstrukcijų ir detalių gamybos išvystymo. Lietuvos TSR MT 1954 m. spalio 21 d. Nutarimas Nr. 731“, In *Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys. t. 4* (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957), 638–644.

[354] „TSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo Įsakas dėl atsakomybės už pasėlių nuganymus kolūkiuose ir tarybiniuose ūkiuose“, Po Spalio vėliava, 1955 m. sausio 27 d., 8 (444), 2.

Sausio mėnesį (1955 m.) įvyko plenumas gyvulininkystės klausimais. Pranešimą, kaip jau įprasta, skaitė N. Chruščiovas. Svarbiausia – pašarai, todėl plėšinių plotai turi siekti 28–30 mln. ha (!)[355] Plėšinių resursų privalėjo ieškoti kiekviena respublika. Kukurūzai tapo svarbiausia kultūra, kurios numatyta gauti po 45 cnt/ha grūdų ir 300 cnt/ha žaliosios masės. Nė vieno kolūkio be kukurūzų pasėlių! Pranešime N. Chruščiovas reikalavo mėsos, ypač kiaulienos. Kolūkiai turėjo auginti kumpines, bekonines ir mėsines kiaules. Terminas „kumpinės“ greitai pakeistas į „lašininės“[356]. N. Chruščiovas pareiškė, jog valstybė gamins 65 mln. t kombinuotųjų pašarų, arba 6,5 karto daugiau negu 1953 m.[357] Galima abejoti tokiu staigiu padidėjimu, bet principas teisingas: be specialių pašarų gyvulininkystės produkcijos nepadidinsi. Buvo pasukta teisinga linkme.

1955 m. kovo 25 d. SSKP CK ir SSRS Ministrų Taryba priėmė kreipimąsi ir nutarimą „Apie priemones tolimesniam kolūkių stiprinimui vadovaujančiais kadrais“[358], kuriame numatyta parinkti nemažiau 30 tūkstančių savanorių vadovaujančiam darbui kolūkiuose. „30-tūkstantininkai“ – įmonių ir organizacijų, partinių ir sovietinių įstaigų darbuotojai pasiųsti į kaimą 1955–1957 metais vadovauti ekonomiškai silpniems ir atsiliekantiems kolūkiams. „30-tūkstantininkai“ dažniausiai – geri darbo organizatoriai. Aišku, tarp jų pakliuvo daug neišmanėlių, girtuoklių, tačiau dauguma paliko ryškų pėdsaką kolūkių istorijoje. Jų atlyginimas pagal to meto sąlygas buvo labai geras – 3 000 rb per mėnesį pirmaisiais metais, antraisiais ir trečiaisiais mažesnis, na, o po trejų metų jau turėjo mokėti kolūkis, atsižvelgdamas į savo išteklius. N. Chruščiovas tikėjo, kad per trejus metus galima kolūkį ištraukti iš atsilikimo. Deja, ši prielaida geriausia pasitvirtino tik Pabaltijyje ir labai silpnai Rusijos bei kitų respublikų ūkiuose.

Maždaug taip rutuliojosi ūkinis Sovietų Sąjungos gyvenimas iki XX SSKP suvažiavimo (1956), smarkiai pakeitusio politinį šalies gyvenimą. N. Chruščiovas degte degė noru pakeisti ne tik žemės ūkį, pramonę, mokslą, bet ir moralines-dorovines normas. Jis sviedė žmonėms vieną nutarimą po kito, net nepagalvojęs, kad priimti nutarimą – tai viena, o jį įgyvendinti – visai kas kita. N. Chruščiovo garbei reikia pasakyti, kad dalis nutarimų buvo įgyvendinti, o dalis net negalėjo materializuotis, nes nepakako ne tik valstybinių resursų, bet ir organizacinių gebėjimų. Tačiau svarbiausia, kad šie nutarimai pasėti rytietiškoje dirvoje prasmego abejingumo liūne. Taip atsitiko ir su kai kuriais net protingais N. Chruščiovo pasiūlymais.

[355] Никита Сергеевич Хрущев, *Dėl gyvulininkystės produktų gamybos padidinimo: pranešimas TSKP Centro Komiteto Plenume 1955 metų sausio 25 d.* (Vilnius: Tiesos“ leidykla, 1955), 14.

[356] *Ibid,* 28–29.

[357] *Ibid,* 37.

[358] „Постановление цк кпсс и совета министров ссср о мерах по дальнейшему укреплению колхозов руководящими кадрами“, *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986), t. 8, 1946–1955* (Москва: Политиздат, 1985), 499–504.

7.4. Kolūkių veiklos problemos

Trumpai aptarę pirmųjų N. Chruščiovo valdymo metų (1953–1955) partijos bei vyriausybės nutarimus, pamėginkime apžvelgti to laikotarpio kolūkių gyvenimą Lietuvoje ir kaip tie nutarimai buvo įgyvendinti. Negalima pamiršti, kad Lietuvos kaimo žmogus net ir sunkiausiomis sąlygomis nenuleisdavo rankų ir mokėdavo pasinaudoti menkiausia galimybe. Tų galimybių N. Chruščiovas numetė nemažai, bet jomis daugiausia pasinaudojo lietuviai, estai ir labai mažai plačiosios Sovietų Sąjungos kaimo žmonių.

Tuščiažodžiavimas, suklestėjęs SSRS J. Stalino metais, paliko pėdsakus ir Lietuvoje. Nenuostabu, kad pirmaisiais N. Chruščiovo valdymo metais išliko tokia pati rutina kaip ir ankstesniaisiais. Na, numirė J. Stalinas, ir kas toliau? Jį pakeis kitas despotas, nieko nesuprantantis apie žemės ūkį bei ekonomiką, o mums reiks vargti tokį pat vargą. Taip galvojo kolūkiečiai, nieko gero nesitikėdami.

1953 m. sausio mėnesį paskelbti Lietuvos valstybinio plano įvykdymo rezultatai. Iš jų sužinome, kad Lietuva 1952 m. sviesto gamybą įvykdė 84 proc., mėsos – 83 proc., žuvies – 86 proc., smulkaus cukraus – 62 proc.[359] 1953 m. respublika neįvykdė grūdų, mėsos, pieno, bulvių ir kitų žemės ūkio produktų paruošų plano[360]. Kiekvienais metais kartojosi šie dalykai. Gamyba vis mažėjo, ir stalas darėsi vis tuštesnis.

Tuo metu laikraščiai rašė[361], kad buvo nemažai kolūkių, kurių laukuose nenuimti javai, blogai prižiūrimi gyvuliai, nesukomplektuotos fermos. Daugelyje ūkių iš karvės primelždavo tik po 750 l pieno.

Spaudoje aprašyta, kaip Jiezno rajone kolūkio pirmininkas J. Navašinskas išgrobstė 14 ha linų. Partijos Jiezno rajono žemės ūkio skyriaus vedėjas Bernatonis užtarė tokius pirmininkus, juos toleravo ir gynė. Aprašomas neūkiškumas Kazlų Rūdos MTS. Dirbtuvės be durų ir langų, apleisti bendrabučiai, neremontuojami traktoriai bei žemės ūkio mašinos. Tokie straipsniai kartojosi kiekviename laikraščių numeryje, jie kalbėjo apie didžiulį apsileidimą ir neūkiškumą. Daugelyje kolūkių apleistos fermos, gyvuliai laikomi pusbadžiu, pašarai dedami ne į ėdžias, o metami po kojomis. Būna dienų, kai gyvuliai nešeriami ir negirdomi. Daug kur nėra pastovių melžėjų bei šėrėjų, o šiuos darbus dirba visi kolūkiečiai iš eilės. Koks darbas – tokie ir rezultatai. Kazlų Rūdos rajono „Stalino keliu“ kolūkyje melžėja Brokertienė iš 7 melžiamų karvių primelžia tik 5 l pieno. Kaišiadorių rajono Aitekonių kolūkio žmonės pasakoja korespondentui, kad būna dienų, kai ėdžiose nėra nė šiaudelio pašarų. Ypač išlįsdavo yla iš maišo sudarinėjant metines ataskaitas. Kai kurie kolū-

[359] „Dėl 1952 metų Valstybinio plano Lietuvos TSR liaudies ūkiui išvystyti įvykdymo rezultatų“, *Valstiečių laikraštis,* 1953 m. sausio 30 d., 13 (1027), 2.

[360] „Lietuvos komunistų partijos VIII suvažiavimas“, *Komunistas,* 2 (446) (1954): 5.

[361] Kolūkių veiklos problemos skyrelyje iliustruojamos *„Komunisto“, „Tiesos“* ir *„Valstiečių laikraščio“* 1953–1955 metų medžiaga.

kiai 1954 m. užbaigė nebaigę kūlimo, nesupylę sėklų, nesudarę visuomeninių fondų, neavansavę kolūkiečių už darbą. Tai Tauragės rajono „Raudonosios vėliavos“, Dotnuvos rajono „Tiesos“, Kavarsko – „Pergalės“, Druskininkų – „Tarybinio artojo“ ir daugelis kitų.

Negalima teigti, kad tokia padėtis buvo visuose kolūkiuose, bet 80 proc. kolūkių ir 70 proc. MTS beviltiškai kapstėsi tose pačiose bėdose, niekaip nepajėgdami iš jų išbristi[362].

Dauguma MTS skendėjo neūkiškume ir nepritekliuose. Blogos, sukiužę dirbtuvės, kur pro išmuštus langus ir nesandarias duris švilpė vėjas, prasta darbo drausmė, kadrų trūkumas, nuolat vėluojantys darbai. Kiekvieną sėją, derliaus nuėmimą, rudens arimą MTS sutikdavo lyg iš medžio išpuolę – nesutvarkyta technika, nesukomplektuoti kadrai. Vargas kolūkiui, patikėjusiam jų pažadais! Toks ūkis likdavo ir nepasėjęs, ir nenupjovęs, ir nesuaręs. Tekdavo naudoti arklius, kurie buvo patikimesni už techniką. 1953 m. rudenį spaudoje rašyta, kad Širvintų rajono A. Puškino kolūkyje visi traktoriai stovi sugedę, N. Vilnios rajono „Pergalės dienos“ kolūkyje iš 500 ha MTS jėgomis suarta tik 10 ha. Gruodžio 17 d. rašoma, kad Kazlų Rūdos rajono „Stalino keliu“ kolūkyje traktorininkai Pauža, Amrasas, Pridotkas paliko traktorius laukuose, kur jie stovi įšalę dirvose. Traktorininkai negavę atlyginimo kelis mėnesius. Štai 1954 m. priartėjus pavasario darbų sezonui Vievio MTS buvo suremontavusi tik 23 proc. technikos, Pagėgių – 25 proc., Šaukėnų – 26 proc., Šilutės – 27 proc., Raseinių – 2,8 proc. ir t. t.

Tokių apsileidimo pavyzdžių – tūkstančiai. MTS, kaip pagrindinė mechanizuota jėga, turėjusi atlikti svarbiausius darbus kolūkiuose, to nesugebėjo. Nenuostabu, kad kolūkiai labiau pasitikėjo arkliais. Marijampolės rajono Černiachovskio kolūkio pirmininkas B. Adomavičius, paėmęs dvare buvusius du „Buldog“ markės ratinius traktorius, ėmė juos naudoti lauko darbams ir gana sėkmingai: nei jie gedo, nei stovėjo. Tačiau kilo baisus triukšmas – kaip kolūkis gali juos naudoti, jei mechanizuoti darbai priklauso MTS kompetencijai. Po ilgo ginčo kolūkis pasidavė ir atsisakė turėtos technikos.

Tik vienas kitas kolūkis, vystęs daržininkystę, linininkystę ar kitas ūkio šakas, gaudavo daugiau kaip milijoną rublių pajamų, o tai tuo metu buvo labai puikūs rezultatai. Tai Linkuvos rajono „Nemuno“ (linininkystė), Vilniaus rajono „Naujo kelio“ (daržininkystė), Žagarės rajono „Pergalės“ (sėklininkystė) kolūkiai. Iš kiaulininkystės 1953 m. Dotnuvos rajono „Aušros“ kolūkis gavo

[362] Tuo metu vienas iš monografijos autorių – Pranas Sasnauskas – dirbo korepsondentu Kazlų Rūdos rajono laikraštyje ir rengdavo straipsnius *„Valstiečių laikraščiui“* ir *„Kauno tiesai“* bei pats matė tą padėtį. Dažnai ji buvo blogesnė nei rašoma monografijoje.

893 tūkstančių rublių pajamų[363]. Smarkiai prasiveržė į priekį Marijampolės rajono „Šešupės“ kolūkis. Jie pirmieji griebėsi veislininkystės darbo, laikydami Lietuvos juodmarges karves ir Lietuvos baltąsias kiaules. 1954 m. jau turėjo 187 galvijus, iš jų 77 melžiamas karves, 169 kiaules, 152 avis, daugiau kaip 2 000 paukščių. Kolūkyje buvo elektrinė, lentpjūvė, mechaninės dirbtuvės, gyvenvietėje pradėti statyti namai. Pieno primilžiu jie pirmavo Lietuvoje. Tiek kolūkio pirmininkas J. Miežlaiškis, tiek zootechnikas J. Romančiuckas parodė neeilinius organizacinius gabumus[364]. Sumanių darbštuolių jau buvo, bet juos skaičiavo ant rankos pirštų.

Pagal 1953–1955 m. kolūkinius rezultatus akivaizdu, kad 1953 m., nors ir po J. Stalino mirties, mažai kuo skyrėsi nuo ankstesniųjų. Tačiau 1954–1955 m. jau pradėjo jaustis N. Chruščiovo reformų vėjai. Kai kurie poslinkiai (prievolių sutvarkymas, kainų pakėlimas, viršplaninės produkcijos brangesnis supirkimas, kombinuotųjų pašarų skyrimas) jautėsi stipriau, o kiti liko daugiau deklaratyvaus pobūdžio. Okupuotos Lietuvos valdžia kiekvieną CK plenumą vertino pozityviai, žiūrėjo, ką galima pritaikyti savo respublikoje, kaip realizuoti gausius Maskvos pažadus.

7.5. Sunkūs mokslo žingsniai į kolūkius

Prieš aptariant pirmųjų N. Chruščiovo valdymo metų reformų įtaką Lietuvos kolūkiams, būtina paminėti, kas daryta žemės ūkyje priartinant mokslą prie gyvenimo, stengiantis pagerinti žemę ir pakelti žemdirbystės kultūrą. Žinoma, tai itin kuklūs žingsniai, bet tų darbų Lietuvoje padaryta daugiau nei kitose SSRS respublikose. Pamėginkime juos trumpai panagrinėti.

Lietuvos mokslų akademijos Žemės ūkio mokslinio tyrimo institutas įkurtas 1946 m. Vilniuje. Institutas veikė 1946–1952 m. Institutas 1952 m. pertvarkytas į du savarankiškus: Žemdirbystės ir dirvožemio institutą ir Gyvulininkystės ir veterinarijos institutą[365].

Žemės ūkio mokslinio tyrimo institutas pradėjo darbą labai sunkiu, pačiu žiauriausiu kaimo naikinimo laikotarpiu, kai mažai kam rūpėjo žemė, jos panaudojimas, o galvą graužė vienas rūpestis – kaip išlikti pačiam. Institutas darbą pradėjo nuo menkos bazės, kai derlingumas ūkiuose buvo pasibaisėtinas. Pavyzdžiui, *„1955 m. vidutinis javų derlius respublikoje buvo apie 3 cnt/ha.*

[363] Petras Mielinis, „Po 2.038 kilogramus kiaulienos nuo 100 hektarų ariamos žemės“, *Tiesa,* 1954 m. sausio 10 d., 8 (3299), 3.

[364] „Į naujus kolūkio visuomeninio ūkio pasiekimus. Visasąjunginės žemės ūkio parodos dalyviai“, *Tiesa,* 1954 m. liepos 30 d., 179 (3470), 3.

[365] „Žemės ūkio institutas“, In *Visuotinė lietuvių enciklopedija. t. 25* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014), 716.

Keturis kartus mažesnis negu buržuaziniais metais. Tai ne krizė, o nelaimė.“[366] Kad devintame dešimtmetyje kolūkiai kūlė po 50 ir daugiau centnerių grūdų iš ha – didelis augalininkystės srities specialistų, pradėjusių darbą kolūkių kūrimosi pradžioje, nuopelnas.

1949 m. Žemės ūkio mokslinio tyrimo institutas pradėjo dirvožemio tyrimus. Tais metais dirbo viena dirvožemininkų grupė, o vėlesniu N. Chruščiovo valdymo laikotarpiu (1958 m.) jau buvo penkios grupės ir 77 darbuotojai. 1947 m. prie MTS suorganizuotos dvi agrocheminės laboratorijos, o 1955 m. jų jau buvo 39. Dirvožemio tyrimo darbai nuolat plėtėsi. Buvo projektuojamos ir pradėtos taikyti sėjomainos, nustatytos žemės tręšimo ir dirbimo sistemos, rinkti detalūs duomenys, leidžiantys sužinoti kiekvieno žemės ploto mechaninę ir cheminę sudėtį, ariamo sluoksnio gylį, drėgmės režimą ir kitus faktorius. Jau 1955 m. penkiolikoje rajonų (Jiezno, Joniškio, Kaišiadorių, Kauno, Kretingos, Kavarsko, Prienų, Radviliškio, Vilkijos ir kt.) baigtas visų kolūkių ir tarybinių ūkių dirvožemio tyrimas.

Kolūkių žemių sausinimas prasidėjo įsteigus Melioracijos mašinų stotis (MMS). Sovietinėje Lietuvoje MMS veikė 1949–1963 m. Rengė ir remontavo drenažo sistemas, o nuo 1959 metų dar ir kultūrino žemes. Jų skaičius didėjo: 1951 – penkios; 1955 – dešimt; 1963 – 41 stotis[367]. 1963 metais jas pakeitė melioracijos statybos valdybos (MSV). Be to, buvo melioraciniai būriai, bet jų darbų apimtys mažos ir kolūkiams jie nedaug ką padėjo, nes neturėjo technikos, specialistų ir net paprastų darbininkų. Su MMS kūrimu augo ir plėtėsi sausinimo darbai. Melioracija – galingas svertas, pakėlęs žemės ūkio derlingumą ir suteikęs Lietuvai prioritetinę padėtį visoje SSRS. Tačiau melioracijos ekologinis ir socialinis vertinimas yra nevienareikšmis.

Nelengvomis sąlygomis ėmėsi darbo ir 1952 m. suorganizuotas Gyvulininkystės ir veterinarijos institutas. Tai pačiais metais primilžiai iš karvės siekė apie 1 680 kg. Mėsos (skerdienos) pagaminta 126 tūkst. t, o kiaulienos – 69 tūkst. t.[368] Tai po keliolika gramų vienam Lietuvos gyventojui dienai. O juk ta mėsa iškeliaudavo į „plačiąją tėvynę“, o čia likdavo tik didžiuliai įsipareigojimai. Šio instituto darbuotojams teko mokyti paprastos abėcėlės, kad be gerų pašarų – negausi produkcijos. Pašarai, tinkamos laikymo sąlygos ir veisliniai gyvuliai – pagrindiniai dalykai gyvulininkystėje. Tą jie aiškino ne tik kolūkiečiams (kaimo žmonės ir patys tą žinojo), bet ir valdžios pareigūnams.

[366] Vasinauskas, *supra note*, 249: 120.

[367] Povilas Balzarevičius, „Melioracijos mašinų stotys“, In *Tarybų Lietuvos enciklopedija. t. 3* (Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1987), 45.

[368] „Gyvulininkystė“, In *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 4* (Vilnius: Mokslas, 1978), 119, 5, 7 lentelės.

Iki 1956 m. Gyvulininkystės ir veterinarijos institutas veikė Vilniuje[369].

Po 1953 m. CK plenumų ir N. Chruščiovo naujovių sovietinės Lietuvos aukščiausioji valdžia taip pat sujudo ir pakvietė respublikos mokslininkus pasisakyti agrariniais klausimais. Sausio 7 d. Lietuvos SSR mokslų akademijos Gyvulininkystės ir veterinarijos instituto mokslinės tarybos posėdyje buvo aptarti 1953 m. atlikto mokslinio-tiriamojo darbo rezultatai[370]. Nagrinėta, ką daryti kolūkiuose, kad būtų pasiektas darbo efektyvumas ir gaunami geresni rezultatai. Tačiau iš pasitarimo medžiagos matyti, kad šie žmonės dar nesuprato, jog laikas mažinti propagandines kalbas ir pereiti prie konkrečių pasiūlymų bei konkrečių darbų. 1953 m. vasarą 32 kolūkiuose ir 3 tarybiniuose ūkiuose tirtas tvartinis galvijų laikymas. Mokslininkai sakė, kad dėl tokio laikymo primilžiai padidėjo 30–35 proc. Tačiau tai ne mokslininkų, o bolševikų valdžios teiginys. Juk nulėmė ne tvartinis laikymas, o tai, kad karvės buvo sočiai pašertos. Rekomenduoti kolūkiams vasarą karves laikyti tvartuose ir šerti žaliaisiais pašarais, kada kolūkiai neparuošia nė pusės reikiamų pašarų žiemai – prieštarauja logikai ir šeimininkiškumui. O kokios sąnaudos! Toliau kolūkiams siūloma ganyti kiaules žaliuose plotuose, nes pagal mokslininkų nurodymus šis būdas jau taikomas 170 kolūkių. Mokslų akademijos žmonės dar nesuprato, kad laikai keičiasi, negalima kartoti partinių vadovų kvailysčių, o laikas žiūrėti esmės. Panašiai kalbėta ir 1953 m. gruodžio mėn. svarstant apie mokslo paramą žemės ūkiui[371]. Bet J. Matulio, J. Kriščiūno, R. Žebenkos kalbose neatsispindi, kokia yra konkreti parama. Daug K. Markso citatų ir bendrų frazių, bet nėra mokslo pozicijos.

Tačiau to nepasakysi apie daugelį agronomų ir kitų žemės ūkio specialistų, kuriems ta rutina pirmaisiais kolūkių metais buvo įsikyrėjusi iki gyvo kaulo. 1954 m. birželio 6 d. įvyko žemės ūkio darbuotojų pasitarimas Dotnuvoje. Čia valstybinės selekcinės stoties direktorius doc. Jonas Bulavas kalbėjo apie mokslo pasiekimų įdiegimą į gamybą[372]. Tuščios kalbos apie pašarus, jei neprižiūrimi pasėliai. Kol Maskvos funkcionieriai svarstė, kokius mechanizmus pagaminti kovai su piktžolėmis, dotnuviškiai pasitarimo dalyviams demonstravo, kokiomis mechanizuotomis priemonėmis galima naikinti piktžoles, kartu pademonstruodami arklinius purkštuvus. Ne vieno pirmininko ar agronomo akys sužibo išvydus, kad tai nesudėtingas mechanizmas, tik reikia noro. Lietuvos valstybinės selekcijos stoties direktoriaus pavaduotojas agronomas

[369] Vytautas Štuikys, „Gyvulininkystės ir veterinarijos institutas“, In *Visuotinė lietuvių enciklopedija. t. 6* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004), 732–733.

[370] „Mokslininkai – kolūkinei gyvulininkystei“, *Tiesa,* 1954 m. sausio 9 d., 7 (3298), 2.

[371] „Sustiprinti mokslo paramą žemės ūkiui“, *Tiesa,* 1953 m. gruodžio 11 d., 291 (3274), 2–3.

[372] Jonas Bulavas, „Mokslo pasiekimus – į gamybą“, *Tiesa,* 1954 m. birželio 6 d., 133 (3424), 2.

Kostas Bėčius kalbėjo apie bulvių priežiūrą[373], Dotnuvos bandymų stoties vyr. mokslinis bendradarbis doc. Petras Vasinauskas – apie pūdymų įdirbimą[374], Lietuvos valstybinės selekcijos stoties mokslinis darbuotojas Pranas Virbickas – apie cukrinius runkelius[375], o LSSR žemės ūkio ministro pavaduotojas Vytautas Vazalinskas – apie darbo organizuotumą[376]. Susirinkusieji pamatė reikiamus mechanizmus (nors ir primityvius, bet būtinus), trąšas, sužinojo apie agrotechniką ir koks svarbus laiko klausimas: pavėlavus 2–3 dienas, galima katastrofiškai sumažinti derlių, o uždelsus dar ilgiau – visai pražudyti.

Tokie pasitarimai buvo rengiami ir toliau. Juose mažėjo tuščiažodžiavimo, kalbėta apie aktualius dalykus. Laikraščių puslapiuose vis dažniau pasirodydavo autoritetingų žemės ūkio specialistų straipsniai. Jie nešlovino bolševikų partijos, bet kalbėjo proziškomis temomis: apie pašarus, pasėlių priežiūrą, karvių šėrimą, linus, cukrinius runkelius ir kt. Nuolat spausdinti Jadvygos Monstvilaitės nurodymai dėl chemikalų naudojimo kovoje su piktžolėmis. Tie chemikalai menki ir pavojingi, bet jie buvo nauja veiksminga priemonė. „Tiesoje“, „Valstiečių laikraštyje“, „Tarybų Lietuvoje“, net „Komuniste“ nuolat pasirodydavo konkretūs patarimai. Kolūkiečiams, ūkių specialistams racionalius patarimus teikdavo J. Bulavas, P. Vasinauskas, H. Černiauskas, K. Bėčius ir kiti žemės ūkio mokslininkai. Turėjo ką pasakyti ir pačių ūkių agronomai, zootechnikai, veterinarijos gydytojai: Norkus (Kretinga), Čypas (Rumokai), Kaminskas (Kėdainiai), B. Šabanavičius (Dotnuva) bei daugelis kitų. Jeigu anksčiau kiekvienas straipsnis prasidėdavo ir baigdavosi partijos šlovinimu, tai dabar jis buvo skirtas dalykinėms žinioms, konkrečiai temai. Ne tas geras specialistas, kuris moka garsiai garbinti partiją, o tas, kuris išmano žemės ūkį.

7.6. Politiniai vajai ir poslinkiai kolūkių gyvenime[377]

Kada N. Chruščiovas uždegė stiprią kritikos ugnį, mėtydamas priekaištus į kairę ir į dešinę, nuo jo negalėjo atsilikti ir atskirų sovietinių respublikų vadovai. To meto LKP CK ir Ministrų tarybos nutarimuose gausu kritikos, tarsi kas nors kitas padarė tiek blogybių, o ne A. Sniečkus, J. Paleckis, M. Gedvilas. Atrodo, lyg ne bolševikų partija sukūrė kolūkius ir įstūmė kaimiečius į skurdžią baudžiavą.

1955 m. sausio 28 d. „Valstiečių laikraštis“ išspausdino LKP CK sekretoriaus M. Šumausko straipsnį apie padėtį Lietuvos žemės ūkyje. Jame rašoma, kad 1954 m., augindami visų rūšių gyvulius ir paukščius, planą įvykdė tik 327 kolūkiai, arba 18 proc. Galvijų padidinimo planą įvykdė 543 kolūkiai, arba 30 proc., o kiaulių skaičių padidino 1 200 kolūkių, arba 66 proc. Kolūkiai labai blogai apsirūpina pašarais, grobstoma kolūkių žemė, kolūkiečiai mažai gauna grūdų ir pinigų[378]. 1954 m. sausį respublikiniame pasitarime gyvulių žiemojimo klausimais aštriai pasisakė Ministrų Tarybos pirmininkas M. Gedvilas. Respublikoje trūksta pašarų. Klaipėdos, Skuodo, Mažeikių, Salantų, Jiezno, Tauragės, Obelių ir kituose rajonuose stinga ne tik pašarų, bet ir elementarios tvarkos.

1954 m. vasario 16 d. vykusiame LKP VIII suvažiavime – vėl tas pats: žemas galvijų produktyvumas, grobstomi pašarai, žemė, laužoma darbo drausmė. Kritinių straipsnių ir pasisakymų buvo daug, nes ir padėtis buvo labai liūdna. Pasidarė madinga kritikuoti kolūkio pirmininką ir MTS direktorių, tarsi jie vieni viskuo būtų kalti. Apie klaidingą komunistų partijos strategiją ir taktiką žemės ūkyje – nė žodžio[379].

Vykdant Maskvos vadovų nurodymus paspartinti mechanizatorių mokymą nutarta juos ruošti amatų arba FGA (fabrikinio gamybinio apmokymo) mokyklose. 1954 m. veikė 10 žemės ūkio mechanizatorių mokyklų, jos per kelerius metus parengė 3 000 mechanizatorių (traktorininkų, kombainininkų, vairuotojų, šaltkalvių ir kt.). Tačiau skubotas mechanizatorių ruošimas priminė karo sąlygas. Spaudoje dažnai pasirodydavo straipsnių, kritikuojančių jų ruošimo bazę ir žemą mokymo lygį. Raseinių mechanizacijos mokykloje moksleiviai mokomi su iškomplektuota technika, Kauno mokykloje per penkis mėnesius nebuvo nė vienos teorinės pamokos, Šlapaberžės, Veprių bei kitose mokyklose blogos darbo ir buitinės sąlygos, nesutvarkyti bendrabučiai bei mityba. Mokyklose didžiulė netvarka, mašinos paliktos dirvose[380]. Iš netvarkingos mokyklos aplinkos moksleiviai pakliūdavo į dar netvarkingesnę MTS aplinką. Formuodavosi abejingas požiūris – et, kaip yra, taip gerai.

Vykdant SSKP CK rugsėjo plenumo (1953) nutarimus Lietuvoje tiesiai į kolūkius, MTS ir tarybinius ūkius buvo nukreipti keli šimtai žemės ūkio ir kitų sričių specialistų[381]: agronomų, zootechnikų, veterinarijos gydytojų, mechanikų. Daugiausia – agronomų. Jei mechanikai likdavo dirbti MTS inžinieriais mechanikais arba panašius darbus, tai agronomai, zootechnikai buvo laikomi konkretaus kolūkio specialistais ir atsakė už to ūkio gamybinius rezultatus. Algas jie gaudavo iš biudžeto per MTS kasą. Jų atlyginimai pagal

[373] Kostas Bėčius, „Daugiau bulvių“, *Tiesa*, 1954 m. birželio 6 d., 133 (3424), 2.

[374] Petras Vasinauskas, „Laiku įdirbkime pūdymus“, *Tiesa,* 1954 m. birželio 6 d., 133 (3424), 3.

[375] Pranas Virbickas, „Rimčiausia dėmesį cukrinių runkelių priežiūrai“, *Tiesa*, 1954 m. birželio 6 d., 133 (3424), 3.

[376] Vytautas Vazalinskas, „Daugiau organizuotumo“, *Tiesa,* 1954 m. birželio 6 d., 133 (3424), 3.

[377] Skyrelyje aptariami klausimai iliustruoti *„Tiesos“* ir *„Valstiečių laikraščio“* 1954–1955 metų medžiaga.

[378] M. Šumauskas, „Pagerinti darbą su kolūkių vadovaujančiais kadrais“, *Valstiečių laikraštis*, 1955 m. sausio, 12 (1338), 2.

[379] *Tiesa,* 1954 m. vasario 17 d., 40 (3331) – 1954 m. vasario 21 d., 44 (3335).

[380] A. Skardis, „Žemės ūkiui – kvalifikuotus mechanizatorių kadrus“, *Tiesa*, 1954 m. spalio 22 d., 251 (3542), 3.

[381] Gregorauskas, *supra note,* 180: 365.

to meto sąlygas buvo neblogi – apie 800 rb, tokių pinigų negaudavo suvargusių kolūkių pirmininkai, jau nekalbant apie brigadininkus, fermų vedėjus. Net mokant po 5 rb už darbadienį (tokių ūkių respublikoje buvo labai mažai), kolūkio vadovai ar vadovaujantys darbuotojai gaudavo per metus tiek, kiek MTS specialistai per mėnesį. Buvo priimami logiški sprendimai: kai anksčiau kolūkiuose žemės ūkio specialistams buvo mokama tik už darbadienius (tiksliau, nemokėta nieko), kiekvienas jaunas žmogus, baigęs žemės ūkio vidurinę ar aukštąją mokyklą, sprukdavo į miestą, sutikdamas dirbti ir už mažą algą. Po CK plenumų, nustačiusių žemės ūkio specialistams padorų atlyginimą, atsirado nemažai žmonių, norinčių dirbti pagal specialybę ir, žinoma, užsidirbti. Dalis jų jau buvo įgiję aukštąjį žemės ūkio išsilavinimą.

Paradinė pusė atrodė labai gražiai, tačiau iškilo kitų niuansų, užtemdžiusių pakilimą. Jeigu šie žmonės tikėjosi, kad kolūkiai juos sutiks išskėstomis rankomis, jie nusivylė. Spaudoje tuojau pasirodė straipsnių apie specialistų konfliktus su ūkių vadovais, apie jų paviršutinišką požiūrį į kolūkio reikalus. Dalis specialistų, pamatę, kad kolūkiuose jų laukia ne pyragai, nenorėdami prarasti anksčiau turėtų darbų, pradėjo išsisukinėti, apsimetinėti ligoniais, kad tik nereikėtų vykti į kaimą. Kai kuriems likimas susiklostė net dramatiškai, nes partijos rajonų komitetai iš kailio nėrėsi, kad tik daugiau žemės ūkio specialistų nugrūstų į kolūkius. Daug specialistų, gyvenusių Kaune, Vilniuje ir kituose didžiuosiuose miestuose, nesutiko keltis į kaimą. Į Kauno rajono kolūkius pasiųsta 20 specialistų, bet 15 iš jų gyveno Kauno mieste ir keltis į kaimą atsisakė. Be to, agronomai, zootechnikai ir veterinarijos gydytojai, nors ir paskirti į vieną konkretų kolūkį, vis tiek jautė dvejopą priklausomybę: nuo MTS ir kolūkio. Daugybė ataskaitų, nereikalingų popierių rašinėjimas, nuolatiniai neproduktyvūs pasitarimai trukdė jiems užsiimti reikiama veikla.

1955 m. prasidėjęs kolūkių vadovaujančių kadrų stiprinimas, vadinamasis 30-tūkstantininkų vajus, sujudino ir Lietuvą. Jau minėjome apgailėtiną daugumos kolūkių pirmininkų išsilavinimą. Žadėtas didžiulis atlyginimas – apie 3 000 rb per mėnesį – vertė daugelį susimąstyti. Tuojau atsirado entuziastų: vieni norėjo realizuoti save ir padaryti šį tą gero, kiti ėjo dėl avantiūristinių polinkių – pabandysiu, o vėliau žiūrėsiu, kas išeis. Tenka pasakyti, kad dauguma šių žmonių dirbo sąžiningai, kiek buvo įmanoma to meto sąlygomis. Lietuvoje kaip 30-tūkstantininkai į kaimą išvyko apie 1 300 žmonių[382]. Jų gretose buvo profesorius J. Kriščiūnas, žemės ūkio mokslų daktarai grafas V. Zubovas, spaudos darbuotojas Varkulevičius, inžinierius miškininkas Purvinskas, Vilniaus universiteto dėstytojas Bunkus ir kt. Šioje margoje draugijoje maišėsi mokslininkai, žurnalistai, aukštųjų mokyklų darbuotojai, partiniai funkcionieriai ir daugelis kitų. Žinoma, nemažą dalį sudarė ir žemės ūkio specialistai, dirbę ne žemės ūkyje.

[382] „Trisdešimt tūkstančių, trisdešimttūkstantininkai“, In *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 11* (Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1983), 406.

1955 m. rudenį į Kazlų Rūdos Čiapajevo kolūkį kaip 30-tūkstantininkas atvyko kaunietis zootechnikas Kostas Zigmantas, anksčiau dirbęs viename iš Kauno fabrikų. Kolūkiečiai jį sutiko abejingai, nes jie jau niekuo netikėjo. Bet naujasis pirmininkas buvo ne iš kelmo spirtas. Pirmiausia jo žvilgsnis nukrypo į kolūkio fermas, juolab kad praėjusią žiemą iš bado krito pusė karvių. Karvių ferma buvo buvusio Lietuvos Seimo nario Sadausko tvartuose. *„Atvykęs radau 40 karvių, kurios stovėjo tvarte be stogo. Karvės atrodė baisiai: įbridę į mėšlą, sulysę, išbadėję. Prieš mane dirbęs pirmininkas Vizgirda jodinėdavo raitas po kolūkį, prie balno prisirišęs virdulį su samagonu, kurį išgėrus, kolūkiečiai vėl pripildavo. Susiskolinęs iš kolūkiečių šieno, išlaikiau karvių gyvybę, negalvodamas apie produkciją. Vasarą jau turėjau 150 karvių, kurioms parūpinome reikiamą kiekį šieno. Jei 1957 metais iš karvės buvo primelžta 450 l pieno, tai po poros metų jau 2500 l“*[383]. Tai todėl, kad tvarte sudėjo langus ir duris, išmėžė ne tik mėšlą, bet ir nuvalė karvių šonus. Karvės atkuto ir sulaukė pavasario, vėliau išdygo nauji tvartai, niekada netrūko pašarų, nes buvo nemažai pievų, tik reikėjo jas laiku nušienauti. 1958 m. Čiapajevo kolūkis pirmavo visame Kazlų Rūdos rajone pagal pieno primilžius ir bendrą pieno gamybą. Šiame kolūkyje – pirmajame Kazlų Rūdos rajone – pradėtos praktikuoti kultūrinės ganyklos. Į kolūkį buvo vežamos delegacijos, ekskursijos. Tai buvo kaip įrodymas, kad vadovaujant protingam žmogui galima daug ką padaryti.

Plėšinių įdirbimas atbangavo ir iki Lietuvos. Staiga apsižiūrėta, kad kolūkių laukai apaugo piktžolėmis ir krūmokšniais, tapo dirvonais, todėl visi puolė įdirbti šias žemes. Kaip visuomet, prieš darbų pradžią laikraščiuose nuskambėjo įsipareigojimai nuversti kalnus. Kelmės rajono „Laisvės“ ir „Pergalės“ kolūkiai pažadėjo įdirbti po 400 ha dirvonų, paverčiant juos ariama žeme, Pasvalio rajono Saločių kolūkis – 100 ha, Troškūnų rajono „Pergalės“ kolūkis – 300 ha, Šilutės MTS mechanizatoriai nusprendė 4 900 ha plote išrauti kelmus ir krūmus. Tokius pažadus davė kiekvienas rajonas, kiekvienas ūkis. Nežinia, kaip buvo realizuojami tie pažadai, bet jeigu jie įgyvendinti 50 proc. – tai jau buvo šis tas. Paprasta agrotechninė priemonė, 1955 m. paskelbta akmenų rinkimo iš laukų akcija, virto valstybine užduotimi, visai pamirštant, kad daugelis tų akmenų buvo paskleisti po laukus išariant kaimynų sklypų ežias. Nuo to laiko akmenų rinkimas iš pasėlių pasidarė tradicija. Šią priemonę labai propagavo P. Vasinauskas, P. Bėčius ir kiti žymūs agrarininkai.

Tuo pačiu laiku pasigirdo ir raginimai, kuo daugiau išvežti į laukus trąšų, taip bus pakeltas derlingumas. Bet iš kur gauti trąšų, jei jų nėra: fermose susikaupia mažai mėšlo, nes trūksta kraiko, o mineralinių trąšų gaminama mažai. Buvo nueita lengviausiu keliu – „vežkime į laukus durpes“, ir visi pasėliai bus patręšti, augs kaip ant mielių. Blogiausia, kad daug Lietuvos mokslininkų ėmė tvirtinti, kad tai pats efektyviausias būdas derlingumui pakelti. 1955 m.

[383] Sasnauskas, *supra note,* 49: 30.

Jašiūnų tarybinio ūkio pavyzdžiu visi ūkiai ėmė kaupti durpes[384]. Nuspręsta gauti mėšlo po 6 tonas nuo kiekvieno arklio, 8 t – nuo galvijo, 2 t – nuo kiaulės, o durpes gabenti į laukus tūkstančiais tonų[385]. Nesvarbu, kad durpės rūgščios ir labai parūgština dirvas, tiesiog jas gadina. Ak, kaip dažnai žemės ūkyje trūko tiesos žodžio! Toks durpių „išaukštinimas" kai kurias metais prigesdavo, bet ypač sustiprėjo apie 1960 metus, kai Prienų rajonas vėl panoro durpėmis sukelti žemdirbystės revoliuciją. Galima būtų vėl sušukti: „O kur mokslininkų žodis?" Tas žodis buvo, bet pataikaujantis, pritariantis partijos neišmanymui.

Iki N. Chruščiovo valdymo metų mažai kas kreipė dėmesį į eilinę melžėją, kiaulių šėrėją, mechanizatorių, nebent jis prisiimtų superįsipareigojimus. Tačiau N. Chruščiovas griebėsi moralinio skatinimo priemonių, manydamas, kad pagyrimai, apdovanojimai daugeliui žmonių svarbiau nei pinigai. Nuo 1954 m. visuose Lietuvos laikraščiuose atsirado socialistinio lenktyniavimo nugalėtojų sąrašai bei Garbės lentos. Pirmame melžėjų nugalėtojų sąraše garbingas vietas užėmė Marijampolės rajono „Šešupės" kolūkio melžėjos, primelžusios iš kiekvienos karvės pieno (kg): Magdė Vosylienė (2 976), D. Kasparavičienė (2 250), A. Maskeliūnienė (1 956), E. Tekorienė (1 904). Iš viso 20 melžėjų iš visos respublikos[386]. Nuo tų metų garbės lentos melžėjoms jau neišnyko iš laikraščių. Netrukus įsteigta Garbės lenta ir kitos moralinio skatinimo priemonės geriausioms karvių fermoms, o nuo 1955 m. – ir geriausioms kiaulininkėms[387] bei geriausioms kiaulių fermoms bei rajonams, pasiekusiems geriausius gyvulininkystės rezultatus[388]. Melžėjos, primelžusios ne mažiau kaip 1 500 l pieno, gaudavo pirmūnių pažymėjimus. Skatinimas, gyrimas, aukštinimas buvo būtinos priemonės norint pakelti žmonėms ūpą, nes iš esmės rezultatai dar buvo liūdni. Daugiau kaip 1 000 kg pieno primelžė pusė rajonų, o 17 rajonų nepasiekė 1 000 kg ribos. 680 kg primelžė Pabradės rajonas, 702 – Ignalinos, 721 – Švenčionėlių ir kiti rajonai. Jeigu jau toks rajono vidurkis, tai ką kalbėti apie atskirus kolūkius, kur primilžiai nesiekė nė kelių šimtų litrų[389].

[384] V. Kazlauskas, „Teisingai organizuokime vietinių trąšų kaupimą", *Valstiečių laikraštis,* 1955 m. sausio 7 d., 3 (1329), 3.

[385] K. Kadziauskas ir V. Palionis, „Mechanizuokime durpių paruošimo ir išvežimo darbus", *Valstiečių laikraštis,* 1955 m. sausio 7 d., 3 (1329), 3.

[386] *Tiesa.* 1954 birželio 25 d., 149 (3440), 1.

[387] „Dėl kiaulių penėjimo organizavimo Respublikos kolūkiuose. Nr. 42", In *Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys t. 5* (Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1957), 88.

[388] „Dėl piniginės premijos nustatymo rajonams, kuriems skiriama Lietuvos TSR Ministrų Tarybos ir Lietuvos KP Centro Komiteto pereinamoji Raudonoji vėliava už pasiektus aukštus kiaulių nupenėjimo rodiklius. Nr. 90", In *supra note*, 387: 204.

[389] Tuo metu nebuvo nusistovėjusios tvarkos, kaip skaičiuoti pieną – litrais ar kilogramais, vienur rašoma litrais, kitur – kilogramais. Todėl ir autoriai rašo taip, kaip rašyta tuomet.

Ir vėl buvo kalta ne karvių veislė, bet jų laikymas šaltuose, nesutvarkytuose tvartuose, pusbadžiu šeriant ir laiku nepagirdant. Vien elementarių laikymo sąlygų įgyvendinimas būtų 2–3 kartus padidinęs išmilžius, tai buvo pasiekta vėliau. Tuo metu geriausi primilžiai buvo Marijampolės rajone – 1 896 l, Pagėgių – 1 647 l, Jurbarko – 1 628 l, Naumiesčio – 1 612 l, Šakių – 1 595 l ir kt.

Moralinio skatinimo priemonės taikytos ne tik kolūkių, bet ir MTS darbuotojams[390]. 1955 m. įsteigtos premijos už geriausius metinius rezultatus ir mažesnės – už vienos ar kitos kampanijos vykdymą (rugiapjūtė, rudens arimas, derliaus nuėmimas ir t. t). Premijavimas pradėtas taikyti ir augalininkystėje, už geriausius laimėjimus auginant ne tik javus, bet ir kitas kultūras: linus, cukrinius runkelius, bulves[391]. Nors pinigų sumos buvo nedidelės, bet viešumas žmonėms patikdavo: pamanyk, ir mano darbą įvertino! Ypač veiksminga iš tokių skatinimo priemonių buvo ūkių, rajonų, mokslo įstaigų ir atskirų kolūkių dalyvavimas Visasąjunginėje žemės ūkio parodoje Maskvoje. N. Chruščiovas gerai suprato, kad pagyrimas, žodinis paskatinimas, jeigu dar prie jo pridedi piniginę premiją – patiks kiekvienam žmogui. Dalyvaudami šioje parodoje kolūkiečiai gaudavo vertingų dovanų (radijo aparatus, motociklus ir kt.), o kolūkiai ir mokslo įstaigos – lengvuosius automobilius[392]. 1954 m. parodoje Maskvoje dalyvavo 30 Lietuvos kolūkių bei tarybinių ūkių ir daugiau kaip 600 kolūkiečių bei tarybinių ūkių darbininkų, taip pat keletas mokslo įstaigų[393].

1955 m. kolūkiuose pagausėjo statybų. Bankai kreditus teikė nešykštėdami, bet iškilo nauja bėda – statybinių medžiagų trūkumas. Pinigai – ne plytos, jų į pastato sienas neįdėsi, todėl kolūkių pirmininkai, pradėję ūkinių pastatų statybas, patyrė daug vargo. Vilijampolės rajono „Ąžuolo" ir K. Požėlos kolūkiai pasistatė šiltnamius, bet negalėjo jų baigti dėl stiklo ir vamzdžių trūkumo. Dėl plytų ir cemento trūkumo sustojo fermų statybos Kalvarijos, Joniškio, Eišiškių, Panevėžio, Obelių ir kituose rajonuose. Šiaulių rajono „Liaudies kovotojo" kolūkis pastatė kelis namus kolūkiečiams, bet jų neįrengė, nes trūko apkaustų, lankstų, špižinių plytų, durelių ir daugelio kitų apdailos dalykų. Kolūkio pirmininkas Čižauskas apvažiavo visas bazes, bet niekas jam nepadėjo.

[390] „Dėl Mašinų – traktorių stočių bei specializuotųjų stočių agronomų ir zootechnikų, dirbančių kolūkiuose, taip pat MTS veterinarijos apylinkių bei punktų ir rajonų veterinarijos gydyklų veterinarijos darbuotojų premijavimo. LTSR MT 1954 m. birželio 17 d. Nutarimas Nr. 403", In *Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys, t. 4* (Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1957), 439–448.

[391] „Dėl MTS traktorinių brigadų darbuotojų paskatinimo už savalaikį bulvių, cukrinių runkelių, šakniavaisių ir daržovių derliaus mechanizuoto nuėmimo plano įvykdymą. LTSR MT 1953 m. rugsėjo 24 d. Potvarkis Nr. 1538-p", *Ibid,* 150.

[392] „Dėl Visasąjunginės žemės ūkio parodos", *Valstiečių laikraštis*, 1954 m. balandžio 7 d., 41 (1211), 1.

[393] D. Šurkus, „Tarybų Lietuvos žemdirbiai Visasąjunginėje žemės ūkio parodoje", *Valstiečių laikraštis,* 1954 m. rugpjūčio 1 d., 91 (1261), 3.

Nepaisant trūkumų, kur kas geriau vykdyta valdiškų pastatų, skirtų žemės ūkiui, statyba. Pradėtos Vilniaus pieno kombinato, naujų pieninių Alytuje, Kėdainiuose, Tauragėje statybos. Mechanizuota 20 veikiančių (Jiezno, Virbalio, Šakių ir kt.) pieninių. Buvo ruošiama bazė tikintis, kad pieno gamyba smarkiai padidės.

Tuometinis Žemdirbystės instituto direktorius P. Vasinauskas pasiūlymus, kaip taisyti padėtį žemės ūkyje, suformulavo taip: *„Pakeisti 90 proc. kolūkių pirmininkų, panaikinti MTS ir traktorius atiduoti kolūkiams, mokėti kolūkiečiams už darbadienį po 2 kg. grūdų, sustabdyti rajonų valdžios komandavimą kolūkių gamybai, liautis siūlius mokslo naujoves, kol jos nepatikrintos respublikos bandymų stotyse, baigti beprotišką kukurūzų auginimo grūdams vajų...“* [394]

Kaip matome, N. Chruščiovo sukeltas reformų vėjas ne taip lengvai virto materialiais dalykais. Kai kas buvo naudinga kolūkiečiams, tačiau daug kas kėlė nerimą ir nepasitikėjimą. Gerai, kad buvo panaikintos prievolės ir mokesčiai, pakeltos paruošų ir viršplaninės produkcijos pristatymų kainos bei įdiegtos įvairios skatinimo priemonės. Tačiau besaikis kukurūzų plotų plėtimas, rūgščių durpių vežimas į laukus, durpių pūdinių puodelių gamyba, tikintis, kad jie viską nulems žemės ūkyje, bei daugelis kitų skambių, bet praktiškai neįgyvendinamų priemonių kėlė žmonėms šypseną ir apmaudą. Kaimo žmonės gretai atsirinko naudingus dalykus, neužsikabindami ant propagandos kabliuko. Tai kitame knygos skyriuje – apie garsiuosius N. Chruščiovo vajus ir nesėkmes žemės ūkyje.

Vieno po kito įvairių plenumų nutarimai krito kaip gausus sniegas viduržiemį. Spalio, rugsėjo, rugpjūčio, vasario ir dar keli kiti plenumai, jų dabar niekas neprisimena, o tuo metu juos svarstė visose respublikose, rajonuose, kolūkiuose, ir negalima buvo suabejoti nė vienu jų žodžiu. Tokia situacija buvo Lietuvos žemės ūkyje iki XX partijos suvažiavimo, nuvainikavusio J. Stalino kultą ir įtvirtinusio N. Chruščiovo vienvaldiškumą.

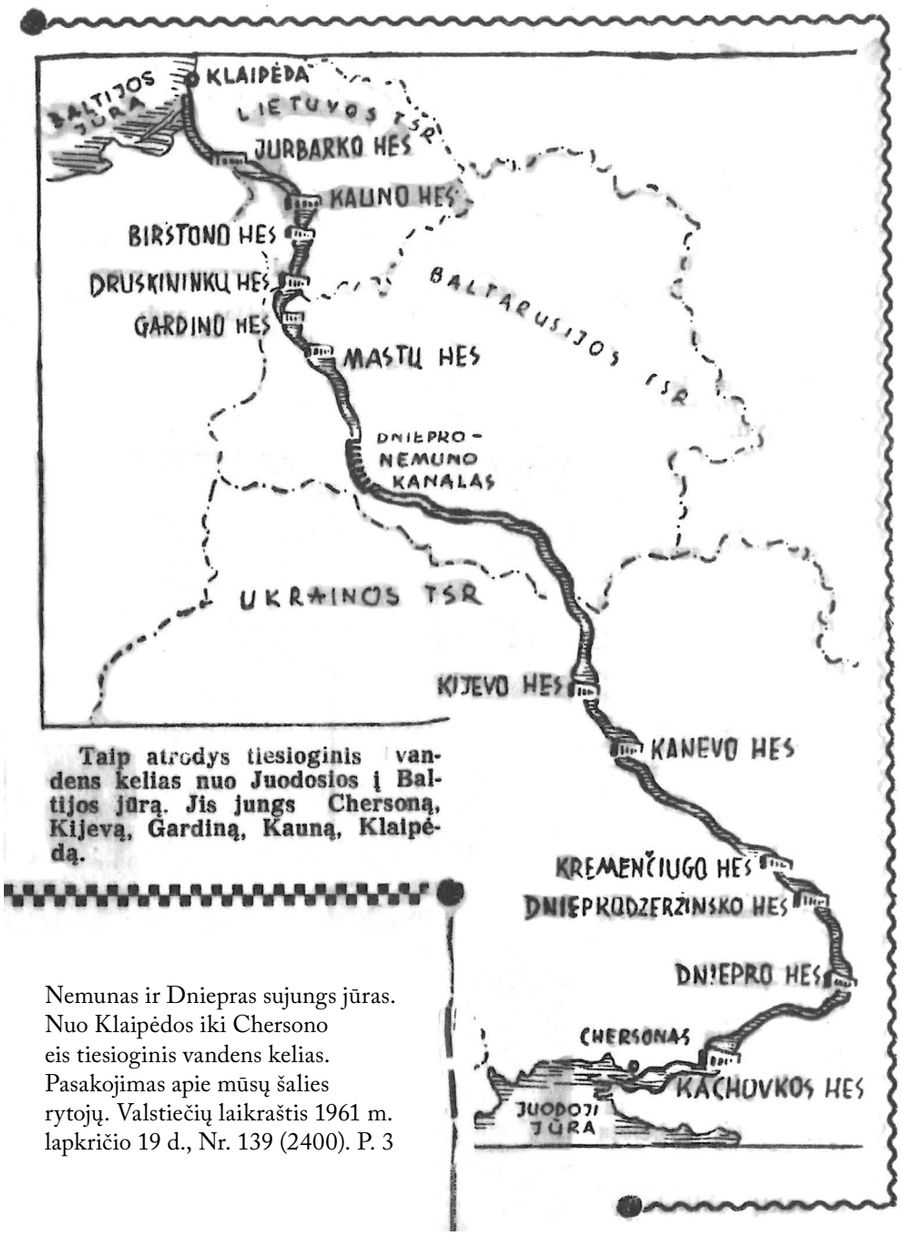
[394] Vasinauskas, *supra note,* 249: 67.

8

N. CHRUŠČIOVO VAJAI - NUTARIMŲ IR GYVENIMO ATOTRŪKIO METAI

(1955–1964)

Nemunas ir Dniepras sujungs jūras. Nuo Klaipėdos iki Chersono eis tiesioginis vandens kelias. Pasakojimas apie mūsų šalies rytojų. Valstiečių laikraštis 1961 m. lapkričio 19 d., Nr. 139 (2400). P. 3

Skandalingai išgarsėjo savo utopiniais planais „pavyti ir pralenkti JAV“, pažadais iki 1980 m. sukurti komunizmą SSRS.

«Догнать и перегнать!» — лозунг, с которым выступил первый секретарь ЦК КПСС Н. С. Хрущёв 22 мая 1957 года в речи на зональном совещании работников сельского хозяйства областей и автономных республик СССР. Он призывал догнать и перегнать Америку по всем экономическим показателям, а также построить коммунизм к 1980-му году.

Šaltinis: https://maxim-nm.livejournal.com/454655.html

8.1. XX partijos suvažiavimas: J. Stalino nusikaltimų demaskavimas

Nors J. Stalinas mirė 1953 m. kovą, turėjo praeiti treji metai, kad visi didžiulės imperijos žmonės suprastų, jog jo nėra, jis nevaldo ir jo grėsmingas šešėlis pasitraukė į nežinią. Iki 1956 m. J. Stalinas dar buvo garbinamas visoje Sovietų Sąjungoje. „Didysis Stalinas“, „Didysis vadas“, „nemirtingos Stalino idėjos“ ir kitos liaupsės (1955–1956 m. šiek tiek kuklesnės) aidėjo iš laikraščių puslapių ir partinių veikėjų lūpų. Jis vis dar buvo vadinamas industrializacijos ir kolektyvizacijos kūrėju, žymiausiu komunizmo teoretiku (atminkime „bazę ir antstatą“), bolševikinės ideologijos autoritetu. Tiesa, L. Berijos teismas ir aukščiausio rango čekistų sunaikinimas vertė žmones galvoti, kad kažkas Kremliuje vyksta, bet nuo žmonių griežtai slepiama. Ir tik 1956 m. įvykęs XX partijos suvažiavimas[395] padėjo tašką šioje istorijos atkarpoje: buvo pasmerktas ne tik J. Stalinas, bet ir visa jo sukurta asmenybės garbinimo ir teroro sistema. Čia N. Chruščiovas pasakė kategoriškas, bet teisingas nuostatas čekistų atžvilgiu, kad provokatoriai, prasiskverbę į valstybės saugumo organus, ir begėdžiai karjeristai partijos vardu vykdė dvasinį terorą prieš partinius valstybinius kadrus ir eilinius tarybinius piliečius.

Aišku, šventa tiesa, kad J. Stalinas padarė daug blogo ir nenusipelnė tolesnio garbinimo. Su tuo sutiko milijonai žmonių, nukentėjusių jo valdymo metais, o dar kiti milijonai tyliai pritarė gulėdami nesuskaičiuojamose kapavietėse. Tačiau nuvainikuojant J. Staliną nemažą vaidmenį suvaidino ir N. Chruščiovo ambicijos: kodėl turi šlovinti ir garbinti J. Staliną, o ne jį, pradėjusį rūpintis žemės ūkiu, pažadėjusį nors kartą sočiai pamaitinti milijonus apatiškų, viskam abejingų SSRS piliečių, ir judinusį kitas sunkias problemas? Juk N. Chruščiovas – apsukrus ukrainietis, ne toks bukas žiauruolis kaip J. Stalinas ir, aišku, protingesnis už jį supančius CK neišmanėlius. Kiekvienas drebėjo pagalvojęs, kad N. Chruščiovas gali jį sutapatinti su J. Stalinu ir pasiųsti ten, kur pasiuntė L. Beriją. Nuolankiai nulenkę galvas jie nutiesė platų kelią N. Chruščiovui į vienvaldiškumą, į naujo kulto bokštą.

[395] *Tiesa*. 1956 m. vasario 15 d.,39 (3948), 1–4; vasario 16 d., 40 (3949), 1–6; vasario 17 d., 41 (3950), 1–3; vasario 18 d., 42 (3951), 1–6; vasario 19 d., 43 (3952), 1–5; vasario 21 d., 44 (3953), 1–4; vasario 22 d., 45 (3954), 1–4; vasario 23 d., 46 (3955), 1–5; vasario 24 d., 47 (3956), 1–3; vasario 25 d., 48 (3957), 1–6.; vasario 26 d., 49 (3958), 1–6.

SSKP suvažiavimas prasidėjo 1956 m. vasario 14 d. Iš pradžių jis atrodė labai taikus, svarstantis ūkines problemas ir daugiau nieko. N. Chruščiovo pranešimas, kaip ir visada, buvo perpildytas procentų apie didelius laimėjimus: grūdų gamyba padidėjo 29 proc., per dvejus metus išarta 30 mln. ha dirvonų bei plėšinių, kukurūzais apsėta 18 mln. ha. Jis kritikavo Lietuvą dėl abejingo požiūrio į kukurūzų auginimą[396]. Pirmą kartą nuskambėjo teiginys, kad atėjo laikas panaikinti MTS ir jų turimą techniką perduoti kolūkiams[397]. Prisiminkime, prieš kelerius metus už tokius žodžius galėjai būti apšauktas kontrrevoliucionieriumi ir iškeliauti į Sibirą. Toliau N. Chruščiovas žadėjo artimiausiu laiku pereiti prie penkių darbo dienų per savaitę ir rengti kolūkinių pensijų įstatymą[398].

Suvažiavime kalbėjęs A. Sniečkus garsiai mušėsi į krūtinę dėl kukurūzinės kritikos ir kartu gyrėsi Lietuvos laimėjimais pieno ir mėsos gamybos srityse. Lietuvoje veikia 12 mokslinio tyrimo institutų, kurių mokslininkai sprendžia ir sėkmingai spręs visas ūkines problemas. Toliau A. Sniečkus nedrąsiai prašė duoti daugiau mašinų, skirtų kukurūzams auginti bei nuimti. Iš tiesų, kaip nuimti šimtus ha kukurūzų, jei nėra kombainų, smulkinimo mašinų, transporto priemonių? Bet į tokias „smulkmenas“ nei CK, nei N. Chruščiovas nekreipė jokio dėmesio.

Tačiau pagrindinis suvažiavimo akcentas buvo slaptas N. Chruščiovo pranešimas apie J. Stalino niekšybes, žudant ne tik paprastus žmones, bet ir stambius partijos bei Vyriausybės veikėjus, aukštus karininkus. Didžiulis 39 lapų pranešimas, užtrukęs kelias valandas, buvo perskaitytas paskutinę suvažiavimo dieną ir sukrėtė suvažiavimo delegatus. Jis parodė, koks žiaurus teroras valdė Sovietų Sąjungą, kurio rankose buvo jų visų gyvybė ir likimai.

Nors visuose laikraščiuose N. Chruščiovo pranešimo santrauka pasirodė netrukus, o su pagrindine medžiaga komunistai buvo supažindinti tų pačių metų vasarą ir rudenį, visas pažodinis pranešimas išspausdintas tik M. Gorbačiovo valdymo metais specialiame komunistų partijos žurnale „Известия ЦК КПСС“[399].

Dvidešimtasis SSKP suvažiavimas įleido švaraus oro į pridususį Rusijos pastatą, kur nuo komunizmo tvaiko žmonės baigė išprotėti. Pirmą kartą čekistai pavadinti nusikaltėliais. Staiga visi pamatė, kad nusikaltėliai ne tie, kuriuos saugojo sargyba, o čekistai, kalbėję apie „liaudies priešus“, patys virto liaudies priešais.

[396] Nikita Chruščiovas, *Tarybų Sąjungos Komunistų partijos centro komiteto ataskaitinis pranešimas partijos XX suvažiavimui* (Vilnius: Laikraščių ir žurnalų leidykla, 1958), 58–63.

[397] Chruščiovas, *supra note,* 396: 67–70.

[398] *Ibid*, 81–83.

[399] „Доклад Первого секретаря ЦК КПСС Н.С.Хрущева XX съезду КПСС 25 февраля 1956 г.“, *Известия ЦК КПСС,* 1989 г., 3, 128.

1956 m. birželio 30 d. SSKP CK priėmė nutarimą „Dėl asmenybės kulto ir jo padarinių įveikimo“[400].

Nesileidžiant į ilgesnius samprotavimus, galima teigti, kad SSKP XX suvažiavimas patvirtino N. Chruščiovą vienvaldžiu SSRS vadovu, kuriam jau niekas negalėjo pasipriešinti. Greitai N. Bulganinas – klusnus N. Chruščiovo pavaldinys – užėmė Ministrų Tarybos pirmininko postą, nespėdamas vykdyti daugybės CK plenumų nutarimų, kurie lyg gausus lietus ėmė lyti ant apsnūdusių SSRS plotų.

Nuo 1958 m. N. Chruščiovas „pasiėmė“ ir SSRS Ministrų Tarybos pirmininko postą, savo rankose sutelkė visą partinę ir valstybinę valdžią[401].

8.2. Kukurūzai – svarbiausia žemės ūkio kultūra

Ėjo treti N. Chruščiovo valdymo metai, o gyvenimas dar kartą patvirtino, kokia didžiulė praraja skiria gražiausią nutarimą nuo jo realizavimo. Kad įvyktų kokios nors srities reforma, reikėjo ir materialinių resursų, ir psichologinio žmonių parengimo. Jeigu tų materialinių resursų kai kurioms okupuotos Lietuvos žemės ūkio sritims atsirado (statyboms, mašinoms bei gyvuliams pirkti), tai vien todėl, kad Sovietų Sąjungos kolūkiai neskubėjo nei statyti fermų, nei pirkti gyvulių. Beje, jie net neturėjo iš ko jų pirkti, nes retas jų valstietis laikė karvę ar kiaulę. Tik Lietuvoje, Estijoje šios lėšos pradėtos nuo 1956 m. naudoti. Dar blogiau sekėsi psichologiškai įtikinti kaimo žmogų reformų nauda. Jei Lietuvoje padidinus kainas imta daugiau auginti gyvulių, ypač individualiame sektoriuje, tai likusioje SSRS tie reikalai nejudėjo iš vietos. Suvažiavimų, plenumų medžiagose buvo matyti, kad sąjunginėse respublikose ir milžiniškose Rusijos srityse N. Chruščiovo raginimai intensyvinti žemės ūkį, gauti daugiau grūdų, pieno, mėsos, ritasi kaip vandens lašai nuo žąsies uodegos.

1956–1959 m. atmintini dėl kukurūzų sureikšminimo ir pavertimo svarbiausia žemės ūkio kultūra. Sulaukęs XX partijos suvažiavime griežtos kritikos, okupuotos Lietuvos valdytojas A. Sniečkus visomis jėgomis puolėsi kukurūzų aukštinimo politikos[402],[403]. Nors tai mūsų šalyje buvo nauja, nežinoma kultūra, kuriai reikėjo ypač daug priežiūros, atitinkamos sėjimo, auginimo bei nuėmimo technikos ir trąšų, niekas į tai neatsižvelgė. Svarbu, kad kolūkiai augintų 150–200 ha kukurūzų, o kaip – jų pačių reikalas. Reikalavimas

[400] „Dėl asmenybės kulto ir jo padarinių įveikimo. TSKP CK nutarimas. 1956 m. birželio 30 d.“, *Tiesa*, 1956 m. liepos 3 d., 153 (4062), 1–2.

[401] „Chruščiovas Nikita“, In *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 2* (Vilnius: Mokslas, 1977), 422–423.

[402] Antanas Sniečkus, „Žymiai padidinti žemės ūkio produktų gamybą 1956 metais“, *Tiesa,* 1956 m. balandžio 29 d., 101 (4010), 3.

[403] „Dėl nepatenkinamos kukurūzos priežiūros Kretingos rajono kolūkiuose. Lietuvos KP Centro komitete“, *Tiesa,* 1956 m. liepos 28 d., 175 (4084), 1.

auginti kukurūzus liko ir vėlesniais N. Chruščiovo valdymo metais, bet tada kolūkiai jau nebuvo verčiami auginti šimtus hektarų, skiriant tam geriausias žinias, techniką ir trąšas. Bet tuo metu tai buvo tikra avantiūra.

Vargu ar šių dienų žmogus įsivaizduoja, ką reiškė pasėti 150–200 ha kukurūzų vadinamuoju kvadratiniu-lizdiniu būdu, tampant po dirvas vielą, o kultivatoriumi sužymint tikslius kvadratus. Paskui į kukurūzų kvadrato kampelį įbesti kuolą, kad liktų vieta suberti kukurūzų sėklą, ir būtinai 3–4 grūdelius. Jeigu pateks daugiau kaip dešimt – bus baisus agrotechnikos pažeidimas (!). Tokio ūkio vadovą vadins politiškai nesubrendusiu, apkaltins vos ne kenkimu. Reikėjo išgirsti, kaip rajkomo biuro posėdžiuose plakdavo tokius pirmininkus, neužtikrinusius kvadratinės sėjos ir 3–4 grūdelių patekimo į jiems skirtą vietą.

Toks sudėtingas sėjos etapas – tiktai didelio vargo pradžia. Kukurūzai dygsta ilgai, ypač jeigu šaltas ir drėgnas pavasaris. Kol keli grūdeliai išdygsta, lauke jau keroja piktžolės. Uždelsus kelias dienas – piktžolių lengvai neįveiksi. O juk herbicidų dar nebuvo, nebuvo nei tarpueilių įdirbimo mašinų ir kitos technikos. Valstybė (tuo metu N. Chruščiovas) davė nurodymus, o kaip juos įvykdyti – pirmininko reikalas. Nesugebi – tavo vietoje atsiras, kas sugeba, o jei ir jis nieko nepadarys, tai juos keis, kol ras mokantį padaryti arba bent gudriai išsisukti iš padėties, kad rajkomas jį paliktų ramybėje. Sunku suskaičiuoti, kiek pirmininkų sudeginta ant kukurūzų aukuro akmenų. Tavo rezultatai galėjo būti neblogi (pagal to meto sąlygas), tave galėjo mėgti žmonės, bet jei neužauginai kukurūzų – neilgai pirmininkausi.

Kukurūzų sėjos bei kitoms kampanijoms įgyvendinti partija panaudodavo tarnautojus, vadinamąjį „rajono aktyvą“. Tai prisimena tuometinis Daugų rajono Plano komisijos vyresnysis ekonomistas Petras Gediminas Adlys savo knygoje: *„Vos grįžome, kai vėl surinko „aktyvą“ ir liepė vykti į kukurūzų sodinimo vajų. Kai kažkas paklausė, kas dirbs įstaigoje, jam buvo atsakyta: „Dabar svarbiausia kukurūzai, užrašykite ant durų „Įstaiga nedirba, visi išvykę sodinti kukurūzų“. Keliaukite kuo greičiau. Grįžkite tik su raportu, kad jau pasodinta.“ Kiekvienai kolūkių brigadai, kurių rajone buvo per 80, paskyrė atsakingą asmenį. Šiokį tokį žemės ūkio mokslą baigęs buvau, todėl su savo brigadininku greitai sutarėme. Jis kukurūzams geriausių žemių neskirs, tačiau prie kelio pasės bandomąjį plotelį. Grįžau su geru raportu. <...> Panašiai buvo vykdomas ir durpių išvežimo planas pačiame žiemos viduryje. Šiam aiškiai kvailokam darbui taip pat siuntė įgaliotinius iš rajonų <...>“*[404]

1956 m. kovo mėnesį „Valstiečių laikraštis“ išspausdino docento P. Vasinausko straipsnį apie nelemtus kukurūzus[405]. Jis aprašė, kaip į Vilniaus rajono „Kelio į komunizmą“ kolūkį atvykęs iš rajono atstovas, kažkoks Dzenčenko, liepė kolūkiečiams gerai neįdirbtoje dirvoje su kuolu padaryti skyles, į jas įmesti po kelis grūdus ir užžerti. Kolūkio agronomas Kuznecovas prieštaravo, bet jo niekas neklausė. Dar gražiau pasielgė Jurbarko rajono kolūkio pirmininkas Smirnovas. Tik pradėjęs dirbti, pirmiausia išvarė iš darbo agronomę Ragutskaitę ir per kelias dienas rajone pirmavo įvykdęs kukurūzų sėjos planą, apsėjęs 121 ha. Bet 109 ha nesudygo, kiti buvo nuganyti, o iš 2,5 ha užraugta 15 t siloso. Spaudoje aprašyta, kad Vievio rajone kukurūzų numatyta pasėti (1956 m.) 1 400 ha, bet kolūkiai šio darbo imasi nenoriai. „Gegužės Pirmosios“ kolūkio pirmininkas ir agronomas korespondentams įrodinėjo, kad kukurūzai jų dirvoje neauga, nes praėjusiais metais iš 70 ha kukurūzų užraugta tik 50 t siloso. Kalinino vardo kolūkyje pirmininkas Apanavičius ir agronomas Kurmilavičius dirvas, skirtas kukurūzams, užsėjo vasarojumi. Rugsėjo 2 d. „Valstiečių laikraštis“ aprašė[406], kaip elgiamasi su kukurūzais Utenos rajono „Ąžuolo“ kolūkyje:

— Kiek pasėjote kukurūzų? – klausia korespondentas pirmininką.

— Pasėjome 88 ha.

— Kada baigėte sėją?

— Birželio 15 dieną.

— Parodykite pasėlių plotus.

— Tai kad jų nėra. Mes juos nuganėme.

Tuo tarpu kolūkio sandėlyje iš gautų 32 cnt kukurūzų sėklos dar gulėjo 24 centneriai.

— Tai ką, jūs po 9 kg sėjote į ha?

— Taip jau išeina… Po devynis.

Pirmaisiais metais pamėginę sėti šimtus ha, kolūkių pirmininkai griebėsi gudrybių ar paprasčiausios apgaulės. Parodydavo visą užkrautą planą, o vėliau didelius plotus nurašydavo kaip nuganytus. Kiti, surinkę 20–30 moterų ar moksleivių, puldavo juos su kauptukais, kad išravėtų ar apkauptų keliolika ha. Reikia pasakyti, kad prižiūrint rankiniu būdu kukurūzai užaugdavo 2–3 metro aukščio, galingi lyg medžiai.

„Auginome <...> ir, žinoma, kukurūzus, kurie bylojo apie kolūkio vadovo politinį sąmoningumą. Jei užaugini kukurūzus – esi tinkamas kolūkio vadovo pareigoms, o jei kukurūzai su piktžolėmis dalinasi lauku pusiau – gero nelauk: būsi lupamas labiau nei šuo girto šeimininko, o netrukus išspirs iš kėdės, kad net aiktelti nesuspėsi. Todėl kukurūzams daugiausia mėšlo ir mineralinių trąšų skirdavome, kad jie džiugintų atvažiuojančių vyrų akis. Kas užaugs, kas ne, o kukurūzai turėjo užaugti. Atvažiavę korespondentai irgi skubėdavo pirmiausia į šios kultūros laukus. Ir pirmininką, jeigu apie jį rašė liaupsinantį straipsnį, fotografuodavo tik kukurūzų fone“[407].

Laikui bėgant, apie 1960 m., visi įsitikino, kad kukurūzai – būtina kultūra norint pagaminti daug sultingo pašaro, kurio labai trūko kolūkių fermose. Tačiau jiems daug ko reikėjo ir vienu entuziazmu to nepasieksi. Vėliau, kai atsirado technikos, trąšų, kai kolūkiai patys pradėjo planuoti jų plotus, visi nesusipratimai baigėsi. Pagaliau ir Vilniaus ponams atsivėrė akys, kad neverta auginti didžiulių plotų. Tada partijos viršūnės pasiūlė kukurūzus auginti prie

[404] Petras Adlys, *Ką radome, turime, paliksime: atsiminimai, palyginimai, pastabos sau ir kitiems* (Vilnius: Margi raštai, 2008), 26–27.

[405] P. Vasinauskas, „Kai kurios pastabos apie agronomų darbą kolūkiuose“, *Valstiečių laikraštis,* 1956 m. kovo 9 d., 30 (1512), 2.

[406] Al. Prokapas, „Ataskaitos ir tikrovė“, *Valstiečių laikraštis*, 1956 m. rugsėjo 2 d., 106 (1588), 2.

[407] Sasnauskas, *supra note,* 49: 40–41.

kolūkiečių namų, pasirašant sutartį su kolūkiečiais dėl jų auginimo ir priežiūros. Kolūkiečiai augindavo 10–20 arų kukurūzų, o kolūkis apmokėdavo pinigais ar duodavo grūdų. Taip kukurūzus augino Šakių, Kazlų Rūdos, Alytaus, Prienų, Vilkaviškio ir kiti rajonai.

Kolūkiečiai mielai griebdavosi šio darbo. Juk grūdai buvo būtini ūkyje šeriant kiaules, auginant paukščius. Nors valdžia žadėjo duoti daug kombinuotųjų pašarų, bet tų pažadų nevykdė. Galimybė užsidirbti grūdų juos viliojo. Beje, 1958–1960 m. atsirado dar viena galimybė gauti grūdų iš kolūkio.

Nuo 1960 m. prasidėjo naujas etapas auginant kukurūzus – mechanizuota jų priežiūra, pritaikant chemikalus kovai su piktžolėmis. Jau atsirado mašinų kukurūzų priežiūrai. Pagaliau į kukurūzus imta žiūrėti kaip į eilinę žemės ūkio kultūrą, kurią galima mechanizuotai sėti, prižiūrėti ir nuimti. 1962–1964 m. kukurūzai nustojo būti svarbiausiu partijos domėjimosi objektu ir grėsmingu botagu kolūkio pirmininkams.

8.3. MTS panaikinimas – technikos pardavimas ūkiams

Labai svarbus šiuo laikotarpiu buvo MTS panaikinimas ir technikos pardavimas kolūkiams. Tik šis nutarimas leido ūkiams pasijusti tikraisiais šeimininkais, galinčiais organizuoti bet kokius žemės ūkio darbus, naudoti tokią techniką ir tokioje vietoje, kur kolūkio pirmininkas ar agronomas manys esą reikalinga. Pirmaisiais kolūkių kūrimosi metais MTS gal ir buvo reikalingos, bet vėliau jos tapo stabdžiu, trukdančiu tvarkytis savame ūkyje. Pastaruoju laiku susidarė paradoksali situacija, tarsi kolūkis sukurtas dėl MTS, o ne MTS dėl kolūkių. Kiekviename MTS veikė politinis skyrius, žemės ūkio klausimais diktavęs kolūkiams labiau už rajkomus. Kolūkių pirmininkams tekdavo klusniai vykdyti jų nurodymus. Be to, MTS skirstydavo kolūkiams gamybines užduotis, reikalaudavo ataskaitų ir įvairių skaičių, revizuodavo ūkių veiklą ir susiglemždavo už darbus pagrindinę derliaus dalį. Tačiau jie neatsakydavo, jeigu technika sugesdavo ir laiku neatlikdavo sutartyse numatytų darbų arba juos atlikdavo taip nekokybiškai, kad ir neišmanėlis pamatydavo, jog čia nepataisomas brokas. Joks teismas nebūtų gynęs kolūkio, jei tik į jį būtų kreipęsis. Kolūkis – pati žemiausia institucija, visų ujama ir gniuždoma, o šioje veikloje nemažą vaidmenį atliko ir MTS.

1958 m. spaudoje pasirodė agronomo A. Giedraičio straipsnis[408] gana neįprasta tema. Agronomas siūlė panaikinti MTS parduodant jų techniką kolūkiams. Galima manyti, kad tai inicijavo valdžios vyrai, kadangi tų pačių metų sausio 22 d. N. Chruščiovas, kalbėdamas Baltarusijos žemdirbių pasitarime, pasakė, kad Sovietų vyriausybė svarsto galimybę dėl MTS technikos perdavimo kolūkiams. „Negalima ilgiau toleruoti tokio dalyko, kai žemės ūkyje yra

[408] Alf. Giedraitis, „Reikalingos reformos“, *Valstiečių laikraštis,* 1958 m. sausio 15 d., 7 (1801), 3.

du šeimininkai: kolūkis ir MTS, – skelbė N. Chruščiovas. – Kolūkių pirmininkai ir specialistai patys pajėgs susitvarkyti su savo technika.“ Juk nemažai respublikų, kur MTS aptarnauja tik 3–4 kolūkius. Jų valdymo aparatas didelis, o lėšos aparatui išlaikyti – dar didesnės.

Vasario 25–26 d. vyko SSKP CK plenumas[409], galutinai nusprendęs likviduoti MTS, parduodant jų techniką kolūkiams išsimokėtinai per 3–5 metus. Vėliau šis terminas pratęstas ir dauguma skolų nurašytos. Kolūkiams teko 15–20 milijardų rublių turtas: traktoriai, žemės ūkio dirbimo ir priežiūros mašinos, sėjamosios, kombainai ir kt. Valstybinis bankas buvo įpareigotas suteikti kolūkiams paramą technikai pirkti. Nauja technika parduota šiek tiek didesne kaina už savikainą (15–20 proc.), o sena – atskaičius amortizacijos išlaidas. MTS bazėse buvo kuriamos Remonto technikos stotys (RTS), kurios privalėjo atlikti kapitalinį kolūkių traktorių, variklių remontą ir kitus sudėtingus remonto darbus. Iki liepos mėnesio mechanizatoriams atlyginimus mokėjo MTS, o vėliau – kolūkiai, bet ne mažesnius už gautus anksčiau[410]. Kovo mėnesį SSRS Aukščiausioji Taryba išklausė N. Chruščiovo pranešimą[411] ir priėmė įstatymą „Dėl tolesnio kolūkinės santvarkos vystymo ir mašinų-traktorių stočių reorganizavimo“[412]. Vykdant priimtą įstatymą SSKP CK ir SSRS Ministrų Taryba priėmė atitinkamus nutarimus: apie remonto-technikos stotis; dėl žemės ūkio materialinio techninio aprūpinimo organizavimo; dėl rajonų darbo žmonių deputatų tarybų vykdomųjų komitetų žemės ūkio inspekcijų; apie kadrus; dėl kolūkių ir RTS finansavimo bei kreditavimo[413]. Tai buvo vienas iš rimtesnių N. Chruščiovo sumanymų, sulaukęs didelio kolūkių vadovų ir kolūkiečių pritarimo. MTS technikos pardavimas kolūkiams vyko pagal tvarką ir sąlygas, kurias nustatė „Instrukcija dėl traktorių, žemės ūkio mašinų ir padargų, priklausančių mašinų-traktorių stotims, pardavimo kolūkiams tvarkos ir sąlygų“, kurią pasirašė TSRS finansų ministras A. Zverevas ir SSRS žemės ūkio ministras V. Mackevičius (1958 m. balandžio 23 d.)[414]. Nuo jo

[409] „Apie tolesnį kolūkinės santvarkos vystymą ir mašinų-traktorių stočių reorganizavimą. N. S. Chruščiovo pranešimas priimtas 1958 metų vasario 26 d.“, *Tiesa*, 1958 m. vasario 28 d., 50 (4570), 1.; 1958 m. kovo 1, 51 (4571), 1–3.

[410] Antanas Sniečkus, „Reorganizuojant mašinų-traktorių stotis atsižvelgiant į rajonų ypatybes“, *Valstiečių laikraštis,* 1958 m. kovo 9 d., 30 (1824), 2.

[411] „Apie tolesnį kolūkinės santvarkos vystymą ir mašinų-traktorių stočių reorganizavimą. N. S. Chruščiovo pranešimas TSRS Aukščiausioios Tarybos sesijoje 1958 metų kovo 27 d.“, *Tiesa,* 1958 m. kovo 29 d., 75 (4595), 1–4.

[412] „Įstatymas „Dėl tolesnio kolūkinės santvarkos vystymo ir mašinų-traktorių stočių reorganizavimo“. Maskva Kremlius 1958 m. kovo 31 d.“, *Tiesa,* 1958 m. balandžio 1 d., 77 (4597), 2.

[413] „Apie tolesnį kolūkinės santvarkos vystymą ir mašinų-traktorių stočių reorganizavimą. TSRS Centro Komitete ir TSRS Ministrų Taryboje“, *Tiesa,* 1958 m. balandžio 22 d., 95 (4615), 3–4.

[414] A. Zverevas ir V. Mackevičius, „Instrukcija dėl traktorių, žemės ūkio mašinų ir padargų, priklausančių mašinų-traktorių stotims, pardavimo kolūkiams tvarkos ir sąlygų. 1958 m. balandžio 23 d.“, *Valstiečių laikraštis,* 1958 m. balandžio 30 d., 52 (1846), 3.

prasidėjo savarankiškas ūkių gyvenimas, kokio neįmanoma buvo įgyvendinti neturint technikos. Spaudoje pasirodė straipsniai, pritariantys sovietinės valdžios politikai – parduoti MTS techniką kolūkiams. Atrodo, nebuvo nė vieno ūkinio vadovo ar specialisto, neigiamai vertinusio šį vyriausybės žingsnį.

MTS technikos išpardavimas Lietuvoje vyko labai greitai. Jau 1958 m. pavasarį 820 kolūkių sėją pradėjo su savo technika. Iki balandžio 30 d. ją pardavė 21 MTS (tuo metu Lietuvoje buvo 125 MTS)[415]. Tai Tarašiškių, Deltuvos, Linkuvos ir kitos. Buvusių MTS bazėse sukurta 80 RTS. Joms atiduotos tinkamiausios patalpos ir įrengimai. Dalis MTS patalpų perėjo melioracijos statybos valdyboms, o vėliau – melioracijos trestams.

SSKP CK plenume 1958 m. birželio 17–18 d. N. Chruščiovas pristatė pranešimą „Dėl privalomųjų pristatymų ir atlyginimo natūra už MTS darbus panaikinimo, dėl naujos žemės ūkio produktų paruošų tvarkos, kainų ir sąlygų“[416]. Be kita ko, numatyta panaikinti visus įsiskolinimus valstybei bei MTS ir nustatyti naujas vienodas paruošų kainas, kur kas palankesnes kaimui.

Nors tai – dar ne rinkos kainos, bet jau panašios. Pienas, gyvulininkystės produktai, grūdai tapo ekonominiu svertu, su kuriuo galima pakelti ūkį iš atsilikimo. Gaila, kad ir mėsos, ir pieno buvo labai mažai.

Panaikinus MTS kontrolę, įkurta nauja kontroliuojanti organizacija – žemės ūkio inspekcija. Inspekcijos viršininkas – vykdomojo komiteto pirmininko pirmasis pavaduotojas. Inspekcijoje dirbo grupė žemės ūkio specialistų: agronomų, zootechnikų, mechanizatorių. Netrukus įsteigtas revizinis aparatas, nes kiekvieno ūkio gyvenimas bei veikla darėsi vis sudėtingesni. Tos inspekcijos išsilaikė iki žemės ūkio valdybų sukūrimo.

Suprantama, kad be kontroliuojančios organizacijos neįmanoma bet kokia veikla, tačiau žemės ūkio inspekcija – ne pats geriausias variantas. Dirbant aiškėjo, kad, inspektorius kontroliuodamas apie 20 ūkių, su savo specialistais mažai ką galėjo jiems padėti, nes paprasčiausiai nespėjo. Visą laiką surydavo ataskaitos, suvestinės, pažymos, žodžiu, popierizmas. Dar sunkiau buhalteriams-revizoriams kasmet atlikti visuose ūkiuose visą dokumentinę reviziją. Nebuvo jokių galimybių tai suspėti padaryti. Lietuvos žemės ūkio akademijos dėstytojai A. Stancevičius ir A. Petkevičius atkreipė dėmesį, kad rajoninės žemės ūkio inspekcijos „<...>specialistus reikia galimai daugiau atpalaiduoti nuo įvairių popierinių darbų <...>“, o daugiau laiko skirti mokslo ir pirmūnų pasiekimų diegimui į gamybą[417].

[415] „800 kolūkių dirba savo technika“, *Valstiečių laikraštis,* 1958 m. balandžio 30 d., 52 (1846), 1.

[416] N. Chruščiovas, „Dėl privalomųjų pristatymų ir atlyginimo natūra už MTS darbus panaikinimo, dėl naujos žemės ūkio produktų paruošų tvarkos, kainų ir sąlygų“, *Tiesa,* 1958 m. birželio 20 d., 144 (4664), 1.; 1958 m. birželio 21 d., 145 (4665), 1–4.

[417] A. Stancevičius ir A. Petkevičius, „Pakalbėkime apie mokslo ir pirmūnų pasiekimų įdiegimą gamybon“, *Valstiečių laikraštis,* 1959 m. spalio 23 d., 126 (2076), 2.

8.4. „Pavyti JAV pagal mėsos ir sviesto gamybą vienam gyventojui“

1957 m. gegužės 22 d. N. Chruščiovas, kalbėdamas Leningrado srities žemės ūko darbuotojų pasitarime, iškėlė savo garsųjį šūkį: *„Artimiausiais metais pavyti JAV pagal mėsos, sviesto ir pieno gamybą vidutiniškai vienam gyventojui“*[418]. Prasidėjo garsieji N. Chruščiovo lenktyniavimo vajai, kai viskas buvo mobilizuota tuščiam reikalui – panegirikai ir akių dūmimui.

N. Chruščiovas į lenktyniavimą puolė su dideliu pasipūtimu ir išankstiniu nusistatymu. N. Chruščiovas labai lengvabūdiškai žiūrėjo į galingą JAV techninį potencialą, į jų aukštą mechanizacijos lygį, didelius finansinius pajėgumus ir, svarbiausia, mokslo aukštumas. JAV žemės ūkio specialistai suko galvas, kaip sušerti gyvuliui daugiau ir geresnių pašarų, o Sovietų Sąjungoje gyvuliai visą laiką buvo laikomi pusbadžiu, sukant galvą, kaip dar labiau apkarpyti varganą racioną. Be to, JAV mokslininkai užsiėmė konkrečia žemės ūkio veikla, o ne propaganda. Vien tik produktyvių gyvulių veislei išvesti kiek buvo skiriama dėmesio! Melžiant iš karvės 1 000–2 000 kg pieno lenktyniauti su šalimi, kur išmilžiai siekė 6 000–8 000 kg – daugiau nei akiplėšiškumas.

Nuo to laiko nebuvo nė vieno plenumo, suvažiavimo ar kokio nors pasitarimo žemės ūkio klausimais, kuriame N. Chruščiovas nebūtų nagrinėjęs šių problemų. Amerikos pavijimas ir pralenkimas virto „idee fixe“ ir kartu maloniausia tema. Sunku dabar suskaičiuoti, kiek tūkstančių kartų N. Chruščiovas iš tribūnų mokė SSRS vadovus ir žemės ūkio darbuotojus, kaip penėti kiaules, šerti ir melžti karves, kaip auginti kukurūzus ir bulves. Ir mokė ne perkeltine, o tiesiogine prasme: kokius duoti pašarus, kada melžti, kaip kaupti bulves ir t. t. Atrodė, kad iki N. Chruščiovo niekas to nežinojo ir neišmanė.

Tačiau jau 1958 m. N. Chruščiovas su įtūžiu užsipuolė tuos, kurie nenorėjo vytis JAV. Gruodžio 15 d. prasidėjusiame CK plenume[419] (ak, tie plenumai! Jie jau vyko kas antrą trečią mėnesį, o kur dar šimtai pasitarimų, konferencijų, posėdžių!) N. Chruščiovas skaičiuoja, kas gero padaryta per penkmetį. Tačiau dabar su penkmečiais baigta. Viską planuosime septynmečiui – 1959–1965 metams. Septynmečiai atsirado norint paslėpti visus penkmečių trūkumus ir katastrofišką jų neįvykdymą. Septynmetis lyg skydas turėjo pridengti visas klaidas ir minusus.

[418] „Į naują socialistinio žemės ūkio pakilimą!“, *Tiesa*, 1957 m. gegužės 26 d., 123 (4337), 1.

[419] *Tiesa,* 1958 gruodžio 16, 294 (4814), 1.

Plenume N. Chruščiovas rūsčiai barė visus ūkinius vadovus, nesistengusius „pavyti Amerikos“. Nors planai buvo labai aiškūs, tačiau gamyba nejudėjo iš vietos. Pavyzdžiui, Rusijos Federacija turėjo gaminti 54 cnt mėsos šimtui ha, o gamino – tik 17 cnt, Voronežo sritis – 103 cnt, gamino tik 28 cnt, Rostovo sritis – 50 cnt, gamino tik 16 cnt, Ukraina – 101 cnt, gamino – 49 cnt. Lietuva turėjo gaminti 75 cnt mėsos, gamino – 46 cnt ir taip toliau[420]. Nebuvo nė vienos respublikos ar srities, kur mėsos gamyba per tuos metus, kai N. Chruščiovas sukėlė lenktyniavimo sūkurius, būtų pajudėjusi iš stagnacijos. Kurti planus buvo lengviau, negu juos realizuoti. Ne ką geresni reikalai ir dėl grūdų produkcijos. Milijonai ha plėšinių neužtikrino geros pašarų bazės kūrimo, nes milijonai tonų grūdų supūdavo dėl sandėliavimo ir transportavimo. Kalnai grūdų gulėdavo stepėse tiesiai ant žemės, dangumi dengti, dangumi užkloti. Nešeimininkiškumas sugriaudavo gražiausius planus, niekais paversdavo N. Chruščiovo norus.

Kalbėdamas apie grūdus N. Chruščiovas vėl griebėsi kukurūzų pavyzdžio. JAV sėja 30 mln. ha kukurūzų grūdams, o SSRS – 4,4 milijono ha. Kukurūzai JAV pasėliuose užima 32 proc., o SSRS – 4,5 proc.[421] Skaičiai rodė, kad lenktyniavimas nebuvo toks paprastas, kaip manė N. Chruščiovas.

Taip nuo 1957 m. iki savo valdymo pabaigos jis nepaliovė skatinęs lenktyniavimo su JAV ir pabaigos tam nesimatė. Tačiau fantazijos viršūnės buvo pasiektos Sovietų Sąjungos komunistų partijos programoje, priimtoje SSKP XXII suvažiavime: „*Siekiant visiškai patenkinti visų gyventojų ir liaudies ūkio poreikius žemės ūkio produktams, keliamas uždavinys padidinti bendrąją žemės ūkio produkcijos apimtį per 10 metų maždaug pustrečio karto, o per 20 metų – pusketvirto karto. Žemės ūkio produkcijos augimas turi pralenkti didėjančią paklausą jai. Tarybų Sąjunga pirmajame dešimtmetyje pralenks Jungtines Amerikos Valstijas pagal pagrindinių žemės ūkio produktų gamybą vidutiniškai vienam gyventojui.*“[422]

Deja, realybė buvo kitokia: „<...> *per 10 metų – nuo 1960 iki 1970 – žemės ūkio produkcijos gamyba padidėjo tik 38 procentais. Didžiuotis nebuvo kuo. Darbo našumas sovietiniame žemės ūkyje 1970 metais pagal įvairius skaičiavimus sudarė tik 15–20 procentų darbo našumo JAV žemės ūkyje*“.[423]

Tiesa, 1964 m., grįžęs iš kelionės po Skandinavijos šalis (Daniją, Norvegiją, Švediją)[424], N. Chruščiovas pradėjo keisti lenktynių kryptį. Dabar jis prakalbo apie lenktyniavimą su Skandinavijos šalimis ir visa tai pateikė ne kaip naudingą patarimą, o kaip partijos programą, kurią kolūkiai turi besąlygiškai vykdyti. Deja, šis lenktyniavimas truko neilgai, nes L. Brežnevo klanas pašalino N. Chruščiovą iš visų postų, lyg kirviu nukirsdamas jo planus ir fantazijas.

[420] „Toliau kelti žemės ūkį – vienas svarbiausių komunistinės statybos uždavinių. Sutrumpintas draugo N. Chruščiovo baigiamasis žodis TSKP CK 1958 metų gruodžio 19 d. Plenume“, *Tiesa,* 1958 m. gruodžio 21 d., 299 (4819), 1.

[421] *Ibid*

[422] *Tarybų Sąjungos Komunistų partijos programa : priimta TSKP XXII suvažiavime* (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961), 63.

[423] Медведев, *supra note*, 56: 163.

[424] „Draugo N. Chruščiovo kalba per Maskvos radiją ir televiziją apie kelionę į Skandinavijos šalis“, *Tiesa,* 1964 m. liepos 8 d., 158 (6511), 1–3.

8.5. Vajai gyvulininkystėje ir augalininkystėje

Okupuota Lietuva priklausė prie tų SSRS regionų, kurie dėmesingai sekė pokyčius žemės ūkyje ir žiūrėjo, kokią naudą galima iš to laimėti. Individualaus ūkio stiprinimas tiko daugeliui kaimo žmonių, o kas 2–3 metai padidinamos kainos – dar labiau. Tačiau sakyti, kad N. Chruščiovo žemės ūkio politika staiga pakėlė kolūkius – būtų netiesa. 1956–1960 m. kolūkių gyvenimas dar judėjo sena vaga – vos ne vos. Gal tik patys stipriausi ūkiai, o tokių buvo apie 150–200, didino gyvulių skaičių, o kartu ir produkciją, vykdė statybas, gaudavo nors ir ne per didelį, bet pelną, o ne nuostolius. O šiaip gyvenimas buvo neblizgantis ir žmonės labiau pasitikėjo savo sodybiniu sklypu, bet ne valdžios pažadais.

Nesėkmių ir neatliktų darbų gyvulininkystėje ir augalininkystėje kronika, atsispindėjusi 1956–1960 metų spaudoje apžvelgiama toliau[425].

1956 m. spalio 3 d. likę nenuimta 1 300 ha javų. Jie sukritę, pajuodę. „Naujo gyvenimo“ kolūkyje laukuose pūsta 150 ha javų, o „Vienybės“ – 100 ha grikių. Žiūrėdamas į tuos javus kolūkietis Sidaravičius pasakojo: „Pernai išdirbau 230 darbadienių, šiemet – 130, bet pernai negavau nei gramo grūdų, nei kapeikos pinigų“. Jis nesitiki ko nors gauti ir šiemet.

Lapkričio pabaigoje Kretingos rajone darbai dar tik prasidėję. J. Janonio kolūkyje dar neiškulta 200 ha javų, Darbėnų kolūkis iškūlė linus, o sėklas supylė ant grendymo, kur jos ir supuvo. Panaši padėtis Vilniaus rajono A. Mickevičiaus „Kovos už taiką“, Kalinino ir kituose kolūkiuose.

1957 m. iki birželio 30 d. sėjos plano neįvykdė 16 rajonų – Širvintų, Ukmergės, Alytaus, Plungės, Klaipėdos, Mažeikių ir kt. Neįvykdyti bulvių, cukrinių runkelių ir kukurūzų sėjos planai. Sėja vyko 45 dienas, daugiausia rankomis. Piktžolėti javai, o ypač kukurūzai, Trakų, Alytaus, Nemenčinės, Raseinių rajonuose. Durpių reikėjo išvežti į laukus 2 mln. t, o išvežta tik 1,3 milijono.

Rugsėjo 24 d. daugelis rajonų turėjo tik 30 proc. šieno ir 10 proc. siloso. Daugų rajone iš kiekvieno šienaujamo hektaro užpajamuota tik po 1,2 cnt šieno, o bendras šieno sukaupimo planas įvykdytas vos 3,8 proc., Kazlų Rūdos rajone atitinkamai 1,2 cnt ir 4,5 proc. Ignalinos – 2 cnt/ha ir 8,2 proc. Dar blogesni siloso rodikliai: Linkuvos rajone jo pagaminta 2 proc., Kazlų Rūdos – 1 proc.

[425] Skyrelyje aptariami klausimai iliustruoti „*Tiesos*“, „*Valstiečių laikraščio*“ ir rajoninių laikraščių 1957–1960 metų medžiaga.

1957 m. rašyta apie kiaulininkystę Kavarsko rajone „Stalino keliu“ kolūkyje. Čia kiaulidės buvo be lubų ir durų, kiaulės laikytos ant betoninių grindų, be kraiko. O apie kokius nors fermų darbuotojų poilsio kambarius net nekalbėta, nes jie niekam nerūpėjo. Laikraščiai rašė, kad Lazdijų rajono „Kibirkšties“ kolūkyje fermų poilsio kambaryje laikomos vištos. Varnių rajono „Tiesos“ kolūkis pardavė kiaules, svėrusias po 40 kg. Tokių kiaulių per metus pardavė 45. Pirmininkas F. Rekašius laikė tai normaliu dalyku, o apskritai jis neturėjo kada užsiimti ūkiniais dalykais, nes nuolat būdavo girtas. 1961 m. kolūkis gavo rugių po 3,9 cnt/ha, vasarojaus – 3 cnt/ha (nesurinko net sėklos). Pagamino 100 ha 75 cnt pieno ir 14 cnt mėsos. Bet toks kolūkis ne išimtis – jų buvo šimtai.

1958 m. okupuota Lietuva 100 ha naudmenų gamino 319 cnt pieno ir 63,6 cnt mėsos. Bet po bendrais respublikos rodikliais slėpėsi šimtų kolūkių labai jau menki rezultatai, apsileidimas ir susitaikymas su padėtimi.

1959 m., kad Užvenčio rajone, Dubėnų kolūkyje, karvės šeriamos supuvusiais šiaudais ir iki tešmenų braido srutose. Taupant silosą vieną dieną jo gauna, kitą ne. Tvartai be langų, durys išlaužytos. Panaši padėtis Rietavo rajono „Stalino keliu“ ir kituose ūkiuose. Širvintų rajono Družių kolūkyje pašarai sveriami „glėbiais“, svarstyklių fermose nėra. Kadangi pašarai laikomi 24 kluonuose, niekas jų nesaugo, jie vagiami. Utenos rajono Pažangos kolūkyje 64 proc. karvių bergždžios. Panaši padėtis „Žalgirio“, „Rytų aukštaičio“, Timonių kolūkiuose. Bergždumas – baisi to meto kolūkių rykštė. Užvenčio, Pagėgių, Skaudvilės, Šilutės rajonuose jis siekė 32–35 proc. Daugų rajono „Tarybų Lietuvos“ kolūkyje pašarai karvėms verčiami po kojomis, tiesiai ant mėšlo, nes nėra ėdžių. Viena karvidė elektrifikuota, už elektrifikacijos darbus sumokėta 100 000 rb, bet fermose nėra nė vieno elektros variklio, vanduo į fermą nepumpuojamas, elektrifikacijos naudos fermų darbuotojai nepajuto. Ariogalos rajono „Pergalės“ kolūkyje 100 ha naudmenų pagaminta tik 27 cnt pieno ir 2,6 cnt mėsos. „Kiekvieną pavasarį keliame karves virvių pagalba, – pasakoja melžėja korespondentui. – Kelsime ir šiemet, nes stogai kiauri, pro juos lyja ir sninga, o pašarų nėra!“

Ypač bloga padėtis Jiezno rajone. Problemas vardija – veterinarijos gydytojas Č. Gintautas: *„Mūsų aptarnaujamų Dzeržinskio vardo, „Užuguosčio“, „Draugystės“ ir kitų kolūkių fermose dar labai daug netvarkos. Gyvuliai dažniausiai šeriami, anot pačių kolūkiečių, „kada išpuola“. <...> Tačiau bene labiausiai stebino kolūkių pirmininkų, fermų vedėjų abuojumas svarbiems reikalams. Eini, kalbi, parodai, padedi. Užvažiuok po keletos savaičių, – o čia ir vėl tas pats.“*[426] Tačiau ne vien karvės kentė žiemos negandas. Panašus likimas lydėjo ir kiaulių ūkį. Pagrindinės priežastys buvo tos pačios – pašarai ir priežiūros stoka.

Vis dėlto didžiausia kaltė dėl tokių dalykų krinta kolūkių pirmininkams. Ne todėl, kad jie turėjo mažai agronominių, zootechninių žinių ar patyrimo, ne! Pagrindinė priežastis – sąžiningumo stoka. Pirmininkas, nematantis, kad fermose gyvuliai šąla, braido po srutas, laiku neatvežamas pašaras ir kraikas, tikrai nevertas sėdėti vadovo kėdėje. Matė tai ir rajkomų vadovai, todėl kas metai rajonuose pasikeisdavo keli ar keliolika pirmininkų, o kartais šis skaičius siekdavo 50 proc. Tarp atleistųjų pirmininkų: Eišiškių rajono „Gegužės ryto“ pirmininkas Andriušenko, Vilkijos rajono „Nugalėtojo“ kolūkio pirmininkas Gabrilavičius, Vilniaus rajono Kirovo kolūkio Nazarenka, Ariogalos rajono „Raudonosios žvaigždės“ Šnipas, Varėnos rajono Tamulevičiaus vardo Baliukonis, Rietavo rajono „Vienybės“ kolūkio pirmininkas Jankauskas, Šiaulių rajono Kalinino kolūkio pirmininkas Ševeliovas ir daugelis kitų. Šie pirmininkai atleisti ne dėl kokių politinių priežasčių, o paprasčiausiai dėl apsileidimo, neišmanymo ar grobstymų.

1960 m. iki spalio 30 d. nesupylė sėklos Akmenės, Mažeikių, Varėnos, Vievio ir kiti rajonai. Skaudvilės „Gegužės pirmosios“ kolūkio kūlikai renkasi į darbą apie pietus. Viena kuliamoji kulia kolūkio, o dvi – kolūkiečių javus.

Iki 1960 m. ūkių fermose ir laukuose dar nedaug kas pasikeitė. 70–80 proc. visų ūkių gyveno senoviškai ir N. Chruščiovo reformų vėjai mažai juos palietė, nors stipresni, kuriuose dirbo sąžiningi pirmininkai, pradėjo atsigauti.

1956–1960 m. kolūkiai buvo įvelti dar į vieną keistą avantiūrą. Partiniai vadai tvirtino, kad tai naudinga sovietinei valstybei ir kolūkių pirmininkai privalo šią užduotį vykdyti, nes „valstybės planas – įstatymas“. Kalbame apie kolūkių gyvulių auginimą kolūkiečių ūkiuose pagal sudarytą sutartį tarp kolūkio ir kolūkiečio. Iš pradžių kolūkius agitavo auginti žąsis. Tai paukštis, mintantis žole, ir jo pašarai beveik nieko nekainuoja. Deja, šia išmone susižavėjo tik vienas kitas kolūkis ir ji užgeso, kaip ir daugelis partinių vadovų iniciatyvų. Apie 1958 m. Vilniaus vadovai davė nurodymus (jie nebuvo paskelbti spaudoje) įforminti sutartimis kolūkiečių ūkiuose auginamus gyvulius ir juos pristatyti kolūkio vardu. Už gyvulius gali atsiskaityti žeme. Pavyzdžiui, kolūkietis, nupenėjęs kolūkiui 100 kg bekoną, gauna 0,4 ha dirbamos žemės, kurią jis užsėja savo sėkla ir derlių pasiima sau. Kolūkio pirmininkams šiuo klausimu suteikti dideli įgaliojimai: jie galėjo taip pirkti galvijų prieauglį, paukščius, pieną, už viską atsiskaitydami žeme. Dauguma kolūkiečių labai noriai duodavo kolūkiui bekoną, kad gautų papildomai 40 arų žemės. Tą sklypą užsėję vasarojumi, prikuldavo savo gyvuliams kelis centnerius grūdų, dar turėdavo gerų vasarinių šiaudų pašarui. Papildomas pašaras jau dvigubai atstodavo bekono vertę. Kalbėdamas kolūkiečių pasitarimuose, A. Sniečkus nuolat juos ragindavo auginti kuo daugiau gyvulių: triušių, veršelių, kiaulių. Pavyzdžiu jis kėlė kolūkius, kur kiekviena šeima augina kolūkiui ne tik kiaules ar galvijų prieauglį, bet ir karves (!) Visa ši produkcija smarkiai pakėlė bendrąją pieno ir mėsos gamybą ir Lietuvos vadovų vertę Maskvos akyse.

Tačiau tokia neįprasta ūkinė veikla tuojau sukėlė neigiamų procesų. Kai kurie kolūkių pirmininkai sumaišė ūkio ir savo kišenes, realizuodami tokiuose ūkiuose nepajamuotus gyvulius. To pavyzdys – Kazlų Rūdos rajono Vinčų kolūkis. Kolūkis dalies pinigų už realizuotus kolūkiečių bekonus nefiksavo jo-

[426] Č. Gintautas, „Pribrendę klausimai“, *Valstiečių laikraštis*, 1959 m. vasario 13 d., 24 (1974), 2.

kiose ataskaitose. Valdžia pirmininką apkaltino grobstymu ir iškėlė baudžiamąją bylą. Nors jis teisinosi, kad lėšas sunaudojo atsarginėms dalims traktoriams pirkti (tai galėjo būti tiesa, nes atsarginių dalių tada labai trūko), teismas jį nuteisė septynerius metus kalėti. Tokių atvejų buvo daugelyje rajonų. Pasitaikydavo ir prirašinėjimų, statistikos duomenų iškraipymų. Taip Vilkaviškio rajono „Draugystės“ kolūkyje prirašyta 45 t pieno, nežinia iš kur atsiradusio. Gruodžio mėnesį (1961 m.) šis kolūkis Kaliningrado srityje nupirko 38 tūkstančius kiaušinių ir juos pristatė paruošoms kaip savo produkciją. Tai buvo daugiau parodomieji procesai, tiek augalininkystėje tiek gyvulininkystėje.

Ši išmonė gyvavo keletą metų. Vėliau, maždaug nuo 1962 m., ji buvo pasmerkta ir uždrausta.

Tik paskutiniais N. Chruščiovo valdymo metais reikalai po truputį ėmė gerėti, nes atsirado ir reikiamos sąlygos: daugiau žemės ūkio mašinų, trąšų, herbicidų, buvo sprendžiami piniginio apmokėjimo klausimai, didesnis mokslo indėlis į žemės ūkį. 1959 m. atidavus naudoti Kauno hidroelektrinę, prasidėjo spartus kolūkių elektrifikavimas. Ir ne tik gamybinių pastatų, bet ir kolūkių gyvenviečių bei individualių sodybų.

MTS techniką pardavus kolūkiams atsirado kitų sunkumų: kolūkiai neturėjo mechaninių dirbtuvių, remonto bazių, atsarginių dalių ir kuro sandėlių. 1959 m. Raseinių rajono Alsos kolūkyje rudenį laukuose palikta technika taip ir stovėjo užpustyta. Inventorius išmėtytas, neremontuojamas. Vievio rajono Melnikaitės kolūkyje, Prienų rajono Vangų kolūkyje ir Birštono tarybiniame ūkyje, Rietavo rajono Pašaltuonio, Kavarsko rajono „Taikos“ ir daugelyje kitų kolūkių ir traktoriai, ir technika neprižiūrimi. Sunkiai, oi, sunkiai traktoriai tapo savais. Praėjo keletas metų, kol kolūkiečiai suprato, kad arklių darbas pasibaigė, o didžiulis ūkis be technikos – amžinas skurdžius, nepajėgiantis pakilti iš atsilikimo.

Pirmaisiais reorganizacijos metais kolūkiams mažai ką padėjo ir RTS (remonto traktorių stotys). Plungės, Daugų, Rietavo, Zarasų ir kitos buvo nuolat kritikuojamos dėl blogo ir laiku neatliekamo traktorių remonto bei aukštų remonto kainų. Per žiemą suremontavus 10–12 traktorių, nesuprantama, kaip galėjo išsilaikyti RTS darbuotojai, administracija, pirkti atsargines dalis ir t. t. Todėl daugeliu RTS kolūkiais nepasitikėjo, finansiškai gyveno labai blogai, lįsdamos valstybei į kišenę. Kolūkiai remontus stengėsi atlikti savo ūkiuose ir į RTS daugiausia veždavo tik variklius. Dėl traktorių remonto kainų, dėl jų atidavimo ir priėmimo iš MMS ir RTS tvarkos kildavo daug ginčų. Siekiant to išvengti nuo 1961 m. vasario 1 d. LSSR Ministrų Taryba nustatė laikinas didmenines traktorių ir jų agregatų kapitalinio remonto kainas, įskaitant atsarginių dalių atpiginimą 40 procentų[427].

[427] V. Jonuška ir V. Gliaubertas, „Mašinų remontas – darbas neatideliojamas“, *Valstiečių laikraštis,* 1961 m. vasario 24 d., 24 (2286), 3.

Kolūkiai dar neturėjo dirbtuvių ir remontą atlikdavo nepritaikytose šaltose patalpose. Raseinių rajono „Tarybiniu keliu“ kolūkis traktorius remontavo veršidėje. Detalės mėtėsi ant mėšlo, neplautos, nebuvo švarių laikymo vietų. Panaši padėtis „Tėvynės“, „Taikos“, „Gegužės pirmosios“ kolūkiuose, kur traktoriai taip pat remontuoti fermose. Mituvos ir Sandravos kolūkiai neturėjo pinigų nusipirkti atsarginių dalių. Daugelyje kolūkių remonto sąlygos buvo pasibaisėtinos, tačiau traktorininkai juos tvarkydavo nepaisydami šalčio ir darganų, dažnai gulėdami ant įšalusios žemės, pasitiesę tik maišą. Jie buvo to paties kolūkio nariai, čia turėjo namus, šeimas, ir trauktis kur nors nebuvo noro. N. Chruščiovo valdymo metais išsiplėtus statyboms ir augant pramonei dalis kaimo mechanizatorių patraukė į miestus. Pasiliko patys tvirčiausi, nulėmę visą agropakilimą. Traktorininkai ir fermų darbuotojai buvo tie pagrindiniai akmenys, ant kurių statytas kolūkinis statinys.

1959 m. „Valstiečių laikraštyje“ pasirodė Mechanizacijos ir elektrifikacijos instituto mokslinio bendradarbio A. Baranausko parengtas kolūkio remonto dirbtuvių projektas[428]. Tai gan kuklus statinys, galintis palengvinti kolūkių mechanizatoriams atlikti remonto darbus. Jame buvo remonto vietos, poilsio kambarys, sandėliukas atsarginėms dalims ir kitos patalpos. Tokios dirbtuvės kainavo apie 100 000 rb (senais pinigais), jas galima buvo pastatyti per 80 dienų. Vėliau atsirado didesnių projektų, su kalve, tekinimo staklėmis ir t. t. Dirbtuvių svarbą suprato kiekvienas pirmininkas ir jas statė beveik visuose ūkiuose: vienur pagal projektus, kitur primityviai, vadovaujantis savo protu ir savais sumetimais.

Jei Sovietų Sąjungoje N. Chruščiovo pamokymai ir nuolatinis spaudimas mažai išjudino kaimą ir kolūkius, tai okupuotoje Lietuvoje nuo 1960 m. gyvulininkystė ėmė atsigauti, ypač pieno ūkis. 1960 m. Lietuvoje 156 kolūkiai 100 ha naudmenų pagamino per 300 cnt pieno ir 17 kolūkių – per 100 cnt mėsos. Tuo metu tai buvo labai geri rezultatai. Didžiausias derlingumas buvo pasiektas Šeduvos rajono „Draugo“ kolūkyje – po 24 cnt/ha ir Vilkijos rajono Černiachovskio kolūkyje – po 22 cnt/ha. 1962 m. pirmūno norma smarkiai pašoko: kai kurie ūkiai gamino po 400 cnt pieno ir 100 cnt mėsos 100 ha naudmenų. Lygiuotis į šiuos rodiklius partija skatino visus kolūkius, bet tokių ūkių dar buvo nedaug. Tačiau keletas kolūkių – Marijampolės rajono Černiachovskio, Kauno rajono „Bolševiko“ – jau gamino po 700–800 cnt pieno ir 250–300 cnt mėsos 100 ha naudmenų.

1964 m. „Komunisto“ žurnalas[429] pateikė dviejų ūkių palyginimą: pirmaujančio Radviliškio rajono „Draugo“ kolūkio ir atsiliekančio Šiaulių rajono „Tarybų Lietuvos“ kolūkio (5 lent.).

[428] A. Baranauskas, „Kokios turėtų būti kolūkio remonto dirbtuvės“, *Valstiečių laikraštis,* 1959 m. sausio 4 d., 2 (1952), 2.

[429] Paškauskas, L., „Rentabiliau tvarkykime galvijų ūkį“, *Komunistas*, 4 (1964): 47–50.

5 lentelė. Pagrindiniai pieninkystės rodikliai Radviliškio r. ūkiuose, 1964 m.

	Rodikliai	Draugo kolūkis	Tarybų Lietuvos kolūkis
1.	Pagaminta pieno 100 ha naudmenų (cnt)	472	126
2.	Turi galvijų 100 ha naudmenų	38,5	20
3.	Karvių 100 ha naudmenų	16	8,4
4.	Primelžia pieno iš karvės (kg)	3 110	1 472
5.	Pieno centnerio savikaina (rb)	9,33	16,6

Šaltinis: Komunistas. 4 (1964), p. 47.

Į priekį pieno gamyboje išsiveržė specializuoti ūkiai. Daugiau kaip 4 000 kg iš karvės primelždavo Joniškėlio žemės ūkio technikumo mokomasis ūkis, Lietuvos gyvulininkystės instituto eksperimentinis ūkis, Radviliškio bandymų stoties eksperimentinis ūkis, Žemdirbystės instituto eksperimentinis ūkis ir kt. Tai suprantamas dalykas, nes šie ūkiai gaudavo daug koncentruotųjų pašarų ir gyvulius galėjo šerti „amerikoniškai“, ne taip, kaip eiliniai kolūkiai. Respublikos partinė valdžia juos taip pat stipriai šefavo, pamalonindama materialiais dalykais.

Kai kurie ūkiai rimtai užsiėmė gyvulininkyste, nes tai buvo vienintelis būdas pataisyti finansinę padėtį, vykdyti investicijas statant pastatus, perkant produktyvius gyvulius bei techniką. Tačiau, kaip visuomet, dalis pirmininkų vėl nuėjo lengviausiu keliu – pažadų ir tuščių įsipareigojimų. Šalia rimto darbo vėl ėmė lįsti pirašinėjimai, pagražinimai, kad valdžios akyse taptų verti pagiriamojo žodžio, o gal net vyriausybinio apdovanojimo.

Pavyzdžiui, bekonų šėrėjas arba šėrėja įsipareigojo nupenėti tūkstantį bekonų. Kiekvienas supranta, kad tai ne vien šėrėjo, o ūkio vadovo įsipareigojimai. Tačiau jei šėrėjas buvo paliktas vienas vežti sunkią naštą: pats ruošė pašarus, mėžė mėšlą, valė gardus. Galų gale žmogus pavargo ir iš didelio debesio – mažas lietus: jis nupenėjo tik kelis šimtus bekonų. Panašiai nutiko šėrėjai – ir ji buvo palikta be pagalbos: pati ruošė pašarus virtuvėje, esančioje atokiai nuo fermos, ir dešimt kartų per dieną bėgiojo iš virtuvės į kiaulidę, pjovė žolę, kapojo malkas, o kai pritrūkdavo vandens – nešiojo jį kibirais. Tik užjausti gali žmogų, kuris ir tokiomis sąlygomis pajėgė nupenėti 400 bekonų. Stebino vadovai, pasmerkę žmogų sunkiam darbui ir liūdnam finalui. Tokių atvejų buvo daugelyje rajonų. Žmonės norėdavo dirbti ir užsidirbti, ir ne jų kaltė, kad tai nepavykdavo.

Nepaisant sunkumų, plėtėsi karvių ir kiaulių ūkiai, didėjo gamyba. Tą nulėmė ir nuolat koreguojamos žemės ūkio produkcijos supirkimo kainos – dažniausiai didėjimo kryptimi.

Vystantis gyvulininkystei visi pamatė, kad fermose vyrauja sunkus rankų darbas. Pirmasis mechanizmas – vežimėliai. Labai sunkūs, griozdiški, bet vis dėlto palengvinimas, nes nešioti 2–3 kartus per dieną tonas skystų pašarų – alinantis darbas. 1961 m. „Komunisto“ žurnale[430] pasirodė Vilkaviškio rajono „Kelio į komunizmą“ kolūkio pirmininko P. Žemaitaičio straipsnis apie mechanizavimo lygį kolūkiuose. Padėtis labai bloga: nėra mėšlo kratytuvų, cukrinių runkelių bei jų lapų nuėmimo mašinų. Bulvės sodinamos arkliais, o joms kaupti nėra nei traktorių, nei arklinių kauptuvų. Fermose nėra kompleksinių pašarų ruošimo mašinų (bulvių šutinimo, runkelių pjovimo, maišymo ir padavimo į lovius). Pakabinami keliai nepatvarūs, trūksta vežimėlių. Dabar gaminamos šakniavaisių plaunamosios mašinos prastos, tuoj išsilaksto skarda. „Neries“ gamykloje gaminamos kuliamosios mašinos genda, jų negalima prijungti prie elektros pulto. Spaudoje buvo rašyta apie Vilkijos rajono „Kelio į komunizmą“ kolūkio fermų darbuotojų socialistinio darbo didvyrę Genę Vyšniauskienę, kuri metė fermas netekusi sveikatos. Ji nepajėgė visko dirbti rankomis, o apie techniką visi tik kalbėjo, bet nieko nedarė.

Tai buvo tik ledkalnio viršūnėlė – mechanizacijos trūkumai šaukte šaukė iš kiekvieno kolūkio kampo. Reikia pripažinti, kad padėtis buvo taisoma, bet labai lėtai. 1961–1964 m. jau daugelis kolūkių turėjo po 1–2 mėšlo krautuvus, sumontuotus ant DT-14 ar T-16 markės traktorių, padaugėjo kultivatorių, kratytuvų, imta gaminti šienapjoves-smulkintuvus K–1,4, skystomis trąšomis laistyti agregatus, pneumatinius grūdų transporterius. „Žalgirio“, „Atramos“ ir kitos gamyklos gavo užduotis gaminti žemės ūkio mašinas. Pradėjus dirbti Jonavos azotinių trąšų gamyklai, atsirado amoniako vandens įterpimo mašinų. 1963 m. pagaminta GAN-8, kurių kolūkiai laukė kaip išganymo. 1961 m. pagaminti pirmieji 50 žolės miltų agregatai, nepaprastai reikalingi visiems kolūkiams.

Visų šių mašinų labai trūko. Norint jas gauti pirmininkams reikėdavo daug kabinetų aplankyti, daug nervų sugadinti. Bet tai buvo pajudėjimas iš mirties taško mechanizuojant gyvulininkystę ir augalininkystę. Sunkiausiai sekėsi kiaulių fermoms. Iki kolūkių pabaigos taip ir nebuvo sukurta efektyvi kiaulių šėrimo sistema. Žemės ūkio mechanizacijos ir elektrifikacijos institute (Raudondvaris) sukurta pašarų paruošimo ir padavimo sistema dažnai nepasiteisindavo. Geriau sekėsi melžti karves.

[430] Žemaitaitis, P., *et al.*, „Mūsų tikslas – bendras (Atviras laiškas Lietuvos TSR pramonės darbuotojams)“, *Komunistas,* 1 (1961): 7–10.

8.6. Dobilienų arimas

Gyvulininkystė dar nebuvo pagrindinė ir pelningiausia ūkio šaka, kokia ji tapo vėliau. Kai kuriuose ūkiuose ji atrodė pasibaisėtinai, panašiai kaip pirmaisiais kolūkinio gyvenimo metais. Kad reikia didinti gyvulių skaičių, plėsti pašarų bazę ir gauti daugiau gyvulininkystės produktų – žmonės suprato ir be N. Chruščiovo kalbų, bet tam dar nebuvo nei bazės, nei sąlygų. Pavyzdžiui, pardavus kolūkiams MTS techniką, iš karto paaiškėjo, kad jos labai mažai ir gerai įdirbti didžiulius kolūkių plotus ji nepajėgs arba tai atliks paviršutiniškai, kaip ir MTS laikais. Atskiri kolūkiai pradėjo nusipirkti po vieną, du vikšrinį arba ratinį traktorių. Žinoma, kolūkyje technika buvo geriau eksploatuojama, bet vis dėlto jos labai trūko. Visiškai nebuvo mėšlo krautuvų, kratytuvų, grūdų transporterių ir daug daug ko, kas JAV ūkiuose naudota seniai kaip paprasti ir būtini mechanizmai. Labai trūko trąšų, jų vos pakakdavo cukriniams runkeliams ir papildomai kviečiams patręšti. Gyvuliai laikyti netipiniuose, šaltuose pastatuose, be automatinių girdyklų, karvės melžtos tik rankomis, kiaulės dažniausiai šertos šaltu pašaru, o bulvių joms tekdavo labai mažai arba nieko. Iš ko galėjo kolūkiai pagaminti daug šieno, jei kultūrinių ganyklų dar nebuvo. Labiau pasisekė kolūkiams, turėjusiems paupiuose natūralių pievų. Kitiems likdavo vien daugiametės žolės, kurias N. Chruščiovas paskelbė nereikalinga kultūra ir užsimojo prieš jas reformų kirviu. Paskutiniais savo valdžios metais jis reikalavo išarti dobilienas, o jų vietoje sėti kukurūzus, cukrinius runkelius, bulves – kaip daug pašarinių vienetų duodančias kultūras. Bet kiekvienam žemdirbiui buvo aišku, kad nei cukriniai runkeliai, nei bulvės be trąšų neauga, tačiau to nesuprato didžiausios pasaulyje valstybės vadovas. Dobilienų naikinimas dar labiau komplikavo pašarų bazę Lietuvoje. Daugelis kolūkių, paklausę valdžios, pateko į katastrofišką padėtį. Reikia pripažinti, kad dobilienų arimui nepritarė LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus, kartais netgi labai drąsiai pasisakydamas prieš.

Visi žino, kad A. Sniečkus buvo kietas ir negailestingas Lietuvos bolševikų vadas, tačiau turėjo vieną keistybę – mėgdavo kasmet apvažinėti Lietuvos rajonus, apžiūrėti dalį kolūkių, įvertinti jų fermas, mechanizaciją, pakalbėti su žmonėmis. Rūsčiomis akimis žiūrėdamas, tylėdamas išklausydavo kiekvieną prie jo priėjusį kolūkietį. Kolūkio pirmininkui droždavo tiesiai į akis, ką galvoja apie jį ir jo ūkį. Tokioms A. Sniečkaus „inspekcijoms“ pirmininkai ruošdavosi drebančiomis širdimis, bet ir rajono valdžia gudraudavo: veždavo jį tik į geriausius kolūkius, kurių rajone būdavo keletas. Tos kelionės priversdavo pasitempti ir pirmininkus, ir rajono vadovus. Ūkiai, kurie būdavo numatyti „kalėdojimo“ grafike, visuomet gaudavo daugiau technikos ir kitų gerų dalykų, jų pirmininkai privalėjo pasitempti, pasišvarinti ir pagalvoti, ko labiausiai trūksta.

Galima daug rašyti apie to meto gyvenimą. Darbščiam Lietuvos ūkininkui tiko kainų už pieną bei mėsą pakėlimas, bet netiko kvaila kukurūzų aukštinimo politika ir dėl jos iškilusi nauja žemdirbystės reforma – naikinti dobilus bei daugiametes žoles, jų vietą užleidžiant kukurūzams bei cukriniams runkeliams, kaip kultūroms, duodančioms daugiausia pašarinių vienetų. Dobilai žemę praturtino trąša, o cukriniams runkeliams bei kukurūzams reikėjo tiek trąšų, kiek žemdirbiai nebuvo pajėgūs jiems duoti. Lietuva – tradicinė gyvulininkystės šalis, kur dobilai bei daugiametės žolės yra ne tik pašaras gyvuliams vasarą, bet ir šienas žiemą. Tą suprato kiekvienas kaimo žmogus.

Kukurūzai šaltesnio klimato zonoje, įskaitant ir Pabaltijį, tiko auginti tik silosui. Keliasdešimt hektarų, pasodintų trąšioje dirvoje, tinkamai prižiūrimi duodavo ūkiui pakankamai gero siloso. Vėliau, L. Brežnevo laikais, plečiant gyvulininkystę be jų kolūkiai nebūtų išgyvenę. Tačiau pirmaisiais N. Chruščiovo valdymo metais dėl nemokėjimo auginti ir tinkamai prižiūrėti ši kultūra žmonių ir ūkių vadovų akyse buvo diskredituota ir praėjo nemažai laiko, kol ji buvo reabilituota kaip būtina ir reikalinga.

N. Chruščiovui nepavyko išjudinti Sovietų Sąjungos tiek, kiek jis norėjo. Nekritikuosime kaimynų (juos pakankamai kritikavo jų didieji rašytojai: A. Gercenas, I. Turgenevas, N. Gogolis, F. Dostojevskis ir kt.), bet, objektyviai kalbant, jie nėra pratę sunkiai dirbti, su žeme juos sieja menkas ryšys. Reali kainų politika, paskolos, prievolių palengvinimas ir politinio klimato pagerėjimas nepajėgė pakelti žemės ūkio nė perpus tiek, kiek okupuotoje Lietuvoje. Jie abejingai sutikdavo kiekvienas naujoves ir prieš pora amžių, ir N. Chruščiovo valdymo metais. Rusijai ir kitoms sovietinėms respublikoms nebuvo aktualus N. Chruščiovo noras išnaikinti daugiametes žoles, nes jų beveik neturėjo. Pavyti Ameriką? Galima, jei valdžia liepia! O kad vejantis reikia auginti kiaules, penėti galvijus ir melžti kuo daugiau pieno – jų nejaudino. Tuo tarpu okupuotos Lietuvos kaimo žmonės iš kailio nėrėsi, kad daugiau užaugintų, nupenėtų, primelžtų ir gautų už tai pinigų. Todėl suprantamas lietuvių pasipiktinimas N. Chruščiovo skelbiama dobilų naikinimo politika: sunaikinus dobilus, sunyks ir gyvulininkystė.

Vienintelis dobilų gynimas buvo neįtraukti jų į ataskaitas. Rajono valdžia žinodavo tuos dalykus, bet apsimesdavo nežinanti. Jie suprato, kad be dobilų nepagamins ne tik tų kalnų kumpių ir ežerų pieno, kuriuos žadėjo N. Chruščiovas, bet neteks ir to, ką turėjo[431].

N. Chruščiovas priklausė tiems Rusijos valdovams, kurie autoritetu pripažindavo tik save, ignoruodami protą ir gyvenimo patirtį. Viskas jam atrodė lengvai įvykdoma ir pasiekiama. Jam vadovaujant SSKP 1961 m. XXII suvažiavime[432] buvo priimta „Tarybų Sąjungos komunistų partijos programa“, kurioje numatyta, kad per 20 metų iš esmės bus pastatyta komunistinė vi-

[431] Sasnauskas, *supra note,* 49: 53–54.

[432] TSKP XXII suvažiavimas įvyko 1961 m. spalio 17–31 d. In: *„TSKP suvažiavimai“, Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 11* (Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1983 m.), 429.

suomenė. *„Artimiausią dešimtmetį (1961–1970 metais) Tarybų Sąjunga, kurdama materialinę-techninę komunizmo bazę, pagal produkcijos gamybą vidutiniškai vienam gyventojui pralenks galingiausią ir turtingiausią kapitalizmo šalį – JAV; žymiai pakils materialinė darbo žmonių gerovė ir kultūrinis-techninis jų lygis, visiems bus užtikrintas pasiturimas gyvenimas; visi kolūkiai ir tarybiniai ūkiai pavirs didžiai našiais ir didžiai pajamingais ūkiais; iš esmės bus patenkinti tarybinių žmonių poreikiai turėti gerai sutvarkytus butus; išnyks sunkus fizinis darbas; TSRS pasidarys trumpiausios darbo dienos šalis.*

Antrojo dešimtmečio (1971–1980) išdavoje bus sukurta materialinė-techninė komunizmo bazė, užtikrinanti visiems gyventojams materialinių ir kultūrinių gėrybių gausumą; tarybinė visuomenė visiškai priartės prie to, kad bus vykdomas principas skirstyti pagal poreikius, įvyks laipsniškas perėjimas į vieningą bendraliaudinę nuosavybę. Tuo būdu Tarybų Sąjungoje iš esmės bus pastatyta komunistinė visuomenė“[433]. N. Chruščiovas suvažiavime svaidė neįtikėtinus fantastinius pažadus: *„Per artimiausią dešimtmetį mes turime pašalinti butų trūkumą. Antrojo dešimtmečio pabaigoje kiekviena šeima bus aprūpinta atskiru gerai įrengtu butu“*[434]. Taip buvo užprogramuotas noras iki 1980 m. pereiti socializmo stadiją ir pradėti gyventi komunizme, kur bus patenkinti visi poreikiai. Kokią ateitį programa numatė kolūkiams? *„Ekonominės kolūkinės santvarkos suklestėjimas sudaro sąlygas kolūkinei nuosavybei laipsniškai suartėti, o ateityje ir susilieti su bendraliaudine nuosavybe į vieningą komunistinę nuosavybę“*[435]. Taigi kolūkiai išliks, bet su visaliaudine nuosavybe...

Bet ar vien duona ir mėsa nulemia poreikius? Toli gražu! N. Chruščiovas nuolat pabrėždavo šiuos dalykus (duona, mėsa, drabužiai) kaip lemiamą faktorių. Komunizmo pastatymo programai įgyvendinti, naujų vertybių žmogui suformuoti buvo priimtas „Moralinis komunizmo statytojo kodeksas“[436]. Priimta tikint, kad; *„<...> buržuazinės psichologijos bei moralės likučiams su šaknimis išrauti“*[437], kad per kelerius metus SSRS visuomenėje neliks blogų žmonių, o didžioji imperija taps tarsi angelų šalimi. Bet visa tai buvo gražus miražas, daugiau nieko. Ir nežinia, kur buvo daugiau utopijos – kukurūzų politikoje, Amerikos gainiojimesi ar pažaduose visiems gyventi komunizme. Kaip tuo metu viskas atrodė labai reikšminga ir kaip apgailėtinai atrodo dabar!

[433] *Tarybų Sąjungos Komunistų partijos programa … , supra note,* 422: 53–54.

[434] Никита Сергеевич Хрущев, *Apie Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Programą: pranešimas Tarybų Sąjungos Komunistų Partijos XXII suvažiavime 1961 m. spalio 18 d.* (Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1961), 56.

[435] *Tarybų Sąjungos Komunistų partijos programa …, supra note,* 422: 63.

[436] *Ibid,* 94–98.

[437] Хрущев, *op cit.*, 78.

Pavartykime to meto spaudą ir pamatysime, nemažai mokslininkų, žurnalistų, garsių kolūkių pirmininkų, kurie šlovino dobilienų naikinimą. Raginimas arti dobilienas ir didinti grūdinių kultūrų plotą iki 50 proc. gąsdino kiekvieną. Su tuo nesutiko Žemdirbystės instituto direktorius P. Vasinauskas ir jo vadovaujamas institutas. *„Ryškiausias drąsos pasipriešinimo pavyzdys, sulaukęs didžiulės reakcijos aukščiausiuose sovietų valdžios sluoksniuose, pasmerktas paties N. Chruščiovo, buvo Lietuvos žemdirbystės instituto laiškas – mokslo darbuotojų pasisakymas prieš vadinamosios kaupiamosios žemdirbystės sistemos, paremtos daugiausia kukurūzais, beatodairišką plėtimą visoje Sovietų Sąjungoje, taigi ir to meto Lietuvoje“* [438]. Laišką[439] 1961 m. lapkričio 14 d. pasirašė instituto darbuotojai: Petras Vasinauskas, Henrikas Černiauskas, Balys Šabanavičius, Vytautas Daugnoras, Leonas Kadžiulis, Raminta Klimavičiūtė, Kazys Leistrumas, Jonas Tarvidas, Antanas Tindžiulis, Zigmas Vinickas, Janina Židonytė[440]. Laiško originalas išsiųstas LKP CK pirmajam sekretorius A. Sniečkui ir Žemės ūkio ministerijai, kopijos – Lietuvos žemės ūkio akademijai, su žemės ūkiu susijusiems moksliniams institutams ir bandymų stotims. Maždaug po mėnesio išverstą į rusų kalbą laišką jau citavo N. Chruščiovas. Po to prasidėjo represijos – svarstymai, atleidimai. Laiškas sukėlė didžiausią N. Chruščiovo įniršį. Ir A. Sniečkus sulaukė aštrios paties N. Chruščiovo kritikos, pažymint, kad Lietuvos žemės ūkyje dirba ne mokslininkai, o mokyti piemenys[441]. Tačiau prof. Vasinauskas liko Lietuvos kaimo žmonių gerbiamas, nes nepabijojo pasakyti tiesą.

8.7. Nuo darbadienio iki piniginio atlyginimo

Viena iš skaudžiausių temų kolūkių gyvenime buvo apmokėjimas už darbą. Pirmaisiais kolūkių metais (1947–1954) kolūkietis turėjo tik vieną teisę – teisę dirbti. Dirbdamas jis nežinojo, ką uždirbs, kuo maitins šeimą. Nors Pavyzdiniuose žemės ūkio artelės įstatuose[442] numatyta, kad kolūkiečių atlyginimas susideda iš dviejų komponentų: piniginio ir natūralaus (grūdų, pieno, bulvių ir t. t.), tačiau tai buvo vien gražūs žodžiai. Daugelis kolūkių visai nieko

[438] L. Kadžiulis, „Rezistencija svetimiems vėjams ir dogmatizmui“, In *Profesorius Petras Vasinauskas,* Lietuvos MA, Lietuvos ŽŪ u-tas, Lietuvos žemdirbystės inst., sudaryt. A. Motuzas (Vilnius: Petro ofsetas, 1998), 51.

[439] „Kolektyvinis Lietuvos Žemdirbystės instituto mokslinių darbuotojų pasisakymas dėl žalieninės žemdirbystės sistemos ir dėl grūdų gamybos padidinimo respublikoje“ In *Profesorius Petras Vasinauskas,* 52–63.

[440] *Ibid,* 63.

[441] Sasnauskas, *supra note,* 49: 53.

[442] L. Kadžiulis, „Rezistencija svetimiems vėjams ir dogmatizmui“ In *Profesorius Petras Vasinauskas,* Lietuvos MA, Lietuvos ŽŪ u-tas, Lietuvos žemdirbystės inst., sudaryt. A. Motuzas (Vilnius: Petro ofsetas, 1998), 51.

nemokėjo už darbą, kai kurie duodavo šiek tiek grūdų – šimtą ar du šimtus gramų už darbadienį. Truputį pinigų galėjo duoti priemiestiniai ūkiai, auginantys daržoves, parduodantys pieną rinkoje ar kitokiais būdais užsidirbantys pinigų. Tai suprantama, nes kolūkiai grūdų prikuldavo, bet produktyvių gyvulių fermų dar nebuvo ir gauti pinigų nebuvo iš ko. Laikant 10–15 karvių, melžiant po 1 000 kg iš karvės, gautų pinigų vos pakakdavo nusipirkti vinių, pakinktų, kalviams geležies ir kitų būtinų dalykų, sumokėti mokesčius ir pan. Ne be reikalo kolūkiečiai nelinksmai juokaudavo, kad didžiausios kolūkio pajamos gaunamos pardavus kritusių gyvulių odas. Vieninteliai, kas gaudavo pastovų atlyginimą grūdais, tai MTS mechanizatoriai. Nors šis atlyginimas buvo labai kuklus, tačiau jis nuolat keldavo kolūkiečių pavydą. Labai gerai dirbęs kolūkietis galėjo išdirbti 250–300 darbo dienų. Mokėti už darbą po 0,5 kg grūdų galėjo labai geras (to meto sąlygomis) kolūkis. Ko galėjo tikėtis darbštus žmogus, gavęs už visų metų darbą 130–150 kg grūdų? Kuo jam maitinti vaikus, kuo šerti gyvulius? O juk šimtai tūkstančių žmonių negaudavo ir to. Todėl darbas kolūkyje virto sunkia ir neišvengiama prievole. Dirbta, kad neatimtų sodybinio sklypo ir karvės ganiavos, nes jų netekus lauktų tiktai elgetavimas.

N. Chruščiovo valdymo pradžioje, pakėlus žemės ūkio produktų kainas, panaikinus varginančias pieno, mėsos, bulvių bei kitas prievoles, išaugo ir išsiplėtė kolūkio fermos. Gyvuliai jau buvo laikomi ne dėl skaičiaus, kurį nustatydavo partija, bet dėl produkcijos. Kolūkio sąskaitose galėjo atsirasti solidžios pinigų sumos. 1958 m. bankuose atidarytos specialiosios sąskaitos, į kurias patekdavo 50 proc. visų pinigų, gautų už parduotą pieną, mėsą ir kitus produktus, kaip garantinio darbo užmokesčio lėšos. Šiuos pinigus bankai išduodavo tik apmokėti už darbą. Kaip besijuoktume iš N. Chruščiovo kukurūzų politikos ir kitų vajų, tačiau jo pastangas spręsti darbo apmokėjimo klausimus palankiai sutikdavo ir kolūkių pirmininkai, ir eiliniai kolūkiečiai.

1959 m. pasirodė Kretingos rajono J. Janonio kolūkio pirmininko Z. Dokšo ir buhalterio V. Petraičio straipsnis apie būtinumą kolūkiams pereiti prie piniginio apmokėjimo kolūkiečiams už darbą[443]. Tai jie grindė savo ūkio pavyzdžiu. Kolūkio pajamos 1958 m. siekė 1 200 000 rb. Darbadienio vertė – 14 rb. Visi laukininkystės darbai suskirstyti į šešias kategorijas. Už pirmos kategorijos išdirbio normą mokėta 10, antros – 12, šeštos – 20 rb. Gyvulininkystės sektoriuje mokėta pagal produkciją, o vadovaujantiems darbuotojams – pagal gautas pajamas. Pavyzdžiui, kolūkio pirmininkui, jei pajamos yra 1,2 milijono rb, mokama 1 200 rb mėnesinis atlyginimas. Specialistams – 80 proc. pirmininko atlyginimo. Pateikti ir kiti normatyviniai paskaičiavimai.

Straipsnis liudijo, kad kolūkiuose (bent stipresniuose) pribrendo metas pereiti prie piniginio atlyginimo visose ūkio šakose. Tie grūdai, kurie išdalijami kolūkiečiams už darbadienius, reikalingi kolūkio gyvulių pašarui, nes valstybė vis tiek nepajėgia kolūkių aprūpinti koncentratais. Beje, jais aprūpinti valstybė nepajėgė nei L. Brežnevo, nei M. Gorbačiovo laikais, iki pat kolūkių žlugimo.

Prasidėjo piniginio atsiskaitymo už darbą įgyvendinimas. Stipresniuose ūkiuose, kaip minėtame Kretingos rajono J. Janonio, kur gaminta 100 ha 220 cnt pieno ir 43 cnt mėsos (1960), tai buvo visiškai įmanomas ir naudingas dalykas. Žinoma, du trečdaliai Lietuvos kolūkių to dar negalėjo pasiekti dėl žemo gamybos lygio. Tačiau ūkių, pereinančių prie piniginio apmokėjimo, kasmet vis daugėjo. Jų darbo našumas ir įkainiai skyrėsi vienas nuo kito, tačiau iš esmės ne per daug nuo minėto kolūkio įkainių.

1960 m. sovietinėje Lietuvoje jau buvo keli šimtai ūkių, kurie už darbadienį mokėjo po 3–5 kg grūdų ir pagal galimybes šiek tiek pinigų. Tačiau augant gamybai ir didėjant gyvulių skaičiui kiekvienas grūdas kolūkyje pasidarė labai reikalingas. Kombinuotųjų pašarų trūko, ūkiams jų skirdavo mažai. Valdžia kasmet žadėdavo jų kiekius didinti, bet matant menkus SSRS derlius kitaip negalėjo net būti. Didžiulės N. Chruščiovo pastangos paskęsdavo neaiškiame apsileidime ir vietoje planuotų didžiulių derlių rezultatai buvo apgailėtini. N. Chruščiovo noras gaminti tiek kombinuotųjų pašarų, kad jų užtektų ne tik kolūkių fermoms, bet ir kolūkiečių gyvuliams, nė vienais metais neišsipildė. Kolūkių pirmininkai ir specialistai suprato, kad kolūkio grūdus reikia palikti gyvuliams šerti, o už darbą su kolūkiečiais atsiskaityti tik pinigais.

1960 m. Lietuvoje jau buvo kelios dešimtys kolūkių, kurie mokėjo kolūkiečiams už darbą tik pinigais. Vien pinigais! Tai Kapsuko rajono „Šešupės“, Kauno rajono „Bolševiko“, Prienų rajono „Lenino keliu“ ir kt. Išdirbio normomis vadovautasi fermose, laukininkystėje, mechanizacijoje, kokie atlyginimai nustatyti vadovaujantiems darbuotojams bei specialistams. Žinoma, tie normatyvai buvo dažnai tobulinami, didinami. Kolūkiečiai jau pajuto, kad sąžiningai dirbant galima ir kolūkyje šį bei tą uždirbti. Pradėjo funkcionuoti premijavimo sistema. Specialistai, fermų darbuotojai, statybininkai, ypač mechanizatoriai, jau galėjo pragyventi ir iš kolūkio darbo, o ne vien iš sodybinio sklypo.

Tik 1963 m. „Žemės ūkis“ išspausdino jau labiau pagrįstus, labiau apdorotus darbo įkainius[444]. Čia ūkiai skirstomi į ekonomiškai stiprius, vidutinius ir ekonomiškai silpnus. Visi darbai suskirstyti į šešias kategorijas. Pateikiamas (6 lent.) ekonomiškai stiprių ir ekonomiškai silpnų kolūkių piniginis apmokėjimas (naujo rb verte).

[443] Z. Dokšas ir V. Petraitis, „Nuo naujųjų metų – be darbadienių“, *Valstiečių laikraštis*, 1959 m. vasario 18 d., 21 (1971).

[444] J. Treinys, „Materialinis dirbančiųjų suinteresuotumas – gamybos kėlimo svertas“, *Žemės ūkis,* 1 (1963), 3–4.

6 lentelė. Darbo įkainiai kolūkiuose, naujais[445] rb.

Darbų kategorijos	Ekonomiškai stiprūs kolūkiai	Ekonomiškai silpni kolūkiai
I	1–0,8	0,4–0,36
II	1,2–1	0,5–0,42
III	1,4–1,2	0,6–0,48
IV	1,6–1,4	0,7–0,54
V	1,8–1,6	0,8–0,63
VI	2–1,8	0,9–0,72

Šaltinis: Žemės ūkis. 1963. Nr. 1.

Pritaikius šiuos įkainius, vidutinis atlyginimas kolūkiečiui augalininkystės sektoriuje siekė 35–50 rb, gyvulininkystės – 65–90 rb, mechanizacijos – 80–120 rb. Jau ir silpnesni ūkiai ėmė taikyti piniginį apmokėjimą, o ne darbadienius. Tas teigiamai atsiliepė organizuojant darbą ir kartu leido visus grūdus palikti pašarams.

Nuo 1960 m. iki paskutinių L. Brežnevo dienų piniginis atlyginimas buvo nuolat peržiūrimas. Sutvarkius atlyginimų klausimą kolūkio pirmininko rankose atsidūrė svarbus akstinas kalbinant žmogų dirbti fermoje ar su technika. Atlyginimai buvo mokami kiekvieną mėnesį, nejučiomis priartinant kolūkiečių padėtį prie miestų darbininko padėties. Tiesos dėlei reikia pasakyti, kad dalis gamybą išvysčiusių kolūkių dėl piniginio apmokėjimą už darbą neturėjo jokių sunkumų: juos mokėjo laiku, be uždelsimų. Tačiau dauguma kolūkių stokojo pinigų, atlyginimų mokėjimą uždelsdami po kelis mėnesius. Blogiausia, kad paskutiniais L. Brežnevo valdymo metais ūkių skolos dar labiau išaugo ir daugelis kolūkių jau nepajėgė atsiskaityti su žmonėmis be bankų pagalbos: kiekvieną kartą imti kreditai, kai tik ateidavo atlyginimų mokėjimo diena. Suprantama, kad tai ne vien ūkių kaltė, bet ir menkos kainos už superkamą žemės ūkio produkciją. Ūkių, turėjusių veislines fermas, auginusių cukrinius runkelius ar sėklinius javus, kurie vertėsi daržininkyste, gėlininkyste, žemdirbyste, padėtis buvo geresnėje už tų, kurie laikėsi įsikibę pieno, mėsos, bulvių ir kitų tradicinių šakų. Dalis kolūkių, tokių kaip Jurbarko rajono Mičiurino, Plungės rajono „Socialistiniu keliu“, įsigudrino iš obuolių krituolių gaminti pigų vyną, dar labiau žudydami alkoholyje paskendusią tautą ir iš to kaldami pinigą.

Apmokėjimas už darbą buvo daug kartų tobulintas – 1971, 1972 m., kai paruoštos rekomendacijos virsdavo teisės aktais. O paskutinės darbo apmokėjimo rekomendacijos parengtos 1979 m.[446], jose numatyta daug dalykų, apie kuriuos anksčiau nebuvo net kalbos. Šios rekomendacijos išliko iki paskutinių kolūkių dienų.

Mokant kolūkiečiams už darbą rekomenduota taikyti vienetinė premijinę, laikinę premijinę, akordinę premijinę ir kitas darbo apmokėjimo sistemas. Tuo metu respublikoje buvo nustatyta penkių dienų darbo savaitė su 8,2 valandų darbo dienos trukme[447]. Darbo apmokėjimo lėšos skiriamos: pagrindiniam darbo apmokėjimui, papildomam darbo apmokėjimui ir premijavimui.

Kolūkio pirmininko pagrindinis mėnesinis pareiginis atlyginimas buvo nustatomas priklausomai nuo kolūkio praėjusių metų žemės ūkio produkcijos gamybos, kapitalinės statybos bei kapitalinio remonto bendrųjų pajamų, atskaičius priedą už viršplalaninę produkciją, ir nuo šių pajamų paskaičiuotų 100 ha žemės ūkio naudmenų. Būtina paaiškinti, kad L. Brežnevo laikais (1974–1977) buvo mokama už viršplaninę pieno, mėsos ir kitą produkciją iki 50 proc. supirkimo kainų. Tai truko kelerius metus, vėliau šis procentas smarkiai sumažintas ir neturėjo tokios reikšmės, kaip pirmaisiais jo patvirtinimo metais.

Vyriausiųjų kolūkio specialistų pagrindinis pareiginis atlyginimas nustatomas ta pačia tvarka kaip pirmininko tik su mažesniais atlyginimo dydžiais. Pagrindinis mėnesinis pareiginis atlyginimas nustatomas: vyresniesiems specialistams 70–90 procentų, o specialistams 50–70 procentų – nuo vyriausiems specialistams priklausančio pagrindinio mėnesinio pareiginio atlyginimo, atsižvelgiant į darbo apimtį[448].

Atlyginimai – svarbus veiksnys kolūkių gyvenime. Kaip matome, darbo apmokėjimo ir premijavimo nuostatos gana sudėtingos, tačiau jos jau užtikrino normalų atlyginimą sunkiai dirbantiems darbuotojams. Ypač derliaus nuėmimo metu – kombainininkams, vasaros metu – melžėjoms, darbų sezono metu – traktorininkams, taip pat kiaulių šėrėjoms. Neliko nuskriausti ir kolūkių vadovaujantys darbuotojai bei specialistai. Kadangi vadovaujančių ir kitų darbuotojų atlyginimo sistema buvo labai susieta su gamybos rezultatais, pirmaujančiuose kolūkiuose atlyginimai būdavo didesni, nei vidutiniuose ar atsiliekančiuose.

Tuo metu vadovaujančių darbuotojų bei specialistų skaičiui nustatyti kolūkiuose buvo taikomi pavyzdiniai etatai bei etatų normatyvai[449].

Ši atlyginimų tvarka išsilaikė iki kolūkių griuvimo laikotarpio, tiktai labiau tobulėjo premijavimo sistema, aprėpdama dar daugiau rodiklių, už kuriuos buvo skaičiuojamos premijos. Tie laikai, kai kolūkio vadovai, specialistai ir kolūkiečiai nieko negaudavo už darbą, atrodė lyg tamsus, juodas sapnas.

[445] Naujas rublis – po 1961 m. įvykdytos eilinės pinigų reformos, kai kainų mastelis nuo 1961 m. sausio 1 d. pakeistas 10 kartų: naujas 1 rublis pakeitė 10 senų rublių.

[446] „Darbo apmokėjimo Lietuvos TSR kolūkiuose rekomendacijos. Patvirtintos Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1979 m. sausio 31 d. nutarimo Nr. 41“, *Darbo apmokėjimo Lietuvos TSR kolūkiuose rekomendacijos* (Vilnius: Lietuvos TSR žemės ūkio ministerija, 1983), 3–42.

[447] *Ibid,* 4.

[448] *Ibid,* 27–36.

[449] „Pavyzdiniai kolūkio vadovaujančių darbuotojų, specialistų ir aptarnaujančiojo personalo etatai bei etatų normatyvai. Patvirtinta Lietuvos TSR žemės ūkio ministerijos 1974 m. gruodžio mėn. 19 d. įsakymu Nr. 1716“, In *Darbo apmokėjimo Lietuvos TSR kolūkiuose rekomendacijos* (Vilnius: Lietuvos TSR žemės ūkio ministerija, 1983), 164–170.

8.8. Visi mokslininkai – į kolūkius

Lietuvos žemdirbystės mokslinio tyrimo institutas pradėtas organizuoti 1956 metų rudenį. Instituto direktoriumi paskirtas kolūkių kūrimo dalyvis, žinomas mokslininkas Petras Vasinauskas. Tuo metu buvo pertvarkytas visas žemės ūkio mokslo įstaigų tinklas. Jis perėjo Žemės ūkio ministerijos žinion. Buvo kuriami eksperimentiniai ūkiai, mokslinės įstaigos įsteigtos kaimiškosiose vietovėse, artinant jas prie gamybos. Prie Žemdirbystės instituto prijungtos visos tada veikusios bandymų stotys, kurios tuo metu buvo tik vienkiemėliai su keliasdešimčia hektarų žemės, su dviem trim moksliniais bendradarbiais. Visur reikėjo sukurti kelių tūkstančių hektarų eksperimentinius ūkius[450].

Jau prieš tai prof. P. Vasinauskas mėgino numatyti respublikos žemės ūkio mokslinių įstaigų tolesnio darbo gaires: *„1) ar mums mesti mokslinį darbą ir visiems išeiti į gamybą – prisidėti prie kolūkių stiprinimo; 2) ar daryti elementarius tyrimus, kurių duomenis galėtų naudotis dabartinio lygio kolūkiai (kaip gauti didesnį derlių nualintoje žemėje, kaip primelžti daugiau pieno neturint pakankamai pašarų); 3) ar, nepaisant dabartinei laikinų sąlygų kolūkiuose, kurti agrotechniką ateičiai, imtis selekcijos, didelio derlingumo dirvoms*“.[451] Aišku, tikrojo mokslo misija dirbti ateičiai. Ir kaimo vystymo sprendimai ne mažiau 2–3 kartom į ateitį. Juk sodyba nestatoma vienai kartai.

Žemdirbystės instituto tuometinis direktorius norėjo imtis visų trijų krypčių, bet realiai didžiausią svorį instituto veikloje skyrė šiai – prisidėti prie kolūkių stiprinimo. Tačiau surasti daugiau kolūkių stiprinimo entuziastų tarp mokslininkų sekėsi sunkiai, nors kolūkių pirmininkai tokiai idėjai pritarė. „<...> *tam, kad Vasinauskas sumanė mokslininkus išvaryti į kolūkius, labai pritariu. Ar jam pasiseks, pamatysime,*“ – pasisakė Dotnuvos rajono Karolio Požėlos kolūkio pirmininkas Kazys Macevičius.

Idėja leisti dirbti instituto moksliniams darbuotojams kolūkio agronomais, kurių veiklai diriguos institutas, buvo aptarta su Dotnuvos rajono komiteto sekretoriais, su Vykdomojo komiteto pirmininku, su Dotnuvos MTS direktoriumi. Pagaliau nauja idėja buvo pristatyta raštu ir asmeniškai A. Sniečkui, kuris apsidžiaugė originaliu pasiūlymu ir linkėjo sėkmės.[452]

Netrukus buvo pradėta rengtis pirmajam žygiui į kolūkius. Buvo rengiamos anketos, kad visi instituto bendradarbiai, pasiskirstę po du, keliautų rinkti žinių apie padėtį Dotnuvos MTS zonos kolūkiuose. Buvo užsiminta, kad bus lankomasi ne tik kontorose, kalbamasi ne tik su pirmininkais, bet užeinama ir pas kolūkiečius, pažiūrima, kaip jie gyvena, paklausoma, ką jie kalba. Pirmajame instruktaže instituto bendradarbiai turėjo pasirinkti, kas į kurį kolūkį vyks. Vienas po kito įsidrąsinę pradėjo atkalbinėti nuo šio sumanymo: „<...> *kam imtis to, ko iš mūsų niekas nereikalauja*“ <...> *mes, selekcininkai, apie kolūkinį darbą nieko neišmanome, tik susikompromituosime.* <...> *bijąs peršalti, neturįs kuo šiltai apsiauti.*“[453] Reikėjo 30 žmonių, užsirašė vykti į kolūkius tik 11.

„*Sausio 5 d. po pietų įvyko antras instruktažas, kuriame dalyvavo iš viso 18 mokslinių bendradarbių, du vyrai iš MTS ir vienas agronomas iš kolūkio.* <...> *Kitą dieną įtraukėme dar kelis techninius instituto darbuotojus, ir į visus zonos kolūkius iškeliavo instituto žmonės. Kas ėjo pėsčias, kas keleiviniu autobusu, daugelis buvo išvežioti eksperimentinio ūkio arkliais arba nedideliu autobusu,*“ – prisimena pirmąjį mokslininkų žygį į kolūkius instituto direktorius.[454]

Apibendrinus mokslininkų surinktus duomenis, Dotnuvos MTS zonos kolūkių ir kolūkiečių padėtis apibūdinta taip: „*Visuomeninis ūkis tik trijuose kolūkiuose tvarkomas patenkinamai, devyniuose blogai arba labai blogai. Dotnuvos apylinkės žemė ir gyvuliai neduoda tos produkcijos, kokią lengvai galėtų duoti.*“[455]

Žemdirbystės instituto direktorius nutarė visus mokslinius darbuotojus, visus be išimties, net chemikus, įdarbinti kolūkiuose: nors kartą per mėnesį išvažiuoti, nors 5–10 procentų darbo laiko skirti kolūkiams. Tokio stiliaus mokslo darbo vertinimai buvo įvairūs. Tam pritarė ir domėjosi A. Sniečkus, G. Zimanas, M. Šumauskas. Kitų požiūris į tokią veiklą buvo labai santūrus: „pasišovė komunizmą Kėdainių rajone kurti <...>“. Artimas kaimyninio Gyvulininkystės instituto direktorius oponavo: „už tai <...> liaupsina respublikos valdžia, nors iš tikrųjų kolūkių gamyba stovi vietoje“.[456] Po kelių metų Žemdirbystės instituto moksliniai darbuotojai pradėjo vykti į visus respublikos rajonus.

Pradedant 1960 metais norėta kiekviename rajone turėti atraminį pavyzdinį ūkį, kuriame būtų visos sąlygos taikyti pažangias technologijas, organizuoti geriausią agrotechniką ir gyvulių laikymą pagal naujausius mokslo reikalavimus. Aktyvus šios idėjos šalininkas vėl buvo profesorius P. Vasinauskas[457]. Iš viso tokių ūkių įkurta 67, prie jų priskirti Dotnuvos, Baisogalos, Noreikiškių, Vokės žemės ūkio mokslo įstaigų eksperimentiniai ūkiai bei po vieną kiekviename rajone. Tarp jų – Ukmergės rajono „Lenino keliu“, Lazdijų rajono „Tarybų Lietuvos“, Raseinių rajono – Mituvos, Šiaulių rajono „Pirmyn“ ir kiti. 1961 m. jų veikloje numatytos programos, tokios kaip žaiginių pa-

[450] Vasinauskas, *supra note*, 249: 94–95.

[451] *Ibid*, 97.

[452] Vasinauskas, *supra note*, 249: 103–106.

[453] *Ibid*, 106.

[454] *Ibid*, 106–107.

[455] *Ibid*, 110.

[456] Vasinauskas, *supra note*, 249: 121, 124.

[457] „Remdamiesi mokslu, pirmūnų pavyzdžiais, kelkime žemės ūkio kultūrą! Iš pasitarimo Dotnuvoje dėl tolesnės atraminių ūkių veiklos“, *Tiesa*, 1960 m. gruodžio 20 d., 297 (5430), 2.

naudojimas, rūgščių dirvų kalkinimas, chemikalų panaudojimas ir kt. Šiuose ūkiuose pirmiausia atsirado naujausios žemės ūkio mašinos, jie paimdavo ne mažiau kaip 20–30 proc. viso rajono trąšų fondo. Čia ir statybos geriausiai vykdavo, ir melioracijos projektai greičiausiai virsdavo realybe. Nors mintis buvo gera, bet netrukus šie ūkiai tapo gegužiukais rajone, godžiai suryjančiais geriausius kąsnelius. Nenuostabu, kad po kelerių metų jie nebuvo taip reikšminami kaip susikūrimo pradžioje.

Praėjus dešimtmečiui prof. P. Vasinauskas taip vertino šią idėją: *„Labai didelės viltys buvo dėtos į atraminius (parodomuosius) ūkius. Kiek buvo svarstyta, kaip darbą juose organizuoti, kiek lūkesčių dėta. Dabar iš jų dažniausiai liko ... tik vardas ir specialistams 20 % algos priedas. Daug parodomųjų ūkių atsiliko nuo eilinių.*“[458]

Žemdirbystės instituto mokslinių darbuotojų dalyvavimo kolūkių gamybos reikaluose – nuolatinis jų važinėjimas, vaikščiojimas po laukus, seminarai gamybininkams – pripažinimas atėjo po keliolikos metų. 1975 metų lapkričio mėnesį buvo paskelbtas SSKP CK nutarimas „Dėl Lietuvos Žemdirbystės mokslinio tyrimo instituto darbo didinant tyrimo efektyvumą ir diegiant mokslo bei technikos laimėjimus į žemės ūkio gamybą“. Į Dotnuvą semtis patirties pradėjo važiuoti mokslininkai iš visos šalies.[459]

Nuo 1960 m. į kolūkių laukus „atėjo“ chemija, kasmet vis labiau plėsdama veiklos sritį. Tais metais chemikalais apdorota 216 000 ha pasėlių. Palyginti su didžiuliais javų plotais, tai nebuvo daug, bet jau kiekvienas ūkio vadovas, kiekvienas specialistas, brigadininkas ir paprastas kolūkietis suprato chemikalų jėgą ir galią. Jiems padedant galima auginti nepiktžolėtus javus, kukurūzus, cukrinius runkelius ir t. t. Kas metai atsirasdavo vis naujų chemikalų.

Pasėlių apsaugos klausimais agronomus su naujovėmis pasitarimuose ir spaudoje supažindindavo J. Monstvilaitė[460], V. Čaikauskas, V. Čiapas ir kiti mokslininkai. Didžiausias nuopelnas chemizavimo srityje priklauso prof. J. Monstvilaitei. Tuo laiku ji buvo didžiausias autoritetas šiuo klausimu. Ne tik chemikalai, bet ir kitos mokslo naujovės pasiekė kaimą, nors N. Chruščiovas dažnai kritikuodavo žemės ūkio mokslo įstaigas ir jų darbuotojus. 1961 m. sausio plenume (sausio 10–18 d.) jis pareikalavo padidinti mokslo ir pirmūnų patyrimo vaidmenį vystant žemės ūkį[461]. Panašiai elgdavosi ir A. Sniečkus, kirsdamas kritikos kirviu stipriai ir be gailesčio.

Sovietinėje Lietuvoje buvo sukurtas platus žemės ūkio mokslinio tyrimo įstaigų tinklas. Veikė žemdirbystės institutas su Vokės filialu ir keliomis dešimtimis bandymo stočių; Gyvulininkystės, Veterinarijos, Žemės ūkio mechanizacijos ir elektrifikacijos institutai. Juose dirbo apie 300 mokslinių darbuotojų. Įkurti 25 žemės ūkio technikumai. Tačiau tik Žemdirbystės instituto mokslininkai tiesiogiai dalyvavo kolūkių veikloje. Todėl A. Sniečkus susitikimuose su mokslininkais vis pabrėždavo, kad dalis mokslininkų bei dėstytojų atitrūkę nuo kolūkių, nesidomi jų reikalais.

1960 m. susitikime su Žemės ūkio akademijos studentais ir dėstytojais A. Sniečkus pasakė, kad Lietuvoje platus žemės ūkio mokslinio tyrimo įstaigų tinklas. Veikia Žemdirbystės institutas su Vokės filialu ir keliomis dešimtimis bandymo stočių; Gyvulininkystės, Veterinarijos, Žemės ūkio mechanizacijos ir elektrifikacijos institutai. Juose dirba apie 300 mokslinių darbuotojų. Yra 25 žemės ūkio technikumai. Tačiau dalis akademijos mokslininkų nieko gero neduoda. Per pokario laikotarpį į gamybą įdiegta 22 (ir tai smulkaus pobūdžio) moksliniai darbai. 1945–1958 m. akademiją baigė 2 695 absolventai, tačiau dalis jų blogai išmano ūkių gamybą, neparuošti savarankiškam darbui. Dalis dėstytojų atitrūkę nuo kolūkių, nesidomi jų reikalais.

1961 m. sovietinėje Lietuvoje plataus atgarsio susilaukė agronomų Z. Koncevičiaus, A. Mališausko ir P. Bėčiaus (vėliau LSSR žemės ūkio ministro pavaduotojo) kreipimasis[462] dėl derlingumo didinimo. Jie teigė, kad kiekviename ūkyje būtina ir įmanoma gauti dešimtą grūdą (17–20 cnt/ha). Pritaikius reikiamą agrotechniką, gerai paruošus dirvas, sėjant vien kondicinę sėklą – įmanoma. Tai buvo impulsas agronomams, kolūkių pirmininkams, brigadininkams imtis darbo iš širdies, o ne dėl tuščios panegirikos. Maža kibirkštėlė sukėlė didelį gaisrą – kovą už derlingą hektarą. Tuomet dar niekas nesvajojo apie 40–50 cnt/ha derlių, bet tas laikas sparčiai artėjo.

1960 m. grūdų nuėmimo kombainus turėjo retas kolūkis. Tačiau 1963 m. visi kolūkiai turėjo po vieną, o stambesni – du tris kombainus. Remiantis statistikos duomenimis[463], vienam kolūkiui vidutiniškai teko javų kombainų (metų pabaigoje) 0,4 (1960 m.) ir 4,3 (1970 m.). Dalgis ir arklinė javų kertamoji traukėsi iš laukų, užleisdami vietą technikai. 1964 m. rugius ir kviečius kai kurie ūkiai dar kirto senoviškai, bet vasarines kultūras – tik kombainais. Kombainininkai pasidarė dienos didvyriai. Jiems buvo paruoštos specialios garbės lentos, jie premijuoti, apdovanoti, pirmūnų pavardes žinojo visa respublika. 1963 m. geriausiai pasirodė Pasvalio rajono kombainininkas Pranskelevičius, nuėmęs savo kombainu 500 ha javų, Prienų rajono „Lenino keliu“ kolūkio – Brūzga, nuėmęs 300 ha javų, Kėdainių rajono – Skultauskas, Šiaulių rajono – Grigaliūnas ir kiti. Gali būti, kad dalis nuopelnų buvo prirašinėjama, siekiant pigios garbės, bet svarbiausia, kad kombainai laukuose surinkdavo visą derlių. Nereikėjo pjauti arklių kertamosiomis, kurių sparnai nulaužyda-

[458] Petras Vasinauskas, *Lietuvos žemės ūkio mokslų raida* (Vilnius: Mokslas, 1986), 74–75.

[459] Vasinauskas, *op cit.*, 129.

[460] J. Monstvilaitė, „Cheminė kova su piktžolėmis kukurūzų ir linų pasėliuose“, *Tiesa,* 1961 m. birželio 16 d., 141 (5581), 3.

[461] „Liaudies gerovės kėlimas ir uždaviniai toliau didinti žemės ūkio produktų gamybą. Draugo N. Chruščiovo kalba, pasakyta TSKP CK Plenume 1961 m. sausio 17 d.“, *Tiesa,* 1961 m. sausio 21 d., 18 (5458), 1–4.

[462] Z. Koncevičius, A. Mališauskas, ir P. Bėčius, „Kol prikulsime dešimtąjį grūdą… Agronomų laiškas“, *Tiesa*, 1961 m. sausio 24 d., 20 (5460), 3.

[463] *Lietuvos TSR liaudies ūkis per 40 metų*, *supra note,* 270: 113–114.

vo dalį varpų ir palikdavo jas dirvose. Vėliau vartydavo, kraudavo į vežimus, veždavo į kluonus ar stirtas – ir vėl barstymas, didžiuliai derliaus nuostoliai. Kombainų panaudojimas ir tiesioginis grūdų surinkimas javų augimo vietoje jau savaime pakėlė grūdinių derlingumą mažiausiai 8–10 cnt/ha. Vien ši priemonė realizavo gerą agronomo P. Bėčiaus siekį – gauti dešimtą grūdą. Antroji priemonė – didesnis kiekis mineralinių trąšų, ir trečioji – agrotechnikos (dirvos dirbimo, sėjos laiko, sėklos kokybės ir pan.) laikymasis ir jos pažeidimų sumažėjimas. Todėl ir derlius per dešimtmetį (1960–1970) pakilo beveik 2,5 karto: nuo 8,3 cnt/ha iki 24,9 cnt/ha.[464]

Okupuotos Lietuvos žemės ūkis dar ilgai būtų vegetavęs be trąšų, be didesnių derlių, jei į rikiuotę nebūtų stojusios didžiulės gamyklos Kėdainiuose bei Jonavoje. Kėdainių chemijos gamykla pradėta statyti 1959 m., o 1963 m. jau veikė paprasto ir granuliuoto superfosfato cechai. Jonavos azotinių trąšų gamykla, pradėta statyti 1962 m., pirmąją produkciją davė 1965 m. Šios abi gamyklos daug prisidėjo prie augalininkystės išvystymo, nes nuolat plėtėsi ir tobulėjo, o 1977 m. gamino šimtus tūkstančių tonų trąšų: Jonava – 258 000 t (perskaičiavus į azotą) azoto trąšų ir 48 000 t (perskaičiavus į 100 proc. P_20_5) fosforo trąšų; Kėdainių gamykla – 116 700 t paprasto superfosfato, 75 900 t granuliuoto superfosfato, 47 900 t amofoso, 13 800 t trąšų mišinių (viskas skaičiuota 100 proc. turimų maisto medžiagų)[465]. Žinoma, didesnė produkcijos dalis keliaudavo į SSRS, bet tūkstančiai tonų tekdavo Lietuvos kolūkiams. Tai buvo tikros trąšos, ne kokie nors fosforitmilčiai, kuriuos didžiausiais traukinių sąstatais vežė pas mus iš SSRS ir kalnais pildavo prie geležinkelių stočių. Čia jie riogsodavo dešimtmečiais, nes jų pervežimas į kolūkius ir barstymas laukuose kainuodavo brangiau, nei jie duodavo naudos.

Šiuo laikotarpiu prasidėjo pramonės augimas, miestų statyba. Žinoma, daug jaunų žmonių patraukė į miestus, palikdami kolūkius, tačiau ir kolūkiuose gamybos plėtra reikalavo daugiau darbo rankų. Iškilo būtinybė kurti tarpūkinius gamybinius susivienijimus[466]. Aišku, ne vien ši priežastis lėmė tokių susivienijimų kūrimą, priežasčių buvo ir daugiau, bet faktas, kad N. Chruščiovo valdymo laikotarpis – susivienijimų kūrimosi pradžia. Nemanytume, kad tai buvo kažkoks N. Chruščiovo nuopelnas.Tai buvo gyvenimo būtinybė, padiktuota laiko. Atėjo laikas ir Sovietų Sąjungai kurti tokias struktūras, kokios kapitalistinėse šalyse susikūrė tuoj po Antrojo pasaulinio karo. Kaip minėjome, nuo 1950 m. pradėtos statyti tarpkolūkinės elektrinės, panaikinus MTS 1961–1964 m. veikė tarpkolūkinės remonto dirbtuvės. Greitai jos kaip nepasiteisinusios buvo panaikintos. 1965 m. pradėta steigti tarpkolūkines statybos organizacijas (TSO), suvaidinusias didelį vaidmenį kolūkių gyvenime. 1964 m. įkurtas TSO respublikinis susivienijimas. 1980 m. buvo 43 TSO[467]. Galima drąsiai teigti, kad patys didžiausi kolūkių pastatai, didžiuliai gyvulininkystės kompleksai pastatyti TSO jėgomis.

1963 m. Lietuvoje jau buvo 23 tarpkolūkinės paukščių fermos; vėliau jas pakeitė valstybiniai paukštynai ir specializuoti paukštininkystės ūkiai. Nuo 1964 m. kiekviename rajone kooperuojančių ūkių lėšomis pradėti steigti dirbtinio gyvulių sėklinimo kooperatyvai.

N. Chruščiovo valdymo laikotarpis sutapo su svarbiais įvykiais energetikos srityje: Kauno HE ir Lietuvos VRE statybomis ir atidarymu. Kauno hidroelektrinė pradėta statyti 1955 m., pirmasis agregatas elektros energiją pradėjo tiekti 1959 m.[468] Lietuvos elektrinė (iki 1990 m. Lietuvos valstybinė rajoninė elektrinė) pradėta statyti Elektrėnuose 1961 m., pirmas agregatas pradėjo dirbti 1962 m. gruodžio mėnesį[469]. Elektros energijos gamyba nuo 574 milijonų kWh 1955 m. pašoko iki 3 851 milijono kWh 1965 m. Padidėjus elektros gamybai prasidėjo spartus kolūkių elektrifikavimas. Fermas, dirbtuves, gyvenvietes greitai pasiekė elektra. 1963 m. elektrifikuota 83 proc. visų kolūkių. Daugelyje kolūkių dirbo 50–100 įvairaus galingumo variklių.

Svarbu išvardyti visus to meto vajus, kuriuos sugalvodavo nenuilstantis N. Chruščiovas. Jo idėjas turbūt klusniausiai griebdavosi įgyvendinti Lietuva, o jeigu matydavo, kad tai nenaudinga (kaip dobilienų arimas, nereali kukurūzų plėtra ar JAV „gaudymas“) – tuojau griebdavosi prirašinėjimų, ataskaitų klastojimo ar kitos „akių dūmimo“ politikos. Sovietų Lietuvos valdžia visa tai gerai žinojo, tačiau užsimerkdavo, o rambesnius pirmininkus ar rajonų vadovus paragindavo eiti tuo keliu. Taip kilo prirašinėjimų epidemija, suklestėjusi L. Brežnevo laikais. Tačiau jos pradžia – N. Chruščiovo „gadynė“, o ji atsirado kaip gynimosi nuo valdžios kvailumo priemonė.

[464] *Ibid,* 95 lentelė.

[465] *„Kėdainių chemijos gamykla“, In Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 5* (Vilnius: Mokslas, 1979), 421.

[466] *„Žemės ūkio gamybiniai susivienijimai – gamybiniai ūkiniai kompleksai, į kuriuos įeina kolūkiai, tarybiniai ūkiai ir tapūkinės įmonės bei organizacijos. Jiems priskiriami ir teritoriniai tarpūkiniai susivienijimai (kiekvieną iš jų sudaro 3–8 gretimi kolūkiai ar valstybiniai ūkiai). Jie lieka savarankiški, tarpusavio santykius reguliuoja sutartimis. Kartais žemės ūkio gamybinių susivienijimų veikloje dalyvauja (pagal specialias ūkines sutartis) ir ne žemės ūkio įmonės (daugiausia apatarnavimo šakų).“ „Tapūkinė kooperacija“,* In *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, t. 11,* (V.: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1983), p. 194–195.

[467] „Tarpūkinė kooperacija“, In *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 11* (Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1983), 194–195.

[468] „Kauno hidroelektrinė“, In *Tarybų Lietuvos enciklopedija. t. 2* (Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1986), 255.

[469] „Lietuvos elektrinė“, In *Visuotinė lietuvių enciklopedija. t. 13* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008), 216–217.

8.9. Paskutinieji N. Chruščiovo valdymo metai

Paskutinieji N. Chruščiovo valdymo metai – neramūs metai, kai plenumų nutarimai lyg juodi krušos debesys nuolat krito ant žemės ūkio.

Vienas iš tokių – kvietimas jaunimui, baigusiam vidurines mokyklas, pasilikti kolūkiuose. Kas paklausė šio raginimo, liko kvailio vietoje, nes atsidūrę ūkiuose jauni bernaičiai ir mergaitės pamatė, kad čia viskas ne taip, kaip jiems skelbė komjaunimo komitete ar mokyklos direktoriaus kabinete. Vietoj mechanizmų, apie kuriuos daug rašė laikraščiai, fermose jie rado rankų darbą, žemą darbų organizaciją laukininkystės brigadose ir – kuklų atlyginimą. Jauniems žmonėms reikėjo ir pinigų, ir kultūrinių pramogų, o čia to buvo tik trupiniai. Prienų rajono J. Janonio kolūkio pirmininkas A. Ūsas 1962 m. priėmė Prienų abiturientų grupę, 15 ar 20 jaunuolių. Pirmuosius metus jie dirbo iš širdies, bet juo toliau, juo labiau blėso entuziazmas, vargino trūkumai. Po poros metų ši jaunimo grupė metė kolūkį ir išvažiavo kas sau. Graži idėja užgeso, nespėjusi gerai išsiskleisti.

Panašus likimas laukė ir dar vienos keistos išmonės, atsiradusios septintajame dešimtmetyje – vieno pirmininko vadovavimas dviem kolūkiams. Kodėl propaguota ši mintis, jei kolūkio pirmininkas (kalbame apie darbščius, sąžiningus žmones) ir viename ūkyje turėjo ką veikti? Tokių dalykų buvo kiekviename rajone. Spauda labai aukštino tokius pirmininkus, laikydama juos kone didvyriais, tačiau čia nebuvo jokio didvyriškumo, tik pragmatizmas: paprastai gero ūkio vadovui primesdavo kokį nors labai atsiliekantį kolūkį. Tada stipresnis paremdavo silpnesnįjį pašarais, technika, o kartais net finansiškai. Po kelerių metų visa tai užgeso, nebuvo toleruojama.

Be šių ūkinių keistybių, N. Chruščiovas ėmėsi rekonstruoti partinio vadovavimo struktūras, norėdamas jas pritaikyti prie žemės ūkio. Taip 1962 m. buvo įsteigtos teritorinės gamybinės valdybos, kurioms vadovavo CK partorgas su grupe instruktorių[470]. Kai kurios valdybos apėmė vieną rajoną – Prienų, Alytaus ir kt., o dalis valdybų du rajonus: Joniškio valdyba – Joniškio ir Pakruojo rajonus, Tauragės – Šilalės ir Tauragės, Telšių – Telšių ir Varnių ir t. t. Staiga atsirado du rajkomai, nežinodami, kuris yra viršesnis ir kaip organizuoti veiklą. Nors respublikoje šioms naujoms valdyboms vadovavo A. Sniečkus, tačiau tikrasis vadovas buvo CK sekretorius R. Songaila. Greitai N. Chruščiovas pamatė, kad partinių struktūrų skaldymas nieko gero neduos, ir savo sumanymų atsisakė.

N. Chruščiovo valdymo laikais plačiai taikyti rajonų ir ūkių apdovanojimai raudonosiomis vėliavomis ir piniginėmis premijomis. Tai gana sudėtinga skatinimo sistema, po kelerių metų pakeista ir pamiršta. Kadangi respublikoje rajonai tuo metu buvo suskirstyti į keturias ekonomines grupes[471], tai ir vėliavas gaudavo kiekvienos grupės pirmaujantys rajonai už mėsos, pieno gamybą, už geriausią grūdų derlių, linų pluoštą, cukrinius runkelius, dobilų sėklas, paršelius, veršelius ir daugybę kitų dalykų. Nuo 1961 m. įsteigta dar po keturias premijas: už geriausią kukurūzų derlių, ražienų skutimą, dirvų kalkinimą, chemikalų panaudojimą ir t. t. Premijos – 700–3 000 rublių. Pinigines premijas įsteigdavo kartu su raudonosiomis vėliavomis. Dalis premijų tekdavo ūkių vadovams bei specialistams, kita dalis – kolūkiečiams. Net ir rajono vadovams nubyrėdavo šiek tiek pinigėlių.

1964 m. vasario plenume iškeltas klausimas dėl kolūkiečių aprūpinimo pensijomis[472]. Tų metų liepą SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumas priėmė nutarimą[473] nuo 1965 m. įgyvendinti pensijų ir pašalpų mokėjimą kolūkių nariams. N. Chruščiovas šio pasiūlymo realizavimo nesulaukė. Panašiai atsitiko ir su ūkių specializacija, apie kurią daug kalbėta tuo laikotarpiu. Kai kurie kolūkiai dėl specializacijos mėgino atsikratyti sunkiausiai vystomų žemės ūkio šakų – kiaulininkystės bei bulvininkystės. Tačiau ūkių specializacija atėjo vėliau.

Maždaug taip kaime pulsavo ūkinis gyvenimas. Vieniems kolūkiams tai buvo tramplinas kilti aukštyn, keliant ekonomiką, gerinant laukininkystę bei gyvulininkystę, kitiems – klampynė, iš kurios nepajėgė išsikapstyti. Kaip kiekvienas žmogus individualus, taip ir kiekvienas kolūkis smarkiai skyrėsi nuo kaimyno. Sąlygos buvo panašios, bet jų išnaudojimas – toli gražu ne.

O dabar dirstelkime į rajonines organizacijas, kurios tuo metu turėjo ryšius su kolūkiais arba galėjo jiems įsakinėti. Tokių organizacijų buvo tikrai daug. 1962 m. „Valstiečių laikraštis“ išspausdino savo darbuotojo A. Stiklakio straipsnį apie Šakių rajono organizacijas[474]. Žinoma, korespondentas siekė vieno tikslo – parodyti, kiek daug rajonuose yra organizacijų, kiek jose dirba žmonių, galinčių padėti kolūkiams doroti derlių, grėbti šieną, kasti bulves. Pateikiame sutrumpintą sąrašą organizacijų, dariusių didelę įtaką kolūkiams, jiems tiesiogiai ar netiesiogiai vadovavusių, galėjusių juos kritikuoti, žodžiu, ne tiek padėti, kiek trukdyti (7 lent.).

[470] „Pertvarkomas žemės ūkio valdymas“, *Komunistas,* 5 (455) (1962 gegužės): 3–10.

[471] Rajonų skirstymas į ekonomines grupes buvo parengtas Lietuvos agrarinės ekonomikos institute, o vėliau ekonominių vystymų sąlygų išlyginimo metodika buvo apibendrinta moksliniuose darbuose: *Б. Пошкус, Выращивание экономических условий хозяйствования,* (Вильнюс, 1979); *Выравнивание экономических условий хозяйствования*: (*на примере колхоза Литовской ССР*), (Ленинград, 1980).

[472] „Intensyvinti gamybą – svarbiausia žemės ūkio vystymo kryptis. Draugo N. Chruščiovo kalba TSKP CK Plenume 1964 m. vasario 14 d.“, *Tiesa,* 1964 m. vasario 15 d., 39 (6391), 1–6.

[473] „Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos įstatymas dėl pensijų ir pašalpų kolūkių nariams. Maskva. Kremlius, 1964 m. liepos 15 d“, *Tiesa,* 1964 m. liepos 17 d., 166 (6519), 1.

[474] A. Stiklakis, „Kas vadovauja žemės ūkiui?“, *Valstiečių laikraštis,* 1962 m. vasario 28 d., 25 (2442), 2.

7 lentelė. Šakių rajono organizacijos, susijusios su kolūkiais, 1962 m.

Organizacijos pavadinimas	Atsakingų darbuotojų skaičius	Techninių ir aptarnaujančių darbutojų skaičius
Partijos komitetas	22	5
Rajono vykdomasis komitetas	17	4
Apylinkės tarybos	49	23
Plano komisija	4	–
Švietimo skyrius	15	3
Socialinio aprūpinimo skyrius	5	–
Kultūros skyrius	4	–
Finansų skyrius	15	2
Draudimo inspekcija	8	–
Taupomoji kasa	9	4
Valstybinis bankas	22	4
Valstybinė supirkimo inspekcija	5	–
Kelių eksploatacijos ruožas	3	10
Susivienijimas „Lietžemūktechnika“	7	–
Veislinio darbo stotis	16	5
Sėklų kokybės laboratorija	3	–
Veterinarijos ligoninė su punktais apylinkėse	21	4
Rajkoopsąjunga	28	36
Pramkombinatas	6	3
Vietinio ūkio valdyba	15	9
Gyvulių paruošų kontora	6	1
Statistikos inspekcija	8	–
Tarpkolūkinė statybos valdyba	9	2
Linų sėklininkystės stotis	11	–
Miškų ūkis	10	5

Šaltinis: Valstiečių laikraštis. 1962 vasario 28 d. Nr. 25 (2442) p. 2

Pridėjus dar kelias smulkias organizacijas darbuotojų skaičius siekė apie 500 žmonių. Korespondentas norėjo pažymėti, kiek daug Šakių rajone įvairiose organizacijose dirbo žmonių. Šimtai. Žinoma, daug dar jų jis nepaminėjo: milicijos, prokuratūros, teismo, saugumo komiteto, karinio komisariato, autoinspekcijos ir kitų, kurios buvo tabu bet kokiam veikėjui, ne tik korespondentui. Dar ne mažiau kaip 500 žmonių. Tačiau kas tuo metu atrodė labai daug, po 15 metų padidėjo 10 kartų, ir niekas nesakė, kad tai daug. Valdininkijos skaičius augo kaip tešla ant mielių. Apie 1980 m. jau siekė tūkstančius.

Vien partijos komitete su visais sekretoriais, vedėjais, instruktoriais ir kitais dirbo netoli šimto žmonių, 4–5 kartus išaugo vykdomojo komiteto, finansų, draudimo ir kitų skyrių darbuotojų skaičius. Įkurtas Liaudies kontrolės komitetas ir per 100 etatų turinti Žemės ūkio valdyba su daugybe skyrių, skyrelių, kaip pagrindinis kolūkius kontroliuojantis organas. Tarpkolūkinėje statybos organizacijoje jau buvo 500–800 žmonių. Be to, negalima pamiršti, kad Šakių rajone nebuvo jokios pramonės, kaip, pvz., Alytaus, Marijampolės, Panevėžio, Utenos rajonuose, todėl ir kontrolių buvo mažiau.

Valdininkų skaičius N. Chruščiovo laikais smarkiai augo, įgaudamas didžiulį pagreitį, todėl į valdžią atėjus L. Brežnevui biurokratų kėdės jau skaičiuotos tūkstančiais. Kiek kolūkiuose mažėjo žmonių, tiek didėjo miestuose. Kaimas tapo tarsi inkubatorius, auginantis miesto darbuotojus: darbininkus, tarnautojus, studentus.

Komunistų valdžia gerai išmanė propagandos meną – skverbtis į žmonių širdis bet kokiais keliais, bet kokiomis priemonėmis. Okupavus Lietuvą kaimuose pridygo tūkstančiai klubų, skaityklų, užverstų propagandine literatūra ir bolševikine spauda. Skaityklos kurtos kas antrame trečiame kaime, po kelias vienoje apylinkėje. Pradėjus kolūkių kūrimą, skaityklose atsirado informaciniai leidiniai apie kolektyvizaciją, kurie piršte piršo kiekvienam mintį, kad geriausias gyvenimas tiktai kolūkiuose. Tuo metu dar nebuvo televizijos, o ir radijo aparatas namuose buvo retenybė, todėl radijas skaitykloje – didelė naujiena, pagrindinis žinių šaltinis. Negalima pamiršti, kad tais laikais kaime buvo daug jaunimo, norėjusio šokti, dainuoti, ir jie lankėsi skaityklose. Kaimo skaityklos suvaidino nemažą vaidmenį pučiant bolševikinę propagandą. Vėliau jos ėmė nykti, nes sumažėjo jaunimo, susilpnėjo skaityklų trauka. Likę kaime vaikinai ir merginos jau norėjo geros saviveiklos, šokių ir sporto salių, muzikos instrumentų, o to duoti skaityklos negalėjo. Jų vietoje pradėti statyti erdvūs kolūkių kultūros namai. Apie 1960 m. kiekviename rajone po keletą kolūkių jau turėjo kultūros namus. Žinoma, jie nebuvo tokie didingi, kokius pajėgė kolūkiai statyti 1980–1990 m., bet tai vis dėlto ne ankštas klubo-skaityklos kambarėlis. Alytaus rajone pirmasis kultūros namus pastatė „Pažangos“ kolūkis, Prienų rajone – Antakalnio ir „Leninio keliu“ kolūkiai. Kultūros namų kasmet vis daugėjo.

Bibliotekų tinklas retesnis – po vieną apylinkėje. Ypatinga veikla jos nepasižymėjo, apsiribodamos knygų išdavimu ir priėmimu. Bibliotekų darbuotojus, kaip ir mokytojus, dažnai siuntinėdavo į įvairias priemones: surašinėti gyvulius, rinkti valstybines paskolas ir t. t.

Kaip atrodė švietimo įstaigos rajone, galima susidaryti įspūdį pažvelgus į Joniškio rajoną, kur 1963 m. buvo 6 vidurinės, 2 darbo jaunimo vidurinės mokyklos, 31 vakarinė kaimo jaunimo klasė, 18 aštuonmečių, 32 pradinės mokyklos, 33 bibliotekos, 53 poilsio kambariai fermose, 48 vietos, kur rodytas kilnojamasis kinas.

1964 m. spalio 14 d. įvyko SSKP CK plenumas, kuris „patenkino drg. N. Chruščiovo prašymą atleisti jį iš SSKP CK Pirmojo sekretoriaus ir Ministrų Tarybos Pirmininko pareigų dėl senyvo amžiaus ir pablogėjusios svei-

katos“[475]. Taip skambėjo nutarimas, pašalinantis N. Chruščiovą iš visų partinių ir valstybinių pareigų, išgrūdant jį į „užtarnautą poilsį“. Tai buvo keistas nutarimas, nes niekas netikėjo, kad N. Chruščiovas, būdamas judrus kaip vijurkas, gali skųstis sveikata ar senyvu amžiumi. Net eilinis žmogus suprato, kad jis tapo Kremliaus veikėjų intrigų auka. Savo pasipūtimu, arogancija, nesitaikymu su mokslu ir praktikos faktais jis įkyrėjo visai bolševikinei klikai. Paskutiniais metais smarkiai stiprinamas N. Chruščiovo kultas ėmė gąsdinti partijos ir valstybės veikėjus, manančius, kad gali sugrįžti J. Stalino laikai su nesutramdomais čekistais, pasiruošusiais vėl žudyti ir persekioti. Valdžia Sovietų Sąjungoje perėjo į kolektyvinio vadovavimo rankas: SSKP CK Pirmojo Sekretoriaus Leonido Brežnevo, SSRS Ministrų Tarybos Pirmininko Aleksejaus Kosygino ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Pirmininko Nikolajaus Podgorno. Tačiau tai išsilaikė neilgai: greitai visą šalies valdymą savo kumštyje suspaudė L. Brežnevas.

N. Chruščiovo valdymo dešimtmetis – sudėtingas ir įvairiapusis laikotarpis. Kaip rašė norvegų istorikai A. Svenas ir S. A. Ostadas[476], N. Chruščiovas suvokė, kad reikia reformuoti žemės ūkį ir ekonomiką, kad Sovietų Sąjunga ir komunizmas taptų vakarietiško kapitalizmo alternatyva. Jis pradėjo kampaniją pavyti ir pralenkti JAV. Planavo ir siekė, kad SSRS 1980 m. užbaigtų socializmo fazę ir pareitų į komunistinio pertekliaus visuomenę, kurioje visų poreikiai būtų patenkinti. Jis griebėsi drastiškų politinių žygių (Vengrija, Kuba), tačiau tai nesustiprino Sovietų Sąjungos galios. Moralinis sovietinio žmogaus kodeksas, turėjęs pakeisti visų sielas ir protus, davė priešingų rezultatų. Į žemės ūkį buvo metamos milijardinės sumos, bet jų fondo grąža kukli. Tačiau būtų neteisinga nutylėti N. Chruščiovo nuopelnus sutramdant stalinizmą, milijonus nekaltų žmonių išlaisvinant iš mirties lagerių ir užkertant kelią čekistų savivalei.

Nors N. Chruščiovo neapgalvoti eksperimentai ir įvairūs vajai pajuokiami ir smerkiami, tačiau jis išjudino Sovietų Sąjungos žemės ūkį iš sąstingio. Jei ne tai, Rusija greitai būtų ėmusi badauti, ir tada net dešimt Brežnevų ar Gorbačiovų jos nebūtų ištraukę iš tos duobės. Gal kitoje šalyje N. Chruščiovo eksperimentai būtų davę didesnę naudą, bet tik ne Rusijoje, kur jokia naujovė nepajėgė būti įgyvendinta. N. Chruščiovas vargu ar žinojo romėnų patarlę „Dicere non est facere“ [477], priimdamas norimą už esamą. Kiekvienas žmogus turi savo Achilo kulną, o N. Chruščiovas jų turėjo kelis, kuriuos greitai pažeidė jo politiniai priešai.

Atėjo L. Brežnevo valdymo laikotarpis, dar painesnis negu N. Chruščiovo. Išsikerojo korupcija, kyšininkavimas ir klastingas komunizmo eskalavimas į visas pasaulio šalis.

[475] „Pranešimas apie TSKP Centro Komiteto Plenumą“, *Tiesa,* 1964 m. spalio 16 d., 243 (6596), 1.

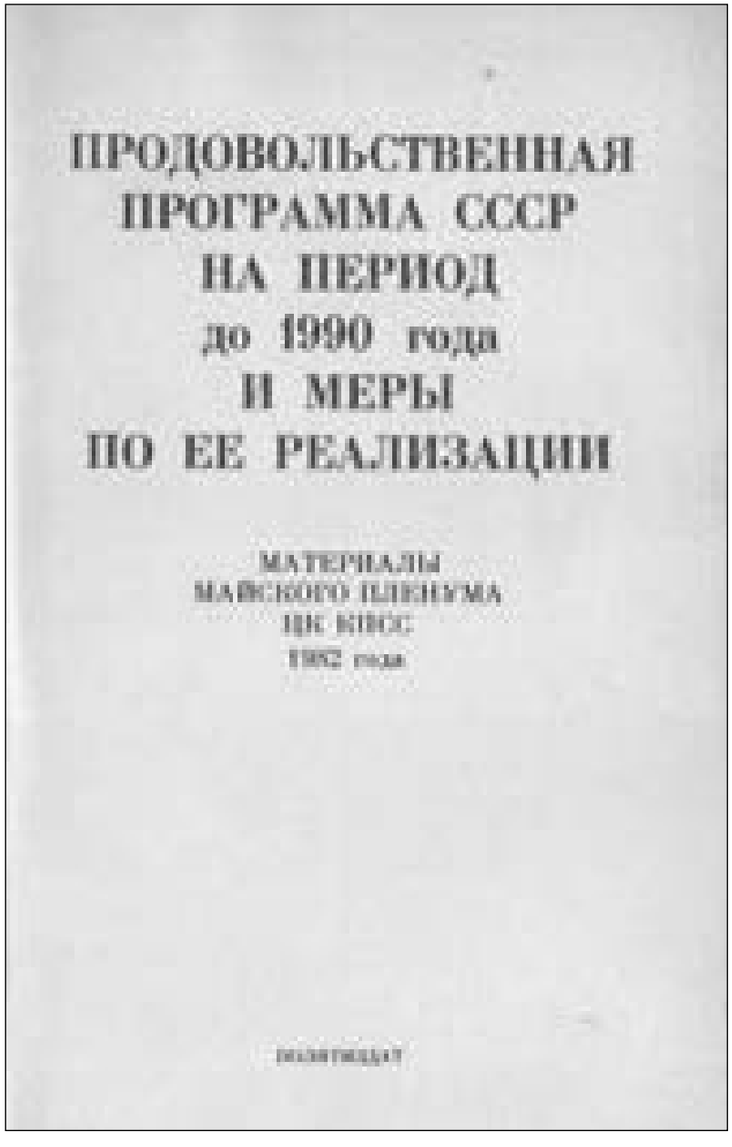
[476] Svėnas ir Aastad, *supra note,* 206: 247–249.

[477] Parašyti, tai nepadaryti (lot.).

9

„AKIŲ DŪMIMO“ POLITIKOS LAIKMETIS (1964–1982)

Продовольственная программа СССР на период до 1990 года и меры по ее реализации: Materiały Майского пленума ЦК КПСС в 1982 году. M.: Политиздат, 1984. 112 с.

„Stebėtina, kad nei oficialiuose dokumentuose skirtuose Maisto programai, nei moksliniuose leidiniuose, išėjusiuose greitai po jos priėmimo, ***nebuvo atlikta konkreti analizė situacijos, iššaukusios maisto deficitą SSRS.“***

9.1. Brežnevinio laikmečio stagnacija

Pažvelgus į SSRS žemės ūkį (taip pat ir į okupuotos Lietuvos) ir kolūkių vystymąsi, galima pastebėti keistą dėsningumą, nuolat pasikartojantį lyg juodas lošimo kamuoliukas. Tas dėsningas juodulys – tai valstybinės pastangos sugriauti tai, kas jau pasiekta, ką vystant toliau galima būtų išeiti į platų pažangos kelią. Ne! Sovietų Sąjunga – unikali imperija, kur, nepaisant nei proto, nei logikos, staiga puolama naikinti tai, ką sunkiu darbu, didelėmis pastangomis pasisekė padaryti. Taip pasielgė J. Stalinas, sugriovęs visą carinės Rusijos žemės ūkį, tegul ir netobulą, bet P. Stolypino reformų jau pasuktą pažangos keliu. J. Stalinas viską nušlavė lyg naikinantis uraganas. Šį tą padarė ir N. Chruščiovas, atgaivinęs kolūkių ekonominį gyvenimą, išjudinęs juos iš mirtinos stagnacijos, parodęs žmonėms, kad galima užsidirbti ir kolūkyje. Tačiau gera pradžia neturėjo geros pabaigos, nes N. Chruščiovo vajai sugriovė mokslo ir praktikos ryšį kaime, diskreditavo mokslo rekomendacijas, atidavė šalies tvarkymą į avantiūristų rankas. Paskutiniais metais visi pamatė, kad N. Chruščiovas išsisėmė, jo priemonės žemės ūkyje buvo neefektyvios ir nelogiškos. Pradėjus valdyti L. Brežnevui, jo aplinkos žmonės nuolat pabrėždavo N. Chruščiovo klaidas, žadėdami jas greitai ištaisyti. Tiesa, pirmajame dešimtmetyje (maždaug iki 1975 m.) šis tas buvo daroma, bet vėliau (nuo 1976 m.) į žemės ūkio katilą patekdavo vis mažiau ir mažiau lėšų. Manoma, kad reikalai pablogėjo dėl didžiulių karinių išlaidų, taip pat neribotos pagalbos teikimo komunistinės orientacijos šalims (Kubai, Vietnamui ir kt.). Tai tiesa, bet ne visiška. Svarbiausia priežastis, kad SSRS išsiderino ūkiniai mechanizmai, planavimas ėmė katastrofiškai prieštarauti gamybiniams pajėgumams. Teorija ir praktika, kaip Krylovo pasakėčioje gulbė ir vėžys, pradėjo traukti į skirtingas puses, trukdydamos viena kitai. Jei N. Chruščiovo laikais idėjos, sumanymai būdavo teisiškai įtvirtinami CK plenumuose, tai L. Brežnevui plenumų jau nepakako – jis šaukdavo SSKP suvažiavimus, atliekančius daugiau propagandinę, o ne praktinę užduotį. N. Chruščiovo plenumuose dažnai „gimdavo“ įvairūs ekonominiai nutarimai, naudingi ir kolūkiečiams, o brežneviški SSKP suvažiavimai dundėdavo garsiai, bet tuščiai. Vėliau pamatysime, koks nerealus planavimas atsispindėdavo suvažiavimų dokumentuose priimant grandiozines programas, rodant utopinius skaičius ir užduotis. Kiekvieno brežnevinio SSKP suvažiavimo dokumentas – tai demagogijos ir panegirikos kalnas. Dauguma šių suvažiavimų nutarimų iš anksto buvo pasmerkti žlugti, nes jie neturėjo realaus pagrindo. Bet aukščiausi vadovai reikalaudavo juos vykdyti, pasėdami dar daugiau dezorganizacijos. Tada eilinį kartą į areną būdavo išleidžiamas organizuotas „akių dūmimas“, toks gajus

ir įprastas Sovietų Sąjungoje. Nesamas tapdavo esamu. Ir tai vykdavo ne tik žemės ūkyje, bet ir kitose liaudies ūkio šakose: pramonėje, statyboje ir kt.

Leonidas Brežnevas priklauso prie ilgaamžių Sovietų Sąjungos valdovų – jis sugebėjo valdžios vairą savo rankose išlaikyti aštuoniolika metų: nuo 1964 m. spalio iki 1982 m. lapkričio, kai mirtis nutraukė jo gyvenimą.

F. Burlackis buvo teisus, kai prieš keletą metų rašė, kad *„valdžia Brežnevą užgriuvo kaip likimo dovana. Stalinui, paversti kuklų pagal tuos laikus CK Generalinio sekretoriaus postą į mūsų šalies „šeimininko" pareigas, „prisiėjo" sunaikinti vos ne visus lenininio Politbiuro narius, išskyrus, suprantama, patį save, taip pat didelę dalį partinio aktyvo. Chruščiovui prisiėjo atlaikyti kovą prieš galingus ir įtakingus varžovus, kurie stovėjo prie valstybės pamatų, vos ne nuo lenininių laikų... Nieko panašaus neatsitiko su Brežnevu"*[478].

L. Brežnevas patraukė Kremliaus viršūnes ir užsitikrino jų balsus atiduodant jam CK Pirmojo Sekretoriaus pareigas. Aukštą postą jis gavo ne dėl kokių nors ypatingų sugebėjimų, puikaus žemės ūkio ar pramonės išmanymo, bet dėl šaunios išvaizdos, mokėjimo pataikauti visiems „kremliškiams" ir... visiško nesusigaudymo valstybės reikaluose. *„Ir pagal charakterį, ir pagal intelektą Brežnevas buvo nesavarankiškas, neryžtingas ir negilus žmogus, su kuriuo atsainiai elgėsi net artimiausieji bendražygiai. <...> Šiuos vertinimus galima naudoti ne tik tam laikui, kai Brežnevas jau buvo sunkiai sergantis, bet ir tam periodui, kada jis neturėjo ypatingų problemų su sveikata."*[479]

Karą praleidęs nereikšmingame dalinyje eidamas politruko pareigas, tik prieš pergalę gavo generolo majoro laipsnį. Bet juk laipsnis proto nepridėda. Nuolankumu ir vergišku pataikavimu užsitarnavo N. Chruščiovo favorito vaidmenį ir tuojau pradėjo už nugaros rengti sąmokslą prieš savo geradarį. Keletą metų po išrinkimo CK Pirmuoju Sekretoriumi jis leido groti pirmuoju smuiku Ministrų Tarybos Pirmininkui Aleksejui Kosyginui ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Pirmininkui Nikolajui Podgornui. Šis duetas kurį laiką tvarkė visus SSRS reikalus, ir tik nuo 1966 m., kai L. Brežnevui buvo patikėtas Generalinio Sekretoriaus postas[480], jis pradėjo aktyviai skverbtis į šalies politinį, ekonominį ir ūkinį gyvenimą. Visi to meto žmonės gerai prisimena, kaip L. Brežnevas tapo didžiausiu taikos apaštalu ne tik SSRS, bet ir pasauliniu mastu. Paskui staiga paaiškėjo, kad jis – didžiausias ir šlovingiausias karo vadas, už tai sau suteikęs maršalo laipsnį, kad geriausiai išmano ekonomiką ir liaudies ūkį, kad turi nuostabių literatūrinių gabumų, parašęs kelias brošiūras, kurias pataikūnai pateikė Sovietų Sąjungos žmonėms kaip įžymiausius literatūrinius kūrinius. Tik vėliau SSRS liaudžiai atsivėrė akys, išvydus, koks genijus ėmė jiems vadovauti, nors tas genijus vos ne vos suregzdavo paprasčiausią sakinį ir be lapelio negalėjo pasakyti net trumpiausios sveikinimo kalbos, kol fizinių negalių vis labiau kamuojamas, šis „genijus" virto už rankos vedžiojamu ligoniu.

[478] Медведев, *supra note,* 56: 275.

[479] *Ibid,* 10.

[480] „Brežnevas Leonidas", In *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 2* (Vilnius: Mokslas, 1977), 270–271.

„Istorikai ir publicistai ieško pavadinimo Brežnevo laikmečiui: „pataikavimo (подхалимажа) epocha", „visiškos savivalės" (вседозволенности) ir biurokratizmo laikai", „lėtėjimo ir stagnacijos epocha", „gerontokratija"[481]. Iš esmės tinka bet kuris iš minėtų pavadinimų.

9.2. „Melas, gudrus melas ir statistika"

L. Brežnevo valdymo laikotarpiu kaime vyko didžiuliai pokyčiai, dažnai blogėjimo kryptimi. Norėdami tai geriau nušviesti, esam priversti imtis sausos statistikos, kuri geriausiai parodys žemės ūkio būklę. Pateikiami statistiniai duomenys[482]: 1960 m. (N. Chruščiovo laikotarpis), 1970 m. (pirmieji L. Brežnevo metai) ir 1979 arba 1980 metai (vieni iš paskutinių L. Brežnevo valdymo metų). Leidinys tuo patogus, kad jame pateikiami skaičiai, o ne procentai. Ši statistika yra sovietinė, tikriausiai kai kurie skaičiai pakoreguoti, pagražinti, bet kitokios statistikos nėra.

Todėl skaitytojas, peržvelgęs statistinius duomenis, ne iš karto pastebi žemės ūkio gamybos kritimą pradedant 1979 m. ir vėliau, kai pati valstybė sukėlė dezorganizaciją ir anarchiją visose ūkio šakose.

Tačiau ir šių duomenų negalime laikyti skaičiais, nekeliančiais abejonių. Dar XIX a. Markas Tvenas pasakė garsų aforizmą: *„Yra trys melo rūšys: melas, gudrus melas ir statistika"*. Jeigu tokios mintys jam kilo besižvalgant į JAV statistiką XIX a., kai padorumas dar buvo gyvenimo norma, tai ką jau kalbėti apie sovietinę XX a. pabaigos statistiką, kur viskas „tarnavo komunizmo sukūrimo reikalui". Juk tai, ko negalima padaryti, galima parašyti. *„Bumaga vsio terpit"* (liet.: *„Popierius viską ištveria"*) – sako rusai, ir jie teisūs, nes kiek pakėlė tas popieriaus lapas prirašytų kilogramų, tonų, skaičių, faktų. Niekada prirašinėjimas ir akių dūmimas nebuvo įgavęs tokio masto kaip L. Brežnevo laikais. *„Kam teko skaityti TSKP XXVI ir XXVII suvažiavimo stenogramas, klausyti išpūstų panegirikų ir išdidžių pranašysčių apie socializmo suklestėjimą ir kapitalizmo žlugimą, pastebėjo, kad Tarybų Sąjunga, vis labiau ir labiau praranda realybės jausmą, priimdama grandiozinius planus ir tikėdama, kad tai galima įvykdyti."* [483] Veidmainiavimas išaugo iki koktumo. Iš tribūnų griaudėjo skambiausi žodžiai, gražiausi planai, o SSRS parduotuvių lentynos tuštėjo, ūkiai skendo skolose, jaunimas bėgo iš kaimo, bet ataskaitos linko nuo išgalvotų skaičių bei faktų, nes įgyvendinti pompastiškus partijos planus trūkstant darbo jėgos, lėšų ir kitų būtinų priemonių (pastatų, mechanizmų, net tikro dėmesio) nebūdavo jokios galimybės. *„Galima drąsiai teigti, kad mažiausiai 25 proc. pagaminto produkto Tarybų Sąjungoje neturi realaus kūno. Tai produkci-*

[481] Медведев, *supra note,* 56: 13.

[482] Lietuvos TSR liaudies ūkis per 40 metų. *Supra note,* 270.

[483] Sasnauskas, *supra note,* 49: 102.

ja, atsiradus prirašinėjant. Grūdai, kurių nėra, pienas, kurio neprimelžė, gyvulių prieauglis, kuris niekados nekriuksėjo ir nebliovė tvartuose, o statistikoje visa tai atsispindėjo tonomis, kilogramais, vienetais“[484].

„*TSRS (remiantis oficialia statistika) kasmet užaugindavo apie 200 mln. t grūdų. Derlingiausiais metais – apie 225 mln. t, o blogiausiais – 180 mln. t. Kinija, kuri užaugino apie 350 mln. t grūdų, keliasdešimt milijonų tonų eksportavo į kitas šalis, nors turėjo 3,5 kartus daugiau gyventojų ir užėmė pirmą vietą pasaulyje pagal kiaulienos eksportą. Iš karto supranti, kaip buvo branginamas kiekvienas grūdelis Kinijoje*“.[485] Tuo tarpu SSRS milijonai tonų grūdų, supiltų Kazachstano, Pavolgio stepėse po atviru dangumi, supūdavo net nepajudinti. Ne dėl blogų gamtinių sąlygų, ką mėgdavo pabrėžti spauda bei televizija (tos „blogos sąlygos“ kartojosi vos ne kasmet), o dėl nemokšiškumo, apsileidimo, abejingumo. Dėl šių priežasčių SSRS kasmet žūdavo apie 30 proc. grūdų ir 50 proc. daržovių.

O kaipgi reikalai klostėsi Sovietų okupuotoje Lietuvoje? Deja, ir čia klestėjo panašūs dalykai. Prirašinėjimai augo kaip ant mielių – iš pradžių kaip savisaugos priemonė, ginantis nuo partinės valdžios, o vėliau tai tapo gyvenimo norma.

Lengviausia parodyti derlingumą, nes kombaino iškulti grūdai valomi. Kas suskaičiuos, kiek tonų šiukšlių po išvalymo išpilama lauk? Juk rodomas grūdų bunkerinis svoris. Pieno primilžiai didėdavo veršelių apetitų sąskaita. Kiek jie išgerdavo popierinio pieno – baisu net pagalvoti! Kiekviename kolūkyje rajono revizoriai rasdavo šių nuodėmių, viršininkai bardavo, o istorija kartodavosi iš naujo. Kiek keblesnė padėtis būdavo su gyvuliais. Kolūkiuose daug paršelių bei veršelių krisdavo dar pirmosiomis gyvenimo dienomis. Tam didžiausios įtakos turėjo nevisaverčiai pašarai ir kompleksuose siautėjančios ligos. Dėl tos priežasties prasidėjo gyvulių „pardavimas“ kolūkiečiams, kai „parduodant“ sveiką veršelį prie jo prirašydavo ir tą, kuris jau užkastas prie fermos tvoros. Tokie „pardavimai“ padengdavo didesnę dalį kritimų. Dažnai praktikuotas karvių išmilžių didinimas. Pavyzdžiui, Alytaus rajone garsėjo „Gimtosios žemės“ kolūkis. Čia karvės – paprastutės, neišvaizdžios – duodavo po 5 000 kg pieno per laktaciją. Analogiška padėtis buvo Mažeikių rajone, kur Užlieknės kolūkis melžė iš kiekvienos karvės po 6 000 kg pieno. Kaip Danijoje ar Olandijoje! Tokiais „žygdarbiais“ garsėjo šimtai kolūkių įvairiuose rajonuose. Net garsusis Vilniaus žirgynas su savo rekordinėmis karvėmis, davusiomis po 6–7 t pieno, skambėjo kaip afrikietiškas tamtamas. Prasidėjus konfliktams tarp darbuotojų ir vadovų paaiškėjo, kad ir čia neapsieita be prirašinėjimų.

Prirašinėjimo procesas prasiskverbdavo į visas gamybos šakas, pradedant nuo pasigyrimo, atliekant vieną ar kitą darbą, iki primilžių, priesvorių, grūdų gamybos, derlingumo ir kitų faktų klastojimo.

[484] Sasnauskas, *supra note,* 49: 105.

[485] *Ibid,* 103

Pateikdami šias prielaidas norime pasakyti tik viena – statistikos duomenis, ypač jei jie susiję su žemės ūkio gamyba, reikia vertinti atsargiai. Niekas negali pasakyti, kiek procentų buvo to „negyvo produkto“, bet niekas negali ir nuginčyti, kad jo nėra. Ypač tai aktualu kukurūzų „atėjimo“ į Lietuvą metais, kai komunistų valdžia supolitizavo šios kultūros auginimą ir pavertė valstybine užduotimi. Didžiulis plotų užsėjimas, o vėliau jų „nuganymas“ užkrėtė Lietuvą melo ir dezorganizacijos bacilomis, kurios Rusijoje klestėjo jau seniai. Į prirašinėjimą pradėta žiūrėti labai rimtai, nes neįvykdžius partijos planų labai greitai galėjai netekti darbo, partinio bilieto arba sulaukti baudžiamosios bylos.

1960–1970 m. Lietuvoje buvo daug atvejų, kai pramonės įmonės, sukaupusios žaliavų likučių, juos užpajamuodavo tarsi nupirktus iš kolūkių, o jų piniginę vertę pervesdavo kolūkiams, kad vėliau galėtų išplėšti savo dalį. Taip Naumiesčio linų fabrikas pervedė nemažą pinigų sumą Prienų rajono „Lenino keliu“ kolūkiui, Kauno mėsos kombinatas – Prienų rajono „Avangardo“ kolūkiui. Šių kolūkių pirmininkai gavo po kelerius metus laisvės atėmimo, o iš noro praturtėti liko šnipštas. Komunistų partija lyg ir smerkė prirašinėjimus, bet savo elgesiu juos skatino.

Toliau panagrinėkime bendrą Lietuvos žemės ūkio statistiką.

1979 m. okupuotos Lietuvos teritorija užėmė 65 200 kv. km ir turėjo 3 399 000 gyventojų. Iš jų 1979 m. LTSR gyventojų nacionalinė sudėtis proc.: lietuvių buvo 80,0, rusų – 8,9, lenkų – 7,3[486].

Žemės ūkio gamyba besiverčiantys ūkiai 1978 m. valdė 4 656 000 ha. Iš šio ploto kolūkiai užėmė 66,2 proc., valstybiniai ūkiai – 32,6 proc., kolūkiečių, darbininkų, tarnautojų sodybinė žemė – 1,2 proc. Žemės ūkio naudmenų plotas – 3 589 000 ha, iš jų 68,6 proc. ariamos žemės, 19,9 proc. ganyklų, 9,8 proc. pievų, 1,5 proc. sodų[487].

Iš viso kolūkių žemės 1979 m. buvo: naudmenų – 2 359,3, arimų – 1 648,2 tūkst. ha. Tarybiniai ir valstybiniai ūkiai valdė 1 441,9 tūkst. ha. Kolūkiečių sodybiniai sklypai užėmė 136,0 tūkst. ha[488].

1979 m. buvo 2,5 mln. ha nusausintų dirvų, iš jų apie 2 mln. ha uždaru drenažu. 22 300 ha užėmė drėkinamos žemės (daugiausia daržai ir kultūrinės ganyklos). Kasmet vidutiniškai pakalkinta 140 000 ha. 1979 m. sunaudota 2,1 mln. t mineralinių trąšų ir apie 5 000 t pesticidų. 1979 m. Lietuvoje buvo 779 kolūkiai, 275 tarybiniai ūkiai (iš jų 6 paukštynai, 2 šiltnamių kombinatai) ir 189 kiti valstybiniai ūkiai, 31 tarpūkinė gyvulininkystės įmonė. Kolūkio vidutinis dydis – 3 900 ha (žemės ūkio naudmenų – 2 800 ha, ariamos žemės – 1 900 ha). Tarybinio ūkio vidutinis dydis – 4 500 ha (žemės ūkio naudmenų – 3 200 ha, ariamos – 2 100 ha)[489].

[486] „Lietuvos TSR. Žemės ūkio gamyba“, In *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 6* (Vilnius: Mokslas, 1980), 566, 569–570.

[487] *Ibid,* 572.

[488] Lietuvos TSR liaudies ūkis per 40 metų, *supra note,* 270: 85.

[489] „Lietuvos TSR. Žemės ūkio gamyba“, *supra note,* 486: 572.

Žemės ekonominio vertinimo vidutinis balas – 37. Geriausios žemės Joniškio rajone – 55 balai, blogiausios Trakų rajone – 22 balai. 1978 m. ž. ū. pagrindinių gamybos fondų vertė siekė 5 127 mln. rb. Visi kolūkiai ir tarybiniai ūkiai elektrifikuoti. 1978 m. vienam gyventojui pagaminta 141 kg mėsos ir 829 kg pieno[490]. Nuo 8-ojo dešimtmečio buvo statomi gyvulininkystės kompleksai. 1979 m. buvo 261 pieninininkystės, 19 kiaulininkystės, 3 galvijų prieauglio penėjimo kompleksai, be to, 13 žuvininkystės ūkių, kurie turėjo 7 484 ha dirbamos žemės[491]. Lietuvos žemės ir miškų ūkyje 1979 m. dirbo 23 proc. visų dirbančiųjų.

Gyventojų tankumas – 52 žm/kv.km. Lietuvoje nuo Antrojo pasaulinio karo gimstamumas mažėjo, bet 1980 m. natūralus gyventojų prieaugis siekė 5 proc. 1979 m. Lietuvoje vyrų buvo 47,2 proc., moterų –52,8 proc.[492]

Lietuva užėmė 0,3 proc. visos SSRS teritorijos ir turėjo 1,3 proc. gyventojų, tačiau gamino 2,0 proc. bendrosios žemės ūkio produkcijos[493], pagaminamos visoje SSRS[494]. Pagal sovietinę statistiką gaminome didžiausią dalį Sovietų Sąjungoje tokių produktų: mėsos, sviesto, linų, pieno, cukraus, bulvių.

Sovietinės Lietuvos pasiekimus žemės ūkyje pripažino ir aukščiausi Maskvos partiniai funkcionieriai. Kandidatas į SSKP CK Politinio biuro narius, SSKP CK sekretorius Michailas Gorbačiovas iškilmingame Lietuvos komunistų partijos CK ir Lietuvos SSR AT posėdyje Vilniuje kalbėjo: *„Lietuva šiandien užima svarbią vietą žemės ūkio produkcijos gamyboje. <...> dabar vidutinis grūdų derlius pasiekė 25 centnerius. <...> kyla gyvulininkystės produktyvumas. Čia Lietuva užima vieną iš pirmaujančių vietų šalyje. Per pastaruosius penkmečius mėsos gamyba padidėjo 2 kartus, pieno – daugiau kaip 1,5 karto“* [495].

Vis dėlto statistikos srityje dirbo ir sąžiningų žmonių. Puse amžiaus statistikos baruose dirbęs Petras Gediminas Adlys statistinio darbo prasmę apibendrinusios knygos „Ką radome, turime, paliksime“ pristatyme rašo: *„<...> O juk visi žmonės ir ūkio subjektai, atrinkti ar statistiškai įvertinti, patenka į statistikos suvestines, tačiau pati statistika neretai vadinama viena melo rūšimi <...> Kaip autorius ir jo kolegės bei kolegos siekė laikytis aštuntojo Dekalogo įsakymo „Nekalbėk netiesos“?“* [496]

[490] *Ibid,* 573.

[491] *Ibid,* 574.

[492] Algirdas Stanaitis, *Gyventojų geografija: vadovėlis respublikos aukštųjų mokyklų geografijos specialybės studentams* (Vilnius: Mokslas, 1984), 41, 43, 6 lentelė.

[493] Visų kategorijų ūkiuose skaičiuojant 1973 m. palyginamosiomis kainomis.

[494] *СССР в цифрах в ... году: краткий статистический сборник / Центральное статистическое управление при Совете Министров СССР, t.* 1979 (Москва: Госстатиздат ЦСУ СССР, 1980), 10–11, 120–121.

[495] „Draugo M. Gorbačiovo kalba. Lietuvos komunistų partijos Centro Komiteto ir Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos iškilmingas posėdis.“, *Valstiečių laikraštis,* 1980 m. rugsėjo 25 d., 84 (5309), 2–3.

[496] Adlys, *supra note,* 404: 5.

9.3. Suvažiavimų planai – tolimi nuo realybės

Kiekvienas žmogus, pradėdamas ką nors statyti ar kurti, kūrinio viziją, būsimą daiktą jau suvokia protu, mato, koks jis bus ir kaip atrodys. Taip ir kiekvienos valstybės vadovas, norėdamas savo šaliai ir žmonėms gero, turi žinoti, kokiais metodais, kokiomis lėšomis bus daromas vienas ar kitas darbas. Deja, Sovietų Sąjungoje niekada nesiderino sveikas protas ir vadovų ambicijos. Aukštinant planavimo reikšmę ir svarbą, užmirštas jo realumas. *„Visuomeninę gamybą kolūkiai planuoja patys, tačiau, atsižvelgdami į tai, kad turi būti įvykdytas Valstybinis žemės ūkio produktų pardavimo planas ir kuo geriausiai panaudojama žemė.<...> Bendrąjį valstybinį vadovavimą kolūkiams vykdo TSRS žemės ūkio ministerija ir <...> jos vietos organai (sąj. respublikose – sąjunginės, respublikinės žemės ūkio ministerijos“* [497]. Tai, kad kolūkiai patys tvarko artelės reikalus bei planuoja savo gamybą, kalbama ir Pavyzdiniuose žemės ūkio artelės įstatuose[498] bei kitoje teisinėje literatūroje. Niekur neparašyta, kad kolūkių gamybos planavimą vykdė komunistų partija, jos CK ar suvažiavimai. Tačiau tik naivuolis galėjo patikėti, kad komunistų partija nuo kolūkinės gamybos planavimo ir vadovavimo stovėjo nuošalyje, viską palikdama ūkių vadovams. Toli gražu! Ji buvo viską paėmusi į savo rankas, ir vargas tam, kas išdrįso tai pamiršti.

Jei N. Chruščiovas žemės ūkiui vadovavo plenumuose, tai L. Brežnevas savo diktatą įvilko į dar prašmatnesnį – suvažiavimų rūbą. N. Chruščiovas sugebėdavo kas 2–3 mėnesiai sušaukti plenumą, pateikti jam konkrečias temas, o L. Brežnevui to nepakako. Jam valdant komunistų partijos suvažiavimai vyko kas 4–5 metai, su didžiausiomis iškilmėmis, dalyvaujant viso pasaulio komunistų partijos atstovams ir kitoms įžymybėms. Aišku, tokioje auditorijoje, kai viso pasaulio akys buvo nukreiptos į Maskvą, nugalėdavo noras pasirodyti gražesniam, protingesniam, įdomesniam negu esi, ir komunistų partija puldavo tai vykdyti. Be abejo, prisidėdavo ir proga pasididžiuoti, pasigirti.

Apie komunistinį planavimą, vykdytą partijos ir įtvirtintą jos suvažiavimuose, galima kalbėti lyginant SSKP XXV ir XXVI suvažiavimus, kadangi jie komunistų partijos istorijoje buvo labai sureikšminti. Jie abu nulėmė paskutinį L. Brežnevo valdymo dešimtmetį, buvo keliami kaip nepaprasto ekonominio planavimo pavyzdžiai. O iš tikrųjų tai buvo laiptai, kuriais visa Sovietų Sąjunga pradėjo sparčiai leistis žemyn į politinę ir ekonominę duobę.

Šie suvažiavimai buvo tarsi antspaudai, uždėti ant valstybinio plano. Parengtus planus suvažiavimas patvirtindavo ir paleisdavo į gyvenimą. Tačiau valstybinis planavimas – tai ne pasakėlių sekimas. Juk planuose atsispindi įvairiapusė valstybės veikla, ir jeigu ji sugriūva vienoje šakoje, jei nutrūksta grandis kurioje nors vietoje, pradeda irti ir byrėti visa planavimo sistema.

[497] „Kolūkiai“, *supra note,* 51: 621.

[498] *Pavyzdiniai žemės ūkio artelės įstatai* (Vilnius: TSRS žemės ūkio ministerijos visasąjunginiai apskaitos kursai. Lietuvos TSR filialas, 1952), 13–15.

SSKP XXV suvažiavimas įvyko 1976 m. vasario 24 d. Nekartosime tų išpūstų frazių, kurias daug valandų skaitė „gensekas“ L. Brežnevas[499], miksėdamas ir prarydamas ne tik atskirus žodžius, bet ir sakinius.

O to nebuvo paisoma. Svarbu priimti skambius nutarimus, paleisti juos į mases, ir tuo partijos vaidmuo baigtas. Toliau lieka proza – darbas, nuo kurio partija nusiplaudavo rankas, palikdama jį liaudžiai. Liaudis privalėjo vykdyti, ką partija numatė ir nurodė, o kaip – pačios liaudies reikalas. Partija savo darbą – planavimą – atliko, davė jums kontrolinius skaičius, o dabar atlikite jūs. Partija sau nusiskindavo žiedus – garbę, o liaudžiai likdavo karčios šaknys – neįveikiamas darbas, nes planuose nurodyti skaičiai neatitiko gyvenimo realybės. Nors L. Brežnevas suvažiavime kelis kartus pabrėžė, kad „kur partija – ten sėkmė, ten pergalė!“ [500], kasdieniame gyvenime viskas buvo kitaip.

XXV suvažiavime kalbėjęs Ministrų Tarybos pirmininkas A. Kosyginas teigė, kad svarbiausias uždavinys žemės ūkyje – gauti kasmet 215–220 mln. t grūdų, 15–15,6 mln. t mėsos (skerdienos) ir 94–96 mln. t pieno, nes tai šalį patikimai aprūpintų žemės ūkio produktais[501].

Vaizdumo dėlei galima palyginti SSRS žemės ūkio produktų gamybą su kitomis SSRS okupuotomis šalimis, besivadinančiomis liaudies demokratijos šalimis. Štai 1980 m. SSRS derlingumas buvo 14,9 cnt/ha, Vengrijoje – 47,3 cnt/ha, Čekoslovakijoje – 40,1 cnt/ha, Lenkijoje – 23 cnt/ha. Primelžta pieno iš vienos karvės: SSRS – 2 149 kg, Vengrijoje – 3 704 kg, Čekoslovakijoje – 3 185 kg, Lenkijoje – 2 812 kg. Pagaminta mėsos vienam gyventojui (skerdiena): SSRS – 56,7 kg, Vengrijoje – 146 kg, Čekoslovakijoje – 97,3 kg, Lenkijoje – 88,3 kg[502]. Neišsprendusi grūdų gamybos Sovietų Sąjunga nepajėgė išspręsti pašarų klausimo, ir paskutiniais L. Brežnevo valdymo metais iškilo, kaip 1930–1933 m., didžiojo badmečio grėsmė. Padėtį gelbėjo tik pirktiniai JAV, Kanados ir kitų šalių grūdai. Bet juk derlingumą SSRS galėjo gauti geresnį, jei būtų protingai mąstoma ir rimtai dirbama. Padidinus derlių nors 2 cnt/ha, reikalai iš karto būtų ėmę gerėti.

XXV SSKP suvažiavimas nustatė dešimtojo penkmečio (1975–1980) planus, jų žodžiais tariant, nužymėjo visos šalies vystymosi gaires[503]. Deja, gairės buvo sustatytos labai kreivai, ne ant tvirto pagrindo, todėl rezultatai buvo prasti.

Neįvykdžiusi XXV suvažiavimo planų, partija nesustojo, neanalizavo trūkumų, kurie lyg sunkus akmuo slėgė liaudies ir šalies pečius, o ėmė ruoštis dar triukšmingesniam renginiui – XXVI SSKP suvažiavimui su dar labiau išpūsta programa, su iš padebesių surinktais skaičiais, sukėlusiais dar didesnę suirutę į šalies ūkyje. Užsispyrėliškai planuotas 238–243 mln. t grūdų kasmetinis derlius[504]. Kartu buvo planuojamos jų paruošos, apdirbimas, transportas, duonos ir pyrago gamyba, pašarai gyvuliams. Viskas rėmėsi grūdais, kurių, visiems aišku, nebuvo ir negalėjo būti! Nebuvo apie 50–60 milijonų tonų. O kiek dar jų supuvo supilti stepėse į krūvas, kiek išbarstyta transportuojant, kiek išvogta?.. Tą pajuto kiekviena liaudies ūkio šaka, o paskutinis pajuto vartotojas – SSRS žmonės. Negavus didžiulio kiekio grūdų, smarkiai pablogėjo reikalai gyvulininkystės sektoriuje.

XXV suvažiavimo klaidos vėl buvo kartojamos XXVI suvažiavime, tik dar stambesniu mastu.

1981 m. vasario 23 d. prasidėjo XXVI SSKP suvažiavimas, kurį pagrindinis pranešėjas Leonidas Brežnevas įvertino taip: „...suvažiavimas turės susumuoti rezultatus, numatyti uždavinius ateičiai“[505]. Rezultatų susumavimas reiškė nepalankios statistikos užtušavimą, o numatyti uždavinius ateičiai komunistų partija tikrai mokėjo, net nukrypdama į utopijos sritį. Vien pasakymas, kad *„uždaviniai, kurie buvo iškelti ankstesniame suvažiavime apskritai sėkmingai išspręsti“* [506], rodė komunistų partijos norą kviesti liaudį į naują beviltišką žygį po nesėkmingo penkmečio. Po žodžiu *„apskritai“* paslėpti didžiuliai trūkumai, apsileidimas, nerealus padėties įvertinimas.

Žinoma, galima nenagrinėti šių suvažiavimų, kupinų propagandinio triukšmo, pasigyrimo, iškreiptos statistikos. Betgi juose tvirtindavo planinius rodiklius, kuriuos žemės ūkio įmonės, kolūkiai, tarybiniai ir valstybiniai ūkiai turėdavo besąlygiškai vykdyti. Ne pyragai buvo ir pramonės įmonėms, statybos organizacijoms bei kitiems ūkiniams vienetams, bet jie gaudavo visai kitokį finansavimą bei materialinį aprūpinimą ir turėjo daugiau galimybių.

„Socialistinis ūkis – planingas ūkis“, – skelbė partija. Tai reiškia, kad turėjo būti moksliškai pagrįsti planai ir kieta vykdymo disciplina.

Tačiau viską nulemdavo paskutinis komunistų partijos žodis, galingesnis už mokslą, statistiką ir protą. Toks planavimas lyg laipteliais leisdavosi žemyn ir pasiekdavo respublikas, kraštus, sritis. Pasiekdavo ir sovietinės Lietuvos vadovus. Šie Maskvai niekada neprieštaravo, nes norėjo kuo ilgiau sėdėti savo kėdėse, norėjo ordinų ir Maskvos tūzų pagyrimų. Planai būdavo dar labiau išpučiami ir siunčiami į rajonus. Čia juos vėl padidindavo, nes atsirasdavo „pridėtiniai“, „pasitiktiniai“ ir kitokie planai. Pagaliau planai pasiekdavo ūkius, kuriems tiesiogiai reikėjo juos vykdyti. O kaip vykdyti, jeigu tai nesąmonė? Todėl prirašinėjimas ir „akių dūmimas“ niekada nebuvo įgavę tokio masto kaip L. Brežnevo laikais. Prirašinėjimas pramonėje buvo mažesnis, gal tik statyba kentė panašias bėdas kaip ir žemės ūkis.

[499] *TSKP XXV suvažiavimo medžiaga.* (Vilnius: Mintis, 1976), 3–81.

[500] *Ibid,* 80, 227–231.

[501] *Ibid,* 131.

[502] „Žemės ūkis“, *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 12* (Vilnius: Mokslas, 1984), 509, 1 lentelė.

[503] *TSKP XXV suvažiavimo medžiaga, supra note,* 499: 109–141.

[504] *TSKP XXVI suvažiavimo medžiaga.* (Vilnius: Mintis, 1981), 169.

[505] *Ibid,* 3.

[506] *Ibid*

SSKP XXVI suvažiavimas įėjo į istoriją kaip labiausiai nutolęs nuo realybės. Nuo jo ekonominė suirutė Sovietų Sąjungoje jau tapo nebevaldoma. Suvažiavimo nutarimuose nuolat kalbėta apie gamybos padidinimą 20–30 proc., o kai kuriose srityse – net 2–3 kartus. Nekreipiamas dėmesys, kad daug 25-ojo suvažiavimo nutarimų taip ir liko popieriuje.

Suvažiavimo planuose neaplenkta ir sovietinė Lietuva. 1981–1985 metais ji privalėjo: *„Užtikrinti, kad vidutiniškai per metus būtų gaunama 3,2–3,4 milijono tonų grūdų, 2,3– 2,5 milijono tonų bulvių, 500–520 tūkstančių tonų mėsos (skerdienos), 2,8–2,9 milijono tonų pieno. Nusausinti 440–460 tūkstančių hektarų pernelyg drėgnų ir pelkėtų žemių“*[507]. Iš jų didelę dalį sudarė pienas bei mėsa, gauti iš individualių ūkių. Taip partija savo planus sunkiu akmeniu užvertė ant sovietinės Lietuvos pečių. Panašus likimas ištiko ir kitas sąjungines respublikas, kraštus, sritis. Juk per penkmetį 50–60 proc. padidinti grūdų gamybą ir 30 proc. pieno ir mėsos – tikrai nelengvas, tiesiog neįmanomas uždavinys.

Pateikdama ūkiniams subjektams nerealius planus, komunistų partija nuolat akcentavo planingumą ir realumą. *„Mums iškilusių problemų sprendimas, mūsų turimų galimybių panaudojimas daug priklauso nuo vadovavimo liaudies ūkiui lygio, planavimo ir valdymo lygio. <...>kiekvienas vadovas turi nuolat atsiminti ir savo didelę atsakomybę <...> tai atsakomybė už valstybinių planų įvykdymą <...> atėjo laikas griežčiau reikalauti, kad būtų laikomasi planinės drausmės, taip pat gerinama tų planų kokybė.<...> Bet jis taip pat turi būti ir besąlygiškai įvykdomas“*, – tvirtino suvažiavime L. Brežnevas[508]. Nurodyta, kad ūkinių ir politinių kadrų dalykinės ir politinės savybės bus vertinamos pagal penkmečio užduočių vykdymą. Tai reikšminga užuomina: jei neįvykdysi, tai nors pirašyk. Sukis, kaip išmanai, bet ataskaitos turi neatsilikti nuo planų.

Sovietų Lietuvos komunistų partijos pareigūnai gamybai planuoti negalėjo turėti jokios įtakos, jokio poveikio. Jie nurodymus gaudavo iš Maskvos, kuri nepaliko vietos iniciatyvai ar skaičiavimams. Todėl kalbėdami apie du komunistų partijos suvažiavimus Maskvoje visai neminime sovietinės Lietuvos komunistų suvažiavimų ar plenumų, nes jie tik klusniai pakartojo Maskvos žodžius, negalėdami jų pakeisti.

Tačiau okupuota Lietuva turėjo vieną sau labai palankų faktorių, kokio neturėjo Rusija ar kita sąjunginė respublika – stiprų individualų ūkį (pagalbinį ūkį). Jis padėdavo įvykdyti valstybinius supirkimus ir pagausindavo žemės

[507] „Pagrindinės TSRS ekonominio ir socialinio vystymo kryptys 1981–1985 metams ir laikotarpiui iki 1990 metų“, In *TSKP XXVI suvažiavimo medžiaga, supra note*, 504: 198.

[508] „TSKP Centro Komiteto ataskaita Tarybų Sąjungos komunistų partijos XXVI suvažiavimui ir eiliniai partijos uždaviniai vidaus ir užsienio politikos srityje. TSKP CK Generalinio Sekretoriaus draugo L. Brežnevo pranešimas. 1981 m. vasario 23 d.“, In *TSKP XXVI suvažiavimo medžiaga, supra note,* 504: 52–53.

ūkio produktų kiekį. Juk kolūkiečiai 1980 m. laikė 569,7 tūkst. galvijų, tarp jų 322,7 tūkst. karvių, 589,9 tūkst. kiaulių ir apie 6 mln. paukščių[509]. Pagalbinis prie namų ūkis parduodavo 26–30 proc. viso sovietinėje Lietuvoje superkamo pieno, apie 30 proc. mėsos, 65 proc. bulvių ir kitų produktų. Be to, dalį kolūkiečių gyvulių supirkdavo kolūkiai ir pateikdavo kaip savo pagamintą produkciją. Tik sovietinė Estija galėjo lygintis su sovietine Lietuva, o kai kuriais atvejais net mus pralenkė. Sovietinėje Lietuvoje 1980 m. žemės ūkis davė daugiau kaip 30 proc. nacionalinių pajamų (SSRS – 21 proc.). 1979 m. vienam gyventojui Lietuva gamino 653 kg grūdų, 679 kg bulvių, 137 kg mėsos, 786 kg pieno, 279 kiaušinius[510]. Tai bendra kolūkių ir kolūkiečių gamyba. Vadinasi, gamino kur kas daugiau, nei reikalavo 1982 m. priimta TSRS aprūpinimo maisto produktais programa laikotarpiui iki 1990 metų, kuri šaukė, kad visos sąjunginės respublikos vienam žmogui turi pagaminti: 135 kg duonos ir jos gaminių, 330 kg pieno, 110 kg bulvių, 70 kg mėsos[511]. Štai ta statistika, parodanti sovietinės Lietuvos ir kitų sąjunginių respublikų žemės ūkio gamybą. Kas kitoms sovietinėms respublikoms buvo tik rožinė svajonė – sovietų Lietuvai jau peršoktas slenkstis. Deja, šis atvejis – ne vienintelis, daugeliu dalykų mes lenkėme galingąją SSRS, pilną pasipūtimo ir arogancijos, bet niekaip nesugebančią pasiekti mūsų rezultatų. Tačiau Maskva niekada nevengė darbštuolių mokyti ir jiems nurodinėti.

Lietuvos nelepino ją okupavusios valstybės ir partijos vadovai. Priešingai! Daugeliu atvejų Maskva ją barė, įžeidinėjo, neįvertino. Visą laiką tvirtinta, kad Lietuva – išlaikytinė, gaunanti iš SSRS grūdus, naftą, metalą ir kitas gėrybes, tarsi į bendrą šalies katilą ji nebūtų įdėjusi didžiulio indėlio žemės ūkio produktais. Maskvos, Leningrado miestai ir kiti SSRS regionai gaudavo didelį kiekį mėsos ir pieno produktų, kiaušinių, o paskutiniais L. Brežnevo valdymo metais – ir nemažai pramonės gaminių. Juk Lietuvos pagrindiniai gamybiniai žemės ūkio fondai 1979 m. siekė 5 478,5 milijono rublių[512]. Negalima pamiršti, kad žemės ūkio produkcija 1961 m. siekė 64 proc. viso respublikos bendro produkto, o 1980 m., – jau tik 28 proc. Likusią dalį sudarė pramonės gaminiai. Stambios pramonės įmonės kūrėsi regioniniuose sovietinės Lietuvos centruose: Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Klaipėdoje, Panevėžyje, Mažeikiuose, Alytuje, Marijampolėje, Utenoje ir kitose vietose. Kurti pramonę valdžiai buvo lengviau, negu pasirūpinti žemės ūkiu. Prioriteto suteikimas urbanizacijai didino atskirtį tarp miesto ir kaimo.

[509] *Lietuvos TSR liaudies ūkis per 40 metų, supra note*, 270: 105.

[510] *Ibid,* 80.

[511] *TSRS aprūpinimo maisto produktais programa laikotarpiui iki 1990 metų ir priemonės jai realizuoti: TSKP Centro Komiteto 1982 m. gegužės plenumo medžiaga.* (Vilnius: Mintis, 1982).

[512] *Lietuvos TSR liaudies ūkis per 40 metų, supra note,* 270: 117.

9.4. Ūkinės naujovės kaime ir „blatas“

L. Brežnevo valdymo laikotarpis (1964–1982) buvo ne toks trumpas. Per tiek laiko galima ir nieko neveikiant ką nors padaryti. Smarkus technikos suklestėjimas visame pasaulyje išjudino gamybines jėgas, taip pat ir Sovietų Sąjungoje. Pramonės gigantai kilo nuo Baltijos jūros iki Kamčiatkos. Nemažai pramoninių milžinų atsirado ir sovietinėje Lietuvoje: Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje, Alytuje, Kapsuke (Marijampolėje), Mažeikiuose, Utenoje, net užkampiame Visagine ir kitose vietovėse. Aptarkime Alytaus atvejį. Vien tik Alytuje, tyliame ramiame dzūkų mieste, pastatytas Medvilnės kombinatas, šaldytuvų gamykla, Eksperimentinis namų statybos kombinatas, mėsos kombinatas, Chemijos gamykla ir kitos. Visa tai išugdė Alytų iki kelių dešimčių tūkstančių gyventojų. Miestai siurbė kaimo žmones, ypač jaunus, viliodami butais, mašinomis ir kitomis lengvatomis, to kolūkis negalėjo jiems duoti. Vėliau paaiškėjo, kad daugelis šių gamyklų visai nereikalingos. Nereikėjo nei Mažeikių naftos, nei Visagino (Sniečkaus) elektrinės, nei Alytaus medvilnės kombinato. Jeigu milijonai, skirti jiems, būtų buvę mesti į Lietuvos žemės ūkį, kalbėtume apie kur kas geresnius rezultatus.

Stiprinant mokslo ir gamybos ryšį per minėtą laikotarpį buvo didinamas eksperimentinių ūkių plotas ir skaičius: 1960 m. – 29 000 ha, o 1982 m. – 93 011 ha. Žemdirbystės instituto Dotnuvos eksperimentinio ūkio žemės plotas – 8 309 ha. Gyvulininkystės institutas valdė 4 eksperimentinius ūkius – beveik 20 000 ha. Mažiausi eksperimentiniai ūkiai – Rumokų, Vytėnų ir Upytės bandyno stočių. Iš viso Žemės ūkio ministerijai pavaldūs – 17 eksperimentinių ūkių, Vaisių ir daržovių ministerijai – 1 (Vytėnų), Sąjunginės priklausomybės – 1 (Vilainių, Melioracijos institutas)[513]. *„Pagrindiniai eksperimentinių ūkių uždaviniai yra tokie: 1) bazė tyrimų darbams, 2) žemės ūkio kultūrų aukštų reprodukcijų veislinės sėklos ir veislinių gyvulių auginimas, 3) žemės ūkio mokslo ir technikos tikrinimas, diegimas ir propagavimas (parodomieji ūkiai)“* [514].

Minimu laikotarpiu buvo plečiamas specializuotų ūkių tinklas. Tai sveikintinas dalykas, neturintis nieko bendro su anarchija, pridengta specializacijos ir gamybos koncentracijos lukštu. Specializuoti ūkiai, puoselėjantys vieną gamybos šaką, stipriai valstybės finansuojami, gaudavo kur kas geresnius rezultatus negu paprasti kolūkiai ar tarybiniai ūkiai. Reikšmingiausi buvo: paukštininkystės ūkiai, jų Lietuvoje 1979 m. buvo penki; žuvininkystės – 1982 m. buvo 23 ūkiai ir penkios žuvivaisos įmonės; žvėrininkystės – 1983 m. buvo 7 ūkiai ir 2 fermos. Labai išplėsta sodininkystė ir daržininkystė. 1980 m. Sodininkystės-daržininkystės trestui priklausė 45 specializuoti ūkiai. Lietuvoje sodai užėmė 54,6 tūkst. ha. Didžiausi sodai buvo Kauno tarybinio ūkio technikumo – 600 ha, Jurbarko rajono Mičiurino – 550 ha, Joniškio rajono Žagarės – 448 ha. Visi specializuoti ūkiai gaudavo didžiulę valdžios paramą, kokios niekada nematydavo kolūkiai.

[513] Vasinauskas, *supra note,* 458: 101.

[514] *bid*

Per šį laikotarpį pakito ir kolūkių techninė bazė, daugiausia kiekybės atžvilgiu. Jei N. Chruščiovo laikais retas kolūkis turėjo 1–2 grūdų kombainus, tai apie 1980 m. ne viename kolūkyje jau buvo 8–15. Atsirado įvairių krautuvų, montuojamų ne tik ant MTZ ar DT markės traktorių, bet ir ant mažųjų RS savaeigių važiuoklių. Vietoj griozdiškų siloso kombainų kolūkiai įsigijo savaeigių šienapjovių, mažų, tačiau našių kukurūzų nuėmimo kombainų. Labai padaugėjo trąšų barstytuvų ir mėšlo kratytuvų. Ūkiai, kuriems reikėjo, nusipirko specialią techniką akmenuotoms dirvoms. Šiaudams tvarkyti atsirado kupetų rinktuvai KUN-10, trosiniai vilkikai ir kt. Prasidėjus skystų trąšų gamybai, ūkiai nusipirko agregatus GAN-8. Sunku suskaičiuoti visą technikos parką, kuris kaupėsi ūkiuose. Sandėliuose atsirado sudėtingos technikos grūdams džiovinti ir transportuoti, o fermose – melžimo aikštelės, pašarų dalytuvai, mėšlo transporteriai ir kita. Ūkiai, turintys daugiau pievų, įsigijo žolės miltų gamybos agregatų.

Technika palengvino darbą ir atstojo šimtus darbo rankų, kurių katastrofiškai trūko. Tačiau jos padidėjimas sukėlė naują problemą, sunkia našta užgulusią ūkių pečius, – atsarginių detalių deficitą.

Turbūt niekas taip nekankino ūkių L. Brežnevo laikais kaip prastas tiekimas. Ūkio vadovas, skaičiuojantis traktorius ir automašinas dešimtimis, o kitą techniką šimtais, darbymečio metu nežinojo, ko griebtis. Kaip pasiekti, kad visa technika dirbtų, o sugedus – būtų greitai pataisyta, nes sustojus dviem trims agregatams išsiderina visa darbų grandinė. Technika, kurios kolūkiai dabar turėjo nemažai, buvo nepatvari, greitai gendanti. Ji lūždavo, trūkdavo, byrėdavo... Tik spėk taisyti. Nebuvo tos dienos, kad dviem trims ar daugiau agregatų kas nors neatsitiktų. Todėl kiekviename kolūkyje, be vyriausiojo inžinieriaus mechaniko, dirbo keletas meistrų reguliuotojų, arba vadinamųjų techninių vadovų. Bet jų pagrindinis darbas buvo ne technikos priežiūra-profilaktika, o atsarginių dalių ieškojimas. Ieškojimas ir gavimas bet kokia kaina.

Faktiškai atsarginių detalių turėjo užtekti, bet valstybinis planavimas sukeldavo chaosą visose žemės ūkio šakose, o materialinio aprūpinimo sektoriuje – ypač. Vienoje respublikoje galėjai gauti kiek reikia kombaino diržų, kitoje – reduktorių, o dar kitoje – variklių dinamų ar pan. Tas pat buvo ir atskiruose sovietinės Lietuvos rajonuose ir net to paties rajono ūkiuose. Ūkis laikytas geru, jei jo sandėliuose netrūko atsarginių detalių, jei mechanikai buvo mokantys derėtis, ieškoti, gauti, ko nori, net ir padedami kyšio. Tie „blatnieji“ nugvelbdavo ramesnių, sąžiningesnių dalį, kad tik surinktų daugiau atsarginių dalių savuose sandėliuose. Tokie principai kaitino atmosferą ir nebuvo rajoninio pasitarimo, kuriame kolūkių pirmininkai neišsakytų skaudžios tiesos rajono vadovams. Bet tai nieko nepadėdavo. Paskutiniais L. Brežnevo valdžios metais pradėjo trūkti tokių paprastų detalių kaip plūgų noragų ar kultivatoriaus noragėlių, jau nekalbant apie sudėtingos mašinos guolį ar įmantrią detalę. SSRS sugebėjo pagaminti kosminius laivus, bet nesugebėjo ūkius aprūpinti paprasčiausiomis žemės ūkio mašinų atsarginėmis dalimis.

Aštuntajame dešimtmetyje įvertinus žemės ūkio gamybines sąlygas visi rajonai jau suskirstyti į keturias grupes. Pirmajai grupei priklausė rajonai, turėję žemės ūkio gamybai palankiausias sąlygas, kur žemė įvertinta 42–55 balais. Tai Pasvalio, Panevėžio, Biržų, Šakių, Vilkaviškio, Pakruojo, Kauno, Joniškio ir kt. rajonai. Antrajai grupei priklausė rajonai, kuriuose žemės šiek tiek prastesnės, jos įvertintos 31–41 balais. Tai Anykščių, Jonavos, Jurbarko, Klaipėdos, Prienų, Raseinių, Ukmergės ir kt. Trečiai grupei priskirti rajonai su kalvotu reljefu, akmenuotomis dirvomis, kurių įvertinimas siekė 28–31 balą. Tai Alytaus, Kaišiadorių, Kelmės, Lazdijų, Mažeikių, Plungės, Telšių, Rokiškio, Skuodo ir kt. Ketvirtos grupės rajonų sąlygos žemės ūkio gamybai buvo pačios blogiausios, o dirvožemiai įvertinti 21–23 balais. Tai Molėtų, Šilalės, Utenos, Trakų, Varėnos, Zarasų, Vilniaus ir kt. Gamybos, ekonomikos, kitų šakų rezultatai būdavo suvedami[515] kiekvienoje grupėje atskirai, apdovanojama Pereinamosiomis vėliavomis, premijomis. Pagal ekonominę grupę buvo skirstomi materialūs fondai: pašarai, mašinos, kreditai. Silpnesni rajonai gaudavo geresnę valstybės paramą. Bet taip buvo pradžioje, o netrukus jiems dėmesys sumažėjo. Prasidėjo garsiojo šūkio „Aš tau – tu man“ įgyvendinimas. Svarbu turėti užtarėjų Centro Komitete, Ministrų Taryboje, Žemės ūkio ministerijoje ar Plano komitete, tada ir be planų bei paskyrų gausi, ko tau reikia. Ne „už gražias akis“ stiprieji kolūkiai, kurių buvo 200–300, turėjo visa, ko panorėdavo, o likusiems tekdavo likučiai.

Paskutiniais metais, Sovietų Sąjungoje suklestėjus korupcijai ir kyšininkavimui, atsirado kolūkių pirmininkų, respublikos vadovų numylėtinių, kurie atvykę pas CK sekretorių ar kitą aukštą pareigūną visuomet gaudavo, ko nori. Apie tai nemažai rašyta knygoje „Laukų Rūpintojėli mano“: kaip buvo perkamas vadovų dėmesys ir materialus dėkingumas[516]. Be to, tuo metu Lietuvą užplūdo įvairaus plauko tikrintojai iš Maskvos, besidomintys Lietuvos žemės ūkiu ir statybomis. Tokius „inspektorius“ (net nežinia, kaip juos pavadinti) pirmiausia veždavo į stiprius ūkius, turinčius geras fermas, gražias gyvenvietes ar kitų, akiai malonių dalykų. Čia, pirtyje, prie gausiai apkrauto stalo, būdavo išprašomi svarbūs dalykai Lietuvai. Po sėkmingų derybų ir dar sėkmingesnių magaryčių dalis išprašytų gėrybių likdavo rajone, nepamirštant ir to kolūkio, kuriame svečiuotasi.

Tuo metu jokie planai, jokie įsipareigojimai tiek nereiškė, kiek įtakingo vadovo žodis. Juk ir L. Brežnevas savo brošiūroje „Atgimimas“[517] pabrėžė, kad kiekvienas geras vadovas turi nuolat landžioti po ministerijas ir kaulyti visko, ko jam trūksta. Taip ir daryta. Gerai žinome, kad L. Brežnevas, jo šeimos nariai ir aukšti Maskvos pareigūnai turėjo didelį kyšininkavimo patyrimą. Pavyzdys buvo malonus ir užkrečiamas, netrukus pasiekęs kitas respublikas, neišskiriant ir sovietinės Lietuvos.

[515] „Lietuvos TSR Centrinė statistikos valdyba praneša…“, *Tiesa*, 1976 m. vasario 15 d., 38 (10045), 1; *Tiesa,* 1976 m. balandžio 15 d., 88 (10095), 1.

[516] Sasnauskas, *supra note,* 49: 111, 122.

[517] Леонид Ильич Брежнев, *Atgimimas* (Vilnius: Mintis, 1978).

1969 m. vasario 27 d. priimti nauji Pavyzdiniai kolūkio įstatai[518]. Juose pakoreguotos kolūkio valdybos bei visuotino susirinkimo teisės ir pareigos, numatyti pakeitimai naudojant sodybinius sklypus. 1970 m. įkurta kolūkių juridinė tarnyba, labai svarbi institucija kolūkių gyvenime. Kiekvieno rajono žemės ūkio valdyboje dirbo 3–5 juristų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, grupė. Kolūkiuose teisiniai klausimai buvo apleisti, netgi ignoruojami. Susidūrę su kitomis organizacijomis, ypač paruošinėmis, kolūkiai visuomet pralaimėdavo. Juridinė tarnyba daug padėjo kolūkiams kovojant su žmonėmis, manančiais, jog kolūkius galima mulkinti kiekviename žingsnyje. Įkūrus šią instituciją, kolūkiai gavo kvalifikuotą juridinę pagalbą.

1964 m. kolūkiuose pradedamos kurti profesinės sąjungos. 1971 m. jau buvo 58 tūkstančiai profsąjungos narių. 1986 m. kolūkiuose veikė 735 pirminės profsąjungos organizacijos[519]. Sovietiniais laikais profesinės organizacijos buvo vadinamos svarbiu „Komunizmo mokyklos“ vardu. Žinoma, profsąjungos turėjo tam tikros reikšmės gamyklose, įmonėse, kur skirstyta darbininkams butai, mašinos, dalytos premijos, duoti talonai kilimui, miegamojo baldų komplektui ar kitam buitiniam daiktui įsigyti. Tačiau kolūkiuose jų vaidmuo buvo labai mažas, kartais visai nepastebimas. Kolūkiečiui namą pastatyti pažadėdavo kolūkio pirmininkas, o pažadėjęs ir pastatydavo, nes kam duodavo namą – tas būdavo kolūkiui labai reikalingas. Automobilį, kurių kolūkis gaudavo 1–2 per metus, jis taip pat pamėtėdavo geriausiam darbininkui arba jam patinkančiam žmogui. Žodžiu, materialinių dalykų gavimas priklausė nuo pirmininko, o ne nuo profsąjungos. Kolūkio profsąjunga buvo mažareikšmė organizacija, nepajėgianti į savo susirinkimus surinkti reikalingo kvorumo. Todėl kolūkio susirinkimus jos „pakrikštydavo“ profsąjungos susirinkimais. O ką jos galėjo daugiau daryti?

Profsąjungų reikšmė kolūkyje šiek tiek padidėjo pradėjus statyti žemės ūkio darbuotojų poilsio namus ir sanatorijas. 1980 m. žemės ūkis turėjo puikius poilsio namus Palangoje, Druskininkuose, Birštone. Kelialapiai buvo labai pigūs, o išlaikymas sanatorijoje geras. 70–80 proc. kelialapio kainos dengdavo Respublikinis profsąjungos komitetas, o kolūkiečiui tekdavo mokėti 10–15 rb. Nemažai kolūkių dalininko teisėmis turėjo 5–15 vietų Birštono „Versmės“, Palangos „Lino“, Druskininkų „Eglės“ ir kitose sanatorijose bei poilsio namuose. Tačiau į juos eiliniai kolūkiečiai važiuodavo nenoromis, teisindamiesi ūkio darbais, gyvulių priežiūra ir kitomis bėdomis. Daugiausia kelialapiais pasinaudodavo ūkių specialistai ir įvairių rajono bei respublikos organizacijų darbuotojai. Žinoma, nemokamai. Kelialapis į sanatorijas buvo tam tikra kyšio forma reikalingam viršininkui arba kokiam nors valdininkui, galinčiam pakenkti kolūkiui, pamaloninti. Beje, ir Lietuvos vadovai bei žemesni valdininkai daug kelialapių išdalydavo Maskvos ponams, pramonės įmonių vadovams, tikėdamiesi, kad bus atsilyginta kitais dalykais.

[518] *Pavyzdiniai kolūkio (žemės ūkio artelės) įstatai. Projektas.* (Vilnius: LKP CK l-kla, 1969).

[519] „Profsąjungos“, In *Visuotinė lietuvių enciklopedija. t. 12* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007), 200.

L. Brežnevo laikais labai išpopuliarėjo įvairūs socialistiniai lenktyniavimai. Jie – neatskiriama sovietinės sistemos dalis, atėjusi į Lietuvos kaimą kartu su bolševikų okupacija. Pagal sovietinę ideologiją socialistinis lenktyniavimas turėjo pakeisti kapitalistinę konkurenciją. Vėliau socialistiniai lenktyniavimai įgavo rafinuotas formas, tapo liaudies ūkio bei ekonomikos neatskiriama dalimi. Kiekvienoje vietoje, kur dirbo nors du žmonės, jie turėjo tarpusavyje lenktyniauti, siekti aukštų darbo rezultatų. O ką jau kalbėti apie stambias gamyklas, kur dirbo keli tūkstančiai žmonių? Čia jis (soclenktyniavimas) virto būtinybe gamybiniam planui vykdyti. Nemažai nuo jo kentėjo kolūkiai bei tarybiniai ūkiai.

Daug vietos užimtų pasakojimas apie susirinkimus, priėmusius soclenktyniavimo programas, vėliau jų tikrinimas, rezultatų susumavimas ir taip toliau. Kolūkių kontorose, fermose ir kitose vietose, net mokyklose bei vaikų darželiuose kabojo stendai su soclenktyniavimo rezultatais ir šūkiais, skatinančiais jį. L. Brežnevo laikais soclenktyniavimas pasidarė toks svarbus, kaip kukurūzai N. Chruščiovo laikais. Jis peržengė respublikos ribą, nes lenktyniauti pradėjo viena respublika su kita, viena sritis su kita, vienas miestas su kitu. Atrodė, kad nelenktyniaudami kolūkiai nepasės, nenuims derliaus, nemokės auginti gyvulių ar melžti karvių.

Sovietinei Lietuvai teko lenktyniauti su sovietine Baltarusija, respublika, kurioje buvo silpnai išvystytas žemės ūkis ir menki gamybiniai rezultatai[520]. Pieno ir mėsos gamyba jie toli atsiliko nuo Lietuvos, nors bulvių derliais pirmavo visoje Sovietų Sąjungoje. Lenktyniaudavo ne tik abi respublikos, bet ir atskiri rajonai bei kolūkiai. Pavyzdžiui, Šalčininkų ir Varėnos rajonas lenktyniaudavo su Voronovo rajonu, Alytaus – su Svisločio, Zarasai – su Breslavo ir pan. Du kartus per metus rajono delegacijos važiuodavo į Baltarusiją ir priimdavo jų kolūkių atstovus pas save. Tai vadinosi socialistinio lenktyniavimo rezultatų suvedimas, nors tai buvo paprasčiausios vaišės, pagėrimas ir daugiau nieko. Kiekvienais metais spauda skelbdavo nugalėtojus SSRS mastu. Vienais metais tai būdavo sovietų Lietuva, kitais – sovietų Ukraina, sovietų Gruzija ar kita respublika. Tačiau tarp nugalėtojų visada būdavo Rusijos Federacija. Gal kad svarstant šį klausimą nugalėdavo „centras“, o gal Rusija turėjo didžiausią svorį visame SSRS liaudies ūkyje bei ekonomikoje, ir nepaisyti to nebuvo galima.

TSRS Ministrų Tarybos 1964 m. liepos 20 d. nutarimu Nr. 622 kolūkių pirmininkams, specialistams ir mechanizatoriams suteikta teisė gauti valstybines pensijas tokiais pat pagrindais kaip darbininkams ir tarnautojams[521]. Kolūkio nariai turi teisę gauti senatvės ir invalidumo pensiją. Praėjo daugiau kaip keturiasdešimt metų po sovietų valdžios atsiradimo ir tik dabar nuspręsta panaikinti didžiulį skirtumą tarp darbininko ir kolūkiečio socialinio aprūpinimo. Kartu nuspręsta mokėti pensiją maitintojo netekimo atveju, o

[520] „Baltarusijos TSR ir Lietuvos TSR darbo žmonių socialistinio lenktyniavimo sutartis 1980 metams“, *Valstiečių laikraštis,* 1980 m. kovo 22 d., 36 (5261), 1–2.

[521] Simcho Kapitkovskis, *Valstybinės pensijos kolūkių pirmininkams, specialistams ir mechanizatoriams* (Vilnius: Laikraščių ir žurnalų leidykla, 1965), 3–12.

moterims – nėštumo bei gimdymo pašalpas. Buvo mokama iš kolūkių ir valstybės lėšų. Teisę gauti senatvės pensiją turėjo kolūkio nariai: vyrai, sulaukę 60 metų ir turintys ne mažesnį kaip 25 metų darbo stažą, moterys, sulaukusios 55 metų ir turinčios 20 metų darbo stažą. Moteris, pagimdžiusios 5 vaikus, į pensiją išeidavo sulaukus 55 metų, o darbo stažas buvo 15 metų. Dirbantiems pensininkams po dvejų darbo metų pensija buvo perskaičiuojama ir atitinkamai padidinama. Iš pradžių pensijos buvo labai mažos ir tik vėliau, tobulinant pensijų įstatymą – 1967, 1971, 1978 m. – buvo padidintos.

Viena iš įdomesnių technologinių naujovių – kolūkiams – buvo žolės miltų gamyba. Žemės ūkio mašinų gamyklai „Neris“ buvo pavesta gaminti ir išbandyti vitamininių žolės miltų agregatus. Naujosios Vilnios gamyklai „Neris“ pradėjus gaminti (1962) žolės miltų agregatus ABM-0,4[522], iš karto padidėjo pašarų kiekis respublikoje. Žinoma, pašarų vis tiek trūkdavo, tačiau žolės miltai pagerino bendrą pašarų balansą ir kartu pieno bei mėsos gamybą. 1980 m. jau pusė kolūkių turėjo šiuos agregatus. Atsirado mašinų, pagreitinančių žalios žolės dorojimą, todėl paplito šienainio ir šiaudainio gamyba. Tik gaila, kad šie pašarai dažnai gaminti pažeidžiant technologiją, todėl nukentėdavo jų kokybė. To meto spaudoje labai daug kritinių straipsnių apie blogą šienainio, šiaudainio, siloso gamybą ir paviršutinišką požiūrį gaminant šiuos pašarus.

Kaip matome, brežneviniu laikotarpiu žemės ūkyje ir visame kaimo gyvenime įvyko rimtų pokyčių. Kaimas liko kaip teritorija, nuolat siunčianti darbo jėgą į miestą augančiai pramonei bei besiplečiančioms statyboms. Vos prakutęs jaunuolis jau dairėsi į miestą, nes ten visai kitos socialinės garantijos, kultūrinės pramogos ir tvirtas darbo režimas. Ten nereikia dirbti sekmadieniais ir poilsio dienomis, o derliaus nuėmimo metu – nuo aušros iki tamsos. Be to, ten už gerą darbą greitai gali gauti butą, o kolūkyje šie dalykai sprendžiami ne taip greitai. Kaime ėmė nykti žemdirbiškas pastovumas, įsigalėjo „skraidymas“ iš vieno ūkio į kitą. Kaimas tapo maisto gaminimo vieta, nuolat kaltinama, kad mažai gamina pieno, mėsos, daržovių ir kitų žemės ūkio gėrybių. Plito girtavimas. Melioracija, nors ir teigiamas veiksnys kultūrinant dirvas ir pievas, išvaikė iš kaimo žmones, jie negrįžtamai nutraukė paskutinius ryšius su žeme. Prasidėjo, anot rašytojo J. Avyžiaus, „sodybų tuštėjimo metas“[523].

Šis laikotarpis turėjo teigiamų dalykų žemės ūkiui: atlikti didžiuliai melioracijos darbai, nekainavę kolūkiams nė kapeikos, įgyvendintos sėjomainos, sukurti galingi specializuoti ūkiai (paukštininkystės, žuvininkystės, sodininkystės), įruošta šimtai tūkstančių ha kultūrinių pievų bei ganyklų, išsiplėtė selekcinis darbas tiek augalininkystės, tiek gyvulininkystės sektoriuose, patvirtinti veislinių gyvulių auginimo ūkiai, įgyvendinta plati žemės ūkio chemizavimo programa, vyko dirvų kalkinimas. Žinoma, visus šiuos darbus galima buvo atlikti geriau, jei nekvalifikuoti partinių funkcionierių nurody-

[522] *Vitamininių žolės miltų agregatas ABM-0,4: įrengimo, priežiūros ir eksploatavimo instrukcija* (Vilnius: Neris (žemės ūkio mašinų gamykla), 1964).

[523] Jonas Avyžius, *Sodybų tuštėjimo metas. t. 1–4* (Vilnius: Vaga, 1985–1989).

mai nebūtų trukdę žemės ūkio specialistams. Ryškus pavyzdys – melioracija, kur besivaikant „partijos planų“ beatodairiškai skubėta ir sunaikinti gražiausi kaimai. Dėl svarbaus tikslo – žemės kultūrinimo Lietuvos gamtai ir paveldui padaryta neatitaisoma žala. Analogiška padėtis ir naudojant žemės ūkyje chemikalus, nes netrukus ėmė aiškėti gamtos užterštumo pavojus, apie kurį dar 1975 m. įspėjo Mokslų akademijos Zoologijos ir parazitologijos instituto direktorius P. Zajančkauskas, kalbėdamas apie žemės užteršimą sunkiaisiais metalais, vandens – naftos produktais ir atmosferos – sieros dioksidu[524]. Jis pareiškė, kad gamtos užterštumas vis didės, nes tai – XX a. problema. Tai buvo pirmas varpas, įspėjantis apie rimtą pavojų.

Brežnevinis laikotarpis nepakeitė arba labai mažai pakeitė darbo stilių kolūkiuose. Kaip ir anksčiau, išliko autoritarinis pirmininko valdymas, nors nuolat kalbėta apie kolūkiečių, partinės organizacijos, profsąjungos įtaką valdymui ir jo tobulinimui. Liko tas pats apsileidimas, grobstymas ir neūkiškumas. Šimtai kolūkių gyveno tingų apsileidėlių gyvenimą, kur melžėjos, šėrėjos ar kiti fermų darbuotojai iki kelių braidė srutose, daugelio kolūkių mechanizatoriai remontavo techniką šaltose dirbtuvėse. Labai prastai atrodė fermos Prienų rajono Verknės, „Avangardo“, „Kovo aštuntosios“, Veiverių ir kituose ūkiuose. Didžiuliais metalo laužynais apaugo Alytaus rajono „Gimtosios žemės“, Volungės, Raižių, Mikalavo, Pivašiūnų ir kitų kolūkių mechaninės dirbtuvės – su visur telkšančiomis tepalų ir dyzelinio kuro balomis, suverstomis iškomplektuotomis žemės ūkio mašinomis ir išdraskytais traktoriais. Dar blogiau atrodė kolūkių trąšų ir chemikalų sandėliai – neprižiūrimi, sulūžusiomis durimis, išdaužytais langais. Ne geresnis vaizdas švietė ir iš kolūkių gyvenviečių: duobėtos gatvės, skurdūs želdiniai, neišvaizdūs gyvenamieji namai, pastatyti pagal vieną šabloną – baltų plytų sienos, murzino šiferio stogai, o prie namų paliktuose žaliuose plotuose – bulvės ir runkeliai. Šimtas ūkių, Didžiojo gintaro prizo laimėtojų už gražiausias gyvenvietes, nepajėgė atsverti apsileidimo ir visiško grožio bei buities kultūros nepaisymo. Apleistos gyvenvietės charakterizavo ne tik pirmininką, bet ir rajono vadovus, nepajėgiančius nuo mėšlynų pakelti akis į viršų.

Nepaisant to, kad kolūkiuose energetinis ūkis buvo nemažas, apie fermas to nepasakysi: mėšlo pašalinimas įruoštas tik 75 proc. karvidžių, 16 proc. kiaulidžių, 5 proc. veršidžių. Visą laiką problemų buvo dėl karvių bergždumo. Daug atsitikimų, kai fermose gyvuliai buvo ne tik blogai prižiūrimi, bet ir nešeriami. Štai „Valstiečių laikraštis“ 1979 m. rašė, kad Širvintų rajono Gelvonų kolūkyje pašarai neskaičiuojami ir nenormuojami[525], o Pakruojo rajono Žalgirio kolūkyje gyvuliai nešerti tris dienas[526]. Daug apsileidimo faktų išlįsdavo ūkinių darbų metu: uždelsta sėja, neprižiūrimi pasėliai, nesuartos iš rudens dirvos, nesutvarkyti šiaudai, užsnigti runkeliai ir daugybė kitų negerų dalykų aprašyti spaudoje kiekvienais metais. Pavarčius to meto „Valstiečių laikraščio“, „Tiesos“, „Sovietskaja Litva“ ir kitų periodinių leidinių numerius, turi stebėtis, kad tokia daugybė negerovių tapo eiline gyvenimo norma.

Tačiau kalbant apie materialines kolūkiečių sąlygas nereikia pamiršti, kad L. Brežnevo valdymo laikotarpis – visuotinio deficito laikotarpis. Jeigu kolūkis, ieškodamas kokios nors detalės, išvaikščiodavo kryžiaus kelius, tai ir kolūkietis, norėdamas ką nors nusipirkti, taip pat turėdavo daug vargo. Juk jam reikėjo ir trobas remontuoti, ir geresnį drabužį vaikams bei žmonai nupirkti, pagaliau ir lengvąjį automobilį norėjo įsigyti. Nieko tuo metu negalėjai laisvai nusipirkti. Jau nekalbant apie baldus, kilimus, statybines medžiagas – stigo paprasčiausių dalykų. Net tualetinis popierius tapo didžiausiu deficitu. Ką čia kalbėti apie automobilį, kai knygyne norimą knygą galėjai įsigyti tik per pažintis arba dvigubai trigubai už ją sumokėjęs. Nors „Žiguliai“ VAZ-2001 kainavo 4 600 rb (vėliau dar daugiau), tačiau kolūkyje, kuris gaudavo 1–2 lengvuosius automobilius, o norinčių jų įsigyti buvo šimtai, tikėtis sulaukti paskyros nebuvo vilties. Daugelis pirkdavo „Žigulius“ mokėdami vos ne dvigubai – 8 000 ar net 10 000 rb. Juo daugiau kolūkietis uždirbo, tuo sunkiau jam buvo įsigyti norimą daiktą.

Valdančiajam klanui buvo ir spec. parduotuvės, spec. poilsio namai, spec. ligoninės ir kita. Jie gaudavo ir įvairius paketus su deficitinėmis maisto prekėmis bei kitų gėrybių, neprieinamų darbo žmonėms. Kolūkio pirmininkai į „lengvatininkų“ būrį nebūdavo priimami ir gėrybės ant jų galvų nekrito. Tai šildė partinę nomenklatūrą – tikrąją šalies šeimininkę. Tačiau partinė valdžia niekada neužmiršdavo kolūkio pirmininko, kai ko nors iš jo prireikdavo[527]. „L. Brežnevo laikais“ kolūkinio turto negerbimas įgavo žymiai rafinuotesnę formą. Į kolūkinį turtą išsitiesė šimtai rankų, sužiuro daugybė godžių akių iš visų rajono įstaigų, įstaigėlių, turinčių kokį nors, net ir mažiausią, ryšį su kolūkiais, galinčių pagąsdinti kolūkio pirmininką sankcijomis, bausmėmis arba šiaip padaryti nemalonumų tiek pirmininkui, tiek kolūkiui. Kiek kolūkių statybinių medžiagų nuplaukė jų kolektyvinių sodų statybai! Visa tai matuojama tonomis ir mažiausiai keturženkliu skaičiumi. Rudenį bulvės ir daržovės keliaudavo iš kolūkių automobilių į valdininkų rūsius. Senovėje valstietis mokėjo valdžiai dešimtinę savo užaugintomis gėrybėmis, dabar kiekvienas kolūkio pirmininkas vežė tai, ką turėjo: auginantys paukščius – rūkytas vištas, laikantys bites – medų ir t. t. Rudenį prasidėdavo mėšlo vežiojimas į kolektyvinius sodus, tik, žinoma, ne kiekvienam, o tik reikalingam žmogui. Tie „reikalingi žmonės“, be kurių nė vienas kolūkis negalėjo gyventi, sėdėjo visur: partijos komitete, žemės ūkio valdyboje, vykdomajame komitete, prekybos, tiekimo organizacijose ir panašiai. Jie retkarčiais nesigėdijo prašyti ir didesnių dalykų[528]. Visi, kurie taip elgėsi, nelaikė savęs kolūkių ardytojais, priešingai – manė esą kolūkių ir kolūkių pirmininkų draugai ir gelbėtojai.

[524] P. Zajančkauskas, „Biosferos užteršimo problemos ir augalų apsauga“, *Komunistas,* 1 (1975): 44–49.

[525] J. Černius ir K. Greblikas, „Nėra šeimininko“, *Valstiečių laikraštis,* 1979 m. sausio 11 d., 5 (5074), 1.

[526] K. Greblikas, „Atsakomybė“, *Valstiečių laikraštis,* 1979 m. sausio 13 d., 6 (5075), 1.

[527] Sasnauskas, *supra note,* 49: 110–114, 133–134.

[528] *Ibid*, 122.

Būdavo atvejų, kad į blogą ūkį atėjęs sumanus vadovas pagerindavo padėtį, bet toks atvejis, dažnas N. Chruščiovo laikais, itin retas L. Brežnevo, nes didelio ūkio materialinės bazės vieno pirmininko entuziazmo ir darbštumo dėka nebuvo įmanoma sukurti, tam reikėjo didelių lėšų, kreditų ir... globos aukštose viršūnėse. Tik J. Avyžiaus romanuose atėjęs naujas pirmininkas daro stebuklus, verčia kalnus. Kaip minėjome, kažkas panašaus vykdavo N. Chruščiovo laikais, kai rajone pusė kolūkio pirmininkų save laikė gudruoliais. L. Brežnevo laikais jau visi rajono pirmininkai – gudruoliai ir atėjęs naujas pirmininkas galėdavo įvesti geresnę tvarką, daugiau pastatyti pastatų ir, jei turėjo „blatą“ Vilniuje, gauti daugiau fondinių dalykų: trąšų, statybinių medžiagų, naujausių markių žemės ūkio mašinų. „Visi žmonės – priešai“, – tvirtino anglų rašytojas Oldingtonas. Tą patį galėjo tvirtinti ir kiekvienas kolūkio pirmininkas apie savo kolegas: „Visi pirmininkai – mano priešai“. Konkurencija visoje ūkinėje veikloje įgavo vis didesnį svorį. Ūkiai lenktyniaudavo ne pagal kvailus socialistinio lenktyniavimo nuostatus, bet vyko tikra kapitalistinė konkurencinė kova, tik apie tai niekas nekalbėjo, nes negi pripažinsi, kad socializme ėmė ryškėti vis stipresnės kapitalistinio ūkininkavimo formos, ūkiai, slėpdamiesi vienas nuo kito, ieškojo naujovių: vienas gamino vyną, kitas vijo virves, kalė medinę tarą, trečias augino kailinius žvėrelius, kad turėtų ką nuvežti Vilniaus ponams dovanų ir laukti jų atsidėkojimo. Pajamos, pelnas, pinigai tapo bene svarbiausiu dalyku ūkinėje veikloje.

9.5. „Ekonomika turi būti ekonomiška“

Dabartis kuria ateitį, praeitis sukūrė dabartį. Tai neginčijama tiesa, tinkanti ir „kolūkmečio paveldui“. Kad ir kaip stengėsi partokratija, negalėjo kolūkinė ekonomika staiga suklestėti vietoje ištremtų „buožių“ ūkių. Pirmieji kolūkių kūrimo metai parodė, kad ūkiai tarsi visiški našlaičiai buvo pamesti laukuose, nelaukiant iš niekur nei patarimo, nei protingo nurodymo. Viskam diktavo rajono ar valsčiaus partiniai funkcionieriai, o šiems – tokio pat lygio vadovai Vilniuje. Kolūkio pirmininkai irgi buvo vietiniai kaimo žmonės, panašūs į visus valstiečius, tik vienas gal sąžiningas ir darbštus, o kitas – plevėsa, tauškalius, ilgapirštis. Tuo metu visko buvo, bet daugiau blogo negu gero, ypač kadrų srityje.

Lengva dabar smerkti to meto kolūkių pirmininkus: jie statė fermas ant ežerų pakrančių, jie sėjo birželio mėnesį, o bulves kasė lapkritį. Žodžiu, elgėsi kaip paskutiniai nesusipratėliai. Bet nereikia pamiršti, kad kolūkio pirmininkas buvo priverstas vykdyti visus nurodymus, jis buvo vienišas kaip pirštas, neturintis su kuo pakalbėti, pasitarti. Tik pamėgink pasiguosti kokiam nors partorgui – tuojau būsi iškoneveiktas, išvytas iš vietos, o Stalino laikais gal net ir „komandiruotas“ į Sibirą. Nei specialistų, nei gerai išmanančių darbą žmonių nebuvo. Vienintelis išminčius – keturis pradinės mokyklos skyrius baigęs kolūkio pirmininkas. Jis buvo ir agronomas, ir inžinierius, ir ekonomistas, ir psichologas...

Tačiau N. Chruščiovo valdymo laikais į kaimą buvo pasiųsti (tiksliau, varu nuvaryti) miestuose susigūžę žemės ūkio specialistai, kaimuose – agronomai, zootechnikai, veterinarijos darbuotojai. Įkūrus žemės ūkio inspekcijas, o vėliau – žemės ūkio valdybas, atsirado rajoninė žemės ūkio vadovavimo grandis su nemažu žemės ūkio specialistų būriu. Sutvarkius atlyginimo reikalus, kai kolūkio specialistas ėmė gauti 70–80 proc. kolūkio pirmininko atlyginimo, kiekviename ūkyje įsikūrė ne vienas, o keli specialistai, nes kolūkiai jau galėjo jiems pasiūlyti neblogą (pagal to meto sąlygas) atlyginimą, butą arba namą, transportą, suteikti gyvenimo pradžiai pašalpą, karvę, na, ir kitų lengvatų.

Mokslininkai, kurie iš širdies stengėsi padėti kaimui plėsti gamybą ir kelti ekonomiką bei kultūrą, buvo įvairių žemės ūkio aukštųjų mokyklų bei mokslo tyrimo institutų darbuotojai. Kita vertus, L. Brežnevo valdymo laikais sovietinėje Lietuvoje sukurtas platus mokslo ir mokymo įstaigų tinklas, kurio reikšmė nenuginčijama. Dauguma šių įstaigų mokslininkų palaikė glaudų ryšį su kolūkiais, orientavo juos į pažangias technologijas, daug prisidėjo didinant gamybą. Vien padidėjęs derlingumas, pieno ir mėsos gamyba, kur okupuota Lietuva (ir okupuota Estija) pirmavo visoje Sovietų Sąjungoje, yra selekcininkų, agronomų, zootechnikų, veterinarijos gydytojų didelis nuopelnas. L. Brežnevo laikų Lietuvos žemės ūkio net negalima lyginti su pirmaisiais kolūkių metais – tai visiškai nesugretinami dalykai. Paprastai sakoma, kad derlius priklauso nuo našių mašinų, trąšų ir sėklos. Žinoma, tai svarbūs faktoriai, bet reikia paminėti ir tai, kad atsirado protingų mokslininkų, kurie kantriai mokė žemdirbius dirvų dirbimo, racionalaus trąšų panaudojimo, technikos pritaikymo ir kitų dalykų. Kalbant apie pieno bei mėsos gamybą, žemdirbiai buvo

mokomi racionaliai panaudoti pašarus, gerinti veterinarines sąlygas. Už visų šių dalykų stovėjo didžiulis mokslininkų – tikrų mokslo darbininkų – būrys.

Sovietinės Lietuvos žemdirbiai gerbė prof. P. Vasinauską, prof. J. Monstvilaitę, įžymųjį selekcininką prof. J. Bulavą, sukūrusį daug kviečių ir miežių veislių (kviečių – 'Gražučiai', 'Mūras', 'Dotnuvos 458', miežių – 'Auksiniai II', 'Džiugiai' ir kt.). Šių žmonių žodžiais buvo tikima,kad jie šimtu procentų teisingi. Į pasitarimą ar seminarą, kuriame dalyvaudavo šie mokslo žmonės, prievarta varyti kolūkinio kaimo darbuotojų nereikėdavo – visi stengėsi į juos pakliūti. Žemdirbiai gerai žinojo ir gerbė Ireną Vaznonienę (Žemdirbystės institutas), Leoną Kadžiulį (Žemdirbystės institutas), Antaną Petkevičių (Žemės ūkio akademija), Jurgį Vaitauską (Lietuvos žemės ūkio ekonomikos mokslinio tyrimo institutas, LŽŪEMTI)[529], Petrą Bėčių (Žemės ūkio akademija), Juozą Kunską (Gyvulininkystės institutas), Vaclovą Mališauską (LŽŪEMTI), Juozą Petraitį (Žemės ūkio akademija), Vytautą Dudinską (LŽŪEMTI), Juozą Liaukonį (Mechanizacijos ir elektrifikacijos institutas), Antaną Anelauską (LŽŪEMTI), Algirdą Račinską (Hidrotechnikos ir melioracijos institutas), Vladą Čaikauską (Žemės ūkio akademija) bei daugelį kitų ne už mokslinius vardus, bet už protą, gerą specialybės išmanymą ir glaudų ryšį su kaimu. Jų paklausęs žemdirbys žinojo, kad neapsigaus. Dažnai spaudoje pasisakydavo, pasidalydami darbo patyrimu, Panevėžio rajono Ėriškių kolūkio vyr. agronomas Petras Peleckis, Mažeikių rajono Leckavos kolūkio zootechnikė Natalija Perminienė, Rokiškio rajono „Naujo gyvenimo" kolūkio ekonomistas Albertas Čepulis, Pasvalio rajono „Pavasario" kolūkio zootechnikė Kazimiera

[529] Lietuvos žemės ūkio ekonomikos mokslinio tyrimo institutas (LŽŪEMTI) 1990 m. pertvarkytas į Lietuvos agrarinės ekonomikos institutą (LAEI).

Kazitėnaitė, Šilutės rajono Juknaičių tarybinio ūkio vyr. inžinierius Albinas Tunaitis, Utenos rajono Leliūnų kolūkio selekcininkė Genė Rakauskienė, Molėtų rajono Giedraičių tarybinio ūkio vyr. energetikas Vaitiekus Monkevičius ir daugelis kitų. Tokie straipsniai ar pasisakymai šimtą kartų vertesni už kabinetinių sėdėtojų pamokymus. Tokių žmonių kolūkiuose vis gausėjo. Jų atviri žodžiai versdavo mąstyti apie blogybes, kurių vis daugiau ir daugiau kaupėsi kaime. L. Brežnevo valdymo laikotarpiu jau pasirodė specialios knygos, kurių verkiant reikėjo žemdirbiams. Išleista P. Vasinausko „Agrotechnika"[530] ir „Žemių kultūrinimas"[531], L. Grubliauskas ir A. Petrausko „Veterinarinė mikrobiologija"[532], A. Tindžiulio „Žemės dirbimas"[533], autorių kolektyvo „Žemės ūkio buhalterinė apskaita"[534], J. Dagio „Augalų ekologija"[535], L. Kadžiulio „Daugiamečių žolių auginimas pašarui"[536] ir dešimtys kitų, būtinų ir laukiamų kaime. Daug nuveikė propaguodami naujoves „Valstiečių laikraščio", „Žemės ūkio" ir kitų periodinių leidinių darbuotojai. Buvo leidžiama daug ekspresinformacinių leidinių, net apie kapitalistinių šalių žemės ūkį.

Pavažinėjęs po užsienio šalis, N. Chruščiovas atkreipė dėmesį į tų šalių ūkių siaurą specializaciją ir labai tuo susižavėjo. Ko nors esminio nuveikti šiuo klausimu jis jau nespėjo, o specializacijos idėją pasigriebė L. Brežnevas. Buvo pasitelkta spauda, radijas, partinės propagandos aparatas ir net valdžios prievartinės priemonės. Gaila, tačiau daugelis mokslo įstaigų pirmosios nuleido galvą ir tapo klusniais partijos įrankiais propaguodamos valdžios norimas priemones. Panašiai buvo ne tik okupuotoje Lietuvoje, bet ir kitose sovietinėse respublikose. Toliausiai tobulindami šią kryptį nuėjo tuometinės Vokietijos

[530] Petras Vasinauskas, *Agrotechnika* (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957).

[531] Petras Vasinauskas, *Žemių kultūrinimas* (Vilnius: Mintis, 1969).

[532] Liudvikas Grubliauskas, *Veterinarinė mikrobiologija: vadovėlis Lietuvos veterinarijos akademijos Veterinarijos fakulteto studentams* (Vilnius: Mintis, 1969).

[533] Antanas Tindžiulis, *Žemės dirbimas* (Vilnius: Mokslas, 1979).

[534] *Žemės ūkio buhalterinė apskaita: vadovėlis žemės ūkio technikumų žemės ūkio buhalterinės apskaitos specialybės moksleiviams.* (Vilnius: Mintis, 1974).

[535] Jonas Dagys, *Augalų ekologija: mokymo priemonė aukštųjų mokyklų biologijos specialybei* (Vilnius: Mokslas, 1980).

[536] Leonas Kadžiulis, *Daugiamečių žolių auginimas pašarui* (Vilnius: Mintis, 1972).

Demokratinės Respublikos[537] (Rytų Vokietijos) vadovybė: vienų ūkių specializacija buvo augalininkystė, kitų – tik gyvulininkystė. Vieni augino tik pašarus, kiti – tik gyvulius.

Ekonominė kaimo padėtis nebuvo gera. L. Brežnevo mestas šūkis: „Ekonomika turi būti ekonomiška“ parodė valdžios bejėgiškumą pakelti ekonominį šalies lygį. L. Brežnevo laikais sukurti pompastiški planai buvo apvilkti moksline toga. O tikrovė buvo ne tokia. Paskutiniais L. Brežnevo valdymo metais imperija vis labiau klimpo į ekonominę ir organizacinę anarchiją. Vien sovietinės Lietuvos kolūkių skolos viršijo milijardinę sumą. Daugelio rajonų – Kauno, Lazdijų, Mažeikių, Zarasų, Jurbarko, Prienų ir kitų – skolos siekė dešimtis milijonų rublių.

Faktiškai tikros specializacijos ir gamybos koncentracijos nebuvo, nes visi kolūkiai turėjo gaminti pieną ir mėsą, auginti javus grūdams, tačiau vykdyta kai kurių gyvulininkystės bei augalininkystės šakų rokiruotė, perkeliant jas iš vieno ūkio į kitą, kartais net nesuprantant, kodėl taip daroma.

1976 m. SSKP Centro Komitetas priėmė nutarimą „Dėl tolesnio žemės ūkio gamybos specializavimo ir koncentravimo, remiantis tarpūkinę kooperacija ir agropramonine integracija“[538]. Prasidėjo dalykai, prasilenkiantys su logika ir sveiku protu. Kolūkiai puikiai suprato, kad pelninga parduoti veislines telyčias ir kiaulaites, penėti buliukus mėsai, auginti cukrinius runkelius, elitinę grūdų sėklą ir kitas kultūras, kurių kainos buvo neblogos. Tačiau nuolat nuostolių nešė bulvių auginimas, kiaulių fermos ir kita. Kai ūkis laikėsi visų šių gamybos šakų – nuostolingą gamybą dengė pelninga, ir minusai nebūdavo labai jaučiami.

Prasidėjus specializacijos vajui, žemės ūkio ekonomikos mokslininkams buvo pavesta nustatyti, kuriuose rajonuose kaip įgyvendinti specializaciją. Ūkių vadovai, kuriems liepta auginti didžiulius plotus bulvių ir laikyti kiaulių fermas – griebėsi už galvos. Šios šakos visą laiką buvo nuostolingos dėl žemų

[537] Suskaldyta Vokietija. Vokietijos teritorija II pasaulinio karo nugalėtojai laikinai padalijo į 4 okupacines zonas – D. Britanijos, JAV, Prancūzijos ir SSRS. Į SSRS okupacinę zoną patekęs Berlynas t. p. buvo padalytas į 4 sektorius. Potsdamo konferencija patvirtino Vokietijos rytinių žemių (į rytus nuo Oderio) atidavimą Lenkijai ir SSRS, iš šių žemių išvaryti vokiečiai, jų turtas konfiskuotas. Vakarų zonoje 1949 09 paskelbta Vokietijos Federacinė Respublika (VFR). Vokietijos rytų zonoje 1949 10 įkurta Vokietijos Demokratinė Respublika (VDR). SSRS visiškai kontroliavo VDR. VDR gyventojų nepasitenkinimas 1953 06 Rytų Berlyne peraugo į sukilimą, nuslopintą SSRS kariuomenės. 1961 08 13 uždaryti visi praėjimai į Vakarų Berlyną ir pastatyta Berlyno siena. 1989 Vokietijos DR prasidėjo bruzdėjimai, dėl masinių mitingų ir demonstracijų 1989 11 09 VDR valdžia atidarė Berlyno sieną. 1990 10 03 VDR buvo prijungta prie VFR ir nustojo egzistavusi. Iš Vokietijos DR iki 1995 turėjo būti išvesta SSRS kariuomenė (išvesta iki 1994). Pagal „Vokietija“ In: *Visuotinė lietuvių enciklopedija t. 25.* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014), 371–372.

[538] „Dėl tolesnio žemės ūkio gamybos specializavimo ir koncentravimo, remiantis tarpūkine kooperacija ir agropramonine integracija. TSKP CK nutarimas“, *Tiesa*, 1976 m. birželio 2 d., 128 (10135), 1–2.

kainų ir specifinių sąlygų. Įsivaizduokime kolūkį, kuriam paskyrė auginti 200 ha bulvių. Kur gauti tiek organinių trąšų gerai patręšti visą žemės plotą? Kiek vargo laiku pasodinti, prižiūrėti, nukasti ir sandėliuoti. Tai labiausiai varginantis darbas iš visų augalininkystės šakų. Čia niekada nespėsi viską atlikti laiku ir nuolat gausi barti nuo rajono vadovų. O ūkiai, auginantys cukrinius runkelius, susižerdavo už juos gražius pinigus, kolūkių pirmininkai, specialistai, brigadininkai – premijas iš cukrinių runkelių apdirbimo fabrikų. Panašiai reikalai klostėsi ir kiaulininkystės baruose. Čia nuolat trūkdavo kokybiškų pašarų, dažnai vargindavo ligos, kankindavo kitos bėdos. Net negalima lyginti su galvijų penėjimu – ten lengvesnė priežiūra ir garantuotas pelnas. Todėl suprantamas kolūkio pirmininkų, gavusių netikusią „specializaciją“, nepasitenkinimas. O komunistų partija kėlė specializacijos vėją nepaisydama jokių prieštaravimų. Kaip įprasta, spaudoje pasipylė giriantys straipsniai apie specializaciją, kaip vienintelę priemonę, galinčią pakelti žemės ūkį iki pat debesų.

Telšių rajono pirmasis partijos sekretorius V. Vengalis rašo apie pirmuosius specializacijos žingsnius Telšių rajone[539]. Sekretorius tvirtai dėstė, kad rajone linus augins trylika, bulves – septyni, o daržoves – du ūkiai. Javus augins visi, o sėklinius javus – aštuoni kolūkiai. Eigirdžių kiaulininkystės kompleksas išaugins 6 000 paršelių, o Navarėnų kompleksas nupenės 4 000 kiaulių. Karves laikys visi ūkiai, galvijus penės dvylika kolūkių, telyčias – septyni, kiaules penės penki kolūkiai. Sekretoriui viskas aišku ir suprantama, bet kolūkio pirmininkui – ne. Jis nesupranta, kodėl kaimynas, penėdamas buliukus ar augindamas javus sėklai, susižers gerą pelną, o jam kiaulininkystė ir bulvės atseikės gryną nuostolį.

Šitokį specializacijos modelį rajono valdžia nenurašė nuo lubų. Jiems visur talkino mokslininkai ekonomistai, vykdydami partijos valią ir tą valią apsiausdami moksline drobule. To meto spaudoje apstu straipsnių, šlovinančių specializaciją ir gamybos koncentraciją kaip vienintelę panacėją žemės ūkyje.

Specializacijos eksperimentai sparčiai vyko toliau[540]. Pradėjus mėsos gamybą pramoniniu būdu (kompleksai), tuojau iškeltas klausimas ir apie pašarų gamybos specializaciją. Nuspręsta kolūkiuose kurti specializuotus pašarų ruošimo cechus, kur būtų gaminami pašarai aplinkiniams ūkiams. Pavyzdžiu tapo Kapsuko (Marijampolės) rajono Želsvelės kolūkis, 1975 m. pagaminęs 7 964 t pašarų, tam sunaudojęs 6 030 t grūdų ir 1 934 t žolės miltų bei pramoninių priedų. Valdžia ir mokslininkai – specializacijos rengėjai – ėmė šaukti, kad dabar išsispręs kombinuotųjų pašarų gamyba, nes kasmet jų pagaminsime apie 4 mln. t.[541] Tai buvo dar viena utopija, nes 1980 m. respublikoje pagaminta tik 1,4 mln. t kombinuotųjų pašarų, o jų sunaudota 3,6 mln. t (kolūkiuose 2,6 mln. t). Ši iniciatyva užsiliepsnojo kaip šiaudų krūva ir lygiai taip pat

[539] V. Vengalis, „Naujas kooperavimo etapas“, *Žemės ūkis,* 8 (554) (1976): 10–11.

[540] Jonas Žalys, „Specializavimas ir koncentravimas – gamybos pažanga. Lazdijų rajono sukurti tarpūkiniai susivienijimai“, *Tiesa,* 1976 m. vasario 20 d., 42 (10049), 1.

[541] B. Adomonis, „Pašarų gamybai – pramoninį pagrindą“, *Žemės ūkis,* 8 (554) (1976): 12–14.

greitai užgeso: ūkiai neturėjo tiek žolės miltų, baltyminių priedų ir kitų reikalingų komponentų, nebuvo tinkamos metodikos, kaip atsiskaityti tarpusavyje už pašarus, nebuvo net reikiamos bazės. Jau lengviau įsivežti pašarus, negu statyti galingus cechus, kuriems truks žaliavos.

Svarbiausia tai, kad specializacija ir gamybos koncentracija buvo peršama daugiau dėl propagandos. Užsienio žemdirbys ją seniai pritaikė savo gyvenime, o mes šokome ją lipdyti pamiršę svarbiausią – suinteresuotumo principą. Ją galima buvo ugdyti pasitelkus į pagalbą ekonomiką, o kainas panaudoti kaip svertą. Bet apie kainas nebuvo kalbama. Mokslininkai, važinėdami po užsienį, aišku, matė, kad ten specializacija ir gamybos koncentracija nebrukama prievarta. Užsienietis pats aktyviai dalyvauja šiame procese, priimdamas, kas jam reikalinga, o nepriimtinus dalykus atmesdamas. Žodžiu, jis turi pasirinkimo galimybę, ko neturėjo mūsų kolūkių pirmininkai ir kiti ūkiniai vadovai.

Nesinori kaltinti žmonių, garsiai skambinusių specializacijos ir gamybos koncentracijos varpais, gal priešingai – reikėtų juos užjausti, nes komunistų partijos paskelbtas vajus apie staigų žemės ūkio pakilimą įgyvendinus specializaciją bei gamybos koncentraciją priklausė utopijų sričiai, o jų Sovietų Sąjungoje buvo daugybė.

Kaip būtų klostęsis Lietuvos žemės ūkis, jei būtų buvę daugiau drąsių mokslininkų, tokių kaip prof. P. Vasinauskas, išdrįsusių iškloti teisybę net pačiam N. Chruščiovui. Deja, būdavo ir tokių mokslininkų, kurie dėl karjeros ar pinigo išsižadėdavo mokslo tiesos ir tapdavo vien komunistų partijos „dūdoriais“.

Ar reikėjo specializacijos tuometiniame Lietuvos kaime? Žinoma! Juk XX a. neūkininkausi kaip viduramžiais. Tačiau ji turėjo būti gerai apsvarstyta, kaip sako lietuvių patarlė: „*Dešimt kartų atmatuota ir tik tada rėžta*“. Tai galėjo padaryti ūkių specialistai ir pirmininkai, viską paremdami kainų svertais. Tačiau ir ūkių vadovai, ir specialistai nuo šio darbo buvo nustumti. Po poros metų specializacijos ir gamybos koncentracijos entuziazmas ėmė blėsti, o po L. Brežnevo mirties visai aptilo. Tai buvo trumpalaikis blykstelėjimas, atėmęs daug jėgų ir lėšų, bet mažai pasiteisinęs.

Urbanizacija, melioracija ir gyvenviečių statybos glaudžiai susijusios su vienkiemių nukėlimu ir kaimo žmonių išvarymu iš gimtųjų namų. Visa tai formavo kolūkmečio paveldą.

10

KOLŪKMEČIO PAVELDAS

(1945–1989)

Leidinio viršelio faksimilė: Jonas Vėlyvis. *Vienkiemiai Lietuvoje 1945–1989 metais* (J. Vėlyvis, Vilnius: 2000).

10.1. Statybos kolūkiniame kaime

Vienkiemių kėlimas į brigadų centrus, iš jų – į centrines gyvenvietes, kurių dauguma tapo neperspektyvios, kai buvo sustambinti kolūkiai – viskas vienos kartos gyvenime! Totalinė melioracija sukūrė stepinį kaimo kraštovaizdį, padarė neatitaisomą žalą gamtai bei ekologijai. Yra ir mentalinis paveldas – sukurtas išlaikytinių sluoksnis kaime. Deja, su kolūkmečio paveldu tenka ir dar ilgai teks gyventi.

Kaip minėjome, pokario Lietuvos kaimas nuo 1944 m. ir vėliau patyrė skaudžių netekčių pradedant žmonėmis ir baigiant materialiniais nuostoliais. Vilkaviškio, Šakių rajonuose sudeginti ištisi kaimai. O juk čia buvo gražiausiai tvarkomi ūkiai, pastatyta daug modernių pastatų. Ne geresnė padėtis buvo ir Latvijos pasienyje, kur daug ūkių sunaikino karo ugnis.

Iki kolūkių kūrimo kaime daug ūkių liko be savo šeimininkų. Vienus sovietų okupantai išvežė į Sibirą, o kiti, kurių vaikai išėjo partizanauti, turėjo palikti namus ir pasitraukti į miestus, durpynus, prie geležinkelių ar kitų valdiškų darbų. Taip atsitiko visiems, nepajėgusiems atiduoti bolševikų valdžios uždėtų prievolių arba neįvykdžiusiems kitų įsakymų. Jų namai greitai ištuštėjo.

Susikūrus kolūkiams ne visi tušti namai panaudoti pagal paskirtį. Vienuose įkurtos kolūkių kontoros, pirkios-skaityklos, kiti atiduoti kolūkiečiams, neturintiems kur gyventi; klėtys panaudotos grūdams, tvartai – gyvuliams laikyti, kluonai – javams krauti. Tai suprantama, bet nesuprantama ir nepateisinama, kad dauguma netekusių šeimininkų namų bei ūkinių pastatų buvo nugriauti arba nugriuvo dėl priežiūros stokos. Kai kurie kolūkiai iš kelių tvartų sulipdydavo vieną kolūkinį pastatą, iš kelių svirnų – vieną grūdų sandėlį. Bet daugiausia namai nugriauti malkoms arba tik dėl to, kad tai „buožės pastatas“ ir nėra ko jo gailėtis.

Apie 1950 m. kolūkiuose prasidėjo šiokios tokios statybos, joms panaudojant tokių namų ar ūkinių pastatų rąstus. Kai kuriose vietovėse, pvz., Marijampolės, Kalvarijos, atsirado pirmieji plytiniai pastatai. Visi jie pastatyti be tinkamo techninio sprendimo, labai primityvūs. Juos projektuodavo kaimo statybininkai ir pastatydavo, jų manymu, pačioje tinkamiausioje vietoje, o iš tikrųjų – visai ne ten, kur reikėtų statyti. Taip ant ežerų ir upelių krantų atsirado kiaulidės ir karvidės. Tuo metu žiūrėta, kad į fermas būtų galima

lengviau atvesti vandenį, o kad iš fermų į atvirus vandens telkinius plūs srutos, niekam nerūpėjo. Kadangi J. Stalino valdymo metais svarbiausia problema buvo ne gamyba, o pats išlikimo faktas, nenuostabu, kad naujieji kolūkiečiai viską darė atžagariomis rankomis. Svarbiausia, kad to meto kolūkių pirmininkai buvo neraštingi kaimo artojai, menki ūkininkai, todėl nėra ko stebėtis jų sumanymais ir elgesiu. Buvo žiaurus kaimo naikinimo metas ir tikėtis protingo darbo – tuščias reikalas.

1952 m. prasideda statybų agitacija[542] ir pirmosios statybos kolūkiuose[543]. Neblogas karvides, kiaulides pasistatė Panevėžio rajono Marytės Melnikaitės kolūkis, Jurbarko rajono „Pirmūno“, Šakių rajono Ždanovo, Plungės rajono Karolio Požėlos ir kiti. Daug statyta Pasvalio ir Joniškio rajonuose. Biržų rajono „Raudonosios vėliavos“ kolūkis statė mūrinius pastatus, Šiaulių rajono „Liaudies kovotojo“ kolūkyje pastatytos karvidės, kiaulidės, sandėliai, lentpjūvė. Tie pastatai buvo menkos architektūrinės išvaizdos, tik viename kitame naudotos automatinės girdyklos, bet vis dėlto tai ne apgriuvusios pašiūrės, kur kasmet krisdavo sušalę gyvuliai. Statyti fermas lietuviai susigriebė anksčiau už kitus Sovietų Sąjungos regionus, kur net L. Brežnevo valdymo metu Tulos, Kostromos, Kalugos, Gorkio, Smolensko, Vologdos ir daugelyje kitų sričių gyvuliai laikyti pasibaisėtinomis sąlygomis. Tačiau tuo metu Lietuvoje statybos buvo tik epizodiniai, o ne visuotiniai reiškiniai. 1952 m. Kybartų rajone tik viename kolūkyje buvo statybininkų brigada, kituose rajonuose – nė vienos. Pasak, Kaimo ir kolūkių statybos valdybos prie LSSR Ministrų Tarybos viršininko, apie du trečdalius Lietuvos kolūkių nevykdė jokių statybų[544].

N. Chruščiovo valdymo laikotarpis – reformų ir naujovių ieškojimo laikotarpis. Jau minėjome, kad kai kurios jo reformos virto kvailais vajais (kukurūzai, JAV vijimasis) ir daug pakenkė kaimo žmonėms, tačiau jis vertė komunistų partijos dykaduonius galvoti apie gamybą, pseudomokslininkus – dirbti, kas priklauso, o kolūkiečiams pakišo saldų kainų pyragą, kurio Lietuvos, Estijos sovietinių respublikų žemdirbiai griebėsi iš karto.

N. Chruščiovo laikais smarkiai plečiantis pramonei ir vystantis žemės ūkiui didėjo ir statybų tempai. Pastatai projektuoti atitinkamų specialistų, pradedant nuo gyvenamųjų namų ir baigiant stambiais gyvulininkystės kompleksais. Žemės ūkio paskirtus projektus rengė Žemės ūkio statybos projektavimo, Vandens ūkio projektavimo ir Kolūkių statybos projektavimo institutai. Geologinius tyrinėjimus statyboms atliko Inžinerinių tyrinėjimų institutas; kelių tiesimo projektus – Kelių statybos projektavimo institutas. 1961–1965 m. sovietinėje Lietuvoje statybos ir montavimo darbams skirta 1 784 mln. rb, iš jų 35 proc. – kaimo statyboms. Buvo statomos gyvulininkystės fermos, paukštynai, sandėliai, o 7–8 dešimtmetį – didžiuliai gyvulininkystės kompleksai[545]. Tuo laikotarpiu labai išsiplėtė paukštynų statyba.

Būtina paminėti ir stambių paukštininkystės kompleksų statybą kaime. 1954 m. Lietuvoje veikė 25 paukščių inkubatoriai, mėginę kaimą aprūpinti vienadieniais viščiukais. Pirmasis stambus paukštynas 1964 m. įkurtas Vievyje[546]. Iki 1980 m. pastatyti penki valstybiniai paukštynai: Girelės, Kaišiadorių, Juodšilių ir kiti. 1979 m. gauta 950,6 mln. kiaušinių.[547]

Ypač rimto dėmesio vertas Panevėžio rajono Ėriškių kolūkio pieninininkystės kompleksas – ne vien kaip pirmoji tokio pobūdžio kregždė sovietinėje Lietuvoje, bet ir dėl neblogo techninio sprendimo. Atsiradęs kolūkio pirmininko Alfonso Giedraičio iniciatyva, sovietinėje Lietuvoje ir SSRS buvo vertinamas, nuolat lankomas įvairiausio rango vadovų ir užsienio delegacijų. A. Giedraitis – vienas sumaniausių kolūkių pirmininkų, mokantis kiekvieną naujovę nutupdyti savo ūkyje. Šiame komplekse, pastatytame 1974 m., karvės melžtos dviejose „eglutės“ tipo UDE-8 aikštelėse. Karvės laikytos tvarte. Žiemą daugiausia šertos šienainiu ir koncentratais, o vasarą – žole ir koncentratais. Pašarai ruošti kompleksiškai. Oro temperatūrą palaikė davikliai. Anksčiau kolūkyje dirbo 30 melžėjų, o pradėjus veikti kompleksui – 12. Pagal produktyvumą karvės suskirstytos į 18 grupių[548].

Kaime statybos darbus vykdė Kaimo statybos, Statybos, Žemės ūkio ir kitos ministerijos, o didžiausius darbus atliko Tarpkolūkinės statybos organizacijos (TSO). 1982 m. sovietinėje Lietuvoje iš viso buvo 32 statybos trestai ir namų statybos kombinatai, 461 statybos valdyba ir 46 darbų vykdytojo barai.

Kaimui skiriamus vienaaukščius trijų, keturių ir penkių kambarių gyvenamuosius skydinius namus nuo 1976 m. gamino ir statė Alytaus eksperimentinis namų statybos kombinatas pagal 6 tipinius projektus. 1985 m. pastatyta 1 317 skydinių namų[549]. Statant šį kombinatą iš jo daug ko tikėjosi ir sovietinės Lietuvos vadovai, ir kolūkių pirmininkai. Atrodė, kad visi respublikos kaimai

[542] „Didinkime plytų gamybą, plėskime visuomenines statybas kolūkiuose!“, *Valstiečių laikraštis*, 1952 m. gegužės 25 d., 63 (920), 3.

[543] „Už mūrinę statybą kolūkiniame kaime! Respublikinis pasitarimas vietinių statybinių medžiagų gamybos kolūkiuose klausimu Kelmėje“, *Valstiečių laikraštis,* 1952 m. birželio 20 d., 74 (931), 3.

[544] P. Variakojis, „Neatidėliotini kolūkių statybininkų uždaviniai.“, *Valstiečių laikraštis,* 1952 m. gegužės 25 d., 63 (920), 3.

[545] „Statyba“, In *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 10* (Vilnius: Mokslas, 1983), 386.

[546] Antanas Vaišvila, „Vievio paukštynas“, *Tarybų Lietuvos enciklopedija. t. 4* (Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988), 514.

[547] *Lietuvos TSR liaudies ūkis per 40 metų, supra note,* 270: 109.

[548] Aleksas Kulikauskas ir Povilas Didjurgis, „Ėriškių kompleksas veikia gerai“, *Žemės ūkis,* 2 (548) (1976): 7–8.

[549] „Skydinis namas“, In *Tarybų Lietuvos enciklopedija. t. 4* (Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988), 24.

tuojau suspindės spalvingais gyvenamaisiais namais, kur kaimo žmogui bus patogu ir gera gyventi. Deja, tos svajonės neišsipildė: namai buvo gražūs, bet pagal to meto kainas labai brangūs, kombinatui nuolat trūko medienos, kurią vežė iš įvairių SSRS regionų, be to, daug iškeliavo į kitas SSRS respublikas. Atvežta mediena naudota neracionaliai: ją apdirbant kaupėsi didžiuliai kalnai atliekų (pjuvenų), kurių dalį išveždavo kolūkiai kraikui, o dalis taip ir supūdavo. Neūkiškumas ląste lindo iš kiekvieno kampo.

Alytaus eksperimentinis namų statybos kombinatas – ne vienintelis, vykdęs gyvenamųjų namų statybas kaime. Be jo, buvo Vilniaus, Kauno, Klaipėdos ir Šiaulių surenkamų namų statybos kombinatai, kurių dalis produkcijos taip pat patekdavo į kaimą.

Jau N. Chruščiovo laikais pradėta stambių gyvulininkystės kompleksų statyba, norint žemės ūkio gamybą organizuoti pramoniniu būdu. Vėliau šis darbas tęsėsi ir L. Brežnevo valdymo metais. Okupuota Lietuva pamažu virto SSRS ferma, gaminančia skanius maisto produktus, kurių katastrofiškai trūko visoje neaprėpiamoje imperijoje. Sovietinėje Lietuvoje 1970 m. pradėta statyti ir prie didesnių miestų. Pirmasis (kiaulininkystės) kompleksas pastatytas 1973 m. Širvintų rajone. 1984 m. buvo 32 kiaulininkystės, 45 pieninin kystės, 3 galvijų prieauglio penėjimo, 1 pakaitinių telyčių auginimo kompleksas ir 7 paukštynai[550].

Tarp jų Panevėžio rajono Ėriškių kolūkio pieninin kystės kompleksas, laikęs 900 karvių[551], Kėdainių rajono „Pakeltos velėnos“ pieninin kystės kompleksas – 500 karvių, Šilutės valstybinis kiaulininkystės kompleksas – 24 tūkst. kiaulių, Širvintų tarpkolūkinis kiaulių kompleksas – 15 tūkst. kiaulių ir kt. Vėliau statyti dar galingesni gyvulininkystės kompleksai, pavyzdžiui, Prienų rajono Balbieriškio prieauglio penėjimo kompleksas, kuriame per metus būdavo nupenima 4 000 galvijų, ir daugybė kitų. Pieninin kystės kompleksai po 600–800 karvių pradėti statyti visuose rajonuose[552]. Tokiuose didžiuliuose kompleksuose netrūko daugybės bėdų. Kiaulių kompleksuose siautėjo ligos, su kuriomis veterinarijos tarnybai sunkiai sekėsi susitvarkyti, karvių kompleksuose netobuli melžimo agregatai gadino karvių tešmenis ir pačias produktyviausias karves reikdavo išvežti mėsai; katastrofiškai ėmė trūkti melžėjų, nes pagyvenusios melžėjos, atlaikiusios pirmųjų kolūkio metų sunkumus, sužalotomis rankomis mesdavo fermas, o jaunos merginos nepajėgdavo melžti 50–60 karvių (ir daugiau). Fermose darbas nė kiek nepalengvėjo, priešingai – dar pasunkėjo.

[550] Adolfas Stankūnavičius, „Gyvulininkystės kompleksai“, In *Tarybų Lietuvos enciklopedija. t. 1* (Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985), 635.

[551] Alfonsas Giedraitis, „Ėriškių kompleksas rikiuotėje!“, *Žemės ūkis,* 7 (529) (1974 liepos): 18–20.

[552] „Gyvulininkystės kompleksas“, In *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 4* (Vilnius: Mokslas, 1978), 120.

Rajono žemės ūkio valdybos viršininkas Vytautas Nakas rašė apie statybų eigą Panevėžio rajone. Čia per pusantrų metų pastatyti 34 grūdų sandėliai, kuriuose telpa 20 tūkst. t grūdų. Garažai rengti labai paprastai, su šiferio sienomis, bet į juos supylus grūdus šie gerai išsilaikydavo, nes buvo įrengta ventiliacijos sistema. Per 1965–1970 m. rajone pastatyta 42 karvidės, 36 kiaulidės, 19 veršidžių, 20 mechaninių dirbtuvių ir kitų pastatų[553]. Bet daugelyje rajonų statybos vyko vangiai, kai kur ypač prastai. Kaip nelygu rajonas rajonui, taip nelygu ir kolūkis kolūkiui. Juk buvo šimtai kolūkių, kur per ištisus metus nieko nepastatyta. Nors ir banaliai skamba, bet daug priklausė nuo kolūkio pirmininko, jo sumanumo ir noro dirbti.

Pietų ir Rytų Lietuvoje (Dzūkijoje, Aukštaitijoje), kur kaimuose gyveno daugiau gyventojų, kolūkiuose įsikūrė statybinės brigados, tačiau Suvalkijoje, Vidurio Lietuvoje ir Latvijos pasienyje fermose trūkdavo žmonių ir apie savas statybos brigadas nebuvo ko nė galvoti. Tokiuose rajonuose pagrindinę statybos naštą nešė Tarpkolūkinės statybos organizacijos (TSO), apie kurių veiklą būtina pakalbėti.

Tarpkolūkinių statybos organizacijų susivienijimas įkurtas 1964 m. Pirmaisiais metais jis atliko statybos montavimo darbų kaime už 17,5 mln. rb, iš jų už 8,5 mln. rb kolūkiuose ir 8,7 mln. rb tarybiniuose ūkiuose[554].

Žemės ūkyje liko nepanaudota 10,4 milijonų rublių statyboms skirtų lėš[555]. Labai daug kritikos randame „Tiesos“, „Valstiečių laikraščio“ ir rajoninių laikraščių puslapiuose – dėl tų pačių trūkumų. Todėl nors TSO buvo pati stambiausia statybinė organizacija, vykdanti darbus kolūkiuose, aplaidumo, neatsakingumo jos darbe buvo apstu.

1972 m. objektuose statyba stabdoma dėl nekokybiško projektavimo ir blogo darbo. Trečdalis statybinių organizacijų nesilaikė statybos terminų. Ypač liūdna padėtis nagrinėjama Jonavos rajono Beržų kiaulininkystės komplekso statyboje. Čia turi dirbti 156 žmonių, o dirba tik 76. Reikia montuoti pusrėmius, bet jie nepagaminti ir neatvežti. Būtina kloti 800 m ilgio šiluminę trasą, o vamzdžių nėra, nes subrangovas Panevėžio spec. kolona jų neturi. Dėl vamzdžių, lovių ir kitų gaminių trūkumo nedirba ir kiti subrangovai. Generalinis rangovas – Jonavos TSO – dar neparuošė kelių ir nesugeba visas statybines organizacijas nukreipti rimtam darbui[556].

1982 m. TSO susivienijimui priklausė 43 rajoninės tarpkolūkinės statybos organizacijos, keturios specializuotos statybos organizacijos (Alytaus ekspe-

[553] V. Nakas, „Iš tų pačių medžiagų“, *Žemės ūkis,* 11 (497) (1971): 2–3.

[554] *Respublikinio TSO susivienijimo gamybinės veiklos apžvalga (1964–1982 m.)* (Vilnius: Lietuvos resp. tarpkolūkinių statybos organizacijų susivienijimas, 1983), 4, 2 lentelė.

[555] A. Ferencas, „Praėjusių metų pamokos“, *Komunistas,* 4 (574) (1972): 16.

[556] „Nerimą kelianti padėtis“, *Komunistas,* 7 (613) (1975): 29.

rimentinio namų statybos kombinato direkcija, Respublikinis specializuotas mechanizacijos trestas, Vilniaus spec. darbų montavimo organizacija); aštuonios pramonės įmonės, kurioms ūkiskaitos pagrindais vadovavo susivienijimo Pramonės valdyba; Tiekimo ir komplektavimo valdyba; Kolūkių statybos projektavimo institutas ir kitos organizacijos[557]. Kaip matome, kukliai pradėjęs, TSO susivienijimas virto didžiule, griozdiška organizacija, kur 1982 m. rangos darbų apimtys jau siekė 128,9 mln. rb ir gerokai pralenkė sovietinę Latviją (79,6 mln. rb) bei Estiją (114,5 mln. rb). Vidutiniškai viena statybos organizacija įvykdė statybos ir montavimo darbų už 2,7 mln. rb. Šešios didžiausios tarpkolūkinės statybos organizacijos šį vidurkį smarkiai prašoko, pavyzdžiui, Šiaulių TSO – 5,3 mln. rb[558]. 1982 m. susivienijimo organizacijose dirbo 32,4 tūkst. žmonių, iš jų Remonto organizavimo valdyboje – 2,8, tarpkolūkinės statybos ir spec. organizacijose – 21,3, pramonės įmonėse – 6,7, tiekimo organizacijose – 0,3 tūkst. žmonių. Kolūkių statybos projektavimo institute dirbo 1,1 tūkst. žmonių[559]. Gera darbo veikla pasižymėjo Šakių, Ukmergės, Biržų, Jurbarko, Klaipėdos ir kitos TSO. 1978 m. tarpkolūkinės statybos organizacijos teritoriniu principu buvo suskirstytos į septynias zonas. Kiekviena zona vienijo 5–7 statybos organizacijas į vieną specializuotą organizacinį padalinį[560]. 1982 m. susivienijimas turėjo 477 ekskavatorius, 479 buldozerius, 380 automobilinių kranų, 2 859 krovininius automobilius ir kitos technikos[561].

Tačiau esant tokiai galingai statybinei jėgai TSO visą laiką buvo vyriausybės, partinės nomenklatūros ir kolūkių pirmininkų kritikos ugnyje. Nebuvo nė vieno plenumo ar respublikinio pasitarimo, kuriame nebūtų kritikuoti TSO darbų tempai, kokybė, nuolat keliami trūkumai. Be abejo, TSO techninė bazė buvo silpnesnė negu kitų statybinių organizacijų, vykdančių pramoninę ir miestų statybą, bet tai ne pagrindiniai dalykai. Lėmė didelis objektų išmėtymas po užkampiausias rajonų vietas, nepakankamas vadovavimas ir tai, kad TSO daug darbų turėjo atlikti pasitelkusi subrangovines organizacijas, su kuriomis nuolat kariavo ir ginčijosi. 1979 m. „Žemės ūkis“ rašė, kad kaime statybų programa vykdoma blogai. Statybos ministerija ir Kaimo statybos ministerija nuolat neįvykdo statybos kaimuose programos, ilgai uždelsia statybas, neracionaliai naudoja mechanizmus. Pagal trukmės normas Kaimo statybos ministerija kolūkiuose atiduoda tik 66 proc. objektų, TSO susivienijimas – 47 proc., o Statybos ministerija – 20 proc. Taip įšaldomos lėšos, vilkinami darbai, žlugdomi ne tik statybos darbai, bet ir gamybos programa[562]. Kaip pavyzdys pateikiama Trakų rajono Merkio tarybinio ūkio

[557] *Respublikinio TSO susivienijimo gamybinės veiklos apžvalga, op cit.,* 5.

[558] *Ibid,* 4.

[559] *Respublikinio TSO susivienijimo gamybinės veiklos apžvalga, supra note,* 554: 18.

[560] *Ibid,* 6–7.

[561] *Ibid,* 17, 8 lentelė.

[562] A. Daukša ir B. Poškus, „Didinti kapitalinių įdėjimų efektyvumą“, *Žemės ūkis,* 9 (591) (1979): 2–4.

pieno komplekso statyba. Čia 1979 m. statybai skirta 3 mln. rb, o panaudota tik 387 tūkstančiai. Objekte dirbama labai nekokybiškai. Trakų TSO, kuri yra pagrindinis rangovas, neranda bendros kalbos su subrangovais[563].

Kai kuriuose rajonuose buvo įsteigtos kilnojamosios mechanizuotos kolonos (KMK), bet jos toli gražu negalėjo lygintis su TSO dėl silpnos techninės bazės ir kadrų trūkumo.

10.2. Totalinė melioracija

Nepaisant ydingo planavimo, milžiniško lėšų švaistymo kariniams reikalams ir trečiojo pasaulio šalių ekonomikai lopyti, nenugįnčytina, kad į šalies liaudies ūkį buvo dedamos milžiniškos lėšos, milijardinės sumos. Aišku, didžioji dalis plaukdavo į neaprėpiamus Rusijos, Kazachijos, Sibiro, Altajaus, Ukrainos, Tolimųjų Rytų ir kitus regionus (daugiausia pramoninius), bet ir Lietuvai kai kas tekdavo. Prie tų lėšų pridėjus lietuvių darbštumą bei apsukrumą, buvo pasiekti rodikliai, nulėmę aukštą sovietinės Lietuvos vietą palyginti su kitais SSRS regionais. Gamybinė bazė Lietuvoje brežneviniais laikais buvo plečiama ir stiprinama. Pamėginsime trumpai apžvelgti pagrindinius momentus, kurių vaidmuo labai svarbus to meto Lietuvos žemės ūkiui.

Sovietinėje Lietuvoje žemės ūkio gamybai naudota 4 610 tūkst. ha. Iš jų 3 519 tūkst. ha, arba 76,3 proc., – šlapios, užmirkusios žemės. Daug jaurinių dirvožemių, apie 1,5 mln. ha rūgščių dirvų.

Nepriklausomoje Lietuvoje žemės sausinimas buvo vienas iš svarbiausių žemės ūkio darbų. Vandens pertekliui iš dirvų pašalinti buvo dirbama keliomis kryptimis: reguliuojant upių bei upelių vagas, kasant atvirus griovius ir klojant drenažą. Iš viso nepriklausomybės laikais (1920–1939) atvirais grioviais nusausinta 457 748 ha ir uždaru drenažu – 11 817 ha. Žinant, kad tuo metu melioracijos darbai buvo atliekami rankomis, nes nebuvo reikiamos technikos, reikia pripažinti, kad tai buvo nemažas to meto Lietuvos laimėjimas[564].

Antrosios sovietinės okupacijos laikais (nuo 1945 m.) iki MTS panaikinimo melioracija mažai kam rūpėjo. Prie MTS buvo įkurtos melioracinės grupės, kuriose dirbo keletas žmonių. Jie patvarkydavo vieną kitą užakusį ar krūmais užaugusį griovį ir tuo jų darbai baigdavosi. Tik vėliau, N. Chruščiovo valdymo pradžioje, MTS jau atsirado vienas kitas tam skirtas traktorius. Panaikinus MTS (1956) ir jų vietoje įkūrus MSV prasidėjo tikras dirvų melioravimo etapas. Kuo geriau MSV buvo aprūpinama technika, tuo labiau didėjo melioruojamų dirvų plotai.

Lietuvos melioracijos ir vandens ūkio ministerijai vadovaujant ministrui

[563] L. Strazdas, „Statybų tempai dar ne tie“, *Žemės ūkis,* 10 (592) (1979): 11.

[564] Bronius Povilaitis, *Lietuvos žemės ūkis 1918–1940: jo raida ir pažanga.,* 2-asis leid. (Vilnius: Tėvynės sargas, 1997), 53.

J. Veličkai[565] buvo nudrenuotas ir sukultūrintas 1-asis (1970) ir 2-asis (1978) milijonas hektarų Lietuvos laukų ir iš esmės baigtas pirmasis melioracijos darbų etapas. Jis organizavo hidrotechnikų rengimo materialinės bazės plėtrą, Lietuvos žemės ūkio akademijos Hidromelioracijos fakulteto naujų pastatų statybas.

1970 m. spalio mėnesį Panevėžio rajono Pašilių kolūkyje atiduotas naudoti milijoninis hektaras drenuotų žemių[566]. Melioracijai Lietuvoje buvo sukurtos 44 Melioracijos statybos ir montavimo valdybos (MSMV), po vieną kiekviename rajone. Įkurtos 1975 m. vietoje melioracijos statybos valdybų (MSV). Jose dirbo 29 400 žmonių[567] (1984). Mašinų skaičius melioravimo darbus vykdančiose organizacijose 1969 metų pabaigoje: traktoriai – 2 315, buldozeriai – 1 683, daugiakaušiai ekskavatoriai – 1 231, vienkaušiai ekskavatoriai – 944 ir kt.[568]

1978 m. rugsėjo mėnesį Raseinių rajono „Laisvės“ kolūkyje atlikus melioracijos darbus 232 ha projekte, Lietuvoje nusausinta jau du milijonai ha dirvų[569]. Be melioracijos, MSV vykdė kelių statybą, tvenkinių įrengimą, upelių, paežerių tvarkymą ir kitus darbus, susijusius su žemės gerinimu, aplinkos pertvarkymu. MSV tapo svarbiausia kolūkių talkininke ir bendradarbe. 1985–1986 m. atlikta nusausintų ir drėkinamų žemių inventorizacija. Inventorizuota 2 542,4 tūkst. ha nusausintų žemių, iš jų uždaru drenažu – 2392 tūkst. ha. Be to, 37,2 tūkst. ha įruošta drėkinimo sistemos[570]. Inventorizacijos metu nustatyta, kad apie 3,8 proc. visų melioracinių sistemų visiškai susidėvėjusios. Iki 1992 m. sausio nusausinta 2673 tūkst. ha šlapių, arba 79,2 proc. visų, žemių. Daugiausia nusausinta Panevėžio rajone – 122 tūkst. ha, Šilutės – 104 tūkst. ha, Kėdainių – 102 tūkst. ha, Šakių – 97 tūkst. ha, Raseinių – 94 tūkst. ha, Pasvalio – 93 tūkst. ha. Mažiausiai: Lazdijų rajone – 24 tūkst. ha, Molėtų – 29 tūkst. ha, Šalčininkų – 29 tūkst. ha[571]. Melioracijos darbų balansinė vertė 1991 m. pradžioje buvo 3,7 milijardo rb[572].

Melioratorių vykdytų darbų sąrašą papildo: kultūrinių pievų-ganyklų įrengimas, drėkinimo sistemų rengimas, kalkinimas, tvenkinių rengimas, hidrotechninių įrenginių statyba ir kt.

Patys sovietinės Lietuvos melioratoriai, apžvelgę savo veiklą per dvidešimtmetį, praėjusį nuo 1970 metų, totalią melioraciją vertino taip: „*Didelis noras ir pastangos kuo greičiau investuoti į žemės nusausinimą ir sukultūrinimą kuo daugiau kapitalinių įdėjimų, kuo daugiau melioruoti ir vystyti industrinę bazę buvo sutiktas žemės ūkio darbuotojų kaip didelė konkreti parama kaimui. <...> Norėta stambinti dirbamas žemes, kultūrines pievas ir aptvarinius kultūrinių ganyklų masyvus, diegti stambiąją žemės ūkio techniką ir sudaryti sąlygas jai našiai dirbti. Taip stambinant žemės masyvus kilo idėja vienkiemius nukelti, įtraukti į melioracijos objektų sąmatą ir finansuoti juos iš valstybinių kapitalinių įdėjimų, skirtų melioracijai*“[573].

Kaip matome, melioracija sovietų Lietuvoje atliko didžiulį laukų kultūrinimo darbą. Kiekviena MSV buvo organizacija, turinti galingą techninę bazę, atliekančią įvairius darbus. Melioracija smarkiai pakeitė kraštovaizdį, sukultūrino dirvas, pritaikė jas geriau panaudoti techniką. Tačiau negalima pamiršti, kad kartu su melioracija vyko ir vienkiemių nukėlimas. Šis procesas išvaikė iš kaimų darbingus žmones, nugriovė vertingas etnografines sodybas, privertė kaimo žmones keltis į gyvenvietes, kur jie neteko ūkinių patogumų ir šeimininkavimo laisvės.

Nėra svarstyklių, galinčių pasverti melioracijos pliusus ir minusus. Tačiau visi žino – dvidešimtas amžius negrįžtamai išstūmė iš laukų artojo, linguojančio paskui plūgą, darbą. Aukštos žemdirbystės šalys – Vokietija, Danija, JAV, Kanada – jau seniai buvo numelioravę savo laukus ir tuo džiaugėsi. Tačiau sovietinėje Lietuvoje aiškiai persistengta melioruojant Dzūkijos ir Aukštaitijos kalvas. Kalbant apie melioraciją ir jos sukeltus padarinius, visuomet kyla ginčas tarp šalininkų ir priešininkų. Pirmieji ieško kaime tik naudos. Bet melioracija nuskriaudė gamtą, – tvirtina kiti, – ir nuskriaudė be reikalo, nes vienkiemių nukėlimą buvo galima atlikti daug protingiau, subtiliau, išsaugojant krašto žaliąjį drabužį, vertingus želdinius ir tūkstančius gražių sodybų. Nepataisomą žalą totalinė melioracija padarė gamtai, kaimo kraštovaizdžiui, kultūros paveldui bei ekologijai.

10.3. Vienkiemių nugriovimas ir kaimo tuštėjimas

Vienkiemių naikinimas buvo nulemtas jau kolūkių kūrimo. Laisvo ūkininko vizija buvo ūkininko ūkis su sodyba – vienkiemiu, o kolektyvinio ūkio – bendra gyvenvietė, kurią vis reikėjo „artinti prie miesto“. Partinei nomenklatūrai vienkiemis rodėsi kaip „buožių“ palikimas, kurį reikia kuo sparčiau sunaikinti, kad būtų išugdytas naujas „tarybinis žmogus“ – kolūkietis. Baigus kolektyvizaciją – t. y. atėmus žemę ir sukūrus kolūkius – kaimo žmonės buvo suvaromi į darbus kolūkyje, po darbų jie grįždavo į savo vienkiemį ir vėl dirbdavo savo buvusią žemę – dabartinį sodybinį sklypą. Tai nepatiko kolūkių sumanytojams ir organizatoriams: jeigu kolūkiečiai kartu dirba, turi kartu ir gyventi.

[565] „Jonas Velička“, *Pasaulio Anykštėnų bendrija* (blog), 2019 m. spalio 7 d., http://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=1549.

[566] „Milijonas hektarų drenuotų žemių Lietuvoje“, In *Melioracija Lietuvoje. 2 kn.* (Vilnius: Lietuvos melioracijos įmonių asociacija, 1994), 6–8.

[567] Povilas Balzarevičius, „Melioracijos statybos ir montavimo valdybos“, In *Tarybų Lietuvos enciklopedija. t. 3* (Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1987), 45.

[568] *Melioracija Lietuvoje* sud. K. Dabužinskas (Vilnius: Mintis, 1970), 47, 11 lentelė.

[569] „Du milijonai hektarų drenuotų žemių“, In *Melioracija Lietuvoje. 2 kn.* (1994), 44–45.

[570] *Melioracija Lietuvoje. 2 kn.* (Vilnius: Lietuvos melioracijos įmonių asociacija, 1994), 78.

[571] *Ibid,* 84, 33 lentelė.

[572] *Ibid,* 126.

[573] *Ibid,* 4.

Jau 1948 m. gruodžio 22 d. pirmajame kolektyvinių ūkių valstiečių suvažiavime A. Sniečkus kalba apie kolektyvinių ūkių gyvenviečių statybą, t. y. apie vienkiemių nugriovimą: *„Šiuo metu vienas svarbiausių uždavinių yra kolektyvinių ūkių gyvenviečių statyba. Vienkiemiai kolektyviniuose ūkiuose išsiskaido jų žemės masyvus, apsunkina visą kolektyvinių ūkių darbą. Vienkiemių sąlygomis neįmanoma organizuoti to plataus kultūrinio valstiečių aptarnavimo, kuris yra galimas tik gyvenvietėse (kaimais)* <...> *Tarybų valdžia kolektyvinių ūkių santvarkai sudaro visas sąlygas sukurti kultūringas kolektyvinių ūkių gyvenvietes, pastatyti naujus, šviesius, kultūringus namus kolektyvinių ūkių valstiečiams. Tarybų valdžia, pasistačiusi šį uždavinį, pilnutinai jį ir įvykdys.“*[574] *„Kolektyvinių ūkių gyvenviečių statybos darbą reikia iš pagrindų pagerinti. Šiuo darbu turi visų pirma susirūpinti patys kolektyviniai ūkiai, kurie gyvybiškai suinteresuoti gyvenviečių statyba* <...>. *Pirmon eilėn reikia statyti gyvenviečių centrus.“* [575] Bet 1949 metais ekonomiškai silpniems kolūkiams vienkiemių nukėlimas tikrai nerūpėjo, o dar mažiau tai rūpėjo buvusiems ūkininkams.

Kapitalistinis gamybos būdas žemės ūkyje sukūrė vienkiemių sistemą, pažangesnę už feodalinį kaimą. Sovietų valdžia, kovodama už pažangiausios visuomenės – komunizmo – sukūrimą norėjo sugrąžinti valstietiją į praeitus amžius: ką buržuazija „išmėtė“ po laukus, vėl reikėjo surinkti į kaimus.

Paprastai vienkiemių nugriovimas okupuotoje Lietuvoje vadinamas antrąja kolektyvizacija, tik dar žiauresne. Reikia su tuo sutikti. Pirmoji kolektyvizacijos banga (1947–1950) galutinai atėmė iš kaimo žmonių žemę, pavertė juos naujo valdžios monstro – kolūkio – baudžiauninkais. Brigadininkas kasdien priima iš kolūkiečių jų atliktą darbą. Kiekvienas darbingas kolūkietis, kolūkietė vykdo jiems pavestą darbą ir privalo išdirbti per metus ne mažiau kaip 100 darbadienių[576]. Iš tikrųjų kolūkiečiai išdirbdavo 250–300 darbadienių lažą[577]. Tai buvo baisu, bet kaimietis susigūžė savo troboje ir mėgino prisitaikyti prie naujo gyvenimo. Juk čia, sodyboje, buvo ne tik jo gyvenamasis namas, bet ir ūkiniai pastatai, augo sodas, prie kiemo – daržas. Žodžiu, viskas sava, viskas po ranka: ir pirkia, ir gyvulių ganykla, ir obelėlė, ir daržas. Ką padarysi, kaip nors apsieisime be žemės, svarbu, kad gyvename savo gūžtoje, kur gyveno tėvai ir seneliai.

Vienkiemių griovimo procesas skaudžiai palietė okupuotos Lietuvos kaimo gyventojus, ypač senesnio amžiaus. Viskas buvo atliekama skubotai, ypač pirmaisiais vienkiemių griovimo metais. Vienkiemių griovimas okupuotoje Lietuvoje truko keliasdešimt metų. Jis galutinai suardė kaimo žmogaus ryšį su savo žeme, tėviške, paveldu. Vardan ko visa taip skubėta? Tai atspindi vienkiemių griovimo organizatorių nutarimų ir veiksmų kronika.

1954 m. kovo mėnesį, praėjus vieniems metams po Stalino mirties, priimtas pirmas lietuviškas nutarimas naikinti vienkiemius: *„Dėl priemonių pagalbai suteikti Lietuvos TSR kolūkiečiams, persikeliantiems iš vienkiemių į kolūkines gyvenvietes“,* kurį pasirašė M. Gedvilas ir A. Sniečkus. Po nekaltu pavadinimu slypėjo griežtas nurodymas: *„Įpareigoti partinius, tarybinius ir žemės ūkio organus plačiai aiškinti kolūkiečiams ir ne kolūkių nariams būtinumą ir tikslingumą likviduoti kolūkių visuomeninėse žemėse vienkiemius*[578]*“.* Taigi „buožių likvidavimas“ baigėsi, reikia pradėti „likviduoti vienkiemius“. Ir atrodo, kad Maskva nebestabdys Vilniaus vienkiemių likvidavimo entuziastų. Neigiamas A. Sniečkaus požiūris į vienkiemius patvirtinamas ir jo knygoje: *„O kadangi nuo anksčiau melioruotų ir melioruojamų žemių, valstybei visokeriopai remiant į kolūkines gyvenvietes nukeliami ir vienkiemiai, tai suprantame, jog artimiausiais metais bus daug padaryta, įveikiant ir šį buržuazinių laikų palikimą“*[579]. Bet kolūkiečių „iniciatyva kelti savo namus į gyvenvietes“ vis strigo. Kolūkiai neturėjo nei lėšų, nei pajėgumų. O patys kolūkiečiai nenorėjo niekur keltis iš savos žemės į svetimą.

Skubant griauti vienkiemius ir statyti kolūkių gyvenvietes parengtas įpareigojimas Vyriausiajai statybos kolūkiuose valdybai kartu su Kauno politechnikos institutu, Lietuvos žemės ūkio akademija ir Žemės ūkio ministerija iki 1954 metų balandžio 1 dienos paruošti pasiūlymus, kaip traktoriais pervežti gyvenamuosius namus ir kitus statinius jų neišardžius arba tik pusiau išardžius[580]. Tačiau mokslininkai nesukūrė tokio būdo – bandymai pervežti namus traktoriais nepasiteisino.

1956 m. spalio mėnesį Ministrų Taryba paskelbė nutarimą „Dėl priemonių pastatų užlaikymui kaimo vietovėse pagerinti ir gyvenamiesiems punktams sutvarkyti“[581], kurį pasirašė Ministrų Tarybos pirmininkas Motiejus Šumauskas. Be kitų priemonių rajonų vykdomiesiems komitetams buvo pavesta sekti, kad statybos kolūkiuose skyriai kontroliuotų gyvenamųjų namų bei ūkinių trobesių, esančių prie sąjunginės ir respublikinės reikšmės kelių, užlaikymą ir jų remonto kokybę.

1957 m. balandžio 24 d. LKP CK ir Ministrų Taryba skelbė nutarimą „Dėl priemonių gyvenamiesiems namams statyti persikeliantiems iš vienkiemių į kolūkines gyvenvietes“.[582] Nutarime įpareigojami partijos rajonų

[574] Antanas Sniečkus, *Tarybų Lietuvos kolektyvinių ūkių uždaviniai: sutrumpinta pranešimo Resp. kol. ūkių valstiečių suvažiavime stenograma* (Vilnius, 1949), 20.

[575] *Ibid,* 21.

[576] *Žemės ūkio artelės vidaus tvarkos taisyklės, supra note,* 306: 16.

[577] Lažas – baudžiavos apraiška: neatlyginamas valstiečių darbas atidirbti nustatytą dienų skaičių. Atsiskaitymo už skirtą žemės sklypą forma. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija t. 11*, 648–649.

[578] *„Dėl priemonių pagalbai suteikti Lietuvos TSR kolūkiečiams, persikeliantiems iš vienkiemių į kolūkines gyvenvietes.“* Lietuvos Ministrų Tarybos ir Lietuvos Komunistų partijos Centro komiteto nutarimas. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1954, Nr. 27.

[579] Antanas Sniečkus, *Tarybų Lietuva – klestėjimo keliu* (Vilnius: Mintis, 1970), 83.

[580] Vėlyvis, *supra note*, 77: 65.

[581] „Dėl priemonių pastatų užlaikymui kaimo vietovėse pagerinti ir gyvenamiesiems punktams sutvarkyti.“ Ministrų Tarybos nutarimas, Vyriausybės žinios, 1956, Nr. 170.

[582] „Dėl priemonių gyvenamiesiems namams statyti persikeliantiems iš vienkiemių į kolūkines gyvenvietes kolūkiečiams“ Lietuvos KP CK ir Lietuvos TSR MT 1957 m. balandžio 24 d. Nutarimas Nr. 196“ *Chronologinis rinkinys, t. 6* (1958), 95–97.

komitetai, rajonų vykdomieji komitetai, Miestų ir kaimų statybos ir Žemės ūkio ministerijos – pagerinti darbą, sudarant reikiamas sąlygas kolūkiečiams iš vienkiemių perkelti į gyvenvietes. Ilgas įpareigojimų ir pagalbos sąrašas – techninių ir politinių.

1957 m. liepos 8 d. LPK CK biuro nutarimas „Dėl kolūkiečių iniciatyvos sparčiau statyti gyvenvietes“.[583] Tai reiškė sparčiau griauti vienkiemius.

Nutarimai priimami vienas po kito. Visuose to laikmečio partinės valdžios nutarimuose nurodoma, kad kolūkiečiai patys veržiasi griauti savo sodybas, o valdžia tik priversta padėti. Iš tiesų buvo priešingai.

Kolūkiečių kėlimo iš vienkiemių į gyvenvietės metu vėl iškilo klausimas – liek žemės turi būti prie sodybos? Prieš penkerius metus buvo žadama 0,6 ha prie sodybos, tačiau vykdant kolūkio gyvenvietės kvartalinį užstatymą, nutarta kiekvienai kolūkiečio šeimai asmeniškai naudoti sodybinį žemės sklypą leisti iki 0,3 ha gyvenamojo sektoriaus ribose. Likusiąją sodybinio sklypo dalį liepta paskirti už kolūkio gyvenvietės ribų. Karvei ganyti iš anksto reikėjo įrengti netoli kolūkių gyvenviečių dirbtines visuomenines ganyklas kolūkiečių gyvuliams – vienai kolūkiečio sodybai iki 0,5 ha. Tokiu būdu vienkiemis, perkeliamas (iš tiesų griaunamas) kolūkiečio „iniciatyva“ ir „noru“ į kolūkio gyvenvietę, suskilo į tris plikus sklypus skirtingose vietose: gyvenvietės kvartale, už gyvenvietės ir visuomeninėje ganykloje?! Vėliau paaiškės – sunkiausia yra karvės ganyklos atskyrimas – jai nuolat reikia ir pašarų, ir vandens.

1959 metais buvo planuojama nugriauti 5 120 sodybų. Daugiausia vienkiemių nugriauti suplanuota rajonuose: Kėdainių – 200, Kelmės – 170, Šeduvos – 140, Kybartų – 120, Vilkaviškio – 120, Lazdijų – 110, Naumiesčio – 110, Alytaus – 100, Kalvarijų – 100 ir kt.[584]

1959 m. Lietuvoje buvo 25 143 kaimai. Vykstant kaimo pokyčiams, jų vis mažėjo ir mažėjo. 1979 m. buvo likę 23 570 kaimų. Vidutinis kaimo dydis 1959 m. siekė 49 žmones, vėliau šis skaičius mažėjo[585]. Prasidėjus vienkiemių nukėlimui, daug kur kaimuose liko 2–5 kiemai ir 10–15 žmonių. Išnyko net kaimų vardai, kuriuos dabar siekiama surasti ir atgaivinti[586].

Kaimų tankumas (kiemų skaičius, tenkantis 100 kv. km teritorijos) respublikos rajonuose labai nevienodas. Tankiausias kaimų tinklas buvo Rytų ir Šiaurės rytų Lietuvoje. Čia 100 kv. km buvo nuo 41 iki 60 ir daugiau kaimų. Einant iš rytų į vakarus, kaimų tankumas mažėjo. Pavyzdžiui, Raseinių rajone 100 kv. km buvo 31–40 kaimų, Šilalės – 20–30, Šilutės tik 20 ir kiti dar mažiau. Vidurio Lietuvos rajonuose – Pakruojo, Pasvalio, Radviliškio, Kėdainių, Panevėžio, taip pat Šakių bei Vilkaviškio rajonuose – apie 31 (ne daugiau kaip 40). Dar mažesnis kaimų tinklas Joniškio rajone – 21–30.

583 Vėlyvis, *op cit.,* 71.

584 Vėlyvis, *supra note,* 77: 78, 6 lentelė.

585 Rupas ir Vaitekūnas, *supra note,* 37: 63, 13 lentelė.

586 *Žemė prašo nepamiršti vardų: mūsų mirusių kaimų knyga,* sudarė Filomena Kavoliutė. (Vilnius: Petro ofsetas, 2019).

Daugumą Lietuvos kaimų sudarė vienkiemiai. 1967 m. jų buvo 263 560. Vienkiemiai buvo paplitę visoje Lietuvoje, bet ypač tankus jų tinklas Kaišiadorių, Prienų ir Alytaus rajonuose, kur viename kv. km buvo daugiau kaip 6 vienkiemiai. Vienkiemių tankumui būdingas tas pats dėsningumas, kaip ir kaimams – einant iš rytų į vakarus tankumas mažėja. Klaipėdos ir Šilutės rajonuose vienam kv. km tenka tik 2–3 vienkiemiai. Vidutinis atstumas tarp kaimų Lietuvoje siekia 1,6 km[587].

Lietuvos kaimai, kuriuos daugiausia sudarė vienkiemiai, labai skyrėsi nuo SSRS kaimų – gyvenviečių, kurios savo dydžiais (gyventojų skaičiumi) smarkiai lenkė Lietuvą. Pavyzdžiui, Ukrainoje kaimų dydis – 200–2 000 gyventojų. Tokie kaimai (stanicos) buvo 67,7 proc. Ukrainos teritorijoje, Moldavijoje net 75,1 proc. teritorijoje – kaimai, turintys 200–3 000 gyventojų. Labai dideli kaimai Rusijoje, ypač stepių rajonuose, daugiau kaip 5 000 gyventojų. Žinoma, Maskvos funkcionieriams keistai atrodė lietuviški kaimai, kuriuose gyveno 50–60 gyventojų[588].

Planuojant kolūkių stambinimą ir melioraciją, vienkiemių griovimo idėja gavo pritarimą ir finansinę paramą. Be viešai skelbiamo vienkiemių naikinimo politinio tikslo „artinti kaimą prie miesto“, okupuotoje Lietuvoje siekta viešai neskelbtų tikslų: galutinai sunaikinti kaimo žmonių ryšį su nuosava žeme, lengviau kontroliuoti ir valdyti kolūkiečius, suvarytus į gyvenvietes. Tik SSKP CK kovo plenumas[589] (1965) numatė didinti statybas kaime ir šio darbo finansavimą. Jei 1950–1967 m. į kolūkių gyvenvietes iš vienkiemių persikėlė tik apie 15,5 tūkst. gyventojų, tai jau 1967 m. nukelta 1 800 vienkiemių, o 1978 m. – 9 244 vienkiemiai. 1967–1979 m. nukelta daugiau kaip 70 tūkst. vienkiemių, vidutiniškai daugiau kaip 6 tūkstančius per metus.

Vienkiemių nukėlimas buvo numatytas baigti 1991 m., bet pirmaisiais metais vykdytas beatodairiškas griovimas nuo 1979 metų pradėjo lėtėti, nes ir rajonų vadovai, ir kolūkių pirmininkai pamatė, kad vienkiemių nukėlimas – lazda su dviem galais. Gerai, kad kultūrėjo laukai, didėjo jų masyvai, tai leido geriau panaudoti techniką, tačiau, kita vertus, smarkiai sumažėjo darbingų žmonių skaičius, nes daug kolūkiečių, pasiėmę kompensacijas už pastatus bei sodinius, išsikėlė pas vaikus į miestus, palikdami kolūkį ir kaimą negrįžtamai. Vienkiemių naikinimo tempai sovietinės Lietuvos rajonuose atskirais metais yra skirtingi. (8 lentelė)

587 Rupas ir Vaitekūnas, *supra note,* 37: 60–61.

588 *Ibid,* 62.

589 „Apie neatideliotinas priemones TSRS žemės ūkiui toliau vystyti. TSKP CK Pirmojo sekretoriaus draugo L. Brežnevo pranešimas TSKP CK Plenume 1965 metų kovo 24 d.“, *Tiesa,* 1965 m. kovo 27 d., 72 (6731), 2–4.

8 lentelė. Vienkiemių naikinimo dinamika[590] sovietinėje Lietuvoje 1968, 1970, 1975, 1980, 1985 ir atkūrus Nepriklausomybę 1990 ir 1991 metais.[591]

Rajonai	1968	1970	1975	1980	1985	1990	1991
Akmenės	124	121	192	184	34	1	–
Alytaus	94	96	156	171	52	1	–
Anykščių	103	110	155	124	87	14	–
Biržų	75	79	154	255	86	25	9
Ignalinos	75	73	81	137	54	37	26
Jonavos	55	60	185	124	29	11	–
Joniškio	100	125	177	89	31	–	–
Jurbarko	123	197	165	193	94	–	–
Kaišiadorių	90	121	215	208	53	–	–
Kauno	126	180	349	276	98	14	–
Kelmės	77	87	210	131	154	2	–
Kėdainiai	115	175	243	246	51	–	–
Klaipėdos	66	70	150	90	40	–	–
Kretingos	73	65	150	127	39	–	–
Kupiškio	108	61	107	137	59	16	–
Lazdijų	30	65	106	160	58	–	–
Marijampolės	52	146	313	210	70	28	10
Mažeikių	100	101	185	187	63	18	–
Molėtų	23	37	90	80	65	–	–
Pakruojo	143	139	161	176	37	3	–
Panevėžio	84	139	223	253	88	21	63
Pasvalio	76	118	140	185	93	3	–
Plungės	55	69	145	169	53	59	–
Prienų	61	102	144	129	67	14	–
Radviliškio	83	110	197	217	60	–	–
Raseinių	132	224	232	254	72	–	–
Rokiškio	105	121	174	309	36	5	6
Skuodo	165	193	178	164	70	30	–
Šakių	102	58	320	248	71	8	–
Šalčininkų	44	51	90	55	24	–	–
Šiaulių	99	117	195	284	60	8	–

[590] Lentelė sudaryta remiantis statistikos departamento statistinės atskaitomybės „Vienbučių gyvenamųjų namų statyba ir vienkiemių nukėlimas“ duomenimis.

[591] Vėlyvis, *supra note,* 77: 156–157.

8 lentelės tęsinys.

Rajonai	1968	1970	1975	1980	1985	1990	1991
Šilalės	99	100	146	144	92	45	19
Šilutės	72	129	145	160	40	–	–
Širvintų	52	67	80	112	78	15	–
Švenčionių	58	65	72	65	31	12	–
Tauragės	92	50	150	153	45	–	–
Telšių	122	89	125	177	63	54	6
Trakų	29	64	75	80	31	29	–
Ukmergės	121	86	158	128	74	21	–
Utenos	39	46	55	142	54	–	–
Varėnos	29	61	95	137	60	–	–
Vilkaviškio	68	122	442	251	32	–	–
Vilniaus	70	102	120	164	56	–	–
Zarasų	53	69	83	181	61	4	–
Iš viso Respublikoje	**3 662**	**4 460**	**7 328**	**7 466**	**2 665**	**498**	**139**

Septintąjį dešimtmetį pradėjo keistis partijos viršūnių požiūris į sodybinio sklypo reikšmę ir vaidmenį. Šalyje trūko maisto produktų, o Lietuvos žmonių begalinis darbštumas ir prisirišimas prie žemės galėjo būti panaudotas sodybiniuose sklypuose. 1966 metais priimamas sovietinės vyriausybės nutarimas „Dėl kaimo vietovėje statomų namų projektavimo gerinimo“[592], kuriame pereinama nuo sodybinio sklypo neigimo prie jo pozityvaus teigimo. Įpareigojama net gerinti ūkinių pastatų projektavimą gyvenvietėse.

Sovietinės Lietuvos valdžia, pasinaudodama sąjungine kova už grūdus ir mėsą, vienkiemiams sunaikinti sumanė panaudoti totalinę melioraciją. Pagalba atėjo iš Maskvos – SSRS Ministrų Taryba 1966 m. sausio 4 d. priėmė nutarimą „Dėl priemonių, susijusių su gyventojų perkėlimu iš vienkiemių, esančių Lietuvos TSR, Latvijos TSR ir Estijos TSR, sausinamose žemėse“.[593] Jau tų pačių metų birželio 14 d. LSRS Ministrų Taryba priėmė nutarimą „Dėl priemonių, susijusių su gyventojų perkėlimu iš vienkiemių, esančių sausinamose žemėse“.[594] Čia jau nebuvo dangstomasi kolūkiečių iniciatyvomis ar norais.

[592] Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. 176 „Dėl kaimo vietovėje statomų namų projektavimo gerinimo“, *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1966.

[593] Vėlyvis, *supra note,* 77: 82.

[594] Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. 142 „Dėl priemonių, susijusių su gyventojų perkėlimu iš vienkiemių esančių sausinamose žemėse“, *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1966.

Šis valdžios sprendimas pradėjo platų, visą apimantį, tai yra totalinį vienkiemių naikinimą prievartinėmis ekonominėmis priemonėmis įsivaizduojamam ūkiniam tikslui – melioracijai pasiekti. Siekdama sudaryti sąlygas sausinimui uždaru drenažu vykdyti, valdžia leido Melioracijos ir vandens ūkio ministerijai įtraukti į sausinamųjų sistemų statybos sąmatas ir sausinamose žemėse esamų vienkiemių atvejo, jei vienkiemių pastatai trukdo.[595] *„Gyventojams keliamiems iš vienkiemių griaunant jų pastatus buvo atlyginama už namų, kiemo statinių ir vaismedžių bei vaiskrūmių perkėlimo kainą, taip pat atlyginama už šių pastatų statybą ir vaismedžių bei vaiskrūmių sodinimą naujoje vietoje.“* [596]

Vienkiemiams griauti valstybė skyrė dideles lėšas. Savininkui būdavo apmokama trobesių ir sodinių vertė, o besikeliantiems į gyvenvietes – labai palankiomis sąlygomis suteikiamas kreditas. Be to, gyvenamąjį namą ir ūkinius pastatus gyvenvietėje jam statydavo kolūkio statybininkai, o medžiagas nemokamai suveždavo ūkio transportas. Iškelti kaimiečiai, nenorintys statytis gyvenvietėse, paėmę piniginę kompensaciją galėjo stoti mieste į eilę butui gauti. Ši praktika gyvavo porą metų, o vėliau buvo nutraukta kaip nepasiteisinusi. Paėmęs piniginę kompensaciją žmogus galėjo keltis į miestą, bet jau gauti butą lengvatinėmis sąlygomis – ne.

Nuo 1967 m. prasidėjus vienkiemių griovimo akcijai, buvo siekiama tiktai vieno – kad kuo daugiau žmonių keltųsi iš savo sodybų, griautų pastatus, kirstų želdinius. Ypač skubus, šimtaprocentinis vienkiemių griovimas vyko melioruojamuose plotuose. Nebuvo paisoma nei vertingų želdinių, nei gražių sodybų. Viskas sverta pragmatizmo svarstyklėmis. Vilniuje sėdintys aukšti pareigūnai kalė rajonų ir ūkių vadovams, kad vienkiemių nukėlimas – valstybinės reikšmės įvykis, ir geras tas kolūkio pirmininkas, kuris griovimo procesą vertina labiau už statybas. Nenuostabu, kad dalis ūkinių ir rajoninių vadovų šitame darbe matė galimybę susikrauti politinį kapitalą ir naikino vienkiemius iš visų jėgų. Pirmasis respublikoje pagarsėjo Vilkaviškio rajono Šeimenos kolūkis, kur jau 1971 m. išgriauti visi vienkiemiai. 1972 m. visus vienkiemius išgriovė Kapsuko (Marijampolės) rajono Želsvelės, Kauno rajono S. Neries kolūkiai, 1973 m. – Kėdainių rajono A. Sniečkaus ir Akmenės rajono Kivylių kolūkiai. 1972 m. Akmenės ir Vilkaviškio rajonuose jau buvo po aštuonis ūkius, kur neliko nė vieno vienkiemio, Radviliškio rajone – trys ūkiai ir t. t.

Metai po metų vis priimant daugiau nutarimų kartu su vienkiemių griovimu įsisiūbavo ir kolūkių gyvenviečių statyba.[597] Pradėjus kurti ūkių centrines gyvenvietes, visos brigadų gyvenvietės tapo neplečiamos, pagalbinės. Dabar centrinės gyvenvietės buvo kuriamos daugiausia miesteliuose, kur buvo mokykla, parduotuvė, paštas, o neplečiamos liko visuose ūkių užkampiuose[598].

[595] Vėlyvis, *op cit.*

[596] *Ibid,* 83.

[597] „Dėkime visas pastangas, kad kaimas taptų dar gražesnis!“, *Tiesa,* 1968 m. vasario 17 d., 40 (7615), 1.

[598] A. Ferencas, „Kapitalinės statybos rezervai“, *Komunistas,* 3 (1968), 3.

1979 metais žurnale „Žemės ūkis“ straipsnyje „Spartinti gyvenviečių statybą“ LSSR Ministrų Tarybos Melioracijos ir kaimo gyvenviečių statybos skyriaus vedėjas V. Rupas apibendrino vienkiemių perkėlimo ir gyvenviečių statybos rezultatus[599]. *„Vienkiemių skaičius sumažėjo 70 000. Tai sudaro trečdalį visų į gyvenvietes keltinų vienkiemių. Trisdešimt trijuose respublikos ūkiuose vienkiemių jau nebėra.<...> Šių metų pradžioje turėjome 2 200 gyvenviečių, iš jų 1 170 centrinių ir 1 030 pagalbinių. Žymiai sustambėjo ūkiai. Dabar jų yra tiek, kiek numatyta rajonų išplanavimo schemose (1 132) . <...> dalis ūkių jau baigė gyventojų kėlimą iš vienkiemių, iš jų Akmenės ir Vilkaviškio rajonuose – po 8 ūkius, Radviliškio – 3, Kapsuko, Kauno, Kėdainių ir Panevėžio – po 2 ūkius. <...> Tačiau net 12 rajonų <...> iki 1980 metų neplanuoja užbaigti vienkiemių nukėlimo nė viename ūkyje“* [600].

Aišku, kad žmonėms, gyvenantiems centrinėse gyvenvietėse, patogiau: čia kursuoja autobusai, yra buitinio aptarnavimo punktas, parduotuvė, mokykla, ambulatorija arba medicinos punktas. Daugelyje šių gyvenviečių buvo ir bažnyčios. Nors apie jas tylėta, bet jų reikšmė kaimo žmonių gyvenime buvo nemaža. Centrinėse gyvenvietėse daug kur buvo sprendžiami telefonizacijos, centrinio apšildymo, vandentiekio klausimai.

Mažiausiai vienkiemių iš melioruojamų žemių iškelta Aukštaitijos ir Žemaitijos rajonuose. Tai suprantama, čia vyrauja kalvos, priesmėliai ir gausu etnografinio paveldo kaimo sodybų. Pavyzdžiui, Šalčininkų rajono „Spalio“ kolūkyje iš esančių 39 vienkiemių pagal melioracijos darbų projektą iškeliami tik 3[601]. Ir kitais metais neplanuoja užbaigti vienkiemių nukėlimo nė viename ūkyje: Biržų, Kelmės, Kupiškio, Molėtų, Prienų, Raseinių, Skuodo, Šilalės, Širvintų, Švenčionių, Telšių ir Zarasų – rajonai. Šiuose rajonuose graži gamta, įdomus kraštovaizdis, daug želdinių.

Po truputį ėmė atsikvošėti ir didžiausi kietagalviai pamatę, kad priverstinis vienkiemių nukėlimas griauna sodiečio gyvenimą, žaloja gamtą ir nieko gero neduoda kolūkiams. Atsirado ir pozicija, kad senuose kaimuose gyvena šimtai žmonių, ir tai netrukdo melioracijai. Protingesniam požiūriui pritarė nemažai rajonų vadovų, supratusių, kad vienkiemiai nėra dirvų kultūrinimo priešininkai. Protingai dirbant galima rasti kompromisą ir sprendžiant šiuos subtilius klausimus.

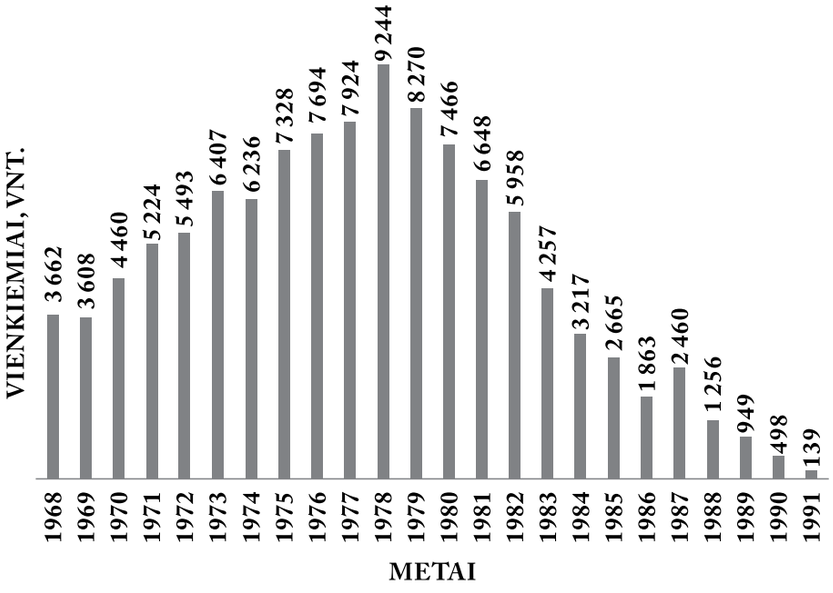
Vienkiemių nugriovimo tempai tam tikrais metais buvo skirtingi (3 pav.). 1967–1970 metais buvo nugriauta 13,6 tūkstančio, 1971–1975 metais – 30,7 tūkstančio, 1976–1980 metais – 40,5 tūkstančio vienkiemių[602]. Arba atitinkamai vidutiniškai po 3,4, 6,2 ir 8,1 tūkstančio vienkiemių kasmet.

[599] Vytautas Rupas, „Spartinti gyvenviečių statybą“, *Žemės ūkis,* 4 (586) (1979): 2–3.

[600] Rupas, *op cit.,* 599: 2.

[601] *Ibid,* 2–3.

[602] Vėlyvis, *supra note,* 77: 158.

3 pav. Vienkiemių naikinimo dinamika sovietinėje Lietuvoje 1968–1990 metais, vnt.[603]

Tačiau gyvenviečių kūrimas neišvengė įprastų tempų: jas projektavo žmonės, neturėję nei meninio skonio, nei grožio supratimo. Išsirikiuodavo baltų plytų namai – neišvaizdūs, konfrontuojantys su aplinka ir gamta. Statyta pagal 3–4 nuobodžius projektus. Tačiau buvo ir gabių architektų, sukūrusių spalvingų, puikių gyvenamųjų namų projektų kaimui. Nevykę „baltašoniai" gyvenamieji pastatai bjaurojo kaimą, priminė kalkėmis dažytus namus.

Panašių centrinių gyvenviečių buvo prilipdyta daug, visai negalvojant apie grožį, kultūrą. Apskritai šie aspektai buvo senokai primiršti. Nuo 1964 m. pradėta kasmetinių gražiausių gyvenviečių konkursų organizavimas. Jis vykdavo dalyvaujant „Tiesos" redakcijos darbuotojams vyr. redaktoriui A. Laurinčiukui ir korespondentui A. Keziui bei Respublikiniam žemės ūkio darbuotojų profsąjungų komitetui. Komisija atlikdavo didelį darbą apžiūrėdama kiekvieno rajono gražiausias gyvenvietes. Ji spręsdavo apie gyvenvietę ne tik iš to, ar yra čia kultūros namai ir vaikų darželis, bet žiūrėjo labai plačiai ir protingai. Svarbią vietą užėmė grožio elementai: tvarkingos gatvės ir namai, želdiniai, žalios vejos, tvenkiniai, gėlynai, mažoji architektūra ir kiti.

Aleksandras Kezys prisimena: *Per ketvirtį amžiaus drauge su žemdirbių profsąjunga atrinkome ir apdovanojome Didžiuoju gintaro prizu dvidešimt du kolūkius ir tarybinius ūkius. Kuo jie išsiskyrė iš aplinkinių ūkių? Dažniausiai ne noru sublizgėti, o visų pirma net ir tada, tomis beatodairiško komandavimo sąlygomis, siekimu išsiveržti į tam tikrą laisvę, tvarkytis pagal širdies principus, suteikti kaimo žmogui šviesos ir giedros. Tai buvo kartu ir mąstymas apie dabartį ir ateitį.*

[603] Vėlyvis, *supra note,* 77: 158.

Manyčiau, neatsitiktinai ir dabar, kai pučia pertvarkos vėjai, mūsų laureatai eina nepramintu taku. Marijampolės rajono Želsvelės, Panevėžio rajono Ėriškių, Radviliškio rajono „Draugo" kolūkiai, apskaičiavę savo turtą, išdalijo kolūkiečiams akcijas. Akmenės rajono Kivylių kolūkis įsteigė kooperatyvus <...>[604]"

Gražiausios gyvenvietės vardą pirmasis pelnė Plungės rajono Kantaučių tarybinis ūkis. Kitus dvejus metus buvo pripažintas Joniškio rajono „Pergalės" kolūkis, vadovaujamas pirmininko Jono Valūno. Tai buvo ne tik geras ūkinis vadovas, bet ir aukštos kultūros žmogus. Vėliau tokie kolūkiai gaudavo pereinamąjį Didįjį gintaro prizą ir būdavo įrašomi į Respublikinę garbės knygą. Kolūkio profsąjungos komitetui duodavo ir piniginę premiją. Vėliau įsteigtas ir Mažasis gintaro prizas gražiausiai besitvarkančiai MSV pažymėti.

Didysis ir Mažasis gintaro prizai aplankė porą dešimčių kolūkių bei MSV. Tai buvo kaimo švyturiai, iš jų galėjo pasimokyti ne tik sovietinės Lietuvos, bet ir visos Sovietų Sąjungos ūkiai. Juos lankydavo ekskursijos iš visos Lietuvos. Apie kiekvieną jų galima pasakyti daug gražių žodžių. Labai pritiko išmintis: *„parodyk savo kiemą, ir aš pasakysiu koks tu šeimininkas"* [605].

1981 metais Didįjį gintaro prizą už aplinkos tvarkymą, grožio puoselėjimą kaime, su kultūra susijusių klausimų sprendimą gavo Alytaus rajono Obelijos kolūkis[606]. Be gražiai tvarkomos Miroslavo gyvenvietės, akis patraukdavo labai tvarkingos mechaninės dirbtuvės, Semeniškių kiaulių fermos ir kiti objektai. Visur gėlynai, žalios vejos, daug dekoratyvinių akmenų ir mažosios architektūros. Mechaninėse dirbtuvėse įrengti puikūs poilsio kambariai, mokymo klasės, vitražai. Visa ūkio technika laikyta po stogu, o tokių ūkių Lietuvoje buvo vienetai. Be to, šiame kolūkyje, Pupasodžio kaime, buvo įrengtas vaizdingas septynių ha parkas su liaudies meistro Ipolito Užkurnio medžio skulptūromis. Visos skulptūros sukurtos lietuvių literatūros klasiko Vinco Krėvės knygos „Dainavos šalies senų žmonių padavimai" motyvais[607]. Parką pradėjo kurti kolūkio pirmininkas Antanas Gražulis. Parko idėją atgaivino po dešimtmečio kolūkio pirmininkas Pranas Sasnauskas, mokytojas, kurio pomėgis – žemės ūkis. Nepaisant trukdymų, P. Sasnauskas nenuleido rankų ir užbaigė legendinio parko kūrimą. 1986 m. parkas paskelbtas valstybinės reikšmės gamtos paminklu. Kolūkis sutvarkė garsiųjų mokslininkų Stebutų (Sttebut) tėviškę – Obelijos dvarą ir įrengė jame kolūkinę biologijos stotį. Joje buvo numatyta plati darbų programa, kurioje svarbiausią vietą užėmė biologinės kovos priemonės žemės ūkyje. Gaila, kad pasikeitus kolūkio vadovams

[604] Aleksandras Kezys, *Duona ir grožis - iš vienų rankų: [prisiminimai ir publicistika],* sudarytoja ir redaktorė Teresė Kezienė (Vilnius: Gelspa, 2003), 152.

[605] *Ibid,* 150.

[606] *Ibid,* 37–39.

[607] Jonas Juravičius, „Parko ‚Dainavos legenda' likimo vingiai", *Dainava,* 1 (3) (2002): 77–78.

ši stotis sunyko.

Paskutiniais kolūkių metais Gintaro prizo įteikimas virto didele šventę, kurioje dalyvaudavo ne tiktai spaudos atstovai, bet ir rajonų bei respublikos vadovai. Kultūriniai klausimai pradėti kelti į pirmą vietą, bet, deja, šis procesas neįgavo masinio pobūdžio, nes rajone būdavo 1–2 gražiai besitvarkantys ūkiai, o kiti kolūkiai gyveno apšepę, apsileidę, neišbrisdami iš savų šiukšlynų.

Praėjus dvidešimtmečiui (nuo 1970 m.) patys melioratoriai masinį vienkiemių griovimą įvertino kritiškai ir pripažino: *„Dabar aiškiai matome, kad vienkiemiai buvo nukelti labai skubotai ir tai nepateisinama nei ekonominiu, nei socialiniu požiūriais. Vienkiemių nukėlimas nebuvo melioracijos darbų technologinė dalis“*[608].

Deja, vienkiemių griovimo vajus dar kartą parodė, kad Sovietų Sąjungoje nieko nėra pastovaus. Kiekvieną akimirką gali susiūbuoti žemė po kojomis ir viskas prasmegs skradžiai žemę. Vienintelis pastovus dalykas kolūkiečio gyvenime – tėvų sodyba – tapo kolūkinio gyvenimo stabdžiu ir privalėjo būti nugriauta, bet namas pastatytas tame pačiame kolūkyje, bet jau svetimoje žemėje, ant plikos vietos, stovi vėjų pagairėje. Kolūkiečių nuvarymas nuo žemės, vienkiemių griovimas davė vaisius – sovietinės Lietuvos kaimas ištuštėjo.

10.4. Parduotuvių tuštėjimo metas – reformų poreikis

Žemės ūkyje nuo pat pirmųjų kolektyvizacijos dienų kolūkiai pradėjo naudotis valstybiniais kreditais[609], nes be jų nebūtų pajėgę vystyti gamybos, statyti pastatų, net nusipirkti paprasčiausių dalykų – trąšų, sėklų ir pan. Iki N. Chruščiovo laikų bankai teikė kreditus kolūkiams, nesitikėdami jų atgauti. Galima sakyti, kad pirmaisiais kolūkių metais jie gyveno iš kreditų, nepajėgdami jų grąžinti. Vėliau valdžia beviltiškus įsiskolinimus nurašydavo ir vėl kreditavimo žaidimas vyko iš naujo: vėl paskolos, vėl pradelsti terminai, vėl beviltiški įsiskolinimai.

N. Chruščiovo laikais, pakėlus kainas už žemės ūkio produktus, kolūkių ekonominiai reikalai pasitaisė. Nuo 1956 m. kolūkiams teikti beveik neriboti kreditai, bet tik trims tikslams: statyboms, produktyviems gyvuliams ir žemės ūkio mašinoms pirkti. Per tuos kelerius metus daugelis sovietinės Lietuvos kolūkių, gaudami kreditus iš valstybės, iš kolūkiečių supirko šimtus karvių ir greitai suformavo fermas. Gera karvė kainavo ne daugiau kaip 450 rb, vidutinė – 350 rb. Kreditai padėjo įvykdyti staigų pieno gamybos šuolį.

Vėliau kreditų teikimas buvo suvaržytas. Jie duoti dažniausiai kapitalinėms statyboms ir technikai pirkti. Didelės kolūkių skolos valstybei nurašytos, leidžiant kolūkiui vėl startuoti nuo pradžios. Taigi kreditai kolūkiams tapo neatskiriama ekonominio gyvenimo dalimi, beje, tenka pripažinti, kai kurie kolūkiai ėmė piktnaudžiauti kreditavimo galimybėmis, stengdamiesi kiek galima daugiau jų sugriebti ir tikėdamiesi, kad vėliau valstybė viską nurašys. Deja, jų viltys dažnai pasiteisindavo, o valstybė ateidavo į pagalbą ne taupiajam, o švaistūnui. Paskutiniais kolūkių gyvavimo metais šimtai kolūkių, dešimtys rajonų skendo beviltiškose skolose ir nežinia ką būtų dariusi valstybė su milijardinėmis žemės ūkio skolomis SSRS mastu. Valstybinis bankas teikdavo kolūkiams dvejopas paskolas (kreditus) – trumpalaikes ir ilgalaikes.

Trumpalaikiai kreditai kolūkiui būdavo duodami pašarams, sėkloms, trąšoms, chemikalams ir kitiems gamybai būtiniems dalykams pirkti. Kreditų terminas – 45 dienos. Trūkstant kolūkyje lėšų apmokėti kolūkiečiams už darbą, Valstybinis bankas duodavo šiam tikslui paskolą (kreditą) iki 30 dienų laikotarpiui. Kolūkių trumpalaikės paskolos turėjo būti grąžintos iš atsiskaitomosios sąskaitos lėšų. Paskolinis įsiskolinimas būdavo įforminamas terminuotais įsipareigojimais.

Ilgalaikiai kreditai įvairiam laikotarpiui teikti statybos ir montavimo darbams (gyvulininkystės pastatams, mechaninėms dirbtuvėms, kolūkiečių gyvenamiesiems namams, vaikų darželiams lopšeliams ir kitiems ūkinės, kultūrinės, buitinės paskirties objektams), kad kolūkiai galėtų apmokėti tiek už statybines medžiagas, tiek už statybininkų atliktą darbą. Be to, ilgalaikės paskolos buvo teikiamos traktoriams, kombainams, sunkvežimiams bei kitai žemės ūkio technikai įsigyti, taip pat žvejyba užsiimantiems kolūkiams laivams ir žvejybos įrankiams pirkti. Kreditus suteikdavo daugiamečiams sodiniams sodinti, dirvoms kalkinti, pievoms ir ganykloms gerinti, tvenkiniams bei vandens baseinams statyti, durpių gavybai. Ilgalaikės paskolos teiktos ir veisliniams gyvuliams įsigyti.

L. Brežnevo laikotarpiu išsiplėtė tarpūkiniai ryšiai, kai kelių ūkių lėšos kooperuojamos ir nukreipiamos tam tikro objekto statybai. Taip statytos tarpkolūkinės įmonės, elektrinės, sanatorijos, poilsio namai ir kiti objektai. Šiuo atveju Valstybinis bankas projekto dalininkams taip pat suteikdavo kreditus.

Valstybiniai kreditai tapo reikšmingu svertu tiek silpnam, tiek stipriam ūkiui ir be jo kai kurie kolūkiai jau nemokėjo gyventi. Štai Alytaus rajonas 1969 m. gavo piniginių pajamų apie 18 mln. rb, tačiau banko paskolų suma taip pat buvo įspūdinga – 7,2 mln. rb. Daugiausia tai paskolos kapitalinei

[608] *Melioracija Lietuvoje. 2 kn., supra note,* 570: 4.

[609] Valsybinis kreditas, kredito rūšis – valstybė skolinasi lėšas iš fizinių ir juridinių asmenų arba skolina jiems. „Valstybinis kreditas“ In *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija t. 12.* (Vilnius: Mokslas, 1984), 54.

statybai – per 6 mln. rb, darbo apmokėjimui – 476,0 tūkst. rb, gamybos išlaidoms – 722,0 tūkst. rb. Ypač daug kreditų buvo paėmę silpni ūkiai: „Nemunas“ – 320 tūkst. rb, „Gimtoji žemė“ – 302 tūkst. rb, „Tarybinė Dzūkija“ – 258 tūkst. rb ir kt. Kai kuriuose ūkiuose vienas ha linko nuo didžiulės skolų naštos: „Gimtoji žemė“ – 286 rb, Junčionys – 258 rb, „Komunizmo aušra“ – 245 rb. (Palyginkime, kad „Komunizmo aušros“ kolūkio vienas ha davė 240 rb pajamų.) Vadinasi, jų skolos užtemdė visus finansinius pasiekimus. O tokių „pirmūnų“ Alytaus rajone tuo metu buvo daug[610].

1986 m. nustatyta gana sudėtinga kolūkių trumpalaikio ir ilgalaikio kreditavimo tvarka, kurios laikytasi iki paskutinių kolūkių dienų. Kreditai kolūkiams buvo būtini, jų dėka pastatyti didžiuliai pastatai, nuolat atnaujintas technikos parkas, suformuotos geros gyvulių bandos. Protingai (pabrėžtina – protingai!) naudojami kreditai buvo didelis kolūkio ekonominio gyvenimo palengvinimas. Deja, tarp kolūkių pirmininkų buvo daug piktnaudžiavusių gaunant ir panaudojant kreditus.

Minėjome, kad okupuotoje Lietuvoje maždaug apie trečdalis kolūkių gaudavo dideles pinigines pajamas, nemažą derlingumą, melždavo daug pieno, gamindavo didelį kiekį mėsos. Antras trečdalis kolūkių buvo vadinami vidutiniokais, kur gamyba stūmėsi lyg rogės per smėlį – girgždėdamos ir kliūdamos. Dar vienas trečdalis kolūkių nuolat buvo po valdžios kritikos botagu, nes iš tiesų juose reikalai neblizgėjo. Jei pirmaujantys kolūkiai kuldavo po 45–50 cnt/ha, melždavo iš karvės po 4 000–5 000 kg pieno, tai silpnieji niekada neperšokdavo 22–25 cnt/ha derliaus ir 3 000 kg primilžių. Dažniausiai jie tenkindavosi ir 18 ar net 14 cnt/ha, o primilžiai svyruodavo ties 2 500 kg riba.

Žinoma, toks kolūkių rūšiavimas yra sąlyginis, nes derlingų žemių rajonai (Pasvalys, Šakiai, Vilkaviškis ir kiti) turėjo geresnes sąlygas ir tokių rezultatų pasiekti Zarasų, Vilniaus ar Šilalės rajonams būdavo ne pagal jėgas. Derlingų žemių rajonuose buvo daugiau gerų kolūkių, o menkose žemėse daugėjo ūkių su prastais rodikliais.

Iki 1979 m. Alytaus rajono kolūkiuose, daugelyje ūkių respublikoje vyko tam tikras gamybos augimas. Tačiau 1979–1980 m. imta kristi į ekonominę duobę – suprastėjo kolūkių gamybiniai ir ekonominiai rezultatai visoje sovietinėje Lietuvoje.

Aišku, buvo kalta ir gamta: dažnos liūtys, vėlyva pavasarinė sėja, karštos vasaros, išdeginusios žolę, bet svarbiausia, išsisėmė ūkių gamybiniai pajėgumai, o valstybė labai sumažino priemokas už pieną bei mėsą. Anksčiau kolūkiai už tai gaudavo net po 150–200 tūkst. rb, o dešimtajame penkmetyje priemokos už viršplaninę produkciją pasidarė kone simbolinės. Planavimui tapus visiškai nerealiam, mėginant SSKP suvažiavimų nutarimus paversti planavimo dokumentais, kolūkiai atsidūrė arklio, nepavežančio pernelyg sunkaus vežimo, padėtyje.

[610] *Alytaus rajono kolūkių ir tarybinių ūkių … m. gamybos rodikliai. 1969* (Alytus: Alytaus rajono žemės ūkio valdyba, 1970), 22–23.

Nelengva buvo vėl susigrąžinti prarastas pozicijas. Jau 1984–1986 m. kai kurie rodikliai buvo žemesni už praėjusio penkmečio rodiklius. Jei bendra gamyba truputį pakilo, tai primilžiai iš karvės, pieninių galvijų ir kiaulių priesvoriai, veršelių ir paršelių iš vienos karvės ar kiaulės smarkiai sumažėjo. Padažnėjo gyvulių kritimas, nes kompleksuose plito ligos, o jaunos melžėjos, melžiančios 50–75 karves, neturėjo nei reikiamos patirties, nei pasižymėjo senųjų melžėjų sąžiningumu bei darbštumu.

Nors sovietinėje Lietuvoje to nebuvo, bet gauti parduotuvėje kokybiškesnį produktą buvo neįmanoma. Viskas, ką geriausio pagamindavo Lietuvos žemės ūkis, plaukė į SSRS. Ypač lietuviškus gaminius pamėgo Maskvos ir Leningrado miestai, kurių emisarai nuolat lankė Lietuvą ir prižiūrėdavo, kad nustatyti žemės ūkio produktų planai būtų įvykdyti. Tuo laikotarpiu tapo populiarus žodis „besąlygiškai“. Tai buvo grėsmingas žodis kiekvienam ūkio vadovui (ir ne tik jam), nes už planų nevykdymą galėjo netekti partijos bilieto, kėdės, pakliūti į partinės nomenklatūros nemalonę.

Prieš aptardami maisto aprūpinimo krizę Sovietų Sąjungoje devintajame dešimtmetyje pravartu apžvelgti krizės ištakas: *„Šalyje nebuvo ne tik teisėtumo viršenybės, bet ir elementarios tvarkos. Visur stiprėjo neūkiškumas, neatsakingumas ir visuotinio leistinumo atmosfera. Vis atviresnė ir įžūlesnė pasidarė visuomenę ardžiusi korupcija, o piknaudžiavimas valdžia ir stambaus bei smulkaus masto vagystės tapo gyvenimo norma. <...> Nenoras ir nemokėjimas gerai dirbti, politinis pasyvumas ir apatija, dešimčių milijonų žmonių moralinė degradacija, visuotinis vidutinybės viešpatavimas, darbų atotrūkis nuo žodžių ir visuotinio melo skatinimas – visa tai suluošino ištisos kartos sąmonę“*[611].

Tai rusų tautos atstovo istoriko ir publicisto R. Medvedevo žodžiai. Skaudūs, bet teisingi. Neišmintingas vadovas tautai nieko negali duoti. Juk galva suponuoja kūno veiklą, todėl ir valstybės galva negali būti nekompetentinga, nes tada tauta tampa sunkiai valdoma. Per aštuoniolika savo valdymo metų L. Brežnevas galėjo daug ką nuveikti, bet nenuveikė. Šalis, turinti milžiniškus gamtinius resursus, paklusnią liaudį, šuniškai atsidavusias profsąjungas, žandaro vaidmenį užėmusią komunistų partiją ir budrią KGB – galėjo kalnus nuversti. Kalnai nebuvo verčiami, nebent žodžiais.

L. Brežnevo valdymo laikotarpis turi savo specifinių bruožų, kurie jį skiria nuo J. Stalino ar N. Chruščiovo laikotarpio. L. Brežnevo valdymo metu į šalies liaudies ūkį investuota milijardai rublių – to nepadaryta J. Stalino laiku, nes žmonių ir šalies gerovės klausimai jam visai nerūpėjo, to nepadarė ir N. Chruščiovas, nes paprasčiausiai tokių lėšų nebuvo. L. Brežnevo laikais reikalai smarkiai pasikeitė. 1979–1980 m. bendrojo visuomeninio produkto pagaminta už 1 061 milijardo rublių. Žemės ūkiui skirta 170 milijardų rublių[612]. Tai nesulyginama su N. Chruščiovo laikais. Žinoma, kalbant apie šiuos skaičius, negalima pamiršti, kad net partijos suvažiavimuose delegatams pateikia-

[611] Медведев, *supra note*, 56: 14.

[612] *TSKP XXVI suvažiavimo medžiaga, supra note,* 504: 34, 105.

mi skaičiai ir faktai būdavo smarkiai pagražinami. Milijonai eilinių piliečių biudžeto paskirstymo mechanizmo neišmanė. Neturėjo galimybės sužinoti, kiek milijardų rublių nuplaukia trečiojo pasaulio šalims (Kubai, Vietnamui ir kt.) finansuoti, kiek praryja karas Afganistane bei kitos nekomentuojamos išlaidos. Realūs skaičiai niekur nebuvo pateikti. Reikia manyti, kad po kultūrai skiriamomis lėšomis slėpėsi pagalba visiems tiems, kuriems Maskva simpatizavo norėdama juos supriešinti su kapitalistiniu pasauliu. Po investicijomis į žemės ūkį, gaminant traktorius ir žemės ūkio mašinas, slėpėsi karinės technikos gamyba. Galima manyti, kad tokios lėšos sudarė apie 20 proc. viso biudžeto, o karo su Afganistanu metu – dar daugiau.

Esant neaprėpiamiems gamtiniams resursams, didžiuliam darbo jėgos potencialui, žemam darbo užmokesčiui ir valstybiniam visa ko reguliavimui, SSRS turėjo tapti galingiausia pasaulio šalimi (ekonominiu, o ne kariniu atžvilgiu), bet priešingai – ji vis labiau smuko, kol atsidūrė prie bado slenksčio. Iniciatyvos stoka, planavimas, pagrįstas ne ekonominiais rodikliais, o noru *„tenkinti darbo žmonių poreikius*“, sukėlė didžiulį chaosą ir pramonėje, ir žemės ūkyje. Be to, kaip teigė užsienio statistika (matėme ir savo akimis) SSRS 25–30 proc. pagamintos produkcijos buvo išvagiama ar sugadinama. Statybose lūžo medžio gaminiai, dužo plytos, trupėjo betonas, kolūkių laukuose puvo milijonai tonų grūdų, supiltų po atviru dangumi, nepatekusių į geležinkelių stotis ir elevatorius. Dar baisesnė padėtis buvo daržovių, vaisių, bulvių ūkyje. Jau vėliau, M. Gorbačiovo laikais, spauda rašė, kad žūsta apie 60 proc. daržovių bei vaisių. Už tų procentų slėpėsi milijonai tonų sunkiu darbu užaugintų gėrybių, pražudytų dėl neūkiškumo. Net sunku suprasti tokį dalyką, nes SSRS kas antras trečias žmogus priklausė komunistų partijai, komjaunimui, profsąjungai ar kokiai nors kontroliuojančiai organizacijai. Kaip rašė 1974 m. „Komunisto“ žurnale[613] Lietuvos SSR liaudies kontrolės komiteto pirmininkas A. Barauskas, Lietuvoje buvo 6 367 liaudies kontrolės grupės ir 115,5 tūkstančio kontrolierių. Kokia milžiniška jėga! O kur dar profsąjungos? 1980 m. „Žemės ūkis“ rašė[614], kad Lietuvos SSR yra 1 724 pirminės prof. organizacijos ir daugiau kaip 490 000 narių. Galima manyti, kad trečdalis jų buvo kaime. Taigi kontroliuoti buvo kam, o neūkiškumą šalinti – ne. Visa valstybė, slegiama neūkiškumo, pradėjo girgždėti kaip yrantis vežimas.

[613] A. Baranauskas, „Kontrolės organų veiklą tobulinant“, *Komunistas,* 1 (595) (1974): 38.

[614] Jonas Gabalis, „Ūkio profsąjungos kovingumas“, *Žemės ūkis,* 8 (602) (1980): 2.

Katastrofiška žemės ūkio padėtis 1979–1980 ir vėlesniais metais išgąsdino komunistų partijos viršūnes. Sovietų Sąjungos padėtis tapo katastrofiška, kai visoje jos teritorijoje, ypač Sibire, Altajuje, Pavolgyje, Šiaurėje ir kituose regionuose, ėmė trūkti maisto produktų: mėsos, pieno, kiaušinių. Ne tik šie produktai, net duonos gaminiai, bulvės buvo išduodami normuotai, pagal profsąjungų sąrašus ar kažkokias korteles.

Šie trūkumai pradėjo kankinti visą Maskvos partinę kliką. SSKP gegužės plenume (1982) buvo priimtas nutarimas „Dėl TSRS aprūpinimo maisto produktais programos laikotarpiui iki 1990 metų projekto“[615]. „TSRS aprūpinimo maisto produktais programa laikotarpiui iki 1990 metų“ nustatė naują partijos strategiją žemės ūkio srityje[616].

Programos paruošimui vadovavo M. Gorbačiovas, tuo metu buvęs TSKP CK sekretorius, kuravęs žemės ūkio klausimus. Programos rengimas vyko apie dvejus metus. Iškeltiems uždaviniams įvykdyti buvo numatyta padidinti: pagrindinius gamybinius fondus žemės ūkyje – 1,5 karto, energetinius galingumus – 1,6 karto, mineralinių trąšų pristatymą kaime – 1,7 karto.

Žinoma, sovietinėje Lietuvoje padėtis buvo geresnė, nors ir čia gauti geresnį mėsos kąsnelį, dešros ar kiaušinių darėsi vis sunkiau. Ne be reikalo 1982 m. gegužės mėnesį SSKP CK ir SSRS Ministrų Taryba priėmė „maisto programą“[617], nes šalis pateko į aklavietę ir nežinojo, ką daryti[618]. Bet tai buvo propagandinis, o ne veiklos dokumentas. Kartu pradėta kalbėti apie agropramoninę integraciją ir imta masiškai kurti agropramoninius kompleksus.

Parengta maisto aprūpinimo programa turėjo išspręsti visas problemas, visus gausiai aprūpinti gardžiais dalykais. Komunistų partija lyg pasakų senelis kiekvienam SSRS piliečiui žadėjo po stebuklingą staliuką, apkrautą gardžiausiais valgiais ir gėrimais. Bet, kaip ir visi partijos nutarimai, jie virto utopiniu debesėliu, kuris greitai nuplaukė į nežinią, dar labiau suveldamas jau ir taip suraizgytą problemų kamuolį.

Paskutiniais valdymo metais L. Brežnevas tapo visišku ligoniu, negalinčiu savarankiškai suregzti nė menkiausio sakinio, vos sugebančiu perskaityti parašytą tekstą. Šalyje jautėsi valdžios neišmanymas spręsti gyvybinius klausimus ir, R. Medvedevo žodžiais tariant, „<...> *antroje 70-ųjų pusėje* <...> *buvo*

[615] „Dėl TSRS aprūpinimo maisto produktais programos laikotarpiui iki 1990 metų projekto” TSKP CK plenumo nutarimas“, *Tiesa,* 1982 m. gegužės 25 d., 119 (11938), 1.

[616] „Dėl TSRS aprūpinimo maisto produktais programos laikotarpiui iki 1990 metų projekto“ TSKP CK plenumo nutarimas“, *Tiesa,* 1982 m. gegužės 27 d., 121–122.

[617] *TSRS aprūpinimo maisto produktais programa laikotarpiui iki 1990 metų ir priemonės jai realizuoti.*

[618] Lietuvoje maisto programa nebuvo smarkiai viešinama ir populiarinama, nes viskas buvo „išgrežta“. Žemės numelioruotos, vienkiemiai sukelti į kolūkines gyvenvietes, pristatyta gyvulininkystės kompleksų ir kaimo žmonės priversti dirbti pilna jėga taikant ekonominio botago metodus.

žmogus, labai blogai suprantantis pasaulyje vykstančius įvykius ir vadovaujantis politinei grupei, kuri valdė jo vardu vieną iš supervalstybių pagal principą „po mūsų nors ir tvanas“[619]. Visos problemos buvo stumiamos į šalį. Spręsti šią didžiulę maisto programą L. Brežnevui neliko nei jėgų, nei laiko, nes 1982 m. lapkričio mėnesį jis mirė, o partijos viršūnės generaliniu sekretoriumi išrinko KGB šefą Jurijų Andropovą.

L. Brežnevo valdymo laikotarpį gerai apibūdina norvegų istorikai A. Svėnas ir S. Ostadas: *„Visuomenę buvo persmelkęs cinizmas. Brežnevo laikais labai išaugo korupcija, žmonės matė, kad partijos elitas, mokslininkai, biurokratai ir sporto didvyriai galėjo prekintis specialiose parduotuvėse, gyventi geruose butuose ir važinėti į užsienį. Daugelis nusivylusių žmonių skandino skausmą degtinėje, alkoholio padaryta žala sukėlė milžiniškų problemų. <...>„Rusai visada gėrė degtinę. Jie negali be jos išsiversti“, – pasakė L. Brežnevas <...>“*[620]

Ilgametis Žemdirbystės instituto direktorius prof. P. Vasinauskas kelis dešimtmečius telkęs mokslo kolūkinės gamybos stiprinimui, savo veiklos pabaigoje pripažino ir kolūkinės santvarkos ydas. „Ką norėčiau parašyti apie žmogų. Ir apie tą, kuris dirba su traktoriumi, ar su melžimo aparatu, ir apie tą, kuris vadovauja ūkiui ir įvairioms jo šakoms, ir apie tą, kuris laužo galvą institute ir bandymų stotyje, <...>. Visiems jiems, be išimties, darbą reikia lengvinti <...>. Pirmiausia lengvinti nuo popierių naštos. <...> Popierizmas iki beprotybės! Atsirado naujas terminas – ekstremalinės sąlygos. Yra ūkių, kurie visą laiką gyveno ekstremalinėmis sąlygomis – nei jie laiku pasėja, nei laiku nupjauna. Būna, kad traktorininkas dirba ekstremalinėmis sąlygomis. Nuo ankstaus ryto iki vėlyvo vakaro tepaluotas, dulkėtas, tik akys blizga. Yra vadovų, kurie neišlipa iš automobilio. Čia į vieną lauko galą, čia į kitą, čia į tiekimą, čia „ant kilimo“[621]. *Kada ateis tokia diena, kai jie visi normaliai kelsis, laiku valgys, kada galės visam mėnesiui išvažiuoti atostogų? Kada jie liausis dairytis, kaip pabėgti iš kaimo“*[622].

Prasidėjo paskutinis SSRS gyvavimo etapas, tiksliau sakant, imperijos griuvimo pradžia. Ne, ne vien Leonidą Brežnevą partija laidojo tą rūškaną 1982 m. lapkričio 17 d. Ji laidojo visą bolševizmo-komunizmo doktriną, partinį išpuikimą ir neišmanymą, kruviną kolektyvizacijos šmėklą, dešimtmečiais klaidžiojusią po Sovietų Sąjungą.

„Ut sementem faceris, ita metes“ (Ciceronas)[623].

Baigdami nagrinėti brežnevinį valdymo laikotarpį, negalime apsiriboti

[619] Медведев, *supra note,* 56: 318.

[620] Svėnas ir Aastad, *supra note,* 206: 252–254.

[621] „Ant kilimo“ – sovietinis žargonas. Sovietinio vadovo kabineto būtinas atributas – kilimas. „Ant kilimo“ reiškia būti iškviestam pasiaiškinti į tokio vadovo kabinetą.

[622] Vasinauskas, *supra note,* 458: 117.

[623] Ką pasėsi, tą ir pjausi (Ciceronas, lot).

vien jo valdymo ir mirties datomis. Prie L. Brežnevo etapo reikia pridėti tuos kelerius metus, kai SSRS vadovavo Jurijus Andropovas (1982–1984) ir Konstantinas Černenka (1984–1985). Šie abu SSRS vadovai į sostą įkopė negaluojantys. Jie kažką bandė daryti, bet jau neturėjo nei jėgų, nei laiko ką nors pakeisti ar reformuoti. Jų planai, ypač J. Andropovo, norėjusio įvesti Sovietų Sąjungoje šiokią tokią tvarką ir drausmę, nepavyko. Todėl kalbėdami apie žemės ūkį L. Brežnevo valdymo laikotarpiu turime omenyje ir J. Andropovo bei K. Černenkos trumpą diktatūrą, neturėjusią jokios įtakos ne tik žemės ūkiui, bet ir visam SSRS gyvenimui.

Jau paskutinieji L. Brežnevo valdymo metai parodė, kad šalyje nereikia reformų – melagingų, iškreiptų, nuo kurių visiems darėsi priklu, o reikia REFORMATORIAUS, žmogaus, sugebančio suvokti gangrenuojančios imperijos būklę ir matančio, kokiomis priemonėmis ją gydyti. Jau nepakako taisyti vieną kurią šaką, reikėjo imtis visos sistemos. Juk J. Andropovas lyg ir mėgino griebtis teisinių reikalų, K. Černenka – švietimo, bet tai buvo tik trupinėliai, nedavę šaliai jokios naudos. Visiems pasidarė aišku, kad sovietinis socializmas degradavo, paseno net neįsitvirtinęs pasaulinėje arenoje, o kapitalizmas daug gajesnis ir gyvybingesnis už savo jaunesnįjį giminaitį. Toliau aklai versti visas bėdas kapitalizmui nepavyks! Sovietų Sąjungoje buvo nuolat naudojamas posakis „pūvantis kapitalizmas“, tačiau „tarybiniams“ žmonėms juo labiau kapitalizmas puvo, tuo labiau jis kvepėjo. Reformatorius turėjo mokėti suderinti šių dviejų sistemų teigiamybes.

Per kraštus besiliejantis neūkiškumas, ekonomikos šakų nesėkmės, nepaisant SSSR vadovų kaitos, privertė galvoti, kad reikia reformatoriaus, o ne eilinių reformų. Taip politinėje arenoje iškilo Michailas Gorbačiovas[624]. Jo valdymo laikotarpis: 1985–1991– SSKP generalinis sekretorius; 1990–1991 – SSRS prezidentas. M. Gorbačiovas, pagarsėjęs „perestroika ir glasnostj“, taip pat prikūrė fantastinių planų, gražiausių projektų, kaip patobulinti socializmą, bet nė vienas iš jų nebuvo realizuotas.

Sovietų Sąjungos imperija pradėjo byrėti taip greitai, kad net represinės struktūros nespėjo pasipriešinti. Paskutinis mėginimas – noras pašalinti

[624] Gorbačiov Michail (Michailas Gorbačiovas). Gimė kolūkiečio šeimoje. 1955 baigė Maskvos universiteto Teisės fakultetą, 1980 tapo CK politinio biuro nariu, 1985 03 mirus Černenkai išrinktas SSKP CK generaliniu sekretoriumi. 1988–1990 ir SSRS AT prezidiumo pirmininkas (oficialus valstybės vadovas). 1990 03 SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo išrinktas SSRS prezidentu. 1991 08 19–21 žlugus pučui Maskvoje SSRS irimo procesas tapo nebesulaikomas; suverenitetą paskelbusių Rusijos, Ukrainos ir Baltarusijos 1991 12 08 Belovežo susitarimas dėl NVS įkūrimo faktiškai panaikino SSRS. 1991 08 24 M. Gorbačiovas atsistatydino iš SSKP CK generelinio sekretoriaus pareigų, 1991 12 25 – iš nebeegzistuojančios valstybės prezidento pareigų. In Algis Kasperavičius, „Gorbačiov Michail“ *Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. 6* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004), 810–811.

M. Gorbačiovą iš prezidento posto – greičiau priminė blogai surežisuotą spektaklį. M. Gorbačiovas padėjo paskutinį tašką Sovietų Sąjungos imperijos istorijoje. Artėjo pavergtoms tautoms nauja epocha. Ir Lietuvai aušo laisvės diena.

Per keturiasdešimt kolektyvizacijos metų okupuotoje Lietuvoje buvo priimta daugybė sovietinių įstatymų, nutarimų, planų, bet kaime nebuvo priimtų svarbiausių teisingų sprendimų. Žemė neturėjo šeimininko. Nutrūko žmogaus ryšys su žeme. Išliko pagrindinė kolūkio problema: nelaisvas nelaisvo žmogaus darbas. Kaimas tuštėjo – vaikai nenorėjo kartoti tėvų gyvenimo kolūkyje. Kolūkietis tebuvo valstybės samdinys, kurio sukurtą produktą nusavino valstybė, t. y. vienos partijos diktatūra.

Šiuos klausimus iškėlė gyvenimas, o sprendimus pasiūlė jau Lietuvos žemdirbių sąjūdis[625] devintajame dešimtmetyje[626]. Kolūkietis vėl galėjo grįžti ūkininkauti į savo ūkininko sodybą ir tapti savo žemės ir darbo šeimininku. Laukė ilgas ir sunkus ūkininko sugrįžimo kelias.

[625] *Lietuvos žemdirbių sąjūdžio įstatai.* Priimti LŽS suvažiavime 1989 02 26 ir patikslinti LŽS konferencijoje 1989 10 28.

[626] *Kaimas lūžio metais: Lietuvos žemdirbių sąjūdžio idėjų ir veiksmų dvidešimtmetis: (medžiaga agrarinės pertvarkos istorijai)* Sud. M. Treinys (Kaunas: Spalvų kraitė, 2008), 464.

POST SCRIPTUM

Nepaisant didžiulės sovietinės ideologijos ir dezinformacijos, atsirado pakankamai kaimo inteligentijos – mokslininkų, žemės ūkio specialistų, ūkių vadovų, kurie jau devintajame praeito amžiaus dešimtmetyje suprato agrarinės reformos būtinumą ir kaimo grįžimo į ūkininkų ūkius neišvengiamumą. Knygos epiloge pateikiama dokumentinė medžiaga „Sunkus ūkininko sugrįžimo kelias“, parengta 2009 metais minint Lietuvos žemdirbių sąjūdžio dvidešimtmetį.

Reikia pažymėti, kad nepaisant daugybės problemų ir sunkumų kaimas nesutrukdė svarbiausių Lietuvos atgimimo įvykių: Nepriklausomybės atkūrimo, stojimo į Europos Sąjungą bei NATO.

Alvydas Baležentis. SUNKUS ŪKININKO SUGRĮŽIMO KELIAS[627]

Žemdirbių sąjūdžio įkūrimas buvone savitikslis. Jau LPS Agrarinės komisijos pirmojoje deklaracijoje buvo reziumuota: „*Svarbiausias mūsų veiklos tikslas: žemdirbio savininko išugdymas, jo poreikių bei interesų gynimas*“.[628]

Po suvažiavimo siekiant šio tikslo iškilo tokie svarbiausi uždaviniai:

- įteisinti savarankiško ūkininkavimo formą;
- grąžinti (arba leisti įsigyti) žemę norintiems ūkininkauti;
- sudaryti galimybę ūkininkaujantiems atsiimti turto dalį, esančią kolūkyje.

Neišsprendus šių svarbių klausimų, ūkininkų veikla praktiškai būtų buvusi neįmanoma. Tai buvo visiškai nauji klausimai ir teoriniu, ir praktiniu požiūriais. Sprendimus sunkino tai, kad siūlomiems pokyčiams priešinosi sovietinė nomenklatūra, sprendimai nesiderino su sovietine teisine sistema ir ją griovė.

[627] A. Baležentis, In Kaimas lūžio metais, *supra note,* 626: 233–237.

[628] „LPS Agrarinės komisijos deklaracija“, Lietuvos žemdirbių sąjūdžio programiniai dokumentai. Priimti LŽS suvažiavime Vilniuje 1989 02 25–26. (Vilnius–Kaunas, 1989).

Pirmąjį Lietuvos TSR Valstiečio ūkio įstatymo projektą[629] parengė jaunas, energingas teisės mokslų kandidatas, Respublikinės Agropramoninio komplekso valdymo mokyklos e. doc. p. E. Grakauskas, dar 1989 m. vasario mėnesį (1989 02 06). Įstatymo projektą aprobavo Lietuvos žemdirbių sąjūdžio tarybos prezidiumas (1989 03 21 ir 1989 04 11). Žemės ir turto grąžinimo principus[630], o vėliau ir nuoseklią, logišką koncepciją, parengė Lietuvos žemės ūkio mechanizacijos ir elektrifikacijos MTI vyr. mokslinis bendradarbis technikos mokslų kandidatas J. Šmitas. Jo logiški pasiūlymai ne kartą diskusijose nuginkluodavo mūsų oponentus. Būdamas LŽS prezidiumo ir LŪS tarybos nariu, jis nuosekliai gynė žemės nuosavybės tęstinumo ir ūkininkų ūkių atkūrimo idėjas. Vėliau paliko valdišką darbą institute ir įkūrė ūkininko ūkį Šilutės rajone, iš kur mes gaudavome labai vertingus jo pasiūlymus bei signalus apie ūkininkų kūrimosi problemas, kliūtis ir reikalingus sprendimus.

Suprantama, kad ir susigrąžinęs žemę, bet likęs tuščiame lauke be nieko, ūkininkas naujakurys būtų pasmerktas bankrotui. Reikėjo nustatyti turto dalį ir jos disponavimo tvarką ūkininkui, išeinančiam iš kolūkio. Šios problemos sprendimo principus ir koncepciją parengė LŽŪA Agropramoninės gamybos ekonomikos katedros vedėjas, ekonomikos mokslų kandidatas docentas M. Treinys. Savo parengtuose nuostatuose jis rašė: *„Prieš pradedant skirstyti žemę individualiems ūkininkams, pirmiausia būtina atstatyti istorinį teisingumą ir išaiškinti, kokia žemės ūkio įmonės turto dalis (<...> pajus) priklauso konkrečiam žemdirbiui ar kitam su šia įmone susijusiam asmeniui (<...> pretendentui)“*[631]. Nuostatuose, faktiškai – koncepcijoje, pirmą kartą buvo išdėstyta nuosekli, logiška pajų nustatymo ir disponavimo sistema: istorinė raida, principai, turto dalies veiksniai, pretendentų pajų disponavimo formos. Praktiškai tai buvo sovietinių žemės ūkio įmonių demontavimo modeliai, pagrįsti teisiškai, ekonomiškai ir demokratiškai – pačių žemdirbių apsisprendimu.

Autoriai nepretendavo į galutinius sprendimus, o nuostatas pateikė kaip projektus svarstyti: *„Prašome pareikšti savo mintis ir valią dėl šio labai svarbaus tautai ir visuomenei klausimo“*[632]. Visi autoriai nesislapstė už kolektyvių sprendimų, nurodė savo autorystę ir kontaktinius telefonus. Reikėjo diskutuoti, įtikinti sovietinę valdžią, išgirsti žmonių nuomonę. Leidinys, išleistas 1 000 egz. tiražu, paplito po rajonus, mokslo įstaigas, valdžios institucijas. Artėjo apsisprendimo metas.

Įsisuko begalinė diskusijų, susitikimų su sovietine aukščiausia valdžia karuselė. Įsiminė vienas iš tokių susitikimų pas LKP CK pirmąjį sekretorių A. Brazauską. Išdėstėme LŽS prezidiumo ūkininkų atkūrimo koncepciją: ūkininkų teisinės garantijos, žemės nuosavybės grąžinimas, teisė į turto dalį kolūkyje. Diskutavome. Vertinimas buvo kritiškas. Pokalbyje pirmasis sekretorius paklausė (gal ironizavo?): – *„Mano tėvai turėjo keliasdešimt hektarų žemės. Ar man taip pat grąžinsite?“* – *„Jums taip pat bus grąžinta,“* – *patvirtinome.* – *„ Vyrai, nieko nebus, sukelsit pilietinį karą, jei pradėsite dalinti žemę, brolis brolį...“* – nepritariamai lingavo galvą pirmasis sekretorius.

Valstiečio ūkio įstatymo rengimo, diskusijų ir priėmimo epopėja truko kelis mėnesius. Šiose diskusijose mes darėme didelę įtaką „aparatčikams“. Visi keitėmės... Lietuvos TSR įstatymą „Dėl Lietuvos TSR valstiečio ūkio“ 1989 07 04 priėmė LTSR Aukščiausioji Taryba. Priimtas įstatymas labai skyrėsi nuo mūsų siūlomo alternatyvinio projekto. Nepaisant daugelio trūkumų, jame pirmą kartą po kelių dešimtmečių buvo vėl garantuota Lietuvos piliečių teisė savarankiškai ūkininkauti, gauti žemę.

Jau pirmųjų ūkininkų kūrimosi žingsniai parodė, kad reikia sukurti naują ūkininkavimo sistemą žemės ūkyje, apimančią tokias sritis:

- žemės nuosavybės atkūrimo arba skyrimo ūkininkams tvarka;
- žemės įsigijimo, nuosavybės dokumentų įforminimo ir sklypų žymėjimo tvarka;
- gyvenamųjų, ūkinių ir kitų pastatų statybos tvarka;
- ūkininkų sodybų planavimo ir teritorijų sutvarkymo projektai;
- ūkiams reikalingos technikos aprūpinimo, techninio aptarnavimo tvarka;
- ūkių elektrifikavimo, dujofikavimo ir telefonizavimo tvarka;
- ūkininkų ir dirbančių ūkiuose socialinio draudimo tvarka;
- ūkių kreditavimo tvarka;
- ūkių apskaitos ir atskaitomybės tvarka;
- ūkininkų rengimas ir kvalifikacijos kėlimas;
- ir t. t.

Šioms problemoms spręsti buvo neišvengiamai reikalingi valstybės institucijų sprendimai. Tai buvo dar viena svarbi priežastis, dėl ko reikėjo pradėti ūkininkų ūkių atkūrimą kuo anksčiau. Vykdydama Lietuvos TSR valstiečių ūkio įstatymą, Ministrų Taryba patvirtino žemės paėmimo į valstiečio ūkiams skiriamą fondą ir žemės suteikimo valstiečio ūkiams steigti nurodymus, nustatė centrinės ir rajonų žemės skirstymo komisijų sudarymo tvarką, pavedė ministerijoms ir žinyboms parengti svarbiausias ūkininkų sistemos kūrimo priemones[633]. Tai buvo ilgo ir sunkaus ūkininkijos atkūrimo kelio, į kurį turėjo įsitraukti dauguma valstybės institucijų, darbų pradžia.

Jau pirmame centrinės žemės skirstymo komisijos[634], kurios narys buvo ir šių eilučių autorius, posėdyje iškėlėme klausimą – kieno ši „mūsų žemė“, kurią ruošiamės dalinti? Komisijos sudėtis pakankamai tolygiai atspindėjo esamas pažiūras: kairioji komisijos dalis teigė – esą po tiek metų ir įvykių žemė tapo

[629] E. Grakauskas, „Lietuvos TSR Valstiečių ūkio įstatymo projektas“, In *Lietuvos valstiečio ūkis* (Kaunas: Lietuvos žemdirbių sąjūdžio taryba, 1989).

[630] J. Šmitas, „Valstiečių ūkio steigimo nuostatos (žemės ir turto grąžinimo, skyrimo tvarka)“, In *Lietuvos valstiečio ūkis* (1989).

[631] M. Treinys, „Pajų nustatymo ir disponavimo jais nuostatos“, In *Lietuvos valstiečio ūkis* (1989).

[632] *Lietuvos valstiečio ūkis* (Kaunas: Lietuvos žemdirbių sąjūdžio taryba, 1989).

[633] „Dėl priemonių Lietuvos valstiečio ūkio įstatymo nuostatų įgyvendinimo“ Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimas 1989 07 04, Nr. 161“ (Vilnius, 1989).

[634] „Centrinė žemės skirstymo komisija“, *Žemėtvarka ir melioracija,* 1 (1989).

valstybine ir turi būti skirstoma ją dirbantiesiems; mūsų, dešinioji, dalis prieštaravo – turi būti valstybės ir nuosavybės tęstinumas. Išliko žemės savininkai arba paveldėtojai. Mes negalime dalinti neteisėtai atimtos, svetimos žemės. Sutarti nepavyko. Balsavome, kas teisus. Komisijos balsai pasiskirstė po lygiai už kiekvieną poziciją. Sprendimą turėjo lemti pirmininko balsas. Žemės ūkio ministras V. Knašys išmintingai reziumavo, kad negalime priimti tokio sprendimo – negali vienas balsas nulemti visos Lietuvos žemės likimo, kieno jis bebūtų. Neturime tokių įgaliojimų, nuspręsti turi tauta – ką daryti su savo žeme.

Lietuvos žemdirbių sąjūdžio taryba dar balandžio–gegužės mėnesiais patvirtino J. Šmito parengtą žemės, turto grąžinimo, skyrimo tvarką[635] ir iš esmės jos laikėmės. Tačiau priėmus sovietinį Valstiečio ūkio įstatymo variantą, kuriame nebuvo numatytas žemės nuosavybės tęstinumas bei atkūrimas, iškilo pavojus, kad į tą pačią žemę gali pretenduoti ūkininkai naujakuriai ir tikrieji žemės savininkai. Reikėjo informuoti žemdirbius.

1989 07 29 LŽŪA iškilmių salėje įvyko Lietuvos ūkininkų sąjungos konferencija – susirinko pirmieji ir aktyviausi ūkininkai naujakuriai iš visos Lietuvos. Konferencijoje išdėsčiau pagrindines LŽS nuostatas:

- tauta demokratiniu būdu turi išreikšti savo valią dėl žemės nuosavybės;
- žemę imti ir skirti tik teisėtiems savininkams arba jų paveldėtojams;
- neturėjusiems žemės, ją imti tik ten, kur nėra teisėtų pretendentų arba jie jos atsisako (raštu).

Paaiškėjo, kad kai kurie ūkininkai naujakuriai žemę dirba neatsiklausę teisėtų savininkų. Pertraukos metu vienas priėjęs naujakurys tiesiog guodėsi: *„Mes atvykome kaip į šventę – pasipuošėme. Jūs mus nuvylėte. Pasirodo, mes prarasime dirbamą žemę“*. Ateitis dar kartą patvirtino, kad geriau karti tiesa negu saldus melas. Buvo aišku, kad užprogramuotas pavojingas naujųjų ūkininkų, besikuriančių pagal sovietinį Valstiečio ūkio įstatymą, konfliktas su žemės savininkais.

Siekiant išvengti galimo susipriešinimo kaime dėl žemės, nusprendėme perspėti Lietuvos TSR vyriausybę, centrinę bei rajonų žemės skirstymo komisijas ir besikuriančius ūkininkus – t. y. visas suinteresuotas puses – susilaikyti nuo ginčytinų ir abejotinų žemės klausimų sprendimų. 1989 07 31 LŽŪA III rūmuose vykusiame Lietuvos ūkininkų sąjungos posėdyje mūsų teikimu priimtas kreipimasis, kuriame patvirtintos minėtos nuostatos. Kaip parodė netolima ateitis, šios moralinės nuostatos suvaidino svarbų vaidmenį išvengiant galimų nesusipratimų kaime ir rengiant moralius žemės teisės pagrindus.

[635] Šmitas, *supra note,* 630.

Valstiečio ūkio įstatymas įsigaliojo nuo 1989 08 01. Jau po savaitės respublikiniame rajonų žemės skirstymo komisijų pirmininkų pasitarime (1989 08 08) Žemės ūkio ministerijoje užregistruota[636], kad visų rajonų vykdomieji komitetai gavo pareiškimus skirti žemę valstiečių ūkiams steigti (Zarasų rajono atstovas nedalyvavo). Daugiausiai pareiškimų rajonuose pateikta: Šilutės – 360, Kauno – 87, Šilalės – 85, Marijampolės – 84, Alytaus – 82, Kelmės – 82. Mažiausiai: Pakruojo – 7, Šalčininkų – 10, Švenčionių – 10, Širvintų –11. Iš viso Lietuvoje jau buvo pateikta 2 054 pareiškimai (be Zarasų rajono). Taigi jau per pirmąją savaitę žlugo mitas, kad žmonės nenori ūkininkauti ir žemės neims.

Antrajame Centrinės žemės skirstymo komisijos posėdyje 1989 08 10 vėl susidūrė dešiniojo ir kairiojo komisijos sparno pozicijos. Mūsų, dešiniojo sparno, pozicija rėmėsi tokiais principais: skirstyti tik laisvą žemę; sudaryti sąlygas savanoriškam ir laisvam ūkininkų ūkių kūrimuisi. Komisijos kairiojo sparno siekiai buvo: išsaugoti sovietinio ūkininkavimo sistemą ribojant ir lėtinant ūkininkų ūkių kūrimąsi; nepripažinti žemės nuosavybės tęstinumo ir ją išdalinti pagal sovietinę teisę. Po ilgų diskusijų aiškėjo, kad nesant kompromisui, komisijos darbas neįmanomas. Kad visi šie nauji pokyčiai nesuderinami su sovietine teisine ir ekonomine sistema. Kad visų lygių „aparatčikai“ ir dauguma kolūkių vadovų norėtų valdyti ir reguliuoti ūkininkų kūrimąsi. Vis dėlto antrąjį Centrinės žemės skirstymo komisijos posėdį pavyko baigti kompromisiniu protokolu[637]. Šis, kaip ir tolimesni, komisijos posėdis patvirtino, kad neišvengiamai reikalinga visa apimanti žemės ir agrarinė reforma.

Norinčių dirbti žemę ir ūkininkauti savarankiškai skaičius ir toliau augo. Iki spalio 15 d. norą tapti savarankiškais ūkininkais pareiškė 3 829 žmonės, o iki gruodžio 1 d., Žemdirbių sąjūdžio duomenimis, išviso gauti 4 103 pareiškimai[638].

Sunkus buvo ūkininko sugrįžimo kelias į savo žemę ir namus. *„Ką mes žinome apie didvyriškiausią Lietuvos istorijos laikotarpį — Nepriklausomybės kovas, kai savanoriai — kaimo vaikai – apgynė Lietuvos laisvę ir garbę? Nelengva tai buvo kova ir nelengvas savanorių gyvenimas grįžus iš karo“* – teigė Lietuvos kaimo patriotas, daugelį metų jam atidavęs, plunksnos menininkas P. Sasnauskas[639]. O ką mes žinome ir kas parašys apie 90-ųjų savanorius – pirmuosius Lietuvos ūkininkus, kurie tada savo ir savo šeimų likimu balsavo už Lietuvos Nepriklausomybę: ėmė ir dirbo savo žemę. Kiekvieno ūkininko žemė – tai jau buvo NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS teritorija. Kas parašys romanus apie jų išgyvenimus?

[636] Pasitarimo, įvykusio 1989 08 08, dalyvių registracijos duomenys.

[637] Išrašas iš Centrinės žemės skirstymo komisijos 1989 08 10 posėdžio protokolo Nr. 2, In *Žemėtvarka ir melioracija, 1* (1989).

[638] R. Misiukevičius, *Ūkininko paterėjas,* 1989 m. gruodžio 25 d., 1 (1).

[639] Pranas Sasnauskas, *Savanoriai: romanas* (Kaunas: Sakalas, 1996).

POST POST SCRIPTUM

LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMAS „DĖL LIETUVOS LAISVĖS KOVOS SĄJŪDŽIO TARYBOS 1949 M. VASARIO 16 D. DEKLARACIJOS“

1999 m. sausio 12 d. Nr. VIII-1021
Vilnius

Lietuvos Respublikos Seimas,

konstatuodamas,

kad nuo 1940 m. birželio 15 d. Lietuva patyrė SSRS, Vokietijos ir vėl SSRS okupacijas,

kad 1940–1990 metais Lietuvoje įvairiomis formomis vyko pasipriešinimas SSRS ir Vokietijos okupacijoms,

kad 1941 m. birželio 22–23 d. ginkluotas Lietuvos sukilimas ir Laikinosios Lietuvos Vyriausybės 1941 m. birželio 23 d. atsišaukimas išreiškė tautos valią atkurti nepriklausomą valstybę,

kad Vokietijos okupacinė valdžia neleido veikti Laikinajai Lietuvos Vyriausybei, todėl susiformavo Lietuvos pasipriešinimo šiai okupacijai organizacijos,

kad 1944–1953 metais Lietuvoje kilo ir vyko visuotinis organizuotas ginkluotas pasipriešinimas sovietinei okupacijai – Lietuvos valstybės savigyna,

kad Lietuvos išlaisvinimo tuo pat metu siekė Lietuvos Respublikos diplomatinė tarnyba, Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas ir kitos lietuvių organizacijos užsienyje;

pabrėždamas, kad visų ginkluoto ir neginkluoto pasipriešinimo struktūrų tikslas buvo Lietuvos išlaisvinimas, pasikliaujant Atlanto chartijos nuostatomis ir demokratinio pasaulio pripažįstama suverenia teise, ginklu kariaujant prieš vieną Antrojo pasaulinio karo agresorių;

įvertindamas 1949 m. vasario 16 d. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos deklaracijos reikšmę Lietuvos valstybės tęstinumui,

priima šį įstatymą.

1 straipsnis. Įstatymo paskirtis

Šis įstatymas nustato Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos statusą Lietuvos Respublikos teisės sistemoje ir apibrėžia jos reikšmingų sukakčių minėjimo eigą.

Straipsnio pakeitimai:

Nr. XIII-1829, 2018-12-20, paskelbta TAR 2018-12-28, i. k. 2018-21850

2 straipsnis. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba

1. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdis jungė karines formuotes bei visuomenines grupes, buvo vadovaujamas vieningos vadovybės ir politinėmis bei karinėmis priemonėmis vykdė pasipriešinimą ir kovojo už Lietuvos išlaisvinimą.

2. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba, priimdama 1949 m. vasario 16 d. deklaraciją (pridedama kartu su originalo faksimile), buvo aukščiausia politinė ir karinė struktūra, vadovaujanti šiai kovai, vienintelė teisėta valdžia okupuotos Lietuvos teritorijoje.

3 straipsnis. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos deklaracija

1. 1949 m. vasario 16 d. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos deklaracija yra Lietuvos valstybės teisės aktas.

2. Minint reikšmingas 1949 m. vasario 16 d. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos deklaracijos pasirašymo sukaktis, Lietuvos Respublikos Vyriausybė parengia Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos deklaracijos pasirašymo sukakties minėjimo veiksmų planą ir valstybės biudžete numato lėšas parengtam veiksmų planui įgyvendinti. Reikšmingomis laikomos sukaktys: iki 100-ųjų metinių – kas 10 metų, nuo 100-ųjų metinių – kas 25 metai.

Straipsnio pakeitimai: Nr. XIII-1829, 2018-12-20, paskelbta TAR 2018-12-28, i. k. 2018-21850

4 straipsnis. Baigiamosios nuostatos

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracija su originalo faksimile ir ją pasirašiusiųjų sąrašas (pridedamas) yra šio įstatymo neatskiriami priedai.

Vadovaudamasis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 71 straipsnio antrąja dalimi, skelbiu šį Lietuvos Respublikos Seimo priimtą įstatymą.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
SEIMO PIRMININKAS VYTAUTAS LANDSBERGIS

Lietuvos Respublikos 1999 m. sausio 12 d. įstatymo Nr.VIII-1021
1 priedėlis

LIETUVOS LAISVĖS KOVOS SĄJŪDŽIO TARYBOS DEKLARACIJA

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba, atstovaudama visas Lietuvos teritorijoje esančias vieningos vadovybės vadovaujamas karines visuomenines grupuotes, būtent:

a) Pietų Lietuvos Sritį, savo sudėtyje turinčią Dainavos ir Tauro apygardas,

b) Rytų Lietuvos Sritį, savo sudėtyje turinčią Algimanto, Didžiosios Kovos, Vyčio ir Vytauto apygardas,

c) Vakarų Lietuvos Sritį, savo sudėtyje turinčią Kęstučio, Prisikėlimo ir Žemaičių apygardas,

tai yra, reikšdama lietuvių tautos valią, pakartodama Vyriausiojo Lietuvos Atstatymo Komiteto 1946.VI.10. Deklaracijoje, BDPS 1947.V.28. nutarimuose ir BDPS Deklaracijoje Nr.2 paskelbtus pagrindinius principus bei juos

papildydama nutarimais, priimtais 1949.II.10. BDPS Prezidiumo ir BDPS Karo Tarybos jungtiniame posėdyje, skelbia:

1. LLKS Taryba, remdamasi BDPS Prezidiumo ir BDPS Karo Tarybos jungtinio posėdžio 1949.II.10. nutarimais, okupacijos metu yra aukščiausias tautos politinis organas, vadovaująs politinei ir karinei tautos išsilaisvinimo kovai.

2. LLKS Tarybos ir jos Prezidiumo būstinė yra Lietuvoje.

3. Valstybinė Lietuvos santvarka – demokratinė respublika.

4. Suvereninė Lietuvos valdžia priklauso tautai.

5. Lietuvos valdymas vykdomas per laisvais, demokratiniais, visuotinais, lygiais, slaptais rinkimais išrinktą Seimą ir sudarytą Vyriausybę.

6. Nuo okupacijos pabaigos ligi susirenkant demokratiniam Lietuvos Seimui, įstatymų leidžiamąją galią turi Laikinoji Tautos Taryba.

7. Laikinąją Tautos Tarybą sudaro: visų vieningoje vadovybėje Lietuvoje ir užsienyje kovojančių sričių, apygardų, rinktinių, aukštųjų mokyklų, kultūrinių, religinių organizacijų bei sąjūdžių ir tautoje atramą turinčių politinių partijų atstovai, prisilaikant proporcingo atstovavimo principo.

8. Atstačius Lietuvos Nepriklausomybę, ligi susirenkant Seimui, Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas eina LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas.

9. Laikinoji Lietuvos Vyriausybė sudaroma LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininko pavedimu. Vyriausybė atsakinga prieš Laikinąją Tautos Tarybą.

10. Lietuvių veiklai užsienyje ir Lietuvos atstatymo darbui koordinuoti LLKS Tarybos Prezidiumas turi LLKS Užsienio Delegatūrą, kuri, bendradarbiaudama su Vakarų valstybėse akredituotais Lietuvos atstovais, sudarinėja komisijas bei delegacijas ginti ir atstovauti Lietuvos reikalus Suvienytų Nacijų Organizacijoje, įvairiose konferencijose ir kitose tarptautinėse institucijose.

11. LLKS Užsienio Delegatūros nariai iš savo tarpo išsirenka LLKS Užsienio Delegatūros Pirmininką, kuris skaitomas LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininko Pavaduotoju.

12. LLKS Užsienio Delegatūros nariai laikomi lygiateisiais LLKS Tarybos nariais.

13. Šiai Deklaracijai vykdyti nuostatus leidžia LLKS Taryba.

14. Lietuvos valstybės atstatymas, ligi Seimo bus priimta ir paskelbta žmogaus laisvės ir demokratijos siekimus atitinkanti valstybės konstitucija, vykdomas pagal šioje Deklaracijoje paskelbtus nuostatus ir 1922 m. Lietuvos Konstitucijos dvasią.

15. Atstatytoji Lietuvos valstybė garantuoja lygias teises visiems Lietuvos piliečiams, neprasikaltusiems lietuvių tautos interesams.

16. Komunistų partija, kaip diktatūrinė ir iš esmės priešinga pagrindiniam lietuvių tautos siekimui ir kertiniam Konstitucijos nuostatui – Lietuvos nepriklausomumui, – nelaikoma teisine partija.

17. Asmenys, bolševikinės arba vokiškosios okupacijos metu išdavę Tėvynę bendradarbiavimu su priešu, savo veiksmais ar įtaka pakenkę tautos išsilaisvinimo kovai, susitepę išdavystėmis ar krauju, yra atsakingi prieš Lietuvos Teismą.

18. Konstatuojama teigiama religijos įtaka ugdant tautos moralę ir palaikant jos atsparumą sunkiausiu laisvės kovų laikotarpiu.

19. Socialinė globa nėra vien atskirų piliečių ar organizacijų reikalas, bet vienas pirmųjų valstybės uždavinių. Ypatingą globą valstybė teikia išsilaisvinimo kovose nukentėjusiems asmenims ir jų šeimoms.

20. Socialinių problemų racionalus išsprendimas ir krašto ūkinis atstatymas yra susijęs su žemės ūkio, miestų ir pramonės reforma, kuri vykdoma pačioje nepriklausomo gyvenimo pradžioje.

21. LLKS Taryba, glaudžioje vienybėje su kovojančia tauta, kviečia visus geros valios lietuvius, gyvenančius Tėvynėje ir už jos ribų, pamiršti įsitikinimų skirtumus ir įsijungti į aktyvų tautos išsilaisvinimo darbą.

22. LLKS Taryba, prisidėdama prie kitų tautų pastangų sukurti pasaulyje teisingumu ir laisve pagrįstą pastovią taiką, besiremiančią pilnutiniu įgyvendinimu tikrosios demokratijos principų, išplaukiančių iš krikščioniškosios moralės supratimo ir paskelbtų Atlanto Chartijoje, Keturiose Laisvėse, 12-je Prezidento Trumeno Punktų, Žmogaus teisių Deklaracijoje ir kitose teisingumo ir laisvės Deklaracijose, prašo visą demokratinį pasaulį pagalbos savo tikslams įgyvendinti.

Okupuotoji Lietuva 1949.II.16.

LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas Vytautas

LLKS Tarybos nariai:
Faustas
Kardas
Merainis
Naktis
Užpalis
Vanagas
Žadgaila

Lietuvos Respublikos 1999 m. sausio 12 d. įstatymo Nr.VIII-1021,
2 priedėlis

LIETUVOS LAISVĖS KOVOS SĄJŪDŽIO TARYBOS DEKLARACIJĄ PASIRAŠIUSIŲJŲ SĄRAŠAS

Deklaraciją pasirašė:

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos Prezidiumo Pirmininkas Jonas ŽEMAITIS-*VYTAUTAS;*

Tauro apygardos vadas Aleksandras GRYBINAS-*FAUSTAS*;

Vakarų Lietuvos srities štabo viršininkas Vytautas GUŽAS-*KARDAS;*

Didžiosios Kovos apygardos štabo viršininkas bei Algimanto ir Vytauto apygardų įgaliotinis Juozas ŠIBAILA-*MERAINIS*;

Prisikėlimo apygardos štabo viršininkas Bronius LIESYS-*NAKTIS*;

Prisikėlimo apygardos vadas Leonardas GRIGONIS-*UŽPALIS*;

laikinai einantis Pietų Lietuvos srities vado pareigas Dainavos apygardos vadas Adolfas RAMANAUSKAS-*VANAGAS*;

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Prezidiumo sekretorius Petras BARTKUS-*ŽADGAILA*.

IŠVADOS

Atlikta kolūkinio laikmečio politinių, teisinių, ekonominių, socialinių ir vadybinių aspektų analizė, panaudojant partinių nutarimų, teisės aktų, mokslinių tyrimų šaltinius, gausią to laikotarpio žiniasklaidos medžiagą, patvirtino pagrindinę monografijos metodologinę prieigą: *„Sovietų Sąjungos valdžios organai sukūrė jiems pavaldžias ir jų kontroliuojamas įstaigas, suteikė joms pavadinimus, turėjusius rodyti šių įstaigų neva atstovaujamąjį pobūdį, <...> ir per šias įstaigas, pasiremdami represinėmis struktūromis, valdė okupuotą Lietuvos valstybės teritoriją*“ (žr. skyrių „Metodologinė prieiga <...>“). Šio laikotarpio tyrimus sunkina sovietmečio realybė: viena yra galvojama (partinės diktatūros sumanymai), antra – deklaruojama (teisės aktai, cenzūruota spauda, radijas ir kt.), trečia – daroma (realiai tvarkomas kaimo žmonių gyvenimas). Ši apokaliptinė triada prislėgė okupuotos Lietuvos kaimą.

Kolūkiai Rusijoje sukurti susiklosčius daugeliui aplinkybių. Lemiamos reikšmės turėjo ir XIX a. antroje pusėje Rusijai būdinga obščinų tradicija. P. Stolypino reforma, kuria siekta sukurti europietišką ūkį, valdomą žemės savininkų, o ne bendruomenės, nebuvo įgyvendinta. Po spalio perversmo (1917) Lenino paskelbtas dekretas, kad žemė priklauso tam, kas ją dirba, sukėlė pilietinį karą ir sugriovė žemės ūkį. Žemės nacionalizavimas ir vėlesnis privalomas maisto produktų nusavinimas sukėlė Rusijoje nematyto masto badą. Sunaikinus žemės nuosavybę Rusijoje, įvykdyta prievartinė stalininė kolektyvizacija, kuri baigta 1937 metais: kolūkiuose atsidūrė 93 proc. kaimiečių ir 99 proc. visos dirbamos žemės. Iš bolševikų tikėjęsi gauti žemės vargingieji ir vidutiniokai valstiečiai buvo apgauti – tapo kolūkiečiais ir be žemės, ir be teisių.

Atgavus Lietuvai Nepriklausomybę (1918) žemės reformos įgyvendinimas buvo svarbiausias valstybės tikslas. Per pirmuosius trejus metus savanoriams ir žuvusių savanorių šeimoms išdalyta apie 40 tūkstančių ha žemės sklypais nuo 8 iki 20 ha. Sparčiausiai žemės reforma vykdyta 1923–1926 metais. Iki 1937 m. pabaigos žeme aprūpinti 10 642 savanoriai. Didžiausias nuopelnas, kad žemės reforma vyko sėkmingai, priklauso prelatui Mykolui Krupavičiui.

Nepriklausomoje Lietuvoje buvo gerai išvystyta tikroji kooperacija. Ūkininkams sėkmingai talkino kooperacinės bendrovės „Lietūkis“, „Pienocentras“, „Maistas“, vėliau įsisteigęs „Linas“ ir „Sodyba“. Lietuva per 20 metų pagal sviesto eksportą užėmė trečią vietą Europoje ir penktą pasaulyje. Eksporto struktūroje vyravo tokie maisto produktai: sviestas, mėsa (bekonas), sėmenys, linai ir kt.

Lietuvos kaime per 1919–1939 metus sukurta 159 118 vienkiemių. Patogu sodybą ir laukus turėti viename sklype – ekonomiška ir praktiška. Teigiama, kad iš viso per šį laikotarpį susikūrė apie 300 000 vienkiemių. Susibūrė kaimų bendruomenės.

Per dvidešimt nepriklausomybės metų Lietuvoje įsteigta: Vytauto Didžiojo universitetas Kaune (1922), Žemės ūkio akademija Dotnuvoje (1924), Veterinarijos akademija Kaune (1936), 6 aukštesniosios žemės ūkio mokyklos ir kt.

Toliau apibendrinami okupuotos Lietuvos kaimui tekę iššūkiai pagal kolūkmečio metus.

1940–1941. 1940 m. birželio 15 d. Raudonojo armija (RA) pradėjo žygį į Lietuvą, o jau birželio 17 d. trisdešimt penki tūkstančiai jos karių įsikūrė okupuotoje Lietuvoje. Okupacinė valdžia sukūrė vadinamuosius „Liaudies seimą“ ir „Liaudies vyriausybę“, kurie nebuvo Tautos valios atstovai, bet turėjo neva rodyti sovietinės valdžios teisėtumą. Teisine prasme šių valstybės institucijų sprendimai ir buvo, ir yra niekiniai. Verta pabrėžti, kad net šio pseudoseimo, paskelbusio žemę valstybės nuosavybe, deklaracijoje buvo teigiama, jog bet kokie bandymai prieš valstiečių valią primesti jiems kolūkių organizavimą bus griežtai nubausti, kaip kenkią liaudies ir valstybės interesams. Tačiau 1941-aisiais pasigirdo pirmieji kolektyvizacijos žingsniai – atseit pastebimas susidomėjimas kolektyviniais ūkiais, todėl reikia jiems padėti. Deja, 1941 m. birželio 14–19 d. tarp ištremtų į Sibirą Lietuvos žmonių yra ūkininkai (3 538), mokytojai ir profesoriai (1 094), agronomai (59), gydytojai (79) ir jų šeimų nariai. 1941 m. birželio 22 d. prasidėjęs Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karas nutraukė pirmąją sovietinę okupaciją.

1944–1948. Antroji sovietinė okupacija prasidėjo 1944 m. liepos 12 d. RA užėmė Vilnių, o 1945 m. sausio 28 d. okupavo Klaipėdą. Karo, nualinusio Lietuvos kaimą, t. y. 1945–1948 m. laikotarpį, autoriai nagrinėja trimis aspektais: mobilizacija, trėmimai ir ekonominė priespauda. 1944 m. gruodžio 3 d. LKP CK nutarė 30–40 naikintojų būrius sukurti ir valsčiuose. 1945 m. rudenį naikintojai pavadinti „liaudies gynėjais“, tačiau kaimo žmonės juos vadino tiesiog stribais. 1945 m. Lietuvoje siautėjo apie 11 tūkstančių ginkluotų stribų. 1944 m. liepos 25 d. LKP(b) CK pirmasis sekretorius ir LSSR LKP pirmininkas Mečislovas Gedvilas pranešime SSRS gynybos komiteto pirmininkui J. Stalinui užtikrino, kad prasidėsianti Lietuvos vyrų mobilizacija papildys RA gretas apie 250 tūkstančių karių. 1944 m. rugpjūčio 1 d. okupuotos Lietuvos bolševikinė administracija pradėjo 1908–1926 m. gimusių vyrų mobilizaciją. Prievartinės mobilizacijos į RA metu 1944 m. liepos–1945 m. gegužės mėnesiais buvo mobilizuoti 108 378 Lietuvos vyrai. Dauguma iš kaimo. Gausus būrys jaunų vyrų nenorėdami tarnauti okupacinėje kariuomenėje pasitraukė į mišką ir pradėjo kovą sus Sovietų okupantu.

Didžiausi okupuotos Lietuvos žmonių trėmimai į Sibirą vyko 1948, 1949 ir 1951 metais. Įvertinus, kad 1947–1948, 1948 ir 1949 metais ištremta 16 750 „buožių“ šeimų, galima teigti, kad išgabenta per 67 000 darbščiausių okupuotos Lietuvos ūkininkų ir jų šeimos narių. Skaičiuojant bendrą skriaudą kaimui reikia dar pridėti ištremtas vidutiniokų ir vargingųjų valstiečių šeimas bei kitų metų trėmimų nuostolius.

Okupuotos Lietuvos kaime su gerai besitvarkančiais ūkininkais, bolševikų pavadintais „buožėmis“, sovietinė valdžia kovojo negailestingai. „Buožėmis“ iš pradžių vadinti ūkininkai, turėję daugiau kaip 30 ha žemės. Vėliau šis plotas sumažintas iki 20 ha. Trėmimų planams vykdyti „buožėmis“ pavadinti ir ūkininkai, „naudoję“ samdomąjį darbą. „Buožinių“ ūkių sąrašų sudarymas pavestas valsčių vykdomiesiems komitetams.

Ekonominis kaimo terorizavimas pasireiškė žemės ūkio mokesčio didinimu, obligacijų platinimu, prievolių didinimu, kol ūkininkas nepajėgdavo jų įvykdyti. Ekonominio karo prieš kaimą tikslai: sovietizuoti kaimą, sunaikinti privatinę nuosavybę, palaužti kaimo pasipriešinimą kolūkiams, pakirsti partizanų maitinimosi galimybes, parengti dirvą kolektyvizacijai. Po pirmųjų trejų ketverių metų kaime neliko geriausių ūkininkų, žmonės buvo įbauginti, prislėgti nepakeliamų prievolių ir skolų. Sovietinė valdžia jau buvo pasirengusi kolektyvizacijai.

1948–1951. Kolektyvizacijos ir kolūkio modelis į okupuotos Lietuvos kaimą perkeltas stalininiu laikotarpiu, nepaisant to, kad kolektyvizacija Sovietų Sąjungoje sukėlė neregėto masto badmetį. 1947 m. gegužės 21 d. VKP(b) CK priėmė nutarimą „Dėl kolūkinės statybos Lietuvos, Latvijos, Estijos TSR“. Kolektyvizacija pradėta planuojant vieną didžiausių trėmimų „Vesna“, parengtą pagal Lietuvos SSR Ministrų Tarybos ir Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) CK siūlymą ištremti iš Lietuvos 12 tūkstančių šeimų.

Dauguma kolūkių buvo sukurti kaimo žmones suvarius apgaule, gąsdinimais, fiziniu ir psichologiniu smurtu. Net suvaryti į kolūkius ūkininkai delsdavo atiduoti pasėlius, ūkinius pastatus, gyvulius, sujungti žemes. Tokie „kolūkiečiai“ vengdavo kolektyvinio darbo. Visiškai kolektyvizacija įgyvendinta 1951 m., kai į kolūkius suvaryta 94,1 proc. visų kaimo žmonių. Prasidėjo beviltiško abejingumo ir skurdo metai.

Kolektyvizacijos iniciatorė, organizatorė ir vykdytoja okupuotoje Lietuvoje buvo LKP(b) vadovybė, kuri rėmėsi karine ir sovietine valdžia. Pagrindiniai kolektyvizacijos nusikaltimai Lietuvos kaime: žemės atėmimas iš savininkų, ūkininkų, pavadintų „buožėmis“, persekiojimas ir ištrėmimas, prievartinis kolūkių sukūrimas ir neapmokamas darbas kolūkiuose, o vėliau – vienkiemių sugriovimas, totalinės melioracijos žala.

Lietuvos komunistams neužteko proto, numatyti tragiškų savo sprendimų pasekmių Lietuvos kaimui, priešingai, – jie tai darė sąmoningai. Juo labiau A. Sniečkus, tris dešimtmečius faktinis sovietinės Lietuvos vadovas, užaugęs Suvalkijos ūkininko, turėjusio 80 ha žemės, šeimoje. Komunistinių Lietuvos vadų veiksmai nepateisinami dar dėl vienos priežasties – jie privalėjo pasimokyti iš kolektyvizacijos tragedijos Sovietų Sąjungoje. Tinkamų išvadų nepadaryta jie tapo savo paklydimų belaisviais, o jų sprendimų įkaitais tapo visas Lietuvos kaimas.

1951–1953. Įvykdžius prievartinę kolektyvizaciją kolūkiečiams dešimtmečius vietoje žadėto sovietinio rojaus teko kęsti badą, skurdą, sovietinės valdžios prievartą. Kolūkiai Lietuvoje kūrėsi sunkesnėmis sąlygomis nei Rusijoje. Čia nebuvo obščinų tradicijų, nes klestėjo darni ūkininkavimo vienkiemiuose su išvystyta kooperacija sistema. Po trėmimų, „išbuožinimo“, prievartinio kolūkio kūrimo kolūkis virto baudžiava. Atkurtos mašinų-traktorių stotys, turėjusios palengvinti kolūkiečių darbą kolūkiuose, darbų nudirbo mažai. To meto spaudoje dažniausias kritikos objektas – dvesiantys gyvuliai, sugadintas inventorius, katastrofiška darbo drausmė.

Prievarta paskirti kolūkių pirmininkai dažnai buvo mažaraščiai. Žemės ūkio specialistų dar nebuvo, o sumaniausi ūkininkai – ištremti Sibire. Pirmaisiais metais vadovybės reikalauta turėti kolūkiuose dvi fermas, o 1950-aisiais – jau keturias: galvijų, kiaulių, avių ir paukščių. Beviltiškam kolūkių skurdui įveikti bandoma pasitelkti socialistinį lenktyniavimą, imtis nerealiai aukštų įsipareigojimų. Tačiau dar metų metus (1955) vidutinis javų derlius buvo keturis kartus mažesnis nei Nepriklausomos Lietuvos metais. Visa Sovietų Sąjunga vis giliau klimpo į skurdą, vis dažniau kolūkiečiui nieko netekdavo už visų metų darbadienius.

1953–1955. Susiformavo baudžiavinė kolūkinė sistema. Laukininkystės darbininkus reikėjo varu varyti į darbus, dirbdavo vos po keletą valandų per dieną. Niekas nenorėjo dirbti, nes nieko negaudavo už darbadienius. Tų metų kolūkių pirmininkai – nemokyti kaimo žmonės. Plito girtavimas. Rajono valdžia darbymečio metu į kolūkius siųsdavo prižiūrėtojus, bet tai ne ką padėdavo.

Nikita Chruščiovas, pakeitęs 1953 m. mirusį J. Staliną, pradėjo agrarinius žingsnius visos šalies mastu. Pasipylė plenumai, bendri TSKP CK ir MT nutarimai žemės ūkio klausimais. Lietuvos kolūkiečius sudomino tvirtų kainų nustatymas, prievolių sumažinimas, viršplaninės produkcijos atskyrimas. Pirmą kartą nuskambėjo žodis „plėšiniai“, kalbėta apie paramą kolūkiams vadovaujančiais kadrais. Kasmet skambėjo tie patys lozungai, bet gamyba vis mažėjo, o stalas okupuotos Lietuvos kolūkiniame kaime darėsi vis tuštesnis ir skurdesnis. 80 proc. kolūkių ir 70 proc. MTS kapstėsi tose pačiose bėdose.

To meto LKP CK ir MT nutarimuose, spaudoje gausiai liejosi kritika – lyg ne bolševikų partija, vadovaujama A. Sniečkaus, J. Paleckio, M. Gedvilo ir kt., sukūrė kolūkius ir įstūmė okupuotos Lietuvos kaimiečius į tokią neišbrendamą baudžiavą.

1955 m. pradžioje pabandyta stiprinti kolūkių vadovavimo grandį vadinamaisiais „30-tūkstantininkais“. Be žemės ūkio specialistų, šioje margoje minioje maišėsi mokslininkai, žurnalistai, aukštųjų mokyklų darbuotojai, partiniai funkcionieriai. Pradėti organizuoti kompartijos vajai: „auginkime kukurūzus!“, „rinkime akmenis!“, „vežkime durpes į laukus!“ ir kt.

N. Chruščiovas pirmasis griebėsi moralinio skatinimo priemonių: pagyrimai, apdovanojimai daugeliui žmonių geriau nei pinigai. Kiekvienam kolūkyje pridygo garbės lentų geriausioms melžėjoms, geriausioms kiaulininkėms, premijos ir apdovanojimai už javų, linų, cukrinių runkelių, bulvių auginimą.

1955–1964. TSKP XX suvažiavimas, įvykęs 1956 m., pasmerkė ne tik J. Staliną, bet ir visą jo sukurtą asmenybės garbinimo ir teroro sistemą. 1956–1959 metai yra kukurūzų sureikšminimo ir pavertimo svarbiausia kultūra etapas. 1957 metų gegužę N. Chruščiovas paskelbia garsųjį šūkį „artimiausiais metais pavyti JAV pagal mėsos, sviesto ir pieno gamybą vienam gyventojui“. 1958 metais nuspręsta galutinai likviduoti MTS ir techniką parduoti kolūkiams išsimokėtinai.

Okupuotoje Lietuvoje kaimo žmonės labiau pasitikėjo savo sodybiniu sklypu. Individualaus ūkio stiprinimas tiko daugeliui kaimo žmonių, o kas 2–3 metai keliamos supirkimo kainos – dar labiau.

Lietuvos žemdirbystės mokslinio tyrimo institutas, vadovaujamas žinomo mokslininko P. Vasinausko, 1957 m. pradėjo žygį „visi mokslininkai į kolūkius“: nuolatinis važinėjimas, vaikščiojimas po laukus, seminarai gamybininkams tapo kasdienybe. Iniciatyva rezultatų davė po penkiolikos metų – 1975 m. priimtas SSKP CK nutarimas „Dėl Lietuvos žemdirbystės mokslinio tyrimo instituto darbo didinant tyrimo efektyvumą ir diegiant mokslo bei technikos laimėjimus į žemės ūkio gamybą“.

Okupuotos Lietuvos žemdirbių pasipriešinimą sukėlė nauja žemdirbystės reforma – naikinti dobilus bei daugiametes žoles ir jų vietą užleisti kukurūzams bei cukriniams runkeliams, duodantiems daugiausia pašarinių vienetų. Nors N. Chruščiovo eksperimentai ir įvairūs vajai buvo pajuokiami, tačiau jis išjudino Sovietų Sąjungos žemės ūkį iš sąstingio.

Tik paskutiniais N. Chruščiovo valdymo metais ir žemės ūkio, ir kolūkiečių reikalai po truputį ėmė gerėti: atsirado daugiau žemės ūkio technikos, trąšų, buvo įgyvendinamas piniginis atsiskaitymas už darbą, didėjo mokslo indėlis į žemės ūkį. Prasidėjo spartus kolūkių, įskaitant ir individualias sodybas, elektrifikavimas.

1964 m. spalio 14 d. įvyko SSKP CK plenumas, kuris „patenkino draugo N. Chruščiovo prašymą atleisti jį iš TSKP CK Pirmojo sekretoriaus ir Ministrų Tarybos Pirmininko pareigų dėl senyvo amžiaus ir pablogėjusios sveikatos“.

1964–1982. Leonido Brežnevo valdymo laikotarpiu išsikerojo korupcija, kyšininkavimas, neriboti prirašinėjimai. Iš tribūnų liejosi skambūs žodžiai, gražiausi planai, o SSRS parduotuvių lentynos tuštėjo, ūkiai skendo skolose, jaunimas bėgo iš kaimo. Sovietų okupuotoje Lietuvoje prirašinėjimai prasiskverbė į visas žemės ūkio sritis – nuo pasigyrimų darbais, iki primilžių, priesvorių, derlingumo ir kt.

SSKP XXVI suvažiavimas (1981) įėjo į istoriją kaip labiausiai nutolęs nuo realybės. Nuo jo ekonominė suirutė Sovietų Sąjungoje pasidarė nebevaldoma. Teiginys „ekonomika turi būti ekonomiška“ negalėjo išgelbėti valstybės. Žemės ūkį buvo bandoma gelbėti diegiant kolūkių specializaciją ir gamybos koncentraciją. L. Brežnevo valdymo laikotarpis – visuotinio deficito laikas. Paskutiniais metais pradėjo trūkti net plūgų, noragų, kultivatoriaus noragėlių ir t. t. Šalyje įsigalėjo visuotinis „blatas“. Šios negerovės paplito ir sovietinėje Lietuvoje.

Nepaisant sovietinio valdymo netvarkos, Lietuvoje augo gyvulininkystės kompleksai. Dėl atgijusio kaimo darbštumo didelė dalis žemės ūkio produkcijos buvo gaminama sodybiniuose sklypuose. Sovietinė Lietuva tapo pirmaujanti SSRS žemės ūkio respublika pagal mėsos ir pieno gamybą, o sovietinėje Rusijoje tuo metu klaidžiojo bado šmėkla. Okupuotos Lietuvos žemės ūkio laimėjimai 33 metus padėjo A. Sniečkui išbūti aukščiausios valdžios viršūnėje.

L. Brežnevas yra vienas iš ilgaamžių Sovietų Sąjungos vadovų, sugebėjęs valdžioje išlikti aštuoniolika metų – nuo 1964 m. spalio iki mirties 1982 lapkričio mėnesį.

1945–1989. Siekiant didinti žemės ūkio gamybą, sovietinėje Lietuvoje pradėta sparti totalinė melioracija: pirmasis milijonas drenuotų žemių ha pasiektas 1970 m., antrasis milijonas – 1978 m. LKP viršūnėms atkakliai reikalaujant, 1967 m. kartu su melioracija pradėtas skubus vienkiemių griovimas melioruojamuose plotuose. Buvo giriami ir skatinami kolūkiai, nugriovę visus vienkiemius. Prasidėjo kaimo tuštėjimo metas. Kartu su vienkiemių nugriovimu įsisiūbavo kolūkių gyvenviečių statyba. Po 1968 metų pradėtos kurti centrinės ūkių gyvenvietės, taigi brigadų gyvenvietės tapo neplečiamos, pagalbinės.

1982 m. Sovietų Sąjungos vadovybė priėmė vadinamąją „maisto programą“ – propagandinį dokumentą, tačiau parduotuvių lentynos vis tuštėjo. Sovietų Sąjungos egzistavimą užbaigė M. Gorbačiovo valdymo laikotarpis (1985–1991).

Sovietinės Lietuvos kolūkmečiu šimtai ūkių vadovų ir tūkstančiai žemės ūkio specialistų „reanimuodavo“ kolūkius. Kolūkiečių pasitikėjimą pavykdavo įgauti tik vienam kitam talentingesniam ūkio vadovui, 1–3 ūkiuose rajone, kurie, padedami rajonų ar aukštesnės valdžios, sukūrė patikimą sistemą – vadinamąjį „blatą“. Paskutiniajame sovietiniame dešimtmetyje buvo laikoma, kad apie 200 ūkių turi talentingus vadovus, maždaug 200 – vargsta dėl prastų vadovų, o likusi dauguma – neprilygsta geriesiems, nes trūksta gamybos priemonių. Vadinasi, tik kas ketvirtam kolūkiui, geriausiu atveju, pasisekdavo.

Kolūkmečio karta atlaikė visus iššūkius ir sunkumus. Nepaisydami trėmimų, persekiojimų, sovietinės ideologijos, okupuotos Lietuvos ūkininkai ir specialistai sugebėjo išsaugoti ūkininkavimo tradicijas ir atkurti jas kartu su Nepriklausomybės atkūrimu. Atkurta žemės nuosavybė, sugrįžo ūkininko šeimos ūkiai. Reikėjo labai skubėti, kol buvo gyvi senieji ūkininkai, kol galutinai nenutrūko ūkininkavimo tęstinumas. Ir buvo suspėta... Dabar kaimo likimas – visų mūsų rūpestis: reikalinga svari valstybės parama, reikalingi nauji moksliniai tyrimai, reikalingi nauji sprendimai.

Svarbiausias istorinių sprendimų vertintojas ir teisėjas – LAIKAS.

SUMMARY

The Kolkhoz Time at Villages of The Occupied Lithuania

Monograph

The analysis of political, legal, economic, social, and managerial aspects of the soviet party resolutions, legal acts, research findings and numerous media materials of the kolkhoz times was carried out to verify the main methodological approach of the monography: *"the authorities of the Soviet Union created institutions that were subordinated and controlled by them and were supposed to depict their representative nature <…> in fact ruled the occupied territory of Lithuania through them under repressive structures"* (please refer to the chapter Methodological approach). The research in soviet times was difficult due to the soviet reality: one was thought (ideas of the party dictatorship), the second was declared (legal acts, censored press or radio) and the third was implemented (actual handling of the lives of village people). This apocalyptic triad strongly oppressed the villages of occupied Lithuania.

In Russia, kolkhozes were established under different circumstances. It was mainly determined by the community tradition *obshchina* that was characteristic to Russia of the second half of the 20th century. The reform of P. Stolypin which was intended to create European style farms ruled by land owners and not by communities collapsed. After 1917 October revolution Lenin signed a decree that land belongs to the ones who work it which had provoked the civil war and destroyed farming. Nationalization of the land and compulsory expropriation of food had led to unprecedented famine in Russia. The destruction of land ownership in Russia led to forced collectivization by Stalin which ended in 1937 resulting in assignment of 93 percent of villagers and 99 percent of all cultivated land to kolkhozes. The peasants and rustics who hoped for land from bolsheviks were painfully deceived – they became kolkhozers with no land and rights.

After the Declaration of Independence of Lithuania in 1918, the land reform became the most important goal of the state. During the first three years of Independence 40 thousand hectares of land were distributed to war volunteers and their families. In 1923-1926 the land reform accelerated. By the end of 1937 10.642 war volunteers were granted land. The success of the land reform was mainly due to the prelate Mykolas Krupavičius.

Cooperatives were well developed in Independent Lithuania and farmers were significantly supported by such cooperatives as *Lietūkis, Pienocentras, Maistas,* later by *Linas* and *Sodyba*. During 20 years of Independence Lithuania became the 3rd butter exporter in Europe and 5th in the world. At that time Lithuania was also the main exporter of meat (bacon), linseed and linen.

In 1919–1939, 159 118 farmsteads were set up in Lithuania. It was convenient, economical and practical to have a homestead and fields on the same land plot. About 300 000 farmsteads were established during this time. Village communities were established. During 20 years of Independent Lithuania, such institutions as Vytautas Magnus University in Kaunas, Agricultural Academy in Dotnuva, Veterinary Academy in Kaunas, and 6 other higher education institutions of agriculture were launched.

The monograph presents the overview of the challenges the occupied Lithuanian villages faced according in different times of kolkhoz development.

The First Soviet Occupation: The Beginning of Collectivization (1940-1941). On June 15th 1940, the USSR Red Army invaded Lithuania and in two days 35 000 troops were already in its territory. The occupants' authorities established so called People's Parliament and People's Government which did not represent the will of the nation but supposedly showed the legitimacy of the soviet government. In legal terms the decisions of the soviet government institutions have always been void. Noteworthy to mention that even this pseudo-parliamentary declaration, which announced the land to be the property of the state, has asserted that all attempts to impose kolkhoz organization against farm workers shall be strictly punished as it threatens the interests of the society and the government. However, even in 1941 the collectivization process was started because it was suggested that an interest in kolkhozes and a need to help their development had emerged. However, on June 14-19th, 1941, numerous farmers and their family members (3 538) alongside with teachers and professors (1 094), agronomists (59), doctors (79) were deported to Siberia. The war between the USSR and Germany which began on June 22nd, 1941 has temporarily terminated the first soviet occupation of Lithuania.

The Second Soviet Occupation: War against Villages of Lithuania (1944–1948). The second soviet occupation started on July 12th, 1944 when the Red Army took Vilnius and Klaipėda which was occupied on January 28th, 1945. The authors of the monograph emphasize three aspects of the war against Lithuanian villages: mobilization, deportation, and economic oppression. The Lithuanian Communist Party Central Committee (thereinafter LCPC CC) decided to establish 30-40 fighter battalions in different municipalities. In autumn 1945, the fighter battalions were named *the people protectors* while people referred to them as *the destroyers*. In 1945 about 11 000 armed *destroyers* spread over Lithuania. On July 25th, 1944 the secretory chairman of LCPC CC A. Sniečkus and the chairman of the Lithuanian Soviet Socialist Republic of M. Gedvilas assured the chairman of USSR State Committee of Defense J. Stalin that the Red Army will be supplemented by around 250 000 Lithuanian soldiers. The mobilization of Lithuanian men born in 1908–1926 started by soviet Lithuanian government on August 1st, 1944. As a consequence, 108 378 men, mostly villagers, were taken to the Red Army in 1944-1945. Numerous young men who refused to serve the occupants' army became partisans and started fighting the soviet occupants in the forests.

KOLŪKMETIS okupuotos Lietuvos kaime

The most significant deportation of Lithuanians to Siberia occurred in 1948, 1949 and 1951. Around 67 000 Lithuanian farmers and their families were exiled to Siberia. Bearing in mind the families of peasants and average income people that were also deported to Siberia the numbers should be even bigger.

Soviet government fought fiercely with the Lithuanian farmers who had over 30 hectares of land (later it was decreased to 20 hectares). The soviets called them *kolaks*. The farmers who employed others on their farms also coincided with the characteristics of the *kolaks*. The list of farms owned by *kolaks* was formalized by the executive committees of the municipalities.

Farmers were economically terrorized by raising agricultural taxes, sharing obligations and increasing duties at such a level that people were not able to meet the orders. The aims of the economic war against Lithuanian villages were the following: sovietisation of villages, abolition of private property, elimination of nourishment opportunities for partisans, and preparation for collectivization. After 3-4 years, the best farmers were gone, people were frightened and suppressed by unbearable duties and debts. Thus, the soviet government was ready for collectivization.

Collectivization: Steps to Serfdom (1948–1951). The models of collectivization and kolkhoz were transferred to villages of Lithuania during the Stalin's rule despite the fact that collectivization had already caused the unseen famine in the Soviet Union. On May 21st, 1947 the soviet government adopted a resolution on collectivization in Lithuania, Latvia and Estonia. Collectivization was started when one of the biggest deportation campaigns *Vesna* was planned aiming to deport 12 000 families under the proposal of the council of ministers of the Soviet socialist republic of Lithuania and Lithuanian communist party.

Many village people were forced to enter the kolkhozes by violence, fraud, threats and psychological pressure. Consequently, kolkhozers tried to avoid collective work, merge lands, surrender their livestock, buildings, etc. The collectivization was fully established by whipping 94,1 percent of Lithuanian villagers to kolkhozes in 1951. The times of desperation, misery and poverty began.

The initiator, organizer and executor of the collectivization in the occupied Lithuania was communist party of the Soviet Union and its military force-based branch in Lithuania. The main crimes of collectivization in Lithuanian village were persecution and exile of *kolaks*, land expropriation, obligatory and unpaid work in kolkhozes, later – annihilation of farmsteads and the damage caused by the development of drainage system in the whole country.

The fault of communists of Lithuania over the consequences of the harm done to the villages has to be recognized. Even the former leader of soviet Lithuania A. Sniečkus, who ruled the country over three decades, was raised on a farm owning 80 hectares, made lots of damage to the village. Furthermore, the actions of the authorities of soviet Lithuania to the villages are unjustifiable because they did not learn from the collectivization tragedy in the Soviet Union. Therefore, the leaders of soviet Lithuania became the lost marionettes of the central soviet governance and their own mistakes. The Lithuanian village became a hostage of their decisions.

The Years of Desperate Poverty (1951–1953). Following the forced collectivization, kolkhozers have been suffering from deadly famine, unseen poverty and compulsion of soviets instead of the promised paradise. The establishment of kolkhozes in Lithuania was more complicated than in Russia. Lithuania was known for its previous harmonious farming with highly developed cooperation system and didn't have the *obshchina* tradition. After the deportations to Siberia, forced establishment of collective farms and other crimes of the Soviet Union to the villages, kolkhozes of occupied Lithuania turned into the serfdom. The provided machinery did not facilitate work in kolkhozes as it was expected. The common objects of critics in the press of that time were dying animals, damaged inventor and low work discipline.

Obligatory appointed chairmen of kolkhozes often were illiterate. There were no agricultural specialists while the educated farmers were exiled to Siberia. During the first years of kolkhoz existence, it was required a kolkhoz operates 2 farms of livestock, pigs, sheep and birds and in 1950 the number was raised to 4. Competition was used as a tool to overcome poverty. However, crops harvests had decreased 4 times as compared to the years of the Independent Lithuania. All Soviet Union including Lithuania spiraled down inevitably into deteriorating poverty.

Political Changes in Kolkhozes (1953–1955). A serfdom-based kolkhoz system was established. Farm workers started to avoid work in the fields because of low wages. The wave of alcoholism spread among villagers. The illiterate chairmen designated wardens to observe farmers work. However, workers were miserable and demotivated.

After the death of J. Stalin in 1953, N. Khrushchev released the agricultural reforms. The new form of pricing, reduced obligations and separation of the production above the plan caught the attention of workers. For the first time, the idea of strengthening kolkhozes by the leaders was presented. Nevertheless, 80 percent of kolkhozes and 70 percent of Machine Tractor Station (MTS) repeatedly met the same issues as previously.

The resolutions of SCP in Lithuania, the Council of Ministers and the periodical press were overloaded with criticism despite the fact that namely the communist party led by A. Sniečkus, J. Paleckis, M. Gedvilas and other functionaries had created kolkhozes and pushed villagers to this serfdom.

In the beginning of 1955 the leadership of kolkhozes was strengthened. Among agricultural specialists there were also journalists, researchers, and communist party people. New campaigns under slogans such as "let's grow corn", "let's collect stones", "let's bring peat to the fields" were launched.

However, the ruling of Khrushchev was brighter because he was the first leader who used such motivational tools as awards and praising to control people. The honor boards and bonuses for the best farmers, milkmen, and pig tenders were invented.

New winds of N. Khrushchev: the gap between decisions and life (1955–1964). Stalin and his terror system were condemned by the 20th congress of the communist party of the Soviet Union which took place in 1956. The period of 1956–1959 was noted by the prominence of corn culture. In

May 1957, Khrushchev announced the goal to catch up the USA production of meat, butter and milk. In 1958, the decision to liquidate MTS by selling its machinery to kolkhozes by lease was finally taken.

Village people trusted more their small land plot near farmsteads (0,6 hectares). Therefore, the party government of the republic allowed people to develop their individual farms. The prices of products were increasing every 2-3 years.

In 1957, the Lithuanian Institute of Agriculture headed by famous scholar P. Vasinauskas integrated researchers into kolkhozes using the theoretical (seminars) and practical (excursion) activities. The benefit of this idea was acknowledged after 15 years. In 1975, the CPSU CC released the resolution "On the Lithuanian Institute of Agriculture in increasing research efficiency and the implementation of science and technology achievements in agricultural products".

The indignation of the farmers in the occupied Lithuania was caused by a new agricultural reform regarding the replacement of clovers and perennial grasses with more beneficial feeding plants such as corns and sugar beets. Even though Khrushchev's unjustified experiments were often criticized and mocked, he propelled the Soviet Union's agriculture. During the last years of Khrushchev ruling, agricultural and kolkhozers' life started to improve, wages and the number of agricultural machines and fertilizers significantly increased. Moreover, the rapid electrification of kolkhozes, including many individual farms, began.

On October 14th, 1964, during the CPSU CC plenum, the decision to dismiss N. Khrushchev due to his age and poor health condition was taken.

The political propaganda (1964–1982).

During the L. Brezhnev ruling, corruption, bribing and overestimate of agricultural production expanded. The government promised paradise but the store shelves were empty, farms were in huge debts and young people were leaving villages. Overestimates in work, fertility, milk, meat became a norm in the occupied Lithuania.

After the 26th CPSU congress, the phenomenon of economic confusion was out of control. The statement "economics has to be economic" could not save the state. The implementation of specialization of kolkhozes and concentration of production supposed to be effective attempts to save agriculture. The national deficit historically noted the period of L. Brezhnev ruling. During the last years of his rule the elementary agricultural tools such as plows, ploughshares, cultivators, etc.

Despite the soviet deficiencies, the cattle breeding complexes were growing in Lithuania. Thanks to the revived diligence of the village, big part of production was made in homestead plots. Soviet Lithuania has become the leading USSR's agricultural republic according to the meat and milk production. At that time starvation started in soviet Russia. Agricultural achievements was one of the reasons why A. Sniečkus has kept himself in power for 33 years.

L. Brezhnev belongs to the long-lived leaders of the Soviet Union. He has managed to remain in power for 18 years and during his ruling the situation in agricultural sector has started to get worse and worse.

The Heritage of Kolkhoz Times (1945–1989). Rapid total reclamation was started in order to increase agricultural production volume in soviet Lithuania: the first billion of drained lands was reached in 1970, second billion in 1978. Due to the persistent efforts of LCP, in 1967 together with reclamation, urgent demolition of farmsteads in ameliorated areas has begun.

Kolkhozers who had demolished their farmsteads were praised and promoted. The era of rural emptying has begun. Together with demolition of the farmsteads the construction of collective farm settlements has started. After 1968 new central farming settlements began to be established and all brigade settlements became non-expandable, ancillary.

In 1982 the leaders of the Soviet Union have endorsed the so called "food programme". Nevertheless, it was a document of propaganda, and the store shelfs were getting emptier. The existence of the Soviet Union was finished by the era of M. Gorbachev management (1985–1991).

During this time many leaders of kolkhozes and agricultural specialists revived the kolkhozes. Only the most talented leaders were able to encourage trust of kolkhoz members with regional or higher-level government being involved. During the last soviet decade, it was considered that around 200 kolkhozes are great farms leaded by talented leaders, around 200 kolkhozes are in poor state because of the bad leaders, and the rest – the majority – cannot compete, because of the lack of the means of production. Thus, only 1 out of 4 kolkhozes was successful.

During the forty years of collectivization many soviet laws, resolutions, plans were taken, but the most important and right decisions were not made in the village. The land didn't have owners. The human connection with the land was lost. The main kolkhoz problem has remained the same: captive work of the captive human. The villages have become empty and children didn't want to live as their parents did in kolkhoz. A kolkhozer was just a mercenary of the state, whose hard-work results were taken by the government, i.e. one-party dictatorship.

The questions were raised by life and solutions were offered by the movement of Lithuanian agricultural workers in the 1980s. A kolkhozer could come back to his farmstead and became the owner of his land and labor. There was a long and difficult way home to the land.

The generation of kolkhozers time withstood all the challenges and difficulties. Despite deportations, persecution, soviet ideology farmers and agricultural specialists of occupied Lithuania have managed to maintain the farming traditions and restore them together with the Restoration of Independence. The land ownership was restored and farmers' families returned to their farmsteads. People had to hurry up while the old farmers were still alive, while the continuation of farming was not broken. People made it. Now the fate of the village is our joint concern and requires support of the state, new research, new solutions.

TIME is the most significant evaluator and judge of historical decisions.

LITERATŪRA

A

Adlys, Petras. *Ką radome, turime, paliksime: atsiminimai, palyginimai, pastabos sau ir kitiems.* Vilnius: Margi raštai, 2008.

„Adomavičius Vincas“. *Tarybų Lietuvos enciklopedija. t. 1.* Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.

Adomonis, B. „Pašarų gamybai – pramoninį pagrindą“. *Žemės ūkis,* 8 (554) (1976): 12–14.

Aleksa, Jonas Pranas. *Lietuviškų gyvenimo kelių beieškant. t. 2.* Kaunas: Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų sąjunga, 1933.

Alytaus rajono kolūkių ir tarybinių ūkių … m. gamybos rodikliai. 1969. Alytus: Alytaus rajono žemės ūkio valdyba, 1970.

Andriejevas, A. „Stalinas ir kolūkių valstietija“. *Tiesa*, 1950 m. sausio 8 d., 7 (2068).

Anušauskas, Arvydas. *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940-1958 metais.* Lietuvių tautinis kultūros fondas. Vilnius: Mintis, 1996.

„Apie neatideliotinas priemones TSRS žemės ūkiui toliau vystyti. TSKP CK Pirmojo sekretoriaus draugo L. Brežnevo pranešimas TSKP CK Plenume 1965 metų kovo 24 d.“ *Tiesa*, 1965 m. kovo 27 d., 72 (6731).

„Apie priemones vokiečių padariniams Lietuvos TSR žemės ūkyje likviduoti. LKP(b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus pranešimas“. *Tiesa*, 1944 m. rugpjūčio 31 d., 41 (108).

„Apie tolesnį kolūkinės santvarkos vystymą ir mašinų – traktorių stočių reorganizavimą. N. S. Chruščiovo pranešimas TSRS Aukščiausioios Tarybos sesijoje 1958 metų kovo 27 d.“ *Tiesa*, 1958 m. kovo 29 d., 75 (4595).

„Apie tolesnį kolūkinės santvarkos vystymą ir mašinų – traktorių stočių reorganizavimą. TSRS Centro Komitete ir TSRS Ministrų Taryboje“. *Tiesa*, 1958 m. balandžio 22 d., 95 (4615).

„Apie tolesnį kolūkinės santvarkos vystymą ir mašinų- traktorių stočių reorganizavimą. N. S. Chruščiovo pranešimas priimtas 1958 metų vasario 26 d.“ *Tiesa,* 1958 m. vasario 28 d., 50 (4570).

„800 kolūkių dirba savo technika“. *Valstiečių laikraštis,* 1958 m. balandžio 30 d., 52 (1846).

Audėnas, Juozas. „Kolektyvizacija“. *Lietuvių enciklopedija. t. 12.* Boston: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1957.

„Lietuvos žemės ūkio Kooperatyvų sąjunga“. *Lietuvių enciklopedija. t. 16.* Boston: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1958.

Avyžius, Jonas. *Sodybų tuštėjimo metas. t. 1–4.* Vilnius: Vaga, 1985.

Avižonis, K. „Stolypin Piotr Arkadjevič“. *Lietuvių enciklopedija. t. 28,* Boston: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1963.

B

Bacharovas, G. „Griežtai laikytis Stalininių Žemės ūkio artelės įstatų – pagrindinio kolūkio santvarkos įstatymo“. *Tiesa*, 1950 m. sausio 14 d., 12 (2073).

Baginskas, B., M. Kacas, ir J. Savickas. „Kada bus pradėtas dirvų kalkinimas?“ *Valstiečių laikraštis,* 1952 m. kovo 28 d., 38 (896).

Balčiūnas, V. „Bolševikinė žemės reforma Lietuvoje“. *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai, t. 1.* Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942.

„Baltarusijos TSR ir Lietuvos TSR darbo žmonių socialistinio lenktyniavimo sutartis 1980 metams“. *Valstiečių laikraštis,* 1980 m. kovo 22 d., 36 (5261).

Balzarevičius, Povilas. „Melioracijos mašinų stotys“. *Tarybų Lietuvos enciklopedija. t. 3.* Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1987.

– „Melioracijos statybos ir montavimo valdybos“. *Tarybų Lietuvos enciklopedija. t. 3.* Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1987.

Banevičius, Algirdas. *111 Lietuvos valstybės 1918–940 politikos veikėjų enciklopedinis žinynas.* Vilnius: Knyga, 1991.

Baranauskas, A. „Kokios turėtų būti kolūkio remonto dirbtuvės“. *Valstiečių laikraštis,* 1959 m. sausio 4 d., 2 (1952).

Baranauskas, V. „Šiltos žiemos belaukiant“. Tiesa, 1951 m. spalio 12 d., 241 (2610).

Bėčius, Kostas. „Daugiau bulvių“. *Tiesa*, 1954 m. birželio 6 d., 133 (3424).

Bilevičius, E. „Operatyviai vadovauti grūdų paruošoms“. *Tiesa*, 1948 m. rugpjūčio 13 d., 191 (1634).

„Brežnevas Leonidas“. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 2.* Vilnius: Mokslas, 1977.

Bružauskas, Vincas Valentinas. *Agrosocialinių mokslų ir studijų raida Lietuvoje:* monografija. Mokslinis red. ir sud. Mečislovas Treinys, Lietuvos žemės ūkio universitetas. Kaunas: Judex, 2006.

Bublys, V., ir K. Jėčius. „Pienocentras“. *Lietuvių enciklopedija. t. 22,* Boston: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1960.

Bulavas, Jonas. „Mokslo pasiekimus – į gamybą“. Tiesa, 1954 m. birželio 6 d., 133 (3424).

„Buožija– pikčiausias kolektyvinių ūkių santvarkos priešas. Į pagalbą propagandininkui.“ *Tiesa,* 1949 m. kovo 30 d., 74 (1827).

„Buv. Liaudies seimo narių susirinkimo, įvykusio Kaune 1942 m. rugpjūčio 30 d. Rezoliucija“. *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai. t. 3.* Kaunas, 1942.

C

„Centrinė žemės skirstymo komisija“. *Žemėtvarka ir melioracija,* 1 (1989).

„Chruščiov Nikita“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. 4.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.

Chruščiovas, N. „Dėl privalomųjų pristatymų ir atlyginimo natūra už MTS darbus panaikinimo, dėl naujos žemės ūkio produktų paruošų tvarkos, kainų ir sąlygų“. *Tiesa,* 1958 m. birželio 20 d., 144 (4664).

„Chruščiovas Nikita“. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 2.* Vilnius: Mokslas, 1977.

Chruščiovas, Nikita. Tarybų Sąjungos *Komunistų partijos centro komiteto ataskaitinis pranešimas partijos XX suvažiavimui. Vilnius:* Laikraščių ir žurnalų leidykla, 1958.

Č

Černius, J., ir K. Greblikas. „Nėra šeimininko“. *Valstiečių laikraštis*, 1979 m. sausio 11 d., 5 (5074).

Čižiūnas, Vaclovas, ir Simas Sužiedėlis. „Švietimas nepriklausomoje Lietuvoje“. *Lietuvių enciklopedija. t. 15.* Boston: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1958.

D

Dagys, Jonas. *Augalų ekologija: mokymo priemonė aukštųjų mokyklų biologijos specialybei.* Vilnius: Mokslas, 1980.

„Darbo apmokėjimo Lietuvos TSR kolūkiuose rekomendacijos. Patvirtintos Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1979 m. sausio 31 d. nutarimo Nr. 41.“ *Darbo apmokėjimo Lietuvos TSR kolūkiuose rekomendacijos.* Vilnius: Lietuvos TSR žemės ūkio ministerija, 1983.

Daukša, A., ir B. Poškus. „Didinti kapitalinių įdėjimų efektyvumą“. *Žemės ūkis*, 9 (591) (1979): 2–4.

„Dėkime visas pastangas, kad kaimas taptu dar gražesnis!“ *Tiesa*, 1968 m. vasario 17 d., 40 (7615).

„Dėl 1952 metų Valstybinio plano Lietuvos TSR liaudies ūkiui išvystyti įvykdymo rezultatų“. *Valstiečių laikraštis*, 1953 m. sausio 30 d., 13 (1027).

„Dėl asmenybės kulto ir jo padarinių įveikimo. TSKP CK nutarimas. 1956 m. birželio 30 d.“ *Tiesa*, 1956 m. liepos 3 d., 153 (4062).

Dėl gyvulininkystės produktų gamybos padidinimo: pranešimas TSKP Centro Komiteto Plenume 1955 metų sausio 25 d. Vilnius: „Tiesos“ leidykla, 1955.

„Dėl kiaulių penėjimo organizavimo Respublikos kolūkiuose. Nr. 42“. *Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys. t. 5.* Lietuvos TSR teisingumo ministerija; atsakingas redaktorius A. Žiurlys. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1957.

„Dėl kolūkių organizavimo *Lietuvos TS respublikoje. Lietuvos TSR MT ir LKP (b) CK. 1948 m. kovo 20 d. Nutarimas Nr. 37“. Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys., t. 2.* Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla 1957.

„Dėl Lietuvos TSR valstiečių ūkių apmokestinimo. *Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimas, 1947 m. rugpjūčio 29 d., Nr. 616. str. 137.“ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys,* 27 (40). Kaunas: Lietuvos TSR Liaudies Komisarų taryba, 1947.

„Dėl Mašinų-traktorių stočių bei specializuotųjų stočių agronomų ir zootechnikų, dirbančių kolūkiuose, taip pat MTS veterinarijos apylinkių bei punktų ir rajonų veterinarijos gydyklų veterinarijos darbuotojų premijavimo. LTSR MT 1954 m. birželio 17 d. Nutarimas Nr. 403“. *Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys, t. 4.* Lietuvos TSR teisingumo ministerija; atsakingas redaktorius A. Žiurlys. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1957.

„Dėl MTS traktorinių brigadų darbuotojų paskatinimo už savalaikį bulvių, cukrinių runkelių, šakniavaisių ir daržovių derliaus mechanizuoto nuėmimo plano įvykdymą. LTSR MT 1953 m. rugsėjo 24 d. Potvarkis Nr. 1538-p“. *Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys, t. 4.* Lietuvos TSR teisingumo ministerija ; atsakingas redaktorius A. Žiurlys. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1957.

„Dėl nepatenkinamos kukurūzos priežiūros Kretingos rajono kolūkiuose. Lietuvos KP Centro komitete“. *Tiesa*, 1956 m. liepos 28 d., 175 (4084).

„Dėl piniginės premijos nustatymo rajonams, kuriems skiriama Lietuvos TSR Ministrų Tarybos ir Lietuvos KP Centro Komiteto pereinamoji Raudonoji vėliava už pasiektus aukštus kiaulių nupenėjimo rodiklius. Nr. 90“. *Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys, t. 5.* Lietuvos TSR teisingumo ministerija ; atsakingas redaktorius A. Žiurlys. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1957.

„Dėl priemonių bulvių ir daržovių gamybai bei paruošoms padidinti kolūkiuose ir tarybiniuose ūkiuose 1953–1955 metais“. *Tiesa,* 1953 m. rugsėjo 29 d., 230 (3213).

„Dėl priemonių gyvenamiesiems namams statyti persikeliantiems iš vienkiemių į kolūkines gyvenvietes kolūkiečiams“ Lietuvos KP CK ir Lietuvos TSR MT 1957 m. balandžio 24 d. Nutarimas Nr. 196.“ *Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys, t. 6.* Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1958.

„Dėl priemonių gyvulininkystei šalyje toliau išvystyti ir dėl gyvulininkystės produktų privalomųjų pristatymų valstybei normų sumažinimo kolūkiečių, darbininkų ir tarnautojų ūkiams. TSRS Ministrų Taryboje ir TSKP Centro Komitete.“ *Tiesa*, 1953 m. rugsėjo 26 d., 228 (3211).

„Dėl priemonių gyvulininkystei šalyje toliau išvystyti ir dėl gyvulininkystės produktų privalomųjų pristatymų valstybei normų sumažinimo kolūkiečių, darbininkų ir tarnautojų ūkiams. TSRS Ministrų Taryboje ir TSKP Centro Komitete.“ *Tiesa,* 1953 m. rugsėjo 27 d., 229 (3212).

„Dėl priemonių Lietuvos TSR žemės ūkio kooperacijai vystyti ir stiprinti“. Tiesa, 1947 m. vasario 26 d., 48 (1186).

„Dėl priemonių Lietuvos valstiečio ūkio įstatymo nuostatų įgyvendinimo Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimas 1989 07 04, Nr. 161“. Vilnius, 1989.

„Dėl priemonių mašinų – traktorių stočių darbui toliau pagerinti“. *Tiesa*, 1953 m. spalio 1 d., 232 (3215).

Dėl priemonių TSRS žemės ūkiui toliau išvystyti: pranešimas TSKP CK Plenume 1953 m. rugsėjo 3 d. Vilnius: „Tiesos“ leidykla, 1953.

„Dėl priemonių TSRS žemės ūkiui toliau išvystyti. TSKP CK Plenumo nutarimas, priimtas 1953 m. rugsėjo 7 d. pagal drg. N. S. Chruščiovo pranešimą“. *Tiesa*, 1953 m. rugsėjo 13 d., 217 (3200).

„Dėl priemonių TSRS žemės ūkiui toliau išvystyti. TSKP CK Plenumo nutarimas, priimtas 1953 m. rugsėjo 7d. pagal drg. N. S. Chruščiovo pranešimą“. *Valstiečių laikraštis,* 1953 m. rugsėjo 16 d., 110 (1124).

„Dėl priemonių žemės ūkio artelės įstatų pažeidimams kolektyviniuose ūkiuose likviduoti: TSR Sąjungos Ministrų Tarybos ir VKP(b) CK 1946 m. rugsėjo 19 d. nutarimas“. *Pavyzdiniai žemės ūkio artelės įstatai.* Vilnius: TSRS žemės ūkio ministerijos visasąjunginiai apskaitos kursai. Lietuvos TSR filialas, 1952.

Dėl priemonių žemės ūkiui pakelti pokariniu laikotarpiu: VKP(b) CK plenumo nutarimas, priimtas pagal draugo Andriejevo pranešimą. Vilnius: „Tiesos“ leidykla, 1947.

„Dėl statybai skiriamų surenkamųjų gelžbetoninių konstrukcijų ir detalių gamybos išvystymo. Lietuvos TSR MT 1954 m. spalio 21 d. Nutarimas Nr. 731“. *Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys. t. 4.* Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1957.

Dėl tolesnio grūdų gamybos padidinimo šalyje ir dėl dirvonų bei plėšinių įsisavinimo: pranešimas TSKP Centro Komiteto Plenume 1954 m. vasario 23 d. Vilnius: „Tiesos“ leidykla, 1954.

„Dėl tolesnio žemės ūkio gamybos specializavimo ir koncentravimo, remiantis tarpūkine kooperacija ir agropramonine integracija. TSKP CK nutarimas“. *Tiesa*, 1976 m. birželio 2 d., 128 (10135).

„Dėl TSRS aprūpinimo maisto produktais programos laikotarpiui iki 1990 metų projekto“ TSKP CK plenumo nutarimas“. *Tiesa*, 1982 m. gegužės 25 d., 119 (11938).

„Dėl TSRS aprūpinimo maisto produktais programos laikotarpiui iki 1990 metų projekto“ TSKP CK plenumo nutarimas“. *Tiesa*, 1982 m. gegužės 27 d., 121–122.

„Dėl Visasąjunginės žemės ūkio parodos“. *Valstiečių laikraštis*, 1954 m. balandžio 7 d., 41 (1211).

„Dėl žemės ūkio mokesčio už 1948 metus įstatymo vykdymo“. *Valstiečių laikraštis,* 1947 m. gruodžio 15 d., 106 (365).

Dičpetris, A. „Kaip A. Kališausko grandis išaugino gausų koksagyzo derlių“. *Valstiečių laikraštis*, 1952 m. sausio 6 d., 3 (861).

„Didinkime plytų gamybą, plėskime visuomenines statybas kolūkiuose!“ *Valstiečių laikraštis,* 1952 m. gegužės 25 d., 63 (920).

Dokšas, Z., ir V. Petraitis. „Nuo naujųjų metų – be darbadienių“. *Valstiečių laikraštis,* 1959 m. vasario 18 d., 21 (1971).

Dovydaitis, J. *Socialistinio darbo didvyrių žodis.* Vilnius: Valst. polit. lit. l-kla, 1949.

Dovydėnas, Liudas. „Mano kelias į liaudies seimą“. *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai,* 3:47–59. Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942.

Dragūnas, J. „Užkirsti kelią buožėms sabotuoti pieno prievoles“. *Tiesa*, 1948 m. gegužės 26 d., 123 (1566).

Draugelis, A. „Žemę – tikriesiems jos šeimininkams“. *Tiesa*, 1947 m. vasario 16 d., 40 (1178).

„Draugo A. Sniečkaus ataskaitinis pranešimas V-me LKP(b) suvažiavime apie LKP(b) CK darbą“. *Tarybų Lietuva,* 1941 m. vasario 12 d., 35 (115).

„Draugo M. Gorbačiovo kalba. Lietuvos komunistų partijos Centro Komiteto ir Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos iškilmingas posėdis.“ *Valstiečių laikraštis,* 1980 m. rugsėjo 25 d., 84 (5309).

„Draugo N. Chruščiovo kalba per Maskvos radiją ir televiziją apie kelionę į Skandinavijos šalis“. *Tiesa*, 1964 m. liepos 8 d., 158 (6511).

„Du milijonai hektarų drenuotų žemių“. *Melioracija Lietuvoje. 2 kn.*, Gediminas Murauskas (vyr. redaktorius) ... [*et al.*]. Vilnius: Lietuvos melioracijos įmonių asociacija, 1994.

„23 raudonosios gurguolės“. *Tiesa,* 1948 m. rugpjūčio 4 d., 183 (1626).

E

„Einamasis momentas ir Lietuvos TSR darbo valstiečių uždaviniai vykdant pavasario sėją“. *Tiesa*, 1945 m. kovo 29 d., 72 (602).

Elsbergas, Stasys. *Lietuvos žemės reforma: diplominis darbas, rašytas pas prof. Vaclovą Biržišką 1933 m.* Teisės ir ekonomijos studijos, t. 1, kn. 4. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1935.

Ė

Ėmužis, Marius. „Sovietų Lietuvos valdantysis elitas 1944–1974 metais: tarpusavio ryšiai ir jų raiška“. 2016.

Ėringis, Kazys. „Lietuvos kariuomenės tragedija“. *Lietuvių žmonių genocidas nacių ir sovietų okupacijose. Konferencijos medžiaga. 1993-06-12,* 48–51. Vilnius–Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1994.

F

Ferencas, A. „Kapitalinės statybos rezervai“. *Komunistas,* 3 (1968): 3.

– „Praėjusių metų pamokos“. *Komunistas.* 4 (574) (1972): 16.

Filipavičius, S. „Už naują lengvosios ir maisto pramonės pakilimą“. *Tiesa*, 1953 m. rugsėjo 5 d., 210 (3193).

G

Gabalis, Jonas. „Ūkio profsąjungos kovingumas“. *Žemės ūkis*, nr. 8 (602) (1980): 2.

Galva, Gediminas. *Ernestas Galvanauskas*. red. J. Toliušis. Chicago (Ill.): Akademinės skautijos leidykla, 1982.

Garmus, Antanas. „Lietuvos įjungimas į SSSR – Maskvos diktatas.“ *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai. t. 3.* Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942.

Gedvilas, Mečislovas. „Už komunistinį auklėjimą Tarybų Lietuvos mokyklose“. *Tiesa*, 1949 m. rugpjūčio 27 d., 202 (1955).

Gedvilas, Mečislovas, ir Antanas Sniečkus. „Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos ir Lietuvos KP(b) Centro Komitete nutarimas „Dėl Lietuvos TSR valstiečių ūkių grūdų privalomųjų pristatymų valstybei“. *Tiesa*, 1945 m. birželio 5 d., 140 (670).

„Gerinti vadovavimą organizuojant kūlimą ir raudonąsias gurguoles!“ *Tiesa,* 1948 m. rugpjūčio 13 d., 191 (1634).

Giedraitis, Alf. „Reikalingos reformos“. *Valstiečių laikraštis*, 1958 m. sausio 15 d., 7 (1801).

Giedraitis, Alfonsas. „Ėriškių kompleksas rikiuotėje!“ *Žemės ūkis,* 7 (529) (1974 liepa): 18–20.

Gintautas, Č. „Pribrendę klausimai“. *Valstiečių laikraštis*, 1959 m. vasario 13 d., 24 (1974).

Gintautas, S. „Klaidos pripažįstamos, bet... kartojamos“. *Tiesa*, 1953 m. liepos 11 d., 162 (3145).

„Gyvulininkystė“. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 4,* 4:119. Vilnius: Mokslas, 1978 m.

„Gyvulininkystės kompleksas“. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 4.* Vilnius: Mokslas, 1978.

Grakauskas, E. „Lietuvos TSR Valstiečių ūkio įstatymo projektas“. *Lietuvos valstiečio ūkis.* Kaunas: Lietuvos žemdirbių sąjūdžio taryba, 1989.

Greblikas, K. „Atsakomybė“. *Valstiečių laikraštis,* 1979 m. sausio 13 d., 6 (5075).

Gregorauskas, Marijonas. *Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940–1960.* Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960.

Grubliauskas, Liudvikas. *Veterinarinė mikrobiologija: vadovėlis Lietuvos veterinarijos akademijos veterinarijos fakulteto studentams.* Vilnius: Mintis, 1969.

„Grūdų priėmimo punkto darbas lemia paruošų sėkmę“. *Tiesa*, 1948 m. rugpjūčio 11 d., 189 (1632).

I

Ilgūnas, M. „Pramonės darbininkai bolševikų metu“, *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai, t. 1.* Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942.

„Intensyvinti gamybą – svarbiausia žemės ūkio vystymo kryptis. Draugo N. Chruščiovo kalba TSKP CK Plenume 1964 m. vasario 14 d.“ *Tiesa*, 1964 m. vasario 15 d., 39 (6391).

„Ivanas Aleksandrovičius Gončarovas“. https:// www. rasyk.lt/ rasytojai/ ivanas-aleksandrovicius-goncarovas.html.

Į

„Į naują socialistinio žemės ūkio pakilimą!“ *Tiesa*, 1957 m. gegužės 26 d., 123 (4337).

„Į naujus laimėjimus mechanizuojant Tarybų Lietuvos žemės ūkį. Vienoje Tarybų Lietuvos MTS“. *Tiesa*, 1952 m. rugsėjo 19 d., 223 (2898).

„Į naujus kolūkio visuomeninio ūkio pasiekimus. Visasąjunginės žemės ūkio parodos dalyviai“. *Tiesa*, 1954 m. liepos 30 d., 179 (3470).

„Įstatymas “Dėl tolesnio kolūkinės santvarkos vystymo ir mašinų – traktorių stočių reorganizavimo“. Maskva Kremlius 1958 m. kovo 31 d.“ *Tiesa*, 1958 m. balandžio 1 d., 77 (4597).

„Įstatymas kariškiams žeme aprūpinti“. *Laikinosios Vyriausybės žinios.* 1919 m. liepos 1 d., 8.

J

„Jonas Velička“, Pasaulio Anykštėnų bendrija. http://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=1549.

Jonynas, Antanas, ir Juozas Macevičius. „Draugui Stalinui Telšių valsčiaus kolūkio ‚Lenino kelias‘ rinkėjų laiškas“. *Tiesa*. 1950 m. vasario 26 d., 49 (2110).

Jonuška, V., ir V. Gliaubertas. „Mašinų remontas – darbas neatidelioja-mas“. *Valstiečių laikraštis*, 1961 m. vasario 24 d., 24 (2286).

Juravičius, Jonas. „Parko ‚Dainavos legenda‘ likimo vingiai“. *Dainava.* 1 (3) (2002): 77–78.

Jurginis, Juozas. *Nansenas.* Įžymiųjų žmonių biografijos Nr. 5. Kaunas: Spaudos fondas, 1939.

K

Kadziauskas, K., ir V. Palionis. „Mechanizuokime durpių paruošimo ir išvežimo darbus“. *Valstiečių laikraštis*, 1955 m. sausio 7 d., 3 (1329).

Kadžiulis, Leonas. Daugiamečių žolių auginimas pašarui. Vilnius: Mintis, 1972.

Kapitkovskis, Simcho. *Valstybinės pensijos kolūkių pirmininkams, specialistams ir mechanizatoriams.* Vilnius: Laikraščių ir žurnalų leidykla, 1965.

Kapočius, L. „Šlapaberžiai nori organizuoti kolektyvą“. *Tiesa*, 1941 m. vasario 4 d., 28 (202).

Kaubrys, Saulius. Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: galios gimtis. Vilnius: Statistikos tyrimai, 2000.

„Kauno hidroelektrinė“. *Tarybų Lietuvos enciklopedija. t. 2.* Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1986.

Kazlauskas, V. „Teisingai organizuokime vietinių trąšų kaupimą“. *Valstiečių laikraštis*, 1955 m. sausio 7 d., 3 (1329).

„Kėdainių chemijos gamykla“. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 5*. Vilnius: Mokslas, 1979.

Kezys, Aleksandras. *Duona ir grožis – iš vienų rankų: [prisiminimai ir publicistika].* Sudarytoja ir redaktorė Teresė Kezienė. Vilnius: Gelspa, 2003.

Kl., J. „Apskrityse steigiami žemės ūkio skyriai“. *Tarybų Lietuva,* 1941 m. sausio 18 d., 15 (95).

Klupšas, Feliksas. „Tarybiniai ūkiai“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija. t. 23.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2013.

„Žemės ūkis“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija. t. 12.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.

Knezys, Stasys, Arvydas Gaidys, ir Vytautas Spečiūnas. „Lietuvos ginkluotosios pajėgos“. Visuotinė lietuvių enciklopedija. t. 12. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.

Kolcovas, P. „Greičiau baigti linų bei pašarinių kultūrų sėją ir bulvių sodinimą“. *Tiesa*, 1951 m. birželio 3 d., 129 (2498).

„Kolektyvizacija“. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 5.* Vilnius: Mokslas, 1979.

„Kolūkiai“. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 5.* Vilnius: Mokslas, 1979.

Koncevičius, Z., A. Mališauskas, ir P. Bėčius. „Kol prikulsime dešimtąjį grūdą… Agronomų laiškas“. *Tiesa*, 1961 m. sausio 24 d., 20 (5460).

„Kontrolės organų veiklą tobulinant“. *Komunistas,* 1 (595) (1974): 38.

„Kooperacija padės sukurti šviesų ir kultūringą darbo valstiečių gyvenimą! Pašvitinio valsčiaus žemės ūkio kooperacijos draugija kovoje dėl savo didžiųjų uždavinių“. *Tiesa*, 1947 m. kovo 4 d., 33 (1191).

„Kooperacijos teorijos“. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 6.* Vilnius: Mokslas, 1980.

„Kova su privalomųjų pristatymų valstybei sabotuotojais“. *Tiesa.* 1944 m. lapkričio 19 d., 112 (173).

„Kovinė programa Tarybų Lietuvos kolektyvinių ūkių valstiečiams“. *Tiesa*, 1948 m. gruodžio 25 d., 305 (1748).

„Kreipimasis į visus Lietuvos TSR darbininkų ir valstiečių korespondentus“. *Tiesa*, 1948 m. liepos 15 d., 166 (1609).

Krėvė-Mickevičius, Vincas. „Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė“. Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai, t. 3. Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942.

Krėvė, Vincas. *Miglose: iš priešbolševikinių laikų reportažas.* Vilnius: Mintis, 1993.

Kulikauskas, Aleksas, ir Povilas Didjurgis. „Ėriškių kompleksas veikia gerai“. *Žemės ūkis*, 2 (548) (1976): 7–8.

„Kulti taip, kaip mašinistai Repšys, Povilauskas ir kiti kūlimo pirmūnai! Organizuokime daugiau raudonųjų gurguolių!“ *Tiesa,* 1948 m. rugpjūčio 10 d., 188 (1631).

„Kultūros-vietimo įstaigas – į kaimo pertvarkymą socialistiniais pagrindais“. *Tiesa,* 1949 m. kovo 17 d., 63 (1816).

L

Laisvės kovos 1944–1953 metais: [dokumentų rinkinys]. Sudarė: Dalia Kuodytė, Algis Kašėta. Lietuvos kovų ir kančių istorija. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, Pasaulio lietuvių bendruomenė, 1996.

Leninas, V. I. „„Agrarinio klausimo Rusijoje“ esmė“. *1912 balandis–1913 kovas, t. 18, Raštai :* versta iš 4-ojo leid. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. 1-kla, 1953.

– „Apie kooperaciją“. *1921 rugpjūtis–1923 kovas, t. 33. Raštai :* versta iš 4-ojo leid. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. 1-kla, 1955.

– „Apie naująją ekonominę politiką. Pranešimas 1921 m. spalio 29 posėdyje“, *t. 33. Raštai* : versta iš 4-ojo leid. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. 1-kla, 1955.

– „Eiliniai tarybų valdžios uždaviniai“. *1918 vasaris–liepa, t. 27. Raštai*: versta iš 4-ojo leid. Valst. polit. ir moksl. lit. 1-kla, 1954.

– „Kalba žemdirbystės komunų ir žemės ūkio artelių I suvažiavime, 1919 m. gruodžio 4 d.“ *1919 rugsėjis–1920 balandis, t. 30. Raštai* : versta iš 4-ojo leid. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. 1-kla, 1954.

– „Klausimu dėl šiuolaikinės vyriausybės agrarinės politikos (bendrosios)“. *1913 kovas–gruodis, t. 19. Raštai*: versta iš 4-ojo leid. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. 1-kla, 1953.

– „Klausimu dėl šiuolaikinės vyriausybės agrarinės politikos (bendrosios)“, *t. 19. 1913 kovas–gruodis, t. 19. Raštai* : versta iš 4-ojo leid. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. 1-kla, 1953.

– „Pranešimas apie žemę“. *1917 rugsėjis–1918 vasaris, t. 26. Raštai*: versta iš 4-ojo leid. Vilnius, Valst. polit. ir moksl. lit. 1-kla, 1954.

– „Pranešimas apie žemę. Spalio 26 d. (lapkričio 8 d.). Antrasis visos Rusijos darbininkų ir kareivių deputatų tarybų suvažiavimas“. *1917 rugsėjis–1918 vasaris, t. 26. Raštai* : versta iš 4-ojo leid. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. 1-kla, 1954.

„Liaudies gerovės kėlimas ir uždaviniai toliau didinti žemės ūkio produktų gamybą. Draugo N. Chruščiovo kalba, pasakyta TSKP CK Plenume 1961 m. sausio 17 d.“ *Tiesa*, 1961 m. sausio 21 d., 18 (5458).

„Liaudies gynėjai“. *Tarybų Lietuvos enciklopedija, t. 2.* Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1986.

„Liaudies Seimo priimta deklaracija žemės klausimu“. *Tiesa*, 1940 m. liepos 23 d., 32.

„Lietuvos elektrinė“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija. t. 13.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.

Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1944–1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose: dokumentų rinkinys. Sudarė: Eugenijus Grunskis, Vanda Kašauskienė, Henrikas Šadžius. Patais. ir papild. leid. Lietuvos kovų ir kančių istorija. Pasaulio lietuvių bendruomenė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1995.

Lietuvos istorija. T. 10, d. 2, Nepriklausomybė (1918–1940 m.). Eglė Bendikaitė ... *et al.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.

„Lietuvos komunistų partijos VIII suvažiavimas“. *Komunistas,* 2 (446) (1954): 5.

„Lietuvos KP(b) Centro komiteto ataskaita. Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) VI suvažiavimas. Lietuvos KP(b) CK sekretoriaus drg. A. Sniečkaus pranešimas“. *Tiesa*, 1949 m. vasario 18 d., 40 (1793).

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio 1949 m. vasario 16 d. Deklaracija = February 16, 1949 Declaration of the Council of the Movement of the Struggle for Freedom of the Lithuania. Sudarė J. Valenčius. Vilnius: Seimo l-kla „Valstybės žinios“, 1999.

Lietuvos liaudies seimas : stenogramos ir medžiaga. Redakcinė kolegija: K. Surblys. Sudarė V. Kancevičius, J. Lazauskas. Vilnius: Mintis, 1985.

„Lietuvos Respublikos įstatymas. Dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos“. *Valstybės žinios,* 1999 m. sausio 27 d., 11–241.

„Lietuvos Respublikos Seimo 2009 m. kovo 12 d. Deklaracija „Dėl Jono Žemaičio pripažinimo valstybės vadovu“. *Valstybės žinios,* 2009 m. kovo 19 d., 30–1166.

„Lietuvos Respublikos Seimo Memorandumas Šiaurės Atlanto Aljanso valstybių parlamentams“. *Valstybės žinios,* 1999 m, 7–144.

Lietuvos sovietizavimas 1944–1947 m.: VKP(b) CK dokumentai : dokumentų rinkinys. Sudarė ir parengė Mindaugas Pocius. Lietuvos istorijos institutas. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.

„Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. 142 „Dėl priemonių, susijusių su gyventojų perkėlimu iš vienkiemių esančių sausinamose žemėse“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*., 1966.

„Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. 176 „Dėl kaimo vietovėje statomų namų projektavimo gerinimo“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios,* 1966.

„Lietuvos TSR Centrinė statistikos valdyba praneša…“. *Tiesa*, 1976 m. vasario 15 d., 38 (10045).

„Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos ir Lietuvos Komunistų Partijos (bolševikų) Centro Komiteto Nutarimas, dėl Lietuvos TSR valstiečių ūkiams ir kolektyviniams ūkiams privalomo grūdų valstybei pristatymo“. *Tiesa*, 1941 m. balandžio 16 d., 89 (263).

Lietuvos TSR liaudies ūkis per 40 metų: jubiliejinis statistikos metraštis. Lietuvos TSR CSV. Vilnius: Mintis, 1980.

„Lietuvos TSR. Žemės ūkio gamyba“. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 6*. Vilnius: Mokslas, 1980.

„Lietuvos TSR žemės ūkio pirmūnų respublikinis pasitarimas“. *Tiesa,* 1951 m. balandžio 12 d., 86 (2455).

Lietuvos valstiečio ūkis. Kaunas: Lietuvos žemdirbių sąjūdžio taryba, 1989.

„LKP(b) CK ataskaita. LKP(b) CK sekretoriaus drg. A. Sniečkaus pranešimas LKP(b) VII suvažiavime“. Tiesa, 1952 m. rugsėjo 30 d., 232 (2907).

Lopato, B. „Panevėžio apskritis socialistinėje statyboje“. *Tiesa*, 1941 m. vasario 16 d., 39 (213).

„LPS Agrarinės komisijos deklaracija“. *Lietuvos žemdirbių sąjūdžio programiniai dokumentai. Priimti LŽS suvažiavime Vilniuje 1989 02 25–26*. Vilnius – Kaunas, 1989.

M

„M. A. Suslovo kalba“. *Tiesa,* 1945 m. kovo 31 d., 74 (604).

Markovas, T. „Geriau aprūpinti ūkiškomis prekėmis“. *Tiesa,* 1948 m. liepos 22 d., 172 (1615).

Maslauskienė, Nijolė. „Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pabaigoje–1940 m. rugsėjo mėn.“ *Genocidas ir rezistencija*, 1999.

„Mašinų ir arklių nuomojimo punktas, MANP“. *Tarybų Lietuvos enciklopedija. t. 3*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1987.

„Medicininė išvada apie J. V. Stalino ligą ir mirtį“. *Tiesa,* 1953 m. kovo 6 d., 55 (3038).

Melioracija Lietuvoje. Sudarė K. Dabužinskas. Vilnius: Mintis, 1970.

Melioracija Lietuvoje. 2 kn. Gediminas Murauskas (vyr. redaktorius) ... *et al.* Vilnius: Lietuvos melioracijos įmonių asociacija, 1994.

„Mickis Matas“. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 7*. Vilnius: Mokslas, 1981.

Mielinis, Petras. „Po 2.038 kilogramus kiaulienos nuo 100 hektarų ariamos žemės“. *Tiesa*, 1954 m. sausio 10 d., 8 (3299).

„Miežlaiškis Juozas“. *Tarybų Lietuvos enciklopedija. t. 3*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1987.

„Milijonas hektarų drenuotų žemių Lietuvoje“. *Melioracija Lietuvoje. 2 kn.* 6–8. Vilnius: Lietuvos melioracijos įmonių asociacija, 1994.

Misiukevičius, R. „*Ūkininko patarėjas*“. Ūkininko paterėjas, 1989 m. gruodžio 25 d., 1 (1).

Mockūnas, Liūtas. *Pavargęs herojus: Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje.* Švietimas Lietuvos ateičiai. Vilnius: Baltos lankos, 1997.

„Mokslininkai – kolūkinei gyvulininkystei“. *Tiesa*, 1954 m. sausio 9 d., 7 (3298).

Monstvilaitė, J. „Cheminė kova su piktžolėmis kukurūzų ir linų pasėliuose“. *Tiesa,* 1961 m. birželio 16 d., 141 (5581).

„MTS ir MANP turi gerai pasirengti sėjai“. *Tiesa*, 1945 m. kovo 23 d., 66 (596).

„Mūrinė statyba kaime“. *Tiesa*, 1950 m. rugsėjo 12 d., 216 (2277).

N

Nakas, V. „Iš tų pačių medžiagų“. *Žemės ūkis*. 11 (497) (1971): 2–3.

„Nedelsiant likviduoti kolūkių įsiskolinimą už MTS darbus!“ *Tiesa*, 1950 m. spalio 20 d., 249 (2310).

„Neprileiskime žemės ūkio artelės įstatų pažeidimų“ Agitatoriaus Petro Mažeikos pasikalbėjimas Užvenčio rajono „Vaiguvos“ kolūkyje“. *Valstiečių laikraštis*, 1952 m. vasario 13 d., 19 (877).

„Nerimą kelianti padėtis“. *Komunistas*, 7 (613) (1975): 29.

Niaura, L. „Ryžtingai baigti žemės pertvarkymo darbus“. *Tiesa,* 1945 m. sausio 30 d., 22 (552).

P

„Pagrindinės TSRS ekonominio ir socialinio vystymo kryptys 1981–1985 metams ir laikotarpiui iki 1990 metų“. *TSKP XXVI suvažiavimo medžiaga*. Vilnius: Mintis, 1982.

Paltarokas, Jonas. „Žemės ūkis“. *Lietuvių enciklopedija. t. 15*. Boston: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1968.

„Partijos jėgos ir nenugalimumo šaltinis“. *Tiesa,* 1953 m. liepos 23 d., 172 (3155).

„Partijos XIX suvažiavimo garbei“. *Tiesa,* 1952 m. rugsėjo 26 d., 229 (2904).

„Partinių komitetų plenumai kartu su partiniu aktyvu“. *Tiesa*, 1953 m. liepos 23 d., 172 (3155).

Paškauskas, L. „Rentabiliau tvarkykime galvijų ūkį“. *Komunistas*. 4 (1964).

„Pavyzdiniai kolūkio vadovaujančių darbuotojų, specialistų ir aptarnaujančiojo personalo etatai bei etatų normatyvai. Patvirtinta Lietuvos TSR žemės ūkio ministerijos 1974 m. gruodžio mėn. 19 d. įsakymu Nr. 1716“. *Darbo apmokėjimo Lietuvos TSR kolūkiuose rekomendacijos.* Vilnius: Lietuvos TSR žemės ūkio ministerija, 1983.

Pavyzdiniai kolūkio (žemės ūkio artelės) įstatai. Projektas. Vilnius: LKP CK l-kla, 1969.

Pavyzdiniai žemės ūkio artelės įstatai. Vilnius: Valstybinė politinės literatūros leidykla, 1947.

Pavyzdiniai žemės ūkio artelės įstatai. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1950.

Pavyzdiniai žemės ūkio artelės įstatai. Vilnius: TSRS žemės ūkio ministerijos visasąjunginiai apskaitos kursai. Lietuvos TSR filialas, 1952.

„Pertvarkomas žemės ūkio valdymas“. *Komunistas*, 5 (455) (1962 gegužė): 3–10.

„Pirmasis Lietuvos TSR darbo valstiečių respublikinis suvažiavimas“. *Tiesa*, 1945 m. kovo 28 d., 71 (601).

„Pirmasis Respublikinis kolektyvinių ūkių valstiečių suvažiavimas“. *Tiesa,* 1948 m. gruodžio 22 d., 302 (1745).

„Plačiai palaikyti patriotinę iniciatyvą“. *Tiesa*, 1948 m. rugpjūčio 6 d., 185 (1628).

Povilaitis, Bronius. *Lietuvos žemės ūkis 1918–1940: jo raida ir pažanga*. Torontas: Dr. Br. Povilaičio knygos leidimo fondas, 1988.

– *Lietuvos žemės ūkis 1918-1940: jo raida ir pažanga.* 2-asis leid. leid. V.: Tėvynės sargas, 1997.

„Pranešimas apie pieno paruošų plano vykdymą Lietuvos TSR gegužės mėn. 25 d.“ *Tiesa*, 1948 m. gegužės 29 d., 126 (1569).

„Pranešimas apie rudens arimą, bulvių, linų pluošto bei sėmenų paruošų plano vykdymą, stambiųjų ir sultingųjų pašarų paruošimą Lietuvos TSR pagal rajonus 1951 metam spalio 15 dienai“. *Tiesa*, 1951 m. spalio 18 d., 246 (2615).

„Pranešimas apie TSKP Centro Komiteto Plenumą“. *Tiesa*, 1964 m. spalio 16 d., 243 (6596).

„Prie didžiojo vado karsto“. *Valstiečių laikraštis*, 1953 m. kovo 9 d., 30 (1044).

Profesorius Petras Vasinauskas. Lietuvos MA, Lietuvos ŽŪ u-tas, Lietuvos žemdirbystės inst. Sudarytojas. A. Motuzas. Vilnius: Petro ofsetas, 1998.

„Profsąjungos“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija. t. 12*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.

Prokapas, Al. „Ataskaitos ir tikrovė“. *Valstiečių laikraštis*, 1956 m. rugsėjo 2 d., 106 (1588).

R

Rakūnas, Algirdas. *Klasių kova Lietuvoje 1940–1951 metais.* Vilnius: Mokslas, 1976.

„Remdamiesi mokslu, pirmūnų pavyzdžiais, kelkime žemės ūkio kultūrą! Iš pasitarimo Dotnuvoje dėl tolesnės atraminių ūkių veiklos“. *Tiesa*, 1960 m. gruodžio 20 d., 297 (5430).

Respublikinio TSO susivienijimo gamybinės veiklos apžvalga (1964–1982 m.). Vilnius: Lietuvos resp. tarpkolūkinių statybos organizacijų susivienijimas, 1983.

„Respublikinis kolektyvinių ūkių valstiečių suvažiavimas. LTSR AT Prezidiumo pirmininko drg. J. Paleckio kalba“. *Tiesa*, 1948 m. gruodžio 24 d., 304 (1747).

„Respublikoje plečiasi raudonųjų gurguolių judėjimas!“ *Tiesa*, 1948 m. rugpjūčio 1 d., 181 (1624).

Römeris, Mykolas. *Lietuvos sovietizacija 1940–1941: istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas.* Vilnius: Lituanus, 1989.

Rupas, Vytautas. „Spartinti gyvenviečių statybą“. *Žemės ūkis*, 4 (586) (1979 balandis): 2–3.

Rupas, Vytautas, ir Stasys Vaitekūnas. *Lietuvos kaimo gyventojai ir gyvenvietės.* Vilnius: Mintis, 1980.

Ruskol, Aleksandr Abramovič. *Kolūkinė teisė.* Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1950.

S

Sagatienė, Dovilė. „Sovietiniai bendrosios kompetencijos teismai Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais“. Daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2013. http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:2183119/datastreams/MAIN/content.

Saliauskas, B. „Valstiečiai vykdo valstybines prievoles“. *Tiesa*, 1945 m. kovo 11 d., 57 (587).

Sasnauskas, Pranas. *Kooperacijos raida Lietuvoje: istorinė apybraiža*. Vilnius: LOGOS, 1998.

Laukų Rūpintojėli mano ... Vilnius: Spindulys, 1993.

Savanoriai: romanas. Kaunas: Sakalas, 1996.

Lietuvos Respublikos Seimas. „Seimo komisija nagrinėjo tremties pabaigos traktavimo aplinkybes. 2016 m. birželio 23 d. pranešimas žiniasklaidai“. https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=16232&p_k=1&p_t=165024.

Service, Robert. Blogio sėkla: Komunizmas pasaulyje. Vilnius: Briedis, 2017.

Sinkevičius, Vytautas. „Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracija“. *Lietuvos teisė 1918–2018 m.: šimtmečio patirtis ir perspektyvos.* Moksliniai redaktoriai Vytautas Sinkevičius, Lyra Jakulevičienė, 102–108. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018.

Skardis, A. „Žemės ūkiui – kvalifikuotus mechanizatorių kadrus“. *Tiesa,* 1954 m. spalio 22 d., 251 (3542).

„Skydinis namas“. *Tarybų Lietuvos enciklopedija. t. 4.* Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988.

Smetona, Antanas. *Prezidentas Antanas Smetona: raštai, kalbos, darbai. t. 3,* Nepriklausomybės pamatai. Autorius, sudarytojas Algimantas Liekis. Vilnius: Mokslotyros institutas, 2019.

Smith, Adam. *Tautų turtas,* t. 2. Vilnius: Margi raštai, 2013.

Sniečkus, Antanas. „Greičiau užbaikime žemės ūkio darbus“. *Tiesa.* 1950 m. spalio 4 d., 235 (2296).

– „Reorganizuojant mašinų-traktorių stotis atsižvelgiant į rajonų ypatybes“. *Valstiečių laikraštis*, 1958 m. kovo 9 d., 30 (1824).

– *Tarybų Lietuva – klestėjimo keliu.* Vilnius: Mintis, 1970.

– *Tarybų Lietuvos kolektyvinių ūkių uždaviniai : sutrumpinta pranešimo Resp. kol. ūkių valstiečių suvažiavime stenograma.* Vilnius, 1949.

– „Žymiai padidinti žemės ūkio produktų gamybą 1956 metais“. *Tiesa*, 1956 m. balandžio 29 d., 101 (4010).

Stalinas, J. V. „Apsvaigimas nuo laimėjimų. Dėl kolūkinio judėjimo klausimų“. *1929 balandis–1930 birželis. t. 12*. Raštai. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1951.

Stanaitis, Algirdas. *Gyventojų geografija: vadovėlis respublikos aukštųjų mokyklų geografijos specialybės studentams.* Vilnius: Mokslas, 1984.

Stancevičius, A., ir A. Petkevičius. „Pakalbėkime apie mokslo ir pirmūnų pasiekimų įdiegimą gamybon“. *Valstiečių laikraštis,* 1959 m. spalio 23 d., 126 (2076).

Stankūnavičius, Adolfas. „Gyvulininkystės kompleksai“. *Tarybų Lietuvos enciklopedija. t. 1.* Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.

Stankus, Steponas. „Prekyba. Nepriklausomieji laikai“. *Lietuvių enciklopedija. t. 15.* Boston: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1968.

Stasiūnas, H. „Už tolesnį visų kolūkinės gamybos šakų išvystymą! Dotnuvos rajono Karolio Požėlos vardo žemės ūkio artelės gamybinis planas“. *Valstiečių laikraštis,* 1952 m. kovo 2 d., 27 (885).

„Statyba“. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 10.* Vilnius: Mokslas, 1983.

Statistikos biuletenis = Le bulletin statistique = Statistical Bulletin. Kaunas: Centralinis statistikos biuras, 1939.

Stiklakis, A. „Kas vadovauja žemės ūkiui?“ *Valstiečių laikraštis,* 1962 m. vasario 28 d., 25 (2442).

„Stiprinkime kovą prieš buožes“. *Tiesa,* 1945 m. kovo 22 d., 66.

Strazdas, L. „Statybų tempai dar ne tie“. *Žemės ūkis*, 10 (592) (1979): 11.

Streikus, Arūnas. M*inties kolektyvizacija : cenzūra sovietų Lietuvoje.* Vilnius: Naujasis židinys–Aidai, 2018.

„Sustiprinti mokslo paramą žemės ūkiui“. *Tiesa*, 1953 m. gruodžio 11 d., 291 (3274).

Svėnas, Aslė, ir Svein A. Aastad. *Pasaulis II. D. 2, Pasaulio istorija nuo 1850 m.* 2-asis patais. leid. Vilnius: Vaga, 1999.

Š

Šalčius, Petras. *Ekonominės doktrinos: istorija, tekstai.* Kaunas: Spaudos fondas, 1935.

– „*Maistas*“. *Lietuvių enciklopedija. t. 17.* Boston: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1959.

Šamoninas, M. „Pavyzdingai organizuoti darbą kolūkiečių apmokymo kursuose“. *Valstiečių laikraštis*, 1952 m. spalio 22 d., 127 (985).

„Šiaulių srities Šiaulių rajono kolūkiečių, tarybinių ūkių darbuotojų ir žemės ūkio specialistų Kreipimasis į visus Tarybų Lietuvos kolūkiečius, tarybinių ūkių darbuotojus ir žemės ūkio specialistus“. *Tiesa*, 1950 m. spalio 6 d., 237 (2298).

Šklėrius, P. „Grupinės sodybos – nesovchozai“. *Tiesa*, 1940 m. rugsėjo 19 d., 84.

Šmitas, J. „Valstiečių ūkio steigimo nuostatos (žemės ir turto grąžinimo, skyrimo tvarka)“. *Lietuvos valstiečio ūkis.* Kaunas: Lietuvos žemdirbių sąjūdžio taryba, 1989.

Šopa, Eugenijus, ir ir kt. „Buožės“. *Tarybų Lietuvos enciklopedija. t. 1.* Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.

Štuikys, Vytautas. „Gyvulininkystės ir veterinarijos institutas“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija. t. 6.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004.

Šumauskas, M. „Pagerinti darbą su kolūkių vadovaujančiais kadrais“. *Valstiečių laikraštis,* 1955 m. sausio, 12 (1338).

Šurkus, D. „Tarybų Lietuvos žemdirbiai Visasąjunginėje žemės ūkio parodoje“. *Valstiečių laikraštis*, 1954 m. rugpjūčio 1 d., 91 (1261).

Švoba, Jonas. *Seiminė ir prezidentinė Lietuva: istorinė apybraiža.* 2-asis fotogr. leid. Vilnius: Vyturys, 1990.

T

Tamašauskas, Kazimieras. „Aleksa Jonas Pranas“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija. t. 1.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.

Tamošiūnas, Julius. *Lietuvos žemės ūkio raida ir jos problemos: (kapitalizmo ir socializmo epocha).* Vilnius: Mintis, 1974.

„Tarybų Lietuvos darbo žmonės vieningai ir karštai pritaria TSKP CK Plenumo nutarimui“. *Tiesa,* 1953 m. liepos 22 d., 171 (3154).

„Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro Komiteto Plenumo, TSR Sąjungos Ministrų Tarybos, TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo bendro posėdžio Nutarimas“. *Tiesa*, 1953 m. kovo 7 d., 56 (3039).

Tarybų Sąjungos Komunistų partijos programa: priimta TSKP XXII suvažiavime. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961.

„Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos įstatymas dėl pensijų ir pašalpų kolūkių nariams. Maskva. Kremlius, 1964 m. liepos 15 d“. *Tiesa*, 1964 m. liepos 17 d., 166 (6519).

„Tarpūkinė kooperacija“. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 11.* Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1983.

Tarulis, Albertas. „Lietuvių ūkio katastrofos pradžia (1940.VI.15–1940.VIII.25)“. *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai. t. 2.* Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942.

„Tautos ir Vyriausybės įspėjimas“. *Tiesa,* 1945 m. birželio 17 d., 140 (670).

Tercijonas, Vincas. „Sveikatos apsauga. 1. Nepriklausomieji 1918–1940 metai“. *Lietuvių enciklopedija. t. 15.* Boston: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1968.

Terleckas, Vladas. „Ekonominis Lietuvos kaimo terorizavimas 1944–1953 m.“ Istorija. *www.savastis.lt* (blog). http://www.savastis.lt/istorija/ekonominis-lietuvos-kaimo-terorizavimas-1944–1953-m/#more-2521.

– *Priešinimasis Lietuvos nukryžiavimui, 1944–1953: mitai ir tikrovė.* Vilnius: V. Terleckas, 2017.

Tindžiulis, Antanas. *Žemės dirbimas.* Vilnius: Mokslas, 1979.

Tininis, Vytautas. „Grėsmingas Maskvos įrankis. VKP(b) Lietuvos biuro politinės veiklos bruožai.“ *Politika.* 22, (1990).

Prievartinė mobilizacija į Raudonąją armiją. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2014.

Sniečkus: 33 metai valdžioje: (Antano Sniečkaus biografinė apybraiža). 2-asis papild. ir patais. leid. Vilnius: Karminas, 2000.

„Toliau kelti žemės ūkį – vienas svarbiausių komunistinės statybos uždavinių. Sutrumpintas draugo N. Chruščiovo baigiamasis žodis TSKP CK 1958 metų gruodžio 19 d. Plenume“. *Tiesa*, 1958 m. gruodžio 21 d., 299 (4819).

Treinys, J. „Materialinis dirbančiųjų suinteresuotumas – gamybos kėlimo svertas“. *Žemės ūkis*, 1 (1963): 3-4.

Treinys, M. „Pajų nustatymo ir disponavimo jais nuostatos“. *Lietuvos valstiečio ūkis.* Kaunas: Lietuvos žemdirbių sąjūdžio taryba, (1989).

Treinys, M., et., al. Kaimas lūžio metais: Lietuvos žemdirbių sąjūdžio idėjų ir veiksmų dvidešimtmetis: (medžiaga agrarinės pertvarkos istorijai). Kaunas: Spalvų kraitė, 2008.

„Trisdešimt tūkstančių, trisdešimttūkstantininkai“. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 11.* Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1983.

Truska, Liudas. *Lietuva 1938–1953 metais.* Kaunas: Šviesa, 1995.

„Lietuvos valstiečių kolektyvizavimas“. *Lietuvos istorijos metraštis. 1988*. Vilnius: Mokslas, (1989).

„TSKP Centro Komiteto ataskaita Tarybų Sąjungos komunistų partijos XXVI suvažiavimui ir eiliniai partijos uždaviniai vidaus ir užsienio politikos srityje. TSKP CK Generalinio Sekretoriaus draugo L. Brežnevo pranešimas. 1981 m. vasario 23 d.“ *TSKP XXVI suvažiavimo medžiaga.* Vilnius: Mintis, 1982.

„TSKP suvažiavimai“. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 11.* Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1983.

TSKP XXV suvažiavimo medžiaga. Vilnius: Mintis, 1976.

TSKP XXVI suvažiavimo medžiaga. Vilnius: Mintis, 1981.

„TSR Sąjungos ministrų taryboje ir VKP(b) Centro Komitete. Dėl kolūkių, MTS ir tarybinių ūkių pasiruošimo pavasario sėjai eigos“. *Tiesa*, 1950 m. kovo 18 d., 67 (2128).

„TSR Sąjungos Ministrų Tarybos Pirmininko draugo G. M. Malenkovo kalba“. *Valstiečių laikraštis*, 1953 m. rugpjūčio 12 d., 95 (1109).

TSRS aprūpinimo maisto produktais programa laikotarpiui iki 1990 metų ir priemonės jai realizuoti: TSKP Centro Komiteto 1982 m. gegužės plenumo medžiaga. Vilnius: Mintis, 1982.

„TSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo Įsakas dėl atsakomybės už pasėlių nuganymus kolūkiuose ir tarybiniuose ūkiuose“. *Po Spalio vėliava.* 1955 m. sausio 27 d., 8 (444).

TSRS Aukščiausiosios tarybos prezidiumo įsakas dėl socialistinio darbo didvyrio vardo suteikimo ir TSRS ordinais bei medaliais apdovanojimo kolektyvinių ūkių valstiečių, MTS ir tarybinių ūkių darbuotojų už kviečių, rugių, kukurūzos, cukrinių runkelių ir medvilnės aukštų derlių gavimą. Vilnius: Tiesa, 1947.

„TSRS Aukščiausiosios tarybos prezidiumo įsakas: dėl TSRS Tarybinių ūkių ministerijos Lietuvos TSR tarybinių ūkių darbuotojų apdovanojimo ordinais ir medaliais“. *Tiesa*, 1952 m. rugsėjo 18 d., 222 (2897).

„TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Įsakas dėl Socialistinio Darbo Didvyrio vardo suteikimo TSRS Tarybinių Ūkių Ministerijos tarybinių ūkių darbuotojams Lietuvos TSR“. *Tiesa*, 1949 m. balandžio 12 d., 85 (1838).

„TSRS Ministrų Tarybos ir VKP(b) CK 1949 m. balandžio 18 d. nutarimas Nr. 1511“. *Pavyzdiniai žemės ūkio artelės įstatai.* Vilnius: TSRS žemės ūkio ministerijos visasąjunginiai apskaitos kursai. Lietuvos TSR filialas, 1952.

U

Urbšys, Juozas. *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 metais.* Vilnius: Mintis, 1988.

„Už mūrinę statybą kolūkiniame kaime! Respublikinis pasitarimas vietinių statybinių medžiagų gamybos kolūkiuose klausimu Kelmėje“. *Valstiečių laikraštis,* 1952 m. birželio 20 d., 74 (931).

V

Vadapalas, Vilenas. *Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija.* Vilnius: Eugrimas, 2003.

Vaišvila, Antanas. „Vievio paukštynas“. *Tarybų Lietuvos enciklopedija. t. 4.* Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988.

Vaitkevičius, B., sud. *Lietuvos TSR istorija. 1940–1958 metai. t. 4.* Vilnius: Mokslas, 1975.

Vaitkevičiūtė, Valerija. *Tarptautinių žodžių žodynas.* 4-asis-asis patais. ir papild. leid. Vilnius: Žodynas, 2007.

Vakaris, Petras. „Privalomasis žemės ūkio produktų statymas“. *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai. t. 1.* Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942.

Variakojis, P. „Neatidėliotini kolūkių statybininkų uždaviniai.“ *Valstiečių laikraštis,* 1952 m. gegužės 25 d., 63 (920).

Variakojis, Povilas. „Daugiau dėmesio mūrinei kolūkių statybai“. *Tiesa*, 1950 m. rugsėjo 12 d., 216 (2277).

Vasinauskas, P. „Kai kurios pastabos apie agronomų darbą kolūkiuose“. *Valstiečių laikraštis*, 1956 m. kovo 9 d., 30 (1512).

Vasinauskas, Petras. *Agrotechnika*. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1957.

– *Kolūkių sunkmetis.* Vilnius: Mintis, 1989.

– „Laiku įdirbkime pūdymus“. *Tiesa*, 1954 m. birželio 6 d., 133 (3424).

– *Lietuvos žemės ūkio mokslų raida.* Vilnius: Mokslas, 1986.

– *Žemių kultūrinimas.* Vilnius: Mintis, 1969.

Vazalinskas, Vytautas. „Daugiau organizuotumo“. *Tiesa*, 1954 m. birželio 6 d., 133 (3424).

„Veisėjų, Kazlų Rūdos, Lazdijų, Trakų rajonai įvykdė rudeninio arimo planą“. *Tiesa*, 1951 m. gruodžio 2 d., 283 (2652).

Vėlyvis, Jonas. *Vienkiemiai Lietuvoje 1945–1989 metais.* Vilnius: J. Vėlyvis : UAB „Pozicija, 2000.

Vengalis, V. „Naujas kooperavimo etapas“. *Žemės ūkis,* 8 (554) (1976): 10–11.

„Vilkaviškio apskrityje sėja palikta savieigai“. *Tiesa*, 1948 m. balandžio 17 d., 91 (1534).

Virbickas, Pranas. „Rimčiausią dėmesį cukrinių runkelių priežiūrai“. *Tiesa,* 1954 m. birželio 6 d., 133 (3424).

Vitamininių žolės miltų agregatas ABM-0,4: įrengimo, priežiūros ir eksploatavimo instrukcija. Vilnius: Neris (žemės ūkio mašinų gamykla), 1964.

Vitunskienė, Vlada. „Žemės reformos“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija. t. 25.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014.

Z

Zajančkauskas, P. „Biosferos užteršimo problemos ir augalų apsauga“. *Komunistas,* 1 (1975): 44–49.

Zelionka, Leonardas. „Lietuvos TSR sausintini plotai ir drėgmės pertekliaus priežastys“. *Lietuvos hidrotechnikos ir melioracijos mokslinio tyrimo instituto darbai 2* (1958): 300.

Zverevas, A., ir V. Mackevičius. „Instrukcija dėl traktorių, žemės ūkio mašinų ir padargų, priklausančių mašinų-traktorių stotims, pardavimo kolūkiams tvarkos ir sąlygų. 1958 m. balandžio 23 d.“ *Valstiečių laikraštis*, 1958 m. balandžio 30 d., 52 (1846).

Ž

Žalimas, Dainius. *Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės: monografija.* Vilnius: Rosma, 2005.

Žalys, Jonas. „Specializavimas ir koncentravimas – gamybos pažanga. Lazdijų rajono sukurti tarpūkiniai susivienijimai“. *Tiesa*, 1976 m. vasario 20 d., 42 (10049).

Žemaitaitis, P., Krocas, A., Kedys, V., ir Sereičikas, S. „Mūsų tikslas – bendras (Atviras laiškas Lietuvos TSR pramonės darbuotojams)“. *Komunistas*, 1 (1961).

Žemė prašo nepamiršti vardų: mūsų mirusių kaimų knyga. Sudarė Filomena Kavoliutė. Vilnius: Petro ofsetas, 2019.

„Žemės reformos įstatymas“. *Vyriausybės žinios.* 1922 m. balandžio 3 d., 87 leidimas.

Žemės ūkio artelės vidaus tvarkos taisyklės. Lietuvos TSR Žemės ūkio ministerija. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1952.

Žemės ūkio buhalterinė apskaita: vadovėlis žemės ūkio technikumų žemės ūkio buhalterinės apskaitos specialybės moksleiviams. Vilnius: Mintis, 1974.

„Žemės ūkio institutas“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija. t. 25.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014.

„Žemės ūkis“. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 12.* Vilnius: Mokslas, 1984.

„Žiemkenčių pasėlių planas įvykdytas“. *Tiesa*, 1944 m. gruodžio 20 d., 137 (238).

Žilys, Povilas. *Suomių-sovietų karas,* 1939–1940. Fotogr. leid. Vilnius: Tilia, 1991.

„Žuvininkystė“. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. t. 12.* Vilnius: Mokslas, 1984.

А

Аврех, Арон Яковлевич. *П.А. Столыпин и судьбы реформ в России.* Москва: Политиздат, 1991.

Б

Брежнев, Леонид Ильич. Atgimimas. Vilnius: Mintis, 1978.

В

Великая реформа: [19 февраля 1861-1911] : русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем / Историческая комиссия учебного отдела ; редакция А.К. Дживелегова ... et al.. Юбилейное изд. 6 t. Москва: Издание идсытина, 1911.

Г

Гончаров, Иван Александрович. *Oblomovas: romanas.* Vilnius: Vaga, 1969.

Д

„Доклад Первого секретаря ЦК КПСС Н.С.Хрущева XX съезду КПСС 25 февраля 1956 г.“ *Известия* ЦК КПСС. 3 (1989).

Достоевский, Федор Михайлович. *Nusikaltimas ir bausmė: šešių dalių romanas su epilogu.* 4-asis leid. Vilnius: Margi raštai, 2003.

З

Зевин, В. „Ленин“. *Сельскохозяйственная энциклопедия. t. 3.* Москва: Советская энциклопедия, 1972.

К

Коллективизация крестьянских хозяйств Литовской ССР: сборник документов и материалов. Архивное управление при Совете Министров Литовской ССР. Редакционная коллегия А. Ефременко (ответственный редактор)...et al. *История коллективизации сельского хозяйства СССР.* Вильнюс: Мокслас, 1977.

Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. t. 4. / Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС. Изд. 9-Е, Доп. и испр. Москва: Издательство политической литературы, 1984.

Конюхова, Татьяна Александровна. *Государственная деревня Литвы и реформа П.Д. Киселева, 1840-1857 гг.: (Виленская и Ковенская губернии).* Москва: Издательство Московского университета, 1975.

М

Медведев, Рой. *Личность и эпоха. кн. 1. Политический портрет Л.И. Брежнева.* Москва: Новости, 1991.

Н

Николаева, Галина Евгеньевна. *Grumtynės žygyje: romanas.* Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960.

О

„Об охране имущества государственных предприятий, колхозов и кооперации и укреплении общественной (социалистической) собственности. Приложение № 4 к п. 64/37 пр. ПБ № 111“. *Собрание законов и распоряжений. Издаваемое Управлением делами Совета народных комиссаров Союза ССР и СТО,* (1932).

П

„Постановление цк кпсс и совета министров ссср о мерах по дальнейшему укреплению колхозов руководящими кадрами“. *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1986). t. 8,* 1946–1955. Москва: Политиздат, 1985.

„Похороны Иосифа Виссарионовича Сталина. Речь товарища Л. П. Берия“. *Красная звезда*, 1953 m. kovo 10 d., 59 (367).

С

СССР в цифрах в … году : краткий статистический сборник. t. 1979. Центральное статистическое управление при Совете Министров СССР.. Москва: Госстатиздат ЦСУ СССР, 1980.

Х

Хрущев, Никита Сергеевич. *Apie Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Programą: pranešimas Tarybų Sąjungos Komunistų Partijos XXII suvažiavime 1961 m. spalio 18 d.* Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1961.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

A

Abramavičius 94
Adlys, Gediminas 164, 204
Adomavičius, B. 148
Adomavičius, Vincas 116
Aleksa, Jonas Pranas 29, 46
Amrasas 148
Andrejevas, Andrejus 39
Andriušenko 173
Andriušytė 128
Andropovas, Jurijus 252, 253
Anelauskas, Antanas 220
Anušauskas, Arvydas 74, 76
Anužis 86
Apanavičius 165
Apolonovas, A. N. 74
Avyžius, Jonas 215, 218

B

Bacharovas, Georgijus 131
Baginskas, Bronius 124
Baliukonis 173
Baltrušaitienė 128
Balutis, Bronius Kazys 19
Baranauskas, G. 175
Barauskas, Albertas 250
Bartkus-Žadgaila, Petras 263
Bastys, J. 128
Batickis, Pavelas F. 139
Bėčius, Kostas 152
Bėčius, Petras 155, 189, 190, 220
Berija, Lavrentijus 74, 138–140, 161
Bernatonis 147
Brazauskas, Algirdas Mykolas 256
Brežnevas, Leonidas 15, 112, 171, 184, 195, 196, 199–201; 205–208, 212, 221, 222, 224, 249, 251, 252
Brokertienė 147
Brūzga 189
Bulavas, Jonas 151, 152, 219
Bulganinas, Nikolajus 139, 163
Bunkus 154
Burlackis, Fiodoras 200
Buzas, Aleksa 86

C

Chruščiovas, Nikita 13, 104, 111–113, 125, 132, 137–140, 142–147, 151, 152, 156–158, 161–164, 166–171, 178–181, 183, 188, 190–193, 195, 196, 199, 200, 205, 221, 249
Ciceronas 252

Č

Čaikauskas, Vladas 188, 220
Čepulis, Albertas 220
Čerčilis, Vinstonas 37
Černenka, Konstantinas 253
Černiauskas, Henrikas 181, 152
Černius, Jonas 56
Čiapas, V. 188
Čiulevičius, Jonas 11
Čižauskas 157
Čypas 152

D

Dagys, Jonas 221
Damušis, Adolfas 76
Daugnoras, Vytautas 181
Daunys, Stasys 76
Dekanozovas, Vladimiras 56–59, 140
Dokšas, Z. 182
Dostojevskis, Fiodoras 38, 179
Dovydėnas, Liudas 59
Dudinskas, Vytautas 220
Dzenčenko 164

E

Elsbergas, Stasys 43, 46

Ė

Ėringis, Kazys 75

F

Filipavičius, S. 142

G

Gabrilavičius 173
Galvanauskas, Ernestas 57, 58
Garmus, Antanas 59
Gedvilas, Mečislovas 54, 57, 59, 64, 72, 74, 80, 89, 97, 101, 123, 152, 153, 237
Gercenas, Aleksandras 179
Giedraitis, Alfonsas 166, 229
Gintautas, Č. 172
Goglidzė, Sergejus A. 140
Gogolis, Nikolajus 179
Gončarovas, Ivanas, Aleksandrovičius 30
Gorbačiovas, Michailas 15, 162, 204, 251, 253, 254
Graičiūnas, Jonas 125
Grakauskas, E. 256
Gražulis, Antanas 245
Gregorauskas, Marijonas 84, 85, 101, 102, 112
Grigaliūnas 189
Grigonis-Užpalis, Leonardas 263
Grybinas-Faustas, Aleksandras 263
Grinius, Jonas 76
Grubliauskas, Liudvikas 221
Grunskis, Eugenijus 87
Gudelienė 136
Gužas-Kardas, Vytautas 263

H

Hitleris, Adolfas 56
Horacijus 36, 39

J

Jankauskas 101
Jankauskas 173
Jansonas, A. 128
Jokovičius, Pranas 86
Jonynas, Antanas 125
Juozapavičius, B. 128

K

Kadžiulis, Leonas 181, 220, 221
Kaganovičius, Lazaris 138, 139
Kaminskas 152
Kasparavičienė, D. 156
Kazitėnaitė, Kazimiera 221
Keliuotis, Juozas 125
Kezys, Aleksandras 244
Kiseliovas, Pavlas 30–32, 43, 111
Klimavičiūtė, Raminta 181
Knašys, Vytautas Petras 258
Kobulovas, Bogdanas 140
Koganas, M. Leonas 57
Kolcovas, P. 122
Koncevičius, Z. 189
Konevas, Ivanas 139
Kosyginas, Aleksejus 196, 200, 206
Kozlovas, Aleksejus 139
Krėvė-Mickevičius, Vincas 56–58, 67, 245
Kriščiūnas, Jonas 151, 154
Krupavičius, Mykolas 46
Kunskas, Juozas 220
Kuperinas, J. 138
Kurmilavičius 165
Kuznecovas 164

L

Landsbergis, Vytautas 261
Laurinčiukas, Albertas 244
Leistrumas, Kazys 181
Leninas, Vladimiras 15, 32–36, 79, 80, 96,
Liaukonis, Juozas 220
Liesys-Naktis, Bronius 263
Lukovskis, P. 138

M

Macevičius, Juozas 125
Macevičius, Kazys 186
Mackevičius, Vladimiras V. 167
Makauskas 136
Malenkovas, Georgijus 138–141
Maliauskas, P. 63
Mališauskas, A. 189
Mališauskas, Vaclovas 220
Markovas, T. 104
Marksas, Karlas (Marx) 151
Maskeliūnienė, A. 156
Matulis, Juozas 151
Medvedevas, Rojus 37, 249, 251
Merkys, Antanas 57
Merkulovas, Vsevolodas 140
Mešikas, Pavelas, J. 140
Mickis, Matas 57, 59
Miežlaiškis, Juozas 116, 149
Miklušis, Antanas 127
Miškinis, Antanas 125
Molotovas, Viačeslavas 55, 67, 138, 139
Monkevičius, Vaitiekus 221
Monstvilaitė, Jadvyga 152, 188, 220
Morkūnas, P. 63
Moskalenko, Kirilas S. 139

N

Nakas, Vytautas 231
Nansenas, Fritjofas 34
Navašinskas, J. 147
Nazarenka 173
Nikolajeva, Galina 125
Nikolajus I 30
Nikolajus II 31
Norkus 152

O

Oldingtonas, Ričardas 218

P

Paleckis, Justas 54, 57–59, 72, 74, 77, 80, 94, 97, 106, 152
Pauža148
Peleckis, Petras 220
Perminienė, Natalija 220
Petkevičius, A. 168
Petkevičius, Antanas 220
Petraitis, Juozas 220
Petraitis, V. 182
Petrauskas, Alfonsas 221
Podgornas, Nikolajus 196, 200
Pozdniakovas, Nikolajus 57
Pranskelevičius 189
Pridotkas 148
Pundzevičius, Stasys 56
Purvinskas 154

R

Račinskas, Algirdas 220
Ragutskaitė 165
Rakauskienė, Genė 221
Rakūnas, Algirdas 75, 112
Ramanauskas-Vanagas, Adolfas 263
Raštikis, Stasys 56
Raulynaitis 94
Rekašius, F. 172
Rimka, Albinas 46
Romančiuckas, J. 149
Rupas, Vytautas 243
Ruseckas, Petras 37

S

Sagatienė, Dovilė 11
Sasnauskas, Valdas 11
Savickas 136
Sidaravičius 171
Sinkevičius, Vytautas 11, 16
Skultauskas 189
Slepniovas, Nikolajus 74
Smalskys, Vainius 11
Smetona, Antanas 44, 56, 57
Smirnovas 165
Smitas, Adamas 37
Sniečkus, Antanas 63, 64, 72, 74, 77, 80, 85, 89, 94, 97, 101, 102, 112, 122, 125, 127, 152, 162, 163, 173, 178, 181, 186–189, 192, 210, 236, 237
Songaila, Ringaudas Bronislovas 192
Stalinas, Josifas 15, 33, 36–38, 55, 56, 58, 72, 77, 80, 86, 97, 101, 105, 107, 108, 111, 112, 115, 125, 128, 132, 137–140, 147, 149, 158, 161, 162, 199, 200, 237
Stancevičius, A. 168
Stankevičius, Juozapas 93
Stiklakis, A. 193
Stolypinas, Piotras 31, 32, 40, 43, 111, 199
Sttebut 245
Suslovas, Michailas 79, 80, 89
Sveinas, A. Ostadas 96, 196, 252
Svėnas, Aslė 96, 196, 252

Š

Šabanavičius, Balys 152, 181
Šalčius, Petras 114
Šamoninas, M. 117
Šapoka, Adolfas 76
Šatas, J. 63
Ševeliovas 173
Šibaila-Merainis, Juozas 263
Šifertienė 128
Šimkus 121
Šiupienis, Antanas 86
Šklėrius, Povilas (Sklėrius) 62
Šmitas, J. 256
Šnipas 173
Šostakas, Konstantinas 86
Šumauskas, Motiejus 153, 187
Švoba, Jonas 57

T

Tamošiūnas, J. 112
Tarvidas, Jonas 181
Tekorienė, E. 156
Tindžiulis, Antanas 181, 221
Treinys, Mečislovas 12, 256
Tretjakovas, A. 138
Trockis, Levas 33
Truska, Liudas 72, 83
Tūbelis, Juozas 46
Tulataitė128
Tunaitis, Albinas 221
Turgenevas, Ivanas 179
Tvenas, Markas 201

U

Ulvydas, J. 63
Urbšys, Juozas 55

Ū

Ūsas, A. 192

V

Vaitauskas, Jurgis 220
Valiulis 95
Valūnas, Jonas 245
Varkulevičius 154
Vasiljeva 128
Vasinauskas, Petras 118, 119, 131, 152, 155, 158, 164, 181, 186–188, 220, 221, 224, 252
Vazalinskas, Vytautas 152
Velička, Jonas 234
Venclova, Antanas 57
Vetrovas, Pavelas 74
Vinickas, Zigmas 181
Vinogradova 128
Vyšniauskienė, Genė 177
Vitkauskas, Vincas 56, 57
Vitunskienė, Vlada 44
Vlodzimirskis, Levas E. 140
Vorošilovas, Klimentijus 138, 139
Vosylienė, Magdė 156

Z

Zajančkauskas, Petras 216
Zigmantas, Kostas 155
Zimanas, Genrikas 187
Zubovas, Vladimiras 154
Zverevas, Arsenevas G. 167

Ž

Žebenka, Romanas 151
Žemaitaitis, P. 177
Žemaitis 94
Žemaitis, Jonas 24, 26, 263
Židonytė, Janina 181
Žmiejauskas, Pranas 127
Žukovas, Georgijus 139, 140

KOLŪKMETIS okupuotos Lietuvos kaime

Baležentis, Alvydas; Sasnauskas, Pranas; Starkevičius, Kazys

Kolūkmetis okupuotos Lietuvos kaime: monografija – sud. Alvydas Baležentis. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2019. – 304p.

ISBN 978-9955-19-980-9 (spausdintas)
ISBN 978-9955-18-982-3 (http://ebooks.mruni.eu)

Monografija skiriama vienai skaudžiausiųjų XX amžiaus okupuotos Lietuvos problemų – kolūkmečiui. Dėmesio centre – iššūkiai, padarę didžiausią įtaką okupuoto Lietuvos kaimo vystymuisi: pirmoji sovietinė Lietuvos okupacija, antroji sovietinė okupacija – karas prieš kaimą, masiniai kaimo žmonių trėmimai, prievartinė kolektyvizacija, kolūkinis sunkmetis, moralinės ir ūkinės kaimo deformacijos. Analizuojami kolūkmečio politiniai, teisiniai, ekonominiai, socialiniai ir vadybiniai aspektai. Aptariamas problemų ratas nuo kolūkio iki sovietinės respublikos ir Sovietų Sąjungos lygmens. Monografija skiriama mokslo darbuotojams, doktorantams, studentams bei visiems, besidomintiems kolūkių problemomis okupuotos Lietuvos kaime.

Viršelio dailininkas ir meninis redaktorius **Algirdas JAZBUTIS**

Redaktorė – **Rasa SINKEVIČIŪTĖ**

Fotografija – **Alvydas BALEŽENTIS**

Bibliografiją sudarė – **Linas BALAIŠIS**

Į anglų kalbą vertė – **Evelina SAVICKAITĖ**

Anglų kalbą redagavo – **dr. Nomeda GUDELIENĖ**

Išleista 2019
Leidinio apimtis 19 sp.l. Tiražas 1000 egz
Išleido UAB LED reklama, Rugių g. 12, Vilnius,
info.leddizainas@gmail.lt

Spausdino
Standartų spaustuvė
www.standart.lt, info@standart.lt

Alvydas **BALEŽENTIS**

Gimė 1949 01 10, Straigių k., Lazdijų r.

Mykolo Romerio universiteto Viešojo valdymo fakulteto Lyderystės ir strateginio valdymo instituto profesorius, socialinių mokslų daktaras. 1992–1996 metų LR Seimo narys. Baigė Kauno politechnikos institutą (1973). Studijavo Odesos žemės ūkio instituto aspirantūroje (Ukraina). Daktaro disertaciją apgynė Maskvos M. Lomonosovo universitete. Dirbo: Lietuvos žemės ūkio akademijoje, Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerijoje, Lietuvos agrarinės ekonomikos institute, Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijoje. LŽS tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotojas (1989). Išrinktas Latvijos žemės ūkio ir miškų mokslų akademijos užsienio nariu (2019).

Pranas **SASNAUSKAS**

Gimė 1931 04 18, Kampiškių k., Prienų r.
Mirė 2011 09 30, palaidotas Kazlų Rūdos kapinėse.

Rašytojas, publicistas. Baigė Vilniaus pedagoginį institutą (1972). Dirbo: Prienų r. „Lenino keliu“, „Nemaniūnų“ kolūkių pirmininku, Alytaus r. Butrimonių vidurinės mokyklos direktoriumi, Obelijos kolūkio pirmininku. Nusipelnęs žemės ūkio darbuotojas. Apdovanotas medaliais ir ordinu. Knygų autorius: publicistinė knyga „Laukų rūpintojėli mano“ (1993), istorinė apybraiža „Kooperacijos raida Lietuvoje“ (1998), romanai „Savanoriai“ (1996, 2018) ir „Kovotojai“ (1998) ir kt. Publicistinė veikla (1984–2011).

Kazys **STARKEVIČIUS**

Gimė 1956 07 23, Rokų k., Kauno r.

Politikas, 2004–2008 ir nuo 2012 LR Seimo narys.
Kaimo reikalų komiteto pirmininko pavaduotojas. Baigė Vilniaus universiteto Istorijos fakultetą (1979). Dalyvavo Sąjūdžio veikloje. Dirbo: Lietuvos mokslinės techninės informacijos institute, Kauno miesto savivaldybėje, Kauno apskrities viršininku (1997–2000), žemės ūkio ministru (2008–2012). Įkūrė Lietuvos šeimos ūkininkų sąjungą (1999), buvo jos tarybos pirmininkas (1999–2004). Žemės ūkio rūmų prezidiumo narys (2000–2004). ES žemės ūkio ministrų ir komisarų tarybos narys (2008–2012). Apdovanotas medaliu ir ordinu.